

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası Hakemli Dergi / International Refereed Journal

DÜSBED

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Dicle University Journal of Social Sciences Institute

ISSN : 1308 - 6219

HAZİRAN - 2022

YIL : 14

SAYI : 30

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

DÜSBED

ISSN: 1308 - 6219 HAZİRAN-2022 YIL: 14 SAYI: 30

Editörden...

Kıymetli okurlarımız,

Dergimizin, 14. yıl 30. sayısı yine yoğun bir emeğin ardından siz değerli bilim insanlarının istifadesine sunulmuştur. Titiz değerlendirme süreci neticesinde 20 makaleyi içeren Haziran sayımız sosyal bilimlerin çeşitli alanlarından gönderilen çalışmalardan teşekkül etmiştir.

Birbirinden kıymetli yazarların gönderdiği çalışmalar öncelikle dergimiz editör kurulunca ön değerlendirmeye tabi tutulmuş, değerlendirilme sürecine alınması gerektiğine karar verilen çalışmalar hakemlik için Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde görev yapan, alanında yetkin akademisyenlere gönderilmiştir. Hakem hocalarımızın kararları doğrultusunda süreci tamamlanan söz konusu çalışmaların sayıda yer alıp almayacağı editör kurulumuzca kesinleştirilmiştir.

Bu vesileyle çalışmalarını yayımlanmaya uygun görülen bilim insanlarımızı tebrik eder, dergimize sağladıkları katkı için teşekkür ederiz. Değerlendirme süreçleri sonunda mevcut çalışmalarını yayına uygun bulunmayan yazarlarımıza da dergimize göstermiş oldukları ilgi için müteşekkirimiz.

Değerli bilim insanları bu sayı ile birlikte dergimizin editör kurulunda zorunlu bazı değişikliklere gidilmiştir. Yoğun akademik çalışmalarını ve diğer mazeretleri sebebiyle Doç. Dr. Mehmet Songur ve Dr. Öğretim Üyesi Nurettin Menteş hocalarımız dergimizin editör kurulundan kendi talepleri ile ayrılmışlardır. Hocalarımıza üstün gayret ve emekleri için teşekkürü borç bilir, yeni görevlerinde başarılar dileriz.

Bir teşekkürü de bu sayınının yayına hazırlanmasında emeği geçen hakemlerimize, editör kurulu üyelerimize eder, sayımızın akademi camiasına hayırlı ve yararlı olmasını temenni ederiz.

Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ

Editör

Uluslararası Hakemli Dergi / International Refereed Journal

DÜSBED

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Dicle University Journal of Social Sciences Institute

ISSN : 1308 - 6219

HAZİRAN-2022 YIL: 14 SAYI: 30

DÜSBED yılda üç kez yayınlanan uluslararası hakemli ve indeksli bir dergidir.

DÜSBED'de yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayınlanan yazıların bütün yayın hakları **DÜSBED**'e aittir.

Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Gönderilen makaleler için herhangi bir telif ücreti ödenmez.

Dergimiz, **ULAKBİM TR DİZİN, ASOS, TEİ (Türk Eğitim İndeksi), Research Bible, Scientific Indexing Service, Index Copernicus, Google Scholar, Akademik Dizin (Akademik Türk Dergileri İndeksi) ve SOBİAD** tarafından taranmakta ve dergipark platformunda yer almaktadır.

ISSN: 1308 - 6219

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Diyarbakır / TÜRKİYE

HAZİRAN-2022

Uluslararası Hakemli Dergi / International Refereed Journal

DÜSBED

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Dicle University Journal of Social Sciences Institute

ISSN : 1308 - 6219

HAZİRAN-2022 YIL: 14 SAYI: 30

BAS EDİTÖR/ CHIEF EDITOR

Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN-Dicle Üniversitesi

EDİTÖRLER/EDITORS

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ-Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah CENGİZ-Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÇEMBERLİTAŞ- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

E-mail: sbd@dicle.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/en/pub/diclesosbed>

Adres: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tel: 04122411000/8480-8469

DİYARBAKIR

Uluslararası Hakemli Dergi / International Refereed Journal

DÜSBED

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Dicle University Journal of Social Sciences Institute

ISSN : 1308 - 6219

HAZİRAN-2022 YIL: 14 SAYI: 30

Alan Editörleri / Field Editors

Antropoloji	Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL	Hacettepe Üniversitesi
Arkeoloji	Doç. Dr. Aytaç ÇOŞKUN	Dicle Üniversitesi
Coğrafya	Doç. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP	Harran Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri	Doç. Dr. Çaşteğin TURGUNBAYER	Dicle Üniversitesi
Dil Bilim	Prof. Dr. Ferruh AĞCA	Osmangazi Üniversitesi
Dinler Tarihi	Prof. Dr. Canan SEYFELİ	Dicle Üniversitesi
Doğu Dilleri ve Edebiyatı	Prof. Dr. Mesut ERGİN	Dicle Üniversitesi
Eski Türk Edebiyatı	Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU	Atatürk Üniversitesi
Felsefe	Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Felsefe ve Din Bilimleri	Prof. Dr. Cemal TOSUN	Ankara Üniversitesi
Güzel Sanatlar	Prof. Dr. Ali Osman ALAKUŞ	Dicle Üniversitesi
Halk Bilimi	Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Trakya Üniversitesi
Hukuk	Dr. Öğr. Üyesi Ömer ERGÜN	Dicle Üniversitesi
İktisat	Doç. Dr. Mehmet SONGUR	Dicle Üniversitesi
İşletme	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÇEMBERLİTAŞ	Van Y.Y. Üniversitesi
İletişim	Doç. Dr. Yıldız Dilek ERTÜRK	İstanbul Üniversitesi
İslam Tarihi ve Sanatı	Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN	İstanbul Üniversitesi
Kamu Yönetimi	Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN	Dicle Üniversitesi
Psikoloji	Dr. Öğr. Üyesi Tahsin KULA	Dicle Üniversitesi
Sağlık Yönetimi	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin KURT	Dicle Üniversitesi
Sanat Tarihi	Prof. Dr. İrfan YILDIZ	Dicle Üniversitesi
Sosyoloji	Prof. Dr. Rüstem ERKAN	Dicle Üniversitesi
Tarih	Doç. Dr. Salih ERPOLAT	Dicle Üniversitesi
Temel İslam Bilimleri	Prof. Dr. Metin BOZAN	Dicle Üniversitesi
Türk İslam Edebiyatı	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BÜKÜM	Kâtip Çelebi Üniversitesi

Türk Dünyası Araştırmaları	Prof. Dr. Osman KARATAY	Ege Üniversitesi
Yabancılara Türkçe Öğretimi	Doç. Dr. Mustafa DURMUŞ	Hacettepe Üniversitesi
Yeni Türk Edebiyatı	Doç. Dr. Abdulhakim TUĞLUK	Iğdır Üniversitesi

Yayın Kurulu ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN - *İstanbul Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - İstanbul*
- Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN - *Trakya Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Edirne*
- Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN - *Necmettin Erbakan Üniversitesi - Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi - Konya*
- Prof. Dr. Ali AKAY - *Dicle Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Diyarbakır*
- Prof. Dr. Bülent GÜL - *Hacettepe Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Ankara*
- Prof. Dr. Canan SEYFELİ - *Dicle Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Diyarbakır*
- Prof. Dr. Cemal TOSUN - *Ankara Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Ankara*
- Prof. Dr. Ferruh AĞCA - *Osmangazi Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Eskişehir*
- Prof. Dr. Grazyna ZAJAC - *Jagiellonian Üniversitesi - Polonya*
- Prof. Dr. İrfan YILDIZ - *Dicle Üniversitesi - Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi - Diyarbakır*
- Prof. Dr. Mahmut Hamdi AKIN - *Necmettin Erbakan Üniversitesi - Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi*
- Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ - *Hitit Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Çorum*
- Prof. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP - *Harran Üniversitesi - Fen-Edebiyat Fakültesi - Şanlıurfa*
- Prof. Dr. Metin KARTAL - *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi - Ankara*
- Prof. Dr. Mesut ERGİN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*
- Prof. Dr. Mustafa AVCI - *Selçuk Üniversitesi - Hukuk Fakültesi - Konya*
- Prof. Dr. Muzaffer KOÇ - *Marmara Üniversitesi - Siyasal Bilgiler Fakültesi - İstanbul*
- Prof. Dr. Ramazan YILDIRIM - *Karatay Üniversitesi - Hukuk Fakültesi - Konya*
- Prof. Dr. Rüstem ERKAN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*
- Prof. Dr. Osman KARATAY - *Ege Üniversitesi - Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü - İzmir*
- Prof. Dr. Yıldız Dilek ERTÜRK - *İstanbul Üniversitesi - İletişim Fakültesi - İstanbul*
- Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Siyasal Bilgiler Fakültesi - Ankara*
- Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL - *Hacettepe Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Ankara*
- Prof. Dr. Merziyye NECEFOVA - *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Edebiyat Enstitüsü - Azerbaycan*
- Doç. Dr. Aytaç COŞKUN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*
- Doç. Dr. Ferruh ÖZPİLAVCI - *Marmara Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - İstanbul*
- Doç. Dr. Gökhan SAVAŞ - *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi - Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi - Ankara*
- Doç. Dr. Gülnoz Sattarova, *Özbekistan Bilimler Akademisi - Özbekistan.*
- Doç. Dr. Liliana BOŞCAN - *Bükreş Üniversitesi - Tarih Fakültesi - Romanya*
- Doç. Dr. Martine ASSENAT - *Paul Valery Üniversitesi - Fransa*

Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK – *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi – İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi - Ankara*

Doç. Dr. Nicola LANERI – *Catania Üniversitesi- İtalya*

Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ – *Trakya Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi – Edirne*

Doç. Dr. Ozan ZENGİN – *Ankara Üniversitesi – Siyasal Bilgiler Fakültesi – Ankara*

Dr. Öğr. Üyesi Burcu ZEYBEK - *İstanbul Üniversitesi - İletişim Fakültesi - İstanbul*

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ERGÜN-Dicle Üniversitesi-Hukuk Fakültesi-Diyarbakır

Dr. Ankhbayar DANUU – *Moğolistan Devlet Üniversitesi – Moğolistan*

Dr. M. Felat AKTAN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi – Diyarbakır*

İndeks Sorumlusu

Doç. Dr. Mehmet SONGUR-Dicle Üniversitesi

Yabancı Dil Editörleri

Doç. Dr. Faruk GÖKÇE-Dicle Üniversitesi

Dr. Ferhat KAYA-Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mahmoud NAASSAN-Dicle Üniversitesi

Redaktör

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah CENGİZ-Dicle Üniversitesi

Dış Temsilciler Koordinatörü

Doç. Dr. Faruk GÖKÇE-Dicle Üniversitesi

Hukuk Danışmanı

Av. Recep ÖTER-Diyarbakır

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

DÜSBED

ISSN: 1308 - 6219 HAZİRAN-2022 YIL: 14 SAYI: 30

2022 HAZİRAN SAYISI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Abdülrezak ALTUN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Harun UÇAK	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. İdiris DEMİREL	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Prof. Dr. Menaf TURAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Fatih Bilal Alodalı	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Vahap ÖZPOLAT	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Özgür ÖNDER	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Sabiha KILIÇ	Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Haluk YERGIN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan TOPBAŞ	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Ozan SARAY	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Murat YAMAN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Nazım KARTAL	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Kürşat ACAR	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür ALTINDAĞ	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem CANAN GÜNGÖREN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Recep KOYUNCU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Rıza BAYRAK	OSTİM Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Gör. Ceylan SÜLÜ AKGÜL	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim GÜLER	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali AKAYTAY	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayda Akkol Gök	İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bekir GÜNDOĞMUŞ	Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cemil KÜÇÜK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan GÜLER	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Yılmaz	İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Salahaddin GEZİCİ	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kudbeddin ŞEKER	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ata DENİZ	Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet CENGİZ	Şırnak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt DEDE	Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mutlu SESLİ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Samet GÜRSOY	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seyfi Kılıç	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinan KESKİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur BOZKURT	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Veysel YILMAZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYAN	Harran Üniversitesi
Dr. Arş. Gör. Metin ERDEM	Bingöl Üniversitesi
Dr. Hamza KAYA	İnönü Üniversitesi
Dr. Mahmut ERDİL	İnönü Üniversitesi

MAKALELER / ARTICLES

1- Araştırma Makalesi / Research Article**GELENEKSEL YATIRIM ARAÇLARI ARASINDA GETİRİ VE VOLATİLİTE ETKİLEŞİMİNİN VAR-EGARCH MODELİ İLE ANALİZİ**

ANALYSIS OF THE INTERACTION OF RETURN AND VOLATILITY BETWEEN TRADITIONAL INVESTMENT INSTRUMENTS WITH THE VAR-EGARCH MODEL

Yunus YILMAZ- Ethem KILIÇ

ss. / pp. 1-14

2- Araştırma Makalesi / Research Article**İBN BELBÂN EL-HANBELÎ'NİN (Ö. 1083/1672) KİRÂAT İLMİNE DAİR RİSÂLETÜN TETE'ALLEKU Bİ'T-TECVÎD ADLI RİSÂLESİNİN TAHKİKİ NEŞRİ**

THE PUBLICATION AND ANALYSIS OF RİSÂLETUN TETE'ALLEKU Bİ'T-TAJWÎD WRITTEN BY IBN BALBÂN AL-HANBALÎ, WHO DIED IN 1083/1672, ON THE SCIENCE OF QIRAAT

Rıfat ABLAY

ss. / pp. 15-37

3- Araştırma Makalesi / Research Article**VATANDAŞLIK OKURYAZARLIĞI ÖLÇEĞİ: GELİŞTİRME, GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI**

CITIZENSHIP LITERACY SCALE: DEVELOPMENT, VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Ahmet KARADAĞ-Mehmet KAPUSIZOĞLU

ss. / pp.38-71

4- Araştırma Makalesi / Research Article**GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE KAYYUM ATANAN
BELEDİYELERLE İLGİLİ YEREL GAZETE GÜNDEMLERİ ÜZERİNE BİR
ÇÖZÜMLEME**

AN ANALYSIS ON THE AGENDA OF THE LOCAL NEWSPAPERS REGARDING
MUNICIPALITIES THAT HAVE BEEN APPOINTED TRUSTEES IN THE
SOUTHEASTERN OF TURKEY

Hasan ALTİNCİK-Hasan GÜLLÜPUNAR

ss. / pp.72-89

5- Araştırma Makalesi / Research Article**HEGEMONIC TRADE POLICIES OF THE US AND THEIR EFFECTS ON
TURKEY**

ABD'İN HEGEMONYACI TİCARET POLİTİKALARI VE TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ

Barış ÜLKER- Emin ERTÜRK

ss. / pp.90-110

6- Araştırma Makalesi / Research Article**MODERNLİĞİN GÖLGESİNDE KİMLİKLERİ ANLAMAK**

UNDERSTANDING IDENTITIES IN THE SHADOW OF MODERNNESS

Şeyhmus DEMİR

ss. / pp.111-138

7- Araştırma Makalesi / Research Article**HİZMET KALİTESİNİN MARKA SADAKATI ÜZERİNE ETKİSİNDE MARKA DENEYİMİNİN ARACILIK ROLÜ**

THE MODERATING ROLE OF BRAND EXPERIENCE IN THE EFFECT OF SERVICE QUALITY ON BRAND LOYALTY

Bulut DÜLEK

ss. / pp.139-154

8- Araştırma Makalesi / Research Article**SOSYAL ÇALIŞMACILARIN MESLEKİ DENEYİMLERİ ARACILIĞIYLA BOŞANMA VE ALKOL/MADDE KULLANIM İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

EVALUATION THE RELATIONSHIP BETWEEN DIVORCE AND ALCOHOL/SUBSTANCE USE THROUGH THE PROFESSIONAL EXPERIENCES OF SOCIAL WORKERS

Gamze ÇAKIR-Burak ACAR-Ayşegül BİNGÖL-Ömer Miraç YAMAN

ss. / pp.155-188

9- Araştırma Makalesi / Research Article**FROM INDIFFERENCE TO ANXIETY: TWO ONTOLOGICAL SECURITY NARRATIVES**

KAYITSIZLIKTAN KAYGIYA: İKİ ONTOLOJİK GÜVENLİK ANLATISI

Emrullah ATASEVEN

ss. / pp.189-203

10- Araştırma Makalesi / Research Article**BİR ARKEOLOJİK KAZININ ASLINDA SÖYLEMEDİKLERİ: TEL HALEF'TE
OSMANLI BÜROKRASİSİNİN ÇARESİZLİĞİ**

WHAT AN ARCHAEOLOGICAL DIG ACTUALLY DOESN'T SAY: DESPERATION
OF THE OTTOMAN BUREAUCRACY IN TEL HALEF

Remzi AVCI-Ekrem AKMAN

ss. / pp.204-225

11- Araştırma Makalesi / Research Article**YÖNETİMDE LİYAKAT İLKESİNİN SİYASETNAMELER ÇERÇEVESİNDEN
ANALİZİ**

ANALYSIS OF THE PRINCIPLE OF MERIT IN MANAGEMENT FROM THE
FRAMEWORK OF SİYASETNAME

Ferit İZCİ- Şerif YILDIZ

ss. / pp.226-260

12- Araştırma Makalesi / Research Article**İSLÂM HUKUKUNA GÖRE MURÛET/MÜRÛVVET**

THE MATTER OF AL-MURU'AH IN THE ISLAMIC JURISPRUDENCE

Sadrettin BUĞDA

ss. / pp.261-286

13- Araştırma Makalesi / Research Article**GÖÇ VE KİMLİK: TÜRKİYE'DEN AVRUPA'YA GÖÇ EDEN İNSANLARIN SİYASİ KİMLİKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

MIGRATION AND IDENTITY: A RESEARCH ON THE POLITICAL IDENTITIES OF PEOPLE MIGRATING FROM TURKEY TO EUROPE

Haluk YAMAN- Gökhan TUNCEL

ss. / pp.287-310

14- Araştırma Makalesi / Research Article**PAZARLAMA HARCAMALARININ FİRMA KARLILIK VE BÜYÜME PERFORMANSINA ETKİSİ**

TITLE OF THE STUDY IN TURKISH-SHOULD BE WRITTEN IN BOLD, ALL CAPITAL LETTERS, MIDDLE TO PAGE

Mesut ASLAN- Hamza SİĞİNÇ

ss. / pp.311-327

15- Araştırma Makalesi / Research Article**ROMER'İN İÇSEL BÜYÜME TEORİSİ VE MEKÂN TASARIMI: KİRALIK ŞEHİRLER**

ROMER'S ENDOGENOUS GROWTH THEORY AND SPACE DESIGN: CHARTER CITIES

Tulin TUNÇ-Esra DİK

ss. / pp.328-343

16- Araştırma Makalesi / Research Article**KAMU YÖNETİMİ ALANINDA KRİZ YÖNETİMİNDE LİDER YÖNETİCİNİN ROLÜ**

THE ROLE OF THE LEADER MANAGER IN CRISIS MANAGEMENT IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION

Veysel EROL

ss. / pp.344-366

17- Araştırma Makalesi / Research Article**SOSYAL ÇALIŞMA GÖREVLİLERİNİN İNSAN HAKLARINA YÜKLEDİKLERİ ANLAM ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA: İSTANBUL ÖRNEĞİ**

A QUALİTATIVE RESEARCH ON THE MEANİNG THAT SOCIAL WORKERS GİVE TO THE CONCEPT OF HUMAN RİGHTS: THE CASE OF ISTANBUL

Yasin AKYILDIZ

ss. / pp.367-396

18- Araştırma Makalesi / Research Article**TÜRKİYE'DE MERKEZİ YÖNETİMİN BELEDİYELER ÜZERİNDEKİ VESAYET DENETİMİNİN YEREL DEMOKRASİYE ETKİSİ**

THE EFFECT OF THE TUTELAGE CONTROL OF THE CENTRAL GOVERNMENT OVER THE MUNİCİPALİTİES ON LOCAL DEMOCRACY İN TURKEY

Veysi KILIÇ-Mehmet Şirin ÇETİN-Halil İbrahim YANAR-Serdar ŞENOL

ss. / pp.397-416

19- Araştırma Makalesi / Research Article

**ÇEVİRİ SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA BOURDİEU’NÜN KÜLTÜR
SOSYOLOJİSİ VE TIP METİNLERİ ÇEVİRİSİ İÇİN ÖNEMİ**

BOURDIEU’S CULTURAL SOCIOLOGY AND TRANSLATION OF MEDICAL
TEXTS IN THE CONTEXT OF SOCIOLOGY OF TRANSLATION

Dilek TURAN

ss. / pp.417-443

20- Araştırma Makalesi / Research Article

BARTIN HALKININ TURİZME BAKIŞ AÇISI

PEOPLE’S PERSPECTIVE ON TOURISM OF BARTIN

Ayhan KARAKAŞ- Berna DEMİRKAN-Ahmet ASLAN

ss. / pp.444-462

GELENEKSEL YATIRIM ARAÇLARI ARASINDA GETİRİ VE VOLATİLİTE ETKİLEŞİMİNİN VAR-EGARCH MODELİ İLE ANALİZİ

Yunus YILMAZ¹

Ethem KILIÇ²

Öz

Getiri, risk, işlem hacmi, volatilité gibi kavramların yatırım kararına etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Bir finansal piyasadaki veya yatırım aracındaki şokun diğér bir piyasa veya yatırım aracının volatilitésini etkileme düzeyi yatırımcılar için değerli bir bilgidir. Bu çalışmanın temel amacı, geleneksel yatırım aracı olarak kabul edilen faiz, altın, Dolar ve Euro arasındaki getiri ve volatilité etkileşimi olup olmadığını belirlemektir. Ayrıca etkileşim olması durumunda etkileşimin yönünü belirlemeyi de amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada 01.01.2010 - 30.07.2021 dönemini kapsayan haftalık veriler kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki getiri ve volatilité etkileşimini belirlemek için VAR-EGARCH modeli uygulanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; Faiz ile Dolar, Dolar ile Euro arasındaki getiri etkileşimi, Faiz ile Euro, Altın ve Dolar arasında tek yönlü getiri etkileşimi bulunmaktadır. Dolar ile Euro, Dolar ile Altın, Euro ile Altın arasında çift yönlü, Dolar ile Faiz arasında tek yönlü volatilité belirlenmiştir.

Anahtar Kelime: Volatilité, Faiz, Döviz, Altın, VAR-EGARCH.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, e-posta: yunus.yilmaz@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6142-2923.

² Dr. Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, e-posta: etemklc@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6247- 9024.

ANALYSIS OF THE INTERACTION OF RETURN AND VOLATILITY BETWEEN TRADITIONAL INVESTMENT INSTRUMENTS WITH THE VAR-EGARCH MODEL

Abstract

It is an undeniable fact that concepts such as return, risk, trading volume, and volatility affect the investment decision. The extent to which a shock in a financial market or investment instrument affects the volatility of another market or investment instrument is valuable information for investors. The main purpose of this study is to determine whether there is a return and volatility interaction between interest, gold, Dollar and Euro, which are accepted as traditional investment instruments. It also aims to determine the direction of interaction in case of interaction. In this direction, weekly data covering the period of 01.01.2010 - 30.07.2021 were used in the study. The VAR-EGARCH model was applied to determine the return and volatility interaction between the variables. According to the findings obtained as a result of the research; There is a return spillover between interest and the dollar, between the dollar and the euro, and a one-way return interaction between the interest and the euro, gold and the dollar. Two-way volatility was determined between Dollar and Euro, Dollar and Gold, Euro and Gold, and one-way volatility between Dollar and Interest.

Keywords: Volatility, Interest, Currency, Gold, VAR-EGARCH.

GİRİŞ

Finansal piyasalarda, makroekonomik değişkenler, siyasi yapı, genel ekonomik durum gibi birçok faktörün etkisi ile fiyat, getiri ve işlem hacminde dalgalanmalar meydana gelmektedir. Sermayenin tabana yayılması, riskin dağıtılması, tasarruf sahiplerinin elindeki fon fazlasının yatırımcılara aktarılması finansal piyasaların gelişmesi ve fonksiyonel bir şekilde işlemesi ile doğru orantılıdır. Yatırımcılar risk kavramına bakış açılarına göre riski seven ve sevmeyen olarak ikiye ayrılır. Menkul kıymet borsalarındaki dalgalanmalar riski seven yatırımcılar için fırsatlar sunabileceği gibi, daha az risk içeren geleneksel yatırım araçları da riski sevmeyen yatırımcılar tarafından tercih edilebilmektedir. Finansal piyasalardaki etkileşimin analiz edilmesi yatırımcılara olduğu kadar politika yapıcılara ve firmalara da yol gösterici olacaktır.

Volatilite finansal piyasalardaki fiyatlar üzerinde dalgalanma büyüklüğü ve tekrarlanma sıklığı olarak ifade edilir. Değişkenliğe ve belirsizliğe yol açtığından risk unsuru olarak ortaya çıkmakta, bu yüzden fiyat ve getiri tahminlerinin yapılmasında yatırımcılar için bir takım zorluklar oluşturmaktadır. Herhangi bir piyasada ortaya çıkan şokların, başka piyasalara da yansımaları olarak tanımlanan volatilite yayılımı, döviz kuru, endeks veya hisse fiyatları gibi finansal serilerin sergilediği benzer hareketler olarak ifade edilmektedir (Gökbulut, 2017, s. 142). Yatırımcıların daha fazla kazanç elde etmeleri veya daha az kayıp yaşamaları için, volatilitenin ölçülmesi veya farklı yöntemlerle tahmin edilmesi önem taşımaktadır. Bu

sayede alınacak risk, belirsizlikleri sezebilme ve buna göre politikaların geliştirilmesi ile azalacaktır. Nitekim yatırımcılar için riskin öngörülmemesi, kararsızlığa yol açmakta ve finansal piyasalarda sıklıkla karşılaşılan bir problem olarak görülmektedir (Tuna & İsaetli, 2014, s. 22).

Yatırımcılar için yatırım kararlarında belirleyici olan unsurlar arasında, bir finansal piyasadaki şokların başka bir finansal piyasanın volatilitelerini etkileyip etkilemediğidir. Böyle bir durumda, volatilitenin piyasalar arasında oluşturduğu etkinin tespit edilmesi önem arz etmektedir (Yaman & Korkmaz, 2020, s. 682). İster pesimistik ister optimistik bütün yatırımcıların belirsizlik altında rastlantısal ve hatalı seçimleri doğrultusunda gerçek değerleri yanlış ölçümledikleri söylenebilir (Zou & Sun, 2012, s. 337). Risk unsuru gibi volatilitenin kavramı da, finansal piyasalarda işleyişi aksatabilir, sistemin fonksiyonlarını bozabilir (Tuna & İsaetli, 2014, s. 22). Günümüzde gelişen teknoloji sayesinde yatırımcılar, kendi ülkelerinin yanı sıra tüm dünyada menkul kıymet borsalarında yatırım yapma imkânlarına sahiptirler. Ancak hisse senedi piyasalarında riskin yüksek olması bir takım alternatif geleneksel yatırım araçlarının varlığını zorunlu kılmaktadır. Faiz, altın ve döviz gibi alternatif yatırım araçlarının en önemlilerini oluşturmaktadır (Güngör & Polat, 2020, s. 80-81). Bu çalışmada geleneksel yatırım araçları olarak faiz, altın, ABD Doları ve Euro ele alınmış ve analizler ilgili yatırım araçlarının verileri kullanılarak yapılmıştır.

Döviz kurundaki bir değişim şirketlerin sahip oldukları varlıklarını, yükümlülüklerini, girdi maliyetlerini ve rekabet gücünü etkileyecektir. Bu etkilerin sonucunda şirket kârlılığında bir değişim meydana gelecek ve bu durum menkul kıymet fiyatına yansımaya (Granger vd., 2000, s. 338). Yatırımcıların gelecekle ilgili beklentilerinin pozitif yönde değişmesi ya da piyasalarda hisse senedi getirilerini artırmaya ve riskleri azaltmaya yönelik meydana gelen her türlü olay, döviz kurunu düşürücü, ulusal paranın değerini artıran bir etkiye sahiptir (Nath & Samanta, 2003, s. 1). Döviz kurundaki değişimler, genel ekonomik göstergeleri etkilediği gibi şüphesiz şirketleri de etkilemektedir. İhracat ve ithalat yapan şirketlerin borç ve alacaklarından ötürü, dövizin ulusal para karşısında veya ulusal paranın döviz karşısındaki değer değişikliği, firmalar için kurdan kaynaklanan kâr veya zarar etme olasılığı ortaya çıkarmaktadır. Kur riskinden kaynaklanan bu zararlar, şirketlerin maliyet girdilerini yükseltecek ve sonuçta ürün satış fiyatlarına yansımaya. Kur riskini önceden tahmin ederek iyi bir yönetim sergileyen firmalar daha başarılı olmakta, rekabet etme güçlerini etkilemektedir. Bu etki olumlu veya olumsuz yönde, farklı finansal şartlara göre değişebilir (Acar Boyacıoğlu & Çürük, 2016, s. 144). Sonuç olarak döviz piyasaları, şokların çok sık

aralıklarla ortaya çıktığı, volatilitenin yüksek seviyede görüldüğü ve ayrıca risk faktörünün yüksek seyrettiği piyasalardır (Yaman & Korkmaz, 2020, s. 682).

Geleneksel yatırım araçlarından faiz oranı, aracı bankaların mevduat karşılığı verdiği kısa ve uzun vadeli faiz oranları, hazine bonosu ve devlet tahvili gibi iç borçlanma senetleri, özel şirket tahvilleri gibi geniş bir yelpazeye sahiptir (Yıldız, 2014, s. 40). Faiz oranları hisse senedine alternatif bir yatırım aracı olan tahvillerin değerini etkileyerek hisse senetlerine olan talebi etkilemektedir (Yılmaz vd., 1997, s. 4). Faiz oranları aşırı yükselirse; hisse senedi yatırımcıları, tahvillerden daha fazla getiri elde edebileceklerini düşünerek ellerindeki hisse senetlerini satıp tahvil piyasasına kayabilirler. Bu durum da hisse senetlerinin fiyatını düşürür (Brigham, 1999, s. 94). Faiz oranlarının yükselmesi pay senedi getirilerinin gerilemesine yol açacağı için pay senetlerinin fiyatlarını olumsuz bir şekilde etkileyecektir (Balı vd., 2014, s. 47).

Bir diğer geleneksel yatırım aracı kıymetli madenlerin başında gelen altındır. Günümüzde ziyet eşyasının yanısıra çoğunlukla tasarruf aracı olarak kullanılan altın yıllar boyu devam eden önemini sürdürmektedir (Albeni & Demir, 2005, s. 7). Hisse senedi piyasalarının düşüş trendinde olduğu dönemlerde, yatırımcıların piyasadaki dalgalanmalardan korunmak ve riski azaltmak amacıyla hisse senedi yatırımlarını altın yatırımına doğru yönlendirirler. Altına olan talep, bu yatırım aracının fiyatını yükseltmektedir. Aksi bir durumda ise, altına yapılan yatırımlar istikrarlı fiyatların olduğu pay piyasasına doğru yönelmekte ve hisse fiyatlarını yükseltmektedir. Yüksek enflasyon dönemlerinde ve özellikle kriz dönemlerinde tasarruf sahipleri güvenli liman olarak altını görürler. Altının kredi riski taşımadığını belirten ekonomistler, bu kıymetli madenin yüksek getiri ve düşük risk barındırdığını da ifade etmektedirler (Yıldız, 2014, s. 40).

Yatırımcılar yatırım portföylerini oluştururken riskleri minimize etmek için geniş bir yelpazede yatırım yapmayı tercih etmektedirler. Bu nedenle farklı yatırım araçlarına başvurumaktadırlar. Yüzyıllardır yatırımcıların vazgeçemediği altın, faiz ve döviz kuru gibi yatırım araçları arasındaki ilişkinin belirlenmesi yatırımcılar için önem arz etmektedir. Bu çalışmada geleneksel yatırım aracı olarak bilinen altın, faiz ve döviz kuru arasındaki getiri ve volatilite etkileşimi incelenmiştir. Çalışma; giriş, literatür özeti, veri seti ve yöntem, bulgular, sonuç ve değerlendirme olmak üzere beş bölümde oluşmaktadır.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

Literatür incelendiğinde, geleneksel yatırım araçlarından olan faiz, altın ve döviz arasındaki getiri ve volatilité etkileşiminin olup olmadığını amaç edinen çalışmaların nadir olduğu dikkati çekmektedir. Çalışmalar daha çok hisse senedi endeksleri ile bu yatırım araçları arasındaki volatilité etkileşimine odaklanmıştır. İlgili çalışmalarda genellikle GARCH modellerinin kullanıldığı görülebilir. Bu çalışmalardan bazıları güncel tarihten eskiye doğru aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar Bilgisi	Ülke	Yöntem	Bulgular
	Dönem	Değişkenler	
Cihangir, Polat ve Çalışkan (2020)	Türkiye	VAR yöntemi	Dövizden altına, altın, borsa ve dövizden faize, borsadan dövizde tek yönlü nedensellik ilişkisi elde etmişlerdir.
	2002:M01-2019:M11	Borsa, Altın, Döviz ve Faiz	
Güngör, B. ve Polat, A. (2020)	Türkiye	(ADF) ve Philips-Perron (PP) Birim Kök Testi	Geleneksel yatırım araçlarının hisse senedi fiyatlarını bütün sektörlerde, negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Fakat altın fiyatının etkisi istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç vermemiştir.
	Ocak 2004 Haziran 2017	BIST100, Döviz, Altın, Faiz	
Cingöz ve Kendirli (2019)	Türkiye	Johansen Eşbütünlük – Granger Nedensellik	Altın, BIST 100 ve Dolar arasında uzun dönemli ilişki olduğu belirlenmiştir. Ancak kısa dönem ilişki bulamamışlardır.
	Ocak 2006 – Haziran 2018	Altın, BIST 100, Dolar	
Güney ve Ilgın (2019)	Türkiye	Johansen Eşbütünlük Testi ve Toda Yamamoto Nedensellik	Altın ile BIST 100 ve Faiz ile BIST 100 arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu saptamışlardır. Döviz ile BIST 100 ve Altın ile Faiz arasında tek yönlü nedensellik olduğu belirlenmiştir.
	25.12.2009 – 30.03.2018	BIST100, Altın, Dolar ve Faiz	
Wang ve Chueh (2013)	-		Faiz oranları altın gelecekteki fiyatlarını olumsuz yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Aynı şekilde faiz oranlarının doları da etkilediği saptamışlardır.
	02 Ocak 1989 – 20 Aralık 2007	Faiz, Altın, Dolar ve Petrol	
Arfaoui ve Rejeb (2017)			Petrol ve hisse senedi fiyatları arasında negatif bir ilişki bulmuşlardır ancak petrol fiyatı, altın ve USD'den önemli ölçüde ve pozitif olarak etkilenmektedir. Petrol ve Dolar fiyatlarının birbirlerini etkilediklerini saptamışlardır.
	1995-2015	Petrol, Altın, Dolar ve Hisse Senetleri	
Jain ve Biswal (2019)	Hindistan	DCC-GARCH	Altın arama trendleri ile altın spot fiyatı arasında, hisse senedi ve döviz kuru piyasaları

	23 Ekim 2005 – 8 Ocak 2017	Altın, Döviz kuru ve Hindistan Borsası	üzerindeki etkilerle birlikte çift yönlü nedenselliğin varlığını tespit etmişlerdir.
Apergis, Cooray, Khraief ve Apergis (2019)	G7 Ülkeleri	Bayesian Markov-Switching Vector Error-Correction (MS-VECM) modeli	Altın fiyatları ile reel faiz oranları arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve tahminlerin tüm G7 ülkelerinde sürekli olarak pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit etmişlerdir. Elde edilen bulgular, altın fiyatlarının özellikle durgunluk dönemlerinde reel faiz hareketlerine karşı riskten koruduğu bulgusunu elde etmişlerdir.
	1975-2016	Altın ve Reel Faiz Oranları	
Shahrazi, Elmi, Abounoori ve Rasekhi (2014)	İran	Diagonal BEKK GARCH	Altın ve döviz piyasaları arasındaki oynaklık yayılımının çift yönlü olduğunu ancak şok aktarımının altın piyasasından döviz piyasasına doğru tek yönlü olduğu belirlemişlerdir.
	2007-2013	Altın ve Döviz	
Hein (2015)	İsviçre	Tek değişkenli GARCH(1,1) Modeli	Değişkenler arasında etkileşim olduğu sonucuna ulaşmıştır.
	1 Ocak 1990 – 31 Aralık 2013	S&P 500, Altın, Petrol ve Döviz Kuru	

Yapılan literatür araştırması sonucunda Altın, Faiz, Dolar ve Euro arasında net bir fikir birliği olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen yeterli düzeyde çalışma olmadığı da dikkati çekmektedir. Bu nedenle yapılan bu çalışmanın finans literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Altın, Faiz, Dolar ve Euro arasındaki ilişkinin çok değişkenli GARCH modellerinden VAR-EGARCH ile incelenmesi çalışmanın önemini ortaya çıkarmaktadır.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın temel amacı geleneksel yatırım araçları arasındaki getiri ve volatilité yayılımını araştırmaktır. Bu doğrultuda geleneksel yatırım aracı olarak kabul edilen Faiz, Altın, Dolar ve Euro değişkenlerinin 01.01.2010 - 30.07.2021 dönemine ait haftalık verileri kullanılmıştır. Veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) alınmıştır. Analizlerde verilerin getiri serisi kullanılmış, analizler ise Eviews 9 ve WinRats 10 paket programları aracılığıyla yapılmıştır. Çalışmada çok değişkenli GARCH modellerinde VAR-EGARCH modeli kullanılmıştır.

Koutmos ve Booth (1995), Nelson (1991)'un tek değişkenli olarak literatüre kazandırılan EGARCH modelini çok değişkenli model olarak geliştirip literatüre kazandırmışlardır. Çok değişkenli GARCH modellerinden biri olan VAR-EGARCH modeli Koutmos (1996) tarafından geliştirilmiştir (Çelik vd., 2018, s. 222).

$$R_{i,t} = \beta_{i,0} + \sum_{j=1}^N \beta_{i,j} R_{j,t-1} + \epsilon_{i,t} \quad (1)$$

$$\sigma_{i,t}^2 = \exp\{\alpha_{i,0} + \sum_{j=1}^N \alpha_{i,j} f_j(z_{j,t-1}) + \gamma_i \ln(\sigma_{i,t-1}^2)\} \quad (2)$$

$$f_j(z_{j,t-1}) = (|z_{j,t-1}| - E(|z_{j,t-1}|)) + \delta_j z_{j,t-1} \quad (3)$$

$$\square_{i,j,t} = \rho_{i,j} \square_{i,t} \quad \square_{j,t} \quad i,j = 1,2,3,\dots,N \quad \text{ve} \quad i \neq j \quad (4)$$

Denklem (1)'de ortalama denklemindeki eşitlik değişkenindeki koşullu ortalama, kendisinin geçmiş getirisinin fonksiyonu olması ile birlikte değişkenler arasındaki geçmiş getirilerinin birer fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca her finansal varlığın vektör otoregresyonu (VAR) olarak getirileri hakkında bilgi vermektedir. Denklem aracılığı ile elde edilen katsayılar finansal varlıkları arasındaki ilişkileri $i \neq j$ terimi ile açıklamaktadır. Katsayısı j finansal varlık mevcut getirilerin i finansal varlığın gelecekteki getirileri üzerindeki etkileri hakkında bilgi vermektedir (Kılıç ve Polat, 2020, s.1468).

Denklem (2) her bir finansal varlığın getirisi doğrultusunda koşullu varyansın, finansal varlığın kendisinin geçmiş dalgalanmaları ile diğer bir finansal varlığın geçmiş standartlaştırılmış dalgalanmaların üstel fonksiyonunu temsil etmektedir. $i \neq j$ olmak üzere; $\alpha_{i,j}$ değişkenler arasındaki volatilitate etkileşimi hakkında bilgi vermektedir. γ_i terimi finansal varlığın volatilitate kalıcılığını açıklamaktadır. Pozitif $\alpha_{i,j}$ ile negatif $\delta_{i,j}$ finansal varlıklardaki şokların i değişkeninin volatilitesi üzerine pozitif şokların negatif şoklara göre daha etkin olduğunu açıklamaktadır. Bu durumda volatilitate etkileşim mekanizmasının asimetric bir yapı sergilemektedir (Gök, 2013, s.19).

Denklem (3)'te $|z_{j,t-1}| - E|z_{j,t-1}|$ parametresi büyüklüğü, $\delta_j z_{j,t-1}$ parametresi ise işaret etkisini ifade etmektedir. $f(\cdot)$ geçmişteki standartlaştırılmış değişimlerin asimetric bir fonksiyonunu tanımlamaktadır. $f(\cdot)$ fonksiyonun eğimi ise $z_{j,t-1} < 0$ için $-1 + \delta_j$ diğer taraftan $z_{j,t-1} > 0$ için $1 + \delta_j$ 'dir.

Finansal varlıklar arasındaki volatilitate yayılımı $i,j = 1,2,3,4$ ve $i \neq j$ için $\alpha_{i,j}$ parametreleri ile açıklanmaktadır. Pozitif ile negatifin birleşmesi sonucunda j değişkenindeki negatif değişimlerin i değişkeninin volatilitesi üzerinde pozitif değişimlerine göre daha etkin olduğunu belirtmektedir. Bu spesifikasyon, i ve j değişkenlerin getirilerinin korelasyonunun sabit veya konvaryansın standart sapma ile orantılıdır (Kılıç ve Polat, 2020, s.1469).

3. BULGULAR VE YORUMLAMA

Tablo 2. Birim Kök Testi Sonuçları

	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
Faiz	-23.0332	-23.0960	-23.0313	-23.0960
Dolar	-19.7105	-19.7474	-19.9997	-19.9604
Euro	-19.7024	-19.7961	-19.8295	-19.9191
Altın	-24.7199	-24.6991	-24.7579	-24.7360
Kritik Değerler				
% 1	-3.4410	-3.9733	-3.4410	-3.9733
% 5	-2.8661	-3.4173	-2.8661	-3.4173
% 10	-2.5693	-3.1310	-2.5693	-3.1310

Geleneksel yatırım araçlarında olan Faiz, Dolar, Euro ve Altın değişkenlerin durağanlıklarını belirlemek amacıyla uygulanan ADF ve PP birim kök testleri sonuçlarında değişkenlerin seviye değerlerin durağan oldukları tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre ADF ve PP birim kök testlerin sonuçları paralellik göstermektedir.

VAR-EGARCH modeli uygulanmadan önce serilerin uygun gecikme uzunlukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Gecikme uzunluğu AIC bilgi kriterine göre 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 3. Faiz İçin VAR (1) – EGARCH Modeli Tahmin Sonuçları

	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
Ortalama Denklemi				
R_{Sabit}	0.2577	0.3873	0.6654	0.5058
$R_{Faiz, Faiz}$	0.0291	0.0383	0.7594	0.4476
$R_{Faiz, Dolar}$	-0.1216	0.0572	-2.1275	0.0334
$R_{Faiz, Euro}$	0.1487	0.2243	0.6629	0.5074
$R_{Faiz, Altın}$	0.0335	0.0473	0.7073	0.4794
Varyans Denklemi				
α_{Sabit}	-0.0844	0.0190	-4.4432	0.0000
$\alpha_{Faiz, Faiz}$	0.3116	0.0454	6.8610	0.0000
$\alpha_{Faiz, Dolar}$	0.1051	0.0628	1.6738	0.0942
$\alpha_{Faiz, Euro}$	-0.2881	0.1721	-1.6739	0.0941
$\alpha_{Faiz, Altın}$	0.1928	0.1531	1.2598	0.2077
δ_{Faiz}	-0.0164	0.1748	-0.0937	0.9253
γ_{Faiz}	0.9213	0.0347	26.5281	0.0000
			Q İstatistiği	Anlamlılık
Tam Testleri	LB-Q (12)		14.6603	0.2605
	ARCH-LM (12)		4.8011	0.9643

Geleneksel yatırım araçları arasındaki getiri ve volatilité etkileşimini araştırmak amacıyla VAR-EGARCH modeli uygulanmıştır. VAR-EGARCH modelinde getiri etkileşimini hakkında bilgi veren ortalama denklemi sonuçlarına göre; doların bir önceki haftanın getirileri faizin mevcut haftanın getirileri üzerinde negatif yönlü etkiye sahiptir. Volatilité etkileşimi hakkında bilgi veren varyans denklimi bulgularına göre; faiz kendi gecikmeli şokları ile birlikte dolar ve Euro'nun gecikmeli şoklarından da etkilenmektedir. δ_{Faiz} terimi istatistiksel açıdan anlamlı olmadığından dolayı faizin asimetrik bir yapı sergilemediği tespit edilmiştir. γ_{Faiz} terimi volatilité kalıcılığını açıklamakta, γ_{Faiz} teriminin istatistiksel açıdan anlamlı ve 0.9213 olarak belirlenmiştir. Bu durumda faizde meydana gelen şokların kalıcı ve etkisinin uzun süre hissedildiği söylenebilir.

Tablo 4. Dolar İçin VAR (1) – EGARCH Modeli Tahmin Sonuçları

	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
Ortalama Denklemi				
R_{Sabit}	0.2746	0.0305	8.9987	0.0000
$R_{Dolar, Faiz}$	-0.1304	0.0227	-5.74640	0.0000
$R_{Dolar, Dolar}$	0.3738	0.0596	6.27212	0.0000
$R_{Dolar, Euro}$	-0.0683	0.0206	-3.31630	0.0009
$R_{Dolar, Altın}$	-0.1011	0.0504	-2.00555	0.0449
Varyans Denklemi				
α_{Sabit}	-0.2429	0.0323	-7.5316	0.0000
$\alpha_{Dolar, Faiz}$	-0.0156	0.0210	-0.7424	0.4578
$\alpha_{Dolar, Dolar}$	0.1672	0.0164	10.1986	0.0000
$\alpha_{Dolar, Euro}$	0.0225	0.0028	7.9700	0.0000
$\alpha_{Dolar, Altın}$	0.1879	0.0106	17.6783	0.0000
δ_{Dolar}	1.0330	0.2816	3.6684	0.0002
γ_{Dolar}	0.9064	0.0330	27.4269	0.0000
			Q İstatistiği	Anlamlılık
Tanı Testleri	LB-Q (12)		14.6603	0.2605
	ARCH-LM (12)		4.8011	0.9643

Dolar ile faiz, Euro ve altın arasındaki getiri ve volatilité etkileşimini belirlemek amacıyla uygulanan VAR-EGARCH modeli sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Ortalama denklemi sonuçlarına göre; dolar kendisinin bir önceki haftanın getirilerinde etkilendiği gibi faiz, Euro ve altının da bir önceki haftanın getirilerinden etkilenmektedir. Volatilité etkileşimini açıklayan varyans denklemine göre; $\alpha_{Dolar, Faiz}$ parametresi faizde meydana gelen şokların bir sonraki haftada dolar üzerindeki etkisini açıklamaktadır. $\alpha_{Dolar, Faiz}$ parametresi istatistiksel açıdan anlamlı olmamasından dolayı faizin doların volatilitesi üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Ancak doların kendisinin bir önceki haftanın şokları ile Euro, Altının da bir önceki haftanın şokları dolarda meydana gelen şokları üzerinde etkilidir. δ_{Dolar} parametresi

dolarda meydana gelen şokların asimetrik bir yapı sergilediği ve pozitif bilgi şokların daha etkin olduğu tespit edilmiştir. γ_{Dolar} parametresi ise Dolar'da meydana gelen şokların kalıcı ve etkisi uzun süre hissedilmektedir. LB-Q ve ARCH-LM testlerine göre modelde otokorelasyon ve ARCH etkisi olmadığı saptanmıştır.

Tablo 5. Euro İçin VAR (1) – EGARCH Modeli Tahmin Sonuçları

	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
Ortalama Denklemi				
R Sabit	0.2354	0.0435	5.4058	0.0000
R Euro, Faiz	-0.0933	0.0287	-3.2492	0.0012
R Euro, Dolar	0.1930	0.0344	5.6115	0.0000
R Euro, Euro	0.1245	0.0314	3.9692	0.0001
R Euro, Altın	0.0182	0.0517	0.3509	0.7257
Varyans Denklemi				
α Sabit	-0.0416	0.0038	-10.9782	0.0000
α Euro, Faiz	-0.1074	0.0133	-8.0721	0.0000
α Euro, Dolar	0.1973	0.0109	18.1584	0.0000
α Euro, Euro	-0.1027	0.0045	-22.6132	0.0000
α Euro, Altın	0.1031	0.0096	10.6970	0.0000
δ_{Euro}	0.2262	0.1819	1.2439	0.2135
γ_{Euro}	0.9367	0.0065	144.3176	0.0000
			Q İstatistiği	Anlamlılık
Tanı Testleri	LB-Q (12)		23.0078	0.0277
	ARCH-LM (12)		15.0159	0.2406

Euro'nun mevcut günün getirileri; kendisinin bir önceki günün getirileri yanı sıra Faiz ve Dolar'ın bir önceki günün getirilerinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda Euro kendi geçmiş şokları ile Faiz, Dolar ve Altın'ın geçmiş şoklarından etkilenmektedirler. δ_{Euro} terimi istatistiksel açıdan anlamlı olmamasından dolayı volatilitenin asimetrik yapı sergilemediği tespit edilmiştir. γ_{Euro} terimi ise Euro'nun volatilitelerinin kalıcı ve etkisi uzun süre hissedilmektedir. Euro'nun değişkeninde otokorelasyon ve ARCH etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 6. Altın İçin VAR (1) – EGARCH Modeli Tahmin Sonuçları

	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Anlamlılık
Ortalama Denklemi				
R_{Sabit}	0.0854	0.1294	0.6600	0.5092
$R_{Altın, Faiz}$	-0.0197	0.0247	-0.7973	0.4253
$R_{Altın, Dolar}$	0.0876	0.0864	1.0141	0.3105
$R_{Altın, Euro}$	0.0118	0.0786	0.1502	0.8806
$R_{Altın, Altın}$	0.0380	0.0316	1.1997	0.2303
Varyans Denklemi				
α_{Sabit}	0.2904	0.0552	5.2557	0.0000
$\alpha_{Altın, Faiz}$	-0.0855	0.1221	-0.6999	0.4840
$\alpha_{Altın, Dolar}$	-0.1384	0.0508	-2.7237	0.0065
$\alpha_{Altın, Euro}$	0.3628	0.0746	4.8613	0.0000
$\alpha_{Altın, Altın}$	0.3183	0.0962	3.3087	0.0009
$\delta_{Altın}$	0.1125	0.1689	0.6662	0.05053
$\gamma_{Altın}$	0.5753	0.0212	27.1657	0.0000
			Q İstatistiği	Anlamlılık
Tanı Testleri	LB-Q (12)		10.6200	0.5617
	ARCH-LM (12)		21.7040	0.0410

Geleneksel yatırım araçlarından Altın kendi geçmiş getirileri yanı sıra Faiz, Dolar, Euro'nun geçmiş getirilerinin hiç birinin istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı bulgusu elde edilmiştir. Bu durumda Altın ile Faiz, Dolar, Euro arasında getiri etkileşimi olmadığı söylenebilir. Altın kendi geçmiş şokları ile Dolar, Euro geçmiş şokları Altın'da meydana gelen şoklardan kaynaklanmaktadır. Yani Altın ile Dolar, Euro arasında volatilitate etkileşimi olduğunu söylemek mümkündür. $\delta_{Altın}$ parametresi % 10 önem düzeyinde anlamlı olması ile Altın'da meydana gelen volatilitenin asimetrik yapı sergilediği ve pozitif bilgi şoklarının daha etkin olduğu belirlenmiştir. $\gamma_{Altın}$ parametresi ise Altın'da ortaya çıkan volatilitenin kalıcı olduğu tespit edilmiştir. . LB-Q ve ARCH-LM test istatistiklerine göre modelde otokorelasyon ve ARCH etkisi bulunmamaktadır.

SONUÇ

Günümüz teknolojisi her bir birey veya kurumun bulunduğu lokasyonda hemen hemen istediği tüm yatırımları yapma imkânını vermektedir. Pay piyasalarından hisse senedi almak veya faiz yatırımı yapmak, aracı kurum faaliyeti yürüten bankaların sunduğu platformlarda çok rahat ve düşük maliyetle yapılabilmektedir. Aynı şekilde, altın ve döviz yatırımcısı da fiziki alım yapmak yerine, bu gibi teknoloji tabanlı platformlarda ilgili yatırımları yapabilmektedirler. Bu gelişmeler piyasa ve yatırım araçları arasındaki etkileşimi

hızlandırmış, bir piyasada ortaya çıkan şok, başka piyasalarda da etkisini hissettirmektedir. Bu etkileşim analistler tarafından yoğun olarak araştırılmıştır. Ancak araştırmalar pay piyasaları ile geleneksel yatırım araçları arasındaki volatilitate etkileşiminde yoğunlaşmıştır. Geleneksel yatırım araçlarının birbirleri arasındaki volatilitate etkileşimi, bu çalışmanın konusunun belirlenmesini sağlamıştır.

Geleneksel yatırım araçları arasındaki getiri etkileşimi; Faiz ile Dolar, Dolar ile Euro arasındaki getiri etkileşimi çift yönlü iken Faizden Euro'ya ve Altından dolara doğru tek yönlü getiri etkileşimi bulunmaktadır. Geleneksel yatırım araçları arasındaki volatilitate etkileşimi ise Dolar ile Euro, Dolar ile Altın, Euro ile Altın arasında çift yönlü iken Dolardan Faize doğru tek yönlü olduğu bulgusu elde edilmiştir. Elde edilen bu bulgular literatürdeki Hein (2015), Shahrazi, Elmi, Abounoori ve Rasekhi (2014), Apergis, Cooray, Khraief ve Apergis (2019), Jain ve Biswal (2019) çalışmalara paralellik göstermektedir. Dolar ve Altın değişkenlerinde meydana gelen volatilitenin asimetric bir yapı sergilediği ve pozitif bilgi şokların volatilitate üzerinde daha etkin olduğu saptanmıştır. Apergis, Cooray, Khraief ve Apergis (2019), Arfaoui ve Rejeb (2017) çalışmalarına benzer sonuç olduğu söylenebilir. Geleneksel yatırım araçlarından meydana gelen volatilitenin kalıcı ve etkisinin uzun süre hissedildiği belirlenmiştir. Ampirik çalışma sonucunda Faiz ile Dolar, Dolar ile Euro yatırım araçlarının paralel getiri getirdiklerini söylemek mümkündür.

Yatırımcılar minimum risk ve maksimum getiri sloganı ile hareket etmektedirler. Bu nedenle portföy çeşitlendirmesi yaparak riskleri minimize ve karlarını maksimize etmeyi amaçlamaktadırlar. Finansal piyasaların temel aktörleri arasında yer alan altın, faiz, döviz kuru gibi yatırım araçları arasındaki etkileşim içi hem bireysel hem de kurumsal yatırımcılar açısından oldukça önem arz etmektedir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, finansal piyasaların globalleşme nedeniyle finansal piyasalardaki etkileşimin arttığı varsayımı desteklendiğini söylemek mümkündür. Bireysel ve kurumsal yatırımcıların yatırım kararları verirken elde edilen bu sonuçları dikkate almaları faydalı olacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda piyasa düzenleyicilerinin bu hususa dikkat etmeleri durumunda daha rasyonel kararlar almalarına dayanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Acar Boyacıoğlu, M., & Çürük, D. (2016). Döviz kuru değişimlerinin hisse senedi getirisine etkisi: Borsa İstanbul 100 endeksi üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve finansman dergisi*, (70), 143-156.

- Albeni, M., & Demir, Y. (2005). Makro ekonomik göstergelerin mali sektör hisse senedi fiyatlarına etkisi (İMKB Uygulamalı), *Muğla üniversitesi SBE dergisi*, 14, 1-18.
- Apergis, N., Cooray, A., Khraief, N., & Apergis, I. (2019). Do gold prices respond to real interest rates? Evidence from the bayesian markov switching VECM model, *Journal of international financial markets, institutions and Money*, Vol. 60, 134-148.
- Arfaoui, M. ve Rejeb, A. B. (2017). Oil, gold, US dollar and stock market interdependencies: a global analytical insight, *European Journal of Management and Business Economics*, 26(3), 278-293.
- Balı, S., Cinel, M.O., & Günday, A.H. (2014). Hisse senedi fiyatlarını etkileyen temel makroekonomik faktörlerin BIST 100 Endeksi'ne etkisinin ölçülmesi, *Ordu üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 4(9), 46-50.
- Brigham, E. F. (1999). Finansal Yönetimin Temelleri (Çev. Ö. Akmut & H. Sarıaslan), Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1.Cilt.
- Cihangir, M., Polat, M. A. ve Çalışkan, U. (2020). Türkiye'de Alternatif Finansal Yatırım Araçları Arasındaki Dinamik Etkileşim: Uygulamalı Bir Analiz, *Journal of Yasar University*, 15(60), 920-940.
- Cingöz, F. ve Kendirli, S. (2019). Altın Fiyatları, Döviz Kuru ve Borsa İstanbul Arasındaki İlişki, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 545-554.
- Çelik, İ., Özdemir, A., Gürsoy, S. & Ünlü, H. (2018). Gelişmekte olan hisse senedi piyasaları ile kıymetli madenler arasındaki getiri ve volatilité yayılımı, *Ege akademik bakış dergisi*, 18(2), 217-230.
- Gök, İ. Y. (2013). Türkiye ve AB pay piyasaları arasında getiri ve volatilité etkileşimi: çok değişkenli VAR-EGARCH modeli ile ampirik bir araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ekonometri Anabilim Dalı, Isparta.
- Gökbulut, R. İ. (2017). An ampirical analysis of volatility transmission between BIST and international stock markets. *Ekonomik ve sosyal yaklaşımlar dergisi*, 13(1), 141-159.
- Granger, C.W.J., Huang, B.N., & Yang, C.W. (2000). A bivariate causality between stock prices and exchange rates: evidence from recent asian flu, *The quarterly review of economics and finance*, 40 (3), 337-354.
- Güney, S. ve Saka Ilgın, K. (2019). Yatırım araçlarının BIST-100 endeksi üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (53), 226-245.
- Güngör, B., & Polat, A. (2020). Geleneksel yatırım araçlarının hisse senedi fiyatlarına etkisi: BIST'te sektörel bazda karşılaştırmalı bir analiz. *Bingöl üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 4(1), 79-105.
- Hein, L. U. M. (2015). Investigating correlation and volatility transmission among equity, gold, oil and foreign exchange, *Research in business and economics*, Vol.2, 1-15.

- Jain, A. ve Biswal, P. C. (2019). Does internet search interest for gold move the gold spot, stock and exchange rate markets? A study from India, *Resources Policy*, 61, 501-507.
- Kılıç, E., & Polat, M. (2020). MIST ülkelerinin hisse senedi piyasaları ile döviz kurları arasındaki getiri ve volatilite etkileşimi. *Gaziantep university journal of social sciences*, 19(4), 1463-1479.
- Nath, G. N., & Samanta, G.P. (2003). Dynamic relation between exchange rate and stock prices - a case for india, 39th annual conference paper of indian econometric society also published in NSE news, 1-8.
- Shahrazi, M. M., Elmi, Z., Abounoori, E. ve Rasekhi, S. (2014). The Influence of Structural Changes in Volatility on Shock Transmission and Volatility Spillover among Iranian Gold and Foreign Exchange Markets, Iran. *Econ. Rev.*, 18(2), 1-14.
- Tuna, K., & İsabetli, İ. (2014). Finansal piyasalarda volatilite ve BIST100 örneği. *Kocaeli üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 27: 21-31.
- Wang, Y. S. ve Chueh, Y. L. (2013). Dynamic transmission effects between the interest rate, the US dollar, and gold and crude oil prices, *Economic Modelling*, 30, 792-798.
- Yaman, S. & Korkmaz, T. (2020). Döviz kurları ile BIST turizm endeksi getirileri arasındaki volatilite yayılım etkisinin belirlenmesi. *Business and economics research journal*. 11(3), 681-702.
- Yıldız, A. (2014). BIST100 endeksi ile alternatif yatırım araçlarının ilişkisi, *Süleyman demirel üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 19(2), 39-56.
- Yılmaz, Ö., Güngör, B., & Kaya, V. (1997). Hisse senedi fiyatları ve makro ekonomik değişkenler arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik, *İMKB dergisi*, 9(34), 1-16.
- Zou, H., & Sun, L. (2012). The influence of insvestor sentiment on stock return and its volatility under different market states, 2012 fifth international confarence on business intelgence and financial engineering, 337-341.

İBN BELBÂN EL-HANBELÎ'NİN (Ö. 1083/1672) KİRÂAT İLMİNE DAİR RİSÂLETÜN TETE' ALLEKU Bİ'T-TECVÎD ADLI RİSÂLESİNİN TAHKİKLİ NEŞRİ

Rıfat ABLAY¹

Öz

Hanbelî fakîhlerinden İbn Belbân (ö. 1083/1672) 11/17. yy. Şam bölgesi âlimlerindedir. Fıkıh konusunda bazı eserleri bulunan bu âlimin *Büğyetü'l-müstefid fi ilmi't-tecvîd* adlı eserinde tecvîd konuları, Âsım kırâatı Hafs rivâyeti esas alınarak detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden *Risâletün tete'alleku bi't-tecvîd* eserinde ise giriş kısmında tecvîd konuları özetlenmekte, devamında da kırâat imâmılarına göre harflerin idğâmı ve izhârı etraflıca ele alınmaktadır. Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi bünyesinde 21 HK 266/4 numara ile kayıtlı olan ve 39^b-46^a varakları arasında yer alan *Risâletün tete'alleku bi't-tecvîd* adlı risâlenin katalogdaki adı "*Risâle fi't-tecvîd*" olup "Şemseddîn Muhammed Balban" adına kayıtlıdır. Eserin müstensihî Abdürrahim b. Abdülmukîm olup telif tarihi bilinmemektedir. İstinsâh tarihi 1305/1886 olarak verilmiş ancak istinsâh yeri belirtilmemiştir. Çalışmamızda, şu ana kadar tek nüshası tespit edilen ve kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan İbn Belbân'ın *Risâletün tete'alleku bi't-tecvîd* risâlesinin tahkikli neşri yapılmış ve eser hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelime: Kırâat, Tecvîd, El Yazma, Tahkik, İbn Belbân.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, D.Ü. İlahiyat Fakültesi, rifat.ablay@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5948-9221.

THE PUBLICATION AND ANALYSIS OF *RISÂLETUN TETE'ALLEKU BI'T-TAJWÎD* WRITTEN BY IBN BALBÂN AL-HANBALÎ, WHO DIED IN 1083/1672, ON THE SCIENCE OF QIRAAT

Abstract

Ibn Belban (d. 1083/1672), one of the Hanbalist jurists, is one of the scholars of the Damascus region of the 11/17 century. In his work *Bughyatu'l-Mustefid fi Ilmi't-Tawûid* (A Reference Book for Those Who Wish To Benefit from The Science of Tajwid), he discusses the issues of the Tajwed in detail based on the Qiraat of Âsim. In the introductory section of another work of his, namely *Risâletun Tete'alleku Bi't-Tajwidîd* (The treatises relating to Tajwid), which is the subject of our study, the scholar summarises the issues of tajwid and then *idgham* (assimilation) and *idhar* (clarification) of the Qur'anic letters are elaborated on, taking into account the qiraats of Islamic scholars. The name of the treatise called *Risâletuen tete'alleku bi't-tecvîd*, which is found between pages 39b-46a and bears the number 21 HK 266/4 in the Diyarbakır Ziya Gökalp Manuscript Library, is referred to in the catalogue entries as "Risâle fi't-tecvîd" and Şemseddin Muhammed Balban is named as the author. The copyist of this work is known as Abdurrahim b. Abdulmukîm. The date of publication is unknown. The date of the copy is given as 1305 (1886), but the place of copying is not known. The present study publishes and evaluates *Risâletün tete'alleku bi't-tecvîd* by Ibn Belbân, of which only one copy has been identified so far and about which no information has been provided in the available sources.

Keywords: Qiraat, Tajwed, Manuscript, Scrutiny, Ibn Balbân.

GİRİŞ

İnsanlar korunmaya layık gördükleri değerlerini, bilgi ve birikimlerini yazıyla kaydetme eğilimi göstermektedirler. Yazının ne zaman ortaya çıktığına dair modern bilim ve vahiy esaslı gelenek arasında birtakım ihtilaflar söz konusudur. Modern bilimin bazı bilimsel verileri esas alarak yazı tarihini Sümerlere dayandırdığı bilinmektedir. Kur'ân, vahyin nüzûlünü ve kavimlere kitap gönderimini âdeta insanlık tarihiyle eşdeğer tutmaktadır. Kur'ân'da, başta insanların tek bir ümmet olduğu, ihtilaflar artınca peygamberlerle kitap gönderildiği ifade edilmektedir (Bakara 2/213). Yine "ilk kavimlerin suhufundaki bilgi" (الصُّحُفِ الْأُولَى / *suhufi'l-ulâ*) ifadesi kullanılmaktadır (Tâhâ 20/133). *Suhuf*, dinî veya tarihî bir metnin kaydedildiği düzgün yüzeyli yazı malzemesi için kullanılan bir ifade şeklinde tanımlanmaktadır (Dumlu, 2009, s. 477). Kur'ân'da *suhuf* kelimesinin yanı sıra yazı malzemesi için *zübür* ifadesi de kullanılmaktadır. Kur'ân için, "Şüphesiz o, öncekilerin zübürlerinde/kitaplarında (زُبُرِ الْأَوَّلِينَ) da vardır." denilmektedir (Şuarâ Suresi 26/196). Güney Arapları yazı ve yazı malzemesi için *suhuf*, Batı Arapları da *zübür* ifadesini kullanmaktadırlar. *Zübür*, yazılı belgeler anlamına gelmektedir (Kahraman, 2021, s. 29). *Kitâb*, *suhuf* ve *zübür* kavramlarının Kur'ân'daki kullanımları göz önünde bulundurulunca ilk(el) kavimlerde de yazının varlığından söz edilebilir.

Kur'ân'daki tarihî olayların, peygamberlerin hayatı veya önceki kavimlerin kıssaları sadece tarihî bir bilgi verme amacı taşımamaktadır. Aynı şekilde Kur'ân, yazıya veya ilk yazının ne zaman oluşturulduğuna dair de net bir tarih vermemektedir. Ancak yukarıda ele alınan ilgili kavramlardan yola çıkılarak vahyin ve ilâhî metinlerin korunması için yazının önemli bir faktör olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. İlk kavimlere vahyin gönderildiğine dair bir bilginin mevcudiyeti ve insanlık tarihinin de 3-5 bin yıla sığdırılmaması gerekçesiyle yazı tarihinin modern bilimin tespit ettiği kadar kısa bir zaman dilimine hapsedilmemesi gerektiği kanaatini taşıyoruz. Nitekim Göbeklitepe'nin keşfi (“Göbeklitepe”, 2021) gerek inanç gerekse yazıya dair bilimsel bilgilerin yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Bu da vahiy esaslı bilginin haklılığını, dolayısıyla yazı ve dinler tarihinin daha eskilere dayandığının belirgin bir göstergesidir.

İslâm âlimleri ise önemine binaen ilk dönemden itibaren eserlerini kayıt altına almak için yazıya bigâne kalmamışlardır. Zaman içerisinde her bir ilim için ayrı bir literatür oluşmuştur. Oluşan bu literatür, genel ve özel kütüphanelerin raflarını doldurmuştur. İlmî telifler, İslâm âleminin bütün her tarafına yayılmıştır. Bu telifler, matbaa teknolojisi İslâm âleminde kabul görene kadar el ile yazılmıştır. Yazma eserler, ilgili bilim dalına yönelik önemli bilgiler içerdikleri gibi yazıldıkları asra dair de birçok ipucunu barındırmaktadır. Bu eserler literatüre katkısı bakımından günümüz ilim dünyasına da ışık tutmaktadır. İlgili eserlerin tespit edilmesi önemli olduğu kadar, bunların kütüphane raflarından indirilerek ilim camiası için neşre hazırlanarak ilim ehlinin erişimine sunulması da bir o kadar önem arz etmektedir. Nitekim yazma eserlerin birçoğu, açık erişime kapalı olduğu gibi onların okunabilmesi ve yorumlanması da ayrı bir uzmanlık gerektirmektedir.

Kur'ân kırâatlerinin aktarımı ilk dönemlerde mushaf hattı esas alınarak sözlü olarak gerçekleştirilmiştir. Bu ilme dair ilk eserlerin ise hicrî ilk ve ikinci asırda verildiğine dair bilgiler mevcuttur.³ Hicrî 3. ve 5. asırlarda kırâat ilmine dair birçok temel eser telif edilmiştir. Hicrî 6. ve 9. asırlarda bu ilimle ilgili eserlerin telifi, âdeta doruk noktasına ulaşmıştır. Bu asırlardan sonra verilen eserler ise daha çok literatürün anlaşılmasına, gelişmesine ve kırâate dair rivâyetlerin tarik ve kaynaklarını tespite yönelik olmuştur. Bu bağlamda, o döneme kadar

³ Kırâat alanında ilk eser veren kişinin Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) olduğu söylenmektedir. Ancak kaynaklarda Yahyâ b. Ya'mer'in (ö. 89/708 [?]) ilk eser veren kişi olduğu ve hatta tercih edilen görüşün bu olduğunu aktaranlar da bulunmaktadır. Yahyâ b. Ya'mer'in kıraat ilmine dair müstakil bir eseri olabileceği gibi Kur'ân'ın noktalanması hususundaki gayreti, ona kıraat ilmine dair bir eser yazmışçasına haklı bir şöhret kazandırmış olabilir. Yahyâ b. Ya'mer'in hicri ilk asırda kıraat ilmine dair yazmış olduğu bir eseri olmasa bile Kur'ân'ın noktalanması ve hareke edilmesi de bir telif çalışması olarak değerlendirilebilir. Bilgi için bk. (er-Rûmî, 2003, s. 322; es-Sindî, 1993, s. 39; İbnü'l-Cezerî, t.y., ss. 33-34; Komisyon, 2002, s. 350).

gelen kırâat rivâyet ve tarikleri tetkik edilerek sistematize edilmiştir. Söz konusu dönemde yeni kırâat ekolleri oluşmuştur. Bu dönemde yapılan çalışmalar tahrîrât olarak nitelendirilmiştir (Koyuncu, 2021, ss. 27-28).

11/17. yüzyılda yaşamış Şamlı âlim İbn Belbân (ö. 1083/1672), kırâatçı kimliğiyle öne çıkmamıştır. Bu alanda biri tecvîd, diğeri tecvîd ve kırâat konularını ele alan iki risâle telif etmiştir. *Büğyetü'l-müstefîd fi ilmi't-tecvîd* adıyla bilinen ilk eseri neşredilmiştir. Bu eserin müellife aidiyeti hususunda bir ihtilaf söz konusu değildir (İbn Belbân, 2001; ez-Ziriklî, 2002, s. 51; Ablay, 2022a, ss. 16-17). Ancak İbn Belbân'ın çalışmasını yürütmekte olduğumuz *Risâletün tete'alleku bi't-tecvîd* adlı eserine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Müellifin söz konusu eseri, Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesinde kayıtlı olup tarafımızca tespiti yapılmıştır.

Bu çalışmada, Şamlı âlim İbn Belbân'ın *Risâletün tete'alleku bi't-tecvîd* adlı eserinin ilk defa tahkikli metin neşri yapılmıştır. Diğer yandan bu metnin tecvîd ve kırâat ilimleri açısından kısa bir değerlendirmesi yapılmak suretiyle bu alanda yapılan çalışmalara bir katkı sunmak hedeflenmiştir.

1. MÜELLİFİN BİYOGRAFİSİ

Tam adı Muhammed b. Bedrüddîn b. Abdülhak b. Belbân el-Hazrecî el-Bâ'î ed-Dımaşkî el-Hanbelî olan İbn Belbân, döneminin Şam bölgesinde tanınmış Hanbelî fakihlerindedir. Müellif Ba'lebek'te doğmuş (1006/1598) ve Dımaşk'ta vefat etmiştir (1083/1672). Kırâatçı bir kimlikten ziyade müellif; fıkıh, dil ve hadis ilimleri alanında adını duyurmuştur (el-Muhibbî, t.y., s. 401; el-Hamevî, 2001, s. 221; ez-Ziriklî, 2002, s. 51; Kehhâle, t.y., s. 100; Ablay, 2022a, s. 11). eş-Şihâb Ahmed b. Yunus el-'Aysâvî (ö. 1025/1616), eş-Şems Muhammed b. Muhammed el-Meydânî (ö. 1033/1623) eş-Şihâb Ahmed b. Ebi'l-Vefâ (ö. 1038/1628) gibi isimlerden ders almıştır. Meşhur on iki tane öğrencisinin olduğu belirtilmiştir. Bu meşhur öğrencilerden biri *Hülâsatü'l-eser*'in müellifi Muhibbî'dir (ö. 1111/1699) (el-Hamevî, 2001, s. 221; el-Muhibbî, t.y., s. 401; ez-Ziriklî, 2002, s. 51; Kehhâle, t.y., s. 100; Ablay, 2022a, ss. 11-12).

2. ESERLERİ

1. Müellifin ağırlıklı olarak fıkıh ve akaid alanında olmak üzere tespit ettiğimiz bu risâlesiyle birlikte yedi eseri bulunmaktadır. Eserleri, kısaca şu şekilde tanımlanabilir:

1. *Muhtasarü'l-ifâdât fi rûb'il ibâdât me'al âdâbi ve ziyâdâtüh*: Eser Hanbelî fikhıyla ilgili olup âdâb-ı muâşeret ve akide konularına dairdir (İbn Belbân, 1998).

2. *Kalâidü'l-ikyân fi ihtisâr akideti İbn Hamdân*: İbn Hamdân'ın (ö. 695/1295) akideye dair yazdığı *Nihâyetü'l-mübtediîn* adlı eserin muhtasarıdır. Bu risâle, müellifin *Muhtasarü'l-ifâdât* adlı eserinin sonuna ilave edilmiştir (İbn Belbân, 2017b).

3. *er-Risâle fi ecvibeti'z-Zeydiyye*: Bu eserin el mahtût/yazma olduğu belirtilmektedir (ez-Ziriklî, 2002, s. 51).

4. *el-Âdabü'ş-şer'iyye*: Kaynaklarda bu eserin sadece ismi vardır (en-Necidî, 1999, s. 905; İbn Belbân, 1998, s. 16).

5. *Ahsarü'l-muhtasarât*: Hanbelî mezhebi fikhına dair yazılmış ve *Kâfi'l-mübtedî* olarak da bilinen bu eser, matbudur (İbn Belbân, 2017a).

6. *Büğyetü'l-müstefid fi ilmi't-tecvîd*: Bu eser, tecvîd konularını genel hatlarıyla İmâm Âsım'ın kırâati esas alınarak ele almaktadır (Ablay, 2022a).

7. *Risâletün Tete'alleku bi't-tecvîd*: İbn Belbân'ın bu eseri, Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi bünyesinde, 21 Hk 266/4 numarasıyla 39^b-46^a varak aralığında kayıtlıdır. Katalog kayıtlarında “*Risâle fi't-tecvîd*” olarak kaydedilen ve çalışmamızın konusunu teşkil eden risâlenin ismi başlıkta belirtildiği şekildedir (Ablay, 2022b, s. 116).

3. RİSÂLENİN ÖZELLİKLERİ

3.1. Eserin Müellife Aidiyeti

Eserin müellife ait olduğuna dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi 21 HK 266/4 numara ile 39^b-46^a varakları arasında yer alan bu eser, “*Risâle fi’t-tecvîd*” şeklinde kaydedilmiştir. Müellifinin “Şemseddîn Muhammed Balban” olduğu belirtilmektedir. İlgili risâle tetkik edilince müellifin, 45^b- 46^a varaklarında şu bilgiye yer verdiği görülmektedir: “Sâkin harflerden izahını yapmadıklarımız nûn-i sâkine ve tenvînin hükümleridir. Bunların hükmünü bilinirliğinden dolayı bir de daha önce bu alanda yazmış olduğum ve daha kapsamlı bir telif olan *Büğyetü’l-müstefid fi ilmi’t-tecvîd* eserimde bu hususu belirttiğim için bu konunun detayını oraya havale ediyorum.”

Aynı şekilde 46^a’da “Bu eseri; fâzıl imâm, ilmiyle âmil, İbn Belbân el-Hanbelî diye meşhur olmuş Şemsüddin Muhammed yazmıştır.” bilgisi bulunmaktadır.

Müellifin günümüzde bilinen *Büğyetü’l-müstefid fi ilmi’t-tecvîd* adlı eserinin ismine yer vererek konuyu oraya havale etmesi ve hatimede bu eserin İbn Belbân’a ait olduğu bilgisinin olması; eserin söz konusu müellife aidiyetini kanıtlamaktadır. Ayrıca yaptığımız literatür taramasında herhangi bir kaynakta böyle bir eserin varlığına dair bilginin ve kaydın bulunmaması bu iddiamızı güçlendirmektedir.

3.2. Eserin Konusu ve Telif Sebebi

Eserin telifi için herhangi bir sebep belirtilmemiştir. Risâlenin girişinde genel hatlarıyla tecvîd konularına yer verilmektedir. Risâlenin devamında ise ihtilaf ve ittifaklarıyla beraber yedi ve on kırâat imamının idğâm ve bir kısım sâkin harfin izhârına dair derli toplu bilgiye yer verilmektedir.

3.3. Eserin Kaynakları

Risâle sekiz varak/on altı sayfadan oluşmaktadır. Hacim itibariyle küçük olmasına rağmen kırâat ilmi literatüründeki kaynaklardan istifade edilmekte ve yer yer bu kaynakların ve müelliflerinin adları verilmektedir. Bazı hususlarda genel bilgi verildikten sonra konu bitiminde iki âlimin farklı görüşleri değerlendirilmektedir.

Risâlede, kırâat ilmi literatürünün umdelerinden olan Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtıbî (ö. 590/1194) ve İbnü’l-Cezerî’nin (ö. 833/1429) isimleri verilerek söz konusu âlimlerin bu konudaki görüşlerine yer verilmektedir. Risâlede Ebû Şâme el-Makdisî’nin (ö. 665/1267) ismine yer verilse de esasen tercih edilen görüş, İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr* adlı eserinden alıntılanmaktadır. Mekkî b. Ebî Tâlib’in ismi zikredilmekte ancak eser ismi verilmemektedir. Alıntı yapılan görüşün *er-Ri’âye*

eserinden olduğu tespitini yapmaktayız (Mekkî, 1996). Aynı şekilde İbnü'l-Cezerî'den yapılan alıntıları, tespit ettiğimiz kadarıyla *en-Neşr* (İbnü'l-Cezerî, t.y.) adlı eserindedir.

Çalışmada Dâni'nin *et-Teysîr* (Ebû Amr Osman b. Saîd Dâni, 1984) ve *el-Câmi'ü'l-Beyân* (Ebû Amr Osman b. Saîd Dâni, 1984) adlı eserlerine ve İmâm eş-Şâtibî'nin *es-Şâtibiyye* (eş-Şâtibî, 2005) adlı eserine isim vermek suretiyle atıfta bulunmaktadır.

3.4. Yazma Nüshanın Özellikleri

Risâle, sekiz varaktan oluşmakta olup nesih yazı stiliyle kaleme alınmıştır. Cildin içerisinde bu risâleyle birlikte toplamda beş risâle bulunmaktadır.

Risâlenin, İbn Belbân'ın öğrencilerinden birinin nüshasından istinsâh edildiği düşünülmektedir. Nitekim hatimede, “*Bu eseri, fâzıl imâm, ilmiyle amel, İbn Belbân el-Hanbelî diye meşhur olmuş Şemsüddin Muhammed ‘Şeyhimiz’ yazmıştır.*” “Şeyhimiz” ifadesinden böyle bir çıkarım yapmak mümkündür. İstinsâh tarihi esas alındığında bu tarihin (1305/1886) İbn Belbân'ın vefat tarihinden yaklaşık 200 yıl sonra olduğu anlaşılacakla birlikte elde bulunan tek nüsha olması hasebiyle önem arz etmektedir.

Bu risâleyle birlikte aynı cildin içerisinde İbn Belbân'a aidiyetinde bir şüphe bulunmayan *Büğyetü'l-müstefîd fi ilmi't-tecvîd* adlı diğer bir eserinin de 21 Hk 266/5 numarada 46^b-56^a varakları arasında mevcudiyeti iddiamızı güçlendirmektedir.

4. TAHKİKTE İZLENEN YÖNTEM

Tahkikte Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi 21 HK 266/4 nr. ile 39^b-46^a varakları arasında bulunan ve 1305/1886 yılında Abdürrahim b. Abdülmukîm tarafından istinsâh edilen nüsha esas alınmıştır. Başka nüshalara ulaşamadığı için eldeki tek nüsha esas alınarak tahkik çalışması yürütülmüştür.

Metin oluşturulurken nüshadaki dilsel hatalar dipnotta gösterilmiştir. Doğru olduğu tespiti yapılan kelime ise gövde metne alınmıştır. Bazı yerlerde az da olsa metne birtakım eklemeler yapılmıştır. Yapılan eklemeler köşeli parantez [...] içerisinde gösterilmiştir. Bilgilerin güvenilirliği önceki dönem kaynaklarıyla teyit edilmiştir. Âyet metnindeki hatalı ifadeler düzeltilmiştir. Kırâat konusu işlendiği için metinde çok fazla âyet verilmiştir. Kimi yerde verilen âyet metinleri sadece bir veya iki kelimedenden oluştuğu ve bunların Kur'ân'daki yerlerinin teyidi metni gereğinden fazla uzatacağı için bu türden âyetler sadece çiçekli paranteze (...) alınarak gösterilmiştir. Yerlerinin bilinmesi gerektiği düşünülen bazı âyetlerin sûre ve âyet numaraları verilmiştir. Tashihe muhtaç, yanlış olduğu düşünülen bilgiler

kaynaklarına gidilerek dipnotta doğru bilgisine yer verilmiştir. Metinde sunulan tek hadis örneğinin teyidi yapılarak dipnotta doğru metin verilmiş ve metnin tahlili yapılmıştır.

5. TAHKİKİ METİN

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسوله محمد وآله وصحبه أجمعين، أما بعد: فهذه رسالة تتعلق⁴ بالتجويد.

فصل في الاظهار:

إن النون الساكنة والتنوين إذا لقيهما⁵ حروف الحلق تُظهِرُ النونَ الساكنةَ والتنوينَ.

وحروفُ الحلقِ ستةٌ: الهمزةُ والحاءُ، والحاءُ، والعينُ، والغينُ، والهَاءُ. مثل: ﴿رَسُولٌ أَمِينٌ﴾⁶ ﴿مَنْ آمَنَ﴾⁶ ﴿سَلَامٌ هِيَ﴾⁶ ﴿مَنْ هَادٍ﴾⁶ ﴿مِنْ

حَكِيمٍ﴾⁷ ﴿مِنْ خَيْرٍ﴾⁷ ﴿قِرْدَةً خَاسِئِينَ﴾⁷

فصل في الإخفاء:

إذا لقيت النونَ الساكنةَ والتنوينَ خمسة⁸ عَشَرَ حرفاً تُخْفَى مع الغنة، وهي: ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ك

مثل: ﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ﴾⁹ ﴿جَنَاتٍ تَجْرِي﴾⁹ ﴿مِنْ ثُلثِي اللَّيْلِ﴾⁹ ﴿مَاءاً ثَجَاجاً﴾⁹ ﴿مَنْ جَاءَ﴾⁹ ﴿وَعَسَافاً جَزَاءً﴾⁹ ﴿مَنْ دُونَ اللَّهِ﴾⁹ ﴿دَكَّا

دَكَّا﴾⁹ ﴿مُنذِرٌ﴾⁹ ﴿سِرَاعاً ذَلِكَ﴾⁹ ﴿يَوْمَئِذٍ زُرْقًا﴾⁹ ﴿مَنْ سُوءٍ﴾⁹ ﴿بَشِراً سَوِيًّا﴾⁹ ﴿مَنْ شِئْءٍ﴾⁹ ﴿مَنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيداً﴾⁹ ﴿عَنْ صَلَاتِهِمْ﴾⁹

﴿رِيحاً صَرْصَرًا﴾⁹ ﴿لَمَنْ ضُرُّهُ﴾⁹ ﴿قَوْمًا طَاغِينَ﴾⁹ ﴿مَنْ طُورٍ﴾⁹ ﴿مَنْ فِتْنَةٍ﴾⁹ ﴿مَنْ قِرْدَةٍ﴾¹⁰ ﴿شَاعِرٍ قَلِيلًا﴾¹⁰ ﴿مَنْ كُلِّ أُمَّةٍ﴾¹⁰

فصل في الانقلاب:

إذا لاقت النونَ الساكنةَ والتنوينَ الباءَ ثَقُلَ النونُ الساكنةُ والتنوينُ ميماً، والميمُ تُخْفَى في الباءِ مع الغنة مثل: ﴿مِنْ بَعْدُ﴾¹¹ ﴿أَلِيمٌ بِمَا

كَانُوا﴾

⁴ الأصل: يتعلق

⁵ الأصل: القيهما

⁶ الأصل: من أمين

⁷ الأصل: من خبير

⁸ الأصل: خمس

⁹ الأصل: رجراً

¹⁰ لا توجد اية من هذا القبيل في القرآن الكريم

فصل [في الميم الساكنة]:

إذا لاقت الميم الساكنة الباء يجوز إخفاءها وإظهارها والإخفاء أولى. مثل: ﴿وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ﴾ وأما إذا لاقت الميم الساكنة ميماً يلزم إدغامها مع الغنة. مثل: ﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ﴾. وإذا لاقت الميم الساكنة غير الميم والباء يلزم إظهارها، خصوصاً في الواو والفاء، خدراً عن الإخفاء. مثل: ﴿عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾ ﴿وَهُمْ فِيهِ﴾.

فصل في الادغام مع الغنة:

إذا لاقت النون الساكنة والتنوين الياء والنون والميم والواو تُدغم مع الغنة. مثل: ﴿أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا﴾¹¹ ﴿يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ﴾ ﴿مَنْ نَشَاءُ﴾ ﴿هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ﴾ ﴿غَشَاوَةً وَلَهُمْ﴾ وما أشبه ذلك إلا في ﴿صِنَوَانٌ﴾ و ﴿قِنَوَانٌ﴾ و ﴿بُنْيَانٌ﴾ و ﴿دُنْيَا﴾ وتجب الغنة الميم والنون إذا كانتا مُشَدَّدَتَيْنِ¹² مثل: ﴿الْم﴾ ﴿وَمِمَّا﴾ ﴿وَعَمَّ﴾ ﴿وَتَمَّ﴾ ﴿وَأَنَّ﴾ وما أشبه ذلك.

فصل في إدغام بلا غنة:

إذا لاقت النون الساكنة والتنوين الراء واللام تُدغم من غير غنة. مثل: ﴿مِنْ رَبِّهِمْ﴾ و ﴿هُدًى لِلْمُتَّقِينَ﴾ وما أشبه ذلك.

فصل إدغام المثليين:

تُدغم الحروف الساكنة، مثل: ﴿فَمَا رِيحَتْ تِجَارَتِهِمْ﴾ ﴿أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ﴾¹³ ﴿مَالِيَهُ هَلَاكٌ﴾ ﴿أَيْنَمَا يُوَجِّهُهُ﴾ وما أشبه ذلك، إلا في مثل: ﴿آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ و ﴿الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّينِ﴾ لقلا تزول المدة فإنه لا يجوز الادغام في مثل ذلك.

فصل في إدغام المتقارين:

تُدغم التاء في الدال، مثل: ﴿أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا﴾ وتُدغم التاء في الطاء، مثل: ﴿وَقَالَتْ طَائِفَةٌ﴾ ﴿مَا عَبَدْتُمْ﴾ والدال في التاء، مثل: ﴿مَا عَبَدْتُمْ﴾ و ﴿كِدَّتْ﴾. والتاء في الذال، مثل: ﴿يَلْهَثُ ذَلِكَ﴾. والذال في الطاء، مثل: ﴿إِذْ ظَلَمُوا﴾ واللام في الطاء، مثل: ﴿قُلْ رَبِّ﴾ و يُظْهَرُ فِي ﴿بَلْ زَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾ ﴿وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ﴾ في مذهب حفص. وتدغم الباء في الميم، مثل: ﴿يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا﴾ و

¹¹ الأصل: يَطْرِبُ¹² الأصل: مُشَدَّدَتَيْنِ¹³ الأصل: أَنْ الضرب

﴿يَلْهَثُ ذَلِكَ﴾ عند حفص لا غير. وتُدْعَمُ القاف في الكاف إذا كانتا في كلمة واحدة، مثل: ﴿أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ﴾ وتُدْعَمُ الكاف في القاف¹⁴ مثل: ﴿وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ﴾ وغيره.

فصل في تفخيم الراء وترقيتها:

إذا كانت مفتوحة أو مضمومة تُفَخِّمُ، مثل: ﴿وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ﴾ و﴿وَرَزَقْنَا﴾ وغيره. وإذا كانت مكسورة تُرَقِّقُ، مثل: ﴿رِزْقًا﴾ وإن كانت ساكنة إما أن يكون ما قبلها مفتوحاً أو مضموماً أو مكسوراً فإن كان مفتوحاً أو مضموماً تُفَخِّمُ، مثل: ﴿قَرِيَةً﴾ و﴿مُرْضِعَةً﴾ ونحو ذلك. وإن كانت مكسورة¹⁵ عارضاً تُفَخِّمُ، مثل: ﴿إِنِ ارْتَبْتُمْ﴾ و﴿أَمْ ارْتَابُوا﴾ وإن كان غير عارض¹⁶ ووقع بعدها¹⁷ حرف من حروف الاستعلاء تُفَخِّمُ، مثل: ﴿مِرْصَادًا﴾¹⁸ و﴿فِرْطَاسٍ﴾ و﴿فِرْقَةً﴾ واختلفوا في ﴿فِرْقٍ﴾ وإن لم يقع بعدها¹⁹ حرف استعلاء تُرَقِّقُ، مثل: ﴿مِرْيَةً﴾ إجمالاً. وإن كان ما قبلها ياءً ساكنة تُرَقِّقُ وقفاً، مثل: ﴿خَبِيرٍ﴾ و﴿طَبِيرٍ وَبِيرٍ﴾²⁰ وغير ذلك، فإن لم يكن ما قبلها ياءً ساكنة، بل يكون ما قبلها مفتوحاً أو مضموماً تُفَخِّمُ في الوقف، مثل: ﴿لَيْلَةُ الْقَدْرِ﴾ و﴿وَالْيَهُ النُّشُورُ﴾ وإن كان ما قبله مكسوراً تُرَقِّقُ في الوقف، مثل: ﴿بِكْرٍ﴾ و﴿ذِكْرٍ﴾ و﴿شَعْرٍ﴾ وغير ذلك.

فصل [في أحكام اللام من اسم الله تعالى]:

تُرَقِّقُ اللام في جميع المواضع إلا في لفظة الله فَإِنَّمَا تُفَخِّمُ إِذَا كَانَ مَا قَبْلَهَا مَفْتُوحًا وَمَضْمُومًا، مثل: ﴿وَاللَّهُ﴾ و﴿خَتَمَ اللَّهُ﴾²¹ و﴿عَبْدُ اللَّهِ﴾ وما أشبه ذلك. وإن كان ما قبلها مكسوراً تُرَقِّقُ سواءً كانت من نفس الكلمة أو غيرها، مثال²² نفس الكلمة: ﴿لِلَّهِ﴾ و﴿بِاللَّهِ﴾ وما أشبه ذلك. مثال غير نفس الكلمة: ﴿بِسْمِ اللَّهِ﴾ و﴿آيَاتِ اللَّهِ﴾.

فصل في هاء الضمير:

¹⁴ هذا الوجه موجود في رواية السوسي

¹⁵ الأصل: مكسوراً

¹⁶ الأصل: كانت غير عارضية

¹⁷ الأصل: بعده

¹⁸ الأصل: مرصاد

¹⁹ الأصل: بعده

²⁰ لا توجد كلمات من هذا القبيل في القرآن الكريم

²¹ الأصل: ختم الله

²² الأصل: مثل

تُوصَلُ هَاءُ الضميرِ إذا كانَ ما قَبْلَهَا مُتَحَرِّكاً، مثل: ﴿لَهُ﴾ و ﴿بِهِ﴾ وإنْ كَانَ ما قَبْلَهَا ساكناً لا تُوصَلُ، مثل: ﴿فِيهِ﴾ و ﴿عَلَيْهِ﴾ إلا في روايةِ ابنِ كثيرٍ تُوصَلُ، وحَفْصٍ ﴿فِيهِ مُهَانًا﴾ فَفَط. ولا تُوصَلُ في ﴿يَرِضُهُ لَكُمْ﴾²³ وتُوصَلُ في مثل: ﴿تُؤْوِيهِ﴾²⁴ و ﴿يُؤَدِّهِ﴾ و ﴿نُؤَلِّهِ﴾ و ﴿نُصَلِّهِ﴾ وما أشَبَهَ ذلكَ. وحَقِيقَةُ الياءِ المَدِّيَّةِ وَالْوَاوِ المَدِّيَّةِ لا غيرَ .

فصل في حروف القلقله:

حُرُوفُ [الْقَلْقَلَةُ] حَمْسَةٌ أَحْرَفٍ وَهِيَ (قَطَبُ حَدِّ). يَجِبُ بَيَانُ الْقَلْقَلَةِ عَلَى السُّكُونِ فِي الْوَقْفِ وَالْوَصْلِ، فِي الْوَقْفِ أَشَدُّ بَيَانًا ﴿مَابٍ﴾ و ﴿صِرَاطٍ﴾ و ﴿حَاجٍ﴾ و ﴿لِبِالْمِرْصَادِ﴾²⁵ و ﴿وَاقٍ﴾. ومثالُ الوصلِ: ﴿أَوْ اطْرُحُوهُ﴾ و ﴿أَوْ اقْتُلُوهُ﴾ وما أشَبَهَ ذلكَ.

فصل:

وتفخح الحروف المستعلية،²⁶ يجي. وتفخح حروف المطبقة أولى وأقوى وأشد. وحروف المطبقة؛ ص ض ط ظ.

فصل في حروف المدود:

وحُرُوفُ المَدِّ ثَلَاثَةٌ، وَهِيَ الواوُ²⁷ والألفُ والياءُ²⁸ إذا كانت مَكْسُوراً ما قَبْلَهَا. والألفُ تُسَمَّى أيضاً حُرُوفُ العِلَّةِ إذا كانت مُتَحَرِّكَةً، وتُسَمَّى أيضاً حُرُوفُ اللَّيْنِ إذا كانت حَرَكَتُها ما قَبْلَهَا مَخَالِفاً لها. أما المَدُّ إذا لَقِيتْ هَمْزَةً فَإِنَّها كانت في كَلِمَةٍ واحِدَةٍ يُسَمَّى²⁹ مَدًّا مُتَّصِلاً ووَاجِباً، مثل: ﴿أَوَّلَ نِكَ﴾ و ﴿مَلَانِكَةَ﴾ و ﴿جَاءَ﴾ و ﴿سُوءَ﴾ و ﴿سَيِّئَ﴾ وما أشَبَهَ ذلكَ. وإنْ كانتِ الهَمْزَةُ أَوَّلَ كَلِمَةٍ وَحُرُوفُ المَدِّ في كَلِمَةٍ آخَرَ يُسَمَّى [مَدًّا مُتَّفَصِلاً وَجائزاً مثل: ﴿أَتَى أَمْرُ اللَّهِ﴾ و ﴿فُوا أَنْفُسَكُمْ﴾ و ﴿نَبِي إِسْرَائِيلَ﴾]

[ل] النون الساكنة³⁰ والتنوين أربعة أحكام:

إظهار، وإدغام، وقلب، وإخفاء.

حُرُوفُ الإِظْهَارِ سِتَّةٌ:

²³ الأصل: يرضيه

²⁴ الأصل: تؤويه

²⁵ الأصل: مرصاد

²⁶ في الهامش؛ خ ص ض غ ط ق ظ

²⁷ في الهامش؛ إن كانت ساكناً وما قبله مضموماً

²⁸ في الهامش؛ إذا كانت ساكناً وما قبله يكون مكسوراً

²⁹ الأصل: تُسَمَّى

³⁰ الساكن

وهي ³¹ الهمزة والهاء، والعين، والحاء، والغين، والحاء. يجب إظهار النون الساكنة والتنوين إذا جاء بعدها حرفٌ من حروف الإظهار المذكورة.

وحروف الإدغام ستة:

وهي ³² [جمعت في] كلمة يرملون. يجب إدغام النون الساكن والتنوين في حروف يرملون فتدغم ³³ النون الساكنة ³⁴ والتنوين في اللام والراء منهنين بلا غنة، وفي الياء والواو والميم والنون بغنة.

والإقلاب حرفٌ واحدٌ وهي ³⁵ الباء:

يقلب النون والتنوين ميماً ³⁶ ساكناً إذا جاء بعدهما الباء. وحروف الإخفاء خمسة عشر حرفاً. يجب إخفاء النون الساكنة ³⁷ والتنوين مع الغنة إذا جاء بعدها حرفٌ من هذه الحروف، وهي: (ت ث د ذ س ش ص ض ط ظ ف ق ك) ﴿

والميم الساكنة ³⁸ [لها] ثلاثة أحكام:

تُدغم في مثلها وتُخفى عند الباء وتظهر عند الباقي ³⁹ [من] الحروف، أي حروف الهجاء، وهن: ألف تاء ثاء ⁴⁰ إلى آخرها.

وحروف القلقلة خمسة:

وهي: ⁴¹ (قُطِبُ جَدُّ) ومعنى القلقلة تحريك منها حال الوقف بنبرة لطيفة من غير عسر ليعلم. والروم والإشمام لازمان للمُجود عند بعض سادات القراء حال الوقف. حقيقة ⁴² الروم هو الاتيان بقسط الحركة من الكسر حال الوقف، بدرك البصر. والإشمام ضمُّ الشفتين عند الوقف على المضموم من الحروف، الإشارة يدرك بالبصر بلطف بلا تعسّر من التالي أي القارئ.

³¹ الأصل: وهذه

³² الأصل: وهو

³³ الأصل: مدغم

³⁴ الأصل: الساكن

³⁵ الأصل: وهو

³⁶ الأصل: ممأ

³⁷ الأصل: الساكن

³⁸ الأصل: الساكن

³⁹ الباء في

⁴⁰ الأصل: تاء، ثاء

⁴¹ الأصل: وهو

⁴² الأصل: وخفيفة

وحروف المد واللين ثلاثة:

وهي الألف الساكنة⁴³ المفتوح ما قبلها ك ﴿قَالَ﴾ والواو الساكن المضموم ما قبلها ك ﴿قَالُوا﴾ والياء الساكنة المكسور ما قبلها ك ﴿قِيلَ﴾ وتُسمَّى حروف الجوفية وتُسمَّى الطَّبِيعِيَّةُ وتُسمَّى الفَرَعِيَّةُ لِخُرُوجِهَا مِنْ طَبَعِ بَنِ آدَمَ أَي مِنْ جَوْفِهِ، وَالْفَرَعِيَّةُ؛ لِأَنَّ الْأَلْفَ فَرَعُ الْهَمْزَةِ وَالْوَاوُ فَرَعُ الضَّمَّةِ وَالْيَاءُ فَرَعُ الْكَسْرِ فَيَمُدُّ هَذِهِ الْحُرُوفَ مَدًّا لَا يُعَلِّمُ إِلَّا مِنْ أَفْوَاهِ الْمَشَائِخِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، وَإِذَا جَاءَتْ⁴⁴ هَذِهِ الْحُرُوفُ مَعَ الْهَمْزَةِ فِي كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ يُسَمَّى⁴⁵ مَدًّا مُتَّصِلًا وَوَجِبًا مِثَالُهُ: ك ﴿جَاءَ﴾ ﴿السَّمَاءَ﴾ ﴿مَاءَ﴾ ﴿أُولَئِكَ﴾ ﴿إِسْرَائِيلَ﴾ وشبه ذلك. وإذا جاءت⁴⁶ هذه الحروف في آخر الكلمة الأولى و[ال]همزة [في] أول الكلمة الثانية تسمى مَدًّا مُنْفَصِلًا وَجَائِزًا كَقَوْلِهِ: ﴿بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾ ﴿قَالُوا﴾ آمَنَّا﴾ ﴿بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ وشبهه. ومثال المد البدل: ﴿آدَمَ﴾ ﴿آيَةَ﴾ ﴿آيَاتٍ﴾ ﴿آمَنُوا﴾ وهو بدل⁴⁷ من الهمزة بمدّه كالطبيعي، قدر ألف. ومثال المد اللازم المخفف: ﴿أَلَمْ﴾ ﴿أَلْر﴾ ﴿أَلْمَص﴾ ﴿كَهَيْعَص﴾ ﴿طِه﴾⁴⁸ ﴿طَس﴾ ﴿طَسْم﴾ ﴿ص﴾ ﴿ق﴾ ﴿ن﴾ بمد قدره ألفين عند الإمام الشاطبي⁴⁹ وعند الإمام⁵⁰ محمد بن الجزري قدر ثلاث ألفات⁵¹ أقصى مراتب المد كقوله رحمه الله: ساكن الحالين أي حال الوقف وحال الوصل بالطول بمد.⁵² ومثال مد اللازم الثقيل: ﴿وَلَا الضَّالِّينَ﴾ ﴿الْحَاقَّةُ﴾ ﴿الطَّائِفَةُ﴾ ﴿الدَّابَّةُ﴾ ﴿حَاجٍ﴾ يُمدُّ قدر ألفين إجماعاً. ومثال المد العارض: ﴿الصَّابِرِينَ﴾ ﴿الصَّادِقِينَ﴾ ﴿الصَّالِحِينَ﴾ ﴿الْمُتَّقِينَ﴾ وشبه حال الوقف عليه سكوناً، لأنه عرض له السكون حال الوقف، ولهذا يسمى مَدًّا عَارِضًا يُمدُّ ثلاث ألفات. ومن قرأ بهذا الاحكام قرأ صحيحاً وأثبت، وإذا قرأ ولم يعلم ما أَدَّى، الحق فلا ثواب. قال الصادق المصدّق صلى الله عليه وسلم: «رب قارئ يقرأ القرآن يلعنه».⁵³ ومن شك [في] ذلك فقد كفر لتغير كتاب الله لأنه نزل هكذا وثبت والله تعالى أعلم.

باب ذكر المتحرك [من الإدغام]:

⁴³ الأصل: وهو الألف الساكن

⁴⁴ الأصل: جاء

⁴⁵ الأصل: تسمى

⁴⁶ الأصل: جاء

⁴⁷ الأصل: بدك

⁴⁸ لا يوجد مد لازم في ﴿طِه﴾ بل يقصر (أي بمد مقدار حركتين). انظر: متن الشاطبية للشاطبي، ص 15.

⁴⁹ ففي مثل هذا بمد الإمام الشاطبي بالإشباع. المد المشيع المقدر بست حركات أي ثلاث ألفات. انظر: متن الشاطبية للشاطبي، ص 15؛ الوافي في شرح الشاطبية لعبد الفتاح القاضي، ص 362.

⁵⁰ الأصل: إمام

⁵¹ النشر لإبن الجزري، 317/1.

⁵² الأصل: بالطور بمد

⁵³ ذكره الغزالي من قول أنس بن مالك -رضي الله عنه- بدون إسناد بلفظ «رب تال للقرآن والقرآن يلعنه». انظر: إحياء علوم الدين للغزالي، 274/1

يدغم المتحرك في المتحرك، كقوله: ⁵⁴ ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ﴾ بل زوي عن أبي عمرو إدغام ﴿بَيْتَ طَائِفَةٍ﴾ وجميع روايته في جميع الوجود، واختلف الناس فيه هل هو إدغام المتحرك أو الساكن، وأكثر الناس ⁵⁵ على أنه إدغام الساكن في المتحرك، واستدلوا بأن أبا عمرو يدغم في جميع الأحوال. ⁵⁶

باب إدغام دال قد:

اعلم أنهم اختلفوا في الدال من ﴿قَدْ﴾ يدغمها عند ثمانية أحرف، عند الجيم والشين المعجمة [و] المهملة والصاد المهملة والزاي والذال والطاء المشالة والصاد المعجمة، نحو قوله تعالى: ﴿وَلَقَدْ جَاءَهُمْ﴾ ﴿قَدْ سَمِعَ اللَّهُ﴾ ﴿قَدْ شَغَفَهَا﴾ ﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا﴾ ﴿وَلَقَدْ زَيَّنَّا﴾ ﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا﴾ ﴿فَقَدْ ضَلَّ﴾ ﴿لَقَدْ ظَلَمَكَ﴾ فكان ابن كثير وقالون وعاصم وأبو جعفر ويعقوب يظهرون الدال عند ذلك كله، وأدغم ورث في الضاد والطاء فقط، وأدغم ابن ذكوان في الذال والصاد والطاء، لا غير. ⁵⁷ واختلف عنه ⁵⁸ في إدغامها في الزاي ⁵⁹ من قوله تعالى: ﴿وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ﴾ في الملك وليس غيرها، وأظهر هشام ﴿لَقَدْ ظَلَمَكَ﴾ في سورة ص فقط، وأدغم الباقون، وهم أبو عمرو وحمزة والكسائي، الدال في الثمانية.

باب إدغام ذال [إِذ]:

الذال يدغمها عند ستة أحرف، في التاء نحو قوله: ﴿إِذْ تَبَرَأَ الَّذِينَ﴾ وعند الجيم، نحو قوله: ﴿إِذْ جَعَلَ﴾ والذال، نحو قوله: ﴿أَذْكَرُ﴾ ⁶⁰ والسين نحو قوله، ﴿إِذْ سَمِعُوا﴾ والصاد، نحو قوله ﴿إِذْ صَرَّفْنَا﴾ والزاي، ⁶¹ نحو قوله ﴿وَإِذْ زَيْنَ﴾

باب ادغام تاء التانيث:

وقد اختلفوا في تاء التانيث المتصلة بالفعل عند ستة أحرف، عند الجيم والسين المهملة والصاد المهملة والزاي والتاء المثناة والطاء المشالة، نحو قوله تعالى: ﴿كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ﴾ و ﴿كَذَّبَتْ ثَمُودُ﴾ و ﴿أُنزِلَتْ سُورَةٌ﴾ و ﴿حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ﴾ ⁶² و ﴿حَبَّتْ زِدَانُهُمْ﴾ و

⁵⁴ الأصل: قوله

⁵⁵ أي القراء

⁵⁶ أي المتحرك والساكن

⁵⁷ التيسير لأبي عمرو الداني، ص 42.

⁵⁸ أي: ابن ذكوان، وهو أحد راوي ابن عامر

⁵⁹ الأصل: الزاء

⁶⁰ في رسم المصحف مرسوم ﴿وَأَذْكَرُ﴾، أدكر: أصلها إذتكر: بمعنى تذكر واستحضر. بل يوجد توجيه هذه القراءة كقوله تعالى: ﴿إِذْ دَخَلُوا﴾

⁶¹ الأصل: الزاء

⁶² الأصل: حصرة

﴿كَانَتْ طَالِمَةً﴾ وشبهه،⁶³ فأظهر ابن كثير وقالون وعاصم وأبو جعفر ويعقوب التاء عند ذلك كله. وأدغم ورث في الظاء فقط، وأظهر ابن عامر عند السين والجيم والزاي، واختلف ابن ذكوان وهشام في قوله تعالى ﴿لَهْدَمْتَ صَوَامِعَ﴾ فأدغم ابن ذكوان وأظهر هشام. قال ابن الجزري: وأظهر خلف أي نفسه⁶⁴ عند التاء فقط وأدغم في الخمسة الباقية. انتهى. وأدغم الباقون، وهم أبو عمرو وحمزة والكسائي التاء في الستة.

باب اظهار [وإدغام] لام هل وبن:

واختلفوا في إظهار لامهما وإدغامهما عند ثمانية أحرف، وهي: التاء والتاء والزاي والسين والطاء المشالة والضاد المعجمة والطاء المهملة والنون، نحو قوله تعالى ﴿هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا﴾ و ﴿هَلْ تُؤْتِي﴾ و ﴿بَلْ سَوَّلَتْ﴾ و ﴿بَلْ طَبَعَ اللَّهُ﴾ و ﴿بَلْ صَلُّوا﴾، و ﴿بَلْ ظَنَنْتُمْ﴾ و ﴿بَلْ زَيْنَ﴾ و ﴿هَلْ نُنَبِّئُكُمْ﴾ و ﴿هَلْ نُنَبِّئُكُمْ﴾ وشبهه فأدغم الكسائي اللام في الثمانية، وأدغم حمزة في التاء والتاء والسين فقط، واختلف عن خلاد عند الظاء في قوله: ﴿بَلْ طَبَعَ اللَّهُ﴾ قال أبو عمر الداني في التيسير: فقرأته بالوجهين، فبالإدغام على أبي الفتح، وبالإظهار على أبي الحسن.⁶⁵ وبالإدغام أخذ له، وهذا طريق الكتاب. انتهى.

وأظهر هشام عند النون والضاد والخلاد أين جاءت، وعند التاء أيضاً في موضع الرعد فقط، وهو: ﴿أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ﴾

وأدغم في الباقي، وأدغم أبو عمرو: ﴿هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ﴾ ﴿فَهَلْ تَرَى لَهُمْ﴾ في الملك والحاقة لا غير، وأظهر الباقون اللام عند الثمانية [الحروف].

باب حروف قربت مخارجها:

اعلم أن أبا عمرو وخلاداً والكسائي ادغموا الباء المجزومة في الفاء حيث وقع، نحو قوله تعالى: ﴿أَوْ يَغْلِبَ فَسَوْفَ﴾ ﴿وَإِنْ تَعَجَّبَ فَعَجَبٌ﴾ ﴿قَالَ أَذْهَبَ فَمَنْ تَبِعَكَ﴾ ﴿قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ﴾ ﴿وَمَنْ لَمْ يَتَّبِعْ فَأُولَئِكَ﴾ وليس غيره. وخير خلاد بين الاظهار والادغام في قوله: ﴿وَمَنْ لَمْ يَتَّبِعْ فَأُولَئِكَ﴾ وأظهر⁶⁶ ذلك الباقون. وأدغم الكسائي الفاء في الباء في قوله تعالى: ﴿إِنْ نَشَأْ نُخَسِفْ بِهِمْ﴾ في سبأ، وأظهر ذلك الباقون. وأدغم أبو الحارث عن الكسائي اللام من ﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ﴾ إذا سكنت⁶⁷ للجزم في الذال نحو قوله تعالى: ﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾ [البقرة، 231\2] ﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ﴾ [آل عمران، 28\3] ﴿وَمَنْ

⁶³ الأصل: شبه

⁶⁴ أي: إماما ليس راويا لأنه إماما في القراءة العشرة وأحد راوي حمزة بن حبيب في القراءة السبعة

⁶⁵ فهذه العبارة الحاق من المصنف لتبيين قول "بالوجهين". انظر: التيسير لأبي عمرو الداني، ص 43.

⁶⁶ وظهر

⁶⁷ الأصل: سكت

يَفْعَلَنَّ ذَلِكَ عُدْوَانًا ﴿النساء، 30﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ ﴿النساء، 114﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿الفرقان، 68﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿المنافقون، 63﴾ وليس غير، وأظهرها الباقون وأظهر الحرميان⁶⁹ وعاصم الثاء المثلثة عند التاء المثناة فوق، من قوله تعالى ﴿لَيْسَتْ﴾ ومن ﴿لَيْسْتُمْ﴾ وكذلك أظهروا الدال عند التاء المثلثة من قوله تعالى ﴿وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ﴾ حيث وقع، [و] وافقهم يعقوب وخلف في ﴿لَيْسَتْ﴾ و ﴿لَيْسْتُمْ﴾ و وافقهم أبو جعفر في ﴿وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ﴾ وأدغم ذلك الباقون، وأدغم هشام وأبو عمرو وحمة والكسائي التاء المثلثة في التاء من قوله تعالى: ﴿أُورِثْتُمُوهَا﴾ في المكانين،⁷⁰ وأبو عمرو وحمة والكسائي وخلف الذال المعجمة في التاء من قوله تعالى ﴿فَنَبِّئْنَاهَا﴾ ﴿وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ﴾ وافقهم أبو جعفر في ﴿عُذْتُ﴾ وأظهر ذلك الباقون. وأظهر ابن كثير وحفص ورويس الذال المعجمة من قوله تعالى ﴿أَتَّخَذْتُمْ﴾ و ﴿أَخَذْتُمْ﴾ و ﴿أَخَذْتُ﴾ و ﴿لَا تَتَّخَذْتُمْ﴾ وما كان مثله من لفظ، وأدغم ذلك الباقون. وأظهر ابن كثير وورش وهشام وأبو جعفر التاء المثلثة عند الذال المعجمة من قوله تعالى ﴿يَلْهَثُ ذَلِكَ﴾ واختلف عن قالون، وأدغم ذلك الباقون. وأبو عمرو الراء الساكنة في اللام من قوله تعالى ﴿تَغْفِرْ لَكُمْ﴾ ﴿وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ﴾ ﴿يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا﴾ بلا خلاف عنهم، وقالون [و] البيزي وخلاد وبخلاف عنهم، وأدغم ذلك الباقون. [وأظهر] ورش الباء عند الميم من قوله تعالى ﴿وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ﴾ في البقرة [البقرة، 284] واختلف عن قبل البيزي والباقون يدغمون إلا عاصما وابن عامر فإنهما رفعوا الباء وأظهرا.

وأظهر حفص وحمة وابن كثير وأبو عمرو وقالون النون من ﴿يس وَالْقُرْآنِ﴾ ومن ﴿ن وَالْقَلَمِ﴾ عند الواو، واختلف في حرف ﴿ن وَالْقَلَمِ﴾ عن ورش،⁷¹ وأدغم ذلك الباقون. وأظهر أبو جعفر⁷² [و] حمزة [ال]نون [من ال]سين عند الميم من قوله تعالى: ﴿طسم﴾ في سورة الشعراء، وسورة القصص، وأدغمها الباقون. وأجمعوا على إظهار النون من ﴿طس﴾ عند التاء [تِلْكَ] [النمل، 1\21] في النمل، وأظهر نافع وابن كثير وعاصم ذال ﴿ص﴾ من ذال ﴿ذُكْرِ﴾ من قوله تعالى: ﴿كَيْعَص﴾ أول مريم وأدغمها الباقون، ولا خلاف في إظهار دال صاد عند الواو من قوله تعالى: ﴿ص وَالْقُرْآنِ﴾.

68 الأصل: الظالمون

69 الأصل: الحرميين

70 أي: في [الأعراف، 43\7] و [الزخرف، 43\72]

71 أي: بوجهين

72 الأصل: وأبو جعفر

اعلم أنه لا خلاف بينهم في إدغام ذال إذ في مثلها نحو ﴿إِذْ ذَهَبَ﴾ وفي الطاء نحو ﴿إِذْ ظَلَمُوا﴾ ولا خلاف بينهم في إدغام دال قد في مثلها نحو: ﴿وَقَدْ دَخَلُوا﴾ وفي التاء نحو: ﴿قَدْ تَبَيَّنَ﴾⁷³ ﴿وَقَدْ تَعْلَمُونَ﴾. علم إدغام تاء التانيث نحو ﴿فَمَا رِيحَتْ تِجَارَتُهُمْ﴾ وفي الدال والطاء المهملتين نحو: ﴿فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَا اللَّهَ﴾ ﴿وَقَالَتْ طَائِفَةٌ﴾ على إدغام لام ﴿هَلْ﴾ و ﴿بَلْ﴾ في مثلها نحو ﴿بَلْ لَا تُكْرِمُونَ﴾⁷⁴ ﴿فَهَلْ لَنَا﴾ والراء نحو ﴿بَلْ رَانَ﴾ ﴿هَلْ رَأَيْتُمْ﴾ وكذلك لام ﴿قُلْ﴾ فيهما⁷⁵ نحو ﴿قُلْ لَنْ أَجْتَمِعْتِ﴾ ﴿قُلْ رَبِّي﴾ واتفقوا على إدغام أول المثليين إذا كان ساكناً في الثاني، سواء كان في كلمة أو كلمتين فمثال الأول نحو: ﴿أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ﴾ ﴿أَيْنَمَا يُوَجِّههُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ﴾ ومثال الثاني: ﴿وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُمُ بَعْضًا﴾ ﴿فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ﴾ ﴿أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ﴾ ومحل هذا ما لم يكن أول المثليين حرفاً مدّاً نحو: ﴿قَالُوا وَأَقْبَلُوا﴾ و ﴿فِي يَوْمَيْنِ﴾ فانه يمد عند جميع القراء ولا يدغم. وأما نحو ﴿عَصُوا وَقَالُوا﴾ و ﴿أَوْوُوا وَنَصَرُوا﴾ فانه يدغم عند الجميع لأن الواو في هذا حرف لين، لاحرف مد، والمنوع إدغام حرف المد في مثله. واختلف في نحو: ﴿مَالِيَهُ هَلْكَ﴾ بناء على أن هاء السكت حكم الأصلية، ولكن الاختيار الإظهار، قرأت وعليه العمل وهو الصواب، قال أبو شامة، يعني بالإظهار: أن يقف على ﴿مَالِيَهُ﴾ وقفه لطيفة، وأما إن وصل فلا يمكن غير الإدغام والتحرير. قال: وإن خلا اللفظ من أحدهما كان القارئ واقفاً وهو لا يدري لسرعة الوصل وقد سبقه الى هذا صاحب جامع البيان.⁷⁶ قال ابن الجزري⁷⁷ بعد أن ذكر الخلاف في ذلك: ما قاله أبو شامة أقرب الى التحقيق وأحرى بالرواية والتدقيق، وبالله التوفيق.

واتفقوا على إدغام أول المتجانسين إذا كان ساكناً في الثاني لما تقدم، سواء كان كلمة أو في كلمتين، فمثال الأول نحو ﴿أَرَدْتُمْ﴾ و ﴿عَبَدْتُمْ﴾ ومثال الثاني نحو ﴿أَثْقَلَتْ دَعَا اللَّهَ﴾ و ﴿إِذْ ظَلَمُوا﴾ و ﴿قَالَتْ طَائِفَةٌ﴾ و ﴿قَدْ تَبَيَّنَ﴾ وشروط ذلك أن لا يكون أول الجنسين حرفاً حلقياً فإن كان نحو ﴿فَاصْفَحْ عَنْهُمْ﴾ فلا يجوز الإدغام ح[حينئذ] فاتفاقهم وكذلك أجمعوا على إظهار اللام الساكنة عند النون من نحو ﴿قُلْ نَعَمْ﴾ و ﴿جَعَلْنَا﴾ و ﴿وَوَلَّلْنَا﴾ وعلى إظهار الغين الساكنة عند القاف نحو: ﴿لَا تُرْغِ قُلُوبَنَا﴾ لتغايرهما، وعلى إظهار اللام التي لغير التعريف عند التاء نحو: ﴿فَالْتَقَمَهُ الْخَوْتُ﴾ لبعدهم مخزجيهما، وكذلك أجمعوا على إظهار الضاد المعجمة الساكنة عند الطاء المهملة من نحو ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ﴾ وعلى إظهار الطاء المشالة الساكنة عند التاء من نحو ﴿سَوَاءَ عَلَيْنَا أَوْعَظْتَ﴾ وعلى إظهار الضاد المعجمة الساكنة عند التاء من نحو: ﴿فَإِذَا أَفْضَيْتُمْ﴾ وأما نحو ﴿أَحْطُتُ﴾ و ﴿بَسَطْتُ﴾ فإدغام الطاء في التاء واجب. لكن يجب بيان إطباق الطاء لئلا تشبته بالتاء المدغمة، فهو إدغام ناقص لأن الطاء يُدغم في التاء ذاتاً لا صفةً، وهذا ضابط الإدغام الناقص، ولا يُعرف إلا

73 تبين

74 الأصل: يكرمون

75 أي: إدغام لام ﴿قُلْ﴾ في الام والراء

76 جامع البيان لأبي عمرو الداني، 612/2.

77 النشر لابن الجزري، 21/2.

بالمشافهة من المشايخ الخلاف. والإدغام التام هو إدراج الحرف الأول في الثاني ذاتاً وصِفَةً وهو الكثير الغالب نحو ﴿قَالَتْ طَائِفَةٌ﴾ واختلّفوا⁷⁸ في إبقاء استعلاء القاف من قوله تعالى: ﴿أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ﴾ في المرسلات وعدم إبقائه بعد اتفاهم على وجوب الإدغام، والأول مذهب الداني ومتابعيه،⁷⁹ والثاني مذهب مكّي⁸⁰ ومتابعيه.⁸¹

اعلم أنّ الحرفين المتماثلين هما ما اتفقا مخرجاً وصفةً كالباء والباء، والتاء والتاء، والجيم والجيم، والسين والسين. والمتجانسان ما اتفقا مخرجاً واختلّفا صفةً كالدال والطاء، والطاء والتاء، وكالدال والطاء، والذال والتاء، وكاللام والراء عند القراء ومتابعيه. والمتقاربان ما تقاربا في المخرج وفي الصفة كالدال والسين، والتاء المثناة فوق والتاء المثناة، والضاد والشين، ونحو ذلك. واعلم أنه بقي من الحروف السواكن النون الساكنة والتنوين، وقد تركت بيان احكامها لشهرتها ولأني استوعبت ذلك في مقدمتي بغية المستفيد في علم التجويد⁸² بما يُغني عن ذكره هنا فمن أراد الوقوف على ذلك فليراجعها فإنها نافعة جداً وليكن هذا آخر ما أردنا ذكره في هذه التوقيعات.

والله المستؤل أن ينفع بها إنه سميع قريب مجيب الدعوات وأن يحتم أعمالنا بالصلاحات إنه أرحم الراحمين وقابل التوبات، وصلى الله وسلم على سيدنا ونبينا محمد خير البريات وعلى آله وأصحابه الكرام السادات. ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم، والحمد لله وحده.

{صنفها شيخنا الإمام الفاضل العالم العامل شمس الدين محمد الشهير بابن بلبان الحنبلي⁸³ متع الله المسلمين بطول حياته⁸⁴ آمين. }

{تمت في يوم الجمعة وقت صلاة الظهر⁸⁵ في أواخر ذي⁸⁶ القعدة على يد الفقير⁸⁷ خادم الفقراء [ع] الشيخ عبد الرحيم بن الشيخ عبد المقيم

غفر الله له ولوالده ولجميع المسلمين آمين يا رب العالمين }

المصادر والمراجع

⁷⁸ النشر لابن الجزري، 221/1، 20/2.

⁷⁹ جامع البيان لأبي عمرو الداني، 665/2.

⁸⁰ أي: مكّي بن أبي طالب

⁸¹ الرعاية لمكّي بن أبي طالب، ص 172.

⁸² صدر عن دار البشائر الإسلامية للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت ١٤٢ هـ - ٢٠٠١ م.

⁸³ الأصل: الحنبلي

⁸⁴ الأصل: حيوته

⁸⁵ الأصل: وقته الصلوة الظهر

⁸⁶ الأصل: ذا

⁸⁷ الأصل: الفقار

إحياء علوم الدين؛

أبو حامد محمد بن محمد الغزالي الطوسي (ت ٥٠٥هـ)، دار المعرفة، بيروت د.ت.

التيسير في القراءات السبع؛

عثمان بن سعيد بن عثمان بن عمر أبو عمرو الداني (ت ٤٤٤هـ)، دار الكتاب العربي، بيروت ١٤٠٤هـ-١٩٨٤م.

الرعاية لتجويد القراءة وتحقيق لفظ التلاوة؛

أبو محمد مكي بن أبي طالب حمّوش بن محمد بن مختار القيسي، دار عمار، عمان ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.

النشر في القراءات العشر؛

شمس الدين أبو الخير ابن الجزري، محمد بن محمد بن يوسف، المطبعة التجارية الكبرى، دار الكتب العلمية، بيروت د.ت.

الوافي في شرح الشاطبية؛

عبد الفتاح بن عبد الغني بن محمد القاضي، مكتبة السوادى للتوزيع، جدة ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م.

بغية المستفيد في علم التجويد؛

محمد بن بدر الدين بن عبد الحق ابن بلبان الحنبلي (ت ١٠٨٣هـ)، بيروت ١٤٢٢هـ - ٢٠٠١م.

جامع البيان في القراءات السبع؛

عثمان بن سعيد بن عثمان بن عمر أبو عمرو الداني (ت ٤٤٤هـ)، جامعة الشارقة، الإمارات ١٤٢٨هـ - ٢٠٠٧م.

متن الشاطبية؛

القاسم بن فيره بن خلف بن أحمد الرعيبي، أبو محمد الشاطبي (ت ٥٩٠هـ)، مكتبة دار الهدى، جدة ١٤٢٦هـ - ٢٠٠٥م.

SONUÇ

Bu çalışmada İbn Belbân el-Hanbelî'nin *Risâletün tete'alleku bi't-tecvîd* adlı risâlesinin müellife aidiyetinin tespiti yapılmıştır. Ayrıca tahkikli metin neşri yapılarak eser, kırâat ve tecvîd ilimleri açısından değerlendirilmiştir.

Müellifin risâlesi küçük hacimli olmasına rağmen tenvîn, sâkin nûn ve sâkin mîmin hükümlerine; med çeşitlerine, râ harfî ve lafzatullah lâminin okunma şekli gibi tecvîdin temel

konuları öz bir şekilde işlenmektedir. Bu husus ağırlıklı olarak İmâm Âsım'ın kırâat usulü çerçevesinde ele alınmaktadır. Müellif, bu konuyu kendisinden önceki ulemanın birikiminden de yararlanarak anlaşılır bir şekilde işlemektedir. Bu konunun sınırları net bir şekilde çizilmekte, bu vesileyle okuyucuya pratik bilgi sunulmaktadır.

İdğâm konusu ise kırâat imamları arasında farklı şekillerde uygulanmaktadır. İdğâm konusunun kırâat ilmine göre (kebir ve sağır olmak üzere) iki farklı keyfiyette olduğu, çoğunluğun sakın harfin harekeli harfe idğâm edildiği görüşünde olduğu belirtilmektedir. Ebû Amr'ın kırâatında ise yan yana gelen iki harekeli harfin birbirine idğâm edildiği hususuna değinilmektedir.

Sâkin harflerin idğâmı ise bazı edatlar bağlamında ele alınmaktadır. Kırâat usulüne dair söz konusu metot; kırâat-ı seb'ada Dâni ve Şatibi eserleri, kırâat-ı aşerede ise İbnü'l-Cezeri'nin kaynakları takip edilerek aktarılmaktadır. “ذ” edatındaki dâl (د), “ذ” edatındaki zâl (ذ) ve te'nîs tâ'sının (ت) kendilerinden sonraki birtakım harfe idğâmı ve “هل” ve “بل” edatlarındaki lâmin (ل) kendilerinden sonraki birtakım harfe idğâm veya izhârı gibi konular, örnek âyetler üzerinden pratize edilmektedir.

İbn Belbân, hem *Büğyetü'l-müstefid* adlı tecvîd eserinde hem de çalışmamıza konu olan *Risâletün tete'alleku bi't-tecvîd* risâlesinde -hacminin küçüklüğünden olsa gerektir- herhangi bir kırâat silsilesine veya kimlerden bu hususta ders aldığına dair bir bilgi vermemektedir. Ele alınan konuların ittifak ve ihtilaflarıyla beraber zikredilmesi ve nihayetinde muhtar olan görüşü veya iki farklı görüşten birini tercih etmesi, İbn Belbân'ın kırâatçı kimliğini ortaya koymaktadır. Nitekim kırâat ilmi, sadece kaynaklardan öğrenmek suretiyle elde edilecek ve bu alanda eser verilecek bir ilim değildir. Bu ilimde yazılı kaynakların yanı sıra bir hocaya musâhabeti ifade eden *muşâfehe*, diğer bir ifadeyle *arz* ve *sema'* şart koşulmaktadır. Bu bilgilerden hareketle onun kırâat eğitimi aldığını, pratik bilgisini aynı zamanda kaynaklardaki bilgilerle de güçlendirdiğini söylemek mümkündür.

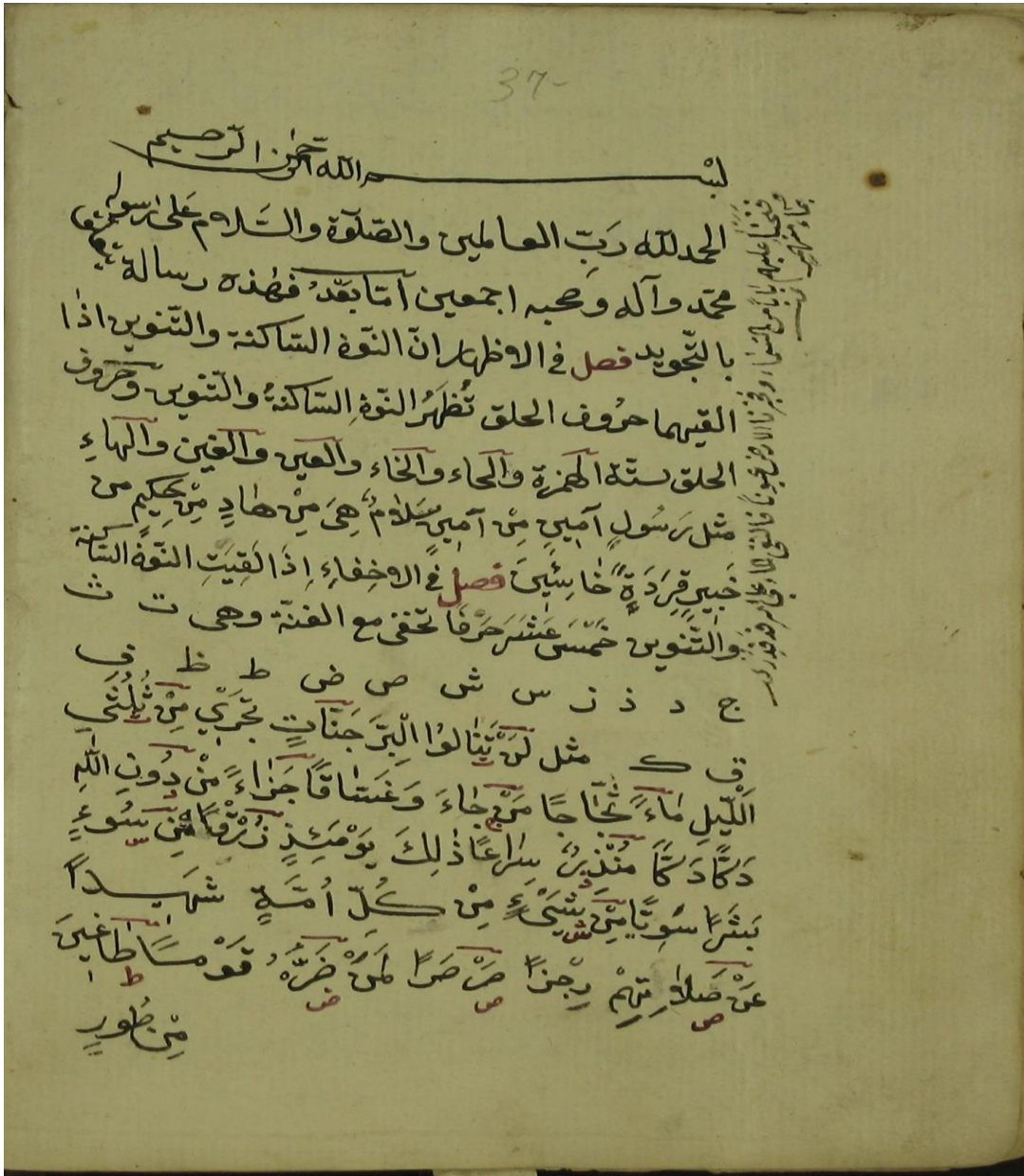
KAYNAKÇA

- Ablay, R. (2022a). *Şamlı Âlim İbn Belbân'ın Pratik Tecvid Notları* (3. bs). Sonçağ Akademi.
- Ablay, R. (2022b). Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Kırâate Dair Arapça El Yazma Eserlerin Tespit ve Değerlendirmesi. *Diyanet İlmî Dergi*, 58(1), 99-125.
- Dâni, E. (1984). *Et-Teyşîr fi'l-kırâati's-seb'*. Dârü'l-Kitabi'l-Arabi.
- Dumlu, Ö. (2009). Suhuf. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 477-478). TDV Yayınları.

- el-Hamevî, M. (2001). *Fevâidü'l-irtihâl ve netâicü's-sefer fi ahbâri'l-karni'l-hâdi 'aşer. Dârû'n-Nevâdir.*
- el-Muhibbî, H. (t.y.). *Hülâsatü'l-eser fi 'a'yani'l-karni'l-hâdi 'aşer (C. 3). Dârû Sâdir.*
- en-Necidî, A. (1999). *Es-Sehbü'l-vâbil (C. 2). Müessesetü'r-Risâle.*
- er-Rûmî, F. (2003). *Dirâsât fi 'ulûmi'l-Kur'ân.*
- es-Sindî, A. b. A. (1993). *Safahât fi ulûmi'l-kırâat (1. bs). Mektebetü'l-İmdâdiyye.*
- eş-Şâtîbî, E. (2005). *Metnü'ş-şâtıbiyye. Mektebetü Dâri'l-Hüdâ.*
- ez-Ziriklî, H. (2002). *El-A'lâm kamusu terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arabi'l-müsta'ribin ve'l-müsteşrikin (C. 6). Dârû'l-İlm li'l-Melâyîn.*
- Göbeklitepe. (2021). İçinde *Vikipedi.*
- İbn Belbân, M. (1998). *Muhtasarü'l-ifâdât fi rüb'il ibâdât me'al âdâbi ve ziyâdâtüh. Dârû'l-Beşâiri'l-İslâmiy.*
- İbn Belbân, M. (2017a). *Ahsarü'l-muhtasarât. Darû'r-Rekâiz.*
- İbn Belbân, M. (2001). *Büğyetü'l-müstefîd fi ilmi't-tecvîd. Dârû'l-Beşâiri'l-İslâmiy.*
- İbn Belbân, M. (2017b). *Ahsarü'l-muhtasarât. Darû'r-Rekâiz.*
- İbnü'l-Cezerî, E. (t.y.). *En-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr (C. 1). Dârû'l-Kütübi'l-İlmiyye.*
- Kahraman, F. (2021). Yazının İcadı ve Kur'ân'da Yazı ile İlgili Kelimelerin Tahlili. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 11-36.
- Kehhâle, Ö. R. (t.y.). *Mu'cemu'l-müellifin (C. 9). Mektebetü'l-Müsennâ.*
- Komisyon. (2002). *El-Mevsu'atü'l-Kur'âniyye. el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şüuni'l-İslâmiyye.*
- Koyuncu, R. (2021). *Kıraat ilminde tahrîrât: Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri. Hikmetevi Yayınları.*
- Mekkî, E. (1996). *Er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâe. Darü Ammân.*

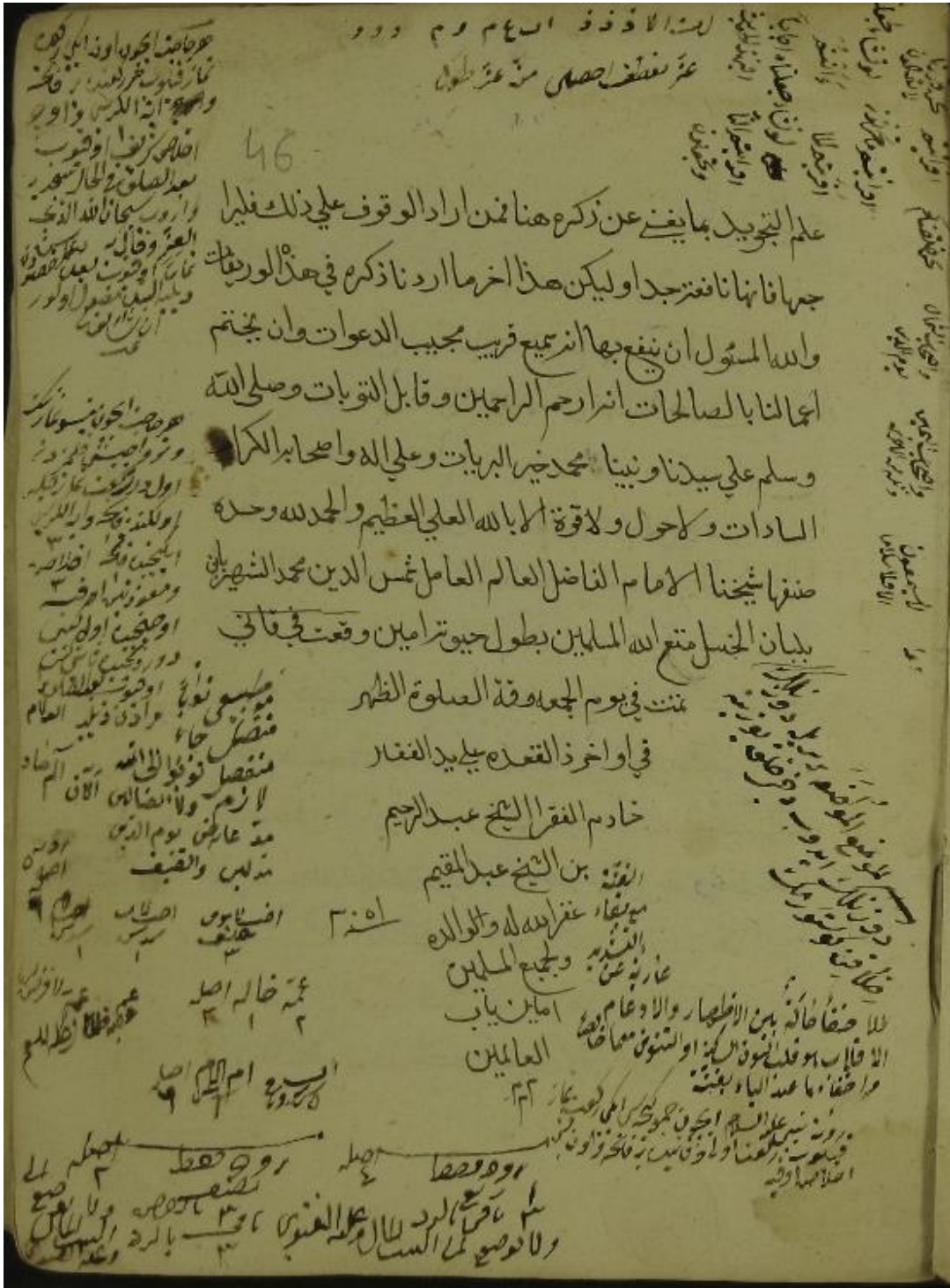

EKLER

Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 21 Hk 266/4, vr.39^b ilk sayfanın fotoğrafı.

Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 21 Hk 266/4, vr.46^a son sayfanın fotoğrafı.

VATANDAŞLIK OKURYAZARLIĞI ÖLÇEĞİ: GELİŞTİRME, GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI*

Ahmet KARADAĞ¹

Mehmet KAPUSIZOĞLU²

Öz

Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği, bireylerin vatandaşlık konusundaki bilgi ve ilgi düzeyi ile hak arama özgürlüklerini kullanabilme ve bunu eylemlere dönüştürebilme yeterliliklerini ölçmeye yönelik geliştirilmiş bir ölçektir. Ölçekte yer alan ifadeler, yapılandırılmamış görüşme ve literatür taraması sonucu oluşturulmuştur. Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin kapsam geçerliliği sağlanmış, yapı geçerliğini sağlamak amacı ile açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçek 4 faktör altında toplanan 29 ifadeden oluşmuş ve toplam varyansın %65,573'ünü açıklamıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonrası doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve modelin uyum iyiliği indeksleri incelenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum iyiliği değerleri; $\chi^2 = 1430,423$; $df=363$, $p= .000$; $\chi^2/df= 3,941$; $RMSEA= 0,052$; $SRMR = 0,051$; $GFI=0,912$; $AGFI=0,901$; $TLI= 0,944$; $CFI=0,950$; $IFI= 0,950$; $NFI=0,934$; $RFI=0,926$ olarak bulunmuştur. Bu değerlere göre Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği'nin CFI ve IFI için mükemmel uyum, χ^2/df , $RMSEA$, $SRMR$, GFI , NFI ve RFI için iyi uyum gösterdiği anlaşılmıştır. Elde edilen tüm sonuçlar geliştirilen Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin, bireylerin vatandaşlık okuryazarlık düzeylerini ölçmeye yarayan geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelime: Vatandaşlık, Vatandaşlık Okuryazarlığı, Ölçek Geliştirme, Geçerlik ve Güvenirlilik

* Bu çalışma, ikinci yazarın "Vatandaşlık Okuryazarlığı: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması" başlıklı doktora tezinden üretilmiş ve İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Birimi tarafından SDK-2019-1882 proje koduyla desteklenmiştir.

¹ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: karadag.ahmet@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4031-0295

² Öğr. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, E-posta: mkapusiz19@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1496-1286

CITIZENSHIP LITERACY SCALE: DEVELOPMENT, VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Abstract

Citizenship Literacy Scale is a scale developed to measure individuals' level of knowledge and interest in citizenship, their ability to use their right to seek rights and to transform it into actions. The statements in the scale were created as a result of unstructured interviews and literature review. The content validity of the Citizenship Literacy Scale was ensured, and exploratory and confirmatory factor analyzes were conducted to ensure construct validity. According to the results of the exploratory factor analysis, the scale consisted of 29 statements gathered under 4 factors and explained 65,573% of the total variance. After the exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis was performed and the model's goodness-of-fit indices were examined. Goodness of fit values as a result of confirmatory factor analysis; $\chi^2 = 1430,423$; $df=363$, $p= .000$; $\chi^2/df= 3.941$; RMSEA = 0.052; SRMR = 0.051; GFI=0.912; AGFI=0.901; TLI= 0.944; CFI=0.950; IFI = 0.950; NFI=0.934; RFI=0.926 was found. According to these values, it was understood that the Citizenship Literacy Scale showed excellent fit for CFI and IFI, χ^2/df , good fit for RMSEA, SRMR, GFI, NFI and RFI. All the results obtained showed that the Citizenship Literacy Scale, which was developed, is a valid and reliable measurement tool for measuring the citizenship literacy levels of individuals.

Keywords: Citizenship, Citizenship Literacy, Scale Development, Validity and Reliability

GİRİŞ

Sosyal bilimler alanında çalışma yapmanın en zorlu taraflarından biri üzerinde yaygın uzlaşmanın olduğu kavram sayısının oldukça az olmasıdır. Bu kavramlardan biri de vatandaşlıktır. Vatandaşlık, Antik Çağ'dan günümüze kadar sosyoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, sosyal psikoloji, tarih, kamu yönetimi ve hukuk gibi birçok disiplin tarafından ele alınmış, kendi ilgi alanları açısından içeriği doldurulmaya çalışılmış ve farklı bakış açısı sunmaları nedeni ile tanımlanması oldukça güç bir hale gelerek ortak bir tanıma ulaşılamamıştır. Günümüzde vatandaşlığın sahip olduğu anlamlara ulus devletlerin geçirdiği aşamalar, çok kültürlü yapılar, kimlikler, küreselleşme ve göç hareketleri gibi süreçlerde eklenince kavramın içeriği oldukça genişlemiştir. Vink ve Bauböck'e göre (2013, s. 625); dünya üzerinde ne kadar siyasal tarih ve kültür varsa o kadar vatandaşlık kavramsallaştırması vardır. Kavramın çok boyutlu olması, sürekli değişen yüzü, tarihsel sürece ve siyasi kültüre göre farklılık göstermesi tanım birliğini zorlaştırmaktadır. Bu zorluğa rağmen yapılan tanımların ortak noktası vatandaşlığın siyasal bir topluluğa üyeliği ifade ediyor olmasıdır.

Bireyin bir siyasal topluluğa aidiyetini gösteren ve bir statü olarak siyasal topluluğun vazgeçilmez ögesi olan vatandaşlık, en klasik anlamıyla devlet ile birey arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir (Pierson, 2014, s. 46). Devlet ile birey arasında var olan bu ilişki her ne

kadar hukuki bir içerik barındırsa da sosyolojik, dinsel, siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal gerçeklerden soyutlanamaz (Ünsal, 1998, s. 4).

Literatürde yer alan tanımlara bakıldığında; vatandaşlığın bir kişinin bir devlete olan aidiyeti ifade ettiği, aidiyet ile kişinin vatandaşı olduğu devleti kuran insan topluluğunun ya da o devleti kuran milletin bir ferdi bir parçası olduğu görülmektedir (Erdem, 2016, s. 3). Ayrıca vatandaşlık, uyrukluğa-tabiiyeti somut asillerden alıp soyut anonim devlete devreden modern-demokratik bir kavram (Kara vd., 2012, s. 149) olarak da ele alınırken, Janowitz (1980, s. 3), vatandaşlığın bir denge ve model olduğunu belirterek yönetimin ve bağımlılığın paylaşım sürecini mümkün kılmak üzere haklar ve yükümlülükler arasında yaklaşık bir denge ve model olduğunu ifade etmiştir.

Vatandaşlık, devleti oluşturan insan topluluğunun bir ferdi olan birey açısından onun kişiliğinin bir parçasını oluştururken aynı zamanda bireylerin aktif olarak rol almalarını gerektiren zorunluluklar bütünüdür. Vatandaşlık, toplum halindeki yaşamın evrensel bir niteliği değil ama siyasal iş bölümünde alt sınıfların siyasal faaliyete katılımıyla doğmuş, özgül bir biçim (Finley, 1985, s. 17), demokratik bir siyasal ilke, yasal kimliğin hukuksal statüsü ve bir katılım şeklidir (Cohen, 1999, s. 245). Bu katılım şekli aynı zamanda insan haklarından etkin bir biçimde faydalanabilmeye dair bir önkoşul ve topluma katılabilme adına zorunlu bir statüdür (Öner, 2014, s.93). Liberal açıdan vatandaşlık, devlet ile birey arasındaki hak ve sorumlulukları tanımlayan bir sözleşme (Arat, 1998, s. 71) olarak düşünülürken, kendi kaderini belirlemede doğrudan veya dolaylı olarak söz sahibi olma sürecidir. Bu açıdan vatandaşlık bireyin topluluğa eklenmesi, siyasal ve kamusal alanla kurduğu ilişkinin ifadesidir (Üstel, 1997, s. 129).

Aristoteles Politika adlı eserinde devleti incelerken devleti bütün vatandaşların toplamı olarak tanımlamış ve devleti incelemeye geçmeden önce “kime vatandaş denir?” sorusuna yanıt aramıştır. Aristoteles’e göre genel olarak mahkemelere katılan, dava açma ve dava edilme olasılığı olan kişilere vatandaş denilmektedir. Ancak bu tanımın yetersiz olduğunu düşünen Aristoteles, vatandaş olmanın ayırt edici özelliğini yargı dışında siyasi ve siyasi olmayan çeşitli memuriyetlere getirilebilme olarak göstermiştir (Aristoteles, 2017, s. 89). Bu açıdan Aristoteles’in vatandaşı, hukuki, idari ve siyasi görev alan kimsedir. İyi bir vatandaşın hem yönetmeyi hem de yönetilmeyi iyi bilen kişi olduğunu, bunun da özgür kimselerin özgür kimseler tarafından yönetilmesi anlamına geldiğini dile getirmiştir. Vatandaşlığı haklar ve ödevler açısından ele alan Jean Bodin, devlet birey ilişkisinde vatandaş devlete olan bağlılığı

ile tanımlar. Devlet bu bağlılığa karşı vatandaşa adalet, yardım, koruma ve öğüt verir (Ağaoğulları & Köker, 2009, s. 24). Vatandaşlığın oluşumunda egemeni başrol oyuncusu olarak ele alan Thomas Hobbes ise, sosyal sözleşme kuramını iki önemli kavram üzerinden açıklamaya çalışır: egemen ve uyruk. Hobbes'a göre;

“...büyük bir topluluğun üyelerinin birbirleriyle yaptıkları ahitlerle, her birinin huzur ve sükunu ve ortak savunmaları için, içlerinden birinin, onun uygun bulacağı şekilde, hepsinin birden gücünü ve imkânlarını kullanabilmesidir. Bu kişiliği taşıyana egemen denir ve onun egemenlik kuvvetine sahip olduğu söylenir; onun dışında kalan herkes ise, onun uyrığıdır.” (2017, s.136)

Sosyal sözleşme kuramının önemli savunucularından biri olan John Locke vatandaşlığın tanımını yapmamakla birlikte vatandaşlığın oluşumunu rıza kavramına dayandırmıştır. Bireyler kendi rızaları ile bir topluluk ya da hükümet oluşturmak için uzlaşarak bir siyasi bütün oluştururlar. Bu bütün, diğerleri adına eylemde bulunmaya ve karar verme hakkına sahiptir (Locke, 2004, s. 81). Locke, bütünü oluşturma sebebini bireylerin doğal haklarını koruma isteği olarak açıklamaktadır. Locke'a göre devletle yurttaşlar arasındaki sözleşmenin temeli bireylerin doğal haklarıdır ve yurttaşların siyasal yükümlülükleri devletin bu hakları tanımamasını ve aynı zamanda korumasını gerekli kılar (Kuyurtar, 2017, s.249). Locke'un sözleşme teorisinde devletin tek amacı kendisini oluşturan bireylerin taleplerini yerine getirmektir. Devlet bu görevini yerine getirirken tabii hukuka bağlıdır ve vatandaşlar ona karşı direnme hakkını korumaya devam ederler (Barry, 2004, s. 68-69). Genel olarak toplumsal sözleşme teorileri birey ile devlet arasında hak ve görevler ilişkisini düzenleyen bir sözleşme olduğu varsayımına dayanmaktadır. Buna göre; devlet vatandaşların hak ve hürriyetlerini korumalı, vatandaşlar ise devlete itaat etmelidirler (Yayla, 2014, s.37).

Modern devlet süreci ile birlikte vatandaşlık, birey ile devlet arasındaki hukuki bağın bir göstergesi haline dönüşmüştür. Birey ile devlet arasındaki ilişkiyi açıklayan Fişek (1961, s. 2), bireyin devletin temeli olduğunu ve bireysiz bir topluluk ve dolayısıyla devlet düşünülmemeyeceğini belirtmiştir. Bu açıdan birey ile devlet arasındaki bağın niteliğini çözümlmek için vatandaşlık kavramı büyük bir önem taşımaktadır.

Vatandaşlık, birey ile devlet arasındaki karşılıklı yükümlülükler dayanan bir sözleşme olarak modern devlet kavramının ortaya çıkmaya başladığı 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren kuramsal temellere ulaşmış olan hukuki ve siyasi bir kavram olsa da felsefi ve tarihi temelleri oldukça eskilere dayanmaktadır. Antik Yunan döneminde şehir devletlerine ait olmayı ifade eden kavram, günümüzde tekrar ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu ön plana çıkışı hızlandıran 3 ana etmen bulunmaktadır; sosyal eşitlik problemi, meşruiyet ve istikrar sorunu, toplumsal birlik ve kültürel farklılıklar (Bilgin, 1997, s. 144). Bunun yanı sıra dünyada yaşanan küreselleşme,

uluslararası göç, dünya vatandaşlığı, ulusal aidiyet, etnik milliyetçilik ve çok kültürlülük gibi konular da sosyal bilimler alanında vatandaşlık kavramının tekrar ele alınmasını gerekli kılmıştır.

Bir ulus devlet içerisinde yer alan bireylerin din, dil, ırk, cinsiyet ve sosyal sınıf gibi farklı ve birbirleri ile kesişen kimlik unsurları bulunmasına rağmen bütün bu kimliklerin üzerinde ve hepsini kapsayan nitelikte yer alan tek kimlik unsuru vatandaşlıktır (Bakioğlu & Kurt, 2009, s. 21). Vatandaşlık, sadece devlete karşı ödevlerinin değil, haklarının da bilincinde olarak, siyasal yaşama etkin bir biçimde katılabilen aktif bireyi tanımlamaktadır (Ünsal, 1998, s. 4). Vatandaşlık kavramının özünü oluşturan siyasal hak ve sorumluluklar, vatandaş ile demokrasi arasında doğrudan bir bağ kurmaktadır. Demokrasi, topluluk içerisindeki iktidar ilişkilerini şekillendirmede vatandaşlık kavramına ihtiyaç duyar. Özneleri eşitlikçi bir düzlemde bir araya getiren ortak bir uzamın varlığı demokrasinin ön koşuludur. Ancak vatandaşlık kavramlaştırması demokrasinin yeterli koşulu olmadığı gibi demokrasinin de zorunlu bir sonucu değildir. Bu iki kavram arasında bundan çok daha karmaşık bir ilişki söz konusudur. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde demokrasilerde vatandaşlık düşüncesi bir yandan aşkını toplumsallık biçimlerine doğru kayarken, diğer yandan her türden kamusal mekânı ve ortaklık düşüncesini silikleştiren içeriye-geriye dönen retrotopik bir toplum biçimini ortaya çıkarmaya müsaittir. Bugün yaşadığımız toplumsal, ekonomik ve siyasi sorunlara demokrasi içerisinde bir yanıt bulunamaması, vatandaşlık kavramının giderek önemini yitirmesine ve gündelik yaşamın tikel bir sosyalliğe dönüşmesine sebep olmuştur. Buna paralel olarak etnik gerilimlerin artışı, vatandaşlık ile demokrasi ilişkisine yeniden dönülmesini ve bu ilişki içerisinde yer alan farklı boyut ve unsurların tekrar tartışılmaya başlanmasını zorunlu kılmaktadır (Öztürk & Özsel, 2020, s. 9-10).

Amerikan ve Fransız Devrimleri sonrası egemenliğin temel kaynağının ulus haline gelmesi, ulusu oluşturan bireylerin vatandaşlık bilincine sahip, haklarının ve devlete karşı sorumluluklarının farkında olmasının önemini ortaya çıkarmıştır (Aydın, 2018). Bu nedenle ulus devletler kendi devamlılıklarını sağlayabilmek, farklılıkları ortak amaçlar etrafında birleştirmek, bireylere vatandaş olma bilincini kazandırmak için eğitim programlarına vatandaşlık müfredatını ekleyerek istenilen özelliklere uygun vatandaş yetiştirme işlevini resmen üstlenmişlerdir (Hablemitoğlu & Özmete, 2012). Özellikle ilköğretim eğitiminin dönüştürücü rolü sayesinde bireyin içinde yaşadığı topluma, toplumun kurum ve kuruluşlarına

uyumu amaç edinilmiştir. Zamanla vatandaşlık eğitimi yalnızca ilköğretimle sınırlı kalmamış ve bütün yaşam boyu sürecek bir süreç haline dönüşmüştür.

Sosyal bilimler alanında vatandaşlık konusundaki bilgi ve becerileri açıklamaya çalışan vatandaşlık algısı, vatandaşlık bilinci, etkili vatandaşlık ve aktif vatandaşlık gibi çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Arslan vd., 2017; Bozkaya & İlgaz, 2021; Çevik & Erçetin, 2021; Çiçek & Ayhan, 2020; Dağ, 2018; Hablemitoğlu & Özmete, 2012; Karasu Avcı vd., 2020). Bu çalışmaların temel amacı, vatandaşlık eğitiminin ve eğitim kurumlarının öğrencilerin vatandaşlık bilgi ve tutumlarına yönelik etkisini incelemektir. Ancak bu çalışmalarda vatandaşlık kavramı eğitim süreci açısından ele alınmış, diğer boyutlar kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca çalışmalar on sekiz yaş altı lise ve ortaöğretim öğrencileri üzerinde uygulandığından yetişkinlere ilişkin sonuçlar ortaya çıkartılamamıştır. Bu nedenle tüm bu boyutları kapsayacak nitelikte vatandaşlık okuryazarlığı adı altında bir ölçek geliştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü vatandaşlık okuryazarlığı, bireyin devletle ilişkisine temel teşkil eden hak, özgürlük ve sorumluluk hakkında bilgi sahibi olabilme, bunlara karşı ilgi duyarak kullanabilme ve gerektiğinde meşru zeminde koruyabilmek için eyleme geçebilme yetkinliğini ifade etmektedir.

1. VATANDAŞLIK OKURYAZARLIĞI

Vatandaşlık çok yönlü bir kavram olarak, bireyin hem hukukî bağlamda devletle kurduğu yasal ilişkiyi hem de kişinin toplumla kurduğu politik, sosyolojik ve ekonomik ilişkiler içerisindeki statüsünü ve varlığını göstermektedir. Bireyin kendisini tüm yönleri ile geliştirebilmesi, yaşadığı çevreyi ve toplumu tanıyabilmesi, karşılaştığı sorunlara düşünsel ve eylemsel olarak katılabilmesi, toplumda etkin ve yararlı bir rol oynayabilmesi ve bu amaçla sorumluluk üstlenebilmesi öncelikle öznesi olduğu devlet ile arasında kurduğu hak ve yükümlülüklerle dayalı vatandaşlığın anlaşılmasına bağlıdır (Kondu & Sakar, 2013, s. 51). Bu nedenle vatandaşlık hem siyaset alanında hem de akademik dünyada gittikçe daha fazla önem verilen bir çalışma alanı haline gelmiştir.

Bireylerin vatandaşlık konusunda sahip olduğu bilgi ve bu bilgiyi eylemlere dönüştürebilme yeteneği ile devlet-birey arasında kurulan ilişkilere karşı duyduğu ilgi ve kendisine hukukî olarak tanınmış hak ve özgürlükleri kullanıp koruyabilme yetisi vatandaşlık okuryazarlığını ifade etmektedir. Vatandaşlık Okuryazarlığı, demokratik toplumlarda bireyin vatandaşlık konusunda bilgi, beceri, kavrama, tutum ve davranış geliştirerek toplumsal kararların alınmasında aktif rol almasına yardımcı olan (Council of Europe, 2010, s. 7), bireyin toplumla

bütünleşmesine ve dolayısıyla toplumun siyasî ve hukukî alanda ilerlemesine katkı sağlayan bir okuryazarlık türüdür.

Vatandaşlık Okuryazarlığı, bireyin kendi çıkarları ile toplumun ortak menfaatinin kesiştiği noktada kamu ve özel alan ayrımının farkına vararak siyasî ve hukukî konulardaki ilişkileri tanıma becerisidir (Kingston, 1983, s. 19). Bu kavram, bireylerin temel hak ve yükümlülüklerini bilme, kullanma ve bunlara uyma yeteneği ile kamu yararı için katkıda bulunma, bilinçli ve politik seçimler yoluyla topluma aktif katılım sağlama (Da Silva & Vaz, 2013, s. 2) olarak tanımlanmıştır. Etkili vatandaşlık için sahip olunması gereken bilgi ve beceri setini gösteren vatandaşlık okuryazarlığı (Milner, 2001, s. 94), kişisel hak ve özgürlükler ile sosyal sorumluluk ve sosyal adaleti teşvik eden kararlar alma becerisini ve demokratik toplumlarda katılım için gerekli olan sivil öğrenmeyi açıklamaktadır (Faiz, 2018, s.184). Bireyin toplumla nasıl bütünleşeceğini, karar alma süreçlerine katılım yöntemlerini ve içinde yaşadığı toplumu nasıl değiştirebileceği bilgisini içeren vatandaşlık okuryazarlığı, demokratik toplumlarda bireyde aranan temel özelliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan vatandaşlık okuryazarlığı, bireyin toplumsal problemlere karşı ilgi duyup bu problemler hakkında eleştirel diyalog yöntemi ile çözüm üreterek karar alma süreçlerine dâhil olmasını sağlayan beceri ve yeteneklerdir.

Vatandaşlık Okuryazarlığı siyasal kültür oluşumunda ve siyasal toplumsallaşma sürecinde de önemli bir yere sahiptir. Toplumsal kültürün bir alt sistemi olan siyasal kültür, toplumu oluşturan bireylerin siyasal sisteme ilişkin bilgi, inanç, davranış ve değer yargılarının bütünüdür. ifade ederken, siyasal toplumsallaşma siyasal kültürün edinilmesini sağlayan süreçtir. Bu açıdan siyasal toplumsallaşma; toplumun siyasal kültürünü, bireyin siyasal kimliğini ve siyasal sistemin bir unsuru olma sürecini kapsar (Beşirli, 2005, s. 252). Siyasal toplumsallaşma durağan olmayıp hayat boyu devam ettiğinden birey içinde yaşadığı toplumun güncel siyasal gelişmelerini sürekli olarak değerlendirmek zorundadır. Vatandaşlık Okuryazarlığı da içerdiği unsurlarla siyasal toplumsallaşma sürecinde bireye siyasal kültür kazandırarak, toplumun inançlarının, değerlerinin ve davranış kodlarının anlamlandırılmasını, topluluğun siyasal yapılarıyla bütünleşmesini ve siyasal katılım gerçekleştirmesini sağlamaktadır.

Vatandaşlık Okuryazarlığının temelinde, bireye içinde yaşadığı toplumun hukukî, siyasî ve ekonomik temellerinin; okulda, medyada ve egemen kültür gruplarında sunulan yapıların ve kategorilerin sorgulanarak öğretilmesi gerektiği düşüncesi yatmaktadır. Bu nedenle

vatandaşlık okuryazarlığı, bireyin bilgi ve dünya görüşünü oluşturmada etkin katılımcılar olmasını sağlayan bir araçtır (Leahey, 2011, s. 193). Vatandaşlık Okuryazarlığı, bireysellik duygusunu, entelektüel farkındalığı, demokrasi için aktif katılımı ve dünya refahı için ortak bir endişe duymayı içerirken (Goodman, 1989, s. 92) aynı zamanda bireye bağımsız düşünme becerisi kazandırarak çıkarımlarda bulunmaya, adil bir toplum yapısı gelişimine dair kaygı duymaya ve vatandaşlar arasında güven duygusu yaratarak tüm vatandaşların katılımı ile ortak bir iyilik olduğu inancını yerleştirmeye katkı sağlamaktadır (Lockwood, 1997, s. 4). Vatandaşlık Okuryazarlığı bilginin kaynağını değerlendirmeyi, bilginin kalitesini değerlendirmeyi, bilgiye nerede ve nasıl ulaşacağını bilmeyi, kendisinin ve başkalarının nasıl savunulacağını bilmeyi ve sosyal grup eylemleri arasındaki ilişkiyi anlamayı gerektirmektedir (Brasof & Spector, 2016, s. 66).

Vatandaşlık Okuryazarlığına sahip birey, toplumsal sorunlara duyarlı, siyasi ve hukukî konularda kendi yaşamını devam ettirebilecek kadar yeterli bilgiye sahip ve bu bilgiyi davranışlarla destekleyebilme becerisi bulunan kimsedir. Bu açıdan vatandaşlık okuryazarlığı, siyasi bağı güçlendiren hak ve yükümlülüklerin bilinmesini ve davranışların bu kapsamda şekillenmesini ifade eder (Faiz, 2018, s. 186). Vatandaşlık Okuryazarlığı sosyal haklar, politik ve kültürel haklar, düşünce özgürlüğü, konuşma özgürlüğü, eşitlik gibi temel haklara dayanmaktadır. Bireyin vatandaşlık okuryazarlığına sahip olması, toplum içinde bilinçli bir yaşam sürmesine ve kamusal alanda aktif rol almasına da olanak sağlar. Böylelikle bireyin, topluma uyum sağlaması, sosyal ve siyasi yapılar hakkında bilgi sahibi olması, edindiği bilgi birikimini yaşama geçirmesi, sivil yaşama yönelik etkin katılım yetenekleri edinmiş olarak sağlıklı bir toplumsallaşma sürecine dâhil olabilmesini kolaylaştırır (Da Silva & Vaz, 2013, s. 4). Ayrıca vatandaşlık okuryazarlığı, toplumda bulunan farklılıklara karşı bakış açısını değiştirerek insanların birbirlerini anlayabilmelerine ve bir arada yaşayabilme duygusunun gelişmesine yardımcı olur. Vatandaşlık Okuryazarlığına sahip birey, diğer vatandaşları nasıl bilgilendirebileceğini, toplumsal değişimlere nasıl katılacağını ve bu değişimleri nasıl başlatacağını bilir ve kendi temel değerlerini belirleyerek farklı toplumsal kesimlerle nasıl bağlantı kurabileceğinin farkına varır (Levin, 2016, s. 30). Vatandaşlık Okuryazarlığı, bireyin içinde yaşadığı toplumu anlaması, toplumun bir ferdi olmaya çalışması, temel hak ve hürriyetlerini öğrenerek bunları kullanmaya çalışması, kendi yaşamına ilişkin seçenekleri anlaması, kendi kimliğini edinmesi, çatışma ve uzlaşma kültürü edinmesi ile kazanılmaktadır (Brasof & Spector, 2016, s. 66). Bireyler sahip oldukları vatandaşlık okuryazarlığı ile siyasi konular, dinî konular, kültürel yaşam, sağlık, ekonomi, yatırım, toplumsal ilişkiler, tüketici

hakları gibi birçok konu hakkında anlamlandırma yapabilmektedirler (Önal & Alaca, 2017, s. 97). Vatandaşlık Okuryazarlığı düzeyi, vatandaşların politik dünyalarını anlamlandırma bilgi ve kapasitesine karşılık gelir. Vatandaşlık okuryazarlık düzeyine bağlı olarak siyasal katılım nicelik ve nitelik olarak artarken, devletlerin refah politikalarının sosyo-ekonomik sonuçlarına da olumlu katkı sağlamaktadır (Milner, 2003, s. 193). Vatandaşlık Okuryazarlığı yüksek düzeyde olan bireyler, kamu politikalarının birey ve toplum çıkarları üzerindeki etkilerini daha iyi tanımlayabilir ve bu bireylerden oluşan toplumlar uzun vadeli optimal ekonomik sonuçlara daha kolay ulaşabilirler. Vatandaşlık Okuryazarlığı düşük düzeyde olan bireylerden oluşan toplumlar ise politik katılımın düşük olması nedeni ile bu sonuçlara ulaşmakta zorlanırlar.

Vatandaşlık Okuryazarlığının alanyazında temelde üç unsurdan oluştuğu görülmektedir. Bu unsurlar; politik konularla ilgili bilgi birikimine sahip olmak, temel hak ve yükümlülüklerini yerel, ulusal ve küresel ölçekte yerine getirmek ve toplumsal kararların etkilerini anlamaktır (Brasof & Spector, 2016; Council of Europe, 2010; Faiz, 2018; Hoskins, 2006; Kingston, 1983; Leahey, 2011; Levin, 2016; Milner, 2003; Önal & Alaca, 2017; The Partnership for 21st Century Skills, 2020). Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan AB Kentsel Gündemi çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma için desteklenen ve Wayne Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen Kentsel Gündem Projesinde (2002) vatandaşlık okuryazarlığı; katılıma yönelik sivil eylem, bilgi ve fikir yoluyla gelişen vatandaş düşünceleri olarak üç temel bileşenden oluşturulmuştur (Urban Agenda, 2002). AB tarafından yayınlanan Eurodice 2017 raporu ile de temel vatandaşlık yeterlik alanları ve belirli vatandaşlık yeterlikleri ortaya konmuştur. Rapor vatandaşlık yeterliklerini; iletişim ve etkileşim, eleştirel düşünme, sosyal sorumluluk duygusu ve demokratik davranma şeklinde dört alana ayırmış ve her bir alana ilişkin yetkinlikler belirlemiştir (Eurydice, 2017). Alanyazında yer alan bilgiler ışığında vatandaşlık okuryazarlığı bilgi, ilgi, eylem ve hak arama olarak dört alt faktör altında açıklanabilir.

Şekil 1. Vatandaşlık Okuryazarlığının Alt Boyutları

Vatandaşlık Okuryazarlığının bilgi alt boyutunda; devletin en temel hukuk kuralı olan anayasa ve bu anayasa içerisinde bireylere tanınmış temel hak ve hürriyetler, devletin temel görevleri ve hakların korunması konusunda başvuruda bulunulabilecek temel kurumlar hakkında bilgi sahibi olunması; ilgi alt boyutunda genel kamu politikalarına, yerel ve ulusal politik kararlar ile toplumsal sorunların çözümünde siyasi partiler ve sivil toplum örgütlerinin çalışmalarına karşı bireyin duyduğu ilgi, eylem alt boyutunda; bireyin herhangi bir zorlama olmadan kendi inisiyatifi ile yasal siyasi süreçlerde yer alması ve başkaları ile iletişimde bulunabilmesi ve son olarak hak arama alt boyutunda ise yasalar tarafından kendisine tanınmış hak ve hürriyetleri kullanabilme ve gerektiğinde bu temel hak ve hürriyetlerin korunması için yasal mercilere başvuruda bulunabilme yeterliliği yer almaktadır.

Vatandaşlık Okuryazarlığı hem hukuk düzeni hem de politik konular ve süreçler hakkında bilgi sahibi olup bu konulara karşı ilgi duymayı ve hakların kullanımı ve korunması hususunda eylemde bulunabilmeyi gerekli kılar. Bu nedenle vatandaşlık okuryazarlığı politik okuryazarlık ve hukuk okuryazarlığını da içinde barındırırken aktif vatandaşlık kavramı ile de iç içedir. Katılımcı demokrasi modelinin vatandaşlık anlayışını yansıtan aktif vatandaşlık (Hoskins vd, 2006, s. 10), bireyin içinde yaşadığı toplumdaki diğer bireylerle karşılıklı saygı çerçevesinde insan hakları ve demokrasiye uygun olarak sivil topluma ve siyasi yaşama katılımını ifade eder.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de bireylerin vatandaşlık kavramına ilişkin bilgi düzeyi, vatandaşlığa karşı ilgi ve bunu eylemlere dönüştürebilme yetisi ile hak arama yeterlilikleri

olarak tanımlanabilecek bir vatandaşlık okuryazarlığı kavramı geliştirmek ve bunu ölçmeye yarayacak bir Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği oluşturmaktır. Literatürde çeşitli okuryazarlık türleri bulunmakla birlikte yetişkin bireylerin vatandaşlık okuryazarlığına ilişkin bir çalışmanın bulunmaması çalışmanın özgünlüğünü de ortaya koymaktadır. Bu çalışma ile akademik dünyaya “vatandaşlık okuryazarlığı” kavramı olarak yeni bir kavramın eklenmesinin yanı sıra, bireylerin vatandaşlık okuryazarlık düzeyinin belirlenmesine yönelik bir ölçme aracı da geliştirilmesi hedeflenmiştir.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada ölçek geliştirmeye temel oluşturması için öncelikle literatür taraması gerçekleştirilmiş ve konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalar incelenmiştir. Ayrıca ölçek maddelerinde yer alacak ifadelerin belirlenmesi için üniversite öğrencileri (264 öğrenci) ile yapılan yapılandırılmamış görüşmeler sayesinde elde edilen verilerle içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ikinci aşamasında Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği geliştirilmesine yönelik istatistiksel yöntemlere uygun nicel araştırma tekniklerine yer verilmiştir.

2.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Yöntemi

Araştırma evrenini 18 yaşını tamamlamış Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları oluşturmaktadır. Evrenin nicel olarak oldukça büyük olduğu araştırmalarda tamamı üzerinde inceleme yapılması mümkün olmadığı için, Türkiye’de yaşayan 18 yaşını tamamlamış Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını temsil edebilecek bir örneklem üzerinde araştırma yürütülmüştür. Bunun için Türkiye’de NUTS II bölge düzeyinde örneklem seçilmesine karar verilmiş, seçkisiz örneklem yöntemlerinden kota örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin tercih edilmesinin sebebi, evrende yer alan alt grupların evrendeki ağırlıkları oranında örneklemde temsil edilmesini sağlamaktır (Aziz, 2015, s. 54). Örneklem tüm Türkiye’yi temsil edecek bir özellik taşıması istendiğinden Türkiye İstatistik Kurumu tarafından illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri dikkate alınarak oluşturulmuş olan NUTS II bölge düzeylerinde araştırma yapılmasına karar verilmiş, tüm Türkiye’den oluşturulacak olan örneklem il, ilçe ve mahalle bazında nüfus kriteri dikkate alınarak evreni temsil kabiliyetine sahip olacak şekilde yerleşim birimlerine göre kota yöntemi ile tespit edilmiş 26 il, 66 ilçe, 334 mahalle belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında örnekleme yer alacak birey sayısını belirlemek için iki temel ölçüt kullanılmıştır. Bunlardan ilki ölçekte yer alan ifade sayısı diğeri ise sosyal bilimlerde genel kabul gören %95 güven aralığı ve +/-5 hata payıdır. Ölçek geliştirme çalışmalarında örneklem büyüklüğünün 100 kişiden az olmamak kaydıyla faktör analizine tabi tutulacak madde sayısının en az 5 katı büyüklükte olması gerektiği (Erkuş, 2014, s. 87; Karagöz, 2016, s. 877; Seçer, 2015, s. 59), ayrıca örneklem büyüklüğünün faktör analizine tabi tutulacak nitelikte olabilmesi için 200 orta, 300 iyi, 500 çok iyi ve 1000 sayısının mükemmel olduğu belirtilmiştir (Karagöz, 2016, s. 877). İstatistiksel hesaplama sonucu ve örneklem büyüklüğü tablosu dikkate alındığında örneklemin en az 384 kişiden oluşması gerekmektedir. Çalışma kapsamında toplam 1100 katılımcı tarafından ölçek doldurulmuş, 19 katılımcının verdiği yanıtlar çeşitli sebeplerle (bazı sorulara çift işaretleme yapılması, boş bırakılması vb.) veri analizine dâhil edilmemiş, sonuçta 1081 katılımcı örnekleme yer almıştır.

2.4. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Örnekleme dâhil edilecek yerleşim birimlerinin kota örnekleme ile belirlenmesi sonrasında araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen bireyler belirlenen yerleşim birimlerinden kolay örnekleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Örnekleme yer alan katılımcıların %50'si (540) kadın, %50'si (541) erkektir. Katılımcıların %16,9'u (183) 18-25 yaş grubu, %32,9'u (356) 26-40 yaş grubu, %33,5'i (361) 41-60 yaş grubu, %16,7'si (181) 61 ve üzeri yaş grubundan oluşmaktadır. Medeni hal açısından %57,8'i (625) evli, %42,2'si (456) bekar iken eğitim düzeyi açısından %2,3'ü (25) okuryazar değil, %4,1'i (44) okuryazar, %30,1'i (325) ilköğretim mezunu, %15,6'sı (169) ortaokul mezunu, %23,5'i (254) lise mezunu, %6,9'u (75) ön lisans mezunu, %16,3'ü (176) lisans mezunu ve %1,2'si (13) lisansüstü eğitim mezunudur. %3,6'sı (39) memur, %2,5'i (27) kamuda işçi, %30,4'ü (329) özel sektörde işçi, %8,4'ü (91) emekli, %1'i (11) çiftçi, %13'ü (141) esnaf/tüccar, %10,7'si (116) öğrenci, %4'ü (43) serbest meslek, %5,3'ü (57) işsiz, %17,1'i (185) ev hanımı, %3,9'u ise (42) diğer mesleklerde çalışmaktadır. Katılımcıların %4,3'ü (47) köyde, %13,8'i (149) ilçede, %21,9'u (237) ilde, %59,9'u (648) ise büyükşehirde yaşamakta, %1,4'i (15) 1 yıldan az, %10,6'sı (115) 1-5 yıl arası, %12,9'u (139) 6-10 yıl arası, %7,3'ü (79) 11-15 yıl arası, %12'si (130) 16-20 yıl arası ve %55,8'i (603) 20 yıldan fazla aynı yerleşim yerinde ikâmet etmektedir.

2.5. Ölçek Geliştirme Süreci

Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği geliştirme süreci; madde havuzunun oluşturulması, ölçeğin yapılandırılması ve analiz edilmesi şeklinde üç aşamada yürütülmüştür.

Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği için madde havuzunda yer alacak ifadelerin belirlenmesinde iki yöntem tercih edilmiştir. İlk aşamada literatürde vatandaşlık ile ilgili geliştirilmiş olan çeşitli ölçeklere ulaşılmış (Brasof & Spector, 2016; Council of Europe, 2010; Çınar, 2022; Duruhan & Ersöz 2013; Durualp & Doğan, 2017 ; Faiz, 2018; Hoskins, 2006; Kingston, 1983; Köksal & Erol, 2021; Leahey, 2011; Levin, 2016; Milner, 2003; Önal & Alaca, 2017; The Partnership for 21st Century Skills, 2020) ve bu ölçeklerde yer alan vatandaşlık okuryazarlığını ortaya çıkarabilecek muhtemel ifadeler madde havuzuna eklenmiştir. Madde havuzunda yer alacak ifadelerin oluşturulmasında ikinci bir aşama olarak anahtar kelimeler listesinden yararlanılmıştır. Anahtar kelimeler listesi oluşturmak için 264 üniversite öğrencisi ile yapılandırılmamış görüşme gerçekleştirilmiş, öğrencilere “vatandaşlık sizce neyi ifade etmektedir?” sorusu yöneltilmiş, öğrencilerin verdikleri yanıtlar bilgisayar ortamına aktarılmış, Maxqda programı aracılığı ile analiz edilerek en sık kullanılan kelimeler tespit edilmiş ve bu kelimeler üzerinden madde havuzunda yer alması gereken ifadeler belirlenmiştir.

Literatürde yer alan ölçeklerden ve yapılandırılmamış görüşmeler sonucu elde edilen anahtar kelimeler listesinden yararlanılarak toplam 92 ifadeden oluşan taslak madde havuzu oluşturulmuştur. Ölçekte yer alan ifadelerin kapsam geçerliliğinin sağlanabilmesi için uzman değerlendirmesine tabi tutulması gerekmektedir (DeVellis, 2017, s. 127). Bu nedenle Türk Dili ve Edebiyatı, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Hukuk ve Sosyoloji alanlarında uzman 20 öğretim üyesine eposta aracılığı ile ulaşılarak çalışmanın konusu ve önemi hakkında bilgi verilmiş ve araştırmacının kapsam geçerliliğinin sağlanması konusunda yardımcı olup olmayacakları sorulmuştur. 13 uzman araştırmaya katkı sağlayabileceklerini bildirmiş ve yaptıkları değerlendirmeler doğrultusunda Lawshe tekniği kullanılarak 40 ifade uzman değerlendirmesinden geçerli puan alamadığı için madde havuzundan çıkarılmıştır. Uzman değerlendirmesi sonucunda taslak madde havuzunda kalan 52 ifade 5’li likert ölçeğine göre hazırlanmış anket formuna uyarlanmış ve çalışma grubuna benzer özellikler taşıyan 286 kişiden oluşan bir örneklem grubu üzerinde test edilmek üzere pilot uygulamaya tabi tutulmuştur. Pilot uygulama aşamasında katılımcıların anket formunu 15-20 dakika içerisinde cevaplayabildikleri ve anlamakta zorlandıkları herhangi bir maddenin olmadığı görülmüştür.

Pilot uygulama sonucunda elde edilen verilerle iç tutarlılık analizleri gerçekleştirilmiştir. İç tutarlılık analizi yapılmasının nedeni taslak madde havuzunda kalan ifadelerin kavramsal yapıyı tutarlı bir şekilde ölçüp ölçmediğinin tespit edilmesidir. İç tutarlılık analizlerinde taslak madde havuzunda kalan ifadelerin madde toplam puan korelasyonları ve madde silindiğinde Cronbach Alpha değerleri hesaplanmıştır. İç tutarlılık analizine tabi tutulan madde toplam puan korelasyon katsayısı $\pm 0,10$ 'dan daha düşük olan ifadeler ile Cronbach Alpha güvenirlilik değeri 0,40'ın altında yer alan ifadelerin elenmesi gerekmektedir (Seçer, 2015:60). Ayrıca taslak madde havuzundan iç tutarlılık analizine tabi tutulan bir ifade silindiğinde Cronbach Alpha güvenirliliğinde %5'lik bir artış gözlemleniyorsa o ifadenin silinmesi önerilmektedir (DeVellis, 2017, s. 102; Özdamar, 2017, s. 117). Pilot uygulama verilerinin iç tutarlılık analizleri sonucunda madde toplam korelasyon katsayısı $\pm 0,10$ 'dan daha düşük olan ve Cronbach Alpha güvenirlilik değerini sağlamayan ifadeler tek tek elenerek ölçek taslağı kabul edilebilir düzeye gelinceye kadar analizler tekrar edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda kriterleri sağlayamayan 18 ifade taslak madde havuzundan çıkarılmış ve çalışma grubu üzerinde uygulanabilir olumsuz ifade bulunmayan 34 maddelik ölçeğe ulaşılmıştır.

Ölçekte yer alan ifadelerin bireylerin bilgi, ilgi ve eylem düzeyini ölçmeye yönelik hazırlanması nedeni ile ölçeğin likert formatında hazırlanmasına karar verilmiştir. Likert tipi ölçekler, belirli bir fenomene ilişkin bireylerin tutum, davranış, yargı ya da eğilimlerini sıralı seçeneklere verdikleri cevaplar yardımı ile ortaya koymayı sağlayan ölçektir (Özdamar, 2017, s. 33). Likert ölçeği, birden fazla boyut içeren fenomenlerin boyutlandırılmasını ve her bir boyutun ölçek toplam puanı içindeki büyüklüğünü hesaplama imkânı vermektedir. Bu nedenle Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği 5'li likert ölçeğine uygun olarak (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3= Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) hazırlanmıştır.

Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği için hazırlanan form iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerine yönelik sorulara yer verilmiş, ikinci bölümde ise vatandaşlık okuryazarlığına ilişkin bireylerin bilgi, ilgi ve eylemlerine yönelik madde havuzundan oluşturulan 5'li likert tipi ifadeler yer almıştır. Madde havuzunda yer alan ifadeler kapsam geçerliliğine tabi tutulmuş, uygun olmayanlar elenerek ölçek taslağının güvenilirliğin sağlanması amaçlanmıştır. Yapılan pilot uygulama sonuçlarına göre taslak ölçek son haline getirilip çalışma grubu üzerinde uygulanmış ve elde edilen veriler analiz edilerek Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği oluşturulmuştur. Ölçekten alınan yüksek puanlar

vatandaşlık okuryazarlığının yüksek olduğunu, düşük puanlar ise vatandaşlık okuryazarlığının yetersiz olduğunu göstermektedir.

3. BULGULAR

3.1. Ölçeğin Kapsam Geçerliliği

Kapsam geçerliliği, ölçekte yer alan maddelerin ölçülmek istenen fenomeni ne ölçüde ölçmeye yardımcı olduğunu ve her bir maddenin amaca ne derecede hizmet ettiğini ortaya koyan bir yöntemdir. Bu yöntem sayesinde madde havuzunda yer alan ifadelerden temsil gücü yüksek olanların ölçekte yer alması sağlanır (Ayre & Scally, 2014, s. 79). Kapsam geçerliliğinin sağlanabilmesi için kapsam geçerlik oranı ve kapsam geçerlilik indeksi değerlerine bakılması gerekir. Kapsam geçerlilik oranı, madde havuzunda yer alan bir ifadeyi “Gerekli” olarak belirten uzman sayısının toplam uzman sayısının yarısından çıkarılarak toplam uzman sayısının yarısına bölünmesi yoluyla elde edilir (Lawshe, 1975, s. 567). Bu şekilde bulunan değer $-1 / +1$ arasında değişmektedir. Uzman değerlendiricilerin tümünün madde havuzunda yer alan bir ifadeyi “Gerekli” olarak belirtmeleri halinde KGO değeri 1 olur. Ancak hata payı göz önünde bulundurularak bu değer 0,99 kabul edilir (Yeşilyurt & Çapraz, 2018, s. 255). Kapsam geçerlilik oranı ≤ 0 olan ifadelerin ölçekten çıkarılması gerekmektedir (Ayre & Scally, 2014, s. 80; Lawshe, 1975, s. 567; Wilson vd, 2012, s. 199). Uzmanların yaptıkları değerlendirme sonucunda madde havuzunda yer alan ifadelerin betimsel analizleri yapılmış ve kapsam geçerlilik oranları ve kapsam geçerlilik indeksleri hesaplanmıştır. Bu nedenle uzman görüşleri doğrultusunda madde havuzunda yer alan ifadelerin kapsam geçerlilik oranları ve kapsam geçerlilik indeksleri hesaplanmış ve uygun olmayan ifadeler madde havuzundan çıkarılmıştır.

Kapsam geçerliliğinin sağlanmasında yalnızca kapsam geçerlilik oranının değil, madde havuzunda yer alan ilgili ifadeye ilişkin kapsam geçerlilik indeksinin de dikkate alınması gerekir. Kapsam geçerlilik indeksi, madde havuzunda yer alan kapsam geçerlilik oranı pozitif olan bir maddenin $\alpha=0,05$ anlamlılık düzeyinde gerekli ya da gereksiz olduğuna karar verilebilmesi için kullanılmaktadır ve uzman sayısına göre değişmektedir. Uzman sayısına göre minimum kapsam geçerlilik indeks değerinin (0,800) altında yer alan ifadelerin taslak madde havuzundan çıkarılması gerekmektedir (Ayre & Scally, 2014, s. 80; Lawshe, 1975, s. 567; Wilson vd, 2012, s. 199). Bu nedenle kapsam geçerlilik oranı ≤ 0 olan 25 ifade ile

kapsam geçerlik indeks değeri $<0,800$ olan 8 ifade taslak madde havuzundan çıkarılarak ölçeğin kapsam geçerliliği sağlanmıştır.

3.2. Ölçeğin Yapı Geçerliliği

Ölçeğin yapı geçerliliğinin sağlanabilmesi için taslak madde havuzunda kalan ifadeler yeniden numaralandırılmış ve çalışma grubu üzerinde uygulanabilecek 5'li likert ölçeğine uygun anket formatına dönüştürülmüştür. Anket, 15 Ağustos 2020-15 Eylül 2020 tarihleri arasında çalışma grubu üzerinde uygulanmıştır. Elde edilen veriler ışığında analize tabi tutulacak ölçeğin örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmadığının ve verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri hesaplanmış ve Barlett's Küresellik testi yapılmıştır. Bu test sonucunda ortaya çıkan KMO değeri, örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygun olup olmadığını (Karagöz, 2016, s. 879), Barlett's Küresellik testi sonuçları ise veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığı ve anlamlı faktörler ortaya çıkıp çıkmayacağını göstermektedir.

Tablo 1. Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği'nin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett's Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri	0,943
Ki-Kare Değeri	24741,756
Bartlett's Küresellik Testi	Serbestlik Derecesi 561
	p 0,000
Geçerli Madde Sayısı	34

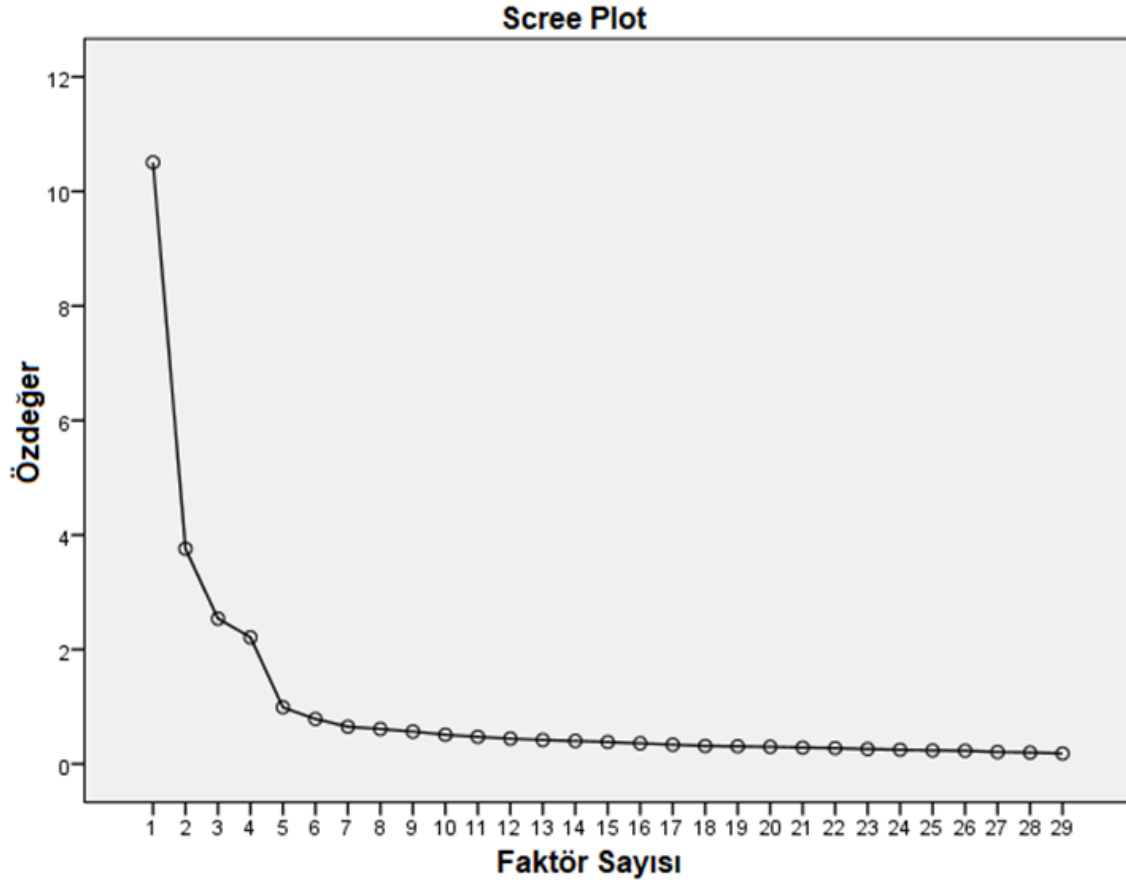
Yapılan analiz sonuçlarına göre Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği'nin KMO değeri 0,943, Barlett's Küresellik testi sonucu p değeri 0,000 ($p < 0,05$) olarak bulunmuş ve veri setinin faktör analizine uygun olduğu görülmüştür.

Ölçek maddelerinin faktör analizine uygun olduğu görüldükten sonra ölçeğin yapı geçerliliğini ortaya koymak için açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi çeşitli hesaplama teknikleri ile gerçekleştirilmektedir. Ölçek geliştirme süreçlerinde, değişkenleri farklılaştıran temel boyutları ortaya çıkarması bakımından temel bileşenler analizinin kullanılması önerilmektedir (DeVellis, 2017, s. 153). Bu öneri doğrultusunda açımlayıcı faktör analizinde temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Ayrıca açımlayıcı faktör

analizinde araştırmanın amacına uygun olarak birden fazla bağımsız faktör/alt boyut ortaya çıkarılmak istendiğinden dik açılı döndürme yöntemlerinden varimax yöntemi kullanılmış ve bir faktör altında toplanabilecek değişken sayısı minimize edilmeye çalışılmıştır. Faktör sayısının belirlenmesi işleminde, faktör yüklerinin toplam varyansa katkısı nedeni ile faktör özdeğeri alt sınırı 1, faktör yük değeri alt sınırı 0,40 olarak kabul edilmiştir. Bu değerlerin altında kalan faktör yüklerinin toplam varyansa katkısının düşüklüğü nedeni ile ilgili maddeler dikkate alınmamıştır. Ayrıca her bir maddenin faktörlerdeki yük değerleri farklarının (bitiş yük) alt sınırının 0,10 olması gerekmektedir.

Açımlayıcı faktör analizine toplam 34 madde ile başlanmıştır. Yapılan ilk analiz sonucuna göre özdeğeri 1'den büyük 5 faktör olduğu görülmüş olup ortak madde yük değeri 0,5'ten küçük olan maddeler analizden çıkarılmıştır. Bu maddeler çıkartıldıktan sonra test tekrar edilmiş özdeğeri 1'den büyük 4 faktörlü bir ölçek yapısına ulaşılmıştır. Faktörlerin ve faktörleri oluşturan maddelerin incelenmesi neticesinde faktör yükü 0,40'ın altında olan ve maddelerin buldukları faktörlerdeki yük değerleri ile diğer faktörlerdeki yük değerleri arasındaki fark 0,10 ve altında olan maddelerin (bitiş yük) varlığı görülmüş ve bu maddelerin de ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Faktör analizi sonucunda aranan nitelikleri sağlayamayan 5 madde ölçekten çıkartılmıştır. Son hali ile 29 maddelik Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği'nin özdeğeri 1'den büyük, 4 faktör altında toplandığı ve her bir faktörde yer alan maddelerin anlamlı ve tutarlı bir şekilde boyutlara ayrıldığı görülmüştür. Açımlayıcı Faktör Analizi sonucu ortaya çıkan yamaç birikinti grafiği Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği Yamaç Birikinti Grafiği

Yamaç birikinti grafiğinde dikey eksende özdeğerler, yatay ekseninde ise faktör sayısı yer almaktadır. Yamaç birikinti grafiği analizinde özdeğerin 1'den düşük değere ulaştığı nokta faktör sayısını belirtmektedir. Buna göre dördüncü noktadan sonra özdeğer 1'in altına düşmeye başlamış ve yatay bir seyir takip etmiştir. Bu nedenle vatandaşlık okuryazarlığı ölçeğinin optimum faktör sayısının 4 olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 2. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonucu Ortaya Çıkan Faktörler ve Maddele Ait Faktör Yükleri*

Madde Numarası	Faktörler				Ortak Faktör Varyansı
	1	2	3	4	
M1	0,798				0,684
M4	0,798				0,714
M5	0,786				0,689
M2	0,784				0,696
M3	0,782				0,678
M6	0,761				0,651
M7	0,728				0,584

M9	0,674	0,538
M11	0,616	0,533
M32	0,793	0,688
M27	0,779	0,717
M28	0,775	0,679
M33	0,771	0,671
M29	0,763	0,689
M26	0,728	0,656
M31	0,700	0,581
M30	0,681	0,563
M14	0,797	0,688
M13	0,774	0,668
M12	0,766	0,628
M19	0,761	0,665
M18	0,738	0,601
M17	0,728	0,599
M16	0,725	0,595
M15	0,708	0,602
M22	0,867	0,769
M23	0,858	0,756
M24	0,838	0,760
M21	0,782	0,672

* 0,40'ın altındaki faktör yük değerleri tabloda gösterilmemiştir.

Tablo 3. Açıklayıcı Faktör Analizi Toplam Varyans Tablosu

Faktör	Başlangıç Özdeğeri			Yük Kareleri Toplamı			Döndürülmüş Yük Kareleri Toplamı		
	Toplam Özdeğer	Varyans %	Birikimli %	Toplam Özdeğer	Varyans %	Birikimli %	Toplam Özdeğer	Varyans %	Birikimli %
1	10,506	36,229	36,229	10,506	36,229	36,229	5,724	19,737	19,737
2	3,76	12,964	49,193	3,76	12,964	49,193	5,198	17,924	37,66
3	2,539	8,754	57,947	2,539	8,754	57,947	4,949	17,067	54,727
4	2,211	7,626	65,573	2,211	7,626	65,573	3,145	10,846	65,573

* Özdeğeri 1'den küçük faktörler tabloda gösterilmemiştir.

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği'nin 4 faktör altında 29 maddeden oluştuğu görülmüştür. Birinci faktör altında yer alan 9 madde (M1, M4, M5, M2,

M3, M6, M7, M9, M11) toplam varyansın %19,737'si açıklamaktadır. Bu faktör altında yer alan maddeler incelendiğinde vatandaşlık bilgisine sahip olma durumu ile ilgili olduğu görülerek Bilgi faktörü olarak adlandırılmıştır. İkinci faktör altında yer alan 8 madde (M32, M27, M28, M33, M29, M26, M31, M30) toplam varyansın %17,924'ünü açıklamaktadır. Bu faktör altında yer alan maddelerin hak arama davranışı ile ilgili olduğu görülmüş ve Hak Arama faktörü olarak isimlendirilmiştir. Üçüncü faktör altında yer alan 8 madde (M14, M13, M12, M19, M18, M17, M16, M15) toplam varyansın %17,067'sini açıklamaktadır. Bu faktör altında yer alan maddeler vatandaşlıkla ilgili konulara karşı gösterilen ilgi ile alakalı olduğundan İlgi faktörü olarak adlandırılmıştır. Dördüncü faktör altında yer alan 4 madde (M22, M23, M24, M21) ise toplam varyansın %10,846'sını açıklamaktadır. Bu faktör altında yer alan maddelerin vatandaşlıkla ilgili eylem davranışlarını içermesi nedeni ile bu faktöre Eylem adı verilmiştir. Açımlayıcı Faktör Analizi sonuçlarına göre ölçekte yer alan tüm maddelerin ortak faktör varyansı (paydaşlık oranı) 0,20'den büyüktür. Bu nedenle hiçbir maddenin ölçekten çıkarılmasına gerek olmadığı görülmüştür. Açımlayıcı Faktör Analizi Toplam Varyans tablosuna göre ortaya çıkan faktörlerin döndürülmüş yük kareleri toplamı %65,573'tür. Kısaca analiz sonucunda ortaya çıkan faktör sayısı toplam varyansın %65,57'sini açıklamaktadır. Ölçek geliştirme çalışmalarında bu değer en az %40 olması beklendiğinden ortaya çıkan sonuç vatandaşlık okuryazarlığını ölçmede yeterli bir varyansa sahip olduğunu göstermektedir.

Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği'nde yer alan maddelerin ayırt edici özelliğini belirlemek için alt grup-üst grup ortalama puanları için t testi yapılmış, her bir maddenin ölçek ile olan ilişkisini ortaya çıkarmak amacı ile de madde korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Madde ayırt ediciliğini ortaya çıkarmak için katılımcıların Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği'nden almış oldukları ortalama puanlar en yüksekte en düşüğe doğru sıralanmıştır. En düşük ortalama puana sahip %27 (292) ile en yüksek ortalama puana sahip %27 (292) alt grup-üst grup olarak ayrılarak bağımsız örneklem t-testi yapılmış ve p değerleri dikkate alınmıştır. Madde toplam korelasyon katsayısı ölçekte yer alan her bir maddeden alınan ortalama puan ile ölçeğin toplam ortalama puanı arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Madde toplam korelasyonu katsayısının 0,25 ve üzeri olması ilgili maddenin iyi derecede ayırt edici özellik taşıdığını ve maddelerin benzer özellikleri ölçerek iç tutarlılığın yüksek olduğunu göstermektedir (Karagöz, 2016, s. 947). Madde toplam korelasyon katsayısının 0,10 ve altında olması durumunda ise maddelerin ölçekten çıkarılması gerektiği belirtilmiştir (Seçer, 2015, s. 64). Analiz sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği Alt Grup – Üst Grup Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

Madde No	Grup	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	t	p
M1	Alt grup	292	3,32	1,220	0,071	-16,580	0,000
	Üst grup	292	4,65	0,638	0,037		
M2	Alt grup	292	3,40	1,190	0,070	-16,220	0,000
	Üst grup	292	4,63	0,512	0,030		
M3	Alt grup	292	3,42	1,133	0,066	-15,443	0,000
	Üst grup	292	4,59	0,606	0,035		
M4	Alt grup	292	3,47	1,176	0,069	-15,770	0,000
	Üst grup	292	4,66	0,542	0,032		
M5	Alt grup	292	3,42	1,127	0,066	-17,397	0,000
	Üst grup	292	4,68	0,497	0,029		
M6	Alt grup	292	3,40	1,169	0,068	-15,621	0,000
	Üst grup	292	4,58	0,559	0,033		
M7	Alt grup	292	3,14	1,154	0,068	-16,928	0,000
	Üst grup	292	4,45	0,643	0,038		
M9	Alt grup	292	3,18	1,217	0,071	-18,069	0,000
	Üst grup	292	4,59	0,540	0,032		
M11	Alt grup	292	3,00	1,217	0,071	-19,802	0,000
	Üst grup	292	4,55	0,551	0,032		
M12	Alt grup	292	1,85	0,837	0,049	-25,715	0,000
	Üst grup	292	3,89	1,067	0,062		
M13	Alt grup	292	2,08	1,029	0,060	-27,203	0,000
	Üst grup	292	4,23	0,882	0,052		

Tablo 4'ün devamı

Madde No	Grup	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	t	p
M14	Alt grup	292	1,99	0,921	0,054	-26,268	0,000
	Üst grup	292	3,99	0,916	0,054		
M15	Alt grup	292	2,53	1,165	0,068	-22,452	0,000
	Üst grup	292	4,33	0,709	0,041		
M16	Alt grup	292	1,83	0,891	0,052	-21,464	0,000
	Üst grup	292	3,66	1,148	0,067		
M17	Alt grup	292	1,82	0,876	0,051	-23,626	0,000
	Üst grup	292	3,72	1,063	0,062		
M18	Alt grup	292	2,01	0,993	0,058	-25,599	0,000

	Üst grup	292	4,02	0,906	0,053		
M19	Alt grup	292	2,18	1,078	0,063	-26,983	0,000
	Üst grup	292	4,27	0,763	0,045		
M21	Alt grup	292	1,99	0,942	0,055	-15,659	0,000
	Üst grup	292	3,46	1,293	0,076		
M22	Alt grup	292	1,95	0,897	0,053	-12,880	0,000
	Üst grup	292	3,15	1,324	0,077		
M23	Alt grup	292	1,87	0,909	0,053	-12,433	0,000
	Üst grup	292	3,10	1,413	0,083		
M24	Alt grup	292	1,99	0,914	0,053	-16,207	0,000
	Üst grup	292	3,51	1,317	0,077		
M26	Alt grup	292	2,97	1,249	0,073	-19,928	0,000
	Üst grup	292	4,57	0,567	0,033		
M27	Alt grup	292	3,02	1,214	0,071	-20,119	0,000
	Üst grup	292	4,60	0,563	0,033		
M28	Alt grup	292	2,75	1,128	0,066	-21,335	0,000
	Üst grup	292	4,41	0,695	0,041		
M29	Alt grup	292	2,96	1,199	0,070	-20,707	0,000
	Üst grup	292	4,58	0,584	0,034		
M30	Alt grup	292	2,67	1,128	0,066	-20,957	0,000
	Üst grup	292	4,36	0,780	0,046		
M31	Alt grup	292	2,60	1,052	0,062	-21,681	0,000
	Üst grup	292	4,28	0,806	0,047		
M32	Alt grup	292	2,79	1,165	0,068	-20,526	0,000
	Üst grup	292	4,41	0,691	0,040		
M33	Alt grup	292	2,68	1,154	0,068	-22,256	0,000
	Üst grup	292	4,43	0,698	0,041		

Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği'nin alt grup-üst grup bağımsız örneklem t testi analizi sonuçlarına göre ölçeği oluşturan tüm maddelerin anlamlılık düzeyi 0,000 olarak bulunmuştur ($p < 0.05$). Bu sonuç ölçekte yer alan tüm maddelerin ayırt edici özelliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin açımlayıcı faktör analizi sonrası ortaya çıkan faktörler arasında ve faktörlerin ölçeğin tümü ile anlamlı bir ilişki içerisinde olup olmadığı sınanmıştır. Bunun için faktörler arası Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği Faktörler Arası Korelasyon İlişkisi

Faktörler	Bilgi	Hak Arama	İlgi	Eylem	
Hak Arama	r	0,581**			
	p	0,000			
	N	1081			
İlgi	r	0,382**	0,403**		
	p	0,000	0,000		
	N	1081	1081		
Eylem	r	0,172**	0,247**	0,321**	
	p	0,000	0,000	0,000	
	N	1081	1081	1081	
Ölçek Toplamı	r	0,768**	0,799**	0,767**	0,511**
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	1081	1081	1081	1081

Tablo 5 incelendiğinde, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi sonucuna göre Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin faktörleri arasında ve her bir faktör ölçeğin tamamı ile pozitif yönde anlamlı ilişki (*p<0,001) içerisinde olduğu görülmektedir.

Sosyal bilimlerde likert tipi toplamı ölçek maddelerinin birbirleri ile tutarlı olup olmadığını ve maddelerin hipotetik bir değişkeni ölçüp ölçmediğini belirlemek amacı ile gerçekleştirilen yöntemlerden birisi de Cronbach Alpha (α) katsayısıdır. Cronbach Alfa katsayısı, bir maddenin alabileceği değer sayısı ikinin üzerinde olduğu zaman sıkça kullanılan bir yöntemdir (Akbulut, 2010, s. 79). Cronbach Alpha katsayısı 0 ile 1 arasında değişmekte ve 1'e doğru yaklaştıkça ölçeğin güvenilirliği artmaktadır. Sosyal Bilimler alanında genel kabul gören Cronbach Alpha (α) katsayısı değer aralıkları şu şekildedir (Özdamar, 2017, s. 74); $0,00 < \alpha \leq 0,40$ – Ölçek güvenilir değil; $0,40 < \alpha \leq 0,50$ – Ölçek düşük derecede güvenilir; $0,50 < \alpha \leq 0,60$ – Ölçek orta derecede güvenilir; $0,60 < \alpha \leq 0,75$ – Ölçek genel kabul gören derecede güvenilir; $0,75 < \alpha \leq 0,85$ – Ölçek yüksek derecede güvenilir; $\alpha \geq 0,85$ – Ölçek mükemmel derecede güvenilir. Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinde yer alan faktörlerin, her bir faktör altında yer alan maddelerin ve ölçeğin tamamına ilişkin Cronbach Alpha değerleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği Cronbach Alpha Değerleri

Faktör	Madde No	N	Ortalama	Standart Sapma	Cronbach Alpha (α) Katsayısı		
					Madde Çıkarıldığında	Faktör	Ölçek
Bilgi	M1	1081	4,15	1,027	0,929	0,925	0,931
	M2	1081	4,16	0,931	0,929		
	M3	1081	4,17	0,919	0,929		
	M4	1081	4,22	0,923	0,929		
	M5	1081	4,18	0,933	0,929		
	M6	1081	4,13	0,935	0,929		
	M7	1081	3,92	0,902	0,929		
	M9	1081	4,00	0,918	0,929		
	M11	1081	3,94	0,952	0,928		
	İlgi	M12	1081	2,74	0,605		
M13		1081	3,12	0,708	0,929		
M14		1081	2,90	0,725	0,929		
M15		1081	3,48	0,842	0,929		
M16		1081	2,57	0,614	0,930		
M17		1081	2,60	0,625	0,930		
M18		1081	2,98	0,687	0,929		
M19		1081	3,31	0,735	0,929		
Eylem	M21	1081	2,64	0,651	0,930	0,888	
	M22	1081	2,53	0,615	0,930		
	M23	1081	2,39	0,597	0,930		
	M24	1081	2,66	0,654	0,930		
Hak Arama	M26	1081	3,93	0,912	0,929	0,922	
	M27	1081	3,96	0,905	0,928		
	M28	1081	3,70	0,912	0,928		
	M29	1081	3,91	0,973	0,928		
	M30	1081	3,59	0,894	0,929		
	M31	1081	3,56	0,824	0,929		
	M32	1081	3,75	0,924	0,929		
	M33	1081	3,68	0,919	0,928		

Tablo 6'ya göre; Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin Cronbach Alpha katsayısı 0,931'dir. Ölçeğin Bilgi alt boyutunun Cronbach Alpha katsayısı 0,925; İlgi alt boyutunun Cronbach Alpha katsayısı 0,909; Eylem alt boyutunun Cronbach Alpha katsayısı 0,888 ve Hak Arama alt boyutunun Cronbach Alpha katsayısı ise 0,922'dir. Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin tüm maddelerinin Cronbach Alpha katsayıları incelendiğinde ölçekten hiçbir maddenin çıkarılmasına gerek olmadığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği mükemmel derecede güvenilirdir.

Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin iç tutarlılığının tespiti için son olarak iki yarıya bölme yöntemi ile Cronbach Alpha, Korelasyon ve Spearman Brown analizleri yapılmıştır. İki yarıya bölme yöntemi ölçeğin iki yarısı arasındaki iç tutarlılığı hesaplamaktadır (Baykul, 2015, s. 167). İki yarıya bölme yöntemi ile ölçeği oluşturan maddeler iki eşit yarıya bölünmekte ve iki yarı arasındaki ilişki katsayısı hesaplanmaktadır (Tavşancıl, 2014, s. 27). Analiz sonucunda iç tutarlılık güvenilirliğinin sağlanabilmesi için Cronbach Alpha katsayılarının en az 0,60; korelasyon katsayısının 0,20 – 0,90 arasında ve Spearman Brown katsayısının ise 0,70'ten yüksek olması gerekmektedir (Field, 2009, s. 674).

Vatandaşlık Okuryazarlığı anketi tek bir zaman diliminde gerçekleştirilmesi nedeni ile test-tekrar test analizi yapılamadığından iki yarıya bölme yöntemi kullanılmıştır. Ölçeğin 29 maddeden oluşması nedeni ile M17 maddesi her iki yarıda değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği iki yarıya bölme Cronbach Alpha, Korelasyon ve Spearman Brown analizi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği İki Yarıya Bölme Analizi Sonuçları

Cronbach's Alpha	Birinci Yarı	Değer	0,902
		N	15 ^a
	İkinci Yarı	Değer	0,884
		N	15 ^b
	Toplam Madde Sayısı		29
	Yarılar arası Korelasyon Katsayısı		0,675
	Spearman-Brown Katsayısı		0,806

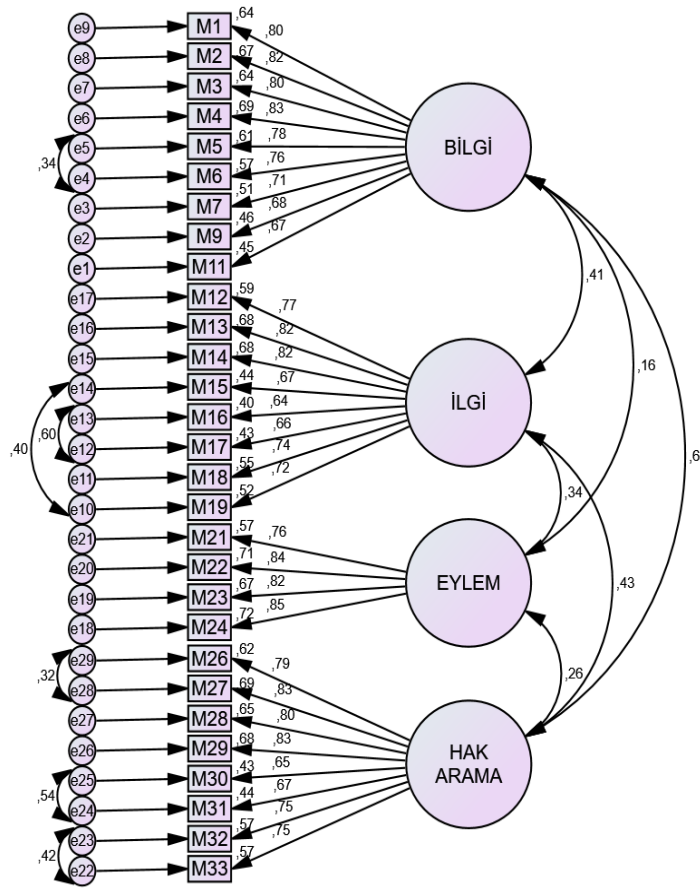
^a. 1. Yarı Maddeleri: M1, M2, M3, M4, M5, M6, M7, M9, M11, M12, M13, M14, M15, M16, M17

^b. 2. Yarı Maddeleri: M17, M18, M19, M21, M22, M23, M24, M26, M27, M28, M29, M30, M31, M32, M33

Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği iki yarıya bölme analizi sonuçlarına göre Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin ilk yarısına ait Cronbach Alpha katsayısı 0,902; ikinci yarısına ait Cronbach Alpha katsayısı ise 0,884'dür. Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin yarılar arası korelasyon katsayısı 0,675, Spearman-Brown katsayısı ise 0,806 olarak hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre elde edilen değerlerin güvenilirlik kriterlerini sağladığı ve ölçeğin iç tutarlılık güvenilirliğine sahip olduğu görülmüştür.

Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin güvenilirliğinin sağlanabilmesi için son olarak doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi, değişkenler arasındaki nedenselliği ve yapısal özellikleri analiz etmeye yarayan bir yöntemdir. Bu yöntem ile kuramsal bilgilere dayalı olarak belirlenen gözlem değişkenlerinin gizil faktörlerle ve gizil

faktörlerinde kendi aralarında birbirleri ile ilişkili olup olmadıkları belirlenmektedir. Bu nedenle daha önce yapılan açımlayıcı faktör analizinde gözlemlenen verilerin teyit edilip edilmediği ve ölçeğin alt boyutlarına ait gözlem verilerinin ne ölçüde uyum gösterdiği belirlenmeye çalışılmıştır. Doğrulamalı faktör analizi SPSS AMOS 23 programı ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda uyum iyiliği değerlerine ilişkin olarak modifikasyon indeksleri incelenmiş ve e12 ile e13, e24 ile e25, e22 ile e23, e10 ile e14, e28 ile e29 ve e4 ile e5 arasında bir kovaryans yapısı önerilmiştir. İlgili yapı oluşturulup model yeniden çözümlenmiş ve elde edilen analiz sonuçları Şekil 3’de verilmiştir.

CMIN=1430,423; DF=363; CMIN/DF=3,941; p=,000; RMSEA=,052; CFI=,950; GFI=,912

Şekil 3. Doğrulamalı Faktör Analizi Standardize Edilmiş Path Diyagramı

Vatandaşlık Okuryazarlığı modeline ilişkin uyum iyiliği değerleri için yapılan modifikasyon önerileri sonrasında model uyum iyiliği indeks değerleri; CMIN=1430,423; DF=363; CMIN/DF=3,941 p=0,000; RMSEA=0,052; CFI=0,950 ve GFI=0,912 olarak bulunmuştur. Doğrulamalı faktör analizi ile elde edilen sonuçların değerlendirilmesinde uyum iyiliği kritik değerleri dikkate alınmaktadır. Bu kriter değerleri ile Vatandaşlık Okuryazarlığı

Ölçeğine ait doğrulayıcı faktör analizi sonucu ortaya çıkan uyum iyiliği değerleri karşılaştırmalı olarak Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Uyum İyiliği Kritik İndeks Değerleri ve Vatandaşlık Okuryazarlığı Uyum İyiliği İndeks Değerleri

Uyum İyiliği İndeksleri	Uyum İyiliği Kritik İndeks Değerleri	Vatandaşlık Okuryazarlığı Modelinin Uyum İyiliği İndeks Değerleri	Sonuç
χ^2 / df	$\chi^2 / df \leq 2,5 =$ Mükemmel uyum $\chi^2 / df \leq 5 =$ İyi uyum	3,941	İyi Uyum
RMSEA	$RMSEA \leq 0,05 =$ Mükemmel uyum $RMSEA \leq 0,08 =$ İyi uyum	0,052	İyi Uyum
SRMR	$SRMR \leq 0,05 =$ Mükemmel uyum $SRMR \leq 0,08 =$ İyi uyum	0,051	İyi Uyum
GFI	$GFI \geq 0,950 =$ Mükemmel uyum $GFI \geq 0,900 =$ İyi uyum	0,912	İyi Uyum
AGFI	$AGFI \geq 0,950 =$ Mükemmel uyum $AGFI \geq 0,900 =$ İyi uyum	0,901	İyi Uyum
TLI	$TLI \geq 0,950 =$ Mükemmel uyum $TLI \geq 0,900 =$ İyi uyum	0,944	İyi Uyum
CFI	$CFI \geq 0,950 =$ Mükemmel uyum $CFI \geq 0,900 =$ İyi uyum	0,950	Mükemmel Uyum
IFI	$IFI \geq 0,950 =$ Mükemmel uyum $IFI \geq 0,900 =$ İyi uyum	0,950	Mükemmel Uyum
NFI	$NFI \geq 0,950 =$ Mükemmel uyum $NFI \geq 0,900 =$ İyi uyum	0,934	İyi Uyum
RFI	$RFI \geq 0,950 =$ Mükemmel uyum $RFI \geq 0,900 =$ İyi uyum	0,926	İyi Uyum

Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre 29 maddeden oluşan Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin uyum iyiliği indeks değerlerine ilişkin olarak; ki-kare / serbestlik derecesi (χ^2 / df) değeri 3,941 olarak bulunmuş ve modelin iyi uyuma sahip olduğu, yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) değeri 0,052 olarak bulunmuş ve modelin iyi uyuma sahip olduğu; ortalama hataların karekökü (SRMR) değeri 0,051 olarak bulunmuş ve modelin iyi uyuma sahip olduğu; uyum iyiliği indeksi (GFI) değeri 0,912 olarak bulunmuş ve modelin iyi uyuma sahip olduğu; düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi (AGFI) değeri 0,901 olarak bulunmuş ve modelin iyi uyuma sahip olduğu; Tucker-Lewis uyum iyiliği indeksi (TLI) değeri 0,944 olarak bulunmuş ve modelin iyi uyuma sahip olduğu; karşılaştırmalı uyum iyiliği indeksi (CFI) değeri 0,950 olarak bulunmuş ve modelin mükemmel uyuma sahip olduğu; artırılmış uyum iyiliği indeksi (IFI) değeri 0,950 olarak bulunmuş ve modelin mükemmel uyuma sahip olduğu; normlaştırılmış uyum indeksi (NFI) değeri 0,934 olarak bulunmuş ve modelin iyi

uyuma sahip olduğu; göreceli uyum indeksi (RFI) değeri ise 0,926 olarak bulunmuş ve modelin iyi uyuma sahip olduğu görülmüştür.

Ayrıca Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğine ait doğrulayıcı faktör analizi ile yol katsayıları hesaplanmıştır. Yol katsayıları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Katsayıları

Madde	Path	Faktör	β_0	β_1	S.E.	C.R.	p
M1	<---	Bilgi	0,796	1,159	0,049	23,499	<0,001
M2	<---	Bilgi	0,811	1,070	0,045	23,892	<0,001
M3	<---	Bilgi	0,798	1,040	0,044	23,556	<0,001
M4	<---	Bilgi	0,827	1,081	0,045	24,279	<0,001
M5	<---	Bilgi	0,806	1,066	0,045	23,756	<0,001
M6	<---	Bilgi	0,780	1,034	0,045	23,110	<0,001
M7	<---	Bilgi	0,711	1,010	0,047	21,284	<0,001
M9	<---	Bilgi	0,675	1,001	0,049	20,319	<0,001
M11	<---	Bilgi	0,670	1			
M12	<---	İlgi	0,761	1,007	0,039	25,556	<0,001
M13	<---	İlgi	0,798	1,092	0,040	26,978	<0,001
M14	<---	İlgi	0,804	1,055	0,039	27,227	<0,001
M15	<---	İlgi	0,696	0,872	0,038	23,113	<0,001
M16	<---	İlgi	0,687	0,902	0,040	22,812	<0,001
M17	<---	İlgi	0,702	0,918	0,039	23,364	<0,001
M18	<---	İlgi	0,743	0,980	0,039	24,904	<0,001
M19	<---	İlgi	0,758	1			
M21	<---	Eylem	0,757	0,887	0,032	27,975	<0,001
M22	<---	Eylem	0,840	0,961	0,030	32,251	<0,001
M23	<---	Eylem	0,821	0,941	0,030	31,313	<0,001
M24	<---	Eylem	0,847	1			
M26	<---	Hak Arama	0,791	0,981	0,035	28,125	<0,001
M27	<---	Hak Arama	0,834	0,983	0,033	30,093	<0,001
M28	<---	Hak Arama	0,796	0,990	0,035	28,368	<0,001
M29	<---	Hak Arama	0,813	0,974	0,033	29,120	<0,001
M30	<---	Hak Arama	0,682	0,880	0,037	23,503	<0,001
M31	<---	Hak Arama	0,698	0,887	0,037	24,171	<0,001
M32	<---	Hak Arama	0,783	0,981	0,035	27,778	<0,001
M33	<---	Hak Arama	0,780	1			

β_0 : Standart yol katsayıları

β_1 : Standart olmayan yol katsayıları

Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan yol katsayı değerlerinin uyum iyiliği açısından aranan kriterleri sağladığı görülmüş ve Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin alt boyutlarında yer alan tüm maddelere ait yol katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,001$).

Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin geliştirilme sürecinde elde edilen verilerle gerçekleştirilen analiz sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde; Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada bireylerin vatandaşlık okuryazarlığı düzeylerini belirlemek amacı ile Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği geliştirilmiş, geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Ölçeğin geliştirilmesi aşamasında öncelikle literatür taraması gerçekleştirilmiş, farklı açılardan vatandaşlık ile ilgili daha önce geliştirilmiş olan ölçekler dikkate alınarak vatandaşlık okuryazarlığını ortaya çıkarabilecek muhtemel ifadeler madde havuzuna eklenmiştir. Daha sonra üniversite öğrencileri ile yapılandırılmamış görüşme formu aracılığı ile görüşmeler gerçekleştirilmiş, öğrencilerin verdikleri yanıtlar Maxqda programı aracılığı ile içerik analizine tabi tutulmuş ve en sık kullanılan kelimeler üzerinden madde havuzunda yer alması gereken ifadeler belirlenmiştir. Bu aşamadan sonra oluşturulan madde havuzunda yer alan ifadelerin kapsam geçerliliğini sağlamak için alanında konu ile ilgili 20 uzmandan görüş ve önerileri istenmiştir. Uzmanlardan 13'ü geri dönüş sağlayarak çalışmaya katılabileceklerini belirtmişlerdir. Uzman değerlendirmesi sonucu madde havuzunda yer alan ifade sayısı 52 olarak tespit edilmiş ve hazırlanan ölçek taslağı 5'li likert ölçeğine göre hazırlanarak anket formuna uyarlanmıştır. Oluşturulan anket formu ana örneklem üzerinde uygulanmadan önce pilot uygulamaya tabi tutulmuş, pilot uygulamada anket formunda herhangi bir probleme rastlanmamıştır. Bunun üzerine anket formu tüm Türkiye'yi temsil etme özelliğine sahip 1081 kişiden oluşan çalışma grubu üzerinde uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir.

Ölçeğin faktör yapısını ortaya çıkarmak için açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi öncesi KMO ve Barlett's Küresellik testleri ile ölçeğin açımlayıcı faktör analizine uygun olup olmadığına bakılmıştır. Yapılan analiz sonucunda KMO katsayısı 0,943, Barlett's Küresellik testi p değeri ise 0,000 olarak bulunmuş ve veri setinin faktör analizine mükemmel düzeyde uygun olduğu görülmüştür.

Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin yapı geçerliliğini ortaya koymak için açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve analiz sonrası 29 maddeden oluşan, özdeğeri 1'den büyük 4 faktörlü bir yapıya sahip Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği elde edilmiştir. Ölçeği oluşturan faktörlerin açıklanan toplam varyans oranı % 65,573 olarak bulunmuştur. Açımlayıcı faktör analizi

sonucu Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin Bilgi, Hak Arama, İlgi ve Eylem alt boyutlarından oluştuğu görülmüştür.

Açımlayıcı faktör analizi sonrası Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinde yer alan maddelerin ayırt edici özelliğini belirlemek amacıyla alt grup üst grup ortalama puanları için t testi yapılmış, her bir maddenin ölçek ile olan ilişkisini ortaya çıkarmak amacı ile de madde korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. T testi sonuçlarına göre bütün maddelerin anlamlılık düzeyi 0,000 bulunmuş, madde korelasyon katsayılarının ise 0,20'den büyük olduğu görülmüştür. Böylelikle maddelerin benzer özellikleri ölçtüğü ve ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğu söylenebilmektedir.

Açımlayıcı faktör analizi sonrası doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve modelin uyum iyiliği indeksleri incelenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum değerleri; $\chi^2 = 1430,423$; $DF=363$, $\chi^2/df= 3,941$; $p= 0,000$; $RMSEA= 0,052$; $SRMR = 0,051$; $GFI=0,912$; $CFI=0,950$; $IFI= 0,950$; $NFI=0,934$; $RFI=0,926$ olarak bulunmuştur. Bu değerlere göre modelin CFI ve IFI için mükemmel uyum, χ^2/df oranı, RMSEA, SRMR, GFI, NFI ve RFI için iyi uyum gösterdiği anlaşılmıştır.

Geliştirilen Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeğinin güvenirlilik analizleri de yapılmış, Cronbach Alpha değerleri hesaplanmıştır. Buna göre; 29 maddelik ölçeğin tamamının Cronbach Alpha katsayısı 0,931 olarak bulunmuştur. Ölçeği oluşturan alt boyutlar açısından Bilgi faktörü için 0,925; İlgi faktörü için 0,909; Eylem Faktörü için 0,888; Hak Arama faktörü için 0,922 Cronbach Alpha değerlerine ulaşılmıştır.

Bu çalışma sonucunda geliştirilen Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği, 5'li likert tipi (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3= Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) toplam 29 maddeden oluşan, en düşük puanı 29, en yüksek puanı ise 145 olan ve ters kod bulundurmeyen geçerli ve güvenilir bir ölçektir. Ölçekten elde edilen yüksek puanlar vatandaşlık okuryazarlığının yüksek olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. & Köker, L. (2009). *Kral devlet ya da ölümlü tanrı*. İmge Yayınevi.
- Akbulut, Y. (2010). *Sosyal bilimlerde spss uygulamaları*. İdeal Yayıncılık.
- Arat, Y. (1998). Türkiye'de toplumsal cinsiyet ve vatandaşlık. Artun Ünsal (Ed.) *75. Yılda tebaa'dan yurttaş'a doğru* içinde (s. 67-76). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aristoteles (2017). *Politika*. (Çev. Furkan Akderin). Say Yayınları.

- Arslan, H., Dil, K., Çetin, E. ve Yazıcı, S. (2017). Aktif yurttaşlık öz-yeterlik ölçeği: bir geçerlik ve güvenirlik çalışması. *International Journal of Human Sciences*, 14(3), 2797-2809, <https://acikerisim.bartın.edu.tr/handle/11772/1552>.
- Ayre, C. & Scally, A. J. (2014). Critical values for lawshe's content validity ratio: revisiting the original methods of calculation. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 47(1), 79 – 86. <https://doi.org/10.1177/0748175613513808>.
- Aydın, R. (2018). Ulus, uluslaşma ve devlet: bir modern kavram olarak ulus devlet. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 6(1), 229-256, <https://doi.org/10.14782/marusbd.412645>.
- Aziz, A. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. Nobel Yayınevi.
- Bakioğlu, A. & Kurt, T. (2009). Öğretmenlerin demokrasi vatandaşlık ve vatanseverlik algılarının nitel olarak incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 29, 19-39. <http://dSPACE.marmara.edu.tr/handle/11424/1050>.
- Barry, N. P. (2004). *Modern siyaset teorisi*. Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin (Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Baykul, Y. (2015). *Eğitimde ve psikolojide ölçme: klasik test teorisi ve uygulaması*. Pegem Akademi.
- Beşirli, H. (2005). Politik sosyalizasyon araştırmaları ve politik sosyalizasyon sürecinin bir unsuru olarak kışla. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 31, 251-261. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9510/118888>.
- Bilgin, N. (1997). *Cumhuriyet, demokrasi ve kimlik*. Bağlam Yayınları.
- Bozkaya, H. & İlgaz, S. (2021). Vatandaşlık bilinç ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışması, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(9), 57-86. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1769918>.
- Brasof, M. & Spector, A. (2016). Teach students about civics through schoolwide governance. *Phi Delta Kappan*, 97 (7), 63-68. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0031721716641652>.
- Cohen, J. L. (1999). Changing paradigms of citizenship and the exclusiveness of the demos. *International Sociology*, 14 (3), 245-268. <https://doi.org/10.1177/0268580999014003002>.
- Council of Europe (2010). *Charter on education for democratic citizenship and human rights education recommendation CM/Rec (2010)7 and explanatory memorandum*. <https://www.coe.int/en/web/edc/charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-educatio>.
- Çevik, M. S. & Erçetin, Ş. Ş. (2021). Vatandaşlık algısı ölçeği'nin geçerlik ve güvenirlik çalışması, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(43), 6445-6477, <https://doi.org/10.26466/opus.938404>

- Çınar, M. (2022). *Coğrafya eğitimi ve politik okuryazarlık*. İksad Yayınları.
- Çiçek, S. & Akhan, N. E. (2020). İyi vatandaşlık algısı ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışması, *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(33), 342-358, <https://doi.org/10.29329/mjer.2020.272.16>
- Da Silva, V. M. & Vaz, F. (2013). Civic literacy projects in libraries: acting in the present thinking in the future. <http://library.ifla.org/264/1/099-silva-en.pdf>.
- Dağ, R. (2018). Katılımcı demokrasi ve aktif vatandaşlık: adıyaman örneği. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 294 - 303, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1716472>.
- DeVellis, R. F. (2017). *Scale development: theory and applications*. Sage Publications.
- Durualp, E. & Doğan, İ. (2017). Vatandaşlık algısı ölçeğinin faktör yapısının incelenmesi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 62, 65-83.
- Duruhan, K., & Ersöz, Y. (2013). Ortaokulda demokrasi algıları ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Tarih Okulu Dergisi*, 16, 657-672.
- Erdem, B.B. (2016). *Türk vatandaşlık hukuku*. Beta –Yayınları.
- Erkuş, A. (2014). *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme*. Pegem Akademi.
- Eurydice, (2017). European Commission / EACEA / Eurydice 2017. *Citizenship Education at School in Europe –2017 Eurydice Report*, Publications Office of the European Union.
- Faiz, M. (2018). Yurttaşlık okuryazarlığı. Emine Karasu (Ed.) *İlkokulda Sosyal Bilgiler Öğretimi* içinde (s.181-209). Eğiten Kitap Yayınları.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. Sage Publications.
- Finley, M. I. (1985). *L'invention de la politique*. Champs Historie.
- Fişek, H. (1961). *Anayasa ve vatandaşlık*. Ajans Türk Matbaası.
- Goodman, J. (1989). Education for critical democracy. *Journal of Education*, 17(2), 88–116. doi:10.1177/002205748917100207.
- Hablemitoğlu, Ş. ve Özmete, E. (2012). Etkili vatandaşlık eğitimi için bir öneri. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 39-54., https://doi.org/10.1501/Asbd_0000000028.
- Hobbes, T. (2017). *Leviathan*. (Çev. Semih Lim). Yapı Kredi Yayınları.
- Hoskins, B., Jesinghaus J., Mascherini, M., Munda, G., Nardo, M., Saisana, M., Nijlen, D. V., Vidoni, D., Villalba, E. (2006). Measuring active citizenship in Europe. *European Commission Directorate – General Joint Research Centre Institute for the Protection and Security of the Citizen*, https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc-coin-measuring-active-citizenship-2006_en.pdf.
- Janowitz, M. (1980). Observation on the sociology of citizenship: obligations and rights. *Social Forces*, 59(1), 1 – 24. <https://www.jstor.org/stable/2577830>.
- Kara, C., Topkaya, Y. & Şimşek, U. (2012). Aktif vatandaşlık eğitiminin sosyal bilgiler programındaki yeri. *Zeitschrift die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 3(4),

- 149-159. <http://www.dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/view/400/karatopkayasimsek>.
- Karagöz Y. (2016). *Spss 23 ve amos 23 uygulamalı istatistiksel analizler*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karasu Avcı, E., Faiz, M. & Turan, S. (2020). Etkili vatandaşlık eğitiminde değerler eğitimi: sosyal bilgiler öğretmenlerinin düşünceleri, *Değerleri Eğitimi Dergisi*, 18(39), 263-296, <https://doi.org/10.34234/ded.655916>.
- Kingston, R. J. (1983). The making of the public in school and out. *Kettering Review*, 18-24. <https://www.kettering.org/catalog/product/kettering-review-winter-1983>.
- Kondu, Z. & Sakar, T. (2013). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi niçin verilir?. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 49-60. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ebed/issue/22329/239295>
- Köksal, H. & Erol, M. (2021). Politik okuryazarlık ölçeğinin geliştirilmesi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 444-471.
- Kuyurtar, E. (2017). John Locke. Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç (Ed.) *Siyaset felsefesi tarihi Platon'dan Zizek'e içinde* (s.239-252). Doğu Batı Yayınları.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personel Psychology*, 28(4), 563-575. doi:10.1111/j.1744-6570.1975.tb01393.x.
- Leahey, C. (2011). Negotiating a parallel curriculum: making space for critical civic literacy in the social studies classroom. In Joseph L. DeVitis (Ed.) *Critical civic literacy: a reader* (pp. 191-206). Peter Lang Publishing.
- Levin, S. J. (2016). Student as citizen: teaching critical civic literacy skills in the library. *Knowledge Quest*, 44(5), 28-31. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1099508>.
- Locke, J. (2004). *Yönetim üzerine ikinci inceleme sivil yönetimin gerçek kökeni boyutu ve amacı üzerine bir deneme*. (Çev. Fahri Bakırcı). Ebabil Yayıncılık.
- Lockwood, A. (1997). Educating for democracy. *New Leaders for Tomorrow's Schools*, 4(1), 1-27. <https://eric.ed.gov/?id=ED426481>.
- Milner, H. (2001). *Civic literacy: how informed citizens make democracy work*. University Press of New England.
- Milner, H. (2003). Civic literacy in global civil society: excluding the majority from democratic participation. In Laxer, S. Halperin (Ed.) *Global civil society and its limits* (pp.189-209). Palgrave Macmillan.
- Önal, H. İ. & Alaca, E. (2017). Vatandaşlık okuryazarlığı çerçevesinde e-belediye uygulamalarının değerlendirilmesi. *Bilgi Dünyası*, 18(1), 93-124. <https://bd.org.tr/index.php/bd/article/view/55/48>.
- Öner, N. A. Ş. (2014). Vatansız bir halkın gözünden vatan ve kimliğe bakış: türkiye'de yaşayan ahıska türkleri. Ayşe Durakbaşa, N. Aslı Şirin Öner ve Funda Karapehlivan

- Şenel (Der.) *Yurttaşlığı yeniden düşünmek: sosyolojik, hukukî ve siyasal tartışmalar* içinde (s.93-107). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özdamar, K. (2017). Eğitim, sağlık ve davranış bilimlerinde ölçek ve test geliştirme yapısal eşitlik modellemesi. Nisan Yayınları.
- Öztürk, A. & Özsel, D. (2020). *Yurttaşlık ve demokrasi*. Nika Yayınevi.
- Pierson, C. (2014). *Modern devlet*. (Çev. Neşet Kutluğ ve Burcu Erdoğan). Çiviyazıları Yayınevi.
- Seçer İ. (2015). *Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci spss ve lisrel uygulamaları*. Anı Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi*. Nobel Yayıncılık.
- The Partnership for 21st Century Skills (2020). Civic literacy. <http://www.p21.org/component/content/article/258-civic-literacy>.
- Urban Agenda (2020). *Civic literacy project*. http://www.urbanagenda.wayne.edu/pdf_files/introduc.pdf.
- Ünsal, A. (1998). Yurttaşlık anlayışının gelişimi. Artun Ünsal (Ed.) *75. yılda tebaa'dan yurttaş'a doğru* içinde (s.4-37). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Üstel, F. (1997). Devlet – sivil toplum – kamusal alan ve yurttaşlık. *Birikim Dergisi*, 93-94, 127-135.
- Vink, M. P. & Bauböck, R. (2013). Citizenship configurations: analysing the multiple purposes of citizenship regimes in Europe. *Comparative European Politics*, 11, 621–648. <https://doi.org/10.1057/cep.2013.14>.
- Wilson, F. R., Pan, W. & Schumsky, D. A. (2012). Recalculation of the critical values for lawshe's content validity ratio. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 45(3), 197–210. <https://doi.org/10.1177/0748175612440286>.
- Yayla, A. (2014). *Siyaset teorisine giriş*. Kesit Yayınları.
- Yeşilyurt, S. & Çapraz, C. (2018). Ölçek geliştirme çalışmalarında kullanılan kapsam geçerliği için bir yol haritası. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 251 – 264. <https://doi.org/10.17556/erziefd.297741>.

EKLER

Ek -1: Vatandaşlık Okuryazarlığı Ölçeği

Aşağıda gündelik yaşamınıza ilişkin çeşitli ifadeler yer almaktadır. Lütfen her bir ifadeye ne ölçüde KATILIP KATILMADIĞINIZI aşağıdaki 5 aralıklı ölçek üzerinde belirtiniz.

1-----2-----3-----4-----5
Kesinlikle Katılmıyorum Katılmıyorum Kararsızım Katılıyorum Kesinlikle Katılıyorum

BİLGİ	Herkesin dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğunu bilirim	1	2	3	4	5
	Herkesin düşüncelerini serbestçe ifade edebilmesinin bir hak olduğunu bilirim	1	2	3	4	5
	Hiç kimsenin yaşam hakkından yoksun bırakılamayacağını bilirim	1	2	3	4	5

	Kimsenin özel hayatına dokunulamayacağımı bilirim	1	2	3	4	5
	Devletin en temel görevinin bireylerin güvenliğini sağlamak olduğunu bilirim	1	2	3	4	5
	Devletin en temel görevinin bireylerin özgürlüğünü korumak olduğunu bilirim	1	2	3	4	5
	Anayasada düzenlenmiş temel hak ve hürriyetlerimi bilirim	1	2	3	4	5
	Anayasal çerçevede yerleşme ve seyahat özgürlüğüm olduğunu bilirim	1	2	3	4	5
	Hakkımı aramak için başvuru yapabileceğim mercileri bilirim	1	2	3	4	5
İLGİ	Belediye Meclisinin aldığı kararları takip ederim	1	2	3	4	5
	İktidarın seçim vaatlerinin gerçekleşip gerçekleşmediğini takip ederim	1	2	3	4	5
	Meclis çalışmalarını takip ederim	1	2	3	4	5
	Sağlık hizmetlerinde yapılan düzenlemeleri takip ederim	1	2	3	4	5
	Sendikaların yaptıkları çalışmalarla ilgilenirim	1	2	3	4	5
	Sivil toplum örgütlerinin çalışmalarıyla ilgilenirim	1	2	3	4	5
	Siyasal partilerin seçim vaatleriyle ilgilenirim	1	2	3	4	5
	Sosyal güvenlik hizmetlerinde yapılan düzenlemeleri takip ederim	1	2	3	4	5
EYLEM	Oy verdiğim siyasi parti için diğer insanları ikna etmeye çalışırım	1	2	3	4	5
	Oy verdiğim siyasi partinin toplantı ve mitinglerine katılırım	1	2	3	4	5
	Oy verdiğim siyasi partiye bağışta bulunurum	1	2	3	4	5
	Oy verdiğim siyasi parti tarafından organize edilen veya desteklenen çalışmalara katılırım	1	2	3	4	5
	Asayişle ilgili bir problemle karşılaştığımda emniyet güçlerine haber veririm	1	2	3	4	5
	Hakkımı aramak için hukukî yollara başvuruda bulunurum	1	2	3	4	5
	Kamu kurumları ile bir sorun yaşarsam Kamu Denetçiliği Kurumuna başvururum	1	2	3	4	5
	Mahalleimde karşılaştığım bir problemi (su/doğalgaz borusu patlaması/çukur vb.) yetkililere bildiririm	1	2	3	4	5
HAK ARAMA	Mahkeme önünde hukukî yardım almadan kendimi savunabilirim	1	2	3	4	5
	Mahkemelere hukukî yardım almadan başvuruda bulunabilirim	1	2	3	4	5
	Satın aldığım mal ve hizmetlerle ilgili bir problem yaşadığımda Tüketici Hakem Heyetlerine başvuruda bulunurum	1	2	3	4	5
	Talep ve beklentilerim için ilgili kurumlara dilekçe yazarım	1	2	3	4	5

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE KAYYUM ATANAN BELEDİYELERLE İLGİLİ YEREL GAZETE GÜNDEMLERİ ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME*

Hasan ALTİNCİK¹

Hasan GÜLLÜPUNAR²

Öz

Yerel gündemin oluşmasındaki önemli aktörlerden biri de yerel basındır. Yerel basının yapılanması ve ekonomi politik ilişkileri yerel gündemin oluşmasında belirleyici bir faktördür. Belediyeler yerel düzeydeki bu ilişki yapısı içerisinde önde gelen kurumlar arasındadır. Belediyeler yönetiminin seçimle belirlenmesi nedeniyle siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik bütün yerel dinamiklerin etkinlik gösterdiği bir alana sahiptir. Dolayısıyla belediyeler yerel basının oluşturduğu gündem açısından temel bir aktör olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kayyum atanan belediyelerle ilgili haberlerin yerel basındaki temsilini kayyum atama öncesi ve sonrası bağlamında ele almaktadır. Çalışmada Diyarbakır, Mardin ve Batman il belediyeleri örnek olarak incelenmiştir. Bu illerde yayınlanan “Diyarbakır Olay”, “Diyarbakır Söz”, “Tigris Haber”, “Mardin Life” ve Batman Yön gazetelerinin ilk sayfaları içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve haber dağılımlarıyla ilgili istatistiki sonuçlar ortaya konmuştur. Bu sonuçlara göre kayyum öncesi ve kayyum sonrası süreci kapsayan 6 aylık dönemde toplam 1010 gazete sayısının analizi yapılmıştır. Yapılan analizler kayyum atama öncesi ile kayyum atama sonrası dönemde yayınlanan haberler arasında konusu bakımından bir farklılığın oluştuğunu göstermiştir. Ayrıca Kayyum sonrası dönemde yayımlanan haberlerin çoğunlukla manşet ve sürmanşetten verildiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelime: Gündem Belirleme Teorisi, Yerel Gazeteler, Kayyum.

*Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yürütülen “Gündem Belirleme Teorisi Bağlamında Yerel Yönetimler ve Medya: Kayyum Atanan Belediyeler Üzerine Bir İnceleme” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹Öğr. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, E-posta: hसानaltincik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3528-2680.

²Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, E-posta hgullupunar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6479-6269.

AN ANALYSIS ON THE AGENDA OF THE LOCAL NEWSPAPERS REGARDİNG MUNICIPALİTİES THAT HAVE BEEN APPOINTED TRUSTEES İN THE SOUTHEASTERN OF TURKEY

Abstract

The local press is one of the important figures in the formation of the local agenda. The structuring of the local press and its political economy relations are a determining factor in the formation of the local agenda. Municipalities are among the leading institutions in the structure of this relationship at the local level. Since the municipality determines its administrations through an election, it has an area where all political, social, cultural, and economic local dynamics are active. Therefore, municipalities can be considered as major factors in terms of the agenda of the local press. This study examines the representation of the news in the local press about the municipalities which were appointed trustees in the Southeastern Anatolia Region after attempted coup on 15 July 2016 in the context of before and after the appointment of trustees. In the study, provincial municipalities in Diyarbakır, Mardin, and Batman were examined as samples. The first pages of the following newspapers "Diyarbakır Olay", "Diyarbakır Söz", "Tigris Haber", "Mardin Life" and "Batman Yön" in those provinces were analyzed using content analysis method and statistical results regarding news distribution were presented. In the light of these results, a total of 1010 number of newspapers analysis was conducted over a six-month period covering the pre-and post-trustee periods. Analysis have shown that the news coverages differentiated before and after the appointment of a trustee. In addition, it was concluded that the news published in the post-trustee period was mostly found on headings and subheadings.

Keywords: Agenda Setting Theory, Local Newspapers, Trustee.

GİRİŞ

Gündem kelime itibariyle bakıldığında Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “toplantılarda görüşülecek konuların bütünü, yaşanan günlük olaylar” olarak tanımlanırken (<http://www.tdk.gov.tr>); İngilizce karşılığı “agenda” kelimesi Merriam Webster sözlüğünde dikkate alınması ya da yapılmaya gereken şeylerin bir listesi, sıklıkla ideolojik bir plan ya da programa dikkat çekme şeklinde tanımlanmaktadır (www.merriam-webster.com). Gazetecilik mesleğiyle ilgili ele alındığında kavram basit anlamıyla haberin ne olduğu ya da daha kapsamlı bir anlamda haberin nasıl bildirildiğiyle ilgili bir tanımlamadır (Lilleker, 2013, s. 37). Kuramsal açıdan bakıldığında ise medyanın etkileri temelinde yapılmış çalışmalarda gündem belirleme teorisi kavramsallaştırması yapılmış ve kitle iletişim araçlarının iletilerini hedef kitlelere göndermeden önce belirli konu ve olaylara ağırlık vererek kamuoyunun ne hakkında düşüneceğini belirlemeye çalışması olarak tanımlanmıştır (Gökçe, 1993, s. 113).

Kitle iletişim araçlarının ağırlık verdiği konu, olay ve haberlerin halk tarafından da önemli olarak algılandığı, tersi bir durum olarak bu araçların ağırlık vermediği konu, olay ve

haberlerin ise önemsiz olarak algılandığı felsefesine dayanmaktadır (Mutlu, 1995, s. 148) Dolayısıyla gündem belirleme teorisi izler kitlenin “ne hakkında düşünecekleri” konusunda kitle iletişim araçlarının başarılı bir şekilde hareket ettiğini (Tekinalp & Uzun, 2006, s. 120-121) ifade etmektedir.

Gündem belirleme teorisi 2. Dünya Savaşından sonraki çalışmalarda ortaya atılmıştır. Bu dönem kitle iletişim araçlarının etkileri ile ilgili araştırmalarda güçlü etkilere geri dönüş olarak tanımlanan dönemi içermektedir. Kitle iletişim araçlarının sınırlı bir etkiye sahip olduğu görüşünün önemini yitirmesi sonucunda yeniden başlayan güçlü etkiler dönemi medya içeriklerinin yapay bir bilinç üretmek amacıyla dizayn edildiği, izler kitlelerin ilgileri dışında içerikler üretildiği ve bu üretilen içeriğin kitleler tarafından tüketilmesinin sağlanmaya çalışıldığı düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Tokgöz, 2015, s. 281).

Gündem belirleme teorisiyle ilgili temel 1922 yılında Walter Lippman'ın Kamuoyu (Public Opinion) adlı eserinde ifade edilen gazetelerin kamuoyunun gündemini belirlediği fikrine dayanmaktadır. Lippmann, izler kitlenin kafasında oluşturulan imgeler ve sahte çerçevenin inşasında basın ve basın tarafından sunulan haberlerin etkin bir gücü olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda gündemle ilgili bir şeyler öğrenmek için izler kitlenin alıp okuduğu gazetelerde hangi haberlerin basılacağı, hangilerinin basılmayacağı, haberlerin hangi sayfalarda ve sayfanın neresinde yer alacağı, puntolarının büyüklüğü gibi unsurlar açısından bir dizi seçimler yaptığını belirtmektedir (Özçetin, 2018, s. 91). Walter Lippmann, kamuoyu kitabında editörlerin, gazetecilerin haberin veriliş şeklinin kamuoyu üzerinde doğrudan ve ince bir etki yapabileceğini anladıklarını söylemiştir (Park, 1922, s. 233). Lippmann, “İçinde yaşadığımız çevre ile ilgili bildiklerimizin çoğunun bize doğrudan deneyimlerimizle değil de; dolaylı yollarla, örneğin kitle iletişim araçları aracılığıyla geldiğini ve bunların yalnızca bir görüntüden ya da anlam haritasından ibaret olduğunu” vurgulamaktadır (Lippman, 1977; akt. Yüksel, 2001, s. 33).

McCombs ve Shaw 1968'de ABD'deki başkanlık seçimlerini inceleyerek gündem belirleme teorisine yönelik ilk sistematik uygulamayı yapmışlardır. Çalışmada Kuzey Caroline eyaletinin Chapel Hill kentinde, kitle iletişim araçlarının gündemi ile seçmenlerin gündemi arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamışlardır (Tokgöz, 2015, s. 300). McCombs ve Shaw, halkın gündemini seçmenlerin önem verdikleri konuların ne olduğuna yönelik açık uçlu anket sorularıyla; medya gündemi ise Chapel Hill'deki seçmenlerin takip ettikleri dokuz büyük haber kaynağı üzerinde yaptıkları içerik analiziyle ortaya koymuşlardır. Bu kaynaklar arasında televizyon haberleri, yerel gazeteler ve haber dergileri yer almıştır. Sonuçlar

seçmenlerin önem verdiği konular ile medya gündemi arasında bir bağlantı olduğunu göstermiştir. (McCombs & Valenzuela, 2007, s. 45). Dolayısıyla McCombs ve Shaw tarafından, oy verme davranışının medya sayesinde değişmediği ancak medyanın düşünceleri ve konuşmaları için insanların gündemini belirlediği ortaya konmuştur (Baskin vd., 1997, s. 63).

Gündem belirleme ile ilgili başka bir çalışma ise G. Ray Funkhouser tarafından yapılmıştır. Funkhouser, Time, Newsweek ve US. News and World Report dergilerini içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Çalışma McCombs ve Shaw'ın çalışmalarından elde edilen bulguların desteklendiğini göstermiştir. “Amerikan’ının en önemli sorunlarının neler olduğu” sorusunun yöneltildiği çalışmada kitle iletişim araçlarının ağırlık verdiği konuların halk tarafından da önemli görülen konular olduğu sonucuna ulaşmıştır (Işık, 2008, s. 83).

McCombs ve Shaw tarafından kavramsallaştırılan gündem belirleme teorisinden hareketle bilim insanları kamu ve politika odaklı çalışmalara ilgi duymuşlardır. Rogers ve Dearing, Walter Lippmann ile başlayan gündem belirleme teorisiyle ilgili çalışmaların yönelimlerini 1987 yılına kadar incelemiş ve kronolojik bir sıralama oluşturmuşlardır (Rogers & Dearing, 1988, s. 561-563). Rogers ve Dearing, kamu ve politika gündemini arasındaki ilişkinin bilim insanlarının büyük ilgisini çektiğini belirtmişlerdir. Kamu ve politika gündemleri üzerine yapılan çalışmaların kitle iletişim araştırmacılarının ilgisini çekmesinin temel nedenini erken kitle iletişim araştırmalarında doğrudan medya etkisiyle ilgili bilimsel bulguların azlığına dayandırmışlardır. Dolayısıyla bu teori bilimsel açıdan alternatif bir yaklaşım sunmaktadır. Kitle iletişim araştırmacıları gündem belirlemeyle ilgili yaptıkları araştırmaların bir çoğunda, iletişim araçlarının sınırlı etkisiyle ilgili bulgulara karşılık temel gerekçelerini ifade etme imkanı bulmuşlardır (Rogers & Dearing, 1988, s. 560).

1. BELEDİYELER VE MEDYA GÜNDEMİ İLİŞKİSİ

Gündem bir rekabetin sonucunda oluşmaktadır. Çünkü rakip seslerin var olduğu demokratik bir sistemde halkı etkileme konusunda kitle iletişim araçları önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum aktörler tarafından bir kural olarak kabul edilmektedir. Herhangi bir grubu gündem belirleme sürecinde mutlak iktidar sahibi olarak görmek mümkün değildir. Ancak gündemin belirli gruplar tarafından tayin edildiği söylenebilir. Örneğin gazete editörleri, medya patronları, politikacılar, onların ticari müttefikleri, askeri –endüstriyel kurumlar bunlara örnek

gösterilebilirler (Lilleker, 2013, s. 39). Dolayısıyla yerel demokrasinin önemli bir uygulama alanı olarak belediyeler yerel gündemin belirlenmesinde önemli bir aktör olarak düşünülebilir.

Demokratik ve çoğulcu ülkelerde önemli bir yerel yönetim birimi olan belediyelerin yönetimleri demokratik seçimler sonucunda belirlenmektedir. Bu süreç hem seçim hem de seçim sonrası hizmet dönemlerinde yoğun bir rekabeti doğurmaktadır. Bu rekabetin önemli koşullarından biri yerel gündemin oluşturulması ve yönetilmesidir. Dolayısıyla belediye yönetimlerinin yerel medya kuruluşlarıyla ilişkileri gündem oluşumu ve gündem yönetimi bakımından önem taşımaktadır. Bu ilişkilerde iletişim yönetiminin profesyonel bir niteliği olarak kurumsal iletişim yapılanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve buna bağlı olarak iletişim yönetiminin profesyonel bir iş alanı haline gelmesiyle birlikte örgütsel yapılar iletişim yönetimiyle ilgili birimlerini oluşturmuşlardır. Belediyeler açısından birçok isim altında zikredilse de (Halkla İlişkiler, Basın ve Halkla İlişkiler, Basın Müşavirliği vs.) genel bir ifadeyle kurumsal iletişim birimleri bu fonksiyonu karşılayan birimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu birimlerin medya ile ilişkileri belediye yönetimlerinin yerel gündem oluşumuna hâkim olmaları bakımından önem taşımaktadır.

Belediyelerde kurumsal iletişim yönetimlerinin temel amaçlarından biri belediye adına toplumsal bir iklim oluşturmak ve bunu yürütmektir. Kurumsal iletişim birimleri belediye yönetimine halk adına iş ve işlemleri yapması gerektiği felsefesini sürekli olarak hatırlatan bir fonksiyonu üstlenmektedir (Sezgin, 2011, s. 94). Diğer bir ifadeyle bir taraftan belediyenin toplum adına hizmetler üretebilmesi için halkın tanınması faaliyetlerinde bulunurken bir taraftan da yaptığı hizmetlerle toplumun gündemini oluşturabilmesi gerekmektedir. Kurumsal iletişim birimleri belediye ve halkın karşılıklı olarak birbirlerini anlamaları için sağlıklı ve iyi işleyen bir iletişim mekanizması oluşturmayı amaçlamaktadırlar (Yalçındağ, 1996, s. 243).

Günümüz şartları kamu hizmetlerinin geleneksel yönetim anlayışıyla yürütülemeyeceğini ortaya koymaktadır. Kamu hizmeti sunan yerel yönetimler bir taraftan siyasi otoriteye karşı sorumluyken ve hesap verirken bir taraftan da hizmet verdiği vatandaşlarla iletişim ve etkileşim içerisinde olma gereksinimi duymaktadır (Coşkun, 2007, s. 99). Dolayısıyla katılımcı bir yönetim anlayışını benimsemek zorunda kalmaktadır. Katılımcı yönetim anlayışında kararların alınmasından uygulanmasına, denetiminden sonuçları üzerindeki etkide bulunmaya kadar halkın kendisini ilgilendiren süreçlere etkin bir şekilde katılımını gerektirmektedir (Yaman, 2017, s. 137-138). Türkiye'de özellikle 1960'lardan sonra katılımcı

bir yaklaşım benimsenmeye başlamış ve 1990’lardan sonra belediyelerin planlama süreçlerinde kurumsal iletişimin stratejik planlarda yer bulmaya başladığı görülmektedir (Güllüpunar, 2013, s. 220).

2. ARAŞTIRMA KONUSU

Araştırmanın konusunu Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan ve kayyum atanan il belediyeleriyle ilgili yerel gazete gündemlerinin analizini içermektedir. 15 Temmuz 2016’da gerçekleşen darbe girişiminin ardından terörle mücadele kapsamında teröre destek verdikleri gerekçesiyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan bazı il ve ilçe belediyelerine kayyum ataması gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Diyarbakır, Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak kayyum atanan iller arasında yer almıştır.

Türk Dil Kurumu sözlüklerinde, “Kayyum” sözcüğü “belli bir malın yönetilmesi veya belli bir işin yapılması için görevlendirilen kimse” şeklinde tanımlanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr>). Genel bir çerçeveye “kayyum” kavramı anayasaya ve hukuka uygun olarak hareket etmediği tespit edilen şirket, kurum ve kuruluşların yönetimi için mahkeme tarafından geçici olarak atanan kişi veya kişiler olarak ifade edilebilir. Türk Medeni Kanunu Madde 403’te kayyum kavramı, vesayet organlarından biri sayılmış olup, belirli işleri görmek veya malvarlığını yönetmek için atanabilir, şeklinde yer almıştır. Boş kalan bir yönetim yapısının, hukuki süreç sonuçlanıncaya kadar devamını sağlamak veya hukuken anlaş-mazlık olan durumlarda reşit olmamış bireylerin haklarını korumak amacıyla görevlendirilen kişilere kayyum denilmektedir. Kayyumun amacı yönetsel boşluğu doldurmak, kişi ve kurumların devamlılığı için temsilcilik yapmaktır (Türk Medeni Kanunu, 2019).

Çalışmada kayyum atanmış olan Diyarbakır, Mardin ve Batman illerinin belediyeleriyle ilgili yerel gazetelerde çıkan haberler konu edinilmektedir. Bu kapsamda yerel gazeteler kayyum ataması öncesindeki 3 aylık dönem olan 15 Nisan 2016 ve 15 Temmuz 2016 tarihleri arası ve kayyum atandıktan sonraki 3 aylık dönem incelenmiştir.

2.1. Araştırma Soruları

Diyarbakır, Mardin ve Batman il belediyeleriyle ilgili haberlerin kayyum atama öncesinde ve sonrasında yerel basında nasıl yer aldığına tanımlanması amacıyla yapılan çalışmanın temel soruları şu şekilde ifade edilebilir:

- 1) Kayyum atanma öncesi ve sonrasında belediyelerle ilgili haberlerin oransal dağılımı nasıldır?
- 2) Kayyum atanma öncesi ve sonrasında belediyelerle ilgili haberlerde ağırlık verilen konular nelerdir?
- 3) Gazete sayfasındaki yeri bakımından kayyum atanma öncesi ve sonrasında belediyelerle ilgili haberler nasıl yer almıştır?
- 4) Kayyum atanması öncesi ve sonrasında belediyelerle ilgili haberlerde kurum mu belediye başkanı mı ön plana çıkmaktadır?
- 5) Kayyum atanması öncesi ve sonrasında belediyelerle ilgili haber kaynaklarının dağılımları nasıldır?
- 6) Kayyum atanma öncesi ve sonrasında belediyelerle ilgili haberlerde çözüm önerisi sunulmuş mudur?

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi hem nitel hem de nicel analiz özelliğine sahiptir. İçerik analizi toplumsal ya da toplum bilimsel araştırmalarda kullanılan bir gözlem tekniği olarak ifade edilebilir (Aziz, 2015, s. 131). İnsan etkileşimlerinin, gazete içeriklerinin, televizyon programlarının, bu mecralardaki karakterlerin betimlenmesine, siyasal söylem ve haberlerde kullanılan kelimelerin incelenmesine yarayan, uygulama alanı oldukça geniş bir yöntemdir (Yıldırım, 2015, s. 105).

Çalışmada kullanılan içerik analizi yöntemiyle kayyum atanmış belediyelerle ilgili yerel gazetelerde çıkan haberler analiz edilmiştir. Verilerin analizi için öncelikli olarak iki farklı kodlama cetveli oluşturulmuştur (EK. 1). Kodlama cetvellerinin ilkinde kayyum atanmadan önceki belediye haberleri, ikincisinde ise kayyum atandıktan sonraki belediye haberleri ele alınmaktadır. Bu kodlama cetvelleri SPSS 25 istatistik programında sınıflandırılarak veri setleri oluşturulmuştur. Veri setlerine bilgi girişleri ayrı ayrı gerçekleştirilmiş ve sonrasında veri setleri birleştirilmiştir.

Araştırmada iki farklı kodlayıcı görev almıştır. Kodlayıcılardan biri araştırmacının kendisidir. Kodlayıcılar kodlama cetvelleri doğrultusunda kayyum atanması öncesi ve sonrası döneme ait yerel gazetelerin ilk sayfalarını tarayarak verileri işlemişlerdir. Kodlama işlemi bittikten sonra kodlamanın güvenilirliği için Cohen's Kappa kodlayıcılar arası güvenilirlik katsayısı

kullanılmıştır. Aşağıdaki sonuçlara bakılarak Kappa Değerleri +1'e yakın ve +1 olduğu için kodlayıcılar arasındaki uyumun mükemmel olduğu söylenebilir (Kılıç, 2015, s. 142-144).

Tablo 1. Kodlayıcılar Arası Kappa Güvenirlilik Katsayıları

Değişken	Kappa Değeri
Haberde Öne Çıkarılan Konu	0,75
Belediye veya Başkanına Yönelik Övgü veya Eleştiri	0,83
Haberde Siyasi Partiye Vurgu	0,95
İdeoloji Öne Çıkarma	0,91
Haber Kaynağı	0,84
Haberde Görsel Kullanımı	1,00
Haberde Kullanılan Görsel Türü	1,00
Görselin Renk Durumu	1,00
Haberde Kullanılan Başlık Türü	0,90
Haberin Sunum Şekli	0,84
Kayyum Sonrası Belediye Haberine Nasıl Yaklaşıldığı	0,83
Haberde Bir Çözüm Önerisi Var mı?	0,75
İlk Sayfada Konuyla İlgili Köşe Yazısına Yönlendirme	0,75
İlk Sayfadan iç sayfalara Yönlendirme	0,96
Kayyuma Olumlu Yaklaşılan Haber	0,71

2.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kayyum atanan il belediye ve büyükşehir belediyeleri oluşturmaktadır. Araştırmada olasılık dışı örnekleme yöntemlerinden amaçlı-kasti örnekleme yöntemi seçilmiştir (Ural & Kılıç, 2011, s. 43-46). Bu bağlamda yerel gazetelerin ilgili sayılarına ulaşılma imkânı nedeniyle Diyarbakır, Mardin ve Batman illeri örneklem olarak belirlenmiştir. Bu illerde yayımlanan “Diyarbakır Olay”, “Diyarbakır Söz”, “Tigris Haber”, “Mardin Life” ve “Batman Yön” isimli günlük yerel gazetelerde çıkan haberler incelenmiştir. Diyarbakır Olay gazetesi 21 yıldır yayımlanmaktadır ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki tüm illere dağıtımı yapılmakta ve gazetede bölgedeki gelişmelere yer verilmektedir. Tigris Haber gazetesinin 8 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Tigris Haber

gazetesinde de bölge illerindeki gelişmelere yer vermekte ve gazetenin bölge illerinde satışı yapılmaktadır. Diyarbakır Söz Gazetesi 29 yıldır yayımlanmaktadır, Diyarbakır'ın en eski gazetelerinden biri olan Diyarbakır Söz gazetesinde bölge haberlerine yer verilmekte ancak bölge illerinde satışı yapılmamaktadır. 17 yıllık bir yayın hayatına sahip olan Mardin Life gazetesini sadece Mardin ve İlçelerle ilgili gelişmeleri haber yapmaktadır. Batman Yön gazetesini ise 9 yıldır yayımlanmaktadır. Bu gazetede Mardin Life gibi yerel gündemle hareket etmektedir. Bu bağlamda ilgili gazetelerin ilk sayfalarında yer alan haberler analiz edilmiştir. Araştırmanın yönteminde belirtildiği gibi Diyarbakır, Mardin ve Batman il belediyelerine kayyum atanması öncesi için 15 Nisan 2016 - 15 Temmuz 2016 tarihleri arası sayılar incelenmiştir. Kayyum atanma sonrası dönemler için ise her ilde kayyum atanma tarihi başlangıç olarak alınmıştır. Bu kapsamda Diyarbakır için 01 Kasım 2016 - 31 Ocak 2017, Mardin için 17 Kasım 2016 - 17 Şubat 2017 ve Batman için ise 11 Eylül 2016 - 11 Aralık 2016 tarihleri arası gazete sayıları ele alınmıştır.

2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Gazete arşivlerinin bilgisayar ve basılı ortamlarda muhafaza edilmemesi, her gazetenin kütüphanelere gönderilmemesi, her kütüphanenin gazeteleri arşivlememesi, bayram ve tatil günlerinde kütüphanelerin kapalı olması, kütüphanelerdeki fiziki imkanların gazetelerin gün/ay/yıl şeklinde tasniflenmesine imkan vermiyor olması (gazetelerin kaybolması veya geri dönüşüme yollanması) ve kayyum atanmış diğer illerdeki gazetelerle iletişim kurulmasına rağmen çalışmaya dahil olmak istememeleri gibi nedenler araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

2.5. Araştırmanın Bulguları

Araştırmada ilk önce kayyum atanması öncesi ve sonrası için haberlerin toplam frekans dağılımlarına bakılmıştır. İncelenen tarih aralıklarında toplamda 1010 gazete sayısına ulaşılmıştır. Bu sayılarda incelenen gazetelere yönelik dağılıma bakıldığında “Diyarbakır Olay” gazetesini yüzde 20.1, “Diyarbakır Söz” gazetesini yüzde 20, “Tigris Haber” gazetesini yüzde 21.6, “Mardin Life” gazetesini yüzde 18.5 ve “Batman Yön” gazetesini yüzde 19.8 olarak gerçekleştirmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. İncelenen Gazete Sayılarının Toplam İçindeki Dağılımı

Gazete Adı	n	%
Diyarbakır Olay	203	20.1
Diyarbakır Söz	202	20.0
Tigris Haber	218	21.6

Mardin Life	187	18.5
Batman Yön	200	19.8
Toplam	1010	100

İncelenen dönemlerdeki toplam gazete sayıları kayyum atama öncesi ve sonrası olarak gruplandırıldığında; gazete sayılarının yüzde 48,8'i kayyum atandıktan sonra, yüzde 51.8'i ise kayyum atanmadan önceki döneme ait olduğu görülebilir (Tablo 3).

Tablo 3. Gazete Sayısının Kayyum Atanma Öncesi ve Sonrası Dağılımı

Kayyum Atanma Durumu	n	%
Atanmış	493	48.8
Atanmamış	517	51.2
Toplam	1010	100

Haberler konu başlıklarına göre incelendiğinde kayyum öncesi dönem için en yüksek oranda (%9,9) haber yapılan konunun sosyal hizmetler olduğu görülmektedir. Daha sonraki konu başlıkları ise ulaşım (%3,9), kültür ve sanat hizmetleri (% 3,3), altyapı hizmetleri (%3,1), siyasi açıklamalar (%3,1), üstyapı hizmetleri (%2,7), temizlik hizmetleri (% 2,7), belediye başkanı (%2,5), çevre sorunları (%1,9), dini inanç (%1,4), belediye personeli (% 1) ve demokratik haklar (%0,4) olarak sıralanmıştır (Tablo 4).

Kayyum sonrası dönemde ise en yüksek düzeyde (%7,5) haber yapılan konu kayyum ataması konusunda olduğu görülmektedir. Diğer konular ise yüksekte düşüğe göre üstyapı hizmetleri (%6,5), ulaşım (%5,1), sosyal hizmetler (%4,5), kültür ve sanat hizmetleri (% 1,4), altyapı hizmetleri (%1,2), demokratik haklar (%1,2), belediye başkanı (%1,2), siyasi açıklamalar (%1), temizlik (%0,8), belediye personeli (%0,8), çevre sorunları (%0,4) ve belediye ihaleleri (%0,2) şeklinde sıralanmıştır (Tablo 4).

Tablo 4. Haberlerin Öne Çıkarılan Konulara Göre Dağılımı

Haber Konusu	Kayyum Öncesi		Kayyum Sonrası	
	n	%	n	%
Kayyum	0	0.0	37	7.5
Altyapı Hizmetleri	16	3.1	6	1.2
Üstyapı Hizmetleri	14	2.7	32	6.5
Çevre Sorunları	10	1.9	2	0.4
Demokratik Haklar	2	0.4	6	1.2
Sosyal Hizmetler	51	9.9	22	4.5
Belediye İhaleleri	0	0.0	1	0.2

Temizlik Hizmetleri	14	2.7	4	0.8
Dini İnanç	7	1.4	0	0.0
Ulaşım	20	3.9	25	5.1
Belediye Başkanı	13	2.5	6	1.2
Siyasi Açıklamalar	16	3.1	5	1.0
Kültür Ve Sanat Hizmetleri	17	3.3	7	1.4
Belediye Personeli	5	1.0	4	0.8
Diğer	25	4.8	20	4.1
Olan Haberlerin Toplamı	210	40.6	177	35.9
Haber Yok	307	59.4	316	64.1
Genel Toplam	517	100.0	493	100.0

Genel olarak bakıldığında her iki dönem içinde öne çıkan bazı farklılıkların olduğu söylenebilir. Örneğin kayyum öncesi dönemde belirgin bir farkla sosyal hizmetlerle ilgili haberler daha yüksek bir oranda yapılmıştır. Aynı konuda kayyum sonrası dönem için ise kayyum öncesi dönemin yaklaşık olarak yarısı kadar daha az haber yapıldığı görülmektedir. Buna karşın üstyapı hizmetleriyle ilgili haberler kayyum sonrası dönemde kayyum öncesi döneme göre yaklaşık olarak üç kat daha artmıştır. Bu çerçevede diğer konulara bakıldığında altyapı hizmetleri, çevre sorunları, temizlik hizmetleri, dini inanç, belediye başkanı, siyasi açıklamalar, kültür ve sanat hizmetleri ve belediye personeli konularında kayyum öncesi dönemde daha fazla haber yapılmıştır. Kayyum sonrası dönemde ise demokratik haklar, belediye ihaleleri ve ulaşım konularında kayyum öncesine göre daha fazla haber yapıldığı görülmüştür. İncelenen gazete sayısında haber olmayan gün “haber yok” olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 5. Haberlerin Gazetelerdeki Dizgesel Dağılımı

Haberin Sayfadaki Yayın Yeri	Kayyum Öncesi		Kayyum Sonrası	
	n	%	n	%
Manşet	26	5.0	49	9.9
Sürmanşet	33	6.4	46	9.3
Sayfanın eteği	47	9.1	25	5.1
Yan sütunlar	87	16.8	44	8.9
Diğer	17	3.3	12	2.4
Olan Haberlerin Toplamı	210	40.6	176	35.7
Haber Yok	307	59.4	317	64.3
Genel Toplam	517	100.0	493	100.0

Haberlerin gazetelerdeki dizgesel dağılımı incelendiğinde, kayyum öncesi haberlerinin yüzde 16,8'i gazetelerin yan sütunlarında, yüzde 9,1'i sayfanın eteğinde, yüzde 6,4'ü sürmanşette, yüzde 5'i manşette, yüzde 3,3'ü ise gazetenin dizgesel olarak bu tanımlamalarının dışında kalan diğer kısımlarında yayımlandığı görülmektedir. Kayyum sonrası haberlerin ise yüzde 9,9'u manşetten, yüzde 9,3'ü sürmanşetten, yüzde 8,9'u yan sütunlardan, yüzde 5,1'i sayfanın eteğinde ve yüzde 2,4'ü sayfanın diğer kısımlarından verilmiştir (Tablo 5).

Bu verilere bakıldığında kayyum atandıktan sonra yapılan belediye haberlerinin daha yüksek oranlarda manşet ve sürmanşetten verildiği görülmektedir. Manşet, gazetenin ilk sayfasında büyük ve kalın puntolarla yazılan haberin başlığıdır. Sürmanşet ise gazetelerin logosunun üstünde yer alan haberin başlığına verilen isimdir. Her iki kullanım türü de genel olarak gündemde olan, gündem olabilecek veya gazetenin önem verdiği bir konuyla ilgili haberleri kapsamaktadır. Bu durum, kayyum sonrasında belediyelerle ilgili haberlerin yerel gündemin daha öncelikli konusu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu fark belediye hizmet sunum anlayışının değişmesi, belediyenin basınla ilişkiler politikasının farklılaşması, yerel gazetelerin yapılması, yerel gazetelerin ekonomi politikası gibi birçok faktörden kaynaklanabilir.

Tablo 6. Haberlerde Başkanın ya da Belediyenin

Kurum Olarak Öne Çıkarılma Durumu

Haberde Öne Çıkarılan Unsur	Kayyum Öncesi		Kayyum Sonrası	
	n	%	n	%
Belediye Başkanı	48	9.3	70	14.2
Kurum	162	31.3	107	21.7
Olan Haberlerin Toplamı	210	40.6	177	35.9
<i>Haber Yok</i>	307	59.4	316	64.1
Genel Toplam	517	100.0	493	100.0

Haberlere öne çıkarılan unsur olarak belediye başkanı ve kurum olarak belediye ayırımı yapıldığında, kayyum öncesinde haberlerinin yüzde 31,3'ünde kurum olarak belediyenin, yüzde 9,3'ünde ise belediye başkanının öne çıkarıldığı görülmektedir. Kayyum sonrasında ise haberlerin yüzde 21,7'sinde kurum, yüzde 14,2'sinde belediye başkanı öne çıkarılmıştır (Tablo 6).

Her iki dönemde de kurum olarak belediye öne çıkarılan unsur olmuştur. Belediye hizmetlerinin kapsadığı geniş alan düşünüldüğünde bu sonuç olağan bir durumu ifade etmektedir. Ancak kayyum öncesinde belediye başkanının öne çıkarılma durumu yüzde 9,3, kayyum sonrasında ise yüzde 14,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu da kayyum sonrası dönemde yerel basında belediye başkanlarını önceleyen haberlerin önemli düzeyde attığını göstermektedir.

Tablo 7. Haberlerin “Haber Kaynağı” Bakımından Dağılımı

Haber Kaynağı	Kayyum Öncesi		Kayyum Sonrası	
	n	%	n	%
Özel Haber	96	18.6	52	10.5
Ajans	1	0.2	0	0.0
Bildiri-bülten	1	0.2	0	0.0
Resmi Açıklama	4	0.8	4	0.8
Belirtilmemiş	105	20.3	118	23.9
Haber Merkezi	3	0.6	2	0.4
Olan Haberlerin Toplamı	210	40.6	176	35.7
<i>Haber Yok</i>	307	59.4	317	64.3
Genel Toplam	517	100.0	493	100.0

Haberler kaynağına göre incelendiğinde kayyum öncesinde haber kaynağı belirtilmeyen haberler (%20,3) ilk sırada yer alırken diğer haber kaynakları yukarıdan aşağı doğru sıralandığında özel haber (%18,6), resmi açıklama (%0,8), haber merkezi (%0,6) ajans haberleri (%0,2) ve bildiri bülten (%0,2) şeklinde sıralanmıştır. Kayyum öncesi dönemde haber kaynağı belirtilmeyen haber oranı ise yüzde 20,3 olarak gerçekleşmiştir. Kayyum sonrası döneme bakıldığında ise özel haber yüzde 10,5 ile ilk sırada yer almıştır. Resmi açıklama yüzde 0,8 olarak gerçekleşirken haber merkezi kaynaklı haber yüzde 0,4 olmuştur. Bu dönemde ajans ve bildiri –bülten haberi hiç yapılmamıştır. Haber kaynağı belirtilmeden yapılan haber oranı ise yüzde 23,9 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 7).

Bu veriler genel olarak değerlendirildiğinde dikkat çeken farkın özel haber kategorisinde gerçekleştiği söylenebilir. Özel haberler, haberi yapan muhabirin isminin yazıldığı haberler olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla yerel basın mensupları kayyum sonrası dönemde kayyum öncesi döneme göre önemli bir farkla özel haber yapmamışlardır.

Tablo 8. Haberde Çözüm Önerisi Getirme

Haberde Çözüm Önerisi	Kayyum Öncesi	Kayyum Sonrası
-----------------------	---------------	----------------

Durumu	n	%	n	%
Var	29	5.6	38	7.7
Yok	180	34.8	139	28.2
Olan Haberlerin Toplamı	209	40.4	177	35.9
Haber Yok	308	59.6	316	64.1
Genel Toplam	517	100.0	493	100.0

Haberler çözüm önerisi getirme özellikleri bakımından incelendiğinde kayyum öncesi haberlerin yüzde 34,8’inde bir çözüm önerisi bulunmazken, yüzde 5,6’sında çözüm önerisi verilmiştir. Kayyum sonrasında ise haberlerin yüzde 28,2’sinde bir çözüm önerisi bulunmazken, yüzde 7,7’sinde çözüm önerisi getirilmiştir. Dolayısıyla önemli bir fark olmamakla birlikte kayyum sonrası yapılan haberlerde daha yüksek bir oranda çözüm önerisinin getirildiğini söylenebilir. Bu durum kayyum sonrası dönemde yapılan haberlerde olumlu eleştirinin daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Çünkü çözüm önerisi getirmek bir sorunu dile getirmeyi de zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan sorunu gündeme alıp çözüm önerileri sunmak yerel gazetelerin kayyum atanan belediye yönetimiyle iyi ilişkiler geliştirme isteğinin de bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Çalışma kayyum atanmış olan Diyarbakır, Mardin ve Batman il belediyeleriyle ilgili haberlerin yerel basında oluşturduğu gündemle ilgili olarak gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda hem kayyum öncesi 3 aylık dönem hem de kayyum sonrası 3 aylık dönem süresince yerel basında yayınlanan haberler içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve betimsel tanımlar gerçekleştirilmiştir.

Kayyum öncesi ve kayyum sonrası dönemde incelenen belediyelerle ilgili yerel basında yapılan haberin sayılarında önemli bir değişiklik görülmemiştir. Kayyum öncesi dönemde belediyelerle ilgili olarak yapılmış olan toplam haberler düşük bir oranla kayyum sonrası toplam haberlere göre daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuca bakılarak seçimle gelen belediye haberlerinin yerel medyada fazla aldığı söylenebilir.

Kayyum öncesi dönemde sosyal hizmetlerle ilgili haberler kayyum sonrası döneme göre belirgin bir farkla daha fazla yapılmıştır. Buna karşın üstyapı hizmetleriyle ilgili haberler önemli bir farkla kayyum sonrası dönemde daha yüksek bir oranda yayınlanmıştır. Ayrıca altyapı hizmetleri, çevre sorunları, temizlik hizmetleri, dinin inanç, belediye başkanı, siyasi

açıklamalar, kültür ve sanat hizmetleri ve belediye personeli konularında kayyum öncesinde daha yüksek oranlarda haber yapılırken; kayyum sonrası dönemde demokratik haklar, ulaşım ve belediye ihaleleriyle ilgili haberler daha yüksek oranlarda gerçekleşmiştir.

Haberin gazetede yayımlanma yeri haberin okuyucu tarafından fark edilmesi ve daha dikkatli bir şekilde okunması açısından önemlidir. Kayyum atandıktan sonra yapılan haberler daha yüksek oranlarda manşet ve sürmanşetten verilmiştir. Kayyum öncesi dönemde ise haberler çoğunlukla yan sütunlardan verilmiştir. Dolayısıyla kayyum sonrasında yayınlanan belediye haberlerinin kayyum öncesine göre yerel gündemin daha öncelikli konuları arasında yer aldığı söylenebilir. Bu durumun bir nedeni halkın ilgisinin kayyum atanması olayında olmasından dolayı medyanın da gündemini kayyum ataması gelişmesi belirlemiş olabileceğidir. Kayyumla ilgili haberlerin manşetten ve sürmanşetten verilmiş olması, kayyum olayının ön planda tutulduğunu göstermektedir.

Yüzdeler oranlar bakımından hem kayyum atanmadan önce hem de kayyum atandıktan sonra yapılan haberlerde kurum olarak belediye öne çıkan unsur olmuştur. Ancak kayyum ataması sonrası yapılan haberlerde belediye başkanının öne çıkarıldığı haber sayısı kayyum öncesine göre önemli bir farkla artış gösterdiği söylenebilir. Bu durum yorumlamaya değerdir. Halkın yerel seçim döneminde kendi iradesiyle seçtiği belediye başkanı yerine, bir kamu görevlisinin kayyum başkan olarak atanmasıyla, halkta bu durum ister istemez kayyum belediye başkanının faaliyetleri hakkında soru işareti ve merak oluşturabilmektedir. Yerel medya bu merakı gidermek ve soru işaretlerini cevapsız bırakmamak adına kayyum atandıktan sonraki dönemde belediye başkanıyla ilgili haberleri daha da ön plana çıkarmak istemiş olabilir, şeklinde bu bulgunun sonucu yorumlanabilir.

Haber kaynağı bakımından özel haber yapılma durumu kayyum öncesi ve sonrası dönem için önemli bir fark oluşturmuştur. Kayyum sonrası dönemde özel haber sayısı kayyum öncesi dönemin yaklaşık olarak yarısıdır. Ayrıca kaynağı belirtilmeyen haber oranının da kayyum sonrası dönemde arttığı görülmüştür. Bu durum gazetelerin kayyumla ilgili haberleri verirken haber kaynağını belirtmekten kaçındıklarını gösterebilmektedir. Haber kaynağının belirtilmesinden kaçınılmasının en önemli sebeplerinden biri yerel medya ile belediye arasındaki ilişkilerin gerilmemesi, belediyeye ilişkin eleştiri niteliğinde ya da olumsuz haberler söz konusu olduğunda aralarındaki iyi ilişkiye zarar verebilme endişesi olduğu söylenebilir.

Kayyum sonrası dönemde yapılan haberlerde çözüm önerisi getirilme oranı kayyum öncesi dönem haberlerine göre daha yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Bu durum, olumlu eleştirinin kayyum sonrası dönemde daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bu çalışma, örnekleme yer alan belediyelerle ilgili haberlerin yerel basın gündeminde nasıl temsil edildiği konusunu betimsel bir analizle değerlendirmektedir. Çalışma kayyum atanmış belediyeler örneği üzerine yapılmıştır. Dolayısıyla kayyum atama öncesi ve kayyum atanma sonrasında yerel basın kuruluşlarının belediyeyle ilgili haberleri nasıl gündeme taşıdıkları üzerinde ele alınmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda yerel basın ve belediye arası ilişkilerin incelenmesi amacıyla seçim öncesi ve sonrası değişen yönetimler bağlamında benzeri çalışmalar yürütülebilir. Ayrıca yerel basında yapılanma, yerel basının ekonomi politikası üzerine yapılacak incelemelerle bu çalışmada ortaya konulduğu gibi haber istatistiklerinde meydana gelen farklılıkların açıklanması konusunda çalışmalar yürütülebilir.

KAYNAKÇA

- Aziz, A. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. Nobel Yayıncılık.
- Baskin, O., Aronoff, C. & Dan, L. (1997). *Public relations the profession and the practice*. 4'th Ed., Mc Grow-Hill Companies.
- Coşkun, B. (2007). Kent yönetimine katılım ve kent konseyleri. Abdullah Yılmaz ve Yavuz Bozkurt (Edt.). *Küresel Esintiler ve Yerel Eklentiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi*, (ss. 99-115). Gazi Kitapevi.
- Darren G. L. (2013). *Siyasal iletişim temel kavramlar* (Çev. Alparslan Nas). Kaknüs Yayınları.
- Gökçe, O. (1993). *İletişim bilimine giriş*. Turhan Kitabevi.
- Güllüpunar, H. (2013). Public relations in strategic management: the case of metropolitan municipalities in Turkey. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 8(6), 215-231.
- Işık, M. (2008). *Kitle iletişim teorilerine giriş*. Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Kayyum Nedir?, <https://sozluk.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 25.10.2019).
- Kılıç, S. (2015). Kappa testi. *Journal of Mood Disorders (JMOOD)*, 5(3), 142-144.
- McCombs, M. & Valenzuela, S. (2007). The agenda-setting theory la teoría agenda-setting. *Cuadernos de Información*, 20, 44-50.
- Mutlu, E. (1995). *İletişim sözlüğü*. Ark Yayınevi.
- MW. (2020). "Agenda", <https://www.merriam-webster.com/dictionary/agenda>, (Erişim Tarihi: 14.03.2021).

- Özçetin, B. (2018). *Kitle iletişim kuramları kavramlar, okullar, modeller*. İletişim Yayınları.
- Park, R. E. (1922). "American Journal of Sociology", <https://www.jstor.org/stable/2764394> (Erişim Tarihi: 26.03.2019).
- Rogers, E. M. & Dearing, J. W. (1988). Agenda-setting research where has it been where is it going. In James A. Anderson (Eds.) *Communication Yearbook 11*, (ss. 554-594.), Routledge.
- Sezgin, M. (2011). Belediyelerde halkla ilişkiler ve halka dönük yönetim. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 93-120.
- TDK, (2019), "Gündem", <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 07.01.2019).
- Tekinalp, Ş. ve Uzun, R. (2006). *İletişim araştırma ve kuramları*, Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Tokgöz, O. (2015). *İletişim kuramlarında anlam vermek başlangıcından günümüze Angloamerikan iletişim kuramı*, İmge Kitabevi Yayınları.
- Türk Medeni Kanunu (2019) Madde 403, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>, (Erişim Tarihi:25.10.2019).
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2011). *Bilimsel araştırma süreci ve spss ile veri analizi*. Detay Yayıncılık.
- Yalçındağ, Selçuk (1996). *Belediyemiz ve halkla ilişkileri*. TODAİE Yayınları.
- Yaman, F. T. (2017). Katılımcı demokrasi: kapsam ve unsurlar. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 137- 160.
- Yıldırım, B. (2015). İçerik çözümlemesi yönteminin tarihsel gelişimi uygulama alanları ve aşamaları. İçinde: Besim Yıldırım (Edt.) *İletişim Araştırmalarında Yöntemler* (ss. 105-155). Literatürk Yayınları.
- Yüksel, E. (2001). *Medyanın gündem belirleme gücü*, Çizgi Kitabevi.

EKLER

Kodlama Cetvelindeki Verilere Yönelik Operasyonel Tanımlar

Kategoriler	Operasyonel Tanımlar
Belediye Haberi	Belediyenin yürüttüğü faaliyetler hakkında ya da belediye başkanıyla ilgili haberlerin varlığı ve yokluğu
Kayyum ve Belediye Haberi	Kayyum atandıktan sonraki dönemde kayyum atanmış belediyenin yürüttüğü faaliyetler ya da kayyum belediye başkanıyla ilgili haberlerin varlığı ve yokluğu
İlk Sayfadan İç Sayfalara Yönlendirme	Gazetelerin ilk sayfalarında yer alan belediye haberlerinin sayfa numarası verilerek iç sayfalara yönlendirilip yönlendirilmediğine dair bilgi
Haberin Yönlendirilen Sayfa Numarası	Gazetelerin ilk sayfalarında yer alan belediye haberlerinin yönlendirildikleri sayfa numaraları
Haberde Öne Çıkarılan Konu	Kayyum atanan Diyarbakır, Mardin ve Batman belediyelerinin Kayyum öncesi ve sonrası yürüttükleri faaliyetlerinin kategorileştirilmesi
Haberin Çeşitli	Haberlerin gazetenin manşet, sürmanşet, sayfanın eteği veya yan sütunda

Özelliklere Göre Dağılımı	olma durumuna göre belirlenmesi
Haberde Öne Çıkan Unsur	Haberde kurum veya belediye başkanının öne çıkarılma durumu
Belediye ya da Başkanına Yönelik Övgü veya Eleştiri	Haberin başlığında - içeriğinde belediye ya da belediye başkanına yönelik övgü veya eleştirinin olması
Haberde Siyasi Partiyeye Vurgu	Haberin başlığında- içeriğinde herhangi bir siyasi partinin adının geçmesi
İdeoloji Öne Çıkarma	Haberin başlığında- içeriğinde herhangi bir ideolojinin adının geçmesi veya ideolojik söylemin olması
Haber Kaynağı	Haberin kimin yaptığı, haberin nereden çıktığı (özel haber, ajans, bildiri-bülten, resmi açıklama, sosyal medya, web sitesi, haber merkezi) veya haberin kaynağının belirtilmemesi
Haberde Görsel Kullanımı	Haberde görsel doküman kullanılması
Haberde Kullanılan Görsel Türü	Haberde kullanılan görsel dokümanın fotoğraf, grafiksel unsur vb. niteliği
Görselin Renk Durumu	Gazetenin kullandığı görseli renkli veya siyah beyaz olarak baskılama durumu
Haberde Kullanılan Başlık Türü	Habere atılan başlığın niteliğine (alıntı, betimleyici, yorumlayıcı, bilgi verici, soru ifadesi ve diğer gibi) yönelik bilgi
Haberin Sunum Şekli	Haberin olumlu, olumsuz ya da tarafsız şekilde sunulması
Kayyum Sonrası Belediye Haberine Nasıl Yaklaşıldığı	Kayyum dönemindeki belediye ile ilgili haberlerde, haber içeriğinin olumlu, olumsuz ya da tarafsız şekilde sunulması veya haberin kayyumla ilgili olmama durumu
Sürecin Ne Olarak İsimlendirildiği	Kayyum sürecinin hangi kelimelerle isimlendirildiğine yönelik bilgi
Haberde Bir Çözüm Önerisi Var mı?	Haber içeriğinde sorun ifade edildiğinde bu soruna çözüm önerisinde bulunulup (çözüm önerisi bulunmaktadır), bulunulmadığına (çözüm önerisi bulunmamaktadır) ilişkin bilgi
İlk Sayfada Konuyla İlgili Köşe Yazısına Yönlendirme	Haberin yapılan olayla ilgili ilk sayfadan iç sayfalara köşe yazarlarının yazısı varsa bu yazıya yönlendirme durumu
Kayyumla Olumlu Yaklaşılan Haber	Kayyumla ilgili olumlu haber durumunun varlığı ve yokluğu

HEGEMONIC TRADE POLICIES OF THE US AND THEIR EFFECTS ON TURKEY

Barış ÜLKER¹

Emin ERTÜRK²

Abstract

Hegemony describes the dominance of a country or a person over others and Hegemonic Stability Theory is derived from this notion. According to this theory, a hegemon country is necessary to obtain and maintain a globally open and stable economy. The US has become the hegemon power of the world after the World War II. Trade policies are the main tools that a hegemon power uses to create pressure on the others. The US used this tool also on Turkey by imposing arms embargo after the Cyprus Peace Operation in 1974. Donald Trump elected as the president in 2017 and he started a global trade war by increasing the tariffs. However, the numbers show that the US continues to import from Turkey increasingly even though the high tariffs have been imposed since 2018. In this study, the cointegration relationship between the total value of Turkey's exports to the US and the average weighted rate of most favored nation tariffs (MFN) applied to Turkey by the US are analyzed for 1991 – 2019 period. The results revealed that there is no cointegration relationship between the Turkey's exports to the US and the MFN tariffs imposed to Turkey by the US.

Keywords: Hegemony, Tariffs, Trade War, Export, Import

¹ Res. Assist. Dr., Dicle University, Economics Department, Diyarbakır, baris.ulker@outlook.com, ORCID: 0000-0002-6860-8210

² Prof. Dr. Bursa Uludağ University, Economics Department, Bursa, eerturk@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2469-4417

ABD’NİN HEGEMONYACI TİCARET POLİTİKALARI VE TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Öz

Hegemonya bir ülkenin ya da kişinin diğerleri üzerinde üstünlüğü tanımlar ve Hegemonyacı İstikrarı Teorisi de bu kavramdan türetilmiştir. Söz konusu teoriye göre küresel olarak açık ve istikrarlı bir ekonominin sağlanması ve devamlılığının korunması için hegemon bir ülkenin varlığı gereklidir. ABD 2. Dünya Savaşı’ndan itibaren dünyanın hegemon gücü haline gelmiştir. Ticaret politikaları da hegemon gücün diğerleri üzerinde baskı kurmak için kullandığı temel politikalardan biridir. ABD, bu aracı Türkiye üzerinde, 1974’deki Kıbrıs Barış Harekâtından sonra silah ambargosu uygulayarak kullanmıştır. 2017’de Donald Trump, başkan seçildikten sonra tarifeleri yükselterek küresel bir ticaret savaşı başlatmıştır. Ancak, rakamların da gösterdiği üzere, yükselen tarifelere rağmen ABD, Türkiye’den artan miktarlarda ithalat yapmaya devam etmektedir. Bu çalışmada, ABD’nin Türkiye’ye uyguladığı tarifelerin etkilerinin tespit edilebilmesi amacı ile Türkiye’nin ABD’ye yaptığı ihracatın toplam değeri ile ABD’nin Türkiye’ye en çok kayırılan ülke kapsamında uyguladığı gümrük vergilerinin ağırlıklı ortalaması arasındaki eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. 1991 – 2019 yıllarını kapsayan veriler kullanılarak yapılan çalışma, Türkiye’nin ABD’ye yaptığı toplam ihracat ile ABD’nin uyguladığı gümrük vergileri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Gümrük Tarifesi, Ticaret Savaşı, İhracat, İthalat

INTRODUCTION

1. WHAT IS HEGEMONY?

Hegemony is defined as the dominance and the pressure of a state or a person over another state or another person. It is one of the most crucial phenomena of the international relations for analyzing the power balance among the countries. The leading investigation studies on the application of the hegemonic power as a tool of pressure and dominance among the countries were conducted by Antonio Gramsci who was the Italian Communist Party’s Secretary General. After he was arrested in December 1926 by the National Fascist Party and sentenced to 20 years in jail, he developed the “Theory of Hegemony” in 9 years and that had been the most important contribution to the Marxist Theory in the 20th century (Bates, 1975, p. 351). According to Gramsci, the supremacy of a social group manifests itself in two ways; as “domination” and as “intellectual and moral leadership” (Gramsci, 1971, p. 45).

Antonio Gramsci approached the hegemony phenomenon as a class project within the scope of Marxist ideology and defined it as a “historical bloc”. He analyzed the “historical bloc” over three examples. In this context, the first example appears when the hegemonic class becomes economically revolutionist on the production level. This class has the ability to carry

the economy to another dimension and shapes the future developments by creating new productivity relations. The second example appears when the hegemon class takes over the state governance and forms the political structure to serve its own interests. The third example appears on the intellectual and the moral dimension. The dominant class propagates its own worldview to all societies and this worldview is considered as a regular approach by the dominated societies (Woolcock, 1975, p. 204-205). As a summary, Gramsci stated that the hegemon class created its domination on economic, politic and social areas and suppressed the society over these notions.

2. HEGEMONIC STABILITY THEORY

Hegemonic Stability Theory argues that sustainability of the international economic openness and its stability can only be possible under the existence of a dominant state. This idea was strongly supported by several American academicians who were specialized in the area of the international relations (Webb & Krasner, 1989, p. 183). According to the theory, the rise of the hegemon state is the period of abundance whilst its fall is the period of scarcity (Katzenstein, 1977, p. 3). American economic historian, Charles Kindleberger, defines this theory as “a system of world economy based on the leadership” (Kindleberger, 1981, p. 251). According to him, liberal economic order needs a leader country. This country manages the internationally defined standards consciously or unconsciously and forces the other countries to obey them (Kindleberger, 1973, p. 28). Similarly, American political scientist, Robert Gilpin, argued that the liberal economic order could only be sustained by the support of the most powerful country or countries. He states that the hegemon country should ensure the persistence of free trade, foreign investment and a smooth monetary system (Gilpin, 1981, p. 145).

The researches that investigate the Hegemonic Stability Theory are classified in two categories. The first one supports the hegemony for the organization of the international order. Because the natural core of the international relations is anarchic. If there is no dominant state who determines and imposes the international rules, it is impossible to have a consistent system. Only a hegemon state can oppress violator countries that have tendency of abusing this anarchic order and provide continuity to stability of the system (Özen, 2005, p. 6). The second category of the researches states that hegemony is used for the power. The hegemon country uses the international rules for its interests, not for securing the global order. The hegemon obtains the power of management not only from its own economic relations but also from the relations among the other countries with these rules (Özen, 2005, p. 11).

Hegemony may also appear in both global or regional dimensions. Regional hegemony appears when a country shows the characteristics of a global hegemon in a specific geographic area (Prys, 2009, p. 197). The hegemon country has politic, economic or military dominance, control or effect over neighboring countries in regional hegemony. The example of hegemon countries are China, India, Brazil and South Africa and they are considered as not only globally rising powers, but also regional hegemons that challenge the global economic system and have the leadership positions in their regions (Destradi, 2010, p. 903).

3. THE HEGEMONIC POWER OF THE US AND THEIR EFFECTS ON TURKEY OVER TRADE POLICIES

3.1. The Rise of the US as Hegemon Power

The first decade after the World War I was relatively stable; however, the Great Depression started in 1929 induced the deepest global recession of the 20th century. It rapidly deteriorated this relative stability. Besides, the Smoot-Hawley Tariff Act, which was signed in 1930 by the US government, triggered a huge wave of protectionist measures among the other countries. This act exacerbated the instability caused by the Great Depression. These crises raised fascist inclinations in some European countries such as Germany, Italy and Spain and fascistic parties came to power in these mentioned countries. Ultimately, the economic instabilities and the political instabilities became the main reason of the World War II, which started in 1939. This war dragged the world into an unprecedented chaos. It was argued that the reason of the instability started in the second half of the interwar period was the lack of a hegemon power so the sustainability of the international system could not be provided. The economic and politic power of the UK declined in 1919 – 1939 period and the US was unwilling to accept the hegemon role (Yazid, 2015, p. 68).

The US started to take the global hegemon position over even before the end of the World War II in 1945. Bretton Wood Conference was held in 1944 under the leadership of the US and the new rules of the international monetary system to replace prewar gold system were agreed. The US dollar was fixed to gold and the other currencies were pegged to the US dollar in this system. The establishment of the International Monetary Fund (IMF) and the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) were also agreed in this conference (Dominguez, 1993, p. 357). The first meetings of the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) were held in 1947 with the participation of 23 countries which

were in charge of 80% of the entire global trade. The US decreased tariffs by 35% as the leader of the GATT meetings and took a major step to liberalize the international trade (Irwin, 1995, p. 325). The US also had a crucial role on the rapid reconstruction of the Europe after the huge destruction caused by the World War II. There were two financial recovery programs in this scope. The first one was the Truman Doctrine announced in 1947, which consisted of 400 million US dollars support to Greece and Turkey against the threat of USSR communism. The second and the most important program was the Marshall Plan which started in 1948 ended in 1952. Fifteen countries including Turkey were supported within this plan and the total amount of the financial aid was 13 billion US dollars (Tarnoff, 2018, p. 9).

The US achieved a global monetary dominance by pegging major currencies to the US dollar over gold after the World War II and became the leader of the liberal international trade by pioneering the global tariff reduction. It also became the main creditor of the world by financially supporting reconstruction of the European countries. These factors helped US to achieve the global hegemon position and adoption of its hegemony by the other countries. However, the official collapse of the Bretton Woods system in 1973 and the end of the golden age of the capitalism weakened the hegemon position of the country. Although the hegemon status of the US has been discussed since then, it is still one of the most dominant countries in the global system. Even in the 21st century, despite of the 2007 - 2008 Financial Crisis, newly rising economies, revival of the multipolar world order, increase of China's and Russia's share in the global power distribution, US is irrefutably the dominant country of its own class (Norrlöf, 2020, p. 1281).

3.2. The Use of the Trade Policies as a Hegemonic Pressure Tool by the US

The most important feature of a country's hegemon power is its adoption by the other countries as the Hegemonic Stability Theory asserts. The hegemon country should not only affect the other countries militarily and culturally, but also economically. The trade policies implemented by the hegemon country also play a basic role for the determination of the global trade liberalization level. The hegemonic trade policies based on monetary and finance systems are important factors for the future of the hegemon country in the system as well. Therefore, hegemonic policy makers should create suitable strategies for the country. These strategies help the hegemon to reach its targets and enable the international system to develop itself (Pigman, 1997, p. 186). Although it is assumed that the main objective of the hegemon's trade policies is ensuring the permanence of the free trade, this is not always the case in the real world. Trade policies are used as a tool for pressure and the hegemon country threatens the

target country with retaliatory sanctions if its demands are not accepted. These sanctions might be imposed unilaterally or multilaterally via international institutions such as World Trade Organization (WTO) (Anesi & Facchini, 2019, p. 225). Trade sanctions are a subcategory of the economic sanctions. These sanctions are imposed over several mechanisms. Quotas, tariffs, non-tariff barriers, freezing or impounding of assets and embargos are the main trade policies that are used as an element of pressure.

The US, as a hegemon country, often uses trade policies as an element of pressure. There are several targets underlying the trade sanctions. The primary target of resorting these sanctions is forcing countries to obey the rules put by the US. The second target is changing the government or the regime of the country in where the sanctions are imposed. The third target is using sanctions as a punishment tool. The US tries to prohibit the reuse of the wrong policies with these sanctions. The fourth target is imposing trade sanctions to a country to threaten other countries at the same position. Lastly, the US uses sanctions not only to control other countries but also to consolidate the domestic political support (Lindsay, 1986, p. 156).

Cuba, Iran, North Korea and Syria are the most known countries that have been imposed sanctions by the US. These countries are also in the US's list of the State Sponsors of Terrorism. After the Cuban Revolution ended in 1959, trade sanctions have been imposed to Cuba since 1960s as it is claimed that the single party authoritarian regime blocked freedom of speech, unionization and the other basic human rights (Sullivan, 2021). The trade sanctions have been imposed to Iran as a basic pressure policy since 1979 after the revolution. These sanctions aim to limit Iran's power in the Middle East (Katzman, 2021, p. 1). The sanctions have also been imposed to North Korea since 1950s. They were tightened up after North Korea started to accelerate its nuclear weapon programs in the beginning of 2000s. The basic sanction tools used by the US against North Korea are banning exports of many goods including arms and import of natural gas, freezing assets of the people related with the nuclear weapon program and imposing financial sanctions to the banks working with North Korea (Carbaugh & Ghosh, 2018, p. 137). Syria was also included in the US's list of the State Sponsors of Terrorism in 1979 and new sanctions were added to existing ones in 2004 and 2011 because human rights are increasingly violated. Main sanctions that the US imposes on Syria are embargo on the trade of arms, export of goods and services produced in the US and import of Syrian oil (The Carter Center, 2020, p. 8). EU members and other strong countries also imposed similar sanctions to above countries due to the hegemon power of the US.

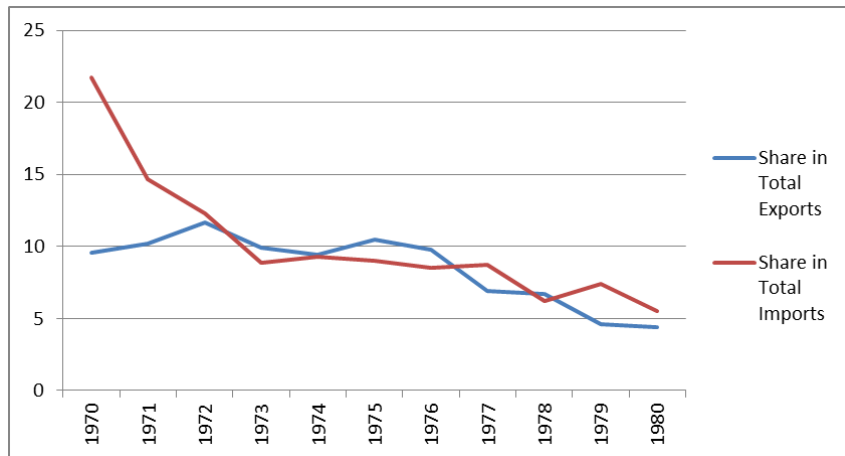
3.3. The Reflection of the Hegemony on Trade Relations between the US and Turkey

The trade relations between the US and Turkey date back to the past. As the Soviet Union became a threat after World War II, these two countries got closer as Turkey played a crucial role for the protection of the Western Europe from the communism threat. Turkey received financial aids within the scope of Truman Doctrine and Marshall Plan from the US. Besides, both countries were the members of GATT before 1995 and have been the members of WTO since 1995. It is another factor that strengthens the trade relations between these two countries. The trade volume between the US and Turkey was only 10.68 million US dollars in 1923. It increased to 114.55 million US dollars in 1950 and 7.05 billion US dollars in 2000 (TurkStat, 2014, p. 453). The trade between the US and Turkey has been intensifying for years.

The trade between the US and Turkey has an upwards trend in general, however, the relations have not been positive all the time. It fluctuates depending on the political conjuncture and the US used its hegemon power as a pressure tool over trade policies on Turkey as well. These pressures also affected some other powerful countries and it increased the magnitude of the sanctions and damaged Turkey's international trade further.

The most obvious example of the trade sanctions that the US imposed to Turkey in scope of its hegemon power is the embargo of 1974 after the Cyprus Peace Operation. Turkey started a military operation on 20 July 1974 to protect Turkish Cypriots after Greece supported a coup in the island on 15 July 1974 (Adamson, 2001, p. 278). Indeed, the US got involved in this matter after it was rumored that Turkey would step in because of the armed conflict started in Cyprus between 1963 and 1964. The president of the US, Lyndon B. Johnson sent a letter to the prime minister of Turkey, İsmet İnönü on 5 June 1964 to warn him not to start any operation without approval of the US. This letter is also known as "The Johnson Letter" and it delayed the intervention of Turkey to Cyprus for 10 years (Savcı, 2021, p. 16). However, the operation started in July 1974 and in December 1974, the US Congress announced that they would impose an arms embargo to Turkey and halt the military support if the problems could not be solved diplomatically. As it was not possible to solve the problem in a diplomatic way, the imposition of the embargo started on 5 February 1975 (Brumage, 2015).

The arms embargo did not cause a complete breakdown of the economic relations between the US and Turkey, however, it merged with the Oil Crisis of 1973 and high military costs of the peace operation. These factors led a severe crisis. Turkey's primary arms supplier was the US so the country was obligated to import from different countries. The defense budget peaked to 2.6 billion US dollars in 1977 and 1978. This amount was equal to 30% of Turkey's total budget in that period (Durmaz, 2014, p. 33). Turkey was an importer of manufactured goods from the US and an exporter of agricultural products to the US. Both Turkey's exports to the US and imports from the it decreased during this period. However, it is not possible to state that the arms embargo was the only reason of the trade volume decrease between these two countries. Because of the oil crisis of 1970s, the interest rates in Western countries increased and caused high level of unemployment and inflation. These factors negatively affected the global aggregate demand and caused decrease of the trade between the US and Turkey.

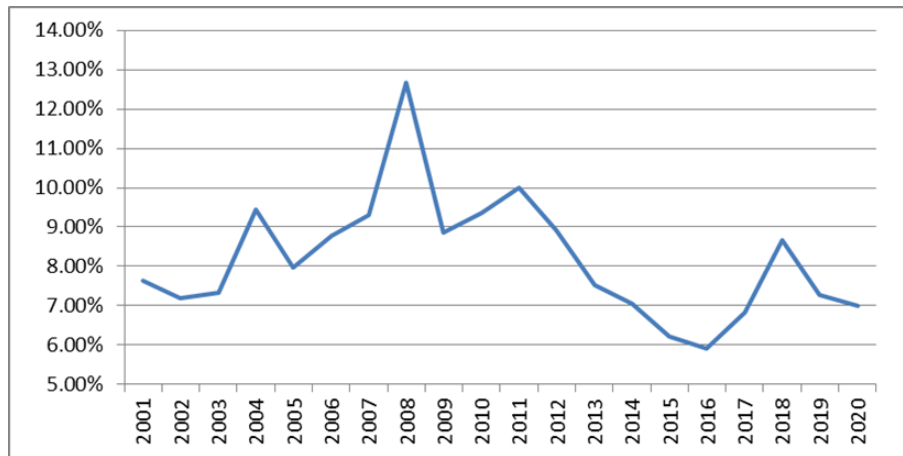
Source: TurkStat, Statistical Indicators, 1923 – 2013, 2014.

Figure 1. The Share of Exports to the US and Imports from the US in Turkey's Total Exports and Imports

During the 21st century, the political and economic relations between the US and Turkey were positive in general. However, after Donald Trump's election as the president of the US in 2017, these relations deteriorated rapidly. The US started to use foreign trade policies as a pressure tool explicitly based upon its hegemon power on several countries including Turkey. These policies have had negative impacts primarily on steel and aluminum sectors. The Trump Administration started to apply 25% tariff on steel imports and 10% tariff on aluminum imports that have been made from numerous countries including Russia, China, Japan, India and Turkey in 2018, in order to protect its national security under the Section 232 (Salotti et al., 2019, p. 7). Starting from 2000s, the US's steel and aluminum imports

significantly increased and damaged domestic producers, so at first sight, it might be concluded that these tariffs were applied for both increasing national welfare and gaining domestic political support. However, the US doubled these tariffs and raised the steel tariffs to 50% and the aluminum tariffs to 20% for Turkey in August 2018. Donald Trump announced that the reason behind the increase of the tariffs was the rapid depreciation of Turkish lira's value against the US dollar and the increase of domestic steel production in the US had not reached to desired levels (Tankersley et al., 2018). However, many opinions state that there are not only economics reasons, but also political reasons behind the tariff increase. It is claimed that the trail of Pastor Andrew Brunson, who was arrested within the scope of the coup attempt of 15 July 2016, was directly related to this tariff increase. After the Pastor was released in October 2018 and went back to the US, Donald Trump halved the tariffs and decreased them to 25% for steel and 10% for the aluminum again in May 2019.

Raw steel, raw aluminum and their products are Turkey's essential export goods. In 2010, the share of the export value of these products were 7.63% in total exports and increased up to 12.67% in 2008, however, it decreased to 8.66% in 2018, 7.26% in 2019 and 6.99% in 2020.

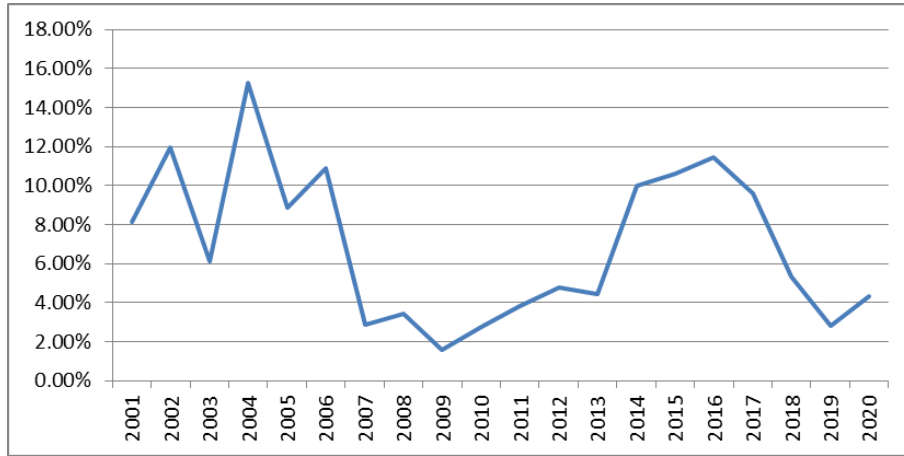

Source: UN, UNCTAD Comtrade, 2021

Figure 2. Share of Steel and Aluminum Exports Value in Turkey's Total Exports Value

The US is also an important market for Turkey's steel and aluminum exports. However, it is not possible to state that the trade volume of these goods between the two countries has always been steadily growing. The share of Turkey's steel and aluminum exports to the US in its total steel and aluminum exports was 8.15% in 2001 and reached 15.27% in 2004, as it was the highest value of the previous 20 years. Due to 2007 – 2008 financial crises, this share fell down to 1.60% in 2009, but started to rise again in 2010. It reached to 11.44% 2016, however,

after the imposition of the tariffs it fell to 5.36% in 2018, 2.82% in 2019. It increased again to 4.31% in 2020 after the tariffs were halved.

Source: UN, UNCTAD Comtrade, 2021.

Figure 3. The Share of Turkey's Steel and Aluminum Exports to the US in Its Total Steel and Aluminum Exports

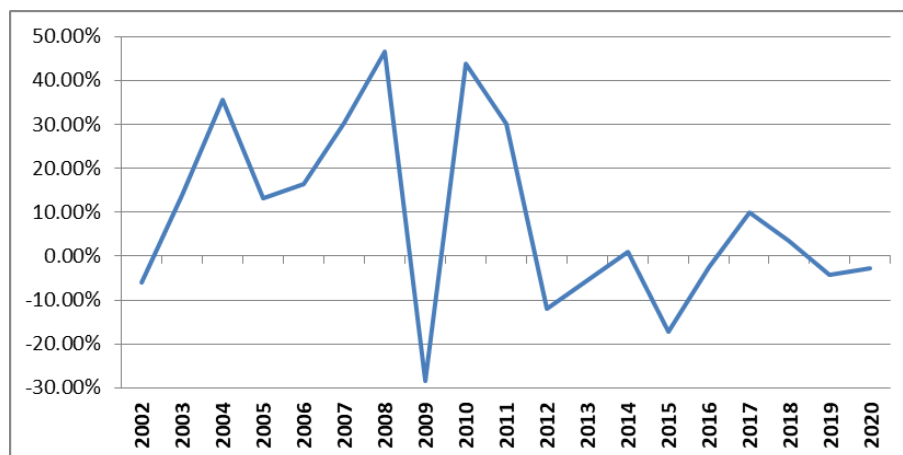
The value of steel and aluminum exports of Turkey to the US in Turkey's total export value is quite low. It was 1.18 billion US dollars in 2014 and it was only 0.71% of Turkey's total export value. This share fell down to 0.2% in 2019. However, the value of Turkey's total exports to the US increased by 10.1% in 2017, 7.0% in 2018 and 7.7% in 2019 (TurkStat, 2020). These numbers show that the US's trade pressure policies did not affect Turkey's export growth in total. However, Turkey's total steel and aluminum export increased by 27.5% in 2017 and 35.36% in 2018 but decreased by 9.66% in 2019 and 9.69% in 2020. It is not possible to say that the only reason behind this fall is the tariff increase. The global demand of steel and aluminum shrank in 2019 and 2020, also, the trade policies of the US induced protectionist tendencies among the other countries in several areas. These factors also have significant negative contributions on the decrease of steel and aluminum trade not only in Turkey, but also in global scale. Yet, Turkey was still the 8th biggest steel producing country and its steel and aluminum production growth rate ranked the 1st among the first 10 countries in 2019 (Özden et al., 2020, p. 11).

The US imposed another trade sanction to Turkey over the Generalized System of Preferences (GSP). GSP was put into effect in 1975 by the US and it allows 131 countries to export 3474 different goods to its market without any tariffs. Turkey had been a member of the program since its beginning (USTR, 2006). However, although steel and aluminum tariffs were halved

in May 2019, the US announced that Turkey was developed enough not to be a member of GSP program anymore and its membership was terminated (Pamuk & Beech, 2019). The US imported several items from Turkey under the scope of GSP such as agricultural products, vehicles, machinery and their spare parts, jewelry and plastics (Anadolu Ajansı, 2019). Although its termination from the program, Turkey's export to the US increased to 8.97 billion US dollars in 2019 from 8.3 billion US dollars in 2018. It reached to 10.19 billion US dollars in 2020 (UNCTAD, 2021). The US was the 5th biggest export market for Turkey in 2018 and 2019 and it became the 3rd in 2020 (TurkStat, 2021). Although Turkey's GSP membership was terminated, it did not affect Turkey's exports to the US at all. There are several reasons behind it such as the US's weakening hegemon position since 1970s and increasing effects of new superpowers such as Russia and China.

Following the imposition of high tariffs in 2018, Turkey started to impose retaliatory tariffs to the US as well. New countervailing tariffs were put into effect for the imports from the US and their rates were between 4% and 70%. The total value of the imports affected from these tariffs were 790 million US dollars in 2019. After the US doubled the tariffs in August 2018, Turkey also raised the countervailing tariffs to 4% - 140%, however, as the US halved them in 2019, Turkey also cancelled the second tariffs rise (Akhtar, 2021). Turkey's retaliatory tariffs included several products such as dried nuts, rice, alcoholic beverages, tobacco, coal, paper and passenger vehicles ("ABD Menşeli Bazı"..., 2018). Turkey's export from the US have had an increasing trend for the last 20 years. It increased by 13.97% in 2003, however, due to the 2007 – 2008 financial crises, it decreased by 28.40% in 2009. In 2010, it increased again by 43.69%. Turkey's imports from the US started to decrease due to the trade war and it fell by 4.28% in 2019 and 2.72% in 2020.

Source: UN, UNCTAD Comtrade, 2021.

Figure 4. The Growth Rate of Turkey's Imports from The US

The data shows that although the US uses its hegemon power by creating pressure via trade policies, Turkey's international trade keeps growing. Although the US increased tariffs against Turkey, its imports from Turkey increased year by year. On the contrary, Turkey's imports from the US decreased in 2019 and 2020, so the foreign trade deficit of the US arising from its trade with Turkey increased in both years. Turkey's foreign trade deficit arising from its trade from the US was 4.07 billion US dollars in 2018 and it fell to 2.88 billion US dollars in 2019 and 1.32 billion US dollars in 2021 (UNCTAD, 2021).

In this study, Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Model is used to understand the effects of the tariffs imposed by the US against Turkey. The cointegration relationship between Turkey's exports to the US and the tariffs imposed by the US is analyzed with the model.

4. LITERATURE

There are several yearly reports about the trade relations between Turkey and the US prepared by the institutions such as Ministry of Commerce, the Foreign Economic Relations Board of Turkey (DEİK), associations such as Turkish Industry and Business Association (TÜSİAD) and several exporters' unions. These reports generally contain visual and verbal information related to the types of the goods and services, volume of the trade, growth rates and trade potentials in the future.

One of the leading studies on the relation between tariffs and trade volume is made by Mordechai E. Kreinin in 1969. The study investigated the effects of tariff changes in the US for 1954 – 1956 period and it showed that the import volume of the goods of which the tariffs were reduced increased by 59% (Kreinin, 1961, p. 315).

Thompson & Reuveny (2003) studied the relationship between tariffs and trade fluctuations for Britain, France, the US, Germany and Japan by using the data covering 1854 – 1990 period. They concluded that, in general, the antecedence of trade on protectionism predominates over the antecedence of protectionism on trade.

Another wide research made the understand macroeconomic effects of the tariffs by Furceri et al. (2019). Impulse response functions were estimated for 151 countries covering 1963 – 2014 period. According to the results, although the tariff increases have significant effects on unemployment, inequality, and real exchange rate, their effects are relatively small on trade balance (Furceri et al., 2019, p. 15).

The recent econometric studies analyzing the effects of the tariffs on foreign trade are generally focused on the trade war started by the US. Handley et al., (2020) analyzed the relation between the US's tariff increase and the export growth rate on firms' level. The results show that increasing tariffs weakens the export growth rate of the firms located in the US. Berthou & Stumpner (2020) analyzed the effects of the tariffs raised due to the trade war between China and the US on total export value. The data between 2017M1 and 2019M1 period are used for 33 trade partner countries. According to the results, the raise of the tariffs decreased both China's and the US's exports to the given trade partners.

There are also a number of studies made for the other countries rather than the US. For example, Isakova et al. (2016) studied the importance of the tariffs under the scope of Eurasian Customs Union that was established by Russia, Kazakhstan and Belarus. The research shows that the tariff changes have no effects within the union. Only Russia's tariff decrease increased its exports to the third countries. Gutierrez & Machuca (2021) did a study for Spain and used export and tariff data involving 1995 – 2019 period. Gravity model used for this study and it shows that a permanent increase of the tariffs decreases Spain's exports in the long term.

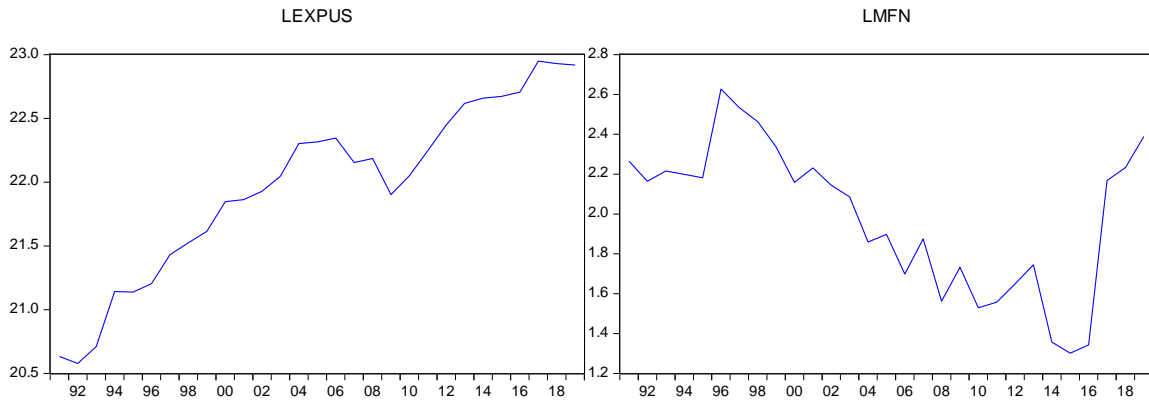
5. METHODOLOGY AND FINDINGS

5.1. Data Set and the Model

The data set used in this study is yearly and covers 1991 – 2019 period. The first data is value of the Turkey's export to the US in US dollars term and the second data is weighted average of the most favored nation (MFN) tariffs imposed to Turkey by the US. The export value data is obtained from the UN Comtrade database and the tariff data is obtained from the database of World Trade Integrated Solutions (WITS). Both data are normalized as their natural logarithms are taken. Export value data is denoted as $LEXPUS$ and tariff data is denoted as $LMFN$. The model is given below as $LEXPUS$ is the dependent variable and $LMFN$ is the independent variable:

$$LEXPUS_t = \beta_1 + \beta_2 LMFN_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

The graphs of the data are below:

Figure 5. The Natural Logarithms of Turkey’s Export Value to the US in US Dollars Term and Weighted Average of MFN Tariffs Imposed to Turkey by the US

5.2. Unit Root Test

Firstly, the stationarity of the data is controlled with the unit root test. The model should be established as below for the unit root tests that follow stochastic processes:

$$Y_t = pY_{t-1} + \mu_t \quad -1 \leq p \leq 1 \quad (2)$$

This model is calculated and if $p = 1$, than the data have a unit root, pure random walk and non-stationary (Sevüktekin & Çınar, 2014, p. 326). If $|p| < 1$, than Y_t is stationary. The test developed by Dickey and Fuller is used to calculate whether Y_{t-1} is 0 or not. According to this test, the null hypothesis is $\delta = 0$ (or $p = 1$, because $\delta = p - 1$) and the t value follows τ (tau) statistics for the Y_t coefficient.

The Dickey – Fuller (DF) test assumes that μ_t error term has no correlation, however, in some cases, μ_t is correlated. Dickey and Fuller improved the DF test to solve this problem by adding lagged values to ΔY_t dependent variable. This test is known as Augmented Dickey – Fuller (ADF) test the regression estimated by this test is below:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \mu_t \quad (3)$$

μ_t shows white noise error term in above regression. The number of the lagged value terms is calculated here to eliminate the correlation and this number is added to the error term. ADF test is also based on $\alpha_i = 0$ hypothesis as DF follows an asymptotic distribution.

Table 1 shows the results of ADF unit root test that applied to the data used for the analyze:

Table 1. Results of ADF Unit Root Test

LEXPUS		LMFN	
I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
-1.925651	-5.140427 ^a	-1.168242	-3.765189 ^b

Note: Schwarz Information Criteria is used for the test and maximum lag length is defined as 7. ^a shows significance on 1% level, ^b shows significance on 5% level and ^c shows significance on 10% level.

The test results show that *LEXPUS* is non-stationary on the level however, its first difference is stationary within 5% significance. *LMFN* is also non-stationary on the level however its first difference is stationary within 1% significance. According to the results of ADF test, both data is stationary on *I(1)* so ARDL Model is suitable to test the cointegration.

5.3. Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Bounds Test

Cointegration tests are used to figure out whether there is a long-term relation between the variables for the time series analysis. Normally, all the series have to be stationary for this test, however, if the series are non-stationary separately but create a stationary process as a group, application of cointegration tests becomes possible (Bozkurt, 2007, p. 109).

ARDL, which was developed by Pesaran, Shin and Smith (2001), is one of the most suitable tests to analyze cointegration regardless the stationarity levels of the data. The test gives better results when lagged values of the variables are not taken into consideration (Sevüktekin & Çınar, 2017, p. 576). The model of the test is below:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n b_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n c_i \Delta X_{t-i} + d_1 Y_{t-1} + d_2 Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

In this model, Δ denotes the difference operator, ε_t denotes independent random errors with zero mean and finite covariance matrix, α_0 denotes the constant term, b_i and c_i denotes lagged terms and d_1 and d_2 denotes cointegration terms. Bounds F-Test is used for this model to find out whether there are one or more cointegration (Jenkins & Katırcıoğlu, 2010, p. 1701-1705). The bounds test model for the long-term relation analysis is as below:

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n a_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n a_{2i} \Delta X_{t-i} + \mu_t \quad (5)$$

There are three factors controlled to evaluate the results of ARDL Bounds Test:

- $F\text{-Statistics} < I(0) \text{ Bound} \rightarrow$ There is no cointegration.
- $F\text{-Statistics} > I(1) \text{ Bound} \rightarrow$ There are one or more cointegration.
- $I(0) \text{ Bound} < F\text{-Statistics} < I(1) \text{ Bound} \rightarrow$ The decision is inconclusive.

Before using ARDL Bounds Test, heteroscedasticity, histogram – normality and serial correlation LM test are applied to the data and they passed all these diagnostic tests. Besides, Maximum lag lengths necessary for the ARDL test are shown in Table 2:

Table 2. Maximum Lag Lengths

Number of Lags	AIC	SC	HQ
0	2.263140	2.360650	2.290185
1	-0.978191*	-0.685661*	-0.897056*
2	-0.756423	-0.268873	-0.621197
3	-0.599719	0.082851	-0.410403
4	-0.501990	0.375600	-0.258584

Note: * denotes the lowest critical value that indicates the maximum lag length.

All Akaike, Schwarz and HQ information criterions show that the maximum lag length is 1. According to this result, if bounds test shows that there is a cointegration, ARDL (1, 0) model is going to be used to test long-term relationship.

The results of the ARDL Bounds test applied to *LEXPUS* and *LMFN* are shown in Table 3:

Table 3. The Results of the ARDL Bounds Test

ARDL Bounds Test Statistics	Value	k
F-Statistics	1.733083	1
Critical Value Bounds / Significance Levels		
	I(0) Bound	I(1) Bound
10%	4.05	4.49
5%	4.68	5.15
2,5%	5.3	5.83
1%	6.1	6.73

The results show that the value of F-Statistics is below I(0) bound at all significance levels including 10%. According to these results, there is no cointegration between Turkey's export

value to the US in US dollars terms and the weighted average of the MFN tariffs imposed to Turkey by the US.

CONCLUSION

Hegemony concept has existed since the birth of the modern states. As Gramsci analyzed hegemony as a theory, several American political scientists and economists presented the Hegemonic Stability Theory after the World War II and they argued that a hegemon country is necessary for the establishment of a global order and ensure its stability. Following the WWII, the US became the hegemon country, however, its hegemonic power weakened after Bretton Woods system officially collapsed and followed by the petrol crisis in 1973 and new superpowers started to rise by the end of the 20th century. Nevertheless, the US is still holding sufficient hegemon power, especially to direct the international trade.

The US adopts several tools when using its hegemon power and these are military, cultural and economic elements. It has been using economy as a pressure factor for years. Increasing tariffs, freezing assets, imposing embargos, export and import bans are the main tools used for this purpose. Turkey also faced these kinds of pressures. The arms embargo imposed after the Cyprus Peace Operation is the most known example of it.

After the Cyprus Peace Operation sanctions, the relationship between the US and Turkey had been stable in general, however, as Donald Trump was elected as the president in 2017, the relationship between Turkey and the US started to experience several problems. The Trump Administration applied pressure to Turkey by using tariffs as a tool similar to what it was done to other several countries, notably to China. Steel tariffs were increased to 25% and aluminum tariffs were increased to 10% for almost all trade partners in June 2018. However, these rates were doubled for Turkey in August 2018. Turkey started to impose retaliatory tariffs as a reaction, firstly increased the tariffs for many goods to 4% - 70% and in August 2018, these tariffs are revised as 4% - 140%. Turkey was also excluded from the GPS program in 2019.

The analyze that covers 1991 – 2019 term has revealed that the tariffs applied by the US to Turkey did not affect Turkey's exports to the US on macroeconomic scale. Turkey's exports to the US have been growing despite of the economic pressures. On contrary, especially in 2019 and 2020, Turkey's imports from the US decreased and the deficit of Turkey's trade with the US shrank.

As a result, Turkey's total exports were not affected from the trade war started by the US. On sectorial level, especially steel and aluminum sectors are negatively affected, however, the reports state that the decrease of the domestic demand also has a significant contribution on the recession of these sectors. Although there are several economic effects due to the US's economic pressures on Turkey such as dramatically decreasing value of Turkish Lira and weakening domestic purchasing power, these factors also contributed the increase of Turkey's exports as the goods and services produced by Turkey have become internationally competitive.

REFERENCES

- ABD Menşeli Bazı Ürünlerin İthalatında Ek Mali Yükümlülük, (2018). *T.C. Resmi Gazete*, (30462 – Mükerrer, 25 July 2018).
- Adamson, F. (2001). Democratization and the domestic sources of foreign policy: Turkey in the 1974 Cyprus crisis. *Political Science Quarterly*, 116(2), 277-303. <https://doi.org/10.2307/798062>
- Akhtar, S.I. (2021). *US – Turkey trade relations*. Congressional Research Service. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/IF10961.pdf>
- Anadolu Ajansı, (2019, March 5). *ABD'nin GTS hamlesi tartışmalara yol açtı*. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/abd-nin-gts-hamlesi-tartismalara-yol-acti/1409648>
- Anesi, V., & Facchini, G. (2019). Coercive trade policy. *American Economic Journal: Microeconomics*, 11(3), 225-256. <https://doi.org/10.1257/mic.20170085>
- Antonio, G. (1997). *Hapishane Defterleri* (Çev. A. Cemgil). Belge Yayınları.
- Berthou, A., & Stumpner, S. (2020). *Quantifying the impact of the US - China trade war on exports*. F.R.E.I.T. Working Paper No. 1674. <https://is.gd/ioY4MX>
- Bates, T. (1975). Gramsci and the theory of hegemony. *Journal of the History of Ideas*, 36(2), 351-366. <https://doi.org/10.2307/2708933>
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman serileri analizi*, Ekin Kitapevi.
- Brumage, J. (2015). *The Turkish arms embargo – Part I*. Robert C. Byrd Center for Congressional History and Education. <https://is.gd/P9UOsj>
- Carbaugh, B., & Ghosh, K. (2019). Economic sanctions and North Korea. *The American Economist*, 64(1), 131–141. <https://doi.org/10.1177%2F0569434518808016>
- Destradi, S. (2010). Regional powers and their strategies: empire, hegemony, and leadership. *Review of International Studies*, 36(4), 903-930. <https://doi.org/10.1017/S0260210510001361>

- Dominguez K.M.E. (1993). The role of international organizations in the Bretton Woods system. In Bordo, M.D. and Eichengreen, B. (Ed.), *A retrospective on the Bretton Woods system: lessons for international monetary reform*, (pp. 357- 404). University of Chicago Press.
- Durmaz, M. (2014). *The US arms embargo of 1975-1978 and its effects on the development of the Turkish defense industry*, (Graduate Thesis, Monterey Naval Postgraduate School). <http://hdl.handle.net/10945/43905>
- Furceri, D., Hannan, S. A., Ostry, J. D., & Rose, A. K. (2019). *Macroeconomic consequences of tariffs*, International Monetary Fund, (Report No. WP/19/9), <https://is.gd/IdHuMO>
- Gilpin, R. (1981). *War and change in world politics*. Cambridge University Press.
- Gutiérrez, E. & Machuca, C.M. (2021). *The effect of tariffs on spanish good exports*. Banco De Espana, (Documentos de Trabajo. N.º 2121). <https://is.gd/ScWEtI>
- Handley, K., Kamal, F. & Monarch, R. (2020). *Rising import tariffs, falling export growth: When modern supply chains meet old-style protectionism*. National Bureau of Economic Research, (Report No. w26611). <https://doi.org/10.3386/w26611>
- Irwin, D. (1995). The GATT in historical perspective. *The American Economic Review*, 85(2), 323-328. <http://dx.doi.org/10.4324/9781315254166-15>
- Isakova, A., Koczan, Z., & Plekhanov, A. (2016). How much do tariffs matter? Evidence from the customs union of Belarus, Kazakhstan and Russia. *Journal of Economic Policy Reform*, 19(2), 166-184. <https://doi.org/10.1080/17487870.2014.988212>
- Jenkins, H. P. & Katicioğlu, S. (2010). The bounds test approach for cointegration and causality between financial development, international trade and economic growth: the case of Cyprus, *Applied Economics*, 42(13), 1699-1707. <https://doi.org/10.1080/00036840701721661>
- Katzenstein, P. (1977). Introduction: domestic and international forces and strategies of foreign economic policy. *International Organization*, 31(4), 587-606. <https://doi.org/10.1017/S0020818300018622>
- Katzman, K. (2021). *Iran sanctions*. Congressional Research Service. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS20871.pdf>
- Köse, Z., & Meral, G . (2019). Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri arası endüstri içi ticaret ve döviz kuru ilişkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(38) , 184-201. <https://doi.org/10.30976/susead.568761>
- Kindleberger, C.P. (1973). *The world in depression, 1929 – 1933*. University of California Press.
- Kreinin, M. E. (1961). Effect of tariff changes on the prices and volume of imports, *The American Economic Review*, 51(3), 310-324.
- Lindsay, J. (1986). Trade sanctions as policy instruments: a re-examination. *International Studies Quarterly*, 30(2), 153-173. <https://doi.org/10.2307/2600674>

- Norrlöf, C. (2020). Is covid-19 the end of US hegemony? public bads, leadership failures and monetary hegemony. *International Affairs*, 96(5), 1281-1303. <https://doi.org/10.1093/ia/iiaa134>
- Özden, A., Seheri, Ö., & Ersan, Ö. (2020). *Demir çelik sektörü*. A&T Bank Ekonomik Araştırmalar Departmanı. <https://is.gd/xd4jCn>
- Özen, Ç. (2005). Neogramşiyen hegemonya yaklaşımı çerçevesinde güç ve global finans: Pax Britannica'daki büyük dönüşüm. *International Relations*, 2(8), 3-31.
- Pamuk H., & Beech E. (2019, May 17). *U.S. terminates Turkey's preferential trade agreement, reduces tariffs on steel*, Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-usa-trade-turkey-idUSKCN1SN01Z>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Pigman, G. (1997). Hegemony and trade liberalization policy: Britain and the Brussels sugar convention of 1902. *Review of International Studies*, 23(2), 185-210.
- Prys, M. (2009). Regional hegemon or regional bystander: South Africa's Zimbabwe policy 2000–2005. *Politikon*, 36(2), 193-218. <https://doi.org/10.1080/02589340903240138>
- Sachse, V.E. (1989). *Hegemonic stability theory: an examination*. Louisiana State University Press.
- Salotti, S., Rocchi, P., Rueda-Cantuche, J.M., & Arto I. (2019). *Macroeconomic effects of US tariff on steel and aluminium: who would pay the bill?* Joint Research Centre. (WP No: JRC112036). <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC112036>
- Savcı, M. (2021). Türkiye'nin Kıbrıs politikasında Amerikan etkisi: Kıbrıs Barış Harekâtı örneği. *Harp Tarihi Dergisi*, 3(1), 1-42.
- Sevüktekin, M., & Çınar M. (2014). *Ekonometrik zaman serileri analizi*. Dora Basım – Yayım.
- Sullivan, M.P. (2021). *Cuba: U.S. policy overview*. Congressional Research Service, <https://fas.org/sgp/crs/row/IF10045.pdf>
- Tankersley, J., Swanson, A., & Phillips, M. (2018). *Trump hits Turkey when it's down, doubling tariffs*, The New York Times, <https://is.gd/MTehFA>
- Tarnoff, C. (2018). *The Marshall plan: design, accomplishment and significance*. Congressional Research Service, <https://fas.org/sgp/crs/row/R45079.pdf>
- The Carter Center (2020). *U.S. and European sanctions on Syria*. <https://is.gd/4TlxFs>
- Thompson, W., & Reuveny, R. (1998). Tariffs and trade fluctuations: does protectionism matter as much as we think?, *International Organization*, 52(2), 421-440.
- TurkStat, (2014). *İstatistik göstergeler, 1923 – 2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

- TurkStat, (2020). *Dış ticaret istatistikleri, Aralık 2019*. <https://is.gd/JVURfI>
- TurkStat, (2021). *İstatistik veri portalı – Dış ticaret*. <https://is.gd/q928g1>
- UN Comtrade (2021). *UN Comtrade database*. <https://comtrade.un.org/data>
- USTR (2006). *ABD'nin genelleştirilmiş tercihler sistemi (GTS) programı ve Türkiye*. https://ustr.gov/archive/assets/Trade_Development/Preference_Programs/GSP/GSP_in_Use_Country_Specific_Information/Turkey/asset_upload_file814_14844.pdf
- Webb, M., & Krasner, S. (1989). Hegemonic stability theory: an empirical assessment. *Review of International Studies*, 15(2), 183-198.
- Woolcock, J. (1985). Politics, ideology and hegemony in Gramsci's theory. *Social and Economic Studies*, 34(3), 199-210.
- Yazid, N.M. (2015). The theory of hegemonic stability, hegemonic power and international political economic stability. *Global Journal of Political Science and Administration*, 3(6), 67-79.

MODERNLİĞİN GÖLGESİNDE KİMLİKLERİ ANLAMAK*

Şeyhmus DEMİR¹

Öz

Kimlikler geleneksel ve modern dönemin kendi dinamikleri içerisinde evrim geçirmiştir. Elde edilen kapsamlı bulgu ve sonuçlar kimlikteki dönüşümün bir süreklilik içinde olduğunu göstermektedir. Çalışma, kimlik olgusunu ve kimliğin oluşum süreçlerinde etkili faktör ve kurumları merkeze alarak, kimlik konusunda modernliği bağlam olarak kullanmaktadır. Kimlikler pek çok açıdan tasnif edilerek incelenebilmektedir. Bu noktada önemli olan kimliğin hangi kriterlere göre tasnife tabi tutulduğudur. Bu çerçevede kimlikleri bireysel ve sosyal kimlikler; verili ve kazanılmış kimlikler gibi kategoriler şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Kimliğin oluşumunda pek çok kurum ve faktör etki göstermektedir. Çalışmada din, etnisite, cinsiyet, ideoloji, meslek, yaş, eğitim ve yerleşim yeri gibi faktörler kimliklerin inşasında oynadıkları roller ekseninde tartışılmaktadır. Bu çerçevede kimlikler, dil, ideoloji, dini inanç, yaş gibi faktörler ve aile, siyasi parti gibi kurum ve aktörlerin etkisinde şekillenmektedir. Bu faktörler bazen tek başlarına bazen de birbirleriyle ilişkiler kurarak kimliğin inşa sürecinde etkin olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, kültür, gelenek, modernlik.

JEL Sınıflandırması : Z10, Z13.

* Bu çalışma *Gelenek ve Modernleşme Bağlamında Sosyoekonomik Kimlikler: Mardin İli Örneği* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Dr., Dicle Üniversitesi, E-posta: demirs4780@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8251-6566.

UNDERSTANDING IDENTITIES IN THE SHADOW OF MODERNNESS

Abstract

Identities have evolved within the dynamics of the traditional and modern era. The comprehensive findings and results obtained show that the transformation in identity is on a continuum. The study uses modernity as a context for identity, by centering the phenomenon of identity and the factors and institutions that are effective in the formation processes of identity. Identities can be classified and examined in many ways. What is important at this point is the criteria according to which identity is classified. In this framework, their identities are individual and social identities; It is possible to classify them as categories such as given and acquired identities. Many institutions and factors affect the formation of identity. In the study, factors such as religion, ethnicity, gender, ideology, occupation, age, education and place of residence are discussed in terms of the roles they play in the construction of identities. In this framework, identities are shaped under the influence of factors such as language, ideology, religious belief, age, and institutions and actors such as family and political party. These factors are effective in the construction process of identity, sometimes alone or by establishing relations with each other.

Keywords: Identity, culture, tradition, modernity.

JEL Classification : Z10, Z13.

GİRİŞ

Kimlik olgusu, başta siyaset ve sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerin hemen hemen her alanında geçmişten günümüze önemini koruyarak karşımızda durmaktadır. Özellikle sınırların belirsizleştiği günümüzde kimliklere yapılan vurgu daha çok farklılıkların bir arada yaşamasına ilişkin zeminin oluşturulması yönündedir (Aka, 2010, s. 17). Kendimizin kim olduğu sorusuna verilecek cevaplar manzumesi olarak göndermede bulunduğumuz kimlik olgusunun benzer şekilde kendimizin de ötekilerin bakış açısıyla tanımlanmasını da beraberinde getiren bir anlam taşıdığını belirtmek gerekir.

Kimlik olgusu, toplumdaki sosyal yapıya temel oluşturan ve değer verilen olgularından birini meydana getirmektedir. Kimlik, insanların kültürel, sosyal ve ekonomik konum ve statülerine karşılık gelen çok katmanlı, tutum, inanç ve değer yargıları gibi hayat şeklini yansıtan bir içeriğe işaret etmektedir. Kimlik, genel manada bireylerin ve farklı ölçek ve özellikteki sosyal toplulukların “kimsiniz, kimlersiniz?” sorusuna karşı geliştirdikleri cevaplar bütünüdür (Güvenç, 1993, s. 2-3). İnsanların karşı karşıya kaldığı bu soruların özü, hayatlarını anlamlandırma ve bu çerçevede bunu yansıtmayı biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin kim olduğuna ilişkin ortaya konan sorulara verilen cevaplar, öncelikle toplumsal bir çerçevede oluşmaktadır. Kimliği çerçeveleyen bu nitelikler, toplumdaki öteki kişi ve gruplarla

oluşturduğumuz toplumsal ilişkiler ve etkileşimler içinde meydana gelen özelliklerdir. Bu durum da kültürel düzen içinde şekillenir.

Modernlikle birlikte farklılaşan kimliklerimizin doğasına odaklanan bu çalışmada özellikle sosyoekonomik statülerin etkilediği durumların karmaşıklığı sınırlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Postmodern dönemdeki “parçalı hakikat” (Badiou, 2006; Berger ve Luckmann, 2008; Wittgenstein, 2006) düşüncesindeki değişimin, küreselleşmenin ve iletişimdeki büyük dönüşümün de etkisiyle kaçınılmaz olarak kimlikleri de etkilediğini belirtmek gerekir. Bu çerçevede sosyoekonomik statüyü belirleyen parametrelerin neler olduğu konusunda bir fikir birliğinin olmaması da zorluk olarak görülebilir. Çalışmada teorik olarak kimliğin şekillenmesinde etki gösteren kurum ve faktörler genel olarak karşılaştırmalı tarihsel araştırma yöntemi izlenerek oluşturulmaya çalışılmıştır. Yapılan kapsamlı literatür taramaları neticesinde üzerinde büyük ölçüde uzlaşa sağlanan ve kimliklerin inşasında etkileri olan kurum ve faktörler “sosyal kimlik kuramı” (Tajfel & Turner, 1979) temel alınarak çalışmada derinlikli olarak irdelenmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın merkezinde bireyin sahip olduğu kimlikler olmakla birlikte bu kimliklerin büyük ölçüde toplumsallık içinde var olduğu düşünülürse toplumsal belirleyicilerin (din, ideoloji gibi) de üzerinde durulması gerekmektedir. Sonuç olarak kişinin kimliği sosyal ve kültürel bir bağlam içinde inşa edilir ve/veya dönüşüm geçirir.

Çalışmada kimliklerin modern ve öncesi dönemlerde belirlenen faktörler ışığında ne ölçüde ve nasıl biçimlendiği sorunsalına cevaplar aranmaktadır. Bu bağlamda özellikle kimliklerimizin sosyoekonomik faktörlerin etkisi altında kalıp kalmadığı ve bu sosyoekonomik faktörlerin kimliklerimiz üzerinde ne derecede etkili olduğu anlaşılmaya çalışılmaktadır.

1. KİMLİK KAVRAMI VE ANLAMLARI

Kimlik kavramı, “toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü” (TDK, 2019) ya da “benliğimiz konusunda dün, geçen yıl, ondan önceki yıl vb. kimsek, yine o olduğumuz yolundaki öznel bir bütünlük, tutarlılık ve süreklilik duygusu”; “ben kimim? sorusuna verdiğimiz başka herkesten ayrı, eşsiz bir insan olduğumuz yolundaki cevabımız” (Özeren, 2018, s. 164-165; Güvenç 1993, s. 3) olarak çerçevelenebilir. Başka deyişle kimlik, bireyi tanıtan ve tanımlayan özelliklerdir. Ancak bu daha çok kimliğin bireysel yönü ile ilgilidir. Sosyal gruplar tarafından paylaşılan ve ortak değer olarak tanımlanan kimlikler ise kimliğin sosyal yönü ile ilgilidir (Çağırkan, 2016, s. 2617). Kimlik probleminin meydana geldiği yer, kişinin “kendisini ne

olarak ve neye dayanarak tanımladığı” veya “kendisini diğerlerinden ayırt eden özelliklerin neler olduğu” sorularına dayanmaktadır. Başka deyişle, bireyin “mensubiyet” ile “ait olma” noktasındaki başvurun şekilleri, kimlik tutumunu oluşturan dayanaklardır (Yıldız, 2007, s. 9-10). Amin Maalouf, “kimliğim beni başka hiç kimseye benzemez yapan şeydir” demektedir (2000, s. 1). Bu şekilde belirlendiğinde kimlik kavramı, görece net ve karışıklığa yol açmaması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kimlik genel olarak iki bakış açısıyla meydana getirilerek temellendirilebilir. Birinci bakış açısına göre kimlik farklı olana kıyasla oluşturulur. İkincisi ise ortak geçmiş, ortak gelecek, ortak sosyoekonomik statüler gibi birleşilen ve ortaklaşılan değerler veya konumlanmalar etrafında oluşturulabilir. İlk bakış açısına göre kimliğin sözkonusu olabilmesi için farklılığın varlığına ihtiyaç vardır. Bu da kendisinin kesinliğini garantileyebilmek adına farklılıkların ötekileştirilerek (Connolly, 1995, s. 93) kendisine ait özdeşlik zemini belirlemektedir. Farklılığın ötekiye dönüşmesi sürecinde iki kavramla karşılaşılır: “Biz” ve “onlar”. “Biz” ve “onlar” tasnifinde “onlar”ın hiç biri “bizden biri” olmamaktadır. Kendimizi “onlar” karşısında konumlandırma olasılığı olmadan, bize ait kimliği anlamlı hale getirmede sıkıntılar yaşarız (Bauman, 2006, s. 65-66). Bu bağlamda kimliğin, tanım çerçevesinde “ötekini” yanında görmesi mümkündür. Öte yandan “öteki”, sadece karşıt konumlanmada değil kimliğin inşa edilmesinde de temel bir faktör biçiminde oldukça fonksiyonel yer tutmaktadır (Yavuz, 2008, s. 40). İkinci bakış açısına göre kimlik, aynı geçerlilik dairesinde paylaşılan bir mazi ve gelecek tasavvuru çevresinde insanların ortaklaşması (Perşembe, 2005, s. 27-28) biçiminde de tanımlanabilmektedir. Buradaki ortaklaşma hali, özdeş bir bilinç ile birlikte biçimlenir. Sözkonusu durumu toplumsal bilinç şeklinde açıklamak mümkündür. Bu durumu meydana getiren de kültürdür. Kültür, kişisel bilinçle kendini diğer kişilerden ayırır. Ortak kültür içinde var olan bireyler kültürel bilinç sayesinde biraradalık sağlarlar. Bununla birlikte diğer kültürlerden insanlardan da kendilerini ayırmış olurlar. Bu çerçevede kimliği bireysel ve kültürel bilincin ortaklaşmasının sonucu (Gündoğan, 2009, s. 400) şeklinde meydana gelen bir olgu olarak açıklayabiliriz.

Sosyolojik bakış açısıyla kimlik, toplumsal süreçler içinde oluşturulmakta ve bir defa oluşturulup meydana çıktığında, toplumsal ilişkilerle sürekliliği sağlanmakta, değiştirilebilmekte ya da yeniden şekillendirilerek yeniden üretilmektedir. Kimliği inşa edilmesi ve devamlılığını içine alan sosyal süreçlerin yine toplum yapısı nezdinde biçim kazandığı söylenebilir (Berger & Luckmann, 2008, s. 250-251). Burada şunu vurgulamak

gerekir ki, modernleşme ile birlikte coğrafyada ve toplumsal hareketliliklerde meydana gelen artışlar ve bu bağlamda meydana gelen toplumsal dönüşümler kimliksel problemlere ortam oluşturmuştur (Özdil, 2017, s. 386). Kültürel dönüşüm ve hareketliliğin görülmediği veya nispeten az olduğu durumlarda bireyler fark etmeseler de tekçi ve durağan bir kimliksel yapıya bağlı biçimde yaşar. Bu bağlamda “öteki” ile karşılaşıldığı anda kimlik, kişiyi ötekilerden ayrı yapan şey üzerinde düşünmeye başladığında ve kendi gibi davranış sergilemeye çalıştığında somutlaşmaktadır. Kişi, kim ve ne olduğuyla ilgili tereddüde düştüğünde ise kimlik bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Bayart, 1999, s. 92-93). Bir sorun olarak kimliğe ilişkin çözümsel arayışlar genel olarak kişinin kimliğinden ziyade ötekinin kimliğiyle kıyaslanarak inşa edilir (Göka & Beyazyüz, 2005, s. 16-17). Kısaca ifade etmek gerekirse kimlik, bireyin ne ve nasıl olup tanındığına ilişkin dayanaktır (Connolly, 1995, s. 91). Bunun yanında kimliğin toplumsal, ekonomik ve politik durumlar tarafından belirlenen temel boyutu da gösterdiği söylenebilir (Yavuz, 2008, s. 16). Bu çerçevede kimlikler, diğerlerinin bireyi tanımlamak için kullandıkları özelliklerin bütünü olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Birbiriyle ilişkili olmakla birlikte sosyoekonomik kimlik yansımalarının yanında sosyopolitik kimlik yansımaları da pek çok bağlamda kendini göstermektedir. 20. yüzyılın bitimiyle ekonomik küreselleşmeye ve ortaya çıkmakta olan ulus-üstü siyasal, ekonomik ve güvenlikle ilgili oluşum ve kuruluşlara rağmen soğuk savaş döneminin ideolojik çatışmasının yerini, dini, etnik ve ulusal gruplar arasında ortaya çıkan çatışmalar almıştır. Üstelik bu çatışmalarda hızlı bir artışın aldığı görülmektedir (Tok, 2003, s. 22). Walzer’in, “kabilelerin geri dönüşüne şahit olduk” (1992, s. 322) ifadesinde vurgulandığı gibi dünyanın birçok yerinde insanlar dini, etnik ve ulusal kimliklerinin bilincine giderek daha fazla varmakta ve kimliklerinde görece daha ısrarcı olmaktadır. İnsanlar pek çok yerde farklılıklarının tanınması ve barındırılması için mücadele etmekte ve kültürlerine ilişkin kimlikleri dolayımında birçok talepte bulunmaktadırlar. Onlar kültür ve dillerinin korunmasını, anadillerinde eğitim haklarının, kendilerine ait gelene ve simgelerin normatif şekilde kabul görmesini, içinde hayatlarını sürdürdükleri topluma kültür ve tarih bağlamında sundukları katkının görülmesini, topluluklarının siyasi temsiliyetini ve bazen özerkliklerini talep etmektedirler. Buradaki talepleri uzunca süreler görmezden gelinen kimliklerine ait konuların toplumsal ve siyasal alanın merkezine yerleşmesini sağlamıştır.

2. MODERNLİĞİN KİMLİKLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Modernlik ile beraber özellikle sosyal ilişkiler alanında geleneksel statü ve roller hızla

dönüşüm geçirmektedir. Toplumsal yapıda oluşan değişimin doğurduğu kapsamlı neticeler arasında, kimlikler üzerindeki değişimlerin de sebebi olan parçalanmış sosyal yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Sarıbay, 1995, s. 46).

Tarihsel süreçle sosyopolitik ve ekonomik ilişki düzeninin değişmesiyle kimliklerdeki içerik ve sınırlar da değişmeye başlamıştır. Buradan hareketle insanların kimliğe yüklediği ilişki ve değerler de değişimden nasibini almıştır (Bostancı, 2005, s. 54). Başka deyişle insan değişirken, verili ve sonradan edindiği kimlikleri de değişim geçirmektedir. Toplumun modernleşme süreci ile birlikte geçirdiği yapısal değişimler kimliklerin de değişip dönüşmesine, kimlikler üzerinde eskiden etkili olan kurumların yeni dönemde etkisinin azalmasına yol açmaktadır. Bu çerçevede Dalbay ve Avcı'nın da belirttiği gibi modernizm sosyolojik olarak tüm yapıları yeniden biçimlendirmektedir (2018). Kimliklerin modern öncesi dönemlerde daha ziyade kolektif yapılar içinde oluştuğu gözlenmektedir. Bu çerçevede kolektif kimlikler büyük ölçüde egemendirler. Bunun en temel sebeplerinden biri Taylor (2006, s. 62)'un dediği gibi, modern öncesi dönemlerde “insan” toplumun içine girmiş haldedir; toplumun ayrılmaz parçası halindedir. Doğanın bir bileşeni olan insan, benzer şekilde toplumun bir parçasıdır.

Bireyselleşme ve modern kimlikler arasında yakın bir ilişki sözkonusudur. Bireyin kimlik ediniminde kurulan yakın ilişki sebebiyle bireyselleşmeye daha ayrıntılı bakmak yararlı olacaktır. “Birey”in İngilizcedeki karşılığı olan “individual”, etimolojik olarak “bölünemez” anlamı taşır. Birey kavramında ön plana çıkan ötekilerden farklı olmaktır. “Bölünemez”deyse “öteki”lerle kurulan kaçınılmaz bağ ön plana gelir (Williams, 2005, s. 194). “Farklılık” ve “bölünemezlik” ilk etapta birbirleriyle çelişik görüntü oluştursa da gerçekte durum öyle değildir. Günümüz kullanımındaki anlamıyla bireysellik, ortaçağdaki sosyoekonomik ve dinsel düzende köklü dönüşümlerin meydana gelmesiyle doğrudan bağlantılıdır (Williams, 2005, s. 195-196). Modernleşme ile birlikte belirginleşmeye başlayan bireysel kimlikler çoğulcu bir yapıya sahiptirler. Bu kapsamda Gürses (1999)'in dediği gibi, “bireysel kimlikler, bir dizi çoğul kimliğin birarada işlenmesi suretiyle var olsalar da, bu çoğul kimlikleri merkezi ve hiyerarşik bir yapı birarada tutmaktadır.” Öte yandan kimliklerle ilgili son yıllarda ortaklaşılacak bir tespit de, bireysel kimliklerin inşa edilmesinde tek bir kaynaktan ziyade kimliğin bir “çoğul kimlikler toplamı” şeklinde olduğudur. Birey, genel olarak birden çok etnik, ulusal, sınıfsal, dini, kültürel, mesleki vb. faktör ve kurumu dikkate alarak kendi özgün kimliğini oluşturmaktadır.

Modernlik aile yapısını değiştirmiştir. Büyük aile yapısı küçülmüş ve çekirdek aile formuna doğru hızla bir ilerleme yaşanmıştır. Bu çerçevede kimlikler üzerinde önemli derecede belirleyiciliği olan “aile”ye ve modernlik ile birlikte uğradığı değişime yakından bakmak faydalı olabilir. Farklı ayrıntılarla oluşturulan tanımlar olmakla birlikte genel olarak aileyi, insanın soyunun devamlılığının sağlandığı, toplumsallaşmanın ilk olarak meydana geldiği, toplumun oluşturduğu manevi ve maddi birikimlerin nesilden nesile aktarıldığı, sosyal, ekonomik, hukuksal, biyolojik ve siyasal vb. boyutları olan ve özünde toplumda varlık kazanan birim olarak tarif edebilir (Sayın, 2000, s. 2). Bu çerçevede ailenin kimliklerin oluşumunda ilk ve en güçlü kurumlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Aile yapısı değiştikçe kimliklerin aktarım süreci ve etkisinin de değişmesi kaçınılmaz olacaktır.

Modern dönemle beraber insanlardaki kimlik arayışı, geçmişe dönük hayata dair anlam arayışı ve “ben kimim” sorusuna yanıtlar arama çabasında artışlar görülmektedir. Bu çerçevede modernlik genel olarak insana ilişkin anlayışı, bireye yüklenen statü, rol ve sorumlulukları dönüştürmüştür. Bu durum kimliğe yeni bir çerçeve çizilmesini ve geleneğin etkisindeki durağan kimlik anlayışının yerine çok katmanlı ve değişkenlikler barındıran bir kimlik sürecini getirmektedir.

3. KİMLİKLER ÜZERİNDE ETKİLİ FAKTÖRLER

Kimlikler tarihsel süreçlerin etkisiyle yeniden üretilmekte veya varolan kimlikler dönüşüm geçirebilmektedirler. Kimlikleri etkileyen kurum ve faktörlerin bazılarının tarihsel süreç içerisinde etkileri azalırken bazılarının etkileri artabilmektedirler. Çalışmada, yapılan geniş literatür taraması çerçevesinde, önemli etkileri saptanan belli faktörler üzerinden kimlik inşa süreci modernlik bağlamında ele alınmaya çalışılmaktadır. Hiç şüphesiz kimlik inşası, doğrusal ve tek düze süreç olmayıp sosyal-politik ve kültürel olarak aşağıda sıralananlar dışında da etkili faktör ve ajanlar üzerinden şekillenmektedir. Başka bir ifadeyle kimlik durağan olmayıp yaşam boyunca bir inşa halindedir Dahası tarihsel ve sosyolojik olarak değişimin/ dönüşümün kaçınılmazlığı dikkate alındığında bugün gündemimizde olmayan yeni faktörlerin de kimlik üzerinde etki göstermesi muhtemeldir.

Çalışmanın bu başlığında irdelenen kurum ve faktörlerin seçiminde Tajfel (1982) ve Turner (1978) tarafından geliştirilen sosyal kimlik kuramı üzerinden hareket edilmektedir (Dalbay ve Avcı, 2018, s. 22-30). Bu çerçevede kimliğin sosyal ve kültürel bağlamda ortaya çıktığı ve geliştiği; kişinin doğduğu andan hayatının sonuna kadar kimlik(ler) edindiği, kimliğinde değişimler yaşadığı nazarından hareketle alan yazında tartışılan başat kurum ve faktörler üzerinden tartışmaya derinlik kazandırılması yerinde olacaktır. Bu çerçevede din, ideolojiler,

cinsiyet, aile ve meslekler gibi kurum ve faktörlerin modernlik bağlamında kimlikler üzerinde etkilerinin sebep ve sonuçları üzerinde durmaya çalışılacaktır.

3.1. Din

Din, kimliğin inşa sürecinde sosyokültürel yapının şekillendirilmesinde büyük yer tutmaktadır. Özellikle geleneksel dönemlerde toplumsal yapıyı belirleyici bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Din, toplumdaki metafiziksel ve inançsal işlevinin dışında önemli ve bütünlüyci sosyolojik fonksiyonlara da sahiptir. Bu bağlamda dinin bireysel ve kolektif kimliklerin belirlenmesinde önemli etkilerinin olduğunu ifade etmek gerekiyor.

Esasında, toplum ve kültüre ilişkin bir görüngü olarak farklılaşma, değişme ve bütünleşme bağlamında, kimliğin dinle olan ilişkisi, gittikçe karmaşık hale gelen ve toplumsal ayrımlaşmanın derinleştiği günümüz modern üretim toplumuna kadar, neredeyse tüm toplumlarda sosyal ve kültürel bir sorun şeklinde varlığını hissettirmektedir (Alperen, 2008, s. 65). Özellikle geleneğin etkili olduğu toplumsallıklar içinde din, kimliğin biçimlenmesinde, diğer kimlik oluşturuç faktörler karşısında nispeten daha belirleyici şekilde karşımıza çıkmaktadır (Günay, 2003, s. 379).

Öte yandan din ve kimliğe ilişkin sınıflandırmalar arasında belirgin bir ilişki görülmektedir. Her dinin kendi özgün yapısından kaynaklı bazı kimlik türlerinin öne çıktığı söylenebilir. Budizm'in aile kimliğini, Hıristiyanlığın kişisel kimlikleri desteklemesi bu duruma örnek gösterilebilir. Yine İslam dininin de kolektif kimliği ön plana çıkardığı ifade edilir (Taştan, 1996, s. 14). Başka bir ifadeyle her dinin öne çıkardığı kavram veya olgular farklılık göstermektedir. Bu durum kimliklerin türlerini ve yapılarını da etkilemektedir.

Geleneksel dönem dinin etkisinin yoğun şekilde yaşandığı dönemdir (Bilgin, 2010, s. 19-27). Özdenören'in ifadesiyle "geleneksel dünya, Tanrı ile insan arasındaki trafiğin yoğun olduğu bir dünya"dır. Bu sebeple insanlar "şeytanlar, melekler ve yüce ruhlu insanlardan" oluşmuş ve aracılık yapan varlıklarla çevrenmiştir (Özdenören, 1995, s. 88). Buradan hareketle geleneksel dönemde dinin insan ve topluluk yaşamındaki önemli etkisinin onun kimlikleri belirleme etkisiyle doğru orantılı olduğu söylenebilir. Özdenören'in belirttiği ve dinin geleneksel dönemdeki etkisi başta dilini olmak üzere kişi ve topluluğun hayatı anlamlandırma dolayısıyla kimlik tercihlerini doğrudan etkilemektedir.

Dinin özellikle geleneksel dönemlerde aileyi koruma altında tutması ile kimlik edinme kurumlarının ilki ve önemlilerinden olan ailenin modernliğin getirdiği sekülerliğin görece

etkinlik kazanmasıyla kimlik oluşumundaki etkisi de azalmıştır. Başka bir ifadeyle sekülerlik dinin insan, aile ve toplum yaşamındaki etkisini azaltmış ve bu durum da aile gibi kimliğin ilk ve en önemli belirleyici kurumunu görece zayıflatmıştır (Giddens, 1993, s. 132). Son tahlilde geleneksel dönem boyunca din kimlikler üzerinde ve kimlik oluşturucu kurumlar üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Burada dinin geleneksel dönemde devlet, eğitim kurumları, mahkemeler, iş ve meslek örgütlenmelerinden aileye kadar hemen her kurum ve topluluk üzerinde etkili olduğunu belirtmek gerekir. Bu durum dinin kimliklerin oluşumunda ve korunmasında büyük oranda etkili olduğunu göstermektedir.

Geleneksel dönemde din sosyal, ekonomik ve kültürel alanı büyük ölçüde etkisi altına almıştır. Dinin bu etkin olma hali insanların kimlik oluşum süreçlerinde de belirgin şekildedir. Modernliğin akli önceleyen dini bakış açısına temkinli yaklaşan durumu dinin etki alanlarını da sınırlandırmış geçmişe kıyasla dinin etkisi azalmıştır. Dinin belirleyiciliğinin azalması kimlikler alanında sözkonusudur. Din modern zamanlarda kimlik oluşturucu etkisini yitirmeye başlamıştır. Modernliğe geçişle birlikte kimliğe ilişkin bunalımlar Nietzsche'nin "Tanrı'yı öldürmesi" ile başlamış ve Weber'in deyişiyle "tanrıların ve iblislerin çoğulluğu" ile nitelenebilecek moderne dair bir olgu haline dönüşmüştür (Lash, 1993, s. 58). Çoşkun (2003, s. 15), için, "modern dünya, büyük ölçüde dinin hayattan kovulduğu bir dünyadır".

Modernlik, yaygınlıkla dünyamızın kutsallıktan arındırılması ve/ veya rasyonalizasyon şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte aklın, irrasyonelliğe; bilimselliğin inanca; yeniliğin geleneğe; toplumun cemaate ikame edileceği düşünülür. Geleneksel toplumun insanı, kendi denetiminde olmayan doğaüstü bir takım dış güçlere bağımlı haldedir. Kişinin tutum ve davranışları kendi dışındaki düzenle uyumlu haldedir. Modernlikle beraber bu dünya, hem kutsal bir gücün ürünü ve hem de rasyonel yasaların hakim olduğu bir dünya haline gelmiştir. Weberyen düşünde yaşamın kutsallık elbisesinden çıkarılması olgusu, tek başına akılla açıklanamazdır. Buradaki durum kutsal bir özne ile doğal bir düzen arasındaki ilişkinin parçalanmasıdır (Bilgin, 1994, s. 88). Modernleşmeci düşünce, toplumsal bağların manevi temelini zamanla aklileşeceği üzerine inşa olmuştu. Toplumların modernleşmesiyle birlikte sosyal bağların manevi temelini zedeleyen sekülerizasyon aynı zamanda temeldeki en önemli harç olan dini de etkisiz kılacaktı. Bununla birlikte yaşananlar, modern Batı toplumlarında bile bunun aksi istikamette olmuştur. Günün sonunda din etkisini korumakta; sekülerizasyon bireyselleşmeyi tam anlamıyla meydana getirememiştir (Sarıbay, 1995, s. 203). Diğer bir deyişle modernite ile birlikte din toplumsal ve bireysel bilinç düzeyinde ortadan kalkmamıştır (Sesli, 2019, s. 372).

Özellikle toplumun bazı geleneksel kesimleri, modernleşmenin beraberinde getirdiği değişim ve dönüşümlerden oldukça etkilenmekte; “kimlik arayışı” şemsiyesinde toplumla yeni bir bütünleşme formatında yol aramaktadır. Bu bakışla modernleşmeye karşı beliren dirençte din, meşruluk sağlamakla kalmamakta, toplumsal bir birleştiricilik de sağlamaktadır (Alperen, 2008, s. 63). Dinin modern toplumdaki etkisi ve fonksiyonları azalmaktan ziyade farklılaştığı söylenebilir. Hervieu-Leger’in belirttiği gibi sekülerleşme, rasyonel bir toplumun içerisinde dinin gerilemesi değil; fakat dindarlık şeklinin yeniden farklı bir unsurla görünmesi olarak anlaşılmalıdır (Gellner, 1992; Hervieu-Leger, 2006, s. 141; Sesli, 2019, s. 49-50; Smith, 1999; Şenel, 1993). Sonuç olarak modernleşme ile birlikte sekülerleşme dinin etkisini azaltmış ancak geçmişte olduğundan farklılaşmasına rağmen din kimliklerin oluşumunda ve dönüşümünde etkili bir faktör olmaya devam etmektedir.

3.2. Aile ve Akrabalık İlişkileri

Kişinin kimlik tercihlerine ve gelişimine etki eden ilk ve en önemli kurumlardan biri ailedir. Bu çerçevede aile, insanların yaşamlarını idame ettirecekleri ve kimlik oluşumlarını oluşturacakları ilk sosyal çevre olarak tanımlanabilir (Dikeçligil, 2012, s. 24; Turğut, 2017, s. 94). Aile ve akrabalık ilişkileri her dönemde kimlikler üzerinde etkili olmuştur. Bununla birlikte geleneksel dönemde ailenin daha baskın bir kurum olarak insanın hayatında etkili olması kimlikler üzerinde de diğer kurum ve faktörlere göre daha belirleyici konumda olduğunu göstermektedir.

İnsan, dünyaya gelmesiyle birlikte yaşamında yer alan öteki kişilerce korunarak eğitim almaya başlar. Bu çerçevede kimliğin inşası aile merkezli başlayarak, arkadaş, dini inanç, kültürel yapı, tarih, gelenek içinde yoğrulan sosyal yaşamda biçimlendiği söylenebilir (Browne, 2012). Bireyin içine doğduğu aileden kaynaklı kimliklenme süreci verili kimlik türlerine örnek gösterilebilir. Başka bir ifadeyle aileden gelen kimlikler birey için hazır haldedir (İnaç, 2014).

Geleneksel dönemlerde üretimde önemli yeri olan aile aynı zamanda sosyal yapının şekillenmesi ve korunmasında temel bir işleve sahiptir (Turğut, 2017, s. 102). Yine Kongar’a göre aile, “ekonomik işlevinin yanı sıra üyelerine prestij sağlama, eğitim, koruyuculuk gibi işlevlere de sahiptir” (1991, s. 66). Bu noktada ailenin akrabalar arasında yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerinin geliştirilmesini sağladığı söylenebilir. Bu bağlamda geleneksel dönemde ekonomik faaliyetlerin özellikle kırsal bölgelerde bütün aile şeklinde yapılıyor

olduğunu göz önüne aldığımızda ailenin kişinin kimlik oluşum sürecindeki etkisini daha iyi kavrayabiliriz. Başka deyişle geleneksel dönemdeki en belirgin ekonomik faaliyet olarak tarım ve hayvancılık gibi işler aile fertleri içindeki iş bölümü şeklinde yapılmaktadır.

Ailenin geleneksel dönemlerde kişinin meslek seçimi konusunda da etkili olduğunu söylemek gerekir. Özdalga (2019)'nın belirttiği gibi “çocukların seçecekleri meslekte ailenin verdiği sorumluluklar, ilgi, sevgi ihtiyacını karşılama, beceri alanlarını geliştirme” ve değerler önemli olmaktadır. Özellikle geleneksel dönemde aile bağlarının güçlü olması sebebiyle anne veya babanın çocuğun meslek seçiminde rol model etkisi yapması muhtemeldir. Geleneksel dönem çerçevesinde ailenin kimlik oluşum sürecindeki etkisi bağlamında diğer önemli bir husus, din ve aile ilişkisidir. Yeryüzünde insan topluluklarınca sahiplenilen birçok inanç ve din bulunmaktadır. Turğut (2017, s. 97-98)'un ifade ettiği gibi “gerek toplumsal şartların doğal sonucu olarak, insanlar tarafından oluşturulan ve büyük çoğunlukla ilkel toplumlarda karşımıza çıkan beşeri dinler; gerekse de kaynağı itibarıyla ilahi bir kaynağa dayanan semavi dinler olsun hepsi aileye büyük önem vermişlerdir.” Aileye dinler tarafından verilen önemin altında ailenin toplumun devamlılığını sağlama işlevi yanında kimliğin inşa edilmesi ve aktarılması işlevleri yatmaktadır. Diğer yandan özellikle geleneksel dönemde aile, “dini toplumsallaşma”nın da merkezinde yer almaktadır. İnsanın dini değer ve pratiklerle ilk tanıştığı kurum içine doğduğu ailedir. Dini değerler ilk olarak aileden bireye hazır halde aktarılır. Subaşı'ya göre “aile din ile birey arasındaki irtibatı sağlayan en önemli iletişim kanallarından biri sayılmaktadır. Bu hat, büyük dinsel organizasyonlara kuşaklar boyu yeni üyeler kazandırmanın devamlılığını da temin etmektedir” (2014, s. 102). Bu çerçevede dini kimlikler aile aracılığıyla devamlılık şansı da bulmaktadır.

Son tahlilde geleneksel dönemin en belirgin kimliklenme kurumlarından biri ailedir. Aile geleneğin savunucusu ve dini değer ve kimliklerin aktarımı gibi şekillerde insanın kimlik edinmesinde önemli görevler üstlenmektedir. Ailenin kimlik oluşum süreçlerinde tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümlerle birlikte etkisi de farklılaşmaktadır. Bununla birlikte yapısı ve etkileri farklılaşsa da ailenin ortadan kalkacağını ve kimlikleri etkilemeyeceğini düşünmek mümkün gözükmemektedir.

3.3. Etnisite

Kimlikleri etkilemesi bağlamında kullandığımız etnisite kavramı yaygınlıkla modern dönemin karşımıza çıkardığı bir olgudur. Kavram 19.yüzyılda ırksal anlamlar da kazanmıştır. Bununla birlikte günümüzde sadece ırksal değil ortaklaşılın geçmiş, konuşulan dil, kültür ve inanç gibi değerler etrafında birleşen insanları tarif etmekte de kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle

etnisistede biyolojik farklılık, mutlak aranan bir unsur değildir (Erkal, 2001, s. 2). Akademik olarak ilk kez Amerikalı bilim insanı David Reisman tarafından kullanılan etnisite kavramı, 19. yüzyıla kadar Hıristiyanlar tarafından kendi inancına sahip olmayanlara yönelik kullanılan bir terim olmaktan çıkmış, sosyal ve siyasi alanda etkili bir düşünceye; tüm insanlığın eşit olmadığı ve farklı kapasiteleri bulunduğu fikrine katkılar yapmıştır (Nişancı & Işık, 2012, s. 210-211).

Etnik kimlik, etnisite ile doğrudan ilişkili şekilde ve kimliğin inşa süreci şeklinde ele almak gerekir. Etnik kimliğin bir inşa olarak ele alınmasındaki ana faktör, kavramın kimlik tanımlamasında modern bir olguya karşılık gelmesindedir. Modern bir olgu olarak etnisitenin kullanılmasında, göç ve göçmenlik durumları gibi dünya üzerindeki özellikle azınlıkların yaşadığı bazı olumsuz olaylar etkili olmuştur. Dünya genelinde gözlenen ve bölgesel düzeyde ortaya çıkan, sonrasında ise öteki ulusları da etkileyen ve “etnik temizlik” olarak da isimlendirilen süreç, “etnik” ve “etnisite” kavramlarına sosyal bilimlerde kimlik bağlamında daha çok atıf yapılmasına yol açmıştır. Bu nedenlerle etnisite kavramı siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel nedenlerden dolayı, kimlik ile birlikte kullanılabilir hale gelirken, aynı zamanda da kimlik açıklamalarında bir referans kaynağı olarak da görülmüştür (Yanık, 2003, s. 230).

Etnik temelli kimlik oluşumlarının modern ulus devletinin başlangıçtaki şekillenişinde ve günümüzde parçalanmış devletlerde (Yugoslavya, Çekoslovakya ve SSCB vb.) kimliksel farklılıkların birlikteliğinde, gruplardaki dayanışmacılığı güçlendiren bir role sahip olduğu görülmektedir. Zira, gruplar içinde dayanışmayı oluşturan yönü ile birlikte düşünüldüğünde etnik kimlik, “ortak dil, ortak kadim inançlar ve ortak yaşam ritüelleri etrafında kendisini organize edebilmiş insan grubu” (Göka, 2006, s. 311) için anlamlı bir toplumsal, siyasi ve kültürel bir evren sunabilmektedir². Tüm bu nitelikleriyle beraber etnisiteyi, “doğuştan getirilen verili bir durum, bireylerin aidiyet duyguları ile kabul ettikleri, genetik yollarla nesiller arası sürekliliği sağlayan, ortak noktaları aynı dili, gelenekleri canlı tutan, topluluk oluşumunda temel olan ritüelleri eksen alan toplumsal organizasyon olarak tanımlayabiliriz. Etnisite, gelenek oluşumunda birincil rolü bulunan ortak bir ataya sahip olmayı, kökene ait mitolojileri ve paylaşılan bir tarihi içerir” (Göka 2006, s. 233). Kimlik, etnisite ve etnik kimlik

---

² Türkiye’de “etnisite” kavramı ile ulusallığın birbirinden farklı olduğu vurgusu ön plana çıkmaktadır. Andrews’a göre Cumhuriyetin temelinde yatan ilkeler, ilk yıllardan itibaren, Türk sözcüğünün etnik ve ulusal anlamda kullanımını birleştirmiş ve bu iki kullanım arasında net bir ayrım koymamış ve bu belirsizlikten kaynaklanan yanlış anlamaları da görmezden gelmiştir (1992, s. 10).

tanımlamalarındaki ortak yön, kolektiflik ve bir topluluğa aidiyettir. Modern zamanların karşımıza çıkarttığı milliyetçilik sıralanan kavramlarla ortak bir yöne sahiptir. Çünkü dil ve din gibi kolektif yapılarla beslenmekte olan milliyetçilik hem de etnisite gibi ayırıcı vasfı ile bireyler üzerinde farklılık yaratma duygusunu oluşturabilmektedir (Abercrombie vd. 1994, s. 276).

Ulus-devletin ortaya çıkması noktasında kolektiflik duygusunun geliştirilmesi de etkindir. Çünkü ulus-devletin inşası, bir etnisitenin hakim hale getirilmesi, bu etnisiteyle bağlantılı olarak egemen bir kültürün diğer etnisiteler üzerinde etkili bir duruma getirilmesi süreçlerini kapsamaktadır. “Milliyetçilik”, bir ideoloji olarak grupların kendilerini bir ulus olarak tanımlamalarında özellikle de bağımsız ulusal bir devlet olarak tanımlamalarında oldukça yönlendirici bir özelliğe sahiptir (Kumar, 2006, s. 412). Ulus devlet de zaten modern devlet anlayışının en son halidir (Arslanel & Eryücel, 2011, s. 2). Modern bir olgu olarak milliyetçilik bağlamında kimlik, etnisitenin ulusal bir boyut kazanarak, siyasal ve kültürel biçimlenme ile doğru orantılı olarak bireylerin ve toplumsal hayatın temel unsuru olarak görülmektedir.

Son tahlilde kimliğin etnisite ile bağlantılı olarak gelişmesi ve sınıflandırılması önemli ölçüde modern zamanlarda görülmektedir. Başka bir ifadeyle geleneksel dönemlerde daha ziyade din, aile ve kabile gibi yapıların etkisiyle de kimlikler şekilleniyorsa da etnisite kavramı dolayımında kimliğin oluşumu modern dönemlerde karşımıza çıkmaktadır.

3.4. Cinsiyet

Geleneksel dönemde cinsiyet kimlik oluşum süreçlerinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern öncesi dönemlere ilişkin cinsiyetin kimlik ve statü oluşum süreçlerindeki etkisini en belirgin şekilde ekonomik faaliyetler konusunda gözlemleyebiliriz. Kesinlikten uzak varsayımlara sahip olunan ilkel dönem topluluklardaki insanlar, avcı-toplayıcı faaliyetlerle hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu dönem toplulukların çoğunlukla erkeklerin avcılık, kadınların ise yiyecekleri toplayarak yaşadığı, cinsiyetin görevlerin paylaşımında belirleyici olduğu görülmektedir (Marshall, 1999, s. 47-48).

İş paylaşımının biçimlenişinde kadın-erkek arasındaki farklı fiziksel niteliklerin yanında kadındaki doğurganlık niteliği de belirleyicidir. Çocukların bakımı ve büyütülmesi sebebiyle kadınlar daha ziyade evde veya evin yakınlarında yapılabilen toplayıcılık faaliyetlerinde çalışmışlardır. Bu dönemde toplulukların sade ve modern toplumla kıyaslanamayacak derecede basitleştirilmiş bir yaşamları olduğu ve bunda ailesel bağların oldukça güçlü olduğu

ifade edilmektedir (Can, 2013, s. 74). Bu bağlamda geleneksel dönemde kadınların ekonomik faaliyetler noktasında erkeklere kıyasla daha az yer almakta oldukları söylenebilir. Yaşamlarının büyük bölümünü gündelik gereksinimlerin giderilmesine çalışılan bu dönem toplulukları için insanlar tarafından gerçekleştirilen faaliyetler onların statü ve rollerini de belirlemiştir (Aydın, 2011, s. 41; Marshall, 1999, s. 22). Bu durum cinsiyetin toplumdaki kadın ve erkekler açısından bir kimlik belirleyicisi olduğunu göstermektedir.

Avcı-toplayıcı topluluklar tarihsel olarak uzun bir zaman diliminde yaşarlarken tarımsal dönüşümle birlikte büyük eşiği geride bıraktılar. Tarımsal faaliyetlerde kullanılmak üzere toprakların ıslah edilmesi, sürülmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi süreciyle birlikte yerleşik yaşama başlanmıştır. Yaşanan bu süreç üretimde toprağın rolünü arttırmış ve mülkiyet kavramının gelişmesi sağlanmıştır. Bu dönem ailenin sistemli iş paylaşımının gerçekleştiği bir üretim ve tüketim birimi olarak karşımıza çıkmasının da başlangıcıdır. Hem kadınlar hem de çocuklar üretim sürecine katılmıştır. Toprağa bağlı üretim süreci, ailenin biçimlenişinde belirgin rol oynamıştır. Geniş aile tipi, arazilerin alansal büyüklüğü ve kullanım yöntemleriyle birlikte çocuklar da arazilerin işleme sürecine katılmalarını gerektirdiğinden olağan hale gelmiştir (Giddens, 2010, s. 121-122). Öte yandan tarım toplumlarında oransal olarak çekirdek aile tipi geniş aileye göre daha yaygın görülmektedir. Bunun nedeni kırsalda yaşayan herkesin elinde aynı oranda toprağın bulunmaması ve kentte yaşayanların küçük zanaatkârlık işlerinde faaliyet göstermesidir.

Tarımda yaşanan dönüşümle, görece göçebe yaşayışın yerini yerleşik duruma bırakması, sosyal hayatta statü ve rollerde değişimleri de beraberinde getirmiştir. Yerleşik hayatın yaygınlaşmasıyla tarımda erkek eliyle araçların geliştirilmesi kadının tarımdaki etkinliğinin erkeğe nazaran azalmasını sağlamıştır (Can, 2013, s. 75). Tarımsal faaliyetlerdeki emek ihtiyacının farklılaşmasıyla kadının azalan rolü ile birlikte elde edilen tarım ürünlerinin fazlasının artı değer şeklinde erkek tarafından el konulmasıyla sonuçlanmıştır. Kadının üretimde azalan statü ve rolü toplumsal yapıda ataerkil bir yapı oluşturarak erkeğin güç hiyerarşisinde üstlere çıkmasını sağlamıştır. Kadın da hane içinde veya haneye yakın yerlerde üretimde yer tutmuştur.

Bazı sosyal bilimcilere göre kadın-erkek kimlik ayrışması iş bölümünün yaygınlaşmasıyla başlamaktadır. Tan, “Kadın'ın Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi” isimli çalışmada, “metallerin bulunuşu, hayvanların yetiştirilmesi, dokumacılığın ve tarla kültürünün gelişimi sonucu çıkan artı değer aile mülkiyetine geçişi ile erkeğin ve kadının rolleri değişerek statüleri arasındaki

eşitlik bozulmuştur” (1979, s. 165) demektedir. Bu görüşe göre “oluşan yeni süreçte erkekler, sürülere, silahlara, tutsaklara ve ürünlere sahipken kadınların doğum, çocuk bakımı vs. nedenlerle eve, ev içi işlere” kapanmaktadır (Vatandaş, 2011, s. 35). Bu durum daha ziyade kadın ve erkek rollerinin ayrışmasıyla biçimlenmektedir.

Tarımın hakim üretim sektörü olduğu geleneksel toplum yapısında çocuk, soyda devamlılık oluşturmanın sembolü ve ebeveyn için toplumsal statü ve itibar kaynağı olarak görülmektedir. Bunun yanında çocuklar tarımsal üretim için emek kaynağı olarak görülmektedir (Özyurt, 2005, s. 171). Çocuklar bugünün kavrayışından çok farklı şekilde “küçük yetişkin”ler olarak görülmekte ve mevcut üretim düzeninde aile çiftliğinde aldıkları eğitim ve kazandıkları deneyimlerle iş yaşamına girmektedirler. Uzun olmayan bu eğitim ve deneyim kazanma sürecinden sonra yetişkinler arasına katılmaktadır. Sözkonusu dönemlerde çocuklarla ilgili algılamayı bedensel disiplini öne çıkaran, cinsiyete dayalı statü ve rolleri işaret eden giyim-kuşam tarzlarından da izlemek de mümkündür (Öztan, 2004, s. 14-15). Geleneksel dönem özelliklerinin günümüzde de gözlemlenebildiği Doğu ve Güneydoğu gibi bölgelerimizde kadına mirastan erkeklere göre ya hiç pay verilmemesi ya da daha az pay verilmesi örneğinde (Çukurova, 2007, s. 55) olduğu gibi cinsiyet insanın kimliklerini ve sosyoekonomik statülerini doğrudan etkilemektedir.

Kadın ve erkek arasındaki kimlikler toplumsal değer yargıları ile yakından ilişkilidir. Vatandaş (2007), ülkemizde insanların cinsiyetler noktasında tutum ve düşüncelerinin kapsamını, oluşan tutum ve düşüncelerin cinsiyete ilişkin rollerin biçimlenmesine ve bireyler arasında cinsiyetlere dayalı ayrışmanın yansımalarını incelemeye çalışmıştır. Araştırmada bazı mesleklerin hem kadınlar hem de erkekler nezdinde cinsiyete göre dağıldığı vurgulanmaktadır. Araştırma bulgularına göre kadın ve erkek arasındaki en belirgin kimlik ve statü farklılaşması meslekler noktasında görülmektedir.

Araştırmanın bulgularından hareketle katılımcıların büyük çoğunluğu için en kadınsı mesleğin gündelikçilik- temizlikçilik (kadın katılımcılar %93; erkek katılımcılar %97), sekreterlik (kadın katılımcılar %91; erkek katılımcılar %96) ve hemşirelik (kadın katılımcılar %86; erkek katılımcılar %91) şeklinde tespit edilmiştir. Ayrıca kadınlar açısından “kasiyerlik” de “kadınsı” bulunan mesleklerden kabul edilmiştir. Buna karşılık katılımcılar amelelik (kadın katılımcılar %93, erkek katılımcılar % 97), politikacı, şoförlük, muhtarlık, müftülük, askerlik, polislik, bekçilik ve tüccarlık gibi meslekleri “erkeksi” görmektedirler. Araştırma sonuçlarına göre kadınlar, fiziksel güçle yapılan ve çeşitli sebeplerle evden uzak kalmayı zorunlu kılan meslekleri erkeklere özgü bulmaktadırlar. Araştırmaya göre kadınlar, “avukatlık”,

“doktorluk”, “hâkimlik-savcılık”, “diş hekimliği”, “mimarlık”, “inşaat mühendisliği”, “makine mühendisliği”, “bilgisayar programcılığı”, “eczacılık”, “öğretmenlik”, “akademisyenlik” ve “yazarlığı” hem erkeklerin hem de kadınların yapabileceği meslekler olarak değerlendirilmektedirler (Vatandaş, 2007, s. 43-44). Kimliklerin cinsiyet temelinde farklılaşması tarihsel süreç içerisinde değişkenlik göstermekle birlikte, geleneklerin kimlikler üzerinde etkilerinin görece zayıflamaya başladığı modern zamanlarda bir yandan da kadın hak mücadeleleri sayesinde kadınlar lehine meslekler örneğinde olduğu gibi değişimler olmaktadır.

3.5. İdeolojiler

Günümüzdeki anlamıyla temelleri Aydınlanma döneminde atılan ideolojiler, dünyayı anlam verme ve bireylerin kimlik inşa etme araçları olarak 19. ve 20. yüzyılın sosyal, ekonomik ve politik biçimlenişinde önemli roller üstlenmişlerdir (Örs, 2011, s. 1). İdeolojiler daha ziyade modern zamanlara içinde ortaya çıkıp özellikle siyasi ve sosyoekonomik kimliklerin oluşumunda önemli bir zemin oluşturmaktadır. Bu anlamda kavram olarak ideoloji görece yenidir. Modern ideolojilerin çoğunluğu Aydınlanma dönemi ve sonrasında kendilerine yer açmışlardır. İdeolojiler, Avrupa’da geleneğin ve onun ayrılmaz parçası olan dine ait olan kavramsallaştırmaların sorgudan geçirildiği ve toplumdaki etkisinin görece erozyona uğradığı zamanlara karşılık gelmektedir. Canatan (2017, s. 2)’in da belirttiği gibi “ideoloji, dine alternatif olarak ve onun yerine geçmek isteyen bir düşünce sistemi olarak ortaya çıkmıştır”. Bu bağlamda ideolojinin kimlikleri etkilemesinin büyük oranda modern zamanların ürünü olduğu söylenebilir.

İçinde dünyayı belli bir çerçevede anlamlandırmayı barındıran ideoloji, yaşanılan dünyaya ilişkin nesnel bilgilendirmeyi de içerir. Örs (2011, s. 2)’e göre “toplumsal gerçeklik, yalın haliyle, insanlar için oldukça karmaşıktır”. İnsan için sözü edilen gerçekliği kavrama, açıklama, sebep ve sonuç ilişkisi oluşturması; olasılıklar arasında yönelimini oluşturması her zaman mümkün ve kolay olmamaktadır. Uzun dönemler, gelenek ve geleneğin önemli bir parçası olan inançlar/ dinler; insanın varoluşuna, doğa/ yaratıcı/ toplum ve iktidar ilişkilerine dönük yanıtları hazır ve sorgulanamaz şekilde insanlara vermiştir. Bu çerçevede sosyopolitik düzenin sunulduğu haliyle devam etmesi gerektiği yönündeki inanç pekişmiştir. Modernliğin beraberinde getirdiği “bilgi” algısının çıktıklarından ideoloji(ler) de bir yönüyle sosyal ve politik gerçekliğin anlaşılmasını kolaylaştırıcı birer araç işlevi görmüştür. İşte bu manada

ideolojinin kişiye seçenekler sunması, yol göstermesi ve tercih yapmasını sağlaması onun kimlik oluşturma özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Bugün ideoloji, daha ziyade “toplumsal bir grubun kendine özgü yanını ortaya koyduğu, başkalarından ayrıldığı, hatta başkalarıyla ters düştüğü ortak tasavvurların bütünü” (Lasierre, 1991) olarak ifade edilmektedir. İnançlar, İmajlar, semboller, bilgi vs. ideoloji sayesinde topluluk mensuplarından her biri aynı gruba aidiyet, diğerlerinden de farklı olduğunun bilincine varmaktadır (Canatan, 2017, s. 8). Bu çerçevede ideoloji bir açıdan toplumu bütünleştirici bir yapıştırıcı, diğer açıdan da farklılaştırıcı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca her yeni ideoloji, yerleşik bir toplumda “bölücü” bir işlev de görebilir. Bu nedenle ideolojiler toplumda yeni kimliklerin oluşumuna zemin de hazırlarlar.

Modern dönemde önemli bir kimlik belirleyicisi olan ideolojilerin modernliğin dönüşümü veya yaygınlıkla kullanılan ifadeyle postmodernizm sürecinde nasıl bir seyir izlediği de önemlidir. İdeolojilerin 19. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlaması, ideoloji ile toplumsal değişim arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Örs (2011, s. 7)’e göre 1950’li yıllardan itibaren “ideolojilerin sonu” olarak genel bir adlandırma ile anılan ama içinde bütün bu değişim süreçlerinin insan düşüncesine yansımalarını ifade eden akımın temelde, gelişmiş ülkelerde sanayileşme ile beraber üretimin artması ve adil paylaşımın bir sonucu olarak ulusal refah düzeyinin artmasıyla sınıflar arası farklılıkların giderek azalması ideolojik farklılıkların azaldığı görüşüne dayanmaktadır. S. M. Lipset ve Daniel Bell’in başını çektiği bu tezin destekçilerine göre özellikle Batı’da, 2. Dünya Savaşı’ndan sonra sanayileşme ve ekonomik gelişme ve sosyal devlet anlayışının gelişimiyle, bu toplumlardaki sınıfsal çatışmalar asgariye inmiştir. Bir zamanlar ideolojik olarak algılanan ekonomik planlama, işçi örgütlenmeleri gibi konular, teknik birer konu olarak algılanmaya başlamıştır. İdeolojik olarak uçlarda bulunan ideolojiler giderek birbirlerine yakınlaşmış hatta benzeşme eğilimine girmiştir. Kısaca bu çatışmalar ideolojilerin doğuran siyasal, toplumsal ve ekonomik nedenlerin ortadan kalkması ile sona ermiştir (Örs, 2011, s. 8). Bu gibi nedenlerle 1950’li yıllardan sonra Batı toplumlarında yeni bir döneme girildiğinden, bu dönemin “sanayi sonrası”, “post-modern”, “tarih-sonrası”, “bilgi toplumu” gibi adlarla adlandırmış ve bu toplum modelinde esnek üretim ve özellikle iletişim ve enformasyonda teknolojik gelişimden sıkça bahsedilmeye başlanmıştır (Yıldız, 2015). Bu bağlamda değişen şartlarla birlikte kimliklerin de dönüşümüne tanıklık edilmektedir.

“Post-modernizm” veya “post-modern durum” olarak adlandırılan bu gelişme, aynı zamanda “küreselleşme” olarak adlandırılan bir gelişme ile paralel ilerleyen bir süreci de içinde

barındırır. Bazılarına göre, bu “yeni” durum dünyadaki pek çok toplumun topyekûn yaşadığı bir süreçtir. Küreselleşme bu sürecin ekonomik ve teknolojik boyutunu, postmodernizm ise toplumsal ve kültürel boyutunu anlatmaktadır. Bu iki boyut iç içe geçmiştir ve birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Bu sürecin en önemli etkisi, insan yaşamının bütün boyutları üzerinde yarattığı etkidir. Teknolojinin gelişime paralel olarak toplumlararası iletişimin giderek artmasının da etkisiyle kapitalist üretim ve yaşam biçimi tüm dünyaya yayılmış ve bu yaşam biçiminin değerleri olan “demokrasi”, “insan hakları”, “sivil toplum”, “yerellik”, “yerel kimlik”, “çokkültürlülük” gibi kavram ve değerler diğer toplumlar tarafından evrensel değerler olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Tüzen, 2008, s. 146-155).

İdeolojiler kimlikleri oluşturan, var olan kimlikleri dönüştüren ve kendisi de ekonomik, sosyal ve kültürel yapılardan etkilenen modern zamanların ürünü olgulardır. İnsan ve topluluklar ideolojik farklılıklar üzerinden kimliksel ayrışmalar oluştururlar. İdeolojik benzersizlikler hem kendi kimliğini hem de ötekini kimliğini tarif etmek için kullanılır.

3.6. Meslekler ve Çalışma Biçimleri

İnsanın gerek verili gerekse de kazanılmış kimlikleri iş ve mesleki faaliyetlerinden etkilenmektedir. Kişinin sosyoekonomik statü durumunu belirleyen iş veya mesleki faaliyetleri var olan kimliklerini geliştirme veya yeni kimlikler edinmesini sağlar. Farklı meslekler insanların birbirinden farklı kimlikler oluşturmalarını da beraberinde getirmektedir. Uca (2020), “Bankacı ve Tır Şoförü” örneğinden hareketle meslekleri karşılaştırdığı çalışmada birbirinden farklı meslekler üzerinden mesleklerin insanların değer dünyalarının oluşumunu belirlediğini ifade etmektedir. Bu bağlamda mesleklerin insanlar için yaşam rutinlerinde tutum ve davranışlarını, ekonomik ve ailesel ilişki hallerini ve sosyokültürel konumlanmalarını etkilemekte olduğu savlanabilmektedir. Mesleki anlamda belirleyici faktörler değerler silsilesi içinde değerlendirildiğinde ayrı ayrı meslekleri olan kişilerin sahiplendikleri değerlerin de farklılaştığı ve nihayetinde bu durumun kimlik oluşumlarında önemli oranda belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan her meslek, mesleği icra eden kişiye piyasa içinde konum, kazanç, prestij, toplumsal ün, belirli bir yaratıcılık potansiyeli ve ulusal değer de sağlamaktadır. Bu bağlamda insanların bazan doğrudan kimliğini oluşturan bazan da var olan kimliklerini etkileyen önemli bir olgu olarak “çalışma ve iş” kavramlarına tarihsel süreç içerisinde bakmak yararlı olacaktır.

Üretim ilişkileri içerisindeki konumu ve yaşam şartları kötüleşen işçilerin yeni kuşakları daha iyi yaşam için zihin emeği üreten mesleklere yönelmeye başlamıştır. Özellikle 2000’li yıllardan sonra kas gücü yerine zihin gücü kullanan, kirli tulum giymek yerine temiz koşullarda modern elbiseler ile yapılan mesleklere yönelim hızlanmıştır (Uca, 2020, s. 5). “Günümüzde mesleklerin itibarını belirleyen önemli etkenlerden birisi de ilgili mesleğin kirli veya temiz bir işi icra edip etmediğidir” (Sunar & Kaya, 2018, s. 43). İşçi sınıfının örgütlü mücadelesi ile elde ettiği kazanımlar (eğitim, izin, sağlık vb.) kuşaklar geçtikçe daha iyi, beyaz yakalı, orta sınıf mesleğe sahip torunların varlığına neden olmuştur. “Avrupa işgücü anketi verilerine göre, OECD ülkelerinde ortalama olarak genç yetişkinlerin yaklaşık % 50’si ebeveynleri ile aynı eğitim düzeyine sahipken, % 37 kadarı ebeveynlerine kıyasla daha eğitilmiştir” (Aslankurt, 2013). Yaşanan bu gelişmeler işçi sınıfı üyelerinin kendi çocuklarını iyi bir meslek sahibi yapmaya çalışan insanların varlığının artmasına neden olmuştur.

Günümüzde meslekler işçi sınıfı, özel teşebbüs ve devlet arasındaki ilişkinin kesiştiği noktaların en önemlilerinden biri haline gelmiştir. Karşılıklı uzlaşmayı ve kabul edilmiş meşru sınırları belirleyen meslekler, bireyin gündelik hayatında devletle ve diğer insanlarla kurduğu ilişkiyi belirleyecek kadar merkezdedir. Çalışma biçimleri ve mesleki faaliyetlerimiz aynı sektör veya işkolunda olanlarla bir araya gelerek örgütlü şekilde birliktelikler ve kolektif kimlikler oluşturmamızı beraberinde getirmektedir. Cumhuriyet öncesi dönemde ahilik kurumu ve loncalar; modern dönemlerde sendikalar, meslek odaları ve esnafların oluşturdukları birlikler buna en belirgin örneklerdir. Özellikle Osmanlı döneminde Lonca Teşkilatı ve Ahilik sosyoekonomik ve kültürel faydaları ile belirginleşmiş toplumsal kurumlardır. Bunların ayırıcı özellikleri birbirinden farklı topluluklardan insanların biraraya gelerek oluşturdukları yapılar olmalarıdır (Akbaş vd., 2018, s. 196-197).

Modernleşme süreciyle birlikte sanayileşmenin gelişmesi ve yeni yeni meslek ve iş kollarının ortaya çıkması ahilik ve loncaların yerini meslek odaları ve meslek birlikleri gibi yapılara bırakmıştır (Çaha, 2011, s. 213-214). Bu çerçevede modernleşme süreçleri ve sanayileşmenin gelişmesi ile birlikte bu mesleki organizasyonlar üyeleri için birer kimlik oluşturucu etkiye bulunmuşlardır. Avukat, mühendis veya ziraatla uğraşan insanlar gibi aynı meslekten olanlar bir araya gelerek kolektif kimlikler oluşturmuşlardır. Başka bir ifadeyle aynı meslekten olanların ortak çıkar ve beklentileri için bir araya gelmeleri ortak bir kimlik oluşturmalarını da beraberinde getirmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde meslekler ve kimlik arasındaki ilişkide belirtilmesi gereken bir husus, cinsiyet bağlamında mesleklerin geçirdiği dönüşümdür. Geleneksel dönemde kadınlar

daha ziyade ev işleri ile tarım ve hayvancılığın belli kısımlarında çalışırken modernleşme süreci kadının sanayi ve hizmet sektörüne daha yaygın bir şekilde katılımını da beraberinde getirmiştir. Örneğin Türkiye’deki diğer sektörler düşünüldüğünde, içindeki kadın ve erkek çalışan dağılımının birbirine en yakın oranda seyreden sektörlerden biri olarak kabul edilebilecek olan sağlık sektörü tüm kamu ve özel sağlık sektörü çalışanlarının % 41,2’si kadın iken, bu oran % 58,8 erkek çalışan oranına oldukça yakın bir seviyede gözlemlenmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2017, s. 29).

Geleneksel dönemden modern zamanlara sosyal ve ekonomik hayatta meydana gelen değişimler meslekleri farklılaştırmıştır. Ayrıca değişen meslek ve iş kolları aynı mesleki faaliyeti gösteren insanların bir araya gelerek oluşturdukları mesleki örgütlenmelerini de dönüştürmüştür. İnsanların meslekleri ekonomik durumları ve eğitimleri ile yakından ilişkilidir. Başka bir ifadeyle örneğin doktor olan biri yüksek eğitilmiş olması gerekirken, manav işletmecisinin herhangi bir eğitim alması gerekmez. Öte yandan cinsiyetler ve meslekler arasında da fiilen yadsınamaz bir ilişki durumu sözkonusudur. Örneğin bazı meslekler (ebelik, hemşirelik gibi) kadınlarla özdeşleşmişken bazı meslekler (madencilik, ağır vasıta şoförlüğü gibi) erkeklerle özdeşleşmiş haldedir. Yine geçmişten modern zamanlara gelindiğinde kadınların iş ve meslek hayatındaki oranı artmakla birlikte işgücünde halen erkeklerin oranı daha fazladır.

İş ve mesleki faaliyetlerin kimliklerimiz üzerinde etkisi yadsınamazdır. Bununla birlikte bazı mesleklerin yüksek eğitim gerektirip gerektirmemesi gibi nedenlerle kimliklerimize etkisi farklılaşmaktadır. Örneğin duvar ustası birinin işinin kimliğine etkisi ile doktor olan birinin kimliğine etkisi farklı olmaktadır. Aynı şekilde tarım ve hayvancılıkla uğraşan birinin işi ile avukat olan birinin durumu da önceki örneğe benzer şekilde mesleğin kimliksel etkisi farklı olacaktır. Modern zamanlar için mesleğin kimliğe etkisinin geleneksel dönemlere kıyasla daha fazla olduğu çalışmamızın varsayımlarındadır. Başka deyişle modernleşme süreci mesleki faaliyetlerin daha profesyonel yollarla ve eğitimini alarak yapılmasını beraberinde getirmekte ve bu durum kimliklerimizin mesleklerimizden daha fazla etkilenmesini sağlamaktadır.

3.7. Eğitim ve Yerleşim Yeri

Gelenek ve modernlik bağlamında kimlikleri etkileyen kurum faktörler önceki başlıklarda din, aile, etnisite, cinsiyet, ideoloji ve meslek şeklinde ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışıldı.

Ancak bunlar dışında kişilerin eğitim durumu, yaşı ve yaşadığı yer gibi bazı sosyoekonomik faktörler de geleneksel ve modernleşme sürecinde farklılaşarak kimlikleri etkilemektedirler.

Eğitim insanların kimlik edinme sürecinde en önemli faktörlerden biridir. Çünkü ailede başlayan kimlik oluşumu eğitim kurumları ile hem daha sistematik hem de daha geniş bir çeşitliliğe evrilmektedir. Kimliklerin oluşumunda etkili faktörler genellikle birbirleriyle ilişkilidir. Bu çerçevede örneğin eğitim sisteminde meydana gelen dönüşümler ve okullaşma oranının değişmesi belirli yaşlarda eğitim gören kişilerin kimlik inşa süreçlerini de etkiler. Benzer şekilde yerleşim yeri faktörü de değiştikçe yaşlara göre oluşan kimlik süreçleri de etkilenmektedir. Dolayısıyla kentleşme oranının değişmesine paralel olarak insanların yaş ve eğitim süreçlerinde kimliklenmeleri de farklılaşmaktadır. Geleneksel dönemden modern zamanlara geçişle birlikte yaş, eğitim ve yerleşim yeri gibi faktörlerde birbirleriyle ilişkili şekilde meydana gelen dönüşümler kimliklerin oluşumlarını da etkilemektedir.

Eğitim, bilgi düzeyinin geliştirilerek, öğrenmenin ve bu şekilde toplumsal ilerleme ve gelişmenin sağlanmasının, gelişmiş refah toplumları seviyesinde yer edinmenin temelini oluşturur. Eğitimi, toplumsal düzen ve ihtiyaçlardan bağımsız görmemek gerekir. Toplumlar sürekli değişim içinde olan hayat şartlarına uyumlu şekilde eğitim-öğretim süreçlerini geliştirerek ve mevcut olanları yenilemektedirler (Duman, 1991). Kimlik oluşumunda önemli etkisi olan eğitim ülkelerin sosyal, siyasal ve ekonomik durumlarından da etkilenmektedir. Bu bağlamda Özyılmaz (2013)'a göre "bir ülkede demokratik ve insan haklarına uygun bir siyasal ve toplumsal sistem kurup geliştirmenin yolu da yine eğitimden geçer." Bu çerçevede sosyal ve siyasal olarak gelişen ülkelerin eğitimi de geleneksel dönemden modern dönemlere geçişle birlikte farklılaşmaktadır (Ergen, 2001). Eğitim, genel olarak birey için her yaşta devamlılık gösterir. İnsanlar, eğitim-öğretim kurumları aracılığıyla yakın/ uzak çevreleriyle etkileşim içerisinde sosyalleşmekte, bilgilenmekte ve beceriler edinmektedir. Bu çerçevede yeni kimlikler geliştirmekte ve var olanları dönüştürmektedirler (Şişman, 2002).

Eğitimin kimlikler üzerindeki etkisi modern dönemde geleneksel dönem ve toplumsal yapılara kıyasla daha belirgindir. Sosyal, ekonomik ve siyasal yapının gelişmesine paralel şekilde eğitim de insanların kimlik ve statülerini daha fazla etkilemektedir. Öte yandan modernleşmeyle birlikte eğitilmiş insan oranının artması ile kimlikler de farklılaşmaktadır. Yapılan çeşitli araştırmalar eğitim biçim ve düzeyinin insanların kimlik tercihlerini etkilediğini göstermektedir (Keskin, 2018; Muştı, 1999). Kimliklerin oluşumunda önemli bir diğer sosyoekonomik faktör de yerleşim yeridir. Geleneksel dönemden modern dönemlere geçişle kentsel nüfus kırsal yerlere göre artmaktadır. Kırsaldan kentlere yapılan göçlerle

birlikte ekonomik, sosyal ve siyasal değişkenler çeşitlenmekte ve bunların kimlikleri etkileme ihtimali artmaktadır.

SONUÇ

İnsan ve toplulukların fiziksel veya manevi değerleri, dünya görüşleri, cinsiyetleri, sahip oldukları veya itibar ettikleri inanç normları veya inançsızlıkları, konuştukları dil, yaşadıkları coğrafya, doğuştan getirdikleri özellikleri, yaş ve meslekleri, gelir ve eğitim düzeyleri, içine doğdukları veya edindikleri kültürler, ideolojik aidiyetleri, kimliklerini belirleyen faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirtilen bu faktörler kendi başlarına değil bazı araçlar ve kurumlar yoluyla; sosyokültürel bir çerçeve içinde birey ve topluluklara kimlik oluşturma yolu açarlar.

Bireyin tanımlanmasını ve sosyalleşmesinde önemli yer tutan kimlik, modern öncesi ve sonrası dönemlerde sosyokültürel anlamda bir var olma parametresi şeklinde işlev görmektedir. Bu anlamda sosyal hayat çerçevesinde değişen üretim ve tüketim biçimlerinde yaşanan dönüşümlere koşut olarak kimlikte de değişimler gerçekleşmektedir. Kimliklerde meydana gelen değişim ve dönüşümleri anlayabilmek bağlamında yaşanan tarihsel süreci de iyi anlamak gerekmektedir. Modernlik öncesi süreçte kimlik, çoğunlukla mensubu olunan sosyal gruplar ile (soy, kabile, aile gibi) özdeş kabul edilmektedir. Modernlikle birlikte üretilen bilgi, özgürlük ve bireyin öne çıkması ile “bireysellik” öne çıkarılmıştır. Sonuç olarak kimliğin birey referanslı tanımlanması bu süreçlerle birlikte belirginleşmiştir. Yaşanan işbölümü sayesinde sosyalleşen birey için kimlikler çoklu ve değişken hale gelmiştir. Sonuç itibarıyla modernlik kimliğin çoğunlukla birey tercihleri sayesinde oluşması şeklinde kendini göstermektedir.

Gelecekte, toplumların alacakları çok boyutlu haller ve birbirlerinden çokça etkilenen bileşenlerin varlığı göz önünde bulundurulduğunda birey ve toplulukların kimliklerini oluşturma ve yansıtma biçimleri daha da önemli olacaktır. Bu çerçevede siyasal örgütlenmelerin en güçlüsü olan devletler, referans aldıkları insan ve insan topluluklarının kimlik bağlamında çokkimlikliliklerini ve melez hallerini yansıttıkları ölçüde meşruiyet sağlayabileceklerdir. Kimliklerin yapay olarak değil kendi özgün doğalarından gelen yönelimleri dikkate alınarak serbestlik içinde var olmaları bugünün dünyasında toplumsal gelişimin sağlığı açısından önemlidir. Çalışmada nazarı dikkate alınan ve kimliklerin inşasında etkili faktörlerin, içinde bulunan zamana kadar insan ve toplulukların sosyolojik ve

tarihsellikleri içinde değişimler geçirdikleri ve nihayet ilerleyen zaman içerisinde yeni faktörlerin belirginleşeceğini de belirtmek gerekir.

Geleneksel ve modern kimliklerin geçmişten günümüze sosyoekonomik faktör ve kurumların etkisinde kaldığı ve kimliklerin ilk olarak aileden ve ailenin sahip olduğu değer ve normlar sayesinde biçimlendiği söylenebilir. Bununla birlikte birey ve bireylerden meydana gelen toplulukların eğitim, sosyal, siyasi ve ekonomik gruplar, mesleki örgütlenmeler aracılığıyla dini, milli ve diğer sosyoekonomik kimlikleri edindiği ve/veya mevcut kimliklerini dönüştürdüğü görülmektedir. Öte yandan gelenek ve modernleşme süreçlerinde şekillenen sosyoekonomik kimlikler kesin bir ayırım oluşturmamakta, geleneksel kimlikler günümüz dünyasında da bir şekilde modern yaşama eklenmekte ve varlıklarını sürdürmektedirler.

Çalışma kapsamında daha ziyade teorik olarak kimlik üzerindeki etkileri modernlik bağlamında irdelenen kurum ve faktörlerin yapılacak saha çalışmalarında, araştırmacılar için rehberlik etmesi de temenni edilmektedir. Yukarıda belirginleştirilmeye çalışılan şekliyle kimliğin ve kimliği etkileyen kurum ve faktörlerin farklı coğrafya ve/veya toplumlar için ne derece belirleyici oldukları ve aralarındaki ilişki düzeyi sahada yapılacak araştırmalar sayesinde daha da billurlaşacaktır.

KAYNAKÇA

- Abercrombie N., Hill S. & Turner B. S. (1994). *The penguin dictionary of sociology*. Penguin Books.
- Aka, A. (2010). Kimliğe teorik yaklaşımlar. *Cumhuriyet üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 34/1, 17-24. <http://dergi.cumhuriyet.edu.tr/>. Erişim Tarihi: 11.07.2020.
- Akbaş, H., Bozkurt, S. ve Yazıcı, K. (2018). Osmanlı devletinde lonca teşkilatı yapısı ve yönetim düşüncesi ile karşılaştırılması. *Muhasebe ve finans tarihi araştırmaları dergisi*, 165- 202, <https://dergipark.org.tr/>. Erişim Tarihi: 12.10.2020.
- Alperen, A. (2008). Türkiye’de kimlik arayışları ve islam. *Çukurova üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi (çüüfd)*, 59-80, <https://dergipark.org.tr/>, Erişim Tarihi: 10.08.2020.
- Andrews, P. A. (1992). Türkiye’de etnik gruplar (Çev. M. Küpüsoğlu). Ant Yayıncılık.
- Arslanel, M. N. & Eryücel, E. (2011). Modern devlet anlayışının felsefi temelleri. *Atatürk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 15(2), 1-20.
- Aslankurt, B. (2013). Eğitimde kuşaklararası hareketlilik-fırsat eşitliğinde Türkiye nerede?, Türkiye ekonomi politikaları araştırma vakfı.
- Aydın, M. (2011). Güncel kültürde temel kavramlar. Açılım Kitap.
- Badiou, A. (2006). Sonsuz düşünce (Çev. T. Birkan ve I. Ergüden). Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (2006). Sosyolojik düşünmek (Çev. A. Yılmaz). Ayrıntı Yayınları.

- Bayart, J. F. (1999). *Kimlik yanılması* (Çev. M. Moralı). Metis Yayınları.
- Bell, D. (2013). *İdeolojilerin sonu* (Çev. V. Hacıoğlu). Sentez Yayıncılık.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası* (Çev. V. S. Ögütü). Paradigma Yayınları.
- Bilgin, N. (1994). *Sosyal bilimlerin kavşağında kimlik sorunu*. Ege Yayıncılık.
- Bilgin, V. (2010). Gelenek, modernlik ve din üç rekabet alanı. *Eskiye*, 19-27.
- Bostancı, M. N. (2005). Kimlik tartışması hayatın telaffuzu üzerinden yürümeli. *Türkiye günlüğü*, (83), 52-56.
- Browne, J. R. (2012). *Walking the equity talk: a guide for culturally courageous leadership in school communities*. Corwin Press.
- Can, İ. (2013). Ailenin tarihsel gelişimi: dünü bugünü ve yarını. *Sistemik aile sosyolojisi içinde*. (Ed. M. Aydın). Çizgi Kitabevi.
- Canatan, K. (2017). Sokak ve ideoloji: türkiye’de resmi ideolojinin sokak, cadde, bulvar ve meydanlara yansımaları. *Çekmece izü sosyal bilimler dergisi*, (5), 10-11.
- Connolly, E. W. (1995). *Kimlik ve farklılık: siyasetin açmazlarına dair çözüm önerileri* (Çev. F. Lekesizalın). Ayrıntı Yayınları.
- Coşkun, A. (2003). Din ve kimlik. *Marmara üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi*. (2003/1), 5-23.
- Çağırkan, B. (2016). Göç, hibrit kimlik ve aidiyet: yeni toplumlar, yeni kimlikler. *İnsan ve toplum bilimleri araştırmaları dergisi*, 5/8, 17-26.
- Çaha, Ö. (2011). Türkiye’de meslek odaları: oligarşinin merkez üsleri. *Liberal düşünce dergisi*. (63), 213-222. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal/issue/48184/609809>, Erişim Tarihi: 08.04.2020
- Çukurova, B. (2007). XIX. Yüzyılda Anadolu’da aile ve toplumda kadının statüsü (Antep ili örneği). *Gaziantep üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 51-56, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jss/issue/24258/257150>
- Dalbay, S. ve Avcı, N. (2018). Kimlik inşasına ilişkin temel yaklaşımlar ve bu yaklaşımların Türkiye’ye yansımaları. *Süleyman demirel üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 23/1, 17-39.
- Demirdağ, M. (2017). Küreselleşme ve feminizm üzerine bir araştırma. *Sosyolojik düşün*, 55-63, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosdus/issue/30366/319704>
- Dikeçligil, B. F. (2012). Aileye dair kabullerin ezber bozumu. *Muhafazakâr düşünce dergisi*, 21-52.
- Duman, T. (1991). *Türkiye’de orta öğretime öğretmen yetiştirme*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Ergen, H. (2001). *Eğitim ekonomi ilişkileri*, EBB-211 eğitim sosyolojisi ders notu, H. Ü. Eğitim Fakültesi.
- Erkal, E. M. (2001). Etniklik ve etnik grup kavramları üzerine, *Türkiye ve siyaset*, Sayı: 3, Temmuz- Ağustos.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve ulusçuluk* (Çev. B. Ersanlı Behar ve G. Göksu Özdoğan). Ant Yayıncılık.
- Giddens, A. (1993). *Sosyoloji (eleştirel bir yaklaşım)*, (Çev. R. Esengün ve İ. Öğretir). Birey Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernliğin sonuçları* (Çev. E. Kuşdil). Ayrıntı Yayınları.
- Göka E. (2006). *İnsan kısım kısım: toplumlar, zihniyetler, kimlikler*. Aşina Kitaplar.
- Göka E. & Beyazyüz, M. (2005). Yenidünya düzeninin ‘kimlik siyaseti’: psikolojik bir bakış denemesi, *Türkiye günlüğü*, 17-26.
- Günay, Ü. (2003). *Din sosyolojisi*. İnsan Yayınları.
- Gündoğan, A. O. (2009). *Kimlik sorunu ve düşünce dünyası, türk kimliği*, (Ed. M. Çağatay Özdemir). Ötüken Neşriyat.
- Gürses, H. (2019). *Kimlik kavramı üzerine düşünceler*, <http://www.birikimdergisi.com/>, Erişim Tarihi: 01.05.2020.
- Güvenç, B. (1993). *Türk kimliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hall, S. & Jacques, M. (1995). *Yeni zamanlar: 1990’larda politikanın değişen çehresi*. Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (2006). *Postmodernliğin durumu*, Metis Yayınları.
- Hervieu-Leger, D. (2006). *Sekülerleşme, gelenek ve dindarlığın yeni şekilleri: bazı teorik öneriler*. (Ed. B. Solmaz ve İ. Çapcıoğlu). Din sosyolojisi klasik ve çağdaş yaklaşımlar içinde. Ayna Yayınları.
- İnaç, H. (2014). *Çağımızın toplumsal algısını temsil eden parametrelerden ‘kimlik’, ‘kültür’ ve ‘uygarlık’ kavramlarının sosyo-politik analizi*”, *İslam medeniyeti araştırmaları dergisi*, 35-57, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/imad/issue/18469/194465>. Erişim Tarihi: 06.08.2020.
- Keskin, S. (2018). *Türkiye’de eğitim düzeyine göre kadınların iş hayatındaki yeri*”. *Kadın araştırmaları dergisi*, 1-30, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iukad/issue/39940/473999>. Erişim Tarihi: 08.07.2020.
- Kongar, E. (1991). *Türkiye’de aile: yapısı, evrimi ve bürokratik örgütlerle ilişkileri*”. *Aile yazıları: kültürel değerler ve sosyal değişme içinde*. (Ed: Beylü Dikeçligil ve Ahmet Çiğdem), T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları.
- Kumar, K. (2006). *Nationalism*. (In Bryan S. Turner Eds.) *The cambridge dictionary of sociology*. Cambridge University Press.

- Kumar, K. (2004). *Sanayi sonrası toplumdaki postmodern topluma: çağdaş dünyanın yeni kuramları*. Dost Kitabevi.
- Lash, S. (1993). Modernite mi modernizm mi? weber ve günümüz toplumsal teorisi. (Der: Mehmet Küçük). *Modernite versus postmodernite içinde*, Der Yayınları.
- Lasierre, J.W. (1991). *İdeoloji nedir?. İlimler ve ideolojiler içinde*. Umran Yayınları.
- Liotard, J. F. (1990). *Postmodern durum: bilgi üzerine bir rapor*. Vadi Yayınları.
- Maalouf, A. (2000). *Ölümcül kimlikler (les identités meurtrières)* (Çev: Aysel Bora). Yapı Kredi Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (Çev: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü). Bilim ve sanat yayınları.
- Muşta, M. (1999). Sekülerleşme laiklik demokrasi ve eğitim, *Ankara üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi*, 461-473.
- Nişancı, Ş. ve Işık, C. (2012). Etnisite algısının siyasal tercihler üzerine etkisi: kars ili kağızman ilçesi üzerine bir çalışma, *II. bölgesel sorunlar ve türkiye sempozyumu*, 1-2 Ekim 2012, 109-133.
- Örs, H. (2011). Postmodern dünyada ideolojinin dönüşümü, *İstanbul üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi dergisi*, 1-12. <https://dergipark.org.tr/>. Erişim Tarihi: 07.06.2020.
- Özdalga, Ş. (2019). Kariyere ailenin etkisi. <https://www.dbe.com.tr/>. Erişim Tarihi: 21.11.2019.
- Özdener, R. (1995). Trajik fenomenin anlamı. *İzlenim*, 7, 88-89.
- Özdil, M. (2017). Kolektif ve bireysel kimlikler bağlamında sosyal bütünleşme, *Süleyman demirel üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 383-400.
- Özeren, M. (2018). Dil kimlik ilişkisi çerçevesinde rusya federasyonu'ndaki türk halklarının ve türk lehçelerinin durumu, *Jass studies-the journal of academic social science studies*, 163-182.
- Öztan, E. (2004). Toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları ve olumlu ayrımcılık, www.politics.ankara.edu.tr. Erişim Tarihi: 02.11.2019.
- Özyılmaz, Ö. (2013). *Türk milli eğitim sisteminin sorunları ve çözüm arayışları*. Pegem Akademi Yayınları.
- Özyurt, C. (2005). *Küreselleşme sürecinde kimlik ve farklılaşma*. Pınar Yayınları.
- Perşembe, E. (2005). *Almanya'da türk kimliği din ve entegrasyon*. Araştırma Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1995). *Postmodernite sivil toplum ve islam*. İletişim Yayınları.
- Sayın, Ö. (2000). *Aile sosyolojisi ailenin toplumdaki yeri*. Ege Üniversitesi Basımevi.
- Sesli, M. (2019), *İngiltere, fransa, amerika birleşik devletleri ve türkiye'de laiklik uygulamaları: karşılaştırmalı bir analiz*. Hiperyayın.

- Smith, A. (1999). Milli kimlik (Çev: Bahadır Sina Şener). İletişim Yayınları.
- Subaşı, N. (2014). Toplumsal değişme, aile ve yeni risk alanları, aile sosyolojisi yazıları (Ed. M. Aydın). Açılım Kitap.
- Sunar, L. ve Kaya, Y. (2018). Türkiye’de değişen sosyo-ekonomik yapı içerisinde meslekler. Türkiye’de toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik içinde. 3-52. Nobel Akademik.
- Şenel, A. (1993). *İrk ve ırkçılık düşüncesi*. Anı Yayıncılık.
- Şişman, M. (2002). *Eğitimde mükemmellik arayışı*. Pegem Yayıncılık.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2017). Faaliyet raporu. <https://sgb.saglik.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 19.03.2020.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of inter-group conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of inter-group relations*, 33-47. Brooks/Cole.
- Tan, M. (1979). *Kadın: ekonomik yaşamı ve eğitimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Taştan, A. V. (1996). *Değişim sürecinde kimlik ve din*, Kayseri Belediyesi Yayınları.
- Taylor, C. (2006). *Modern toplumsal tahayyüller* (Çev. H. Koyukan). Metis Yayınları.
- TDK, <http://www.tdk.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 02.01.2019.
- Tok, N. (2003). *Kültür, kimlik ve siyaset*, Ayrıntı Yayınları.
- Turgut, F. (2017). Tarihsel süreçte aile kurumunun dönüşümü ve geleceğine yönelik çıkarımlar. *Medeniyet ve toplum dergisi*, 93-117.
- Tüzen, H. (2008). Postmodernizm mitosu, *Süleyman demirel üniversitesi fen-edebiyat fakültesi sosyal bilimler dergisi*, 145-158.
- Uca, O. (2020). Mesleğin hayatı belirleme pratikleri: bankacı ve tır şoförü örneği, *Journal of economy culture and society*, 15-24.
- Vatandaş, C. (2004). *Ulusal kimlik türk ulusçuluğunun doğuşu*, Pınar Yayınları.
- Vatandaş, D. (2011). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı, *İstanbul journal of sociological studies*, (35), 29-56.
- Walzer, M. (1992). The new tibalism, the nationalism reader, *Humanities press*, 322-332.
- Wittgenstein, L. (2006). *Kesinlik üstüne/ kültür ve değer* (Çev. D. Şahiner). Metis Yayınları.
- Williams, R. (1989). *İkibin’e doğru*. Ayrıntı Yayınları.
- Williams, R. (2005). *Anahtar sözcükler* (Çev. S. Kılıç). İletişim Yayınları.
- Yanık, C. (2013). Etnisite, kimlik ve milliyetçilik kavramlarının sosyolojik analizi *Kaygı uludağ üniversitesi fen-edebiyat fakültesi felsefe dergisi*, 225-237.
- Yavuz, H. (2008). Modernleşen müslümanlar (Çev. A. Yıldız). Kitap Yayınevi.
- Yıldız, H. (2015). Postmodernizm nedir?. *Dumlupınar üniversitesi sosyal bilimler dergisi*. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4755/65320>, Erişim Tarihi: 08.08.2020.

Yıldız, S. (2007). Kimlik ve ulusal kimlik kavramlarının toplumsal niteliği. *Milli folklor dergisi*, 19/74, 9-16.

HİZMET KALİTESİNİN MARKA SADAKATI ÜZERİNE ETKİSİNDE MARKA DENEYİMİNİN ARACILIK ROLÜ

Bulut DÜLEK¹

Öz

Marka deneyimi müşterilerin ilgi çekici, keyifli duygularla marka ile etkileşim içinde olmasını ifade eden bir kavramdır. Pazar ortamlarında rekabetçi bir strateji geliştirmek isteyen işletmeler açısından marka deneyiminin önemli bir farklılaşma aracı olduğu söylenebilir. Bu çalışmada hizmet kalitesi algılamalarının marka sadakati üzerine etkisinde marka deneyiminin aracılık rolü analiz edilmektedir. Araştırma amacı doğrultusunda anket yöntemi kullanılarak Van ilinde yaşayan 417 banka müşterisine ulaşılmıştır. Yapılan analizler sonucunda marka deneyiminin hizmet kalitesinin marka sadakati üzerinde etkisinde kısmi aracılık etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca hizmet kalitesinin marka deneyimi ve marka sadakati üzerinde etkisi bulunurken marka deneyiminin de marka sadakati üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelime: Hizmet Kalitesi, Marka Deneyimi, Marka Sadakati.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, E-posta: bulutdulek@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3474-7220

THE MODERATING ROLE OF BRAND EXPERIENCE IN THE EFFECT OF SERVICE QUALITY ON BRAND LOYALTY

Abstract

Brand experience is the interaction of customers with the brand with interesting and entertaining emotions. It can be said that the brand experience is an important differentiation tool for businesses that follow a competitive strategy in the market. In this study, the mediating role of brand experience in the effect of service quality perceptions on brand loyalty is analyzed. Based on the purpose of the research, 417 bank customers living in the city of Van were reached using the survey technique. As a result of the analysis, It was concluded that brand experience has a partial mediating effect on the effect of service quality on brand loyalty. In addition, it was concluded that service quality has an effect on brand experience and brand loyalty, while brand experience has an impact on brand loyalty.

Keywords: Service Quality, Brand Experience, Brand Loyalty.

GİRİŞ

Tüketicilerin pazarlarda daha güçlü hale gelmeleri, teknolojik değişimlerin işletme çabalarını etkilemesi ve rekabetin de daha yoğun yaşanması gibi faktörler işletmeleri yeni stratejilere yöneltmiştir. Markaların ürün veya hizmetleri arasında fonksiyonel özellikler bakımından farklılıklar giderek azalmış veya ortadan kalkmıştır. Bu bağlamda pazarda kalıcı olabilmek ve ayırt edici bir üstünlük oluşturabilmek marka tüketici ilişkisinde duygusal bağlılık oluşturabilmek ile mümkün hale gelmiştir. Önemli bir pazarlama stratejisi olan şirketlerin müşteri kazanımı, odak noktasını müşterilerin işlevsel faydalarından markalarla ilgili deneyimlerine taşıma eğilimindedir. Marka ile ilgili yeni gelişmeler, markalaşmanın duygusal yönünü keşfetmeye başlamıştır. Markaların uygun fiyatla sunulması, kaliteli olmasının yanında yaşatmış olduğu deneyimler de artık önemli bir rekabet aracı haline gelmiştir. Marka deneyimi üzerine yapılan önceki araştırmalar bu değişime vurgu yapmaktadırlar (Huang, 2017; Barnes vd., 2014; Oliver, 2010; Olsen vd., 2013; Schmitt, 2009).

Marka deneyimi, müşterilerin belirli bir markayla doğrudan veya dolaylı olarak etkileşime girdiğinde ortaya çıkan davranışsal tepkidir (Brakus vd., 2009, s.52). Literatür, tutumsal yönlerden ayrı olarak, tüketicinin davranışının aynı zamanda tüketicinin bir markaya yönelik duygularına da bağlı olduğunu öne sürmektedir (Sniehotta vd., 2014, s.2). Dolayısıyla bu duygular, markanın kaderini belirlemede önemli bir rol oynamaktadır.

Hizmet kalitesi genellikle, sunulan hizmetlerin müşterilerin beklentilerine ne kadar iyi uyduğunun bir ölçüsü olarak değerlendirilir (Santos, 2003, s.235). Zeithaml ve arkadaşları (1985, s.35), hizmet kalitesini, müşterilerin bir ürün veya hizmetin genel üstünlüğü hakkındaki yargıları olarak tanımlamıştır. Marka sadakati, pazarlama literatüründe en çok atıfta bulunan kavramlardan biridir ve bundan elde edilen faydalar hem akademisyenler hem de uygulayıcılar tarafından kabul edilmektedir. Marka sadakati, müşteriye elde tutma çabalarını kolaylaştırır (Reichheld & Scheffer, 2000, s.107).

Bu çalışma da hizmet kalitesinin marka sadakati üzerine etkisinde marka deneyiminin aracılık etkisinin bulunup bulunmadığı analiz edilmektedir. Ayrıca hizmet kalitesinin marka deneyimi ve marka sadakati üzerine etkisi ile marka deneyiminin marka sadakati üzerinde etkisi olup olmadığı da analiz edilmektedir. Çalışma, bankacılık sektöründe hizmet kalitesi, marka deneyimi ve marka sadakati arasındaki etkileşimi ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Hem müşterilerin marka ile ilgili değerlendirmelerinde hizmet kalitesinin önemli bir değişken olması hem de bankaların marka sadakati oluşturmaya yönelik çabalara ağırlık vermelerinden dolayı çalışma bankacılık sektörüne yönelik olarak yapılmıştır. Bu çalışmanın özellikle marka deneyimini ele alması açısından alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Zira hem uluslararası hem ulusal alan yazınında marka deneyiminin aracılık etkisini analiz eden çalışma sayısı kısıtlı sayıdadır. Ayrıca çalışmanın sektörde kalıcı olmak isteyen işletmelere marka sadakati geliştirme adına hizmet kalitesi ve marka deneyimi ekseninde farklı ve güncel bir bakış açısı kazandıracığı da öngörülmektedir. Çalışmanın birinci kısmında hizmet kalitesi, marka deneyimi ve marka sadakati ilişkilerini ortaya koymaya yönelik literatür incelemesi ve hipotezlerin kurgulanması yer almaktadır. Çalışmanın ikinci kısmında ise araştırma amacı doğrultusunda toplanan verilerin analizi ve yorumlanması yer almaktadır.

1. LİTERATÜR ARKA PLANI VE HİPOTEZLERİN GELİŞTİRLMESİ

1.1. Hizmet Kalitesi

Hizmet kalitesi, sunulan hizmetin müşterilerin beklentilerine ne kadar iyi uyduğuna veya bunlara ne kadar iyi yanıt verdiğine dair genel bir izlenim olarak tanımlanabilir. Özellikle hizmet kalitesi, sunulan hizmetin müşterilerin beklenti ve gereksinimlerini karşılaması gerektiğini varsaymaktadır (Tan vd., 2010, s.1015).

Hizmet kalitesinin kavramsallaştırılması, müşterilerin genel değerlendirmesi ve bir marka tarafından sağlanan hizmetlerin üstünlüğüne veya aşağılığına yönelik izlenimine ilişkin geçmiş literatürde ağırlıklı olarak vurgulanmıştır (Grönroos, 1984; Parasuraman vd., 1985;

Zeithaml vd., 1985). Çalışmalar, hizmet kalitesi ile marka farkındalığı, marka imajı, marka güveni, satın alma niyeti, müşteri memnuniyeti ve marka sadakati arasında ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Alhkami & Alarussi, 2016; Şahin vd. 2016; Aspizain, 2016; Kayaman & Araslı 2007; Gottlieb vd., 2011). Bu değişkenler çoğu çalışmada ayrı ayrı tartışılmıştır, fakat hizmet kalitesini marka deneyimi ile ilişkisini ele alan çalışma sayısı ise sınırlı sayıdadır.

Zeithaml ve arkadaşları (1996, s.42) bir müşterinin markanın hizmetleri hakkında olumlu bir değerlendirme yaptığında markayla güçlü bir ilişkiye sahip olacağını ve bu müşteri hizmetlerin negatif değerlemesini yaptığında ilişkinin zayıf olacağını öne sürmüştür. Bu bakımdan sunulan hizmetlerin kalitesi müşterilerin markaya olan bağlılıklarını artıracaktır. Memiş ve Cesur (2016, s.479)'a göre de tüketicilerin algılanan hizmet kalitesindeki olumlu değişim marka sadakatini de arttırmaktadır. Markalar tarafından sunulan hizmetlerin kalite düzeyinin yüksek olması daha kalıcı ve uzun süreli ilişkilerin devam edeceği anlamına gelmektedir (Waseem, 2016, s.28).

Sunulan hizmetlerin kaliteli olması, müşterilerin markayla olan deneyimlerini artırarak markaya duygusal açıdan bağlı hale gelmeye, ardından da satın alma ve ağızdan ağıza iletişimde ortaya çıkan etkileşim davranışlarına yol açmaktadır (Prentice vd., 2019; Baydaş & Yaşar, 2019). Marka ile etkileşimde bulunan tüketicilerin yaşayacakları deneyimler ve eğlenceli zamanların sunulan hizmetin kaliteli olup olmaması ile ilgili olacağı öngörülmektedir. Bu nedenle hizmet kalitesinin marka deneyimi üzerinde etkili olacağı ve yine marka sadakatini de artıracığı öngörülmektedir. Bu değerlendirmelere dayanarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Hizmet kalitesi marka sadakati üzerinde etkilidir.

H2: Hizmet kalitesi marka deneyimi üzerinde etkilidir.

1.2. Marka Deneyimi

Marka deneyimi, bir markanın tasarımının ve kimliğinin, ambalajının, pazarlama iletişiminin veya markanın satıldığı ortamın bir parçası olarak, bir müşterinin etkileşimi sonrasında oluşan davranışsal tepkidir (Brakus vd., 2009, s.52). Bir başka ifade ile marka deneyimi, marka ile tüketiciler arasında hizmet karşılaşması sırasında meydana gelen bir dizi etkileşimin sonucudur (Jiang vd., 2018, s.376).

Geleneksel olarak markalar sunmuş oldukları hizmetlerin işlevsel özelliklerine ağırlık vermekte ve duygusal özellikleri yeterince dikkate almamaktadırlar (Shaw & Ivens, 2002,

s.42). Artık üstün bir marka deneyimi sunabilen markalar, diğer markalara karşı tercih ve farklılaşma sağlayabilmekte ve marka sadakati oluşturabilmektedirler (Brakus vd., 2009, s.63). Doğru şekilde uygulanan marka deneyimlerinin, ilgi çekici ve tutarlı bir bağlam aracılığıyla duygusal bağlantılar oluşturarak sadakati teşvik edeceği sonucuna varılmıştır. Bazı araştırmalar, olumlu bir marka deneyiminin marka sadakatini önemli ölçüde artırabileceğine dair sonuçlara ulaşmıştır (Pulman & Groos, 2004; Biedenbach & Marell, 2010; Iglesias vd., 2011; Morgan-Thomas & Veloutsou, 2013).

Bağlılık, memnun ve etkili müşterilerin önerileri, duygusal faydaları veya kullanım deneyimleri sonucu ortaya çıkmaktadır (Farris vd., 2010, s.21). Brakus ve arkadaşları (2009, s.63) tüketicilerin tatmine götüren deneyimleri tekrarlamak istediklerini ve bu nedenle deneyimlerin de sadakati olumlu yönde etkilediğini savunmaktadırlar. Marka deneyimi sadece geçmişe yönelik memnuniyet yargılarını değil, aynı zamanda geleceğe yönelik tüketici sadakatini de etkilemektedir.

Marka deneyimleri, marka sadakatine, markanın aktif yönlendirilmesine ve marka için karlılığın artmasına yol açar (Morrison & Crane, 2007, s.410). Newman ve Werbel'in açıklamasına göre de marka deneyiminin geçerli bir marka sadakati ölçütü olduğu varsayılmaktadır. Çünkü daha üstün bir marka deneyimi yaşayan tüketicinin gelecekte bu markayı tercih etme olasılığı daha yüksektir (Brakus vd., 2009, s.53). Bu değerlendirmelere dayanarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H3: *Marka deneyimi marka sadakati üzerinde etkilidir*

1.3. Marka Sadakati

Marka sadakati, tüketicilerin bir markanın başkalarına tercih edilebilir olduğuna dair inancını ve daha sonra markayı başkalarına tavsiye etme ve markayı defalarca satın alma gibi sadık davranışlarda bulunma niyetlerini tanımlamaktadır (Shim vd., 2015, s.58). Dehdashti ve arkadaşları (2012, s.1426) marka sadakatini, bir müşterinin yeniden satın alma niyetine ve bir müşteriye yönelik sürekli bağlılığına dayanan uzun vadeli bir ilişki olarak değerlendirmişlerdir.

Marka sadakati çalışmalarda genellikle davranışsal bağlılık ve tutumsal bağlılık olarak iki alt boyutla ölçmüştür (Iglesias vd., 2011, s.573). Davranışsal sadakat müşterilerin bir markayı sürekli olarak satın almalarının yanı sıra gelecekte tekrar tekrar satın alma niyetleri ifade ederken, tutumsal bağlılık da müşterilerin markaya karşı duygusal yaklaşımlarını ifade etmektedir (Chaudhuri & Holbrook, 2001, s.82).

Literatürde marka deneyiminin hizmet kalitesi ve marka sadakati ilişkisinde aracılık etkisini açıklayan bir çalışma bulunamamıştır. Fakat marka deneyiminin reklamların hatırlanması ile markaya yönelik tutum arasında (Zenetti & Klapper, 2016), işlevsel marka nitelikleri ile algılanan değer arasında (Coelho vd., 2020), benlik-marka bağı ile marka sadakati arasında (Erciş vd., 2018) aracılık etkisinin analiz edildiği çalışmalar yer almaktadır. Yapılan alan araştırması ve değerlendirmelerden yola çıkarak marka deneyiminin hizmet kalitesi ve marka sadakati ilişkisinde aracılık rolünün olacağı öngörülmektedir. Bu doğrultu da araştırmanın dördüncü hipotezi aşağıdaki gibi kurgulanmıştır.

H4: *Hizmet kalitesinin marka sadakati üzerine etkisinde marka deneyiminin aracılık rolü bulunmaktadır*

2. GEREÇ VE YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

Marka deneyimi ile ilgili literatürde sınırlı sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Çalışmanın literatürdeki eksikliği tamamlaması ve var olan çalışmaları tamamlayıcı nitelikte olması bakımından önemli olduğu değerlendirilmektedir. Araştırmanın amacı hizmet kalitesinin marka sadakati üzerine etkisinde marka deneyiminin aracılık rolünün test edilmesidir. Bunun yanında hizmet kalitesinin marka deneyimi ve marka sadakati üzerindeki etkisi ile marka deneyiminin marka sadakati üzerindeki etkisinin analiz edilmesi de araştırmanın alt amaçları olarak belirlenmiştir.

2.2. Araştırmanın Modeli

Şekil 1. Araştırma Modeli

2.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın ana kütlesini Van ilinde yaşamakta olan ve mobil bankacılık hizmetlerini kullanan banka müşterileri oluşturmaktadır. Ana kütleyi temsil edebilecek örneklem seçimi %5 örneklem hatasında sonsuz evrende 384 örneklem sayısının yeterli olacağı görüşü dikkate

alınarak tespit edilmiştir (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004, s.50). Bu doğrultu da araştırmamızın örneklemini ana kütle içerisinde olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 417 mobil bankacılık uygulaması kullanan banka müşterileri oluşturmaktadır. Araştırmada hizmet kalitesini ölçmeye yönelik sorular Özer vd. (2013, s.43), marka deneyimi ve marka sadakatini ölçmeye yönelik sorular Brakus vd. (2009, s.58) ve Shim vd. (2015, s.63) çalışmalarından konuya uygun olarak revize edilip alınmıştır. Araştırmada kullanılan anketin birinci bölümünde, katılımcılara ait çeşitli demografik sorular ve kullanmış oldukları mobil bankacılık uygulamaları hakkında bir takım genel sorular yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise hizmet kalitesi, marka deneyimi ve marka sadakatini değişkenlerini ölçmek için geliştirilen 5'li likert tipi (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum) toplam 16 soru yer almaktadır. Geliştirilen anket yöntemi ile toplanan verilerin analizinde SPSS 23 ve LISREL 8.7 programları kullanılmıştır.

3. ANALİZ VE BULGULAR

3.1. Demografik Bulgular

Tablo 1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

		Frekans	Yüzde(%)
<i>Cinsiyet</i>	Kadın	216	51,8
	Erkek	201	48,2
	Toplam	417	100,0
<i>Yaş</i>	25 yaş altı	132	31,7
	25-34	185	44,4
	35-44	81	19,4
	45 yaş ve üzeri	19	4,6
	Toplam	417	100,0
<i>Öğrenim durumu</i>	İlköğretim	1	,2
	Lise	19	4,6
	Üniversite	303	72,7
	Lisansüstü	94	22,5
	Toplam	417	100,0
<i>Gelir</i>	2000 TL altı	143	34,3
	2000-3999TL	66	15,8
	4000-5999 TL	125	30,0
	6000 TL ve üzeri	83	19,9
	Toplam	417	100,0
<i>Ne zamandan beri mobil bankacılık uygulaması kullanmaktasınız?</i>	1 yıldan az	21	5,0
	1-2 yıl	62	14,9
	3-4 yıl	151	36,2
	5 yıldan fazla	183	43,9
	Toplam	417	100,0

Katılımcıların; %51,8'i kadın (N=216); %48,2'si erkektir (N=201). %44,4'ü 25-34 yaş aralığında (N=185); %72,7'si üniversite mezunu (N=303); %34,3'ü 2000 TL'den az gelir

seviyesinde (N=143) bulunmaktadır. Katılımcıların %43,9'u mobil bankacılık uygulamalarını 5 yıldan fazla (N=183) kullanmaktadır.

3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapısal geçerliliğinin incelenmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde ilk olarak ölçüm modelinin geçerliliğini test etmek amacıyla uyum iyiliği değerlerine bakılmaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal modelin test edilmesinde Schermelleh-Engel vd. (2003, s.52) çalışmasında yer alan uyum kriterleri dikkate alınmıştır.

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum Değerleri

Uyum ölçüsü	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model değeri
χ^2/sd (490,29/129)	≤ 3	≤ 5	3,80
RMSEA	$0 < RMSEA < 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$	0,082
SRMR	$0 \leq SRMR < 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0,025
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1$	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$	0,99
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$	0,99
NNFI	$0.95 \leq NNFI \leq 1$	$0.90 \leq NNFI \leq 0.95$	0,99
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1.00$	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$	0,90
AGFI	$0.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$	0,85

Araştırma ölçeğine ait modifikasyon sonuçlarına göre ki-kare değeri (3,80) ile, uyum kriterleri RMSEA, SRMR, NNF, NNFI, CFI, GFI, AGFI değerlerinin de kabul edilir uyum ve mükemmel uyum düzeylerinde olduğu görülmektedir. Buna göre tüm uyum indeksi göstergelerinin doğrulayıcı faktör analizi için uyumlu olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Faktör	Değişken	t Değeri	Standardize Edilmiş Değer	R ²	AVE	CR	Cronbach Alfa
Hizmet kalitesi	HK1	24,99	0,93	0,86	0,84	0,97	0,979
	HK2	24,85	0,93	0,86			
	HK 3	25,26	0,93	0,87			
	HK 4	22,03	0,86	0,74			
	HK 5	23,03	0,88	0,78			
	HK 6	24,80	0,92	0,85			
	HK 7	26,24	0,95	0,91			
	HK 8	25,33	0,93	0,87			
Marka	MD1	21,35	0,85	0,72	0,76	0,94	0,947
	MD2	20,73	0,83	0,69			

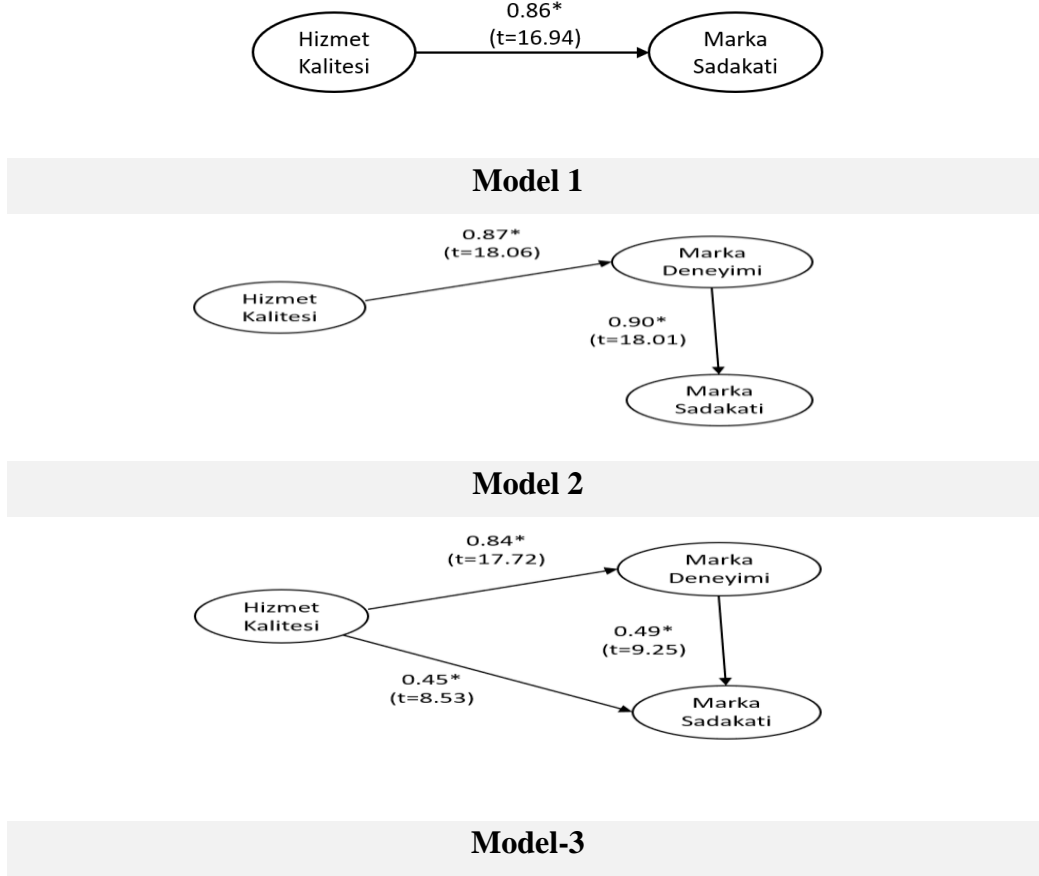
Deneyimi	MD3	20,81	0,83	0,70			
	MD4	23,74	0,90	0,82			
MD5	25,86	0,95	0,90				
Marka Sadakati	MS1	19,63	0,80	0,64	0,78	0,94	0,949
	MS2	18,58	0,77	0,59			
	MS3	25,45	0,94	0,88			
	MS 4	26,32	0,96	0,91			
	MS5	26,25	0,95	0,91			

Tablo-3'te ölçüm modelindeki standartlaştırılmış faktör ağırlıklarına, ortalama açıklanan varyans (AVE) ve birleşik güvenilirlik (CR) değerlerine yer verilmiştir. Yapı güvenilirliği için CR değerinin 0.70 ve açıklanan varyans (AVE) değerinin 0.50 değerlerinden büyük olması gerekmektedir (Fornell & Larcker, 1981, s.44). Çalışmada hizmet kalitesi, marka deneyimi ve marka sadakati boyutlarına ilişkin yapı güvenilirlik değeri ve AVE değerlerinin geçerli düzeyde olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın yakınsama geçerliliği sağlanmıştır. Cronbach's Alfa değerleri ise hizmet kalitesinin 0,979; marka deneyimi boyutunun 0,947 ve marka sadakati boyutunun ise 0,949 güvenilirlik kat sayısı olarak gerçekleşmiştir. Cronbach's Alfa değerlerinin 0,70'ten yüksek değere sahip olmaları nedeniyle ölçeklerin hepsi güvenilir kabul edilmiştir.

3.3. Hizmet Kalitesi ve Marka Sadakati İlişkisinde Marka Deneyiminin Aracılık Rolü

Hizmet kalitesi ile marka sadakati arasındaki ilişkiyi açıklamada marka deneyiminin ara değişken rolü olup olmadığını test etmek amacıyla çoklu analizler yapılmıştır. Analizde ilk adım olarak önce bağımsız değişkenin (hizmet kalitesi) bağımlı değişken (marka sadakati) üzerindeki etkisine bakılır. İkinci aşamada, bağımsız değişkenin (hizmet kalitesi) aracı değişken (marka deneyimi) üzerindeki ve aracı değişkenin de bağımlı değişken üzerindeki etkisine bakılır. Önceki iki adımda anlamlı sonuçların alınması halinde üçüncü aşamada bağımsız değişken (hizmet kalitesi) ile ara değişken (marka deneyimi) birlikte analize sokularak bağımlı değişken (marka sadakati) üzerindeki etkisine bakılır. Analizler sonucunda, bağımsız değişkenin (hizmet kalitesi), bağımlı değişken (marka sadakati) üzerindeki etkisi tamamen ortadan kalkıyorsa tam aracılıktan, eğer etkide bir azalma gerçekleşiyor ve ilişki anlamlılığını devam ettiriyorsa kısmi aracılıktan söz edilebilir (Baron & Kenny, 1986, s. 1176-1177).

Şekil 2. Aracılık Etkisine İlişkin Yol Diyagramları

Marka deneyimini aracılık etkisine karar verebilmek yol katsayıları göz önünde bulundurulduğunda, model 1 için hizmet kalitesi ile marka sadakati arasındaki beta katsayısının anlamlı olduğu görülmektedir. Aracılık etkisini belirlemek için bağımsız değişkenin (hizmet kalitesi) bağımlı değişken (marka sadakati) üzerinde anlamlı bir ilişkisinin olması koşulu sağlandığı için model 2 oluşturulmuştur. Model 2 için hesaplanan hizmet kalitesi ile marka deneyimi ve marka deneyimi ile marka sadakati arasında hesaplanan beta katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir. Bu noktada aracılık etkisi için bağımsız değişkenin (hizmet kalitesi) aracı değişken (marka deneyimi) üzerinde anlamlı bir etkisinin olması ve aracı değişkenin (marka deneyimi) bağımlı değişken (marka sadakati) üzerinde anlamlı bir etkisinin olması koşulları sağlandığı için Model 3 oluşturulmuştur. Model 3 için hesaplanan beta katsayısının, model 1’de hesaplanan beta katsayısına göre düştüğü ve fakat anlamlılığını yitirmediği gözlenmiştir. Bu nedenle marka deneyiminin kısmı aracılık etkisi

olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Model 1, model 2 ve model 3'e ait uyum kriterleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4. Marka Deneyiminin Aracılık Testine İlişkin Uyum İndeksleri

		p	RMSEA	SRMR	NFI	NNFI	CFI	GFI	AGFI
MODEL	1 $X^2=250,06$ Sd:60 $X^2/sd: 4,16$	0,000	0,087	0,023	0,99	0,99	0,99	0,92	0,87
	2 $X^2=419,45$ Sd:127 $X^2/sd: 3,30$	0,000	0,074	0,038	0,99	0,99	0,99	0,90	0,86
	3 $X^2=497,22$ Sd:129 $X^2/sd :3,85$	0,000	0,083	0,025	0,99	0,99	0,99	0,90	0,85
Model anlamlı: $P<0,01$ Model uygunluğu: $X^2/sd <5,0$									

Yukarıda yer alan aracılık testine ilişkin uyum indekslerine göre çalışmada aracılık etkisine karar verebilmek için gerekli koşulların sağlandığı görülmektedir. Marka sadakati bağımsız değişkeni modele dahil edildiğinde model-1'den model-3'e geçerken uyum indekslerinin model-3'te daha iyi olduğu ve bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinde de değişim olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda hizmet kalitesi ve marka sadakati ilişkisinde marka deneyiminin kısmi aracı değişken rolü gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5. Yapısal Eşitlik Modellemesi Sonuçları

	t Değerleri >1,96	Standardize Edilmiş Değerler
Hizmet Kalitesi → Marka Deneyimi	17,30	0,85
Hizmet Kalitesi → Marka Sadakati	16,94	0,86
Marka Deneyimi → Marka Sadakati	16,96	0,87

Ayrıca yukarıdaki tabloda yer alan yapısal model yol katsayılarına bakıldığında, hizmet kalitesinin marka sadakati ve marka deneyimi üzerinde pozitif yönlü bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca marka deneyiminin de marka sadakati üzerinde pozitif yönlü bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda araştırma başında kurgulanmış olan hipotezlerin tümü kabul edilmiştir.

Tablo 6. Araştırma Hipotezlerinin Sonuçlarına İlişkin Değerlendirmeler

Hipotez	Sonuç
H1: Hizmet kalitesi marka sadakati üzerinde pozitif yönde etkilidir.	Doğrulandı
H2: Hizmet kalitesi deneyimi üzerinde pozitif yönde etkilidir.	Doğrulandı
H3: Marka deneyimi marka sadakati üzerinde pozitif yönde etkilidir.	Doğrulandı
H4: Hizmet kalitesinin marka sadakati üzerine etkisinde marka deneyiminin aracılık rolü bulunmaktadır.	Doğrulandı

SONUÇ

Bu çalışmanın ana amacı hizmet kalitesinin marka sadakati üzerinde etkisinde marka deneyiminin aracılık rolünün olup olmadığını analiz etmektir. Ayrıca hizmet kalitesinin marka sadakati ve marka deneyimi üzerinde etkisi ile marka deneyiminin marka sadakati üzerinde etkisinin analiz edilmesi de alt amaçlar olarak belirlenmiştir. Araştırma mobil bankacılık uygulamaları kullanan banka müşterileri ile yapılmıştır. Toplanan verilerin analizinde ve araştırma hipotezlerinin test edilmesinde doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır.

Araştırmada sonucunda elde edilen bulgulara göre hizmet kalitesinin hem marka sadakati hem de marka deneyimi üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu anlaşılmıştır. Bu bulgular literatürdeki Zeithaml vd. (1996), Memiş & Cesur (2016), Waseem (2016), Alhkami & Alarussi (2016) ve Prentice vd. (2019) çalışmaları ile örtüşmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda müşterilerin hizmet kalitesi algılamalarının hem marka ile ilgili olumlu deneyimler yaşanmasına neden olduğu hem de müşterilerin markaya daha bağlı olmasına katkı sağladığı söylenebilir. Ayrıca marka deneyiminin marka sadakati üzerinde de pozitif yönde bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bulgular literatürdeki Brakus vd. (2009), Pulman & Groos (2004), Biedenbach & Marell (2010), Iglesias vd.(2011), Morrison & Crane (2007) çalışmaları ile örtüşmektedir. Sunulan hizmetlerle gelişen marka deneyiminin geçerli bir marka sadakati ölçütü olduğu değerlendirilmektedir. Nitelikli bir marka deneyimi yaşanması tüketicilerin gelecek dönemlerde de markayı tercih etmesini kolaylaştırmaktadır (Brakus vd., 2009). Bu bağlamda markanın ilgi çekici ve tutarlı bir yaklaşımla kurmuş olduğu duygusal bağlantılar sonucu gelişen marka ile ilgili deneyimler markaya sadık müşteri gruplarının oluşması anlamına gelmektedir.

Öte yandan hizmet kalitesinin marka sadakati üzerinde etkisinde marka deneyiminin aracılık rolünün olup olmadığı ilk defa bu çalışma ile test edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda aracılık için tüm koşulların sağlandığı görülmüş ve hizmet kalitesinin marka sadakati üzerinde etkisinde marka deneyiminin kısmi aracılık etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha önce benzer bir çalışma yapılmamış olmasından dolayı çalışmanın bu bağlamdaki sonuçlarını ilgili literatür kapsamında değerlendirmeye tabi tutmak pek mümkün görülmemektedir.

Yukarıdaki bulguları dikkate alarak bankacılık sektörü özelinde hizmet kalitesi, marka deneyimi ve marka sadakati arasında etkileşim olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle bankacılık faaliyetlerinde bulunan işletmeler açısından marka sadakati oluşturmak adına hizmet kalitesinin ve marka deneyiminin önemli değişkenler olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışma doğrultusunda işletmelerin müşterilerine yönelik hizmetlerin sunumunda hem kalitenin artırılmasına yönelik çabalara ağırlık vermeleri hem de müşterilerine ilgi çekici, keyifli ve güzel anıların olabileceği deneyimler yaşatabilme adına yeni yaklaşımlar geliştirmeleri önerilmektedir.

Bu araştırmanın sadece bankacılık sektörüne yönelik olması ve bir şehirde yapılmış olması araştırmanın kısıtlarıdır. İlerleyen dönemlerde yapılacak olan çalışmalar farklı bölgelerde yapılarak literatüre katkı sağlanabilir. Ayrıca marka deneyiminin aracılık etkisi farklı sektörlerde ve farklı değişkenler kullanılarak da ölçülebilir.

KAYNAKÇA

- Alhkami, A. A., & Alarussi, A. S. (2016). Service quality dimensions and customer satisfaction in telecommunication companies. *Asian Journal of Business and Management*, 4(3).
- Aspizain, C. (2016). The effects of service quality and corporate rebranding on brand image, customer satisfaction, brand equity and customer loyalty: Study in advertising company at tvOne. *Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences*, 60(12).
- Barnes, S.J., Mattsson, J. and Sorensen, F. (2014). Destination brand experience and visitor behavior: testing a scale in the tourism context, *Annals of Tourism Research*, Vol. 48, pp. 121-139.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Baydaş, A., & Yaşar, M. E. (2019). Marka özelliklerinin tüketicilerin satın alma karar süreci üzerindeki etkisinin belirlenmesine yönelik görgül bir araştırma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(8), 144-166.

- Biedenbach, G. and A. Marell (2010). The impact of customer experience on brand equity in a business-to-business services setting. *Journal of Brand Management*, Vol. 17, No. 6: 446-458.
- Brakus, J., Schmitt, B. and Zarantonello, L. (2009). Brand experience: what is it? how is it measured? does it affect loyalty?. *Journal of Marketing*, Vol. 73, No. 3, pp. 52-68.
- Chaudhuri, A. and Holbrook, M.B. (2001). The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance: the role of brand loyalty. *Journal of Marketing*, Vol. 65, No. 2, pp. 81-93.
- Coelho, F. J., Bairrada, C. M., & de Matos Coelho, A. F. (2020). Functional brand qualities and perceived value: The mediating role of brand experience and brand personality. *Psychology & Marketing*, 37(1), 41-55.
- Dehdashti, Z., Kenari, M. and Bakhshizadeh, A. (2012). The impact of social identity of brand on brand loyalty development. *Management Science Letters*, 2, 1425-1434.
- Ercis, A., Aykut, O. H., & Yildiz, T. (2018). The mediation role of brand love and experience in the effect of self-brand connection on the brand loyalty. *Research Journal of Business and Management*, 6(2), 137-148.
- Farris, P., P. Pfeifer, N. Bendle, and D. Reibstein (2010). Metrics that matter-to marketing managers. *Journal of Research and Management* 6 (1): 18–23.
- Fornell, C. & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1): 39-50.
- Gottlieb, U. R., Brown, M. R., & Drennan, J. (2011). The influence of service quality and trade show effectiveness on post show purchase intention. *European Journal of Marketing*, 45(11), 1642-1659.
- Gronroos, C. (1984). A service quality model and its marketing implications. *European Journal of Marketing*, Vol. 18 No. 4, pp. 36-44.
- Huang, C. C. (2017). The impacts of brand experiences on brand loyalty: mediators of brand love and trust. *Management Decision*.
- Iglesias, O., Singh, J. and Batista-Foguet, J. (2011). The role of brand experience and affective commitment in determining brand loyalty. *Brand Management*, 18 (8): 570-582.
- Jiang, K., Luk, S. T. K., & Cardinali, S. (2018). The role of pre-consumption experience in perceived value of retailer brands: Consumers' experience from emerging markets. *Journal of Business Research*, 86, 374-385.
- Kayaman, R., & Arasli, H. (2007). Customer based brand equity: Evidence from the hotel industry. *Managing Service Quality*, 17(1), 92–109.

- Memiş, S., & Cesur, Z. (2016). Algılanan hizmet kalitesi ile marka bağlılığı ilişkisi şehirlerarası yolcu taşımacılığı yapan otobüs firmaları üzerine bir araştırma. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 453-484.
- Morgan-Thomas, A. and C. Veloutsou (2013). Beyond technology acceptance: brand relationships and online brand experience. *Journal of Business Research*, 66(1), 21-27.
- Morrison, S., & Crane, F. G. (2007). Building the service brand by creating and managing an emotional brand experience. *Journal of Brand Management*, 14(5), 410-421.
- Oliver, R.L. (2010), *Satisfaction: A Behavioral Perspective on the Consumer (2nd edn.)*, ME Sharpe, Armonk.
- Olsen, S.O., Tudoran, A.A., Brunso, K. and Verbeke, W. (2013). Extending the prevalent consumer loyalty modelling: the role of habit strength. *European Journal of Marketing*, 47(1/2), 303-323.
- Parasuraman, A., Berry, L.L. and Zeithaml, V.A. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64 (1), 12-40.
- Pine, B. J .and Gilmore, J. H. (1998). Welcome to the experience economy. *Harvard Business Review* (July – August), 76(4), 97-105.
- Prentice, C., Wang, X., & Loureiro, S. M. C. (2019). The influence of brand experience and service quality on customer engagement. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 50, 50-59.
- Pullman , M . E .and Gross , M . A. (2004). Ability of service design elements to elicit emotions and loyalty behaviors. *Decision Sciences*, 35, (3), 551-578.
- Reichheld , F . F .and Schefter , P.(2000). E-loyalty -Your secret weapon on the web. *Harvard Business Review* 78 (July / August): 105-113.
- Santos, J. (2003). E-service quality: a model of virtual service quality dimensions. *Managing Service Quality*, 13(3), 233-46.
- Schermelleh-Engel, K., H. Moosbrugger ve H. Müller (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Schmitt, B. (2009). The concept of brand experience. *Journal of Brand Management*, 16(7), 417-419.
- Shaw , C .and Ivens , J .(2002). *Building great customer experiences*. Basingstoke.
- Shim, S. I., Forsythe, S., & Kwon, W. S. (2015). Impact of online flow on brand experience and loyalty. *Journal of Electronic Commerce Research*, 16(1), 56-71.
- Shukla, P. (2009). Impact of contextual factors, brand loyalty and brand switching on purchase decisions. *Journal of Consumer Marketing*, 26(5), 348-357.

- Sniehotta, F. F., Pesseau, J., & Araújo-Soares, V. (2014). Time to retire the theory of planned behavior. *Health Psychology Review*, 8(1), 1–7.
- Şahin, A., Kitapçı, H., Altındağ, E., & Gök, M. S. (2017). Investigating the impacts of brand experience and service quality. *International Journal of Market Research*, 59(6), 707-724.
- Tan, B.-I., Wong, C.-H., Lam, C.-H., Ooi, K.-B., & Ng, F.C.Y. (2010). Assessing the link between service quality dimensions and knowledge sharing: Student perspective. *African Journal of Business Management*, 4(6), 1014–1022.
- Waseem, M. (2016). The impact of service quality on brand loyalty; a descriptive study of smartphone users in higher educational institutions of district vehari, punjab, pakistan. *Global Advanced Research Journal of Management and Business Studies*, 5(1), 26-30.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Birinci Baskı.
- Zeithaml, V. A., Parasuraman, A. and Berry, L.L. (1985). Problems and strategies in service marketing. *Journal of Marketing*, 49(2),33-46.
- Zeithaml, V.A., L.L. Berry, and A. Parasuraman (1996). The behavioural consequences of service quality. *Journal of Marketing* 60(2), 31–46.
- Zenetti, G., & Klapper, D. (2016). Advertising effects under consumer heterogeneity—the moderating role of brand experience, advertising recall and attitude. *Journal of Retailing*, 92(3), 352-372.

SOSYAL ÇALIŞMACILARIN MESLEKİ DENEYİMLERİ ARACILIĞIYLA BOŞANMA VE ALKOL/MADDE KULLANIM İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Gamze ÇAKIR¹
Burak ACAR²
Ayşegül BİNGÖL³
Ömer Miraç YAMAN⁴

Öz

Araştırmada, aile mahkemesinde görevli sosyal çalışmacıların mesleki gözlem ve deneyimleri aracılığıyla alkol/madde kullanımının boşanmanın psikososyal ve hukuki süreçleri üzerindeki etkisini keşfetmek amaçlanmıştır. Çalışma, nitel araştırma yöntemine uygun olarak İstanbul'da Aile Mahkemeleri'nde görev yapmakta olan 9 sosyal çalışmacıyla yürütülmüştür. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile Maxqda 2020 Nitel Veri Analiz Programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre davanın tarafları doğrudan alkol/madde kullanımından ziyade, bu durumun ortaya çıkardığı dolaylı sonuçlar üzerinden boşanma gerekçesi sunmaktadır. Bağımlı bireylerin alkol/madde bağımlılığının tedavisine ikna edilmesinde evlilik, eş ve çocuklarının önemli motivasyon araçları olduğu anlaşılmıştır. Kişinin tedaviye ikna edilememesi veya tedavinin başarısızlıkla sonuçlanması ise boşanma sürecini hızlandıran etkenlerdendir. Bununla birlikte katılımcı gözlemlerine göre çocuklu eşlerin boşanmaya karar vermesi çocuksuz eşlere göre daha hızlı olmaktadır. Alkol/madde kullanımının, yalnızca boşanmanın bir gerekçesi olmanın ötesinde çocuğun velayetinin hangi ebeveyne verileceği, ebeveyn-çocuk arasındaki şahsi ilişkinin düzenlenmesi konularında da önemli rol oynadığı anlaşılmıştır. Sonuç olarak aile mahkemelerine boşanmak için başvurulmadan önce eşlerin tedaviye yönelik arayışlarına kapsayıcı, erişilebilir ve nitelikli çözümler sunularak aile bütünlüğü desteklenmeli ve güçlendirilmelidir.

Anahtar Kelime: Boşanma, Alkol, Madde, Aile Mahkemesi, Sosyal Çalışmacı.

¹Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, E-posta: gamzecaakir@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0636-0683.

²Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, E-posta: acarburak.tr@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4765-3319.

³Sosyal Çalışmacı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler Müdürlüğü, E-posta: aysegulkinc@outlook.com, ORCID: 0000-0003-0049-9780.

⁴Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, E-posta: omermirac@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9989-8575.

EVALUATION THE RELATIONSHIP BETWEEN DIVORCE AND ALCOHOL/SUBSTANCE USE THROUGH THE PROFESSIONAL EXPERIENCES OF SOCIAL WORKERS

Abstract

This study aims to understand the effects of alcohol/substance use on the psychosocial and legal processes of divorce through the observations and experiences of social workers in family courts. The study was done with qualitative research method with 9 social workers of Istanbul's family courts. The obtained data have been analyzed with the descriptive analysis method using the Maxqda 2020 Qualitative Data Analysis Program. According to the findings, the parties of the case justify divorce based on the indirect consequences of use of drugs and alcohol, rather than their direct use. It's seen that marriage, spouses and children are important motivation tools in persuading addicted individuals to get substance/alcohol addiction treatment. The person not being convinced to get the treatment or the treatment failing are among the factors that accelerate divorce processes. However, according to participants' observations, spouses with children decide to divorce faster than child-free spouses. It's seen that alcohol/substance use plays an important role in which parent will have the custody of the child and the dynamics of parent and child's relationship. In conclusion, spouses' search for treatment should be offered inclusive, accessible and qualified solutions and family unity should be supported and strengthened before applying for divorce.

Keywords: Divorce, Alcohol, Substance, Family Court, Social Worker.

GİRİŞ

Boşanma; hem yetişkinlerin hem de çocukların uyum sağlamak zorunda oldukları, genellikle stresli ve zorlayıcı yaşamsal geçiştir (Brown ve Wright, 2017, s. 6). Bu geçiş aşamasında yetişkinler; çocuğun velayetini kaybedebilir veya tek ebeveyn sorumluluğunu üstlenebilir, duygusal destek kaybı hissedebilir, eski eş ile tartışabilir, ekonomik anlamda zorlanabilir veya toplumun olumsuz yargıları ile karşılaşabilir (Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018, s. 160). Çocuklar ise ebeveynlerinin desteğinde azalma, ebeveyn kontrolünü kaybetme, ebeveynlerden birinden uzaklaşma hissedebilmekte veya boşanma ile ilgili diğer stresli durumları deneyimleyebilmektedir (Öngider, 2013, s. 155). Boşanma her ne kadar beraberinde olumsuzlukları getirirse de yetişkinlerin yeniden mutlu olması, çocukların işlevsiz aile ortamından uzaklaşması ve toplumun refahının artması için güç kaynağı olarak da görülmektedir (Amato, 2020, s. 1282). Boşanmaya dair bu görüş, 1990'lı yıllarda daha çok kabul edilmeye başlamıştır. Çünkü boşanma ile ilişkiler tamamen sonlanmamakta, yalnızca şekil değiştirmektedir (Duman, 2018, s. 253). Bazı durumlarda, çocuklarının olması gibi,

eşlerin iletişim kurmalarını zorunlu kılan durumlar olabilmektedir. Dolayısıyla boşanma eşler arasındaki iletişimin daha sağlıklı devam etmesinde de etkili görülmektedir.

Boşanma oranlarına bakıldığında hem dünyada (Coontz, 2004, s. 975) hem Türkiye’de bir artış olduğu görülmektedir (SDAM, 2018, s. 18). Zira Türkiye’de boşanan çift sayısı 2016 yılında 126.164 iken, bu sayı 2017 yılında 128.411, 2018 yılında ise 142.448 olmuştur (Yıldırım ve Baydur, 2017; TÜİK, 2019). 2019 yılına gelindiğinde 156.587 çift, 2020 yılında ise 135.022 çift boşanmıştır. 2020 yılında bir önceki yıla göre %13,8 oranında bir düşüş gözlemlenmiştir. Bu düşüş aylık olarak analiz edilmiş ve Covid-19’dan dolayı adliyelerde davaların görülememesinin etkili olduğu belirlenmiştir (TÜİK, 2020).

Boşanma davalarında en önemli noktalardan biri de çocuğun velayeti konusudur. Velayet; anne ile babanın, çocuğa yönelik sorumluluklarını ve haklarını ifade etmektedir ve çocuğun bakımı, eğitimi, anne babası ile birlikte yaşaması gibi birçok noktanın düzenlenmesini kapsamaktadır (Türk Medeni Kanunu, 2001: md. 339). Velayetin kime verileceğinin belirlenmesi için ise profesyonel meslek elemanlarının raporlarından faydalanılmaktadır. Bu raporlarda ebeveynlerin kişilik özellikleri, çocuk yetiştirmedeki yetkinlikleri gibi hususlara yönelik; yetişkinlerin ebeveynlik kapasitelerini içeren değerlendirme sonucu yer almaktadır (Kalkavan & Büken, 2017: 56). TÜİK verilerine bakıldığında 2020 yılındaki boşanma olaylarından 127.742 çocuk velayet davasına konu olmuştur. Bu davalarda çocukların velayeti çoğunlukla (%75,8) anneye verilmiştir (TÜİK, 2021).

Boşanma sayılarındaki artış dikkate alındığında, boşanmaya neden olan faktörlerin bilinmesi önem arz etmektedir. Medeni Kanun’un (Resmî Gazete, 2001) ikinci bölümünde zina; hayata kast, pek kötü veya onur kırıcı davranış; suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme; terk; akıl hastalığı ve evlilik birliğinin sarsılması nedenleri ile boşanmanın gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir. Kanunda yer alan bu sınıflandırmanın yanı sıra ekonomik problemlerin çözümlenememesi, eşlerin sosyal ve kültürel olarak farklı alt yapılara sahip olması ve bu farklılığın probleme yol açması da boşanma nedenleri arasında yer almaktadır (Akoğlu & Küçükkaragöz, 2018, s. 164). Boşanmaya neden olan diğer problemler arasında eşlerden birinin duygusal sarsıntı yaşamasını da göstermek mümkündür (Bilici, 2014, s. 81). Eşlerin birbirlerini iyi tanımaması, aile içi şiddetin varlığı, eşlerden birinin diğerini aldatması, psikiyatrik rahatsızlıklar ve eş(ler)de alkol, madde, kumar, teknoloji kullanımı ve bağımlılığı da eşlerin boşanma kararı almalarında etkilidir (Köroğlu, 2013: 58).

Boşanma nedenleri arasında yer alan alkol/madde kullanımı, diğer psikiyatrik/psikolojik rahatsızlıklara kıyasla evlilikte daha fazla sorun yaşanmasına ve boşanmaya yol açmaktadır (Cesur-Atınış, 2015, s. 16). Çünkü alkol/madde kullanımı; aile içi şiddete (Klostermann vd., 2010, s. 163), ekonomik zorluklara (Gümüş vd., 2002, s. 151), işsizliğe (Henkel, 2011, s. 21), iletişim problemlerine (Kaptanoğlu vd., 1997, s. 59) ve daha pek çok soruna temel oluşturmaktadır.

Alkol/madde kullanımı, bireyin içinde bulunduğu aile sistemini etkilemekte ve dönüştürmektedir. Çünkü aile; bu kullanımın ve dahi ilerleyen süreçlerde bağımlılığın tüm süreçlerine şahitlik etmekte, olumsuz sonuçlarla karşı karşıya kalmakta ve ortaya çıkan problemlerin doğrudan içerisinde yer almaktadır (Cesur-Atınış & Tutarel-Kışlak, 2019, s. 746)–Bu problemlerden birisi aile işlevlerinde aksaklık yaşanmasıdır. Örneğin aile bireyleri birlikte etkinlik gerçekleştirememekte, rutinleri aksamakta, sosyal yaşamdan çekilebilmekte, maddi zorluk yaşamakta ve ilişkilerinde zayıflık görülebilmektedir (Erdim, 2019, s. 194). Ayrıca alkol/madde kullanımı olan kişilerin eşlik ve ebeveynlik kapasiteleri olumsuz etkilenmekte, diğer aile üyelerine karşı duygusal duyarlılıkları zayıflamakta ve birçok psikolojik rahatsızlığı eş zamanlı yaşayabilmektelerdir (Kalkavan & Büken, 2017, s. 61). Alkol/madde kullanımı, kişilerin sorumlulukları üstlenmesini ve bu sorumlulukları yerine getirmesini de engellemektedir. Dolayısıyla aile üyeleri rollerinin gereğini yerine getirememekte ve kendi rollerini diğer üyelere devrederek, diğer üyelere rol çatışmasına neden olabilmektedir (Sancar, 2017).

Eşlerden birinin alkol/madde kullanması eşler arasında ise aldatma, evlilik dışı birliktelik yaşama, evliliğe uyum sağlayamama gibi olumsuz davranışların sergilenmesini sağlayabilmekte ve boşanmaya giden süreci başlatabilmektedir (Hall vd., 2008, s. 289). Alkol/madde kullanmayan eşte duygusal tükenmişlik ve bağımlılığa karşı duyarsızlaşma da görülebilmektedir (Kıvanç & ark., 2017, s. 4). Ayrıca alkol/madde kullanmayan eş, diğer eşin alkol/madde kullanımı ile mücadele etmek için olumsuz baş etme mekanizmalarını tercih edebilmektedir. Örneğin; alkol/madde kullanımını inkâr edebilir, eşini küçümseyebilir, eşine karşı aşırı öfkeli davranabilir, gerçeğe yüzleşmekten kaçınabilir. Bu gibi durumlar eşler arası sorunların derinleşmesine neden olmaktadır (Zaidi, 2015, s. 86).

Ebeveynlerden birinin alkol/madde kullanımı çocuk üzerinde de pek çok olumsuz etkiye sahiptir. Çocuklar ilk olarak alkol ve madde kullanımının beraberinde getirdiği geçimsiz, uyumsuz ve çatışmacı aile ilişkilerine sıklıkla tanık olmaktadır. Bununla birlikte okul

başarısızlığı gibi bilişsel işlevlerde belirgin düşüşler; depresyon, anksiyete, özgüven düşüklüğü, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu gibi psikolojik sorunlar; yalan söyleme, asosyal ilişkiler, suç ve şiddete sürüklenme gibi davranışsal problemler ve zeka geriliği bu tür ailelerin üyeleri olan çocuklarda sıklıkla görülmektedir (Ögel, 2010, s. 6; Kültür ve ark., 2006, s. 8). Bazı çocuklar ise ailenin alkol/madde kullanımı ile baş etme sürecinde ihmal edilen olabilir ve yalnızlık ile üzüntü duygularını yoğun olarak hissedebilir (Vernig, 2011, s. 537). Ailede var olan alkol/madde kullanımı çocuğun da alkol/madde kullanma ve bağımlı olma riskini de arttırmaktadır (Yılmaz, 2001). Ebeveynlerden birinin alkol/madde kullanımının olduğu ailelerde konuşmama, güvenmeme ve hissetmeme kuralları sözel olmayan bir biçimde herkesçe kabul edilmektedir. Ailedeki çocuk bu kurallardan dolayı kimseden yardım alamamakta ve sorunlarla baş başa kalmaktadır (Taylı, 2008, s. 108). Bu tarz ebeveyne sahip olma, yalnızca çocukluk döneminde değil; ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde de kendi çocukları üzerinde etkisini sürdürmektedir. Bu etkiler; düşük benlik saygısı, davranışsal bozukluklar, duygusal çöküntü, sosyal izolasyon ve yoğun stres gibi olumsuz şekillerde ortaya çıkmaktadır (Velleman & Templeton, 2007; Serec vd., 2012; Jarvinen, 2013).

Boşanmaya neden olan olay ve olgular, boşanma kararının gerektirdiği hukuki süreçler ve boşanma sonrası ortaya çıkan yeni durumlar bu alanda çalışan profesyonellerin öncelikli ilgi alanlarını oluşturmaktadır. Aile bütünlüğünün korunmasına yönelik önlemlerin alınması amacıyla sağlıklı bilgiye ulaşılması için doğrudan vaka incelemesinde bulunan profesyonel meslek elemanlarının mesleki gözlem ve deneyimleri bu noktada önem arz etmektedir. Çünkü 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun'un 5. Maddesi'nde (Resmi Gazete, 2003) aile mahkemelerinde görev yapan profesyonellerin mesleki sorumluluklarının "*davanın esasına girilmeden önce veya davanın görülmesi sırasında, mahkemece istenen konular hakkında taraflar arasındaki uyuşmazlık nedenlerine ilişkin araştırma ve inceleme yapmak ve sonucunu bildirmek, mahkemenin gerekli gördüğü hallerde duruşmada hazır bulunmak, istenilen konularla ilgili çalışmalar yapmak ve görüş bildirmek*" şeklinde belirtilmesi mesleki tanıklık yoluyla aktarılacak verilerin önemine ve niteliğine işaret etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmayla aile mahkemesinde görev alan profesyonellerden birisi olan sosyal çalışmacıların mesleki gözlem ve deneyimleri aracılığıyla alkol/madde kullanımının boşanma ve hukuki süreçlerle olan ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Böylelikle diğer araştırmalardan farklı olarak; alkol/madde kullanımı ile

ilişkili boşanma davalarına yönelik profesyonel bir yorumlama getirilmesi, sosyal çalışmacıların söz konusu alandaki gözlemlerinin öne çıkartılması hedeflenmiştir.

1. GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma; araştırmaya konu olan eylemin, olayın ve deneyimin nasıl anlamlandırıldığını keşfetmeye odaklanmaktadır. Nitel araştırma yöntemine göre kişinin anlamlandırma süreçleri ve gözlemleri kişiden bağımsız şekilde öğrenilememektedir. Ayrıca neden-sonuç ilişkisi kurmaktan ziyade araştırma konusunu anlama ön plana çıkmaktadır. (Tanyaş, 2014, s. 26). Öte yandan bu yöntemde konu ile ilgili diğer araştırmacıların veya literatür bilgisinin ne ifade ettiğinden çok katılımcıların neler anlattığı odak noktasını oluşturmaktadır (Creswell, 2017: 186). Nitel araştırmanın bu özelliklerinin sosyal çalışmacıların saha gözlemlerinin keşfedilmesine olanak sunacağı düşünülmüştür. Sosyal çalışmacıların alkol/madde kullanımıyla boşanma olgusuna dair gözlemleri durum olarak belirlenmiş ve araştırma durum çalışması desenine uygun olarak yürütülmüştür. Durum çalışması; belirlenen duruma ilişkin gerçek ortamda olanları anlamayı, durumu deneyimleyen kişilerden veri toplamayı ve durumun gözlemler ile değerlendirilmesini sağlamaktadır (Aytaçlı, 2012, s. 3-4). Araştırmanın ana sorusu, “sosyal çalışmacıların boşanma davalarındaki mesleki gözlem ve deneyimlerine göre, alkol/madde kullanımının boşanma sürecindeki etkileri nasıl yorumlanmaktadır?” olarak belirlenmiştir.

1.1. Katılımcılar

Aile mahkemesinde çalışan sosyal çalışmacılara, amaçlı örnekleme yönteminin alt başlığı olan uygun amaçlı örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Amaçlı örnekleme yönteminde, doğrudan araştırma konusu hakkında detaylı bilgi ve deneyim sahibi olan kişiler ile iletişime geçilmekte (Baltacı, 2018, s. 258) ve araştırmacının yakın çevresinden başlanmaktadır (Etikan vd., 2016, s. 2). Bu araştırmada araştırmacının yakın çevresinden başlayarak İstanbul’daki adliyelerde görevli sosyal çalışmacılar ile araştırma hakkında ön görüşme yapılmıştır. Sosyal çalışmacılara araştırmanın amacı ve yöntemi hakkında bilgi verilmiş, gönüllü olarak katılmayı kabul eden sosyal çalışmacılar ile belirlenen gün ve saatlerde mülakat gerçekleştirilmiştir. Katılımcı grubuna dâhil olmak için en az 2 yıldır aile mahkemesinde çalışıyor olma şartı aranmıştır. Araştırmanın tasarlanması aşamasında örneklemin sınırlandırılması istenmemiş sahada görüşülen katılımcılardan elde edilen verilerin doyum noktasına ulaşması tercih edilmiştir. Araştırma konusunun boşanma davaları ve alkol/madde kullanım ilişkisi ile sınırlandırılması

ve dahi profesyonellerin deneyim ve gözlemlerinin araştırmanın öznesi konumunda bulunmasının elde edilen nitelikli verilere daha kısa sürede ulaşılabilmesine imkan sağlamıştır (Creswell, 2017, s. 189). Dolayısıyla araştırmacılar, çalışmanın konusu ve katılımcıların niteliği ile elde edilen verileri karşılaştırarak onuncu görüşmeden sonra saha çalışmalarının sonlandırılmasına karar vermiştir. Analiz sürecinde ise katılımcıların birinden elde edilen verilerin anlamlı ve tutarlı olmadığı düşünülerek örneklemden çıkarılmıştır. Nihai durumda katılımcı grubunun sosyodemografik bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı (Sosyal Çalışmacı)	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Durum
SÇ1	Erkek	40	Yüksek Lisans	Evli
SÇ2	Kadın	51	Lisans	Boşanmış
SÇ3	Erkek	48	Lisans	Evli
SÇ4	Erkek	42	Lisans	Bekar
SÇ5	Kadın	26	Yüksek Lisans	Bekar
SÇ6	Kadın	37	Lisans	Evli
SÇ7	Kadın	26	Yüksek Lisans	Bekar
SÇ8	Erkek	40	Lisans	Evli
SÇ9	Kadın	28	Yüksek Lisans	Bekar

1.2. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada derinlemesine mülakat ve gözlem veri toplama araçları olarak kullanılmıştır. Merriam’a (2018, s. 88) göre derinlemesine mülakat yöntemi; katılımcıların dünyayı, olayları, olguları ve durumları algılama şekillerini kendi görüş ve ifadeleri ile anlatmasını sağlamaktadır. Yapılan mülakatlarda yarı yapılandırılmış soru formu ile sosyodemografik bilgi soru formu kullanılmıştır. Böylelikle araştırmacı katılımcının yeterince aydınlatmadığını düşündüğü konularda ek sorular sorarak konuyu açıklığa kavuşturmuş ve gerçeğe en yakın bilgiyi elde etmiştir. Bununla beraber katılımcıların davranışsal tepkilerine, jest ve mimiklerine dair gözlem yapılmıştır. Mülakatlar yüz yüze veya telefon ortamında gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların onayı ile her mülakat kayıt altına alınmıştır.

1.3. Veri Analizi

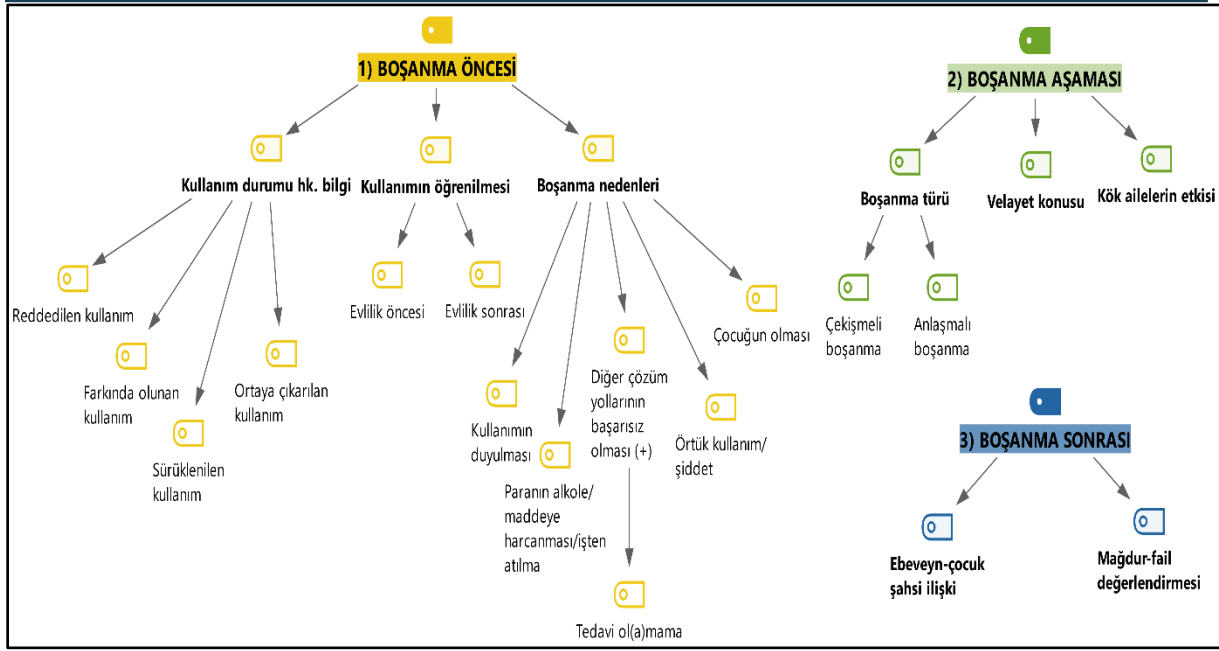
Yapılan mülakatlar yaklaşık 360 dakika sürmüştür. Veri analizi aşamasında her görüşme deşifre yöntemi ile MS Word programına yazılı olarak aktarılmış ve 99 sayfalık yazılı doküman elde edilmiştir. Ardından tüm görüşmeler Maxqda 2020 Nitel Veri Analiz Programına yüklemiş ve birkaç kez okunmuştur. Araştırmada betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde araştırmanın ana temaları, araştırma soruları doğrultusunda kabaca bellidir. Fakat analiz aşamasında yapılan kodlamalarla yeni ana/alt temalar eklenebilir veya değişiklik yapılabilir (Sığırı, 2021, s. 278). Araştırma soruları doğrultusunda *Boşanma Öncesi*, *Boşanma Sırası* ve *Boşanma Sonrası* olarak belirlenen ana temalara, yapılan kodlama sonucunda yeni alt temalar eklenmiştir. Kodlama ve temalandırma sırasında araştırma odağının ve sorusunun dışına çıkılmamaya özen gösterilmiştir. Veri analizinin nihayete ermesiyle, araştırmanın tam metni aile mahkemesinde görev yapan ve daha önce araştırma hakkında bilgi sahibi olmayan bir sosyal çalışmacıya okutulmuş ve değerlendirilmiştir.

1.4. Sınırlılıklar

Alan araştırması sonucunda karşılaşılan sınırlılıkların ise ilki, katılımcıların alkol/madde kullanımı ile bağımlılığı kavramlarını sıklıkla birbiri yerine kullanmaları olmuştur. Mülakatlarda “alkol/madde kullanımı” ile cümleye başlayıp, “alkol/madde bağımlılığı” ile cümleyi sonlandıran katılımcılar ile karşılaşılmıştır. Her ne kadar araştırmanın amacında alkol/madde kullanımı esas alınsa da alanda karşılaşılan bu ikilemden dolayı bulgular bölümünde hem kullanım hem bağımlılık kavramları bir arada ele alınmak durumunda kalmıştır.

2. BULGULAR

Verilerin analizi sonucunda *Boşanma Öncesi*, *Boşanma Aşaması* ve *Boşanma Sonrası* olacak şekilde 3 ana tema belirlenmiştir. Ana temalar ve temalara ait kodlamalar Maxqda 2020/Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli kullanılarak Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Ana temalar ve kodlar

3.1.Boşanma Öncesi

3.1.1. Alkol/madde kullanım durumu hakkında bilgi edinme

Katılımcıların, alkol/madde kullanımı ile ilişkili boşanma davalarında tarafların kullanım durumu hakkında farklı şekillerde bilgi sahibi oldukları öğrenilmiştir. Örneğin bazı davalarda eşler alkol/madde kullanımı şikayeti ile boşanmak istediklerini dile getirmekte, bazılarında ise sosyal çalışmacı görüşme sırasındaki gözlemleri doğrultusunda şüphelenerek sağlık raporu isteyebilmektedir. Bu durum boşanma öncesi aşamada sosyal çalışmacının alkol/madde kullanımı hakkında farklı yöntemlerle bilgi edinmesini ve buna göre müdahale planı geliştirmesini ifade etmektedir.

Katılımcılardan elde edilen bilgilere göre davalıların alkol/madde kullanımına dair reddedilen kullanım, farkında olunan kullanım, sürüklenilen kullanım ve ortaya çıkarılan kullanım olmak üzere 4 farklı tutum içinde olabildikleri anlaşılmıştır. Örneğin SÇ-1'e göre davacılar alkol/madde kullanımı hakkında bilgi sahibi olup bu durumun boşanmanın asli nedeni olarak sunabildiklerini şöyle ifade etmektedir:

“Yani eşi ile birlikte uzlaşıp ‘biz alkol veya madde bağımlıyız bu konuda farkındalık yaşadık ve birlikte yapamayacağımıza karar verdik’ diye gelip boşanmaya başvurabilecek kadar eğer farkındalık

sahibi bir aile ise zaten o süreçte de genellikle başarılı oluyorlar.”
(SÇ 1)

“Avukatlar ya da taraflar dilekçe sunuyorlar dosyaya kendilerini ifade eden karşı taraftan şikâyetçi oldukları konuları yazıyorlar. Kişi zaten onu anlatırken karşı tarafın hani alkol ya da madde kullandığını, hangi konuda şikâyetçi olduğunu yazıyor bir sürü orada ifadesi oluyor.” (SÇ 5)

Tarafların farkındalık sahibi olmalarının yanı sıra, gerek boşanma dilekçesinde gerekse de görüşmelerde davalılar tarafından dile getirilmeyen alkol/madde kullanım öyküsünün sosyal çalışmacılar tarafından yapılan analizler ve gözlemler sonucunda ortaya çıkarıldığı da tespit edilmiştir.

“Ben sekiz yıldır buradayım hani zaten bu sebeple, başta bunu (alkol/madde kullanımını) öne sürüp gelen çok az dosyam oldu. Sonrasında görüşmelerde fark ettiğim dosyalar oldu.” (SÇ 2)

“Hani ya boşanma davası sebebi ya genelde zaten evlilik birliğinin temelden sarsılması nedeniyle geliyorlar. İşte madde kullanımı nedeni ile çok gelmiyorlar. Ama içine girdiğimizde madde kullanımı alkol kullanımı vs. çok çıkıyor.” (SÇ 7)

Boşanma davalarında alkol/madde kullanımı genellikle çatışma sebepleri arasında gündeme gelse de katılımcılar bu durumun evlilikteki çatışmaların ve huzursuzluğun bir sonucu da olabildiğini ve sonrasında alkol/madde kullanımı üzerinden boşanma sürecine gidildiğini vurgulamışlardır:

“Boşanmak istiyor ve madde kullanan kişi de bundan kaynaklı maddeye yönelmiş olabiliyor, boşanmak istemediği için. Yani sorunu çözemediği için bu tür bir maddeye yönelmiş olabiliyor gibi bir örnek verebilirim.” (SÇ 4)

“İşte ‘sen kazanamıyorsun, sen şöylesin, sen böylesin. Falancanın eşi böyle’ gibi. Aile dışa itebiliyor ama devamını kişi getiriyor. ‘Peki

---

dışarıya itildim. Ben ne yapmalıyım?’... Yani bu noktada aile maddeye itmez aile arayışa iter diyorum.” (SÇ 1)

Davalıların alkol/madde kullanım durumlarına ilişkin gözlemlenen son durum, alkol/madde kullanımı olduğunu reddeden ve yanlış beyanda bulunan kişilere dairdir. Bu gibi durumlarda boşanma talep eden eş, diğer eşin alkol/madde kullanımı olduğunu belirtse de iddiaya konu olan eş bunu kabullenemeyebilmekte ve itiraz edebilmektedir. Katılımcılar bu grup kişilerde boşanmayı hızlandırma veya çocuğun velayetini alma amacıyla yalan beyanların da var olabildiğini belirtmişlerdir. Sosyal çalışmacılar kanıta dayalı bir değerlendirme yapabilmek için AMATEM’den veya hastanelerden sağlık raporu talep ederek süreci ilerletmektedirler.

“Madde kullanan kişiyle yaptığımız görüşmede bunu çok fazla kabul etmiyor. Genelde işte bi arkadaşlar arasında denemeyle başlamıştım, işte gençlik çağımda kullandım şu anda kullanmıyorum, işte eşimin gördüğü o şey sarma sigaraydı tütündü ya da birkaç defa denedim işte stresliyim’ şeklinde geliyorlar.” (SÇ 8)

“Mesela şöyle bir davada kadın diyorsa işte ‘benim eşim madde kullanıyor’ diyorsa biz iki tarafı da bir tam teşekküllü devlet hastanesi... Yani bu aslında uzmana kalmış bir şey ama ben gönderiyorum. Çünkü hani bu bir iddia olabilir, çocukları uzaklaştırmak için kullandığı bir yalan olabilir ortaya atılmış.” (SÇ 7)

Dolayısıyla boşanma dilekçelerinde alkol/madde kullanımının her zaman ifade edilmediği, sosyal çalışmacıların gerek görüşmeler sırasında gerek şikâyet üzerine eşlerden birinin alkol/madde kullanımı olduğunu öğrendikleri ve böylece söz konusu boşanma davasının alkol/madde kullanımı ile ilişkisinin kurulduğu belirlenmiştir.

3.1.2. Alkol/madde kullanımının eşler tarafından öğrenilmesi

Boşanma öncesi aşamada alkol/madde kullanım durumunun evlilik öncesinde bilinip bilinmemesi de evlilikte yaşanan sorunları ve boşanmaya giden süreci şekillendirmektedir. Bu bağlamda katılımcılar, bazı durumlarda alkol/madde kullanımının diğer eş tarafından evlilik öncesinde bilindiğini, eşin tedavi olma sözü ile evliliğin gerçekleşebildiğini fakat evlilikle ve

aynı evde yaşamayla beraber bu durumun daha fazla soruna yol açarak boşanma evresine gelinebildiğini belirtmişlerdir.

“Aynı evin içerisinde olmadığı için daha az sorunla karşılaşılıyorlar ve hani maddeyi kullanan kişi maddeyi daha çok o evlendiği kişinin yanında değil de başka bir zaman diliminde kullandığı için sorun çıkmıyor. Ama aynı evin içerisinde yaşadıkları durumlarda hani madde kullanımını birlikte oldukları zamanlarda da kullandığı için sorunlar başlıyor.” (SÇ 4)

“Bilenler de var ama evliliğin bu derece etkileneceğini düşünmüyorlar. İşte nişanlılık döneminde ‘hadi birlikte deneyelim’ deyip hani bu sanki bir yaşamı renklendirme falan çabası gibi görüp hoşlarına bile gidebiliyor. Ama sonra evlilik içerisindeki sorumluluklarla beraber çocukların da doğumu vs. sandıkları gibi yani bu işin öyle çok da hafife alınacak bir şey olmadığını fark edebiliyorlar.” (SÇ 2)

“Mesela bu görüştüğüm daha önceden biliyormuş ama ‘ben’ diyor ‘sadece esrar kullandığını biliyordum. Hani esrar da çok zararlı değil. Yani sigara gibi içiyordu falan.’ Çok hani umurunda olmamış. ‘Zaten seviyordum da, işte gençtim biliyordum ama şey yine de evlendim. Çünkü bana söz verdi işte bırakacağım tedavi olacağım falan dedi’ diyor. ‘Sonra kokain kullanmaya başladı’ diyor. Böyle haberi olup da evlenenler de var.” (SÇ 5)

Bazı durumlarda ise alkol/madde kullanımının evlilik öncesinde diğer eş tarafından bilinmediği, zaman içinde öğrenildiği ve böylece boşanma fikrinin ortaya çıktığı anlaşılmıştır.

“Öncelikle diğer taraf madde kullananın madde kullandığını bilmiyor. En az 1 yıl falan sonra öğreniyor. En erken öğrenen belki bir yıl sonra öğreniyordur. Çünkü şey yok, madde kullanan kişi bir kere bağımlı olduğunu kabullenme süreci falan bir kere kendiyile savaşıyor zaten o yüzden bunu paylaşmıyor. Öncelikle geçinemiyoruz

---

zannediyor diğer taraf, sağlıklı olan taraf. Zamanla zamanla o değişimleri fark ediyor. Yani bir gariplik olduğunu fark ediyor ve onu takip etmeye başlıyor. Daha sonraki o bir yıldan sonraki süreçte de yavaş yavaş emin oluyo madde kullandığına. ‘Kullanıyor musun?’ diye sorulduğunda genellikle inkâr edildiği için bu baya bir zaman alıyor.” (SÇ 1)

Sonuç olarak sosyal çalışmacıların dahil olduğu boşanma davalarında; eşlerin, diğer eşin alkol/madde kullanımından haberdar olma süreçlerinin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılığın ise boşanma sürecinde etkili olduğu anlaşılmıştır.

3.1.3. Alkol/madde kullanımı nedenli boşanmalarda diğer etkenler

Araştırmada boşanma nedeni olarak alkol/madde kullanımı incelense de yapılan analizler neticesinde bu sebebin altında pek çok farklı etkenin de yer alabildiği görülmüştür. Dolayısıyla ele alınan temel boşanma etkeni alkol/madde kullanımı olmakla beraber, alkol/madde kullanımının yol açtığı diğer sorunlar bu başlık altında ele alınmıştır.

Alkol/madde kullanımına bağlı; aile içi şiddet, çocuğun olması, alkol/madde kullanımının duyulması, ekonomik zorluklar, diğer tedavi girişimlerinin başarısız sonuçlanması olmak üzere 5 farklı etken boşanma talebinin gerekçesini oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda alkol/madde kullanımı olan eşin diğer eşe fiziksel, psikolojik, cinsel veya ekonomik şiddet uyguladığı öğrenilmiştir. Dolayısıyla alkol/madde kullanımının sıklıkla şiddet öyküsü ile bir arada olduğu, esas gerekçe olarak kimi zaman şiddetin gösterildiği fakat uzmanların araştırması ile alkol/madde kullanımının ortaya çıkarıldığı anlaşılmıştır.

“Alkol ve madde kullanımı büyük oranda zaman içerisinde bir şiddet vakasına dönüşüyor. Yani fiziksel, cinsel, ekonomik, duygusal... Mutlaka bir şiddet noktasına dönüşüyor. Birbiri ile bağlantılı, ikisini birbirinden ayırt etmek mümkün değil. Şiddetli geçimsizliğin alt konusu gibi zaten yoğun alkol kullanımı var.” (SÇ 3)

“Aslında şiddetli geçimsizlik sebebi ile başvurup sonrasında işte biz incelemelerimiz görüşmelerimiz sonucunda alkol ya da madde bağımlılığına bağlı olarak aslında bu sorunları yaşadıklarını fark ediyoruz... En çok rastladığımız şey aslında hakaret, küfür, aşağılama, şiddet... En çok yaşadığımız şey bu. Eşe ve çocuklara karşı

işte alkolün fazla kullanımı neticesinde daha çok bu sebeple geliyorlar aslında şiddete uğramış kadınlar, çocuklar. (SÇ 2)

“Alkol ya da madde kullanıyor’ diye gelmiyorlar buraya, başka sebeplerle boşanma davası açılıyor ama boşanmasında etki yani alkol ve madde de büyük bir etki oluyor. Yani bu dört mesele; şiddet, aldatma, madde, alkol genelde dosyalarda bunlar bulunuyor.” (SÇ 5)

Kimi zaman ise eşlerden birinin alkol/madde kullanımı ve beraberindeki problemler, tek başına boşanma sebebi olmamakta, boşanma fikri eşlerin çocuğu varsa ortaya çıkabilmektedir. Katılımcılara göre; alkol/madde kullanımı olmayan eş, çocuk olmadan önce alkol/madde kullanımını tolere edebilmekte, çocuk olduktan sonra çocuğun olumsuz etkilenmemesi ve ihmal edilmemesi adına boşanma talebinde bulunabilmektedir. Çocuğu olmayan ailelerin alkol/madde kullanımının çözümü için tavsiye arar nitelikte adliyeye başvurdukları düşünüldüğünde ailede çocuğun olmasının, boşanmaya giden süreci hızlandırdığı söylenebilir:

“Evlilik kısmında bir çocuk sahibi olmadan bir de çocuk sahibi olduktan sonraki süreç var. Çocuk sahibi olmadan önceki süreçte genellikle erkeklerin madde kullanımı kadınlara göre daha fazla oluyor. Ve bir eşin diğer eşin madde kullandığından haber olmuyo daha fazla. Olayın çocuk olduktan sonraki kısmına gelecek olursak, çocuk olduğunda işte hepimiz de aşağı yukarı bunu yaşadık. En azından kendi adıma söyleyeyim ve de çevremde gözlemlediklerim adına; çocuk sahibi olduktan önceki yaşama bakış açınız, sonrasında farklı. Haliyle o zaman işte belli daha fazla sorumluluk daha fazla yükümlülükler, ihtiyaçlar... Bunun çocuğa, çocuk adına zarar vermemesi mümkün değil. Onu gördüğü anda da genellikle işte kadın ya da erkek neyse buna daha fazla reaksiyon göstermeye başlıyor.” (SÇ 3)

Sosyal çalışmacıların ifade ettikleri boşanma nedenlerinden üçüncüsü alkol/madde kullanımının, eşin yakın çevresi tarafından duyulmasıdır.

“Kadınlar, çünkü eşlerinin olumlu yanlarını anlatmayı seviyorlar galiba olumsuz yanlarını çok yansıtmıyorlar. Eşleri ile hava atmayı mı seviyorlarsak. Yani hatta aldatılmada bile bu böyle. Ben şöyle düşünüyorum burada çalışmaya başladıktan sonra; kadınların yuvayı yıkma nedenlerinden biri aldatılmak değil aldatıldığının duyulması.”
(SÇ 1)

Alkol/madde kullanımı olan eşin evin gelirini alkole/maddeye harcaması, para yönetimi yapma becerisini kaybetmesi ve zamanla iş yaşamından ayrılması/kovulması da eşin boşanma kararı almasında etkili bir unsurdur. Bu durum eşler arasında ekonomik temelli problemleri açığa çıkarmakta ve geçimsizliğe neden olmaktadır.

“Ekonomik şiddet, yani kazandığı parayı alkole ve uyuşturucuya yatırmaya başlıyor, eve bakmamaya başlıyor. Daha sonra da iş mahkeme aşamasına geliyor yani.” (SÇ 8)

“İşlerini kaybetmeleri çok önemli. Durmadan iş değiştiren insanlar var. Yani bir kere gece sabaha kadar içiyorsa ya da madde kullanıyorsa ertesi gün işe gidemeyebiliyor. Gittiğinde de çok sağlıklı davranışlar sergileyemiyor. İşlerinden olma olasılıkları çok fazla. Bu da zaten beraberinde getirdiği ek sorunlar arasında aslında.” (SÇ 2)

“Mesela şey duymuştum kadın diyor ki işte hani ‘o kadar çok para arıyor ki. Para yok çünkü hani sürekli maddeye yatırıyor. Parayı çocukların iç çamaşırlarına falan saklıyorum, artık elimdeki paralara ulaşmasın diye.” (SÇ 7)

Alkol/madde kullanımı ile mücadelede başarısız olunması, kişinin iyileşeceğine dair inancın yitilmesi gibi nedenler de eşin boşanma kararını almasına yol açmaktadır. Bunun yanı sıra aile danışmanlığı, yakın çevre desteği ve AMATEM gibi çözüm yolları denense de başarısız olduğu takdirde eşler boşanmaktadır:

“Öncesinde bir şans verilmiş. Yani birkaç kez şans verilmiş oluyor. İşte tedavi olunsun diye beklenilmiş oluyor, tedavi olunuyor ama

yarıda bırakılmış olunuyor. Hep öncesinde aslında şans verilmiş artık son raddeye gelinmiş. Yani durum içinden çıkılmaz bir hal aldığı için artık bize geliyorlar.” (SÇ 5)

“Ya belirli bir tolerasyon var. Destek arama, çare arama, karşılıklı iletişim kurarak belki işte bir tedaviye yönlendirme, oradan iyi bir sonuç bekleme vs. Bunlar sonuçlanmayıp son noktaya geldiğinde sonuçta gelip de dava geliyor.” (SÇ 3)

Alkol/madde kullanımı ile mücadelede eşler, boşanma davası açmayı da çözüm yolu olarak değerlendirebilmektedir. Sosyal çalışmacılara göre, eşler adliyeye giderek ve boşanma dilekçesi vererek mahkemeyi otorite olarak belirlemekte ve alkol/madde kullanan eşin bu otorite karşısında tedaviyi gerçekleştirmesini beklemektedir.

“Kadın mesela diyor ki ‘ben kesinlikle boşanmak istemiyorum. Ama eşimin tedavi olmasını istiyorum.’ Bu mahkemeyi ilgilendiren bir şey değil. O zaman tamam kapat davayı git tedavi ol. Mahkeme kimseye şey demiyor; ‘sen tedavi olacaksın, sen olmayacaksın.’ Şimdi bu kişide şu oluyor, ‘ama hani’ diyor ‘ben tedavi ol diyorum, olmuyor. Acaba siz yönlendirseniz hani düzelebilir miyiz?’ Onun geliş amacı biraz daha farklı evlilik birlikteliğini daha böyle sağlamlaştırmak amacıyla geliyor.” (SÇ 7)

Katılımcıların söylemleri doğrultusunda alkol/madde kullanımının tek başına bir sebep oluşturmadığı ve alkol/madde kullanımına bağlı olarak yaşanan diğer sorunların boşanma gerekçesi haline geldiği görülmektedir. Dolayısıyla alkol/madde kullanımı tedavi edildiği takdirde eşlerin boşanma taleplerinin de ortadan kalkacağı anlaşılmaktadır.

3.2.Boşanma Aşaması

3.2.1. Boşanma şekli

Boşanma davaları, anlaşmalı veya çekişmeli olmak üzere iki farklı şekilde adli sürecin konusu olabilmektedir. Anlaşmalı boşanma davalarında tarafların her ikisi de boşanmak istemektedir. Fakat çekişmeli boşanma davalarında taraflardan biri boşanmayı reddetmekte, bu nedenle

diğer tarafın boşanmayı haklı kılar kanıtlar sunması gerekmektedir. Sosyal çalışmacıların boşanma davalarına dahil oldukları nokta da tam olarak bu çekişmeli noktadır. Hâkim/e hem evlilik birlikteliğinin değerlendirilmesi hem de velayet konusu için sosyal çalışmacının görüşüne başvurmaktadır.

“Zaten bize anlaşmalı boşanmalar gelmiyor. Yani anlaşmalı boşanma direkt hâkimin karşısında onlar anlaşıyor bir dilekçe yazıyorlar iki taraf da imzalayarak olay bitiyor. Biz onları görmüyoruz biz genelde çekişmeli boşanmaları görüyoruz. Zaten çekişmeli olması halinde bize geliyor. Biz hani bizim ilgi alanımızla ilgili konuyu hâkim yolluyor.” (SÇ 5)

“Anlaşmalı boşanıp boşanmamak tamamen taraflara kalmış. Hani işte çocuğun velayeti konusunda ya da mal paylaşımı konusunda kendi aralarında bir anlaşmaya varmışlarsa o anlaşmalı olarak bize gelmiyor zaten.” (SÇ 8)

Yapılan görüşmeler neticesinde boşanma davalarının çoğunun çekişmeli olarak sosyal çalışmacıya iletildiği belirlenmiştir. Sosyal çalışmacılara göre alkol/madde kullanımı, kişinin karar verme becerisine ket vurduğu veya mahkeme karşısında aleyhine kullanılacak bir durum yaratabileceği endişesiyle inkara başvurduğu dolayısıyla boşanma sürecinde eşler arasında anlaşmazlıkları ortaya çıkarabilmektedir:

“Genelde çekişmeli olarak devam ediyor. Yani u madde dediğim gibi ben onu ona yorumluyorum. Yani madde kullanımı nedeniyle çok fazla yıpratmış oluyorlar yani birbirlerini dolayısıyla da genelde çekişmeli oluyor.” (SÇ 4)

“Zaten insanın bir diğer insanla uzlaşabilmesinde en başrolde olan organ akıl. Maddenin ilk saldırdığı yer de akıl yani ve karar alıyosun mesela. O kararı uygulayamamasını sağlayan bir madde alıyo. Tutarlılık oluşturan bir maddeyi alıyo vücuduna. Dolayısıyla uzlaşamıyosun. Yani uzlaşmak için tutarlılık gerekli, tutarlılığı yok eden bir maddeyi kullandığı için de ben denk gelmedim hiç. Yani

madde kullanan ama efendi bir şekilde uzlaşıp boşanabilene hiç denk gelmedim.” (SÇ 1)

“Anlaşmalı olanlar da vardı ama çoğunluğunda olmuyor. Çünkü diğer kişi o boşanmadan mütevellit alkol kullandığını kabul ederse diğer haklarında da kendisi aleyhine, hak demeyelim de diğer hususlarda da kendisi aleyhine kararlar çıkabileceğini düşünüyor mahkemede o yüzden inkâr ediyor.” (SÇ 3)

3.2.2. Velayet konusu

Alkol/madde kullanımı ile ilişkili boşanma davalarında, diğer boşanma davalarından farklı değerlendirilen konulardan biri çocuğun velayeti konusudur. Çünkü velayetin hangi ebeveynde olacağını belirlenmesinde, alkol/madde kullanımı önemli bir kıstas olarak yer almaktadır. Bazı sosyal çalışmacılar; alkol/madde kullanımı olduğu tespit edilen ebeveyne hiçbir şart ve koşul altında velayetin verilemediğini ifade etmişlerdir.

“Madde kullanan ebeveyne çocuğu verebilmenin şartı şu; onun madde kullandığının ortaya çıkmamış olması. Çıktığı anda veremeyiz. Çünkü çocuğun üstün yararı ilkelerine uymaz. Babasıdır ya da annesidir yazık falan diyemiyoruz. Önemli olan çocuğun yararı. Madde kullanan bir insanın bir çocuğun sorumluluğunu alabilmesi için ne lazım? Frontal lobunun sağlıklı olması lazım. Bizi yetişkin yapan şey frontal lob ve madde de frontal lobu tıkıyor. O zaman olmuyo malesef.” (SÇ 1)

“Yani birisinin madde kullanımı varsa eğer, yani ona velayetin verilebileceğini düşünmüyorum ben şahsen. İki çünkü çocuğu ihmal edebilir, çocuğu alıp kullanabilir. Yani önemli odak noktası çocuk orda. Çocuk her şeye maruz kalabilir. İki direkt etkiliyor bence velayeti.” (SÇ 8)

Bazı katılımcılara göre ise alkol/madde kullanımı, sosyal içicilik boyutunu aşarsa ve bağımlılık boyutuna ulaşır ise bu ebeveyne velayet hakkı verilmediği anlaşılmıştır. Sosyal

çalışmacıların konu ile ilgili açıklamalarında “alkol/madde kullanımı” yerine “alkol/madde bağımlılığı” ifadesini kullanmalarından, velayet için “bağımlılık” eşiğini dikkate aldıkları anlaşılmıştır. Dolayısıyla katılımcıların bazıları için çocuğun bakım sorumluluğunu üstlenebilme açısından alkol/madde kullanımı ve bağımlılık arasındaki farkın dikkate alındığı tespit edilmiştir:

“Gerçekten bu artık bağımlılık boyutundaysa çocuğa bakmayı engelliyorsa velayeti kaybediyor.” (SÇ 9)

“Delillerle, anneden aldığımız verilerle, çocuklardan aldığımız verilerle kullanıp kullanmadığına ilişkin bizde bir kanaat oluşuyor. Eğer gerçekten baba ya da anne madde bağımlıysa, bu velayette bizim için önemli bir şey.” (SÇ 5)

Ebeveynlerden birinin alkol/madde kullanımı varken, diğer ebeveynin de çocuğun bakımını üstlenebilecek yeterliliğe sahip olmadığı sosyal çalışmacılarca tespit edilmektedir. Bu gibi durumlarda ilk olarak ebeveynlerin sosyal destek sistemleri incelenmekte ve bu sistem içerisinde çocuğun bakım sorumluluğunu üstlenebilecek, üstlenme konusunda istekli kişiler varsa onlar vasi olarak atanmaktadır. Böyle bir kişiye ulaşılmazsa çocuk hakkında koruma kararı çıkarılmakta ve bakım sorumluluğu devlete devredilmektedir:

“Bu adam madde kullanıyordur veremeyiz falan öyle bir şey yok... İşte burada sosyal destek de devreye giriyor. Babaya velayeti veriyorsun ama baba yani o kadar alakasız ki babaanne yani öyle bir babaanne var ki, dede var ki çocukların bütün sorumluluklarını karşılayabiliyor. Yani onlara, sosyal destek yine önemli burada. (SÇ 7)

“O zaman velayeti ikisine de vermiyoruz vasi atayabiliyoruz. Mesela babaanne olabilir, anneanne olabilir bunlara velayet değil de vasilik. Vasilikte de velayet kadar geniş bir kapsam söz konusu değil. Daha böyle hukuki durumlarda falan geçerli. O da mümkün değilse yurda alınıyor sevgi evlerine alınıyor. Devlet el koyuyor yani çocuğa. (SÇ 1)

Alkol/madde kullanımı olduğu gerekçesi ile çocuğun velayetini almaya hak kazanamayan ebeveynin tedavi olması durumunda yeniden velayet davası açma ve çocuğun bakımını üstlenme gibi hakkı da mevcuttur:

“Şey yani eğer tedavi olursa gerçekten sağlıklı bir şekilde şey yaparsa kendi velayetin değiştirilmesi için ya da görüş gününün arttırılması için tekrar mahkemeden talepte bulunabilir.” (SÇ 8)

Boşanma davalarında çocuğun velayeti konusu katılımcıların mesleki kanaatleri üzerinden şekillenebilen kritik bir aşamadır. Katılımcıların velayet konusunda bir kanaate varabilmeleri alkol/madde kullanımına yönelik farkındalıklarıyla yakından ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların bazıları için alkol ve madde kullanımının velayetin alınmasına doğrudan bir engel teşkil edebildiği şeklinde yorumlanmaktayken bazıları içinse alkol/madde kullanımı bağımlılığa dönüşmediyse velayet hakkının geçerliliğini koruduğuna yönelik kanaat baskın olabilmektedir.

3.2.3. Kök ailelerin etkisi

Eşlerin kök ailelerinin boşanma aşamasındaki tutum ve davranışları da boşanma sürecini etkileyebilmektedir. Kök ailelerin alkol/madde kullanımı olan tarafın ailesi olup olmamaları, tutum ve davranışlarını değiştirebilmektedir. Sosyal çalışmacıların karşılaştıkları davalarda alkol/madde kullanımı olan eş genellikle erkek olmaktadır. Erkeğin kök ailesi boşanma sürecinde genellikle kendi yakınına sahip çıkan, karşı tarafa ise suçlayıcı bir yaklaşım göstermektedir. Sosyal çalışmacıların gözlemleri doğrultusunda belirlenen kök aile grubunun ilki, her koşulda kendi evladını destekleyen ve haklı/haksız ayırt etmeksizin kendi evladının çıkarlarını gözeten aileler olmuştur. Bu aileler, özellikle boşanma aşamasında evlatlarını destekleyici ve karşı tarafı suçlayıcı tutum ve davranış sergilemektedir:

“Yani kendi çocuklarının taraflarını tutuyorlar. Yani u olay nedeniyle karşı tarafı suçluyor her iki aile de. İşte ‘senin kızın yüzünden oldu, senin oğlun yüzünden oldu’ şeklinde. Yani tamamen suçlamaya yönelik oluyor genelde.” (SÇ 8)

“Madde kullanımında da genelde madde kullananın ailesi kendi çocuğunu tutuyor... Mesela bugün gelen dosyamda kullanan kişinin annesi çocuğunun tarafında. Hani artık yapacak bir şey olmadığını,

---

onun hani kullanmaya devam ettiğini, çocuğunu atamayacağını biliyo. Yani gelinini savunacağına yine oğlunun tarafında oluyor.” (SÇ 5)

“Hayır, bizim oğlumuzun böyle bir sorunu yok uu ya da içiyorsa senin yüzünden içiyor şöyledir falan gibi yaklaşan aileler de olabiliyor.” (SÇ 2)

Bazen ise alkol/madde kullanan eşin ailesi çocuğun bakım sorumluluğunu üstlenme ve vasisi olma konusunda ısrarlı davranmaktadırlar. Katılımcıların gözlemlerine göre kök aileler arasında çocuğu sahiplenme isteği, alkol/madde kullanan eşin kök ailesi tarafından daha yoğun durumdadır. Bu amaç için kök ailelerin alkol/madde kullanımını görmezden gelme veya inkâr etme eğilimleri olabilmektedir.

“Şimdi köken aileler mesela diyelim ki baba kullansın. Babanın anne-babası o maddeyi biraz görmezden geliyor. Ben zaten başlarında olucam falan diye çocuğu almak istiyoy. Haliyle yani çocuğun yararı ikinci plana düşüyo köken aile için.” (SÇ 1)

“Yani biz böyle alkol ve madde şeyi varsa genellikle torunlarına sahip çıkma eğiliminde oluyorlar. Yani onlar yüklenmiş oluyorlar ebeveynlik şeylerini rollerini.” (SÇ 9)

“Özellikle erkeğin ailesinin çocuk ortada çocuk olduğu için... O babaannelerin özellikle o çocuğu sanki kendi doğurmuşçasına bir sahiplenme tutkuları var. Anneannelerde ve diğer dedede bu kadar görmedim. Ve babaanne ve diğer dede herhalde bu soyunun devam etmesi ile ilgili bir şeyler, daha sahipleniciler. Daha işte ‘benim çocuğum, vermem ben o kadına.’ ” (SÇ 6)

Bazı aileler ise evlatları alkol/madde kullandığı için diğer eşe karşı daha ılımlı ve çözüm odaklı tutum benimsemektedirler. Bu aileler için, evlatlarının alkol/madde kullanımını kabullendikleri ve her iki tarafın da iyilik hallerinin gözetilmesi için boşanmanın gerçekleşmesini istedikleri ifade edilmiştir:

“Aileler şey de yapabiliyor mesela artık çocuğunun farkında uyuşturucu ya da alkol kullanıyor. ‘Zaten bu düzelmez, sen hani bundan kurtul, bırak bunu. Şey yapma, hani arama, sorma. Bırak kendi haline bırak gibi. Hani zaten bu düzelmez, sana zarar vermesin. Yani bırak bunu kendi hayatını kur’ gibi diyen aileler de var.” (SÇ 5)

Alkol/madde kullanımı olmayan eşin ailesinde hem boşanmayı destekleyici hem de engelleyici tutum ve davranışlar gözlemlenmiştir. Katılımcılar; bu ailelerden bazılarının karşı tarafın tedavi ol(a)mayacağına inanarak boşanmayı hızlandırmayı amaçladıklarını, bazılarının ise alkol/madde kullanımını görmezden gelerek çocukların varlığı neden gösterilerek evlilik birlikteliğinin sürdürülmesine yönelik söylemlerde bulduklarını şöyle ifade etmişlerdir:

“Mesela baba kullanıyorsa, anne kullanmıyorsa; annenin annesi yani anneanne, bu damat profilini her geçen gün olumsuz anlamda kızını dolduruyor. Hani ‘yaşın daha da ilerlemeden işte sal gitsin’ gibisinden. ‘Daha düzgün biri ile evlen’ ya da artık nasılsa bu kısmı uyduruyorum yani nasıl bir doldurma yapıyorsa. Kök aile de şunu görüyor çünkü bir iki kere özellikle AMATEM’e gittiyse ve devam ediyorsa kök aile de artık ‘bundan koca olmaz’ kanaatine varıp olumsuz anlamda bu sürece katılmaya başlıyor.” (SÇ 1)

“Ben genel olarak söyleyeyim bunlarda (kadın eşin kök ailesi) mesela işte hani ‘yapma boşanma, işte hani çocukların var. Evinde kalmaya devam et’ hani bu algı inanılmaz derecede var... Madde kullananın ailesinde de. Yani onlarda zaten bir problem yok da hani diğer taraf da yani kadının ailesi de bu şekilde düşünüyor.” (SÇ 7)

3.3.Boşanma Sonrası

3.3.1. Ebeveyn-çocuk arasındaki şahsi ilişkinin düzenlenmesi

Boşanma sonrasında alkol/madde kullanımı olan ebeveyn ile çocuğun şahsi ilişkilerinin düzenlenmesinde de sosyal çalışmacıların önemli rolleri vardır. Boşanma gerçekleşikten sonra söz konusu ebeveynin ve çocuğun görüşme yerleri, sıklıkları, şekilleri, yalnız olup olmayacakları vb. gibi durumlar; ebeveynin alkol/madde kullanım yoğunluğuna göre farklılık göstermektedir.

Alkol/madde kullanımı yoğun olmayan ve sağlık raporunda ebeveynlik görevlerinin yerine getirilmesine engel durum görülmeyen ebeveyn ile çocuğun şahsi ilişki düzenlerinde esnek davranılmaktadır. Bu ebeveyn ile çocuğun belirli gün ve saatlerde bir araya gelip vakit geçirmeleri katılımcılar tarafından uygun görülmektedir.

“Tamam bu kişi madde kullanıyor olabilir ama çocuklarla şahsi ilişki kurmasına engel bir durum mudur? Hani bu seviyede madde kullanan biri çocuklarına zarar verir mi veremez mi? Bunun bu sefer ikilemi ortaya çıkıyor... Psikiyatrist bir rapor düzenliyor. Raporda diyor ki ‘evet’ diyor ‘bu kişi madde kullanıyordur. Ama bunun kullandığı maddenin ya da işte alkoliktir ama alkoliklik düzeyinin’ diyor ‘çocuklarıyla şahsi ilişki kurmasına engel olacak bir boyutu yoktur.’ Hani onun yani onun doğrusunu biz burada uyguluyoruz.” (SÇ 7)

“Madde kullananlar boyutuna indirgeyecek olursak, çocuğun diyelim ki işte baba kullanıyor anneye velayet verildi. Ama babayla tümünden artık ‘ha senin baban alkol kullanıyor. Bundan sonra yaşantında baban yok’ diye bir şey söyleyemezsiniz çocuğa.” (SÇ 3)

Ebeveynin alkol/madde kullanımı yoğunlaştıkça çocuğuyla kurabileceği şahsi ilişki de seyrekleşmektedir. Katılımcıların çoğu, alkol/madde kullanımı yoğun olan fakat yine de hastane servisi tarafından ebeveynlik görevlerini yerine getirebileceği belirtilen ebeveynlerin çocuklarını yatılı şekilde göremeyecekleri, yalnızca belirli günlerin belirli saatlerinde bir araya gelebilecekleri doğrultuda karar almaktadırlar.

“Madde kullanımında direkt birisine kanaat getirdiysek ben şahsen yatılı vermiyorum. Sadece günü birlik işte o ne diyeyim baba çocuk ilişkisi kaybolmasın, o güven bağı kaybolmasın diye gününbirlik veriyorum. Yatılı vermiyorum.” (SÇ 8)

“Saatlik işte atıyorum cumartesi günü saat sabah 10’dan 14’e kadar. İki saat belki dört saat ama yatılı çok verme taraftarı değilim ben. Hani yatılı şahsi ilişki o durumda vermem.” (SÇ 6)

Bazı durumlarda ise alkol/madde kullanımının en yoğun görüldüğü ebeveynler ile çocuklarının görüşmelerinde mahkeme tarafından belirlenen bir uzmanın/meslek elemanın görüşmeye refakat etmesinin uygun olacağı kanaatine varılmaktadır.

“Şahsi ilişki konusunda da yine alkol ve maddenin kullanım derecesi önemli eğer yine dediğim gibi bağımlıysa ve işte çocuğa zarar verebilecek hareketleri varsa işte halüsinasyon görebiliyorsa ya da şiddete başvuruyorsa kendini kaybediyorsa o şekilde şahsi ilişkide direkt kişiyle çocuğu bir araya getirmiyoruz. Bir refakatçi eşliğinde görüşmelerine onay veriyoruz...” (SÇ 5)

“Babayla hatta bazen kişisel ilişki kurmalarına bile müdahale edip en aza indiriyoruz. Veya pedagoğ eşliğinde oluyo veyahut da hepten o bağ kesiliyor. Bu şekilde ilerliyor.” (SÇ 1)

Boşanma sonrasında ebeveyn-çocuk arasındaki şahsi ilişki her ne kadar uzmanlar ve mahkeme tarafından kararlaştırılsa da bazı durumlarda velayet hakkı bulunan ebeveyn de bu ilişkide düzenleyici rol oynamaktadır:

“Dış çevreden kendisini soyutlama var. İşte madde ile birlikte ebeveyn görev ve sorumluluklarını yerine getirememe var... (Bu yüzden) çocukları birbirlerine göstermeme durumları da oluyor.” (SÇ 4)

3.3.2. Aile üyelerinin yaşamları

Katılımcılar, boşanma sonrası süreçte aile üyelerinin yaşamlarına ilişkin gözlemlerde de bulunmuşlardır. Bu doğrultuda aile üyelerinin her birinin ayrı ayrı sorunlar yaşadıklarını fakat en çok çocukların mağdur olduklarını belirtmişlerdir.

“Kullanan da mağdur oluyo. Çünkü bir zaafi ile uğraşılıyor zaten, bir yandan kayıplar yaşıyor. Yanında olması gereken eşi gidiyor, çocukları göremez hale geliyor, anne babasından sürekli negatif bir bakış açısı var. Kimsenin oğlunun veya kızının madde kullanımını destekleyecek hali yok. Herkes tarafından o kuyunun içine içine

---

itiliyor. Sonra adeta zaten ölüyor ve üzerine toprak atılıyor. O da mağdur.” (SÇ 1)

“Aslında şey kendisi de u madde kullanan baba ya da anne kimse o aslında kendisi çok mağdur, eş mağdur, çocuk en mağdur. Bence hani ne olursa olsun en mağdur kişi çocuk oluyor burada.” (SÇ 6)

“Mağdur olan hani bizim çalıştığımız kesim içerisinde çocuklar oluyor tabi ki. Eee her durumda çünkü bir taraf kullanıyor, diğer taraf da bunu kendi başının çaresine bakıyor; ya ailesine gidiyor, ya çocukları da terk edip gidiyor ya çocukları da almaya çalışıyor. Her türlü aile birliği dağıldığında çocuklar mağdur oluyor.” (SÇ 9)

Yapılan görüşmeler neticesinde boşanma sonrası süreçte hem ebeveyn-çocuk arasındaki şahsi ilişkinin düzenlenmesinde hem de bireylerin kuracakları yeni yaşam düzenlerinde alkol/madde kullanımının etkisini sürdürdüğü belirlenmiştir. Dolayısıyla alkol/madde kullanımına bağlı gerçekleşen boşanma davalarında, boşanma sonrasında da sosyal çalışmacıların etkin rol üstlendiği anlaşılmıştır.

SONUÇ

Araştırma sonucunda alkol/madde kullanımının; boşanma öncesinde, sırasında ve sonrasında eşler arasındaki ilişkiyi olumsuz etkilediği ve pek çok sorunu beraberinde getirdiği tespit edilmiştir. Bu sorunlar sırasıyla alkol/madde kullanımının evlilikten sonra fark edilmesi, boşanmanın anlaşmalı veya çekişmeli gerçekleşmesi, çocuğun velayetinin alınması için engel teşkil etmesi, ebeveyn-çocuk arasındaki şahsi ilişkinin düzenlenmesinde sınırlayıcı olması, aile üyelerinin yeni yaşamlarında çeşitli mağduriyetler yaşaması olarak belirlenmiştir.

Boşanma öncesi süreçte, sosyal çalışmacıların alkol/madde kullanımından haberdar olma şekilleri farklılaşmaktadır. Örneğin katılımcılar bazı durumlarda, alkol/madde kullanımı konusunda farkındalığı bulunan davacıların boşanma dilekçelerindeki ifadeleriyle doğrudan bilgi edinmekteledir. Davacıların boşanma dilekçesinde alkol/madde kullanımını belirtmedikleri durumlarda ise kendi gözlem ve değerlendirmeleri sonucunda kullanım olduğunu öğrenmekteledir. Bazı durumlarda ise eşlerin alkol/madde kullanımını reddettiği, bu durumda sosyal çalışmacıların sağlık raporu almak üzere tarafları hastanelere yönlendirdiği görülmüştür. Sosyal çalışmacıların alkol/madde kullanımından haberdar olma

biçimlerinin, alkol/madde kullanımının boşanmak isteyen eşlerin, boşanma gerekçelerine göre değiştiği tespit edilmiştir. Nitekim sosyal çalışmacının sağlık raporu istediği ve kullanım tespit ettiği davalarda davacı tarafından öne sürülen esas boşanma gerekçesinin şiddet olduğu; boşanma dilekçesinde alkol/madde kullanımının belirtildiği davalarda ise davacının farkındalık sahibi olduğu anlaşılmıştır.

Alkol/madde kullanımı ile ilişkili boşanma davalarında; diğer eşin, evlilik öncesinde mi sonrasında mı alkol/madde kullanımını öğrendiği boşanmaya giden sürecin hızlanıp hızlanmaması konusunda önem arz etmektedir. Evlilik öncesinde alkol/madde kullanımı hakkında bilgi sahibi olan eşlerin var olan durumu sosyal içicilik olarak yorumlayarak alkol/madde kullanımını sorun olarak görmedikleri ancak evlendikten sonra aşırı kullanım ile karşılaştıkları belirlenmiştir. Katılımcıların ifadeleri doğrultusunda bu gruptaki kişilerin zaten bilgi sahibi oldukları kullanım durumundan dolayı boşanma kararı almalarının daha kısa sürdüğü anlaşılmıştır. Öte yandan eşinin alkol/madde kullandığını evlilik sonrasında öğrenen bireyler de söz konusudur. Bu gruptaki eşlerin, ilk önce alkol/madde kullanımı ile ilgili şüpheleri ortaya çıkmakta ve şüphelerini doğrulayacak kanıtlar aramaktadır. Eş öncelikle durumu inkâr etmeye çalışmaktaysa da çoğunlukla bu gerçekle yüzleşmekte ve kabullenmektedir. Bu aşamadan itibaren sağlıklı eş, alkol/madde kullanımının sonlanması için eşlerini tedavi olmaya teşvik etmekte ve bir süre evliliği bu şekilde devam ettirmektedir. Dolayısıyla aile, eş ve çocuk faktörleri alkol/madde bağımlılığının tedavisinde önemli motivasyon araçları olarak yer alabilmektedir. Evliliğin, alkol/madde kullanımını azaltan bir etken olmasının yanı sıra tedaviye ikna etmeyi kolaylaştırıcı bir özelliği de bulunmaktadır (Kretsch ve Harden, 2013, s. 139). Yapılan bir araştırmada da evliliğin alkol/madde kullanımını azaltıcı ve riskleri engelleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kendler vd., 2016, s. 917). Bununla beraber alkol/madde kullanımı ile mücadelede tedaviler tek başına yeterli olamamakta, sürecin yönetimi ve takibi de en az tedavi kadar önemli hale gelmektedir. Bu nokta da eşler ve aile kurumu etkili bir tedavi planının önemli birer parçası haline getirildikleri takdirde pek çok bağımlılık sorununun boşanma ile sonuçlanmayacağı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Ancak tedavi gerçekleşmezse eşlerin daha uzun süreçte boşanma kararı almalarına, bu nedenle daha uzun süre çatışma yaşamalarına ve zarar görmelerine neden olabilmektedir. Yapılan bir araştırmada da eşleri alkol kullanan kadınların evlilik doyumlarının düşük, stres düzeylerinin ise oldukça yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (O'Farrell vd., 1981, s. 187). Yine benzer şekilde, eşi alkol/madde kullanan

kadınların, eşi alkol/madde kullanmayan kadınlara kıyasla daha yüksek depresyon, kaygı ve stres düzeyine sahip oldukları ortaya konulmuştur (Cesur-Atintaş & Tutarel-Kışla, 2019, s. 756). Dolayısıyla alkol/madde kullanımına uzun süre maruz kalan eşler için evlilik birlikteliğinin stres unsuruna dönüştüğünü belirtmek mümkündür.

Boşanma öncesi dönemde ele alınması gereken son konu boşanma nedenleridir. Her ne kadar alkol kullanımı gibi zararlı alışkanlıkların aile birlik ve beraberliğini olumsuz etkilediği bilinmekteyse de (Aybey, 2015, s. 114) taraflar için çoğunlukla alkol/madde kullanımı boşanmanın asli nedeni olarak görülmemektedir. Alkol/madde kullanımı ile ilişkili boşanma nedenlerinden ilki, aile içi şiddetin uygulanmasıdır. Alkol/madde kullanan eş, herhangi bir sebepten dolayı diğer eşe fiziksel, psikolojik, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet uygulayabilmektedir. Katılımcılar alkol/madde kullanımı ile ilişkili boşanma davalarında en çok şiddet öyküsü ile karşılaştıklarını ve şiddet ile alkol/madde kullanım öyküsünün iç içe geçtiğini, aralarında ardıllık gözetemediklerini belirtmişlerdir. Yapılan bir araştırmada boşanmış kadınların %10.9'unun evlilik sürecindeyken eşlerinin hem alkol kullandığı hem de kendilerine şiddet uyguladığı bulunmuştur (Uçan, 2007, s. 41). Bir başka araştırmada da boşanmış 35 kişiden 15'inin yakın çevresine karşı şiddet uyguladığı, bu iki öykünün beraber görünür olduğu tespit edilmiştir (Kaptanoğlu vd., 1997, s. 58). Nitekim bu iç içe geçme nedeniyle alkol/madde kullanımının geçimsizlik adı altında boşanma nedeni olarak resmiyet kazandığını belirtmek mümkündür. Mahkeme kararlarında geçen boşanma nedenlerinin incelendiği bir çalışmada, son yıllarda boşanma nedeni olarak en fazla geçimsizliğin yer aldığı görülmektedir (Yıldırım & Baydur, 2017, s. 294). İşsever ve Dişçi'nin (2001, s. 152) yaptıkları araştırma sonucunda 3.060 çiftten 2.499 çiftin şiddetli geçimsizlik, 314 çiftin ise (%10,2) alkol kullanımı nedeni ile boşandıkları tespit edilmişlerdir. Söz konusu araştırmada şiddetli geçimsizliğin, alkol/madde kullanımını da kapsadığı belirtilmiştir.

Boşanmanın bir diğer görünür nedeni çocukların varlığıdır. Katılımcılar; eşi alkol/madde kullanan ve çocuğu olan eşlerin doğrudan boşanma kararı aldıklarını, çocuğu olmayan eşlerin ise alkol/madde kullanımını tedavi etmeye yönelik yaklaşım benimsediklerini gözlemlemişlerdir. Dolayısıyla eşlerin genellikle çocuklarını alkol/maddeden ve beraberindeki problemlerden koruma içgüdüsüyle boşanma kararı aldıkları anlaşılmıştır. Benzer şekilde Aktaş'ın (2011, s. 64) araştırmasında da çocuğu olan kişilerde, çocuğu olmayan kişilere kıyasla kötü alışkanlıklar nedeni ile daha fazla boşanmanın gerçekleştiği belirlenmiştir. Ancak yapılan bir başka araştırmada ise boşanmış 10 kadından 9'unun

çocukları olduğu, 8'inin çocukların geleceğinin olumsuz etkileneceği endişesi ile boşanma kararını ertelediği ve bunlardan 3 kadının boşanma sebebinin alkol/madde kullanımı ile kumar bağımlılığı olduğu sonucuna varılmıştır (Can & Aksu, 2016, s. 897). Dolayısıyla çocukların sağlığı ve iyilik halleri kimi ebeveyn için boşanmayı hızlandıran bir sebepken, kimi ebeveyn içinse çocuklarının olumsuz etkileneceği düşünülerek boşanmanın ertelenmesi için bir sebep haline dönüşebilmektedir. Sosyal çalışmacılara göre bir diğer boşanma nedeni eşlerin denedikleri tedavi yollarının başarısızlıkla sonuçlanması ve tedaviye olan inancın azalmasıdır. Pek çok eşin boşanma kararı almadan önce AMATEM'e ve çeşitli merkezlere tedavi için başvurma, sosyal çevrelerine danışma gibi yöntemleri kullanarak alkol/madde kullanımı ile mücadele etmeye çalıştıkları yukarıda da ifade edilmiştir. Bu süreçte diğer eş, alkol/madde kullanan eşe karşı zaman tanımakta, iyileşmenin gerçekleşmesini beklemektedir. Ancak eşin tedaviye ikna edilememesi, tedavinin yarıda bırakılması ve tedavi sürecinin sağlıklı yönetilememesi sonucunda tedavinin gerçekleşeceğine dair ümitler kaybolmakta ve boşanma kararı alınmaktadır.

Katılımcıların bir kısmı boşanmanın sebepleri arasında toplumsal baskı ve önyargıların olduğunu belirtmiştir. Öyle ki katılımcılara göre alkol/madde kullanımından ziyade kullanım durumunun eşin yakın çevresi tarafından duyulması boşanma sürecini hızlandıran bir neden olabilmektedir. Bu sebeple boşandığı gözlemlenen tarafların bireysel anlamda yaşadıkları sorunlardan ziyade sosyal çevrenin görüşlerini ve olumsuz söylemlerini önceledikleri anlaşılmaktadır.

Bir diğer boşanma nedeni alkol/madde kullanımı olan eşin gelirin büyük bir kısmını veya tamamını alkole/maddeye harcaması olarak tespit edilmiştir. Ayrıca kullanıma bağlı olarak eşin işten ayrılması ve gelir elde edememesi de aile içinde ekonomik problemlerin yaşanmasına yol açabilmektedir. Yapılan bir çalışmada madde kullanımı öncesinde %78.1 çalışma oranının madde kullanımı sonrası %38.1'e kadar gerilediği görülmüştür. Bununla beraber madde kullanımı olan bireylerin %44'ünün ekonomik anlamda zarar gördüğü de tespit edilmiştir (Sancar, 2017). Dolayısıyla madde/alkol kullanımı nedenli işsizlik ve gelir kaybı durumları aile içi ilişkileri olumsuz anlamda doğrudan etkilemekte ve boşanmaya giden süreci hızlandırmaktadır.

Eşlerden birinin alkol/madde kullanımının olduğu boşanma davalarında, **boşanma sırasında** gözlemlenen ilk durum bu davaların çoğunun çekişmeli olarak görülmesidir. Boşanma davalarının çekişmeli veya anlaşmalı olup olmaması tarafların boşanmayı isteyip

istememelerine bağlıdır. Anlaşmalı boşanmalar, daha kısa sürede gerçekleşirken çekişmeli boşanmalar ise daha uzun sürmekte ve taraflar için daha yıpratıcı olabilmektedir. Bununla beraber tarafların anlaşamadığı noktalarda uzmanlar sürece dahil edilerek durum değerlendirmesi yapılmaktadır. Sosyal çalışmacılar alkol/madde kullanımı ile ilişkili boşanma davalarında en çok çekişmeli boşanma türü ile çalışmaktadırlar. Alkol/madde kullanımı olan eşin boşanmak istememesi, diğer eşin ise ısrarlı boşanma talebi boşanmanın çekişmeli boşanma davası olarak sürmesine yol açmaktadır.

Boşanma aşamasında karşılaşılan bir diğer husus çocuğun velayeti konusudur. Alkol kullanımı bireyin aile içindeki görev ve sorumluluklarını aksatmasına neden olmaktadır (İl, 1986, s. 180). Bunun en önemli örneği ise çocuklara karşı görev ve sorumlulukta yaşanan ihmaldir. Uzun süreli alkol/madde kullanımının, ebeveynlerin çocuklara yönelik duyarlılıklarının azalmasına ve çocuklardan uzaklaşmalarına neden olduğu, bu gibi durumların ebeveynlik kapasitelerini zayıflattığı bilinmektedir (Kalkavan & Büken, 2017). Böylesi bir durum sosyal çalışmacıların kararlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bazı katılımcılar için alkol/madde kullanımı olan ebeveyn olmak hiçbir şart altında velayet hakkına sahip olamamak anlamına gelmektedir. Bazıları içinse yalnızca kullanım düzeyinde olan ve bağımlılık olarak nitelendirilmeyecek, çocuğun da ihmal edilmeyeceği durumlarda alkol/madde kullanan ebeveyne çocuğun velayetinin verebileceğine yönelik irade beyan edilmiştir. Sosyal çalışmacılardan bazıları alkol/madde kullanan ebeveyne velayet verilmesinde sosyal destek sisteminin etkililiğini göz önünde bulundurmaktadır. Zira alkol/madde kullanmayan ebeveyn çocuğun bakım sorumluluğunu üstlenebilecek güce sahip değilse, çocuk doğrudan devlet koruması altına alınmamaktadır. Bunun yerine alkol/madde kullanan ebeveynin sosyal destek sisteminde, bu güce sahip kişilerin olup olmadığı araştırılmaktadır. Şayet böyle kişi/ler bulunursa, velayet alkol/madde kullanan ebeveyne verilmekte ancak sorumluluk sosyal destek sistemindeki kişilerde olmaktadır. Bu durum bazı zamanlar sosyal destek sistemindeki kişilerin vasi olarak atanması şeklinde resmiyet kazanmaktadır. Bu yöntem de sosyal çalışmacılar tarafından tercih edilebilmektedir.

Katılımcıların son gözlem alanı, **boşanma sonrasındaki** yaşama ilişkin olmuştur. Alkol/madde kullanımı ile ilişkili boşanmalarda, ebeveyn-çocuk arasındaki şahsi ilişki her ne kadar boşanma sırasında düzenlense de bu ilişki biçimi boşanma sonrasındaki süreçte kurulmaktadır. Şahsi ilişkinin düzenlenmesinde sosyal çalışmacıların en önemli referans kaynakları, hastanelerden alınan ebeveynlik raporudur. Sosyal çalışmacılar, alkol/madde

kullanımı olan kişiyi ilgili servise yönlendirerek çocuk ile ne düzeyde ve nasıl bir ilişki kurabilir sorularının cevaplarını almaktadırlar. Gelen raporlarda kimi zaman kişinin ebeveynlik görevlerini yerine getirebileceğine dair karar yer alırken kimi zaman alkol/madde kullanımına bağlı olarak bu beceriyi kaybettiği belirtilmektedir. Sosyal çalışmacılar da ilgili kararlara istinaden ebeveyn ve çocuğun tek başlarına mı bir uzmanın gözetimi altında mı, yatılı mı birkaç saatliğine mi görüşeceklerini; bu görüşmelerin ne sıklıkla, hangi mekanlarda, kaç saat olacağına karar vermektelerdir. Araştırma sonucunda alkol/madde kullanım düzeyi yoğunlaştıkça, ebeveyn ve çocuğun daha az ve uzmanlar eşliğinde görüşmesine yönelik karar verildiği tespit edilmiştir. Velayet davaları için hastaneden alınan raporların incelendiği bir araştırmada da, alkol/madde kullanımı yoğun olan ebeveyn ile çocuğun görüşmesinin, az ve seyrek olduğu ve bu nedenle çocukta yabancılaşma olduğu tespit edilmiştir (Karadağ & Özdemir, 2021, s. 103). Boşanma sonrasındaki bir diğer önemli nokta, bu davalarda sosyal çalışmacıların aile üyelerinin yaşamlarına ilişkin olmuştur. Boşanma sonrası süreçte eşler de çocuklar da yeni bir düzene uyum sağlamak durumunda kalmaktadır. Fakat sosyal çalışmacıların gözlemleri doğrultusunda bu uyumun gerçekleşmediği, parçalanmış ailenin neredeyse tüm üyelerinin mağdur konumunda değerlendirildiği tespit edilmiştir. Sosyal çalışmacılar her bir üyenin farklı anlamlarda kayıplar yaşadığını ancak en çok eşler ile çocukların kaybının olduğunu vurgulamışlardır.

Sonuç olarak alkol/madde kullanan eşin olduğu evlilik birlikteliklerinde çeşitli problemlerin yaşandığı, eşlerin bu problemleri çözmek için ilk olarak sosyal destek mekanizmalarına ve AMATEM gibi profesyonel destek merkezlerine başvuruda buldukları, ilgili yerlerde tedavi gerçekleşmediği takdirde boşanma kararı aldıkları görülmüştür. Boşanma ile etkin bir mücadelenin gerçekleşebilmesi için öncelikle alkol/madde bağımlılığı gibi asli nedenlerin daha görünür hale getirilmesi gerekmektedir. Öte yandan alkol/madde kullanımının tedavisi noktasında eşlere etkili rehberlik sunulabilir; tedaviden başarılı sonuç alamadığı için boşanmak isteyen eşler, motivasyonel görüşme teknikleri ile desteklenebilir. Dolayısıyla alkol/madde kullanımı kaynaklı boşanmak istediği tespit edilen eşlerin, alkol/madde kullanımının tedavisine ilişkin yönlendirmeleri yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akoğlu, Ö. A. & Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlüklerle ilişkin bir araştırma: İzmir ili örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 29(1). 153-172.

- Aktaş, Ö. (2011). *Boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlükler*. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Amato, P. R. (2000). The Consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1269-1287.
- Aybey, S. (2015). Aile ve dini rehberlik bürolarına gelen sorular ışığında kadınların boşanma nedenleri: ege bölgesi örneği. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (4), 104-126.
- Aytaçlı, B. (2012). Durum çalışmasına ayrıntılı bir bakış. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. 3(1). 1-9.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7(1). 231-274.
- Bilici, A. B. (2014). Boşanma sürecinin çocuklar üzerindeki psiko-sosyal etkileri. *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18(2). 79-110.
- Brown, S. L. & Wright, M. R. (2017). Marriage, cohabitation and divorce in later life. *Innovation in Aging*, 1(2). 1-11.
- Can, Y. & Aksu, N. B. (2016). Boşanma sürecinde ve sonrasında kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 15(58). 888-902.
- Cesur Atintaş, M. (2015). *Eşi alkol bağımlısı olan ve olmayan kadınların evlilik uyumu: eş bağımlılık, algılanan güç, depresyon, anksiyete ve stres açısından bir inceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Cesur Atintaş, M. & Tutarel-Kışlak, Ş. (2019). Eşi alkol bağımlısı olan ve olmayan kadınların psikolojik belirtiler ile evliliğe ilişkin değişkenler açısından karşılaştırılması ve bu gruplarda evlilik uyumunu yordayan faktörler. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*. 6. 745-773.
- Coontz, S. (2004). The world historical transformation of marriage. *Journal of Marriage and Family*, 66(4), 974-979.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. (Ed: Selçuk Beşir Demir) Ankara: Eğiten Kitap.
- Duman, N. (2018). Boşanmanın psikososyal sebepleri üzerine bir değerlendirme. *International Journal of Human Studies*. 1(2). 246-255.
- Erdim, L. (2019). Alkolizmin aile ve çocuk üzerine etkisi. *HSP*. 6(1). 193-200.
- Etikan, I., Musa, S. A. & Alkassim, R. S. (2016). Comparison of convenience sampling and purposive sampling. *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*. 5(1). 1-4.
- Gümüş, M., Şahin, E. & Top, Ş. (2002). Alkol ve eroin bağımlılarının ailelerindeki psikososyal ve ekonomik zorlukların araştırılması. *Bağımlılık Dergisi*, 3(3), 146-154.

- Hall, J. H.; Fals-Stewart, W. & Fincham, F. D. (2008). Risky sexual behavior among married alcoholic men. *Journal of Family Psychology*, 22(2), 287-292.
- Henkel, D. (2011). Unemployment and substance use: a review of the literature (1990- 2010). *Current Drug Abuse Reviews*, 4, 4-27.
- İl, S. (1986). Bir alkoliğin aile ilişkileri. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergi*, 4(2-3), 179-195.
- İşsever, H., & Dişçi, R. (2001). İstanbul’da 1999 yılında sonuçlanmış boşanma davalarında boşanma nedenlerinin değerlendirilmesi. *Adli Tıp Bülteni*, 5(3), 151-156.
- Jarvinen, M. (2013). Understanding addiction: adult children of alcoholic describing their parents’ drinking problems. *Journal of Family Issues*. 36(6). 805-825.
- Kalkavan, İ., & Büken, E. (2017). Boşanma davalarında çocuğun velayet hakkı için uygun ebeveynin belirlenmesi. *Adli Tıp Bülteni*, 22(1), s.54-63.
- Kaptanoğlu, C., Yenilmez, Ç., Seber, G. & Tekin, D. (1997). Alkol bağımlılarında ruhsal belirtiler, evlilik sorunları ve aile tutumları. *Düşünen Adam*, 10(1), 57-60.
- Karadağ, F. & Özdemir, D. F. (2021). Çekişmeli boşanma/velayet sürecinde aile mahkemelerinden üniversite hastanesine gönderilen olguların değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri*, 24, 99-108.
- Kendler, K. S., Löön, S. L., Salvatore, J., Sundquist, J. & Sundquist, K. (2016). Effect of marriage on risk for onset of alcohol use disorder: a longitudinal and co-relative analysis in a swedish national sample. *American Journal of Psychiatry*, 173(9), 911-918.
- Kıvanç, N., Kokurcan, A. & İlhan, İ. Ö. (2017). The examination of marital adjustment in wives of the patients with alcohol dependence disorder. *Journal of Dependence*. 18(1). 1-7.
- Klostermann, K., Kelley, M. L., Mignone, T., Pusateri, L. & Fals-Stewart, W. (2010). Partner violence and substance abuse: Treatment interventions. *Aggression and Violent Behavior*, 15, 162-166.
- Koroğlu, T. (2013). *Üniversite gençliğinin evlilik, aile ve boşanma konusundaki düşünce ve görüşleri üzerine sosyolojik bir araştırma: karabük üniversitesi örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi, Karabük.
- Kretsch, N. & Harden, K. P. (2013). Marriage, divorce, and alcohol use in young adulthood: a longitudinal sibling-comparison study. *Study of Emerging Adulthood*, 2(2), 138-149.
- Kültür, E. Ç., Ünal, F. & Özusta, Ş. (2006). Alkol bağımlılığı olan babaların çocuklarında psikopatoloji. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 17(1). 3-11.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma, desen ve uygulama için bir rehber*. Turan, S (Ed.), Ankara: Nobel Yayıncılık.

- O'Farrell, T. J., Harrison, R. H. & Cutter, H. S. G. (1981). Marital stability among wives of alcoholics: an evaluation of three explanations. *British Journal of Addiction*, 76(2). 175-189.
- Ögel K. (2010). *Sigara, alkol ve madde kullanım bozuklukları: tanı, tedavi ve önleme*. (İçinde Aile ve Bağımlılık) İstanbul: Yeniden Yayınları. URL: <http://ogelk.net/makale/112-kisisel-kitaplarim-bagimlilik-temel-kitabi.html>
- Öngider, N. (2013). Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(2), 140-161.
- Resmi Gazete. (2001). Türk Medeni Kanunu. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>
- Resmi Gazete. (2003). Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4787.pdf>
- Sancar, Ö. (2017). *Madde kullanım bozukluğunun kişilerin yaşamları üzerine olumsuz etkileri ile hastaların işlevsellikleri ve evlilik uyumlarının belirlenmesi*. (Yüksek Lisans). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- SDAM (Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi). (2018). *Sebepler ve Sonuçlarıyla Türkiye'de Boşanma Sorunu*. URL: http://sdam.org.tr/image/foto/2020/07/01/Sebepler-ve-Sonucularıyla-Turkiyede-Bosanma-Sorunu_1593594238.pdf
- Serec, M., Svab, I., Kolsek, M., Svab, V., Moesgen, D. & Klein M. (2012). Health-related lifestyle, physical and mental health in children of alcoholic parents. *Drug Alcohol Review*. 31(7). 861-870.
- Sığırı, Ü. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri* (2. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Tanyaş, B. (2014). Nitel araştırma yöntemlerine giriş: genel ilkeler ve psikolojideki uygulamaları. *Eleştirel Psikoloji Bülteni*. 5. 25-38.
- Taylı, A. (2008). Alkolik ailelerin çocuklarına yönelik danışmanlık uygulamaları. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 7(13), 105-120.
- Türk Medeni Kanunu. (2001). Altıncı Ayrım, Velayet. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>
- TÜİK. (2019). *İllere Göre Boşanma Sayısı 2012-2018*. TÜİK.
- TÜİK. (2020). *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri*. URL: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2020-37211>
- TÜİK. (2021). *Velayete Verilen Çocuk Sayısı ile Annenin ve Babanın Velayetine Verilen Çocuk Oranı*. URL: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>

- Uçan, Ö. (2007). Boşanma sürecinde kriz merkezine başvuran kadınların retrospektif olarak değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri*, 10, 38-45.
- Velleman, R. & Templeton, L. (2007). Understanding and modifying the impact of parents' substance misuse on children. *Advances in Psychiatric Treatment*, 13(2). 79-89.
- Vernig, P. M. (2011). Family roles in homes with alcohol-dependent parents: an evidence-based review, *Substance Use & Misuse*, 46(4), 535-542.
- Yıldırım, Ş. & Baydur, H. (2017). Boşanma sürecinde sosyal hizmet uygulamaları. D. Yücel, ve B. Gönültaş (Ed), *Adli sosyal hizmet-yaklaşım ve müdahale* içinde (ss.290-309). Ankara: Nobel Akademik.
- Yılmaz, A. (2001). Eşler arasındaki uyum: kuramsal yaklaşımlar ve görgül çalışmalar. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 4, 49-59.
- Zaidi, U. (2015). Co-dependency and relationship satisfaction among spouses of alcohol abusers. *Journal Of Humanities And Social Science*, 20(1), 86-91.

FROM INDIFFERENCE TO ANXIETY: TWO ONTOLOGICAL SECURITY NARRATIVES

Emrullah ATASEVEN¹

Abstract

Ontological security has become a distinctive and dominant issue in European studies, partly due to the rise of illiberal and populist movements, and European pursuits and security dilemmas have permeated many political polemics and debates. Exploring this issue, the paper tackles the origins and transformations of ontological security in Europe to some extent. The study first broaches the theoretical repercussions of ontological security, with a view to examining its relation to anxiety, indifference and fear. The second section focuses on a particular chapter in Western European history that is characterized by indifference to politics and political institutions. The final chapter refers to unease and angst that certain segments of European societies have experienced following the economic recession, as well as culture and identity crises. In light of these discussions, the article aims to explore the nature of relationship between ontological concerns and certain movements labelled as populist, extremist or ultra-nationalist. In the study, the idea that there is a strong link between populist movements and ontological security is emphasized.

Keywords: Ontological Security, Ontological Indifference, Populism, Europe

---

Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ataseven@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-3605-6535.

KAYITSIZLIKTAN KAYGIYA: İKİ ONTOLOJİK GÜVENLİK ANLATISI

Öz

Ontolojik güvenlik kısmen illiberal ve popülist hareketlerin yükselişinden dolayı Avrupa çalışmalarında ayırt edici ve baskın bir konu haline gelmiş bu konu pek çok siyasi polemik ve tartışmaya nüfuz etmiştir. Bu konuyu araştıran makale, Avrupa'da ontolojik güvenliğin kökenlerini ve dönüşümlerini belli bir ölçüde ele almaktadır. Çalışma kaygı, kayıtsızlık ve korkuyu incelemek amacıyla ilk olarak ontolojik güvenliğin teorik yansımalarını ele almaktadır. İkinci bölüm, Batı Avrupa tarihinde siyasete ve siyasi kurumlara kayıtsızlıkla karakterize edilen belirli bir bölüme odaklanmaktadır. Son bölüm, Avrupa toplumlarının belirli kesimlerinin ekonomik durgunluğun yanı sıra kültür ve kimlik krizlerinin ardından yaşadığı tedirginlik ve kaygıya değinmektedir. Bu tartışmalar ışığında makale, ontolojik kaygılar ile popülist, aşırı milliyetçi veya aşırı milliyetçi olarak görülen belirli hareketler arasındaki ilişkinin doğasını araştırmayı amaçlamaktadır. Araştırmada popülist hareketler ile ontolojik güvenlik arasında güçlü bir bağ olduğu fikri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ontolojik Güvenlik, Ontolojik Kayıtsızlık, Popülizm, Avrupa

INTRODUCTION

Ontological security studies are becoming increasingly central to understanding politics and social changes in Europe. Concepts such as anxiety, deterioration of comfort zones, fear, and the need for security reshape the daily lives of citizens of many countries in Europe. Therefore, greater comfort, security, and the right to regain feelings of security once marked by indifference are demanded by many actors, particularly in Western European societies. In this sense, the focus of this article is the interaction between international relations (IR) and the sociological structures of some countries in Europe.

For a comprehensive understanding of ontological security studies, it is probably not sufficient to discuss IR theory alone; however, it may be meaningful to evaluate the impact of ontological security at the individual, societal, and state levels. The feeling of insecurity at these levels creates the anxiety that reshapes the immigration and foreign policies of most European countries. Ontological pursuits are profoundly founded in this anxiety. Social concerns also lead to social anomalies and problems. A consensus seems to be to assume that there is a close connection between populism and ontological anxiety. Besides, as fear and anxiety that lead to populist movements and feed far-right ideologies in some European countries affect more and more the social and political fields and the daily lives of European citizens, there is no shortage of discussions on this subject that can be considered new. Therefore, to understand the nature of some relatively new social classes, such as the precariat

and some new political actors, it may be important to understand the nature of ontological security needs.

Anxiety, fear, and a longing for change have always had an impact on sociopolitical events. In certain parts of Europe, there is a feeling of insecurity due to recurrent crises and social problems. Furthermore, many people seeking better living conditions in the Middle East and Africa today are causing problems for this generally “peaceful” and stable continent, spawning a slew of anti-systemic groups.

In the aftermath of the Second World War, especially Western European societies were able to control and manipulate predictable threats relatively more rationally due to their predictable threat perceptions. The authorities had risk at their disposal as a practical tool. State behavior was therefore regulated in such a way that it could eliminate anything that could pose a risk to society. But today, after the Cold War and in an age of asymmetric threats, risk assessment for states seems to be a difficult task. Both domestic and foreign policy is shaped by terror and the fear of anarchy. Accordingly, understanding ontological security at the individual, societal, and state levels requires understanding identity development through risk. Elements of change are sought to be discovered by any ontological security analysis. Individuals need time to acclimate in a transitional period to overcome the shock of change. Almost all societies are in the process of forming and evolving; these changes, on the other hand, are generally gradual, causing anxiety, terror, and numerous ontological questions.

In the first part of the study, these issues are focused on, and the effects of ontological security theories on various disciplines such as psychology, sociology, politics, and International Relations are discussed. In the second part, the focus is on a certain period in Western Europe, when indifference to difficult political problems and issues was preferred by “ordinary” people as a means of political attitude. In the third part of the study, the uneasiness experienced by most European societies is investigated. From this perspective, the close interaction between some concepts of ontological security studies and part of current European politics is investigated to a certain extent.

1. COLLECTIVE IDENTITY AND ONTOLOGICAL SECURITY

Most of the literature on ontological security refers to multidisciplinary approaches. Issues that intersect with ontological security studies are addressed by many disciplines, from philosophy to political science. Ontological and physical security are typically distinguished, and this separation may also be seen in Europe at times and at different levels. The first step

in analyzing ontological security needs and fear of change is about understanding the concerns in post-Cold War Western Europe. Fears, anxieties, and the need for change have crystallized in certain attitudes rooted in Western European thought. Anxiety is ontological rather than physical, as anxiety is ultimately linked to an oppressive sense of constriction (Gadamer, 2004, p. 153). Loss of feeling of trust pushes people to question their society and government. The desire to be safe permeates all relationships.

Know-it-all governments that are aware of almost everything that surrounds them, thanks to technology, seek greater security and more easily use security as an excuse to manipulate their citizens. In today's world, probably no one can fully understand the causes of anxiety (Heidegger, 1996, p. 233). This anxiety is tried to be built on an individual and social level to overcome the sense of finitude (Sen, 2010, p. 276). Accordingly, looking for a feeling of purpose might lead to skepticism. Doubt, a pervasive feature of the modern critical mind, permeates everyday life as well as philosophical consciousness and constitutes a general existential dimension of the contemporary social world (Giddens, 1991, p. 3). Suspicion also causes anxiety at the individual, social, and state levels. It may not be known what provoked it or what reaction it produced. States use a variety of tools to deal with concerns. The state is not the only entity capable of meeting common purposes but an essential asset, so the process of controlling it is vital. States are controlled through politics, but politics has been corrupted to some extent by the rise of individualism (Collier and Kay, 2020, p. 112). The traditional left-right distinction is no longer valid in the current political environment. The importance of traditional welfare policies and systems is dwindling.

A notable feature of recent general political discourse in the context of ontological security has been the proliferation of ideas underlining that those disasters and problems can occur any time. Hence, disaster preparedness, taking measures, and planning have all become necessary. Preparedness for emergencies and planning are carried out almost everywhere (Neocleus, 2017, p. 64). Being prepared to war, disaster planning, and the possibility of terrorist attacks affect security measures, and "states struggle to shape behavior towards a future event that is beyond our control but that we must be prepared to control" (Neocleus, 2017, p. 64).

Discourses about fear are common in both Western and Eastern cultures. Fear is a cultural element for interpreting life that is frequently reiterated (Furedi, 2011, p. 90). The normalization of fear probably serves to channel and express anger. At the same time, a useful

tool for manipulating societies in the hands of the authorities is the politics of fear. Fear is different from anxiety in this sense. Although from a Freudian point of view, they sometimes appear simultaneously, while fear is about known and tangible threats, anxiety is about threats that are not easily identifiable and unknown. Fear is, in a way, essential for states to formulate threats and achieve ideological goals. States require moral panic to benefit from dread and worry, which will cause societal reactions. The complex relations between political institutions and other actors of public life emerge with moral panic. In this sense, populism also feeds on uncertainty (Chernobov, 2016, p. 581).

IR readings on ontological security address social issues as well as State actions. New perspectives on political and social understandings can be formed in this way. At the societal level, fear and danger are central to identity construction theories and security studies (Chernobov, 2016, p. 590). As a matter of fact, states and individuals are frustrated with the idea that they can predict the future and ensure continuity. They try to survive when they fail to do so. Perhaps this is where the need for ontological security imposes itself. Therefore, the public's view of international challenges that arise in the context of collective identity demonstrates that ontological security theory is linked to psychology, sociology, and international relations. In terms of identity security, a psycho-social interpretation of conflicts concerns both state and society. Therefore, not all ontological security studies examine the decisions of states.

Ontological security is a way of thinking about well-being, linking psycho-social needs to power structures and political institutions (Mitzen, 2017, p. 3). To Laing and Giddens, the basic principles of ontological security studies are related to intersubjectivity (Croft & Williams, 2017, p. 12). Ontological security studies, therefore, also bear a conceptual ambiguity regarding ontological insecurity and anxiety (Gustafsson & Choi, 2020, p. 875). The concept of ontological security is a more useful notion for individuals. For this reason, it is often considered problematic to apply an individual-level concept such as ontological security to states. Ontological security literature in international relations has also tended to reduce ontological security to identity preservation concerns (Browning & Joenniemi, 2017, p. 31). As it is valid for many disciplines, ontological security is also related to many disciplines, so it is difficult to clearly define its boundaries. Within this interdisciplinary framework, ontological attitude, ontological indifference, populism, and social unrest related to a certain part of Europe have been examined in this study.

2. A POPULIST MOMENT AND ONTOLOGICAL INDIFFERENCE IN ITALY

Western Europe, after a devastating war and in a sharply demarcated bipolar world, seemed for a time indifferent to most world affairs. The working classes of Europe have also become indifferent to the working classes in other parts of the world. Europe has lost its internationalist character, and class solidarity has largely disappeared. A kind of ontological indifference has permeated European societies. In a sense, as in the Egyptian Suez Canal sovereignty crisis of 1956, the post-war international structure did not allow Western European states and societies to intervene actively and alone in international events and crises. The development of ontological indifference may be due to these and similar events. Feeling of political indifference can be found in an approach to post-war Italian politics: this approach is called *qualunquismo* (whateverism). This period is characterized by the welfare state, and ethnosocial policies were preferred at that time. It left its mark in the 1950s and 60s. It was also about being indifferent to global problems, other classes, and societies or having no choice but to act that way. The tendency to maintain the comfort zone becomes dominant when it is felt that it is impossible to change the world. Hence, lessons learned from the devastation of WWII and the sharp distinction between the capitalist and socialist worlds contributed to this sense of indifference.

Even today, some populist parties try to remain indifferent to other European countries within the EU. The dream of a more moderate and liberal world order seems to have disappeared. Anti-Systemic movements are insufficient in tackling most global problems. Consequently, the Italian notion of whateverism resonates in Europe, and now even in Eastern and Central Europe. So, who is this indifferent person?

Who is the *qualinquo*? He is a man in the cafe, in the cinema, in the bedroom, in the dining room, in front of the tax office, everywhere ... he is a character who is opposed to the hero, the boss, the duce, the king, the fuhrer, to the conductor, to Churchill, to Roosevelt, to Stalin and he says ... that I want to live freely, without being disturbed by anyone, without getting involved in your fights (Costabile, 2019, p. 185).

Many societies are faced with the re-proliferation of a phenomenon similar to this kind of indifference. Although many masses dissatisfied with the political systems came together to challenge the political elite, it is hard to turn this collective action into a meaningful anti-political stance. Likewise, populist leaders have begun to replace traditional politicians as a

---

global manifestation of anti-politics, but they do so without providing citizens with the opportunity to make meaningful decisions. Although the political mentality has partially changed to fight the elites, ironically, elitism remains in place (Finchelstein, 2017, p. 255). In this populist context, the distinction between right and left is not clear. For example, the Five Star Movement (*Movimento 5 Stelle*), which is a mixture of right and left in Italy, has been subjected to criticism from traditional parties and populist movements of the right (Finchelstein, 2017, p. 255). Formerly fascist ideas have been transformed into populist forms of leadership in different contexts. As with many other political debates, the discussion of ontological indifference is also very Eurocentric in this respect and separating Europe from other parts of the world has always been a controversial issue. However, Europe's unique and distinctive character has also been challenged.

This new kind of indifference is tried to be integrated with democratic structures by anti-liberal politics from time to time with fascist overtones. Fascist movements in both European and non-European contexts are perhaps unconsciously reformulated by most populist parties. However, it seems necessary to go beyond national contexts and Eurocentric views to understand the relationship between populism and ontological security. There are, of course, national variants of ontological security, and one of them is ontological indifference towards politics. Anxiety is always being reformulated in populist, fascist, nationalist, and transnational contexts. As seen in the case of Italy and certain parts of Europe, the crystallization of fear and anxiety in populist and ontological security narratives also leads to the discussion of ontological indifference.

Populist parties in Europe have generally remained on the margins as multi-party systems in Europe tolerate smaller players:

But like American populists, they have won success only under certain circumstances. Those circumstances are times when people see the prevailing political norms – put forward, preserved and defended by the leading segments in the country – as being at odds with their own hopes, fears, and concerns. The populists express these neglected concerns and frame them in a politics that pits the people against an intransigent elite. By doing so, they become a catalyst for political change (Judis, 2016, p. 16–7).

The traction of populism signals the failure of the dominant social-political ideology. Populist policies are shaped by socio-cultural and economic considerations. Indifference to global problems and the concerns of other societies dominates these discourses. It is an approach that permeates political thought, creates stress and tension for representative democracy, and

fosters a process of continuous renewal of the ruling class as voters lose their commitment to leadership (Barbaro, 2019, p. 168).

At the European and global levels, it is widely believed that hegemony of technology and innovation over culture and tradition constitutes an inevitable process of this paradigm.

Many aspects of politics that cannot be classed under particular liberal or Marxist historical-materialist derivations are brought together by a technological determinism. This is a perspective on various European societies, implying that as a natural byproduct of progress, human progress correlates with the spread of civil rights (Barbaro, 2019, p. 169-70). The European continent is once again affected by political fears and anxieties in search of a common identity. Certain formulations of the EU also have roots in the crisis of common identity. Fundamentally, the issue is perhaps not so much the EU itself, but rather the certain public policies that conservative European rulers have implemented in recent years, despite signals not only from member states but from EU institutions themselves. Many of these policies have failed to address globalization's problems. The Western elite's assumption that globalizing capitalism and the EU will bring democracy and prosperity has been somewhat unsuccessful. The best interpreters of globalization seem not to be liberal democracies or even European states, but, ironically, non-democratic countries like China, where the market is not a bottom-up mechanism but imposed from above by state-owned companies (Bruscino & Postiglione, 2019, p. 50).

Historically, this indifference is deeply associated with populist traditions in Europe, and although his narrative has lost its importance in a very short time, ontological indifference makes itself felt even after more than sixty years since its actual disappearance. It is this attitude of indifference that populism brought to Italian politics after the war. The form of the policy applied seemed to be pure populism, despite the unfavorable international and domestic factors in the country and many strategic mistakes. The movement founded and led by Guglielmo Giannini is also the first significant manifestation of the political appeal of the ideas and style of populism, now and immediately after the Second World War, to which part of Italian society, especially in the southern regions, has for several years attributed a leading role. This situation is developing at two interrelated levels, which has led to a study of the collective psychology of Italy. The unprecedented success of populism highlights the deep distrust of a section of the population towards the two major parties accused of prejudice and

---

indifference to national interests, and the parliament, which has been criticized for too much division and incompleteness. The discontent of the people can be felt when the fascist regime is attempting to nationalize the masses. Besides, although their partial failures, many “ordinary” Italians have inherited this populist tradition. On the other hand, it is also seen that an attack on the entire political class in the name of efficiency, integrity, and practical common sense can lead to a consensus on the left-right divide in Italy. The populist Giannini sought allies, from De Gasperi to Togliatti, to allow the votes to turn into effective political response and even allied with the Liberal Party in the 1948 election. Such an alliance can only be seen in times of severe crisis of the internal balances of the political system (Tarchi, 2015, p. 188-9).

Moreover, it was on this occasion that this composite “mass” (it is said so because the same term, reinforced by the addition of the adjective “popular,” was adopted by communists and socialists in 1948 to emphasize electoral unity), which deliberately refused to be called a “party” in Italy, had the opportunity to express itself for the first time. In the history of united Italy, despite its anti-political radicalism, Gianni’s movement, which was a protest against the ruling class, which only seeks to divide the stakes differently between the elites and the masses rather than breaking the rules of the democratic game, seemed to have adopted a political stance that sought to combine indifference with anxiety (Tarchi, 2015, p. 188-89).

The lack of a typical left-right divide is indicative of such apathy and reflects apolitical beliefs. Although the political sentiment is often implicit and untheorized, it is part of global political theories in general, not just in Italy or elsewhere in Europe. Therefore, attribution to the perceptions and preferences of others may depend on the pre-existing emotions of the actors and the emotional relationships between these actors (Crawford, 2000, p. 7). In terms of this politics of sentiment, the rise of new populism in Western Europe echoes the old populisms and, in this respect, reminds us from time to time the political environment of post-war Western Europe.

3. ORDER, DISORDER, AND ANXIETY

Fear and anxiety play a significant role in political decision-making at both the European and global levels. The transition from apathy to anxiety and discomfort can be attributed to many factors or actors, and some actors may display fear and anxiety, signaling that they are ready to do something irrational. Fear of violence and terrorism is therefore easily manipulated, which can make fear and anxiety important factors in decision-making at the European and

global level. In the same way, fear and anxiety can make it possible for the person to become more familiar with potential threats. It can be used in anything from party politics to leadership and attitude-building politics. At the same time, it reveals some understanding for the continuation and change of the EU foreign policy decision-making process. Populism and waves of globalization are frequently studied in this context. But the dominant thesis describing the connection between the rise of populism and attitudes of those negatively affected by globalization is probably able to partially address the issues. Hence, the thesis that the populist wave represents the vengeance of the “losers of globalization” presents only a partial explanation.

This thesis calls for basic thinking about conditions for liberal democracy to become possible, the impact of technology and geopolitics on the functioning of this democracy, and ways to resist multiple threats that seriously affect it (Cohen-Tanugi, 2018, p. 21). This seems to be a relatively novel understanding, and this novel and frightening “philosophy,” which reminds us of the totalitarianism of the past, seems to be compatible with the culture of the digital age from a dual perspective (Cohen-Tanugi, 2018, p. 53). Generally, populism in the broadest sense is as old as politics itself, but what led to its current resurgence is debatable. It assumes a kind of self-awareness, and there is the claim that power is something attributed to its apparent owners, namely, people. However, “because they demand simple and uncomplicated answers, people prefer to compress enormously complex movements to ‘a single type’ or ‘a single reason.’” (Eatwell & Goodwin, 2018, p. 3).

Similarly, the classes that support the “new populist” parties are diverse, and more importantly, there is the idea that national populism is almost “supported only by the jobless and people on low incomes or in poverty.” However, although there are differences from country to country, by collecting votes from full-time workers, middle-class conservatives, self-employed people, average or high-income people, and even the youth, they have managed to expand their network astonishingly throughout society (Eatwell & Goodwin, 2018, p. 4). Far-right views naturally benefit from financial crises, and these crises mostly appeal to certain segments. In this sense, tracing the cycles of various populisms may result in the realization that what has been witnessed in terms of populism may not be new at all and may be a reminder that this can be a long-term political change. It is impossible to miss the potential to transform politics on a European and global level.

This phenomenon is also an issue brought about by different groups with common values, and because of the continuing strength of ethnic nationalism, many people have negative opinions about the way their nation has changed culturally and economically. In this respect, cultural concerns seem to be important. Concerns about the cultural incompatibility of foreign elements with local communities dictate some policies. Understanding how anxiety and irrational nationalism are related can be a guide to overcoming anxiety and populism. Besides, the development of this understanding was accelerated by the weakening of social democracy, and national populisms in Europe seem to have long-term effects on global politics as well.

This relatively new understanding has a language of its own. Within this scope, the difference between emotional language and technical language in the political realm manifests itself on many levels, and it may be necessary to understand that not all political languages are the same and not all politicians speak the same way. Nevertheless, the language of everyday politics is of two kinds. There is a kind of factual language. As its very name signifies, this is based on factual assumptions and facts and leaves no room for interpretation. The other type of language has emotional tones (Kohl, 2019, p. 41). To gain popularity and support, populist politicians often use emotional language. Nevertheless, technical language brings people closer to previously unknown subjects. But for politicians, emotional language plays an important role and serves to allow them to arouse emotions and manipulate voters.

Domestic politics encompasses multicultural identities, authentic communities, and artificial forces rather than the language used (Kazin, 2017, p. 287). The conflict between the strong and the weak arises at this point, and leading populists have found that collective anger, no matter how well expressed, is not enough for them. To build a truly national organization, social differences must be suppressed, and regional divisions must be overcome (Kazin, 2017, p. 37). Consequently, all the universal identities created during the Reformation and Enlightenment and renewed by liberals and socialists in the nineteenth century seem to be in decline (Kazin, 2017, p. 287).

As for the sociological structure of populism in Western Europe in general, it is clear that the support of the populist electorate is gained by those who can use the sense of social insecurity rather than professional status (Dubet, 2018, p. 60). Analysis of electoral behavior at the local level shows that in most cases, living with immigrants is less effective for the populist voter than fear of being “invaded” by immigrants: the FN (Front National) was voted more in elections in Alsace, where there were not many immigrants (Dubet, 2018, p. 60). Eventually, the final element of the crisis of modernity that feeds the dynamics of national populism is a

weakened democracy. Especially Western European national populisms are “examples of an anti-political, apolitical or pseudo-political orientation associated with an identity or nationalist commitment” (Perrineau, 2018, p. 71). People’s demands for political activities being beneficial are ignored by new political practices. Those who feel or are forced to feel useless are primarily evaluated as useless in economic terms (Giraud, 2018, p. 16).

Ontological security is at the center of issues related to populist politics and national populism. In addition to its interest in ontological concerns, populism, in general, seems to have won spectacular victories in the public sphere with a reductionist and hysterical discourse. Irrationality appears to have exposed all its harmful forces in modern civilizations. It may also be about what politics can and should not be (Toledo, 2017, p. 311). The need for a totalitarian parallel between Nazism and Communism, as well as a clear commitment to freedom, is persistent. However, irrationality once again makes its weight felt, and it seems that globalization, the Brussels bureaucracy, the economic crisis, mass immigration, or various populisms are not the only reasons for the decline of the liberal democratic order (Toledo, 2017, p. 312). An existential attitude towards emotions affects the political structure in certain parts of Europe to a certain extent. The political disturbance in the region partially revokes the 1930s. A continent that is generally regarded as a “security exporter,” “named with a caring Pax Europa, is becoming a region of volatility where terrorist violence and political disturbances are rapidly becoming commonplace itself” (Kirchick, 2018, p. 3).

All societies have differences. Exhibiting remarkable versatility, European societies differ in class and ethnic identities. It is understood from these multifaceted facts that the crisis in Europe is both political and economic. The EU consisted in devastating experiences of various nationalisms, whose legacies reappear in different forms from time to time. At the societal level, many nations in Europe suffer from a possible state of oblivion and loss of importance. Therefore, at this point, ontological security debates come down to the center of social, existential concerns (Browning, 2018, p. 7). When established belief systems are destroyed, existential concerns naturally arise, either due to external forces or internal processes, and alienation concerns may arise, and the feeling of doubt becomes stronger. As noted, people need to deal with existential concerns like destiny and death, emptiness and meaninglessness, guilt and conviction, so people need to create meaning and security. This can be achieved through a variety of interconnected and reinforcing mechanisms and practices

(Browning, 2017, p. 336). Eventually, individuals' desire to achieve ontological security by defining their understanding of home, other, nation, citizen and human concepts always remains valid.

Especially in Western Europe, ontological security practices at individual, societal and transnational levels are not exempt from this. The search for ontological security is a continuous process. "The attacks in Paris in January and November 2015 posed a significant challenge to the ontological (and physical) sense of security for many people and brought existential concerns to the fore, not only locally in Paris, but also nationally and transnationally" (Browning, 2017, p. 346). It was on this basis that those terrorists chose "soft targets" that were explicitly designed to enhance society's sense of vulnerability (Browning, 2017, p. 347). Disturbed established mechanisms of ontological security production are a result of such events, events that also disturb the established routines of everyday life, as is the case with current pandemics or forced migration (Güler and Yıldırım, 2022, p. 178).

The mindset and perceptions that emerged in certain parts of Europe after the September 11 attacks and many other terrorist attacks can be evaluated as echoes and reactions closely related to ontological concerns. Similar anxieties emerge during upheavals such as pandemics. As it is seen, in the context of existing existential concerns about threats, individuals tend to pursue and want to achieve an ontological sense of security. This is more evident against the background of uncomfortable events such as terrorist attacks that cause stress; it surrounds questions regarding life, death, and meaning. Uncertainty that leads to the deterioration of security narratives and understandings in the world, and ultimately to the rise of ontological insecurities, is increasing not only in Europe but also elsewhere in the world.

CONCLUSION

In this paper, the nature of national populisms in certain European societies and their relations with ontological security, anxiety, indifference, and fear have been examined and investigated. Europe was not considered as a whole or a single entity but only Western European-oriented reactions such as Italy and France were mentioned, and the relationship between populism and ontological security was discussed to a limited extent. From this perspective, especially in the transition periods when the political systems are in serious turmoil, the opposition of the people and the elites periodically comes to the fore in European and global politics. The effects of the economic and political problems are exacerbated by the divisive attitudes of some European political actors. In this sense, ontological security needs

by some political movements and actors, many of whom are seen as populist, also appear to be being abused.

In some cases, the ontological need for security is seen as a tool for manipulating public opinion, in particular the rise of new or radical right politics. In post-Cold War Western Europe, many political parties needed to reshape their roles, and traditional right-left politics became somewhat irrelevant. Therefore, the influence of parties considered populist also seems to have determined the course of ontological security debates concretely. This study aims to better understand the interactions between various movements and actors, particularly in Western Europe. Likewise, the crisis of European social democracies forces mainstream parties to reconsider their policies on immigration, asymmetric threats, ontological concerns, and fears. Framed this way, this study sought to examine the connection between populist, anti-systemic attitudes, and particular ontological security notions in this context.

REFERENCES

- Barbaro, A. (2019). *Le dieci bugie: buone ragioni per combattere il populismo*. Mondadori.
- Browning, C.S. (2018). Brexit, existential anxiety and ontological (in)security. *European security*, 27(3), 336-355, DOI: 10.1080/09662839.2018.1497982
- Browning, C.S. & Joenniemi, P. (2017). Ontological security, self-articulation and the securitization of identity. *Cooperation and conflict*, 52(1), 31-47.
- Bruscino, A. & Postiglione, A. (2019). *Popolo e populismo: dalla crisi dell'Europa alla rinascita della democrazia, come costruire insieme un'Italia migliore*. Cairo.
- Chernobrov, D. (2016). Ontological security and public (mis)recognition of international crises: uncertainty, political imagining, and the self. *Political psychology*, 37(5), 581-596.
- Cohen-Tanugi, L. (2018). *Résistances: la démocratie à l'épreuve*. Éditions de l'Observatoire.
- Collier, P. & Kay, J. (2020). *Greed is dead: politics after individualism*. Penguin Tandom House.
- Costabile, A. (2019). L'uomo qualunque e il M5S. *Meridiana*, 96(1) (2019), 185-208.
- Crawford, N.C. (2000). The passion of world politics: propositions on emotion and emotional relationships. *International security*, 24(4), 116-156.
- Dubet, F. (2018). "Sociologie de populisme". In Bertrand Badie and Dominique Vidal (Eds.). *Le retour des populismes: L'état du monde 2019*, (ss. 57-64). La Découverte.
- Eatwell, R. & Goodwin, M. (2018). *National populism: the revolt against liberal democracy*. Pelican Book.

-
- Finchelstein, F. (2017). *From fascism to populism in history*. University of California Press.
- Furedi, F. (2011). The objectification of fear and the grammar of morality. In Sean P. Hier, (Ed.). *Moral panic and the politics of anxiety*, (ss. 90-104). Routledge.
- Gadamer, H-G. (2004). *The enigma of health*. Polity Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Polity.
- Giraud, P.-N. (2018). *L'homme inutile: une économie politique du populisme*. Odile Jacob.
- Güler, A. & Yıldırım, M. (2022). Associations between acculturation, perceived discrimination and subjective well-being among Syrian adolescents living in Turkey. *International journal of psychology*, 57(2), 71-180. <https://doi.org/10.1002/ijop.12795>
- Gustafsson, K. and Krickel-Choi, N.C. (2020). Returning to the roots of ontological security: insights from the existentialist anxiety literature. *European journal of international relations*, 26(3), 875–895. DOI: 10.1177/1354066120927073
- Heidegger, M. (1996). *Being and time*, (Trans. J. Stambaugh). State University of New York Press.
- Judis, J.B. (2016). *The populist explosion: how the great recession transformed American and European politics*. Columbia Global Reports.
- Kazin, M. (2017). *The populist persuasion: an American history*. Cornell University Press.
- Kirchick, J. (2018). *The end of Europe: dictators, demagogues, and the coming dark age*. Yale University Press.
- Kohl, L. (2019). *Populismus: was sie ausmacht und wie sie alle politischen banbreiten verändert*. Amazon Fulfilment.
- Mitzen, J. (2017). Ontological security and foreign policy”. In *Oxford research encyclopedia of politics*. World politics online publication date: August 2017. DOI:10.1093/acrefore/9780190228637.013.458
- Neocleous, M. (2017). Anxiety: trauma: resilience. In Emmy Eklundh, Emmanuel-Pierre Guittet and Andreja Zevnik, (Eds.). *The politics of anxiety*, (ss.61-78). Rowman and Littlefield.
- Perrineau, P. (2018). L'irruption nationale-populiste. In Bertrand Badie and Dominique Vidal (Eds.). *Le retour des populismes: L'état du monde 2019*, (ss. 64-73). La Découverte.
- Sen, A. (2010). *The idea of justice*. Penguin Books.
- Tarchi, M. (2015). *Italia populista: dal qualunquismo a Beppe Grillo*. il Mulino.
- Toledo, C.A. (2017). Ellos y nosotros: el populismo en España. In Alvaro Vargas Llosa, (Ed.). *El estallido del populismo*, (ss.311-328). Planeta.

BİR ARKEOLOJİK KAZININ ASLINDA SÖYLEMEDİKLERİ: TEL HALEF’TE OSMANLI BÜROKRASİSİNİN ÇARESİZLİĞİ

Remzi AVCI¹

Ekrem AKMAN²

Öz

19. yüzyılın sonlarında Osmanlı-Alman siyasi yaklaşması arkeolojik çalışmalarda da Almanların bir ayrıcalık kazanmalarına imkân vermiştir. Alman hükümeti bu kazıları, Osmanlı üzerindeki kültürel yayılmanın bir parçası olarak algılamış ve bu düşünce ile desteklemiştir. Max von Oppenheim (1860-1946) Osmanlı arkeoloji araştırmalarında özel bir yerde durur. Oppenheim, 1899’da bugün Suriye-Türkiye sınırının yakınında bulunan Rasulayn kasabası sınırları içerisindeki Tel Halef adlı antik bir yerleşim yeri olan bölgede antik Guzan kentini keşfetmiştir. Uzun uğraşlar sonucu aldığı izinler ile Tel Halef kazılarına ancak 1911’da başlayabilen Oppenheim, yıllarca süren çalışmaları esnasında Ârâmî kral sarayını keşfetmiş neredeyse unutulmuş bir kültürün eşsiz eserlerini ortaya çıkararak yurtdışına kaçırmıştır. 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı’nın merkezî gücünün zayıflaması taşrada da belirgin bir şiddette hissedilmişti. Merkez-taşra bürokrasisini derinden sarsan bu arızı durumun olumsuz sonuçları Tel Halef kazıları ve ortaya çıkarılan asar-ı atıkayla (tarihi eserler) ilgili uygulama ve politikalarda açık bir şekilde gün yüzüne çıkmıştır. Bu bağlamda bu çalışma, ilk olarak merkez-taşra arasındaki bürokratik görüş ayrılıklarının tarihi eserlerin yurtdışına kaçırılmasına kolaylık sağladığını iddia eder ve bunu Oppenheim’in Tel Halef kazılarında pratize etmeyi dener. İkinci olarak bu makale bir kısım yerel idarecilerin tarihi eserlerin kaçırılmasına nasıl engel olmaya çalıştıklarına odaklanır.

Anahtar Kelime: Max von Oppenheim, asarı atika, Tel Halef, Osmanlı arkeolojisi, Celâleddin ve Hüseyin Kazım Kadri Bey

¹Dr. Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: renzavci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8539-9203

²Dr. Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: ekremakman@yahoo.com ORCID: 0000-0002-5359-6827.

WHAT AN ARCHAEOLOGICAL DIG ACTUALLY DOESN'T SAY: DESPERATION OF THE OTTOMAN BUREAUCRACY IN TEL HALEF

Abstract

The Ottoman-German convergence at the end of the 19th century allowed the Germans to gain a privilege in archaeological works. The German government perceived these excavations as part of the cultural expansion over the Ottoman Empire and supported them with this idea. Max von Oppenheim (1860-1946) had a very important position in terms of Ottoman archaeological research. Oppenheim discovered the ancient city of Guzman in 1899 located in the region where Tel Halef, the ancient settlement is situated that is within the borders of Ras Al-Ayn town close to the border of Syria-Turkey today. Oppenheim, who started the Tell Halaf excavations only in 1911 through the permissions obtained as a result of vigorous efforts, discovered the Aramean king's palace and unearthed and smuggled abroad the unique artifacts of an almost forgotten culture during his perennial works. The weakening of the central power of the Ottoman Empire at the end of the 19th century felt with considerable intensity in the provinces. The negative consequences of this accidental situation, which deeply shook the central-provincial bureaucracy, were clearly revealed in the practices and policies related to the Tel Halef excavations and the historical artifacts unearthed. In this context, this article claims firstly that the bureaucratic disagreements between the center and the provinces facilitate the smuggling of historical artifacts abroad and tries to put this into practice in the Tel Halef excavations Secondly, this study focuses on how some local authorities try to prevent the smuggling of historical artifacts.

Keywords: Max von Oppenheim, archaeological artifacts, Tell Halaf, Ottoman archeology, Celaleddin and Hüseyin Kazim Kadri Bey

GİRİŞ

19. yüzyılın sonlarında başlayan Osmanlı-Alman siyasi yakınlaşması Osmanlı yönetiminin Almanya'ya hem ekonomik hem de kültürel bazı imtiyazlar vermesinin yolunu açmış; bu durum arkeolojik çalışmalarda da karşılık bulmuştur. Alman arkeolog ve oryantalistlerin sahada olmasının önünü açan en önemli gelişme ise Anadolu ve Bağdat Demiryolu projeleriydi. Demiryolu hatlarının içerisinden geçtiği devlete ait toprakların işletim hakkı Bağdat Demiryolu Şirketi'ne devredilmişti. Böylece kumpanya, hat boyunca inşaat işlerinde kullanmak amacıyla ormanları ve taş ocaklarını kullanma imtiyazı kazanmanın aynı sıra aynı zamanda 1903'te yapılan anlaşma gereği arkeolojik çalışmalar yapma hakkı elde etmişti (Avcı, 2015: 276). Daha önce Fransız ve İngilizler, siyasi tecrübelerinin bir sonucu olarak Osmanlı topraklarında arkeoloji alanında önemli bir aşama kat etmişlerdi. Arkeolojiye merakı ve kazılara yaptığı finansal destekle bilinen II. Wilhelm, Doğu'daki siyasi rekabetin yanı sıra kültürel kavganın bir boyutu sayılan arkeolojik çalışmalarda da geri kalmak istememiştir. Alman hükümeti, Osmanlı kazılarını aynı zamanda kültürel yayılmanın bir parçası şeklinde

algılayarak kazı sonuçlarını müzecilik alanında önemli bir prestij nesnesi olarak görmüştür. Bu yüzden Almanlar açısından mümkün olduğunca çok ve etkileyici bulgular elde etmek önemliydi. 1899'da Richard Schöne (1840-1922) ve Theodor Wiegand'ın (1864-1936) girişimleri ile Berlin Müzesi ve Osmanlı hükümeti arasında gizli bir kazı anlaşması imzalanmıştır. Buna göre kazılar sonucu elde edilecek eserlerin yarısı Osmanlı'ya bırakılacaktı. II. Wilhelm, arka planda kazıları finansal olarak desteklemiştir (Avcı, 2021: 104-110).³ Hugo Winckler (1863-1913) ve Felix Peiser'in (1862-1921) 1886'da Berlin'de kurdukları *Vorderasiatische Gesellschaft* (Ön Asya Derneği), 1906'da Boğazköy'de Hitit kazılarına başlamıştır. *Deutsche Orient Gesellschaft* (Alman Doğu Derneği) 1898'da James Simon (1851-1932) tarafından Berlin'de kurulmuş ve Alman İmparatorluğu'nun finans desteğiyle Osmanlı topraklarında arkeolojik kazılar yapmıştır. 1898'den 1917'e kadar Babil'de Robert Koldewey (1855-1925) yönetiminde kazılar yapan derneğin *koruyuculuğunu* 1901'de aynı zamanda üye de olan II. Wilhelm üstlenmiştir (Avcı, 2021:106-110).⁴ Bu dernekle beraber Osmanlı topraklarında kazı yapan birçok arkeolog ve arkeoloji derneğinden bahsedilebilir. 1902'de kurulan *Deutsche Gesellschaft für die wissenschaftliche Erforschung Anatoliens* (Anadolu'da Bilimsel Araştırmalar için Alman Enstitüsü)'nün yöneticisi olan (alaylı arkeolog) Waldemer Belck (1862-1932), Urartu dönemine ait birçok eseri Almanya'ya kaçırmış ve çalışmaları II. Wilhelm tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Bu müessesenin en büyük amacı, Anadolu Demiryolu Şirketi yönetimiyle yakın ilişkiler kurarak Konya-Ereğli hattında ortaya çıkan arkeolojik buluntulara çabucak erişebilmektir. II. Wilhelm'in kendi ödeneğinden yıllık 20 000 Mark bağışladığı dernek I. Dünya Savaşı'ndan önce Boğazköy, Amarna ve Uruk'ta arkeolojik kazılar yaparak birçok önemli tarihi eseri Berlin'e götürmüştür (Avcı, 2021:107-109). Truva kazılarını gerçekleştiren Johann Ludwig Heinrich Julius Schliemann'dan (1822-1890), Ernst Herzfeld, Waldemer Belck, Friedrich Sarre, Carl Friedrich Lehmann-Haupt'a kadar Osmanlı topraklarında arkeolojik çalışmalar yapan daha birçok isimden bahsedilebilir. Bu çalışmanın ana aktörlerinden biri olan (alaylı arkeolog)⁵ Max von Oppenheim (1860-1946) da Osmanlı topraklarında Rasulayn kazasında yaptığı

³ Müze-i Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey, bu anlaşmadan bir türlü memnun olmadı ve daima görmezden geldi; Alman Sefareti ve konsolosluk misyonları oldukça zorlu bir müzakere ortağı oldu. Alman tarafı için ise 1899'dan itibaren Berlin Kraliyet Müzelerinin Osmanlı resmi temsilcisi olan Theodor Wiegand'dı. 1899'da imzalanacak gizli taksim anlaşması için Wiegand'ın Alman çıkarları için başarılı bir kampanya yürüttüğü söylenebilir (Bothmer, 2007: 25).

⁴ *Deutsche Orient Gesellschaft*, 1913 ile 1917 arasında Osmanlı topraklarında Tell el-Mutesellim, Tell Hum, Abu Hatab, Babil, Birs Nimrud, El Hadr, Qal'at al-Scherqat ve Fara antik kentlerinde kazılar yapmışlardır. (Derneğin web sayfası <https://www.orient-gesellschaft.de/forschungen/>) (Erişim: 15.12.2021)

⁵ Max von Oppenheim'ı alaylı arkeolog olarak betimlemek daha uygun göründü; zira Oppenheim doğrudan arkeoloji eğitimi almamış kendi çabalarıyla mesleği sahada öğrenmiştir.

(1911-1913) Tel Halef kazılarıyla Osmanlı arkeoloji araştırmalarında çok önemli ve özel bir yerde durur.

19. yüzyılın sonlarında Osmanlı'nın merkezî gücünün zayıflaması doğal olarak taşrada belirgin bir şiddette hissedilmişti. Merkez-taşra bürokrasini de derinden sarsan bu arızı durumun olumsuz sonuçları Tel Halef kazıları ve ortaya çıkarılan *asar-ı atıkayla* (tarihi eserler) ilgili uygulama ve politikalarda sarıh bir şekilde gün yüzüne çıkmıştır. Bu bağlamda bu çalışma, bir taraftan merkez-taşra arasındaki bürokratik görüş ayrılıklarının Oppenheim'in Tel Halef kazılarında tarihi eserlerin yurtdışına kaçırılmasına kolaylık sağladığını iddia eder. Diğer taraftan ise Celâleddin ve Hüseyin Kazım Kadri Bey gibi yerel idarecilerin söz konusu hırsızlığa nasıl engel olmaya çalıştıklarına odaklanır.

Max von Oppenheim Tel Halef kazıları başta Almanca literatür olmak üzere muhtelif dillerde farklı çalışmaların konusu oldu. Hatta bir Oppenheim enflasyonundan bahsetmek de yanlış olmaz. Bu makale, öncelikle Osmanlı arşiv belgelerini merkeze koyar ve tartışmaya oradan başlar. Son yıllarda Oppenheim'in Türkçe literatürde kazandığı popülerlik Tel Halef ile alakalı -bu çalışmanın da dayandığı- Osmanlı vesikalarının sıklıkla farklı konulara odaklanılarak kullanılmasını sağladı. Bunlara Safa Furkan Karacakaya (2020) ve Özer Özbozdağlı'nın (2020: 103) titiz çalışmaları rahatlıkla eklenebilir; fakat mevzuyla ilgili bir tartışma metnine dönüşemeyen bu ve izleyen çalışmalar ortaya bir iddia koymanın aksine betimleyici bir iz sürerler. Hacer Göl'ün (2020) Oppenheim'in Tel Halef aktivitelerini bir tutku olarak nitelendirmesi de bahsi geçen enflasyonun tuhaf tartışmalı bir yansımasıdır. Bu makale, Oppenheim'in Tel Halef *tutkusunun* -kaçırdığı tarihi eserlerle- Berlin'de kurduğu bir müzeyle sonladığını vurgular. Gabriela Teichmann, (Teichmann-Völger, 2003) ardından Nadja Cholidis'in (2011) muhtelif disiplinlerden bir araya getirdikleri yazılar, bir arkeolog olarak Oppenheim'i Tel Halef merkezli irdeleyen çok yönlü kapsamlı iki çalışmaya dönüştü; ancak bu çalışmalar elinizdeki makalenin iddiaları için yeterli miktarda malzeme sunmazlar. Oppenheim'in *Tell Halaf. A New Culture in Oldest Mesopotamia* (1933) adlı oto-biyografik çalışmasında yerel idarecilerle yaşadığı problemlere dair izler bulunabilir; ancak Oppenheim bu meseleyi kendi çerçevesinden aktarır. Bu çalışma ise Oppenheim'in yaklaşımları ve Osmanlı arşivinin söylediklerini mukayese etmeyi dener.

Bu çalışma birbirini izleyen ve tamamlayan altı bölümden meydana gelir. Birinci bölüm Oppenheim'in kısa bir biyografisine odaklanır. İkinci bölüm kazının diplomatik krize dönüşme sürecini ele alır. Üçüncü bölüm yerel idarecilerin neden Oppenheim'a kuşkuyla

baktıkları sorusunun kökenlerini çelişkili ifadeleri üzerinden irdeler. Dördüncü bölüm Oppenheim'in izinsiz seyahatlerine odaklanırken beşinci bölüm kazı evinin nasıl diplomatik bir soruna evrildiğini tartışır. Tarihi eserlerin kaçırılma girişimlerini ve yerel idarecilerin karşı hamlelerini inceleyen altıncı bölümle son bulur.

1. GARİBUL HAL BİR ADAM: MAX VON OPPENHEIM

Diplomat, arkeolog-etnograf, seyyah ve bir koleksiyoncu olan Oppenheim 1860'da Köln'de bankacı bir ailede doğmuştur. Strasburg, Berlin ve Köln'de hukuk okuyan Oppenheim, 1883'te doktorasını almıştır. Afrika uzmanı ve seyyah Gerhard Rohlfs'un kitapları Oppenheim'in çok yönlü kişiliğinin oluşumunda ve seyahat etme düşüncesinde etkili olmuştur. 1886'da Fas'a, 1892'da ise Mısır'a seyahat eden Oppenheim Kahire'de yerel halkın arasına karışarak hem Arapça hem de halkın gündelik yaşamı ve inancını öğrenmiştir (Teichmann, 2001:11-21). Alman Hariciyesinde bir diplomat olmayı başaran Oppenheim, 1896'dan 1909'a kadarki dönemi bir konsolosluk çalışanı olarak geçirmiştir. Öncelikle ataşe olan Oppenheim, 1900'de elçilik danışmanı olarak atanmıştır. Kahire'deki görevi Alman Şark politikalarının en yoğun dönemini yaşadığı yıllara rastlamıştır (Kon, 2012:217-218).

Osmanlı arşivlerine göre Oppenheim, Fas'tan Hindistan'a oradan Doğu Afrika'ya uzanan geniş İslam coğrafyasında muhtelif görevler icabı yıllarca dolaşmış *garibu'l hal bir adam ve asar-ı atika mütehasısı* (BOA.DH.İD.28 /34-3) *Anadolu'da bir seyahat-i fenniye icra eyleyen asar-ı atika hafriyatına me'zun bir kişidir* (BOA.DH.İD.129-2/181).⁶ Bu unvanların hiçbiri Halep valisi Hüseyin Kazım Bey'i ikna edememiştir. Hüseyin Kazım Bey, Oppenheim'in kazı eserlerini yurt dışına kaçırmasını kastederek ona bir *asar-ı atika hırsız* olduğu sıfatını da ekleyecektir. Kendi ifadesiyle *Kuzey Arabistan, Suriye ve Mezopotamya'da çölün özgür oğulları Bedevilerle çadırlarında sık sık aylar geçir(miş). (Onların) ruhlarını, konuşmalarını ve geleneklerini tam olarak yerinde öğrenmiştir* (Oppenheim, 1933:1) Oppenheim'in Tel Halef'i kazdığı zaman dilimi Avrupalıların antik eserlere ilgisinin revaçta olduğu ve bunların pazarlara kadar düştüğü *köylülerin dahi dönemin modern aletleriyle bir sürü halkın mükemmel alat-ı hafriye vasıtasıyla kazı yapabildikleri* bir dönemdi (BOA.DH.ID.1292/1-168). Memurlardan bazı merkez ve yerel yöneticilere kadar birçok devlet adamı bu pazarın bir parçası olmuşlardı.

⁶ ya da yine benzer bir ifadeyle *asar-ı atika taharriyatı için istihsali-i müsaade etmiş kişi* (BOA.DH.İD.129/2-183-1) Ayrıca yazışmalarda Oppenheim'in daha önce diplomat olarak çalışmasına da sıklıkla vurgu yapılır. (DH.İD.129/1-3; DH.İD.129/1)

2. KAZIDAN KAOSA

Oppenheim, Rasulayn kazasında bulunan Tel Halef mevkiindeki kazılara 5 Ağustos 1911’de resmi olarak başlasa da (Oppenheim, 1933:1) kazı hikayesi 1899’a kadar uzanır. Tel Halef neolitik dönem Ârâmî hükümdarının ikametgahı ve 3000 yıllık bir yerleşim yeridir. Çeçenler, Rasulayn’da bir tepede ölüleri için mezar kazarken insan başlı hayvan heykellerine rastlamış, korktukları için mezarı tekrar kapatmışlardı. Oppenheim, bu anlatı üzerinden bölgeyi yeniden kazmış ve Antik kenti ortaya çıkarmıştı (Oppenheim, 1933:7).⁷ Oppenheim, seyahatleri esnasında bu kalıntılardan Bedevi arkadaşları aracılığıyla -Çeçenlerin bu hikayesinden çok daha önce- haberdar olduğunu iddia etmiştir. Bu da aslında kazı hikayesinin 1899’dan öncesine kadar gittiğine işarettir (Oppenheim, 1908:8). Oppenheim, kazı ruhsatı olmamasına rağmen kısa sürede dikkate değer sonuç veren bir yüzey kazısına başlamıştır (www.bundeskunsthalle.de). Anılarını kaleme aldığı kitapta kazı iznini kolaylıkla alamadığını iddia eder ve 1899’da yaptığı keşfin ardından gelişen süreci aşağıdaki gibi aktarır: *Türk hükümetinden tepeyi daha sonra araştırmak üzere bana ayırmasını istedim. Bu çok nazikçe yapıldı; ancak on yıl sonra Türkler, diğer milletler tarafından baskı altında tutulduklarını ve artık Tel Halef’i benim için tutamayacaklarını ilan ettiler. Sonra diplomatik üniformamı çıkardım ve kazıya döndüm* (Oppenheim, 1933:9).

Oppenheim’in kazıya resmi olarak başladığı 1911 yılı Osmanlı tarihinin bir geçiş dönemini yansıtır. Bölgenin en güçlü yerel beylerinden olan Milli İbrahim Paşa gücünü kaybetmiş, Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmişti. Tel Halef’in keşfi ve ilk kazı izni II. Abdülhamid’in iktidarına; yani Osmanlı-Alman ilişkilerinin güçlü olduğu bir döneme denk düşer. II. Abdülhamid’in düşmesinin ardından Osmanlı-Alman ilişkileri zaman zaman kesintiye uğrasa da İttihat ve Terakki iktidarında iki devlet arasındaki münasebetler yeniden rayına oturmuş ve Oppenheim bunun meyvelerini toplamayı başarmıştır. Kazı henüz başlamadan; yani 1869’da Müze-i Hümayun kurulmuştu ve 1874, 1884 ve 1906 Asar-ı Atika nizamnameleriyle kazı prosedürleri artık resmiyet kazanmıştı. Bu gelişmeler, Oppenheim’in kendisinden önce *kazı-yağma* yapan yabancı arkeologların özgür hareket alanlarını kısıtlamıştır.

---

⁷ Oppenheim’in fotoğrafladığı ilk buluntulardan çıkan heykellerin gerçekten yüzeye çok yakın olduğu görülebilir. Her ne kadar Oppenheim bölgeye 50 000 (Oppenheim, 1933:6) Kafkasyalıların yerleştirildiğini iddia etse de son yapılan titiz bir araştırmada bu sayının abartılı olduğu söylenebilir (Yelbaşı ve Akman, 2021:1-16).

Tel Halef kazısı, Oppenheim ile Osmanlı bürokrasisi arasında yaşanan diplomatik bir kaosun yansımasıdır. Ortalama 550 Bedevi işçinin (Oppenheim, 1933:16) çalıştığı bu devasa kazı, yerel idarecilerin yanı sıra Çeçenlerle Oppenheim'ı karşı karşıya getirmiştir. Oppenheim, Çeçenlerle yaşadığı problemin kaynağı olarak Zor mutasarrıfını suçlamıştır. Oppenheim'a göre Milli İbrahim'in gücünü kaybetmesinden doğan boşluğu Çeçenler doldurmuş, Zor Mutasarrıfı ise onların 'haydutlukların' örtbas ederek el altından desteklemiştir. Oppenheim'ın yerel idarecilerle yaşadığı sorunlar onun anılarında rövanşist bir söyleme dönüşmüştür: *Kaymakamlar yavaş yavaş neredeyse mutlak hale geldiler ve birçoğu bu ıssız köyde neredeyse sürgün olan bir yerde yaşamak ve zengin olmak zorunda için bu konumu kötüye kullandılar*. Hatta Çeçenlerin Yezidilere yaptıkları baskında elde ettikleri malların üçte birini Kaymakamın aldığı iddia edecek kadar suçlamalarını ileri taşımıştır (Oppenheim, 1933:12-13). Zeynep Çelik'in yerinde tespitiyle Osmanlı kanunları, sahadaki hiyerarşinin karmaşık bir hale gelmesinde ve kazıların diplomatik-bürokratik probleme evrilmesinde etkili olmuşlardır. Aşağıda tartışılacağı gibi yerel idarecilerin arkeologları izleme yetkisi kanunlarla belirlenmişti. Mesela 1874 *Asar-ı Atika Nizamnamesi* kazı alanındaki izinli arkeologların aktivitelerini denetleme yetkisi vermişti. 1884 Nizamnamesi ise yerel idarecileri biraz daha rahatlatarak olan alanda eğitimli bir memurun kazıda bulunmasını şart koşmuştu (Çelik, 2016:174). Aslında hükümet görevlisi olan bu memurların ortaya çıkan bir problemde - Oppenheim örneğinde de görüleceği gibi- yerel idarecilerin aksine Avrupalı arkeologlardan yana tavır almaları dikkat çekicidir. Tel Halef kazılarında Kazı Komiseri Dürri Bey'in tutumları onun Osmanlı memuru mu yoksa Oppenheim'ın arkasını toplayan bir adamı mı olduğu konusu aslında önemli bir tartışmadır. Bu bağlamda Çelik'in bu memurların yabancı arkeologlar için "bir külfet haline döndükleri" (Çelik, 2016:174-175) ifadesi- rüşvet ve benzeri araçlarla bu sorunu kolayca aştıkları için - çok anlamlı durmaz. Yabancı arkeologları uğraştıran ve onlar için bir *külfete* dönen oda vermek zorunda kaldıkları memurlar değil, bilakis attıkları her adımı takip eden bu çalışmada da görüleceği gibi duyarlı yerel idarecilerdi.

Osmanlı kazılarında yabancı arkeologlar, memurlar ve kazı işçileri -Çelik'e ek olarak yerel idareciler ve çevredeki ahali de eklenmeli- arasında dönen iktidar mücadelesi kazıların bir kaosa dönüşmesine neden olmuştur. Her grubun diğerini kontrol etme isteği, yetkinin aslında kimde olduğu gibi karmaşık bir durum yaratmıştır. Bu çalışmada sıklıkla karşılaşılabileceği gibi *her grubun kendi içerisindeki iç mücadele*; yani Osmanlı taşra-merkez bürokrasisi yabancı arkeologların ellerini güçlendiren bir araçtı (Çelik, 2016:176). Bahsedilen sorunların Tel

Halef örneğinde ortaya çıkması kazının henüz resmi olarak başlamadığı dönemde bile Osmanlı arşivlerine açık bir şekilde yansır. Oppenheim ile yerel idarecileri ve - bazen de yerel halkı- karşı karşıya getiren sorunlar; Halep Kalesi girişinde ekibiyle beraber kırdıkları heykel meselesi, izinsiz olarak bölgede dolaşması, izin aldığı yerlerin dışında da kazı ve araştırma yapması, işçilerin kalacağı yer ve malzemelerin saklanacağı bina çerçevesinde gelişen sorunlar, yerel ahali ve aşiretlerle ilişkileri, bölgede izinsiz arazi satın alması ve bunun yerel halka yansması ve en önemlisi kazıdan çıkardığı eserleri gizlice yurtdışına çıkarmaya çalışması olarak sıralanabilir. Söz konusu bütün bu meseleler içerisinde Oppenheim’ın ortaya çıkan çelişkili ifadeleri yerel idarecilerin onu takip etmelerindeki gerekçelerden biridir. Sorunların ortaya çıkmasında bazen Oppenheim’ın Osmanlı bürokratlarını umursamaz tavrının neden olduğu da yukarıdaki listeye rahatlıkla eklenebilir.

3. KIRILAN İKİ ARSLAN HEYKELİ

Halep valisi Hüseyin Kazım Bey’in 18 Mayıs 1911 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir yazı, Oppenheim’ın Osmanlı bürokrasisinde nasıl bir probleme dönüştüğünün ilk kaydı sayılabilir. Hüseyin Kazım Bey, Oppenheim’ın araştırmalara başladığı ilk dönemlerde Halep Kalesi araştırmalarında kapı üzerinde bulunan “iki arslan heykelinden birinin başını taşla parçaladığını” iddia eder (BOA DH İD. 1445/46-15) Hüseyin Kazım Bey’i harekete geçiren şey, 1906 Asar-ı Atika Nizamnamesi’nin sekizinci fıkrasında çerçevesi çizilen eserlerin yerlerinin değiştirilmesi ve zarar verilmesine cezai müeyyide uygulayan maddeydi (Çal, 1997:400). Her ne kadar Oppenheim, bunun tesadüfen kırıldığını savunsa da vali, *memleketin âsâr-ı atikasını tetkik ve tettebbua hasr-ı mesai etmiş olan Almanyalı bir alimin* böyle bir hata yapmış olabileceğine asla ikna olmamış (BOA.DH.ID 1445/46-15) ve olay yerine giderek bu konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur. Bazı yerel idarecilerin âsâr-ı atika konusunda ciddi bir ehemmiyet gösterdikleri bu belgeden çıkarılabilir. Yapılan incelemede aslında bu olayın kazara olmadığı, gömülü heykelin gövdesini ortaya çıkarmak için etrafında kazı yapılarak taş ve toprak çıkarıldığı, arslan başının bir taşla parçalandığı anlaşılmıştır. Oppenheim’ın bu meselede doğru söylemediğini Hüseyin Kazım Bey, *kemal-i teessüfle* gördüğünü yetkililere yazılı olarak bildirmiştir. Yetkilileri bu yanıtıma girişimi valinin Oppenheim’a karşı kuşkucu tutumunda diğer gelişmelerde de etkisini sürdürecektir. Hüseyin Kazım Bey, arslan başı heykeli meselesini epeyce ciddiye almış olmalı ki yazdıklarının önemli olduğunu ve Oppenheim’ın faaliyetlerine karşı acil tedbir alınması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır (BOA.HR. İD.1445/46-16).

Hüseyin Kazım Bey ile Hariciye arasındaki yazışmalardan haberdar olan Alman Sefareti, vatandaşı ve eski elemanı Oppenheim'ı korumak için her yolu denemiş neredeyse daimî himayesi altına almıştır. Alman Sefareti, Hariciye Nezaretinden Oppenheim'a kolaylıklar sağlanması için bölge valilerine baskı yapmasını istemiştir (BOA. DH. İD.1445/46- 19). Hüseyin Kazım Bey'in şikayetlerinin somut bir yaptırıma dönüşmemesi Osmanlı bürokrasisinin Alman Sefaretini aşamadığının kanıtıdır (BOA.DH.İD.129-2/1-1). Söz konusu durum *esna-yı geşt ü güzârında mazhar-ı teshilat ve hürmet olması ve bazı şayan-ı temaşa mahallerin fotoğraflarını ahze müsaade edilmesi zimmında Beyrut, Suriye, Haleb, Diyarbekir, Adana, Musul, Bağdat ve Basra vilayetleriyle Zor Mutasarrıflığına* gönderilen tavsiyenamelelerde açıkça görülür (BOA.DH.İD.129-2/1-2).⁸ Alman Sefaretinin müdahaleleri ve koruyuculuğu Hüseyin Kazım Bey'in ısrarlı takibini engellememiştir. Vali ile Oppenheim arasındaki sorunlara ek olarak taşra-merkez arasındaki çelişkiler, Osmanlı bürokrasinin nasıl işle(me)diğini Tel Halef kazılarında ortaya koyar. Bundan sonra Oppenheim üzerinden gelişecek olaylarda yerel idarecilerin merkez bürokrasisi kadar müsamahakâr olmadığı görülecektir.

4. OPPENHEIM'IN İZİNSİZ SEYAHATLERİ

Oppenheim'ın izni olmadığı halde Beyrut Halep Suriye, Zor, Diyarbekir, Adana, Musul ve Bağdat'ta arkeolojik çalışmaların yanı sıra fenni araştırmalar yapması Hüseyin Kazım Bey'in dikkatini çekmiş, onun faaliyetlerini yakın takibe almıştır. Osmanlı belgeleri kronolojik ve mukayeseli bir üslupla incelendiğinde yerel idarecilerin Oppenheim'ı bölgeye geldiği günden itibaren adım adım takip ettiği açık bir şekilde ortaya çıkar. Hüseyin Kazım Bey'in çabaları ve kuşkularına rağmen Harbiye Nezareti, Alman Sefaretinin isteklerine uyarak Oppenheim'a her türlü kolaylığın sağlanmasını istemiştir. Bu durum Alman Sefaretinin Harbiye Nezaretine onların da valiliklere tebliği *muşarun ileyhin kemal-i serbesti ile fotoğrafıye ahzına ve indelhace bazı asar-ı atıkanın tersimini temin maksadıyla bir iki ufak taşın dahi teptirilmesine mümanaat edilmemesi siyakında lazım gelenlere hitaben tavsiyanamelerin canib-i sefarete irsal buyrulması iltimas ve tahrir olunur* şeklinde karşımıza çıkar (BOA.DH.İD. 1445/46- 19- 1). Sadece kazı için izin alan Oppenheim'ın Halep'te ve diğer şehirlerde başına buyruk dolaşması Hüseyin Kazım Bey'in kuşkularını arttırmış, onun arkeolojik çalışmaları araç olarak kullandığı şüphesine sevk etmiştir. Dolayısıyla vali, Dahiliye Nezaretine gönderdiği

⁸ Zor Kaymakamı ve Halep valisi dışındaki yerel idarecilerin birçoğu nezaretlerden gelen emirlere harfiyen sorgulamadan uydukları sıklıkla görülür. Nitekim Musul valisi kendisine gelen kolaylık gösterilmesi hususunda verilen cevapta Oppenheim'ın Musul'a geldiği ve kendisine gerekli kolaylığın sağlandığını ifade etmiştir (BOA. DH.İD.129-2/1-3)

şifreli bir telgrafta atanacak bir kazı komiserinin de Oppenheim'ı kontrol edemeyeceğini iddia etmiştir; zira valiye göre Oppenheim, *Nusaybin, Diyarbekir, Musul, Mardin, Viranşehir taraflarında dolaşacak, hiç şüphesiz buralarda bir takım makasid-i siyasiye arkasında koşacaktır*. Vali, Baron hakkındaki görüşlerini teyit edebilme maksadıyla bazı araştırmalar yapmış, Oppenheim'ın *Mısır'da Almanya konsolosu iken calib-i dikkat ahval ve harekâtından dolayı geri çağrıldığı* bilgisini Dahiliye Nezaretine bildirmiştir. Belki Osmanlı hükümeti açısından çok değerli ya da başka bir ifadeyle yeni olmayan bu özgeçmiş Hüseyin Kazım Bey'in Oppenheim'ı takip ederek ondan şüphelenmesinde önem arz etmiştir. Oppenheim'ın çöldeki Arap aşiretleriyle yakın teması ve özellikle Bağdat Demiryolu *hattının geçeceği muntıkada bir takım amal ve makasid-i siyasiye takip edeceği* bilgisi valiyi harekete geçirmiştir (BOA.HR.İD. 1445/46-12-1). Osmanlı ile Almanya arasında yapılan Bağdat Demiryolu Antlaşması, Alman araştırmacılara birtakım kolaylıklar sağlamıştı. Oppenheim da doğal olarak bundan istifade etme arzusundaydı. Demiryolu hatlarının içinden geçtiği ya da geçeceği devlete ait topraklarda 1903'te yapılan anlaşmaya göre demiryolu şirketi arkeolojik çalışmalar yapma hakkını da elde etmişti (Avcı, 2015:276).⁹ Savaş öncesi Osmanlı-Alman siyasi yakınlaşması daha özelde Bağdat Demiryolu Antlaşmasının Alman araştırmacılara nasıl bir imtiyaz sağladığı Osmanlı hükümetinin tercihinden anlaşılabilir; zira İngiliz ve Fransızlar daha önce Tel Halef'i kazmak için başvuru yaptıklarında Osmanlı hükümeti kazı hakkının Oppenheim'a ait olduğunu vurgulamıştı (Özbozdağlı, 2020:103).

Valinin bu telgrafından bir hafta sonra; yani 18 Temmuz 1911 tarihinde bu kez de Zor Mutasarrıflığı valinin şüphelerini destekleyecek şifreli bir telgrafi Dahiliye Nezaretine göndermiştir. Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey'in Oppenheim'ı yakından takip etmesinin bir nedeni de tohum ve arsa meselesidir. Oppenheim, bölgeye üç büyük sandık tohum getirmiş ve birkaç yüz dönüm arazi istemiştir. Baron'un kazı dışındaki söz konusu faaliyetlerinden merkezi hükümeti haberdar eden Celâleddin Bey, Oppenheim'ın *orada asar-ı atika mı taharri*

⁹ Oppenheim'ın demiryolu hattına aşına olması ve bir Alman vatandaşı ve araştırmacısı olarak oradaki Alman hak ve çıkarlarını yakından bilmesi tesadüfi değildir; zira Oppenheim, demiryolu güzergâhını belirleyen ekibin içerisinde görev almıştı. Dolayısıyla yaptığı arkeolojik çalışmalarda bunu ustalıkla kullanmıştır. Oppenheim, Alman Dışişleri Bakanlığı'na Doğu'ya (Kuzey Mezopotamya'ya) bir seyahat yapacağını ve bunun aynı zamanda bilimsel keşifler içereceğini de belirtmişti. Bir diplomat olmasına rağmen arkeoloji merakı zaten biliniyordu. Ancak Dışişleri Bakanlığı için onun bilimsel keşiflerinden daha önemli olan şey, yolculuğun aynı zamanda Bağdat'a giden demiryolu için bir güzergâh tayin etmesi kesinlikle daha önemliydi (<https://archiv.diplo.de>) Demiryollarının gelişiminin Osmanlı arkeolojisi açısından önemi "yeni kurulmuş olan Müze-i Hümayun'a eski eserlerin taşınmasının kolaylaştırılmasıdır" (Çelik, 2016:19). Oppenheim'ın çöl aşiretleriyle Birinci Dünya Savaşı öncesinde bölgenin etnik-dini-siyasi manzarası hakkında Alman çıkarları doğrultusunda bilgi toplamasıyla açıklanabilir; zira İngiltere Fransa ve diğer Avrupa devletleri de arkeoloji, seyahat ve ekspedisyonlar bahanesiyle ajanlarıyla zaten Osmanlı topraklarında cirit atıyorlardı.

edecek yoksa çiftlik mi ihdas eyleyeceğini ? sormuştur. Daha önce Hüseyin Kazım Bey'in de işaret ettiği gibi Celâleddin Bey de Oppenheim'in temas ettiği meşayih ve ahaliden hükümetin haklarındaki suret-i idare ve muamelesinden istifsaratta bulunmasının (BOA.HR.İD.1445/46-14-1) nedenlerini merak etmiştir. Celâleddin Bey'in de dikkat çektiği gibi Oppenheim, bölgede çok bâkir bulunan tohumları denemek ve muhtemelen bu tohumlardan birer numune almak istemiştir. Hüseyin Kazım Bey ve Celâleddin Bey'den gelen bu bilgiler Dahiliye Nezaretine mutalaa edilmek üzere tebliğ edilmişse de herhangi bir tasarrufta bulunulmamıştır (BOA.DH.İD.129/2-1-12-2; BOA.HR.İD.1445/46-14; BOA.DH.İD.129-2-1-9-1; BOA.DH.İD.129-2-1-91-1). 1874, 1884 ve 1906 Asar-ı Atika nizamnameleri dikkatli bir şekilde incelendiğinde Oppenheim'in neden arazi satın aldığı anlaşılabilir. 1874 Asar-ı Atika Nizamnamesi "arazi sahibine bırakılacak eserlerle ilgili herhangi bir açıklama getirmemişti." Bu nedenle yabancı arkeologlar, kazı yapacakları arazileri satın alarak 2/3 oranında esere el koymayı denemişlerdir. 1906 Nizamnamesi bu konuyu biraz daha netleştirmiştir. "Arazi sahibi kazı izni verildiği halde hafriyata razı olmazsa bedeli hafır tarafından karşılanmak üzere arazinin istimlak işinin Müze-i Hümayun tarafından yapılacağı belirtilmiştir" (Özbozdağı, 2020:36-42). Buradan çıkarılacak sonuç Oppenheim'in arazi sahipleriyle uğraşmak istememesi ya da çıkardığı eserleri bölüşmek istememesidir. Çeçenlerle yaşadığı sorunların başında da aslında bu konu gelir.

5. KAZI EVİ

Oppenheim'in kazı çalışmalarını yerinde takip etmek amacıyla yaptırmak istediği bina, yerel idarecilerle Oppenheim'i karşı karşıya getiren bir meseleye dönüşmüştür. Oppenheim, başlangıçta kazı alanına yakın bir yere çadır kurmuştu. Kazının büyümesi, iklim koşulları ve ortaya çıkan eserlerin korunması gibi gerekçeler Oppenheim'i bir kazı evi inşa etmeye zorlamıştı. Zor Mutasarrıflığı, Oppenheim'in yapacağı bina için imzalanan taahhünameye uygun davranmadığını ileri sürerek bina yapımında zorluk çıkarmıştır. Tam da bu noktada yine Alman Sefareti olaya müdahil olarak Oppenheim'in faaliyetlerinin engellenmemesi için Hariciye Nezaretine baskı yapmıştır (BOA.DH.İD.129/2-1-91-1). Bu konuda ilk belgelerden başlanacak incelemede binanın başlangıçta sadece "altı odalı muvakkat barakalar" şeklinde inşa edileceğine dair verilen taahhüt görülebilir; fakat zamanla bu binanın 2 katlı ve 32 odalık bir projeye dönüşmesine Zor Mutasarrıfı ve Halep valisi Oppenheim'in devleti yanıltarak oyaladığını iddia ederek tepki göstermişlerdir. Esasen vali, Oppenheim'in çelişkili yapısından ziyade bu kadar büyük bir binayı hangi amaçla kullanacağı meselesine takılmıştı (BOA.DH.İD.129/2/1-94). Acaba Oppenheim çıkardığı eserleri burada kayıt altına almadan

saklayıp gizlice transfer mi edecek? sorusu bina üzerinde yapılan tartışmaların derinleşmesine yol açmıştır. Tabi ki çıkarılan eserlerin bir yerde depolanması gerekiyordu; ki Oppenheim da çıkarılan heykelleri anılarında da görüleceği gibi kazı evine naklediyordu (Oppenheim, 1933:26).

Oppenheim, verdiği tüm taahhütlere rağmen kazı evini hükümete devretmemek için her yolu denemiştir. Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden kısa bir süre önce Mayıs 1914'te Oppenheim, Tel Halef'i terk etmeden önce binayı Bağdat Demiryolu şirketinde görevli mühendislerin kalacağı bir mekâna; daha sonra hastaneye çevirmeyi denemiştir. Bu teşebbüsten Oppenheim'ın Osmanlı yetkililerini çok ciddiye almadığı sonucu çıkarılabilir. Bütün yazışma, taahhüt ve sözleşmelere rağmen oyunu kendi kurallarına göre oynayan Oppenheim, her seferinde Osmanlı bürokrasisindeki boşluktan yararlanmayı bilmiştir (BOA.DH.İD.129/2-181-1). Muhtemelen Zor mutasarrıfının koyduğu engeller nedeniyle kazı evi şirketten alınmış, hastaneye çevrilememiştir. Kazı evi, savaştan sonra Çeçenler ile Milliler arasındaki çatışmalar arasında kalmıştır (BOA.DH.İD.129/2-1-185-1; Oppenheim, 1933:27).

6. TARİHİ ESERLERİN KAÇIRILMA GİRİŞİMLERİ

Oppenheim, kazıdan çıkardığı ve bölgede gayr-i resmi yollarla satın aldığı bazı kıymetli eserleri diplomatik kanallar aracılığıyla gizlice yurtdışına çıkarmaya çalışmıştır. Bu teşebbüs, kazı boyunca yerel idarecileri en çok meşgul eden sorundu. Bu girişim, çoğu zaman yerel idarecilerin takibi sonucu gümrüklere takılmıştır; ancak Oppenheim'ın resmi ve gayr-i resmi yollarla Osmanlı'dan götürdüğü tarihi eserlerden 1930'da Berlin'de Tel Halef Müzesi'ni kurması onun tarihi eser kaçakçılığında başarıya ulaştığının bir kanıtıdır. Kazıdan çıkarılan eserlerin bir kısmı Osmanlı yıkıldıktan sonra 1928'de Oppenheim tarafından *resmi* yollarla Berlin'e getirilerek Freund'sche Maschinenfabrik civarındaki geçici müzeye konulmuşlardır. Batı Sarayı'nın diğer bölümleri Osmanlı'dan kopan Suriye'de kalmış ve burada Halep Ulusal Müzesi'nde sergilenmiştir (Drüppel-Lehmann, 2009:444).

Osmanlı topraklarında çıkarılan tarihi eserler yetkililerden gizlenerek farklı yöntemlerle yurtdışına kaçırılmıştır. Avrupa ve Amerika'daki müzelerin Osmanlı topraklarından kaçırılan parçalarla dolu olması bu durumun açık bir kanıtıdır. Benzer teşebbüsleri Oppenheim özelinde de görmek mümkündür. 1912 sonlarında Tel Halef kazıları devam ederken Hitit dönemine ait 4 sandık ve 5 heykelin çalındığı iddiası tam da arkeolojik buluntuların nasıl kaçırıldığı hususuna ışık tutar. Çalınan heykeller daha sonra bürokratik bir sarmala

dönüşmüştür. Bu bağlamda Oppenheim'in çıkardığı eşyaların çalınması basit bir adli vaka olarak değerlendirilmemelidir. Dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda benzer hırsızlıkların tarihi eser kaçakçılığının bir metodu olduğuna dair bir yorum rahatlıkla yapılabilir. Asar-ı Atika nizamnameleri ve yerel idarecilerin sıkı gözlemleri yabancı arkeologların eskiden olduğu gibi tarihi eserleri kolayca yurtdışına kaçırmalarına kısmen engel olmuştur. Osmanlı arşivi ülkeden mal kaçırmayı deneyen yabancı arkeologlarla doludur. Peters bunlardan biriydi. Bölgede yaşayan insanlardan tablet satın alan Peters, bunları gayr-i resmi yollarla Londra'ya oradan Amerika'ya göndermeyi denemiştir. Hilprecht de Oppenheim ve Peters gibi Bağdat'da yasadışı yollarla elde ettiği tarihi eserlerle ABD müzelerini şahlandırmak istemiştir (Çelik, 2016:177).

Oppenheim, Şubat 1913'te kazı alanından bazı eserlerin çalındığını iddia ederek şikâyetle bulunmuş, bunun üzerine Müze Müdürlüğü hırsızlığı Osmanlı vatandaşlarının yaptığı düşüncesiyle suçluların bir an önce yakalanması için bir tahkikat başlatmıştı (BOA.DH.İD.129/2-1-116-1; DH.İD.129/2-1-12-1). Araştırmalar sonucunda Zor Mutasarrıfı Seyyid Mehmed Celal, 11 Şubat 1913 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda çalındığı iddia edilen *4 statüden 3'nün bi't-taharri hafır Baron Oppenheim'a ait zahire anbarında ve 3 sandık içinde bulundurulduğunun tespit edildiğini* bildirmiştir (BOA.DH.İD.129/2-1-124-1). Burada iki ihtimalden söz edilebilir: Birincisi, bu değerli heykellere çalıntı süsü verilerek yurtdışına kaçırılmak istenmesi. İkincisi ise; Oppenheim'in bu eserleri köylülerden tekrar satın almış olabileceği ihtimali. Ancak Müze idaresinin bu olasılıklar üzerinde çok durmadığı görülüyor; fakat Mutasarrıfın bu hamlesi bahsedilen ikinci görüşü destekler niteliktedir. Çevre halkı bu sandıkları çalmış olsa bile bunları satacakları yegâne pazar yine bol paralı Avrupalı arkeologlar olacaktı. Merkez bürokratlarından Müze Hümayun Müdürlüğü ise çalınan malların Oppenheim'in ambarında ele geçirilmiş olmasına rağmen onun bir kaçakçı olamayacağı görüşünde ısrarcı davranmış ve bilerek ya da safça bir tutumla suçluyu Oppenheim dışında başka yerlerde aramıştır (BOA.DH.İD.129/2-1-126-1).

Benzeri bir hadise de Ağustos 1913'te de vuku bulmuştur. Oppenheim, kazı esnasında ortaya çıkardığı aslında devlete ait olan 19 sandık tarihi eseri Halep Almanya Konsolosluğuna naklederken Halep Vali Vekili Recep Bey tarafından alıkonulmuştur. Bu hadisenin önemli bir parçası da dönemin Halep Almanya Konsolosu Walter Röbler'di. Röbler, alıkonulan sandıkların kendilerine teslim edilmesini talep ederek aksi taktirde "hükümeti protesto edeceklerini" beyan etmiştir (BOA.DH.İD.129/2-1-137). Yapılan araştırmalarda sandıklardan sadece birisinin konsolosluğa, diğerlerinin ise Oppenheim'a ait olduğu ortaya çıkmıştır.

Bunun üzerine Alman tarafı konuyu değiştirerek bunların Oppenheim'a ait olduğunu kabul etmek zorunda kalmış; fakat alıkonulan şeylerin şahsi eşya ile kıymetsiz koleksiyon ve çini parçaları olduğunu iddia ederek alıkonulan sandıkları geri istemiştir. Burada oldukça ilginç olan Dahiliye Nazırının yerel idarecilerin sözlerinden çok önceki hadisede olduğu gibi Alman Sefaretinden gelen bilgilere itimat etmesidir (BOA.DH.İD.129/2-1-139-1).¹⁰ Röbler'in tehdidinin işe yaradığı anlaşılıyor; zira Recep Bey'in çabaları sonuçsuz kalmıştır. Nitekim dört gün sonra Dâhiliye Nazırından Halep Valiliğine gönderilen şifreli telgrafta sözü edilen sandıkların hemen iade edilmesi emri verilmiştir (BOA.DH.İD-129/2-1-140-1).

Dâhiliye Nezaretinin ve Alman Konsolosluğunun tutumları bu meselenin ne kadar karmaşık bir hal aldığı ve ortaya nasıl çelişkili ifadelerin çıktığını gözler önüne serer. Başlangıçta Alman Konsolosluğuna ait olduğu iddia edilen sandıkların daha sonra Oppenheim'ın "zati eşyaları" oldukları ifade edilmiş ve sonuç olarak bu sandıkların Alman vatandaşı "Avrupa'ya gitmek üzere bu defa Halep'e gelen" Dr. Ludwig Köhler'e ait tıbbi malzemeyle dolu oldukları savunulmuştu. Dahiliye Nazırının baskılarına dayanamayan Halep Valiliği sandıkları, konsolosluk tercümanı ve doktorun da bulunduğu bir heyet huzurunda açılması şartıyla geri vermeye razı olmuştur; ancak sandıkların bir kısmı açılınca Alman tarafının yalan beyanda bulunduğu anlaşılmiş ve dördüncü sandığın ortaya çıkması beklenilmeden tercüman ve Köhler kaçıp gitmiştir (BOA.DH.İD.129/2-1-141-1; BOA.DH.İD-129/2-1-143-1). Burada sorulması elzem olan bir doktorun 19 sandık tıbbi malzemeyle nasıl yolculuk yaptığıdır. Köhler'in ortadan kaybolması bir suçlu psikolojisi davranışdır; zira Alman tarafının iddialarının doğru olmadığını anlaşılacağından korkmuş olduğu söylenebilir. Recep Bey, sandıkların içerisindeki antik eserlerin 20-30 bin lira kıymetinde olduklarını tahmin etmiş (BOA.DH.İD.129/2-1-141-1) ve *tercüman ile Dr. Köhler sandıkların kısmen küşadına muvaffakat etmeyi müteakip sarf-ı nazarla bırakıp gitmelerini de sandıklarda kıymettar asar-ı atika bulunduğunu teyit etmekte* olduğunu düşünmüştür (BOA.DH.İD.129/2-1-143-1). Merkez bürokratları burada ters düşmüş, yerel idarecileri Oppenheim'ı rahatsız etmemeleri konusunda uyarmıştır.

Vali Celal Bey, Röbler'e yakaladığı sandıkların içerisinde iddia edildiği gibi şahsi eşya olup olmadığını anlamak için iki tanesinin açılması teklifinde bulunmuş; eğer içlerinde antika eser

¹⁰ İfade şu şekildedir: "Rakka seyahati esnada aleni satıcılardan mübayaa eylediği eşya ile öteden beriden topladığı kıymetten ari çini parçalarından ibaret olup Tel Halef'deki hafriyat mahsulatından bir guna asar mevcut değildir."

bulunmazsa daha öce el konulan sandıkların geçişine müsaade edileceğini bildirmiştir. Rößler, ne bunu ne de valinin yakalaman eşyaların doğruca Beyrut'a götürüp gümrükte muayene edilmesi teklifini kabul etmemiştir. Hatta Rößler, sandıklara müdahaleyi -vali meseleyi öyle algılamasa da - kapitülasyon hükümlerine aykırı bir durum olarak görmüştür. Her iki teklifinin reddi Celal Bey'e göre aslında sandıkların tamamının arkeolojik eserle dolu olduğunun Alman makamlarınca da kabul edildiğinin açık bir göstergesidir. Bu anlaşmazlıktan çıkarılacak sonuç Rößler'in bütün bu tarihi eser kaçakçılığının tam ortasında yer aldığıdır (BOA.DH.İD.129/2-1-144-1). Celal Bey'in tüm çabalarına rağmen sandıkların Beyrut gümrüğünden usul ve nizamına göre teftiş edilip geçişine engel olunmaması emri Dahiliye Nazırı tarafından verilmiştir; yani Celal Bey'in çabaları sonuçsuz kalmış, merkez bürokrasisinin göz yummasıyla mallar gümrükten geçmiştir (BOA.DH.İD.129/2-1-146-1). Oppenheim, kendisine ait olan 19 sandıktan ayrı *beraberince 30-40 sandık daha getirerek bir kısmını kaldığı otele ve diğer kısmını Alman konsolatın bitişiğindeki* ambarlara yerleştirmiştir. Söz konusu sandıkları Beyrut'a kaçırarak valilikçe bu sandıklara da el konulmuştur (BOA.DH.İD.129/2-1-147-1). Oppenheim'in 1912 ve 1914 yılları arasındaki diğer benzer girişimleri de yerel idarecilerin takibine takılmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen merkezi hükümet açık bir şekilde Almanya ile siyasi bir problem yaşamayı göze alamamıştır. Bu hadisenin iki devlet arasında siyasi bir krize dönüşmesine ramak kalmışken Hariciye Nezareti müdahale ederek Beyrut gümrüğünde farklı zamanlarda el konulan sandıkların "alelulus bir teftişle" Alman Sefaretinin de uygun göreceği bir tarzda sandıkların geçişine müsaade etmiştir (BOA.DH.İD.129/2-1-151-1). 7 Eylül 1913'te Oppenheim ile yerel yöneticiler arasındaki tüm bu karşılıklı suçlamalar ve siyasi çekişmeler sonucunda Dahiliye Nazırı, kazı bölgesinde kontrolü tam sağlayamadığı iddia edilen kazı komiserini bir suçlu olarak ilan edebilmişti (BOA.DH.İD.129/2-1-151-1).

Tüm benzer alıkonulma hadiselerinde dikkat çekici olan şey, Hariciye Nazırının tavrıdır. Nazır, Alman Sefaretinin etkisiyle valilerin hamlelerini /müdahalelerini dost bir ülkenin konsolosuna karşı yapılmış bir hakaret olarak algılamış ve gönlünün alınması gerektiğini belirtmiştir. Valilerin takdir edilmeleri gerekirken el koydukları malların Oppenheim'a iade edilmesi Osmanlı bürokrasisinin çaresizliğinin kanıtı sayılabilir (BOA.DH.İD.129/2-1-169-1). Burada Oppenheim ve Osmanlı topraklarında kazı ve araştırma yapan diğer yabancıların yerel idarecileri ve merkezi hükümeti yanıltarak karşı karşıya getirdikleri söylenebilir. Farklı zamanlarda el konulan mallara *eşyay-ı zatiye* (özel eşya) gibi bir ifadenin arkeolojik eserlerin

kaçırılmasında iyi kamuflaj görevi gördüğü de Oppenheim özelinde çıkarılabilir (BOA.DH.İD.129/2-1-170-1).

Ele geçirilen eserlerin *eşyay-ı zatiye* olduğu iddiası doğru bile olsa Halep valisi Mehmet Celâl Bey, bunun meselenin mahiyetine tesir etmeyeceğini; zira asar-ı atika nizamnamesine göre bütün tarihi eserlerin hükümetin malı kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yani eserin kıymetsiz olup olmamasının ya da özel eşya olmasının hukuk nezdinde hiçbir önemi yoktur; zira kanuna göre kamu malı sayılan bir şey özel kanun çıkarılmadıkça başkasına kesinlikle terk edilemez. Vali, bu hatırlatmayla geçmiş hükümeti tenkit ederek- Sultan II. Abdülhamid dönemini kastederek- *devr-i sabıkda bile bu gibi asar-ı atika bazı hükümât ve hükümdârân-ı ecnebiyeye hibe edileceği vakit o zamanlar kanun hükmü ve kuvvetini haiz olan irade-i seniyye istihsal olunurdu* ifadesiyle aslında eleştirisini mevcut yönetime yöneltmiştir. Mehmet Celâl Bey, Maarif Nezaretine ait olan bu eserlerin -dönemin siyasi ruhu göz önünde tutularak- Baron'a verilmek istenmesi durumunda bile İstanbul'a götürülmesi gerektiğini ve orada ancak özel bir kanunla verilebileceğini belirtmiştir; yani kendisi bu usulsüzlükle bu malları Oppenheim'a bırakamayacağını bürokratik bir dille hükümete rest çekmiştir. Mehmet Celâl Bey, devamında konsoloslar aracılığıyla malların yurtdışına kaçırılmasına Dahiliye Nezaretinin göz yummak gibi bir girişimde- ki bunu da yerel idarecilerin meseleyi görmezden gelmelerini bekleyerek- bulunmalarını *asar-ı atikanın memâlik-i ecnebiyeye ihracı memnu olduğunda bu muvafakatla mutaharri ve kaşiflere fevka'n-nizam(kanun dışı) serbestçe imrar(geçiş) hakkı bahşedilmiş olur ki, bir defa bu kapı açılırsa bulunacak bilcümle asar-ı atikanın bila kayıt memâlik-i ecnebiyeye ihracına mümanaat imkanı bulunamayacağı derkârdır* (BOA.DH.İD.129/2-1-170-1) ifadesindeki gibi oldukça sert bir üslupla eleştirmiştir. Bu bir valinin üst makama karşı kullanabileceği neredeyse en son ifadedir. Mehmet Celâl Bey, kıymetli tarihi eserlerin yabancılara teslim edilmesinin halk tarafından nefretle karşılanacağını belirtmiş ve işlenecek bu suça ortak olmak istemediğini belirterek *bendenizi bu mecburiyetten kurtarmanızı rica ederim* (BOA.DH.İD.129/2-1-170-1) ifadesiyle gerekirse istifa edebileceğini yazmıştır. Bu meselede valinin serzenişini haklı çıkararak en dikkat çekici husus, başlangıçta bahsi geçen 11 tarihi eser dolu sandığın sayısının zaman içerisinde 19, 30, 34 ve 40'a kadar çıkmasıdır. Osmanlı topraklarında kazı yapan yabancı arkeologlar, hükümet yetkililerine çıkardıkları kıymetli tarihi eserlerin miktarını neredeyse hiçbir zaman tam olarak yansıtmamışlardır. Kazılardan ne kadar eser çıkarıldığı ancak yakalandıklarında ortaya çıkmıştır.

Oppenheim'in malları kaçırma girişiminin en somut kanıtı ortaya çıkardığı eserlerin bir kısmını (30-40 sandık) nazil olduğu otele ve kısm-ı diğerini konsolatonun bitişiğindeki depolara-mağazalara yerleştirmesidir (BOA.DH.İD.129/2-1-170-1). El konulan tarihi eserlerin gerektiği gibi kazı evi yerine otele ve konsolosluk depolarına saklanması, oradan istasyondaki vagonlara gizlice nakledilirken yakalanmaları gibi hadiseler yerel idarecilerin Oppenheim hakkındaki şüphelerini güçlü ve kendi cephelerinden haklı kılar. Bu noktada Valinin çetin mücadeleye girdiği söylenebilir; zira Vali Mehmed Celal Bey, el koydukları bu sandıkları Almanya baskısıyla serbest bıraktıkları taktirde bugüne kadar Beyrut gümrüğünde alıkoydukları 53 sandığı da teslim etmesi gerektiğini yazarak kızgınlığını üst makamlara açık bir şekilde iletmıştır. Yazının devamında ayrıca Baron'un muhtemelen bir mahalde saklanmış olan daha birçok sandıkların da sevkine çalışacağı konusundaki şüphelerini de eklemiştir. Aslında Celal Bey'in vurgulamak istediği şey, kaçırılmaya çalışılan bu eserlerin zapt edilmesi devletin hakkı ve devlet idarecilerinin de asli vazifesidir. Ancak Babıalı'nın bilinçli ya da kayıtsız tavrının Baron ve Alman yetkilileri oldukça cesaretlendirdiği anlaşılıyor. Bu nedenle Oppenheim bu malların serbestçe geçişine müsaade edilmesi yönündeki baskılarını gittikçe arttırmıştır. Vali Celal Bey de bunu anlamış olmalı ki tepkisini servet-i milliyemizin en kıymetli bir parçası olan asar-ı atikanın böyle pek açık surette kaçırılmasına müsaade edilmemesi gerektiğini ifade etmiş ve el koyduğu tarihi eserleri kontrolsüz bir şekilde yurtdışına naklinin mümkün olmadığını şimdiden arz etmeyi muvafık-ı basiret addeylemiştir.

Vali Celal Babıalı'ye gönderdiği şifreli mektubunda memuriyet sınırlarını da aşmayı göze alarak hükümetin Baron konusundaki tavrının kanunlara aykırı olduğunu açıkça belirtmiştir. Ona göre Oppenheim, *İstanbul ve Avrupa'da bilcümle mehafil-i aliyeye(devletin en üst kadamerlerine) kadar duhul edebilen bir hırsızdır; yani hem Osmanlı hem de Avrupa'da güçlü bağlantıları olan Oppenheim devletin en üst mertebelerine ulaşabilecek kadar etkili bir şahsiyettir. Buna rağmen vali, Mesruk (çalıntı) olan bir mal nerede bulunur ise alınır. Her hükümet gibi bizim de devlete aidiyetinden şüphe ettiğimiz emvâli gördüğümüz bulduğumuzda muayeneye selahiyetimiz vardır* diyerek ne kadar basiretli bir devlet adamı olduğunu kanıtlamıştır (BOA.DH.İD.129/2-1-172-1) Celal Bey'in canhıraş çırpınma ve çabaları İstanbul'da gereken karşılığı bulamamıştır (BOA.DH.İD.129/2-1-173-1). Yerel idarecilerin Oppenheim hakkındaki tüm olumsuz görüşlerine rağmen merkezi hükümet ısrarla onun bilim dünyasında oldukça saygın bir kişilik olduğunu ve Osmanlı'ya bir müze kazandırmak için her

türlü fedakarlıkta bulunan bir şahıs olduğunu vurgulamıştır.¹¹ Osmanlı açısından Oppenheim’ın hükümet aleyhinde çalışmadığı müddetçe tarihi eser kaçırmasının çok önem taşımadığı söylenebilir. Birinci Dünya Savaşı arifesinde iki ülke arasındaki askeri ittifak ve savaş ortamı asar-ı atika hırsızlığının Osmanlı cephesinde çok önemli bir şey olarak görülmediği anlaşılıyor. Siyasi varlığı tehlikeye düşen ve topraklarının büyük kısmını kaybetme riski altında Osmanlı hükümetinin tarihi eser kaçakçılığına çok fazla da kulak asmadığı açıktır. Nitekim Celal Bey’in Babıali’yi sert eleştiri ve ikazından dört ay sonra iki devlet arasındaki sıkı müttefikliğin valinin feryatlarını işitilmez hale getirdiği görülecektir.

Tüm bu anlaşmazlık konularına ek olarak bir diğer problem de çıkarılan arkeolojik eserlerin korunması görevinin kime ait olması gerektiği tartışmasıdır. Oppenheim, eserlerin kendi kontrolünde ve kendisinin tayin edeceği demiryolu şirketinde çalışan bir mühendisin kontrolünde olması gerektiğini düşünürken mahalli idareciler ise *asar-ı atika nizamnamesi mucibince asar-ı mekşufe müze malı olup bunların muhafazası da hükümet-i mahalliyeye aid olduğu* konusunda ısrarcı davranmışlardır; zira yerel idareciye göre Bağdat Demiryolu memurlarından olup ve bu işe taalluk ve münasebeti olmayan ve müzece tanınmayan bir adama verilmesi asla uygun değildir (BOA.DH.İD.129/2-1-176-1).

Oppenheim ve Osmanlı yerel idareciler arasındaki diğer bir anlaşmazlık da kazı izninin ne zaman biteceğine dairdir. Burada da Baron yine bildiğini okumuş ve kazı izninin bitişinin daha ileri bir tarih olduğunu Sefaret kanalıyla iddia etmiştir. Bu çelişkili durum her zaman olduğu gibi vali ve kaymakamın dikkatine kaçmayarak üst mercilere bildirilmiştir. Dikkat çeken diğer husus ise Baron’un yine sefaret üzerinden meseleleri çözme alışkanlığıdır. Normalde 1914 Mayıs’ında kazının bir yıl daha süreceği bilgisi verilmiştir (BOA.DH.İD.129/2-1-183-1). *Zor mutasarrıflığı... hafriyat müddetinin çoktan hitam bulunduğu bildirildiği halde Alman Sefareti* bu müddetin daha bitmediğini 11 Ağustos 1914 tarihinde sonlanacağı iddiasının herhangi bir delile dayanmadığını hükümet yetkililerine bildirmiştir (BOA.DH.İD.129/2-1-184-1). Tel Halef kazısının ilk aşaması Ağustos 1913’te tamamlanmıştı. Oppenheim’ın planlarına göre hafriyatın 1914-1915 kışında yeniden başlaması gerekiyordu; ancak I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi ve onun yeni bir misyon yüklenmesi planların ertelenmesine neden olmuştur. Oppenheim, Almanya’nın Milletler

---

¹¹ “Hafriyat-ı mezkûrda ihraç ettiği asar-ı atika bir müze teşkil edecek kadar çok ve kıymetli olduğu ve kendisi de bununla alem-i fende iftihar ettiği cihetle bu asarı aşairin ve hususan o havalide sakin Çeçenlerin tecâvüzâtından kurtarmak maksadıyla bazı fedakarlıklar ihtiyar etmekte olması” (BOA.DH.İD.129/2-1-132-1).

Cemiyetine katılmasından sonra 1927'ye kadar, savaş sonrası Fransız mandası olan Suriye'de kalan Tel Halef'e geri dönmek ve bölgedeki araştırmasına devam etmek için yetkililerden izin alabildi (Gossmann, 2013:126). Savaşa kadar asar-ı atika nizamnamesine bağlı olan bölge Osmanlı'nın bölgeyi kaybetmesiyle Beyrut merkezli Fransız eski eserler hukukuna tabi olmuştur (Al-Maqdissi, 2011:175).

SONUÇ

Sömürgeci Avrupa devletleri 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı coğrafyasında farklı bir araçla; yani arkeolojik kazılarla girerek siyasi rekabetlerini kültürel alana çekmişlerdir. Müzelerini Osmanlı topraklarında yaptıkları kazılarla, kaçırdıkları veya anlaşmalı olarak ülkelerine naklettikleri eserlerle doldurarak siyasi, kültürel ve teolojik alanda üstünlük elde etmeyi denemişlerdir. Bu bağlamda 19. yüzyıl, Avrupalı arkeologların Osmanlı coğrafyasında yoğun faaliyet ve rekabet alanına dönüşmüştür. Bu kavganın bir parçası da Oppenheim'dı. Alman hükümetinin diplomatik korumaya aldığı Oppenheim, kazılarını Osmanlı'nın merkezi gücünün dağılma aşamasında olduğu bir dönemde başlatmıştır. Rasulayn kazasının Tel Halef mevkiinde iki ülke arasında diplomatik bir probleme dönüşen Oppenheim kazıları, bir taraftan da Osmanlı'nın zayıflığını açıkça ortaya koymuştur. Sadece bu kazı üzerinden bile Osmanlı'nın içerisinde bulunduğu siyasi koşulların fotoğrafı çekilebilir.

Bu çalışma, bir taraftan merkez-taşra çelişkilerinin tarihi eserlerin yurtdışına kaçırılmasına kolaylık sağladığını, diğer taraftan tüm bu kaos ortamında bazı yerel idarecilerin tarihi eser kaçakçılığı ile canhıraş bir şekilde mücadele ettiklerini iddia etti. Bu savların kanıtlarını resmi yazışmalar üzerinden ortaya koydu. Bu iddiaların izleri sürülürken ortaya birbirini izleyen ve birbirinden beslenen iki sonuca varıldı. Bunlar; i) merkez-taşra ikilemi Oppenheim'in -Alman Sefareti baskısıyla- Osmanlı bürokratları tarafından yerel idarecilerin şikayetleri boşa çıkarılarak korunmasına neden olmuştur ii) bu durum da Oppenheim'in başına buyruk hareket etmesine ve tarihi eserlerin kaçırılmasına yol açmıştır. Oppenheim, Osmanlı Devleti'yle ilişkilerini kendi istediği tarzda yürütmüştür. Her icraatına bir kılıf uyduran Baron, yerel idarecileri ikna edememesine rağmen merkezdekilerin gücünü sürekli arkasına almayı bilmiştir. Ayrıca yurtdışına aşıracağı çok kıymetli arkeolojik eserleri özellikle diplomatik dokunulmazlık zırhından faydalanmak amacıyla Almanya Konsolosluğu namına göndermiştir. Oppenheim'a merkezden gösterilen müsamaha ve ihmalkârlığın tersine bölgede görev yapan vali ve kaymakamlar milli servet saydıkları eserlerin korunması adına her türlü özveriye göstermişlerdir; ancak bu çaba eserlerin kaçırılmasını sadece kısmi olarak

engellemiştir. Savaş arifesinde Osmanlı-Alman dostluğu bahanesi yerel idarecilerin çabalarını her seferinde boşa çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA.DH.İD.28-34/3-24

BOA.DH.İD.129-1-2

BOA.DH.ID.129/2-1-185-1

BOA.DH.İD.129/2-187-1

BOA.DH.İD.129/2-1-83

BOA.DH. İD.129/2-181-1

DH.İD.129/2-1-12-1

BOA.DH.İD.129/2-1-12-2

BOA.DH.İD.129/1-3

BOA.DH.İD.129/2-1-9-1

BOA.DH.İD.129/1

BOA.DH.İD.129/2-1-168-1

BOA.DH.İD.129/2-1-116-1

BOA.DH.ID.129/2-1-124-1

BOA.DH.İD.129-2-1-126-1

BOA.DH.İD.129/2-1-132-1

BOA. DH. İD.129/2-1-137

BOA.DH.İD.129/2-1-139

BOA.DH. İD-129/2-1-140-1

BOA.DH.İD.129/2-1-141-1

BOA.DH.İD.129/2-1-143-1

BOA.DH.İD.129/2-1-144-1

BOA.DH.İD.129/2-1-146-1

BOA.DH.İD.129/2-1-147-1

BOA.DH.İD.129/2-1-151-1

BOA.DH.İD.129/2-1-169-1

BOA.DH.İD.129/2-1-170-1

BOA.DH.İD.129/2-1-171-1
BOA.DH.İD.129/2-1-172-1
BOA.DH.İD.129/2-1-173-1
BOA.DH.İD.129/2-1-176-1
BOA.DH.İD.129/2-1-183-1
BOA.DH.İD.129/2-1-184-1
BOA.DH.İD.129/2-1-91-1
BOA.DH.İD.129/2/1-94
BOA.DH.İD.129/1-2
BOA.DH.İD.28-34
BOA.HR.İD.1445/46-14-1
BOA.DH.İD.1445/46-15-1
BOA.DH.İD.1445/46-15-1
BOA.HR.İD.1445/46-16
BOA.DH.İD.1445/46-19-1

Kitap ve Makaleler

- Avcı, R. (2015). Sömürünün ulaşım aygıtları: bağıdat demiryolu özelinde alman emperyalizmi. *Mukaddime*, 6(2), 263-282.
- _____. (2021). *Kurgu ile gerçeklik arasında alman oryantalizmi*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Bothmer, J. (2007). *Die gründungsgeschichte des tell halaf-museums*. (Doktora Tezi). *Fachbereich Politik- und Sozialwissenschaften am Institut für Publizistik- und Kommunikationswissenschaften der Freien Universität*. Berlin.
- Cholidis, N. (2011). *Die geretteten Götter aus dem Palast vom Tell Halaf*. Regensburg: Schnell & Steiner.
- Çal, H. (1997): Osmanlı Devleti'nde asar-ı atika nizamnameleri. *Vakıflar Dergisi*, 26, 391-400.
- Çelik, Z. (2016). *Asar-ı Atika. Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeoloji siyaseti*. (Çev. Ayşe Gür). İstanbul: KÜY Yayınları.
- Drüppel, K. ve Lehmann, C. (2009). Fire bombing of the Tell Halaf Museum in Berlin during World War II – reconstruction of the succession of events based on mineralogical investigations. *European Journal of Mineralogy*, 21, 443–456.
- Gossman, L. (2013). *The Passion of Max von Oppenheim: Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler*. <https://www.openbookpublishers.com/product/163/>

- Göl, H. (2020). *Max Von Oppenheim'in Tell Halaf Tutkusu.Osmanlı arkeolojisi ve Alman Weltpolitik'i*. Gece Kitaplığı.
- Karacakaya, S.F. (2020). *Max von Oppenheim'in Osmanlı Devleti'ndeki siyasi ve kültürel faaliyetleri (1886-1918)*. (YL Tezi). *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı*.
- Kon, K. (2012). Almanya'nın İslâm stratejisi mimarlarından Max Von Oppenheim ve bu konudaki üç memorandumu. *Tarih Dergisi*,53, 211-252.
- Al-Maqdissi, M. (2011). Max von Oppenheim zwischen Erfolg und Misserfolg-Aus unbekanntem Dokumente. Ed. Cholidis, N. (175-180). *Die geretteten Götter aus dem Palast vom Tell Halaf*, Regensburg:Schnell & Steiner,
- Oppenheim, M. v. (1933). *Tell Halaf. a new culture in Oldest Mesopotamia*.
- Oppenheim, M. v. (1908). *Der Tell Halaf und verschleierte Göttin*.
- Özbozdağlı, Ö. (2020). *Ortadoğu'nun yağmalanan hafızası: Almanların Ortadoğu'da arkeolojik faaliyetleri (1890- 1914)*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Teichmann, G. Ve Völger, G. (2003). *Faszination orient: Max von Oppenheim - Forscher, Sammler, Diplomat*. DuMont-Literatur-und-Kunst-Verlag.
- Teichmann, G. (2001). Grenzgänger zwischen Orient und Okzident. Max von Oppenheim 1860-1946. Ed. Teichmann, G. ve Vögler, G. *Faszination Orient. Max von Oppenheim:Forscher, Sammler, Diplomat*. (10-106).
- Yelbaşı, C. ve Akman, E. (2021). From 'brothers in religion' to 'bandits': Chechens in Mardin in the late Ottoman period, *Middle Eastern Studies*, 1-16.
- <https://www.orient-gesellschaft.de/forschungen/> (Erişim: 15.12.2021)
- An Oriental Adventure Max von Oppenheim and his Discovery of Tell Halaf 30 April – 10 August 2014
https://www.bundeskunsthalle.de/fileadmin/user_upload/01Ausstellungen/tell-halaf/pr_pm_tellhalaf_e.pdf (Erişim: 15.12.2021)
- <https://archiv.diplo.de/arc-de/das-politische-archiv/das-besondere-dokument/diplomatenreise-oppenheim-1899/228849> (Erişim: 15.12.2021)

YÖNETİMDE LİYAKAT İLKESİNİN SİYASETNAMELER ÇERÇEVESİNDEN ANALİZİ

Ferit İZCİ¹

Mehmet Şerif YILDIZ²

Öz

Liyakat ilkesi, hem etkin, başarılı, adil ve demokratik bir yönetimin hem de rasyonel işleyen bir personel rejiminin en asli unsurudur. Günümüzde olduğu gibi tarihte de pek çok devlet adamı ve düşünür, liyakat anlayışını geliştirmek ve liyakati temel bir yönetim ilkesi olarak tüm devlet işlerine hâkim kılmak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bazıları liyakat ilkesini, adil bir yönetimin temel taşı olarak ön plana çıkarırken, bazıları da devlet işlerinin düzgün bir şekilde yerine getirilmesi ile demokratik bir yönetim sergilemenin en birincil şartı olarak ifade etmiştir. Bu çalışmada Türk ve İslam siyasi düşüncesinde liyakat ilkesinin önemini tartışmak üzere Farabi, Maverdi, Nizamülmülk ve Koçibey'in eserleri üzerinden bir içerik analizi yapılmaktadır.

Anahtar Kelime: Liyakat İlkesi, Yağma Sistemi, Türk ve İslam Siyasi Düşüncesi, Siyasetname.

¹Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, ferit.izci@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6383-1280.

²Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: mehmetserifyildiz@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4215-2558.

ANALYSIS OF THE PRINCIPLE OF MERIT IN MANAGEMENT FROM THE FRAMEWORK OF SİYASETNAME

Abstract

The principle of merit is the most fundamental element of both an effective, successful, fair and democratic administration and a rationally functioning personnel regime. Many statesmen and thinkers in history as well as today have made great efforts to develop the understanding of merit and to make merit dominate all state affairs as a basic management principle. While some emphasized the principle of merit as the cornerstone of a fair administration, others expressed it as the primary condition for a democratic administration with the proper performance of state affairs. In this study, a content analysis is made on the works of Farabi, Maverdi, Nizamülmülk and Koçibey in order to discuss the importance of the principle of merit in Turkish and Islamic political thought.

Keywords: Principle of Merit, Spoils System, Turkish and Islamic Political Thought, Siyasetname.

GİRİŞ

Liyakat kavramı, genelde yönetim işinin ve özelde ise personel rejiminin en temel unsuru olmasına karşılık, tarihsel süreç içerisinde bir bütün olarak değerlendirildiğinde, üzerinde uzlaşma sağlanamayan temel sorun alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü devleti yönetenler personel alımı yaparken liyakat, sadakat ve siyasi yakınlık gibi pek çok kriteri esas alabilmektedirler. Dolayısıyla kimin istihdam edilmesi gerektiği toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılık arz eden hassas bir konu olarak ön plana çıkmaktadır.

Liyakat ilkesinin özü, doğru kişiyi doğru işe yerleştirmek iken; liyakatin karşıtı olan kayırmacılık sisteminde sadakat, siyasi yakınlık ve nepotik ilişkiler ağır basmaktadır. Ancak kamu sektörünün yapısı ve kamusal hizmetlerin niteliği her anlamda yetkin ve ehil kişilerin istihdamını gerekli kıldığından, rasyonel işleyen bir kamu yönetimi sisteminde sadakat ve siyasi yakınlık gibi kavramlara yer olmamalıdır. Eğer liyakat esas alınmaz ve yetenekli kişilerin kamu görevlerine girebilmesinin önü açılmazsa, bundan en büyük zararı doğrudan kamu yönetimi ve kamu hizmetlerinden yararlanan vatandaşlar görecektir.

Sayan (2009, s. 223)'a göre kamu hizmetine girişin kur'a sisteminden başlayan ve sınav sistemine kadar gelen uzun bir tarihsel geçmişi vardır. Günümüzde de kamu hizmetine girmede dünyada çeşitli yöntemler uygulanmaktadır. Bunlar; personelin halk tarafından seçimi, siyasal kayırmacılık sistemi ve sınav yöntemidir. Fakat bu yöntemlerden hangisi uygulanırsa uygulansın, bugün üzerinde uzlaşılan tek nokta, kamusal görevlere görevini en iyi şekilde yerine getirebilecek olan ehil kişilerin seçilmesi gerekliliğidir.

İyi işleyen bir personel yönetimi sistemi kurmak için, liyakat ilkesinin uygulanabilirliğini sağlamak gerektiği konusu tartışmasız olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, personel sisteminin başarı derecesi, liyakat ilkesinin ne derece başarılı uygulandığına göre değişmektedir. Liyakat ilkesinin tarihi gelişimi incelendiğinde ise, bürokratik yönetim geleneğine sahip ülkelerdeki personel rejimini iyileştirme çabalarının, aslında liyakat ilkesinin uygulanabilirliğini sağlamaya yönelik olduğu görülecektir. Bu sebeple liyakat ilkesinin, personel yönetiminin diğer konularının başarı derecesini de etkileyen ve belirleyen bir konumda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Aykaç, 1990, s. 108).

Kamu veya özel olsun bütün örgütlerde, işgören dediğimiz çalışan personelin çok büyük bir önemi vardır. Eğer çalışan personel gerçek anlamda işlerinin ehli kişiler ise çalıştıkları örgütler de başarılı çalışmalara imza atarlar. Tecrübe ile sabittir ki örgütün sahip olduğu insan, para, malzeme, yer ve zaman gibi kaynaklar aynı olduğu halde, örgütün sahip olduğu yönetici ve personel profiline göre başarı oranı da farklı zamanlarda farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. İmkânlar aynı kaldığı halde başarının farklı düzeylerde gerçekleşmesinin asıl nedeni, personelin sahip olduğu niteliklerdir. Örgütün başarılı olması, yönetici ve personelin niteliğine ve başarısına bağlı olduğuna göre personelin seçiminde çok titiz davranmak gerekecektir. O zaman yapılması gereken şey, gerçekten ihtiyaç olan görevler için personel alımı yapmak, bunu yaparken de adama iş bulma amacı ile değil, işe adam bulma gayesi ile hareket etmektir (Tortop, 1997, s. 16).

Bu çalışmada, öncelikle liyakat kavramı, liyakat ilkesinin önemi ve liyakatin kurumsallaşmasını engelleyen unsurlar ele alınmıştır. Daha sonra liyakatin tarihsel gelişim seyrini Türk ve İslam devletleri özelinde incelemek ve değerlendirmek üzere Farabi, Nizamülmülk, Maverdi ve Koçibey'in yazdıkları eserler liyakat konusu bağlamında detaylıca analiz edilmiştir. Çalışmanın kapsamında Farabi'nin 'İdeal Devlet', Nizamülmülk'ün 'Siyasetname', Maverdi'nin 'Yönetimin Esasları' ve Koçibey'in 'Koçibey Risalesi' adlı eserleri değerlendirilmeye alınmış, düşünürlerin yazdıkları diğer eserleri ise çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bu eserler incelenirken, her bir düşünürün liyakati ne şekilde ele aldığı, güçlü ve adil bir devlet yönetimi ile liyakati ne ölçüde bağdaştırabildiği, liyakat için ne tür ölçütler tespit ettiği vb. hususlar göz önünde bulundurularak içerik analizi yapılmaya çalışılmıştır.

1. LİYAKAT KAVRAMI

Liyakat, "insanın görevini başarılı bir biçimde yapabilme gücü" olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda "layık, uygun ve yeterli olma" anlamlarını da taşımaktadır (Kayar, 2020, s. 86). Liyakatli olan kimseye ise layık kişi denir. Liyakat, "bir görevi başarıyla yapabilme

gücü” olarak tanımlanırken; layık olma ise “nitelikleri, eylem ve davranışları ile bir şeyi elde etmeye hak kazanma” anlamını taşımaktadır. Bu anlamda, liyakatin temelinde her zaman bir “hak ediş” vardır (Şen, 1995, s. 77). Eryılmaz (2015, s. 326) ise liyakati, göreve girişte ve hizmet içindeki ilerlemelerde, bilgi, görgü ve diplomanın esas alındığı bir ilke olarak tarif etmektedir.

Türk hukuk mevzuatında da liyakat ilkesine yer verilmiştir. Anayasa’da “Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez (1982 Anayasası, Md. 70).” hükümleri yer almaktadır. Burada ifade edilen ‘görevin gerektirdiği nitelikler’, kişinin söz konusu göreve uygun olup olmadığını belirleyen liyakatidir (Eryılmaz, 2015, s. 333-334). Devlet Memurları Kanunu (DMK) ise doğrudan liyakat ilkesinin çerçevesini çizmektedir. DMK’nın 2. Maddesine göre liyakat ilkesi, Devletin kamu hizmetlerine girmeyi, sınıflar içinde ilerleme ve yükselmeyi, görevin sona erdirilmesini liyakat sistemine dayandırması ve bu sistemin eşit imkânlarla uygulanmasında Devlet memurlarını güvenliğe sahip kılmasıdır. Kamu Yönetimi Sözlüğü ise liyakati bir sistem olarak tanımlamaktadır. Sözlüğe göre (Bozkurt vd. 1988) liyakat sistemi, kamu hizmetlerine girişin, hizmet içinde ilerleme ve yükselişin, her türlü görevlendirme ve yükselişin, tüm yurttaşlara açık olarak yalnızca göreve uygunluk, yeterlik ve başarı ölçütüne dayandırıldığı bir sistemdir. Ayrıca bu sistem, hizmet gerekleriyle bağdaşmayan her türlü ayrımcılığın ve kayırmacılığın karşıtı bir yapıyı ifade eder.

Liyakatin iki yönü bulunmaktadır; birincisi, işe almada liyakatin sağlanması; ikincisi, mevcut personel arasında, yönetsel iş ve işlemlerde liyakatin esas alınması. Liyakatin hâkim olduğu personel rejimlerinde de, hem hizmete girişte hem de meslek içinde ilerlemede sadece kişinin bilgisi, yeteneği ve ehliyeti esas alınmaktadır. Yetenekli kişileri tespit etmek ise, fırsat eşitliği sunmak suretiyle aday olan herkesi sınava tabi tutmayı gerekli kılmaktadır. Objektif kriterler tesis etmek suretiyle adayları sınava tabi tutmak ve böylece hizmetin gerektirdiği niteliklere en uygun adayı işe almak ya da mevcut personelin terfi işlemlerini gerçekleştirmek, liyakat ilkesinin özünü oluşturmaktadır.

Adal (1968, s. 103; Akt. Aykaç, 1990, s. 94)’a göre liyakat sisteminde kamu personelinin göreve çağırılması, göreve alınması, ilerleme ve yükselmesi, yerinin değiştirilmesi, görevden uzaklaştırılması ve görevden çıkarılması konularında personelin ahlaki vasıfları, bilimsel ve mesleki yetenekleri ile görevdeki başarıları esas alınmaktadır. Ayrıca liyakat sisteminde,

bahsedilen tüm bu iş ve işlemler, objektif ve adil hukuk kuralları ve metotları çerçevesinde sorumlu ve yetkili kişi ve kuruluşların yönetimi ve gözetimi altında gerçekleşmektedir.

Kamusal hizmetler 'tarafsız' ve 'eşitlik içinde' yürütülmelidir. Bunlar, nesnel ölçütlerdir. Eğer bunların yerine öznel ölçütler konulursa, her iktidar değişiminde kamu hizmetlerinin sürekliliği ve devamlılığı ortadan kalkmış olur. Bununla birlikte idarenin varlığını devam ettirmesi için kamu hizmetlerinin etkin ve verimli bir biçimde yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu yüzden anılan kamusal hizmetleri yürütecek kamu görevlilerinin de yeterli ve ehliyetli olmaları şarttır (Akgüner, 2016, s. 38).

Liyakat, kamu personel yönetiminin en temel ilkelerinden birisidir. Modern personel rejimleri de, büyük ölçüde bu ilke esas alınarak düzenlenmiştir. Siyasal kayırmacılık sisteminin olumsuzlukları neticesinde, uzun bir tarihi tecrübeden sonra ortaya çıkan liyakat sistemi, neredeyse bütün gelişmiş ve demokratik ülkelerin personel sistemlerinde uygulanmaktadır (Şen, 1995, s. 77). Bu bağlamda liyakat sistemi, kamu hizmetlerinin gerekleriyle bağdaşmayan her türlü kayırmacılığın ve ayrımcılığın karşısında konumlandırılmaktadır.

Yağma sisteminin karşıtı olan liyakat sisteminde, kişinin siyasi referanslarına göre değil, görevin gerektirdiği niteliklere sahip olmasına göre istihdamı ve görevde yükselmesi söz konusudur (Uz, 2011, s. 59). Kayırma/yağma sisteminde (Spoils System) ise iktidarın değişmesi ile birlikte memurlar da değişmektedir. Kişi, görevin gerektirdiği niteliklere göre değil siyasi referanslara göre istihdam edilmektedir. Benzer şekilde terfi işlemlerinde ve diğer personel uygulamalarında da ağırlıklı olarak siyasi referanslar esas alınmaktadır. Uygulamada bu sistem, memurluğa giriş ve ilerleyişte siyasal kayırmanın, memuriyetlerin bir savaş ganimeti gibi yağmalanmasının, siyasal ödüllendirmenin ve partizan kadrolar oluşturmanın yolu, yöntemi olmuş; bunların teorik temellerini teşkil etmiştir (Güran, 1980, s. 85). Adeta siyasal yandaşları ödüllendirmenin ve partizan kadrolar tesis etmenin en temel aracı olarak kullanılan bu sistemde kadrolar, siyasi iktidarın plan ve programını gerçekleştirme aracına dönüşmektedir (Kayar, 2020, s. 86). Bu sistemin savunucularına göre siyasal yağma sistemi, siyasal partileri ayakta tutmakta ve dolaylı bir biçimde demokrasiye katkı sunmaktadır. Çünkü demokrasi, siyasal partiler olmaksızın varlığını devam ettiremez. Siyasal partiler ise yandaşları ile birlikte ayakta kalır. Yani bir siyasi parti, yandaşlarına verdiği sözleri tuttuğu ölçüde ve onlarda bir umut uyandırması nispetinde varlığını devam ettirebilir. Bunun için en uygun araç ise memurluk kadrolarının parti yandaşlarına dağıtılmasıdır. Böylece, memurluk kadrolarının partiye hizmet edenlere ödül olarak dağıtılması, parti taraftarlarını isteklendirir ve partiye olan bağlılıklarını artırır (Şen, 1995, s. 80). Ancak sonuç olarak, yağma sistemi ile

birlikte kuralları rasyonel bir biçimde dizayn edilen ve rasyonel bir biçimde işlenmesi beklenen kamu personel rejiminin rasyonellikten tamamen uzaklaştığı, liyakatin bir kenara atıldığı, memurluk mesleğinin siyasileştirildiği zayıf ve etkin olmayan bir sistem inşa edilmektedir.

2. YÖNETİMDE VE İNSAN KAYNAKLARINDA LİYAKATİN ÖNEMİ

Kamu hizmetlerinin etkin bir biçimde ve layıkıyla yerine getirilmesi açısından yetkin personel istihdamının önemi tartışmasız büyük bir etkiye sahiptir. Liyakat esas alınmadan yapılan atamaların en kötü neticesi kamu hizmetlerinin sunulmasında etkinliğin, kalitenin ve verimliliğin düşmesidir. Bu durum, aynı zamanda kamu kaynaklarının israf edilmesi anlamına gelmektedir. Çünkü yetkin ve liyakatli olmayan personelin hem performansı düşük olacak hem de kaynakları etkin kullanma becerisinden yoksun olduğundan, bu kaynakları nerde ve nasıl kullanacağını tam olarak bilemeyecektir. Sonuç olarak kamusal kaynaklar doğrudan ya da dolaylı bir biçimde heba edilmiş olmaktadır.

Yeterlik ilkesi ile birlikte kamu görevlileri işe alınırken ve alındıktan sonraki memuriyet hizmetlerinde keyfi ve kişisel takdirlerden uzak bir değerlendirme şansına sahip olmaktadırlar (Tortop, 1997, s. 18). Bu anlamda liyakat ilkesi, personel rejiminde objektif, adil ve şeffaf bir değerlendirme sistemi geliştirmeyi ve bunu kurumsal hale getirmeyi kolaylaştırmakta, aynı zamanda nepotizm ve siyasal kayırmacılık gibi vatandaşların devlete ve kamu görevlilerine olan inancını yitiren kötü uygulamaların ortadan kaldırılmasına ön ayak olmaktadır. Böylece hem memurların idareye olan inançları artmakta hem de personelin motivasyonu yükselmiş olmaktadır.

Personel rejiminde liyakatin yerleşmesi ile birlikte dil, din, ırk, cinsiyet ve siyasi görüşe dayalı ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve demokratik değerlerin kökleşmesi de kolaylaşmaktadır. Ancak, liyakat ilkesi olmadan demokratik değerlerin bir toplum içerisinde yerleşmesi güçleşir hatta bazen imkânsız hale gelebilir. Çünkü güçlüünün söz sahibi olduğu, kayırmacılığın hüküm sürdüğü, nepotizmin egemen olduğu bir toplumda demokrasiden ve demokratik değerlerden söz etmek anlamsızdır.

Benzer şekilde liyakat esaslı işe alım ile personel yönetiminde iş ve işlemlerin liyakate dayalı olarak gerçekleştirilmesi, hukuk devleti ilkesine de katkı sunmaktadır. Çünkü liyakat, her şeyden önce bir hak ve hukuk meselesidir. Kişilerin hakkını ve emeğini koruma davasıdır. Devletin tarafsız davrandığının ve vatandaşlar arasında ayrımcılık yapmadığının en önemli göstergelerinden biri, liyakatin tüm devlet işlerinde hâkim kılınmış olmasıdır.

Liyakat kavramı, idarenin ihtiyaçları ve beklentileri ile adayın bilgi, beceri, deneyim ve kabiliyetlerinin mümkün olduğunca yüksek oranda örtüşmesine işaret ettiğinden (Uz, 2011, s. 59-60), liyakat ilkesinin tam anlamıyla uygulanması, kamu yönetiminde başarı oranını arttırmaktadır. Bu ilkenin adil ve dengeli ücret uygulaması ile birlikte tamamlanması halinde çalışanlar yaptığı işte uzmanlaşmayı ve hayatını bu işe adamayı her şeye yeğlerler. Çünkü personelin en çok hoşlandıkları yöntem, kuralların nesnel bir biçimde herkese eşit düzeyde uygulanmasıdır. İnsanlar, ayrıcalıklı iş ve işlemlerden hoşlanmazlar. Bu yüzden, kuralların herkese eşit uygulandığını gördüklerinde, bu kurallar sebebi ile geçici olarak mağdur olsalar bile, seve seve bu kurallara uymaya razı olmaktadır (Tortop, 1997, s. 20).

3. LİYAKATİN KURUMSALLAŞMASINDA ENGELLER

Liyakat ilkesi, adil bir yönetimin ve başarılı personel uygulamalarının vazgeçilmez unsuru olmasına karşın, bu ilkenin kurumsallaşması ile politikacılar, vatandaşlar ve kamu görevlileri tarafından benimsenmesinin önünde pek çok engel bulunduğu gözlenmektedir. Genel olarak personel rejiminin, özelde ise liyakat ilkesinin kurumsallaşmasının önündeki en büyük engellerden biri siyasi iktidarların bu konuda adım atmakta isteksiz davranmalarıdır. Güran (2004, s. 288)'a göre tüm siyasiler ve siyasi partiler muhalefetteyken memurlara ilişkin ciddi ve dikkate alınacak eleştiri ve öneriler getirebilmektedir. Ancak, aynı muhalefet partisi ya da siyasetçi iktidara geldiğinde bu öneri ve vaatlerini hatırlamamak gibi bir zafiyetin içinde düşmektedirler. Bunun en önemli sebebi şudur; her siyasetçi ve siyasi parti iktidara, seçmenden oy aldıkları programlarını yani vaatlerini tatbik etmek üzere gelmektedir. Bu programlarını ise ancak yönetsel kadrolar ile gerçekleştirebilirler. İşte sorun burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü siyasetçiler, programını gerçekleştirirken belli bir rasyonellik, objektiflik ya da yasallık içinde hareket etmekten ziyade kişisel, partizanca ve mutlak itaat bekleyen buyurgan bir tavır ve tutum içine girmeye başlamaktadır. Nihai olarak da bu isteklerine uymayan ve kendilerine destek olmayan kamu personelini istememektedir.

Türkiye'de liyakat ilkesi ilgili düzenlemelere, anayasa ve ilgili kanunlarda yer verilmiştir. Özellikle 1982 Anayasası liyakate ilişkin temel ilkeleri açıkça belirtmiştir. Ancak Şen (1995, s. 92)'e göre kanun ve yönetmeliklerin, anayasada belirtilen bu temel prensiplere uygun olarak düzenlenmemiş olması, uygulamada pek çok aksaklık ve soruna yol açmaktadır. Bu sebeple, liyakat ilkesinin, kamu personel yönetiminde kalıcı ve etkin olmasının, ancak sağlam bir hukuki düzenleme ile mümkün olacağı söylenmektedir.

Liyakatin yerleşmesi için hukuki düzenlemeler çok önemli bir etken olmakla birlikte, bu düzenlemeleri hayata geçirecek siyasi ve idari kadroların, iradelerini bu yönde ortaya

koymaması veya bu konuda isteksiz davranmaları da liyakat ilkesi için büyük bir engel teşkil etmektedir. Örneğin Sezer (2003, s. 154)'e göre Türk pozitif hukukunda kamu görevliliğine giriş ve yükselmede kariyer, sınıflandırma ve liyakat ilkeleri benimsenerek tarafsız bir memuriyet sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak uygulamada, özellikle siyasal iktidar değişikliklerinde önce üst düzeyde, daha sonra da alt kademelere inerek kamu görevlileri arasında büyük değişimler yaşanmaktadır. Demek ki liyakat için sadece yasal çerçeveyi oluşturmak yetmez, bunu destekleyecek ve uygulayacak sağlam bir siyasi iradenin bulunması da şarttır.

Güran (2004, s. 292) ise liyakat ilkesi ile birlikte kariyer ilkesinin bulunmasının adeta bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir. Yani kariyer ilkesi olmaksızın liyakat ilkesinin tek başına etkili olamayacağını açıkça belirtmektedir;

“Liyakat ilkesi tabii her şeyi çözmeye yetmiyor. Bununla etle tırnak gibi yapışık olan ilke kariyer ilkesidir. Bunlar birbiriyle karşılıklı etkileşim içindedirler. Dünya tecrübesi göstermiştir ki, teminatsız nitelikli memur bulmak olanağı çok zayıftır. Memurluğu meslek olarak seçmiş, memurlukla hayatını götürmek isteyen, emeği ve enerjisi memurluğa vermeyi kendisine yol olarak seçmiş olan, sürekli nitelikli eleman seçmek ve tutmak için bir güvence lazım (Güran, 2004, s. 292).”

Benzer şekilde Aykaç (1990, s. 106-107) da yeterlik ilkesinin, personel yönetiminin en önemli temel taşlarından biri olduğunun genel olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Ancak yazara göre, yeterlik ilkesinin gerçekleştirilebilmesinin önkoşulu niteliğini taşıyan eşitlik, açıklık ve personel değerlendirmesi ilkelerinin yeterince önemsenmemesi, yeterlik ilkesinin uygulanabilirliğini önemli ölçüde azaltmaktadır. Personel yönetimi sisteminin temel unsurları durumunda olan bu ilkelerin, sistem bütünlüğü içerisinde uyumlu ve dengeli olmaması, sistemden beklenen çıktıların istenen nitelikte olmamasına sebep olmaktadır.

Liyakat ilkesinin ideal ve istenen bir biçimde uygulanması, toplumun sosyal, siyasi, ekonomik yapısı ve olanakları, bürokrasiye bakış açısı ile doğrudan ilişkilidir. Eğer bu etmenler, belirli bir uyum ve denge içinde değilse liyakat sistemini devam ettirmek ve geliştirmek çok güç olur, hatta imkânsız hale gelir (Şen, 1995, s. 82). Örneğin Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik ve siyasal çöküş döneminde liyakat ve kariyer ilkelerine dönüş özelemleri sık sık dile getirilmiştir. Padişahlara sunulan ıslahat layihalarında liyakat çağrısı önemli bir yer

tutmaktadır. Gerçekten, o dönemlerde sık sık adam kıtlığından (kaht-ı rical) söz edilmesi ise bir rastlantı değildir (Tutum, 1980, s. 96).

Yukarıda ifade edilen engeller ya da güçlükler de eklendiğinde liyakatin etkin bir biçimde uygulanmasının önündeki engeller genel olarak şu şekilde sıralanabilir;

- Liyakat ilkesine ilişkin yasal düzenlemelerin eksikliği ya da yokluğu,
- Siyasi ve idari kadroların yasal düzenlemelerle tanımlanan ve desteklenen liyakat ilkesini uygulamak konusunda isteksiz davranması,
- Kayırmacılık (siyasi, idari, bireysel vb. sebeplerle),
- Dil, din, ırk, cinsiyet ve siyasi görüşe dayalı ayrımcılık,
- Toplumun siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı ile liyakate bakış açısı,
- İdareye tanınan takdir yetkisinin, keyfi uygulamalara yol açması,
- Yetişmiş insan kaynağını bulmada yaşanan zorluklar,
- Personelin işe alınmasında yetkili kılınan kişilerin, istihdam edilecek adaylardan menfaat elde etme beklentisi,
- Adayların rüşvet teklif etmesi.

Bu engellerden birinin dahi ortaya çıkması ile rasyonel ve etkin işleyen bir kamu personel rejimini tesis etmek güçleşir, hatta bazen imkânsız hale gelebilir. Ya da kurumsallaşmış ve etkin işleyen personel rejiminin yozlaşmasına yol açabilir. Sonuç olarak “liyakat” personel yönetiminin en temel ilkelerinden birisidir ve eğer bu ilke tam olarak hak ettiği değeri görmez ya da personel uygulamalarında ihmal edilirse, personel rejiminin adeta baştan sona dejenere olmasına ve kamu yönetiminin bir bütün olarak yozlaşmasına yol açacaktır.

4. FARABİ, NİZAMÜLMÜLK, MAVERDİ VE KOÇİBEY’İN DÜŞÜNCELERİ ÜZERİNDEN LİYAKAT İLKESİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Tarih boyunca toplumlar ve medeniyetler bilgiye ve bilgin insanlara önem verdikleri ölçüde güçlenerek daha çok ilerleme kaydetmişlerdir. Bilgiden ve bilgin insanlardan uzaklaştıkları ölçüde ise zayıflamış ve bozulmaya yüz tutmuşlardır. Bazen de yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Türk ve İslam siyasi düşünce geleneğinde de istisnaları olmak kaydıyla genel olarak devleti yönetenler ilme ve bilge insanlara her zaman saygı duymuşlardır. İlim adamlarının ihtiyaçlarını karşılayarak ve önlerindeki engelleri kaldırarak ilmin daha da gelişmesine destek olmaya gayret etmişlerdir. Zaman içerisinde devleti yönetenler, bilge

insanları ve tecrübeli devlet adamlarını çağırıp, devletin gidişatına dair eserler yazmaları talebinde bulunmuşlardır. Bilge insanlar ve tecrübeli devlet adamları da yönetim, adalet, halk, ordu, maliye ve farklı pek çok konuyu büyük bir ustalıkla kaleme almış ve bu konulardaki düşüncelerini, dönemin büyük padişahlarına bile çekinmeden ifade etmişlerdir. Türk ve İslam devletlerinde önemli bir gelenek haline gelen bu uygulama çerçevesinde ortaya çıkan eserler ise ‘Siyasetname’, ‘Öğütname’, ‘Adaletname’ ve ‘Nasihatname’ gibi isimlerle anılmaya başlamıştır.

Siyasetnâmeler, İslam dünyasında 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılmaya başlanan eserlerdir. Müslümanlar Fars, Hind ve Grek kültürleri ile temasa geçtikleri bir dönemde, kendilerinden farklı birikimleri olan bu kültürlerin tecrübe ve bilgi birikimlerinden yararlanmaya çalışmışlardır. Farsça, Hindçe, Sanskritçe, Yunanca, Süryanice, Nebâtî dili ve İbrânîce’den Arapça’ya yapılan tercüme vasıtasıyla bu kadim kültür ve medeniyetlerin bilgi birikimleri İslam kültürüne aktarılıp, Müslüman bilginler tarafından kullanılmıştır. Tarih ve Siyasetnâme yazarları, en başta Fars tarih ve siyaset geleneği olmak üzere Hind hikmetinden ve Yunan filozoflarının ideal devlet düşüncesine dair sözlerinden esinlenerek yazılar kaleme almışlardır. Siyasetnâmelerin klasik kaynaklarını, bir anlamda İran krallarının hayat hikâyelerini anlatan Hûdâynâme, Âyinnâme gibi eserlerle, Abbâsîlerin ilk devirlerinde idarecilik görevi yapan Bermekîler ve İbnü’l-Mukaffa gibi Fars kökenli devlet adamlarının eserleri ve tecrübeleri; Nüşirevân, Hüsrev Perviz, Behram Gûr, Büzürgmîhr gibi idarecilerin, siyaset sanatı ve ahlakına dair hikmetli sözleri; Hind filozof ve krallarının siyasî tecrübeleri ile Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi Yunan filozoflarının; Galen ve Hipokrat gibi tabiplerin ve başta Büyük İskender olmak üzere Rûm krallarının ve devlet adamlarının siyasi tecrübelerini içeren bilgiler ve sözler oluşturmaktadır. Ayrıca İslam öncesi Arap krallarının hikâyeleri ve siyasi tecrübeleri ile Uzakdoğu Çin kültürüne mensup filozof ve hükümdarların siyasete dair kuralları ve uygulamaları da Siyasetnâmelerin klasik kaynakları arasında sayılmaktadır. Farklı kültürler tarafından o zamana kadar geliştirilmiş bilgi, birikim ve tecrübe Müslüman bilginler tarafından İslamî anlayışla sentezlenerek Siyasetnâme türü eserlerin ilk kaynaklarını oluşturmuş; Siyasetnâmelerdeki siyaset sanatı ve yönetim anlayışı üzerinde de çok önemli derecede etkileri olmuştur (Adalıoğlu, 2004, s. 17).

Bu eserlerde, adalet, şecaat, cömertlik, cesaret gibi konular ayrı ayrı mevzular olarak ele alınır ve yazar bu yazma işini bir fırsat bilerek padişahlara, vezirlere ve diğer devlet adamlarına öğütler verir. Ancak, siyasetnamelerin odak noktası ahlak olduğundan, sadece hükümdarlara

ve vezirlere değil herkese hitap etmektedir. Bu açıdan, siyasetnameler genel olarak ahlaki eserler arasında sayılmaktadır. Zaten siyasetnamelerin çoğu nasihatname sayılmakta ve "Nasayihu'l-mülük" gibi adlar taşımaktadır (Levend, 2022, s. 171).

Maverdi, Nizamülmülk ve Koçibey'in yazdıkları kitaplar, siyasetname yazma geleneğinin en önemli eserlerinden kabul edilmektedir. Çalışmamızda bu üç düşünürün eserleri ile birlikte büyük bir filozof olan Farabi'nin liyakat ilkesine dair düşüncelerini değerlendirmek üzere 'İdeal Devlet' isimli eseri de incelenmiştir. Farabi'nin 'İdeal Devlet'i, liyakat ilkesi için teorik ve felsefi bir yaklaşım sergilemesi bakımından incelemeye değer çok önemli bir şaheserdir. Maverdi'nin düşünceleri ise İslam siyasi düşüncesi ve yönetim anlayışında liyakatin önemini kavramak açısından dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi, Büyük Selçuklu Devleti'nin; Koçibey'in Risalesi ise Osmanlı devletinin yönetim anlayışında liyakat ilkesinin ne şekilde uygulandığını ortaya koyan, aynı zamanda da siyasetname geleneğinin iki büyük örneği olarak her zaman önemini koruyan eserler olarak göze çarpmaktadır.

4.1. Liyakat Konusuna Teorik Bir Bakış; Farabi'nin İdeal Devlet'inde Yöneticilik

Farabi'nin İdeal Devlet (El-Medinet-ül Fadıla) adlı eseri, Türk-İslam siyasi düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle, toplum-devlet ve yönetici-halk ilişkilerini kendi felsefi görüşleriyle inşa etmesi eserin özgünlüğünü ve önemini arttıran başlıca unsurlardan birisidir (Demirel, 2014, s. 359). Klasik Yunan felsefesi İslam yönetim düşüncesini uzlaştırmaya çalışan bir filozof olan Farabi, Platon ve Aristoteles'in kurmuş oldukları siyaset felsefesini İslam düşünce yapısı ile bağdaştırmıştır. Böylece kendisinden sonra gelen diğer filozofları da inşa ettiği bu düşünce sistemi ile etkilemeyi başarmış biri olarak tanınmaktadır (Altıntop, 2016, s. 49). Farabi'nin siyaset felsefesinin ana temasında erdemli şehir bulunmaktadır. Erdemli şehrin esas amacı ise mutlak saadettir. Farabi'ye göre, en iyi devlet gerçek adaletle dayanır ve adalet her değerın özünü oluşturan zaruri bir unsurdur. Erdemli şehrin yöneticisi ise politik güçle felsefi bilgeliğe sahip olan ilk başkandır (Demirel, 2014, s. 358). Bu sebeple, Farabi'nin ideal devletinde en önemli konumda bulunan kişi erdemli şehrin ilk başkanı ve onun yerine geçecek olan ikinci başkandır. Ancak erdemli şehrin yetkinliği veya eksikliği noktasında en önemli rolü ilk başkan üstlenmektedir. İlk başkan erdemli biri ise devlet de erdemli olacak, ilk başkan kusurlu biri ise devlet ve toplum da kusurlu olacaktır. Mutluluğa götüreceği yolu gösteren kişi de yine erdemli devletin erdemli başkanı olacaktır (Karakuş, 2020, s. 190).

Farabi, “İdeal Devlet” adlı eserinde genel olarak erdemli bir şehrin, erdemli bir toplumun ve erdemli bir dünyanın nasıl yönetilmesi gerektiğini açıklamaktadır. Bu anlamda özellikle şehri, toplumu (ülkeyi) ve dünyayı yönetecek olan kişinin nasıl biri olması gerektiğine dair düşüncelerini açıkça ortaya koymaktadır. Erdemli şehrin yöneticisi ile ilgili düşüncelerini ayrıntılı bir biçimde aktarırken; yöneticinin altında konumlandığı yardımcılara ve diğer kademelerdeki çalışanlara ilişkin ise genel bir perspektif çizmektedir.

Farabi (2020, s. 103)’ ye göre yöneticilik iki şeyle olur. Yöneticilik yapacak kişi; ya yaratılışı ve tabiatı gereği yöneticiliğe kabiliyeti olmalı; ya da o kişi, yöneticilik ile ilgili yetenekleri sonradan kazanmış olmalıdır. Fakat ikinci durumda bahsettiği ‘yöneticilik kabiliyetlerini sonradan kazanma’ durumuna da açıklık getirmektedir. Ona göre ancak doğuştan kendisine yöneticilik yeteneği verilmiş kişiler, sonradan bu yeteneklerini geliştirip ortaya çıkarabilirler.

Erdemli şehrin yöneticisi, bir başka insanın hükmü veya yönetimi altına girmesi mümkün olmayan kişi demektir. Çünkü kendisi mükemmelliğe ulaşmış ve her işinde de akılla hareket etmektedir. Her sanat, yöneticiliğe uygun olmadığından; erdemli şehri yönetecek kişinin sanatı da rastgele seçilmiş bir sanat olamaz. Yöneticinin sanatı da diğer tüm insanların sanatlarından üstün olmalı ve diğer tüm sanatlar onun sanatına hizmet etmelidir (Farabi, 2020, s. 103-104).

Farabi (2020, s. 101), şehrin yöneticisinin önemini ve sahip olması gereken nitelikleri, kalbin insan vücudu için sahip olduğu hayati önemine benzetmek suretiyle anlatmaya çalışır. Nasilki kalp, tabiatı gereği ve sahip olduğu özellikler bakımından bütün organların en mükemmeli ve em tamı ise bir şehrin yöneticisi de sahip olduğu özellikler bakımından, şehrin en mükemmel parçasıdır. Bu doğrultuda Farabi (2020, s. 107-108), erdemli şehri yönetecek olan ilk başkanın sahip olması gereken özellikleri şu şekilde sıralamaktadır;

- Organları bakımından tam ve eksiksiz olmalıdır (sağlık açısından ve fiziki anlamda hiçbir engeli bulunmamak).
- Kendisine söylenen her şeyi iyi anlama ve idrak etme yeteneğine sahip olmalıdır (zeki olmak).
- Anladığı, gördüğü, duyduğu, idrak ettiği her şeyi zihninde saklama yeteneğine sahip olmalı, hemen hemen hiçbir şeyi unutmamalıdır (güçlü bir hafızaya sahip olmak).
- Uyanık ve çok zeki olmalı, bir şeyle ilgili en ufak bir delil gördüğünde bu delilin işaret ettiği şeyi hemen kavramalıdır.

- Güzel konuşma kabiliyetine sahip olmalıdır.
- Bilgi edinmeyi ve öğrenmeyi sevmeli, kendini öğrenmeye adanmalı, öğrenmenin zahmetini yenmeli; öğrenmenin içerdiği zahmetlere katlanmalı, öğrenme sürecini yorucu ve eziyet verici olarak görmemelidir.
- Tabiatı gereği doğruluğu ve doğru insanları sevmeli; yalandan ve yalancı insanlardan ise nefret etmelidir.
- Yemek, içmek ve cinsel zevklerin peşinde koşmayan, onları arzulamayan biri olmalı; kumardan kaçınmalı; bu tür şeylerden doğan zevklerden nefret etmelidir.
- Yüksek ruhlu olmalı; şerefi ve ululuğu sevmeli; ruhu doğal olarak çirkin ve aşağılık şeylerin üstünde olmalıdır.
- Gümüş, altın ve benzeri cinsten olan maddi şeyler onun gözünde değersiz olmalıdır.
- Adaleti ve adaletli kişileri sevmeli; zulümden ve zalim kişilerden ise nefret etmelidir.
- Yapılmasını gerekli gördüğü işler konusunda azimli ve kararlı olmalı; korku ve zaaf göstermeden cesaretli bir biçimde bunları gerçekleştirmelidir.

Tüm bu özellikler kimde bulunursa erdemli şehrin yöneticisi o olacaktır. Yine de Farabi (2020, s. 108), tüm bu özelliklerin bir insanda bulunmasının çok zor olduğunu bildiğinden, bu özelliklerden altısını bir arada taşıyan kişilerin de erdemli şehrin yöneticisi olabileceğini belirtmektedir. Evet, gerçekten de bu şartların tamamının bir insanda bir araya gelmesi neredeyse imkânsızdır. Bu açıdan Farabi'nin eserinde bir yönetici için tespit ettiği bu ölçütlerin, bir anlamda ütöpik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak burada, eserinin isminden de anlaşılacağı üzere Farabi, faziletli bir şehrin ideal yönetim biçimini tasvir etmektedir. Yani aslında "böyledir" demiyor, "böyle olmalıdır, ideal olan budur" demektedir.

Farabi, Erdemli şehrin ilk yöneticisinin sahip olması gereken özellikleri açıkladıktan sonra, ondan sonra gelecek olan yöneticinin (ikinci başkan) de bu on iki özelliğe sahip olmasının yanında altı özelliği daha taşıması gerektiğini ifade etmektedir. Bu altı özellik de şu şekilde sıralanmıştır (Farabi, 2020, s. 109);

- O, bir filozof olmalıdır.

- İlk yöneticilerin şehir için tespit ettiği ve şehri yönetirken başvurduğu kanunları, kuralları ve usulleri bilmeli, bunları muhafaza etmeli, her hareketinde ilk yöneticilerin izinden gitmelidir.
- Eskilerin kanunlarında belirtilmeyen bir hususta, onları yollarını izleyerek yeni kanunlar yapma konusunda yetenekli ve üstün olmalıdır.
- Doğru hükümler vermek için akıl yürütme gücüne ve üstün bir derin düşünme gücüne sahip olmalıdır.
- Halkı sözleriyle aydınlatma ve onlara kılavuzluk etme üstünlüğüne sahip olmalıdır.
- Hem yönetim hem de savaşın gerektirdiği işleri yerine getirebilecek bir beden sağlığına sahip olmalıdır.

Şehrin ilk yöneticisinde olduğu gibi ondan sonra gelecek yöneticilerin taşıması gereken özelliklerin tümünün bir insanda bulunması da gerçekten zor rastlanacak bir durumdur. Bu sebeple Farabi (2020, s. 109), eğer tüm bu şartları kendinde taşıyan birisi bulunmaz ve iki aday yönetim işine talip olursa ne yapılması gerektiğini de açıklığa kavuşturmaktadır. Eğer bunlardan biri sadece filozof ise ve diğer beş özelliği taşımıyorsa; diğeri ise filozof değil ancak diğer beş özelliği taşıyorsa bu ikisi birlikte şehrin yöneticisi olacaklardır. Eğer bu altı şarttan; felsefe birinde, ikinci özellik ikinci bir insanda, üçüncü özellik üçüncü bir insanda, dördüncü özellik dördüncü bir insanda, beşinci özellik beşinci bir insanda, altıncı özellik ise altıncı bir insanda olmak üzere farklı insanlar arasında dağılmış ve bu altı kişi birbirleriyle anlaşabilirlerse, hepsi birlikte en üstün yöneticiler olarak şehri yöneteceklerdir.

Ancak Farabi, hem ilk yönetici için tespit ettiği on iki özellik hem de sonraki yöneticilerin taşıması gereken altı özellikten en çok önem verdiği felsefedir yani bilgeliktir. Ona göre (2020, s. 109-110), erdemli şehir, filozof biri olmadan asla yönetilemez. Hatta herhangi bir zamanda felsefe, yönetimin bir parçası olmaktan çıkarsa, diğer tüm şartlar o şehrin yönetiminde mevcut olsa bile, erdemli şehrin hükümdarsız kalmış olacağını, şehrin yönetimiyle meşgul olan kişinin de hükümdar sayılamayacağını, aynı zamanda şehir halkının kısa bir zamanda helak olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını söylemektedir. Bu anlamda Farabi, yönetim işinde liyakatin esas ölçütünün felsefe yani bilgelik olduğunu vurgulamaktadır. Diğer şartlar tabii ki önemlidir ancak Farabi, her durumda bilgeliği ön plana çıkararak, bilgili olmanın bir yönetici için olmazsa olmaz bir şart olduğunu dile getirmektedir.

Farabi, şehrin yöneticisinin dışında kalan diğer yöneticiler, yardımcıları, çalışanlar ve halkın durumunu; kalbin insan vücudundaki konumu ve önemine nispetle anlatmaya çalışmaktadır. O (2020, s. 98-99), erdemli şehri, tüm organları hayatı devam ettirmek üzere birbirleriyle yardımlaşan tam ve sağlıklı bir bedene benzetmektedir. Nasıl ki bedenin organları içerisinde amir bir organ olan kalp ile merteye bakımından kalbe yakın olan ya da uzak olan organlar bulunur. Her bir organ kalbin ve kendisinden daha üstün olan diğer organların amacına hizmet eder ve bu silsile, en üstün organdan en alt mertebedeki organa kadar inerek devam eder, böylece sadece başkalarına hizmet eden, hiçbir biçimde yönetmeyen organlara kadar gidilir. İşte Farabi'ye göre bu durum, şehir ve şehir yönetimi için de geçerlidir;

“Onun (şehrin) da parçaları, yaradılışı bakımından birbirinden farklı ve bu parçaların durumları da üstünlük bakımından farklıdır. Şehirde de, amir olan bir insan ve mertebeleri bu insana yakın olan başka insanlar vardır. Bu insanların her biri, kendileriyle bu amirin amacına uygun olarak fiilde buldukları bir istidat ve melekeye sahiptir. Bu insanlar, merteye bakımından birinci sıradadırlar. Bu insanların altında, onların amaçlarına uygun olarak fiillerini gerçekleştiren başka insanlar gelir ki, onlar da ikinci sıradadırlar. Onların da altında ikinci sırada zikredilen insanların amaçlarına uygun olarak fiillerini gerçekleştiren insanlar bulunur ve şehrin kısımları, başkalarının amaçlarına uygun olarak fiilde bulunan, ancak kendi amaçlarına uygun olarak kimsenin fiilde bulunmadığı gruplara ulaşıncaya kadar, böyle bir sıra içinde aşağıya doğru iner. Bu sonuncular, demek ki başkaları tarafından hizmet edilmeksizin başkalarına hizmet edenlerdir. Bundan dolayı da onlar en alt sırada bulunan, en değersiz olanlardır (Farabi, 2020, s. 99).”

Böylece Farabi, herkesi liyakatine göre şehrin yöneticisine yakın ya da uzak bir konuma yerleştirmektedir. Burada şehrin yöneticisine yakın olmanın yani liyakatin esas ölçütü, insanların yaptıkları işlerinin ne kadar şerefli işler olduğuna bağlıdır. Esasen bu şerefi belirleyen şey de insanların doğuştan sahip olduğu ya da sonradan kazandıkları yetenekleri, yaptıkları işler ve icra ettikleri sanatlardır.

4.2. Maverdi'nin Liyakat Anlayışı; Önce Dini Esaslar Bakımından Yeterlilik Sonra Mesleki Gereklilikler

Maverdi, eserinde yaşadığı dönemin siyasi durumunu ayrıntılı bir biçimde aktarmış; din, devlet, yönetici ve halk arasındaki ilişkileri irdelemiş; yöneticilerin ve diğer devlet

görevlilerinin sahip olması gereken nitelikleri liyakat kavramı üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Asıl adı ‘Teshilü’n-Nazar ve Tacilü’z Zafer fi Ahlaki’l-Melik ve Siyasetil’l-Mülk’ olan ve Türkçeye de ‘Yönetimin Esasları’ adıyla çevrilen eserinde, liyakate büyük önem vermiş ve liyakatin tüm devlet işlerinde esas alınması ve korunması gereken büyük bir yönetim prensibi olduğunu dile getirmiştir. Her türden devlet görevinin ehil kişilere verilmesi gerektiğini vurgulayan Maverdi, bakanlar, hâkimler, ordu komutanları ve maliye görevlilerinin liyakatli kişilerden seçilmesi gerektiğini de özellikle belirtmektedir.

Maverdi (2019, s. 37-38)’ye göre askerleri, savaştaki başarılarına, devleti savunmalarına, sadakat ve bağlılıklarına göre bir düzene tabi tutmak ve bu kriterler ölçüsünde ödüllendirmek gerekir. Maverdi’nin burada liyakat için üç kriter belirlediğini görmekteyiz; başarı, performans ve sadakat.

Maverdi (2019, s. 54-55), “bazı edipler şöyle nakletmiştir” diyerek eserinde yer verdiği; “Liyakatli yöneticiler olmadan devlet yönetilemez. Liyakatli yöneticiler iyilik yapmadıkça liyakatli olamazlar. Mülk olmadan iyilik yapılamaz; Adalet olmadıkça da mülk elde edilemez³.” ifadelerini şu şekilde yorumlamaktadır;

“O halde liyakatli yöneticileri olmayan devlet, güçsüz ve problemlidir. İyilik yapmayan liyakat sahibi kimseler, despot ve zalimdirler. Mülk (mal) olmadan yapılan iyilikler, çabuk son bulur. Mülk ancak adaleti sağlamakla elde edilir. Adaletin sağlanmasıyla da dünya mutluluk ve refaha kavuşur.”

Bu açıdan bakıldığında Maverdi, devletin güçlü olması ile idari, adli ve mali birtakım problemlerin üstesinden gelmesini liyakatli yöneticilerin varlığına bağlamaktadır. Ancak burada önemli bir kriter daha ortaya koymaktadır. Ona göre liyakatli olmak yetmez, bunun yanında liyakatli yöneticilerin iyilik de yapması gerekir. Esasen burada liyakat için belirlediği ‘başarı’, ‘performans’ ve ‘sadakat’ kriterlerine bir dördüncüsü olan ‘iyi olmak, iyilik yapmak’ kriterini de eklediğini görmekteyiz.

---

³ Mehmet Ali Kara (2019: 55), bu ifadelerin aslının Ardeşir Bin Babek’in ‘Ahdu Ardeşir’ eserinde şu şekilde geçtiğini nakletmektedir; “Otorite, liyakatli devlet adamları olmadan sağlanmaz. Liyakatli devlet adamları mal olmadan yetişmez. Mal, ülke imar edilmeden elde edilemez. Adalet ve güzel yönetim olmadan da ülke imar edilemez.”

Düşünürün, istihdam için önem verdiği hususlardan biri de deneyimdir. Ona göre görevlendirmelerde soyluluk aranabilir ancak önemli işlere atanacak kimselerde soyluluk aranmaz. Çünkü bu kimseler, kendi alanlarında elde ettikleri deneyimler ile bu görevlere gelmeyi hak ederler ve bu deneyimleri onların bu makamlara gelmeleri için yeterlidir (Maverdi, 2019, s. 67).

Maverdi, işe almada ve üst düzey devlet görevlerine atanmada liyakat için belirli kriterler belirlediği gibi, bir devlet görevlisinin azledilmesi noktasında da birtakım ölçütler geliştirmiştir. Ona göre (2019, s. 60) düzeltilmesi gereken yanlışları terk etmeyen, aksine bu yanlış tavır ve davranışlarında ısrar eden bir yönetici görevinden derhal uzaklaştırılmalıdır. Çünkü Maverdi, bu tip yöneticileri, insan bedeninde kangren olmuş organlara benzetir. Nasıl ki kangren olmuş bir uzuv, bedenin diğer organlarına da zarar vermemesi için kesilip atılması gerekiyorsa; bu tip yöneticiler de hem idarenin bünyesine hem de diğer yöneticilere zarar vermemesi için görevlerinden azledilmelidir.

Maverdi (2019, s. 58)'ye göre bir devlet başkanının yönetimi iki temel esasa dayanmaktadır; halkı kendi görüşleri doğrultusunda yönetmek ve kanunları kendisi adına uygulayacak yetkin insanları göreve getirmek. Yetkin insanların göreve getirilmesi gerektiğine önemle vurgu yapan yazar, bu yetkin insanları devlet başkanının yardımcıları olarak nitelendirmektedir. Peki devlet başkanı yardımcılarını seçerken nelere dikkat etmelidir? Hangi ölçütleri dikkate almalıdır? İşte bu noktada Maverdi'nin çok ağır şartlar getirmiş olduğunu görmekteyiz. Ona göre (2019, s. 60), öncelikle adaylar çetin bir sınavdan geçirilmelidir. Geçmişlerine ait derin bir soruşturma yapılmalı, bilgi ve birikimleri ile birlikte akli düzeyleri de ölçülmelidir. İlgili alanları tespit edilmeli, zorluklar karşısındaki dirençleri ölçülmelidir. Yaşam tarzları ve ahlaki yapıları mutlaka tespit edilmelidir. Son olarak adayların sınırlarını ve bilinçaltındaki düşüncelerini bilecek kadar haklarında malumat sahibi olunmalıdır. Sadece bu son cümleden yola çıkarak Maverdi'nin liyakate ne derece önem verdiğini kavramak mümkündür. Çünkü liyakat için böylesine kapsamlı ve detaylı şartlara, günümüz modern personel rejimlerinde bile rastlamak neredeyse imkânsız bir durumdur. Maverdi'nin, adayların bu kadar derin araştırılması ve soruşturulmasına önem vermesinin en önemli sebebi, devlet hizmetine alınacak adayların huyuna ve yeteneklerine göre onlara görev verilmesi düşüncesidir. Yani adaylar iyice araştırılıp soruşturulmalı ki doğru yerde doğru işe yerleştirilebilsin. Uzmanlık alanına göre atamalar yapıp, adayların başaramayacağı-üstesinden gelemeyeceği bir görev kendilerine tevdi edilmesin.

Vali ve komutanların durumu için de benzer düşüncelerini ifade eden Maverdi (2019, s. 108)'ye göre devlet başkanının, atadığı vali ve komutanların yaşam tarzlarını ve yaptıklarını her zaman kontrol etmesi; aynı zamanda bu makamlara görev ve sorumluluğu hak eden, kararlı, cesur ve güvenilir insanları ataması gerektiğini ifade etmektedir.

Nasıl ki hak edene hak ettiğini vermemek, liyakat ilkesi ve adalet anlayışına zıt bir durum ise; bir insana hak etmediğini ya da hak ettiğinden fazlasını vermek de liyakat düşüncesi ile asla bağdaşmamaktadır. Maverdi (2019, s. 62-63) de bu doğrultudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir;

“Devlet başkanı, görev verdiği kimselerden hiçbirine hak ettiğinden fazlasını vermemelidir. Aynı şekilde onları, üstün gayret ve çabalarla elde ettikleri konumdan aşağı da tutmamalıdır. Aksi halde çaba ve gayretleri zayıflar, işlerine karşı isteksiz olurlar. Bunun sonunda karşılaşacakları aşağılanma ve küçük görülme zorlarına gider. Üstün gayret sahibi olmalarına rağmen aciz kimseler gibi devlet işlerini aksatmaya başlarlar.”

İşte liyakati esas almamanın en çarpıcı sonuçlarından birini, Maverdi bu şekilde gözler önüne sermektedir. Çalışanlarda yönetime karşı bir güvensizlik duygusu ya da yönetimin adaletsiz davrandığı hissi uyanırsa verimli çalışmaları zayıflar ve kamusal hizmetlerde de aksaklıklar meydana gelmeye başlayacaktır. Ancak bunun tam tersi bir durum da mümkündür. Maverdi (2019, s. 63)'ye göre eğer görevlendirilen kimselere, hakları yeterince verilir ve önemli görevlere de ehil kişiler getirilirse devlet yönetiminde işler kolaylaşır ve kamu görevlileri de işlerini bir düzen içerisinde yürütmüş olur. Aynı zamanda hem yönetime karşı güven duyguları artmış hem de örgütsel adalet düzeyi yükselmiş olacaktır.

Maverdi'nin liyakatin sağlanması ile ilgili en önemli düşüncelerinden biri de liyakatli kişileri seçecek olanların da sahip olması gereken özellikleri belirtmiş olmasıdır. Çünkü Maverdi (2019, s. 63), görev dağıtımında ve liyakatli insanları işe almada başarılı olmanın çok zor olduğunu, dolayısıyla da personel seçimini yapacak olan kişinin de belli niteliklere sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu açıdan personel seçimini yapacak kişinin doğru düşünebilen, ileri görüşlü ve derin bir anlayışa sahip olması gerektiğini belirtmektedir.

Maverdi (2019, s. 63-64)'ye göre liyakat ilkesi ile bağdaşmayan görevlendirmelerin en büyük sebeplerinden biri, işe alım süreçlerinde toplumda saygı duyulan birinin/birilerinin hatırını gözetmektir. Yani kayırmacılıktır. Ona göre, atanacağı makamın ve yerine getireceği

hizmetlerin farkında olmayan kimseler, bir başkasının hatırı için asla bir makam ya da göreve getirilmemelidir. Çünkü yetersizliği devlet işlerinin aksamasına, başarısız çalışmaları ise çeşitli yolsuzluklara yol açar.

Maverdi'nin liyakate dair düşünceleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, liyakat konusunda çok hassas olduğunu ve yetkin insanların istihdam edilmesine de çok büyük önem verdiğini görmekteyiz. Hatta ona göre yetkin biri bulunduğunda, hemen kendisine görev tevdi edilmelidir. Eğer o anda onu bir yerlere atayamasa bile ihtiyaç duyacağı bir zaman için onu hazırda bekletmelidir. Çünkü devlet işleri çoktur ancak her görev için yetkin kişiler bulmak ise çok zordur. Nasıl ki insan ihtiyaç duymadığı bir malı kötü günler için saklıyorsa, böyle liyakatli insanların da değeri bilinmelidir (Maverdi, 2019, s. 67).

Maverdi, genel anlamda yönetimin her kademesinde yer alan personel ve yöneticilerin liyakatli olması gerektiğini düşünür. Ancak özellikle dört sınıf insanın çok daha iyi bir biçimde araştırılmasını ve durumlarını her yönüyle ortaya çıkarılması gerektiğini ileri sürmektedir. Bunlar; bakanlar, hâkimler, ordu komutanları ve maliye görevlileridir. Devleti ayakta tutan temel direkler bunlardır. Bu sebeple devlet başkanı, bu dört sınıf insanı bizzat kendisi araştırmalı, ahlaki yapılarından, doğruluklarından ve mesleki yeterliliklerinden emin olduktan sonra görev vermelidir.

Aşağıdaki tabloda Maverdi (2019, s. 71-76)'ye göre bakan, hâkim, ordu komutanı ve maliye görevlisi olarak atanacak kişilerde aranması gereken nitelikler gösterilmiştir.

Tablo 1: Maverdi'ye Göre Liyakatin Ölçütleri

	Bakanlar	Hâkimler	Ordu Komutanları	Maliye Görevlileri
1.	Zeki ve sağduyulu olmak	Dinin belirlediği tüm kriterlere sahip olmak	Fedakâr olmak	Adaletli olmak
2.	Nefsini arındırmış olmak	Bütün davranışlarında güvenilir ve dürüst olmak	Devlete bağlılık ve ahde vefa	Merhametli olmak
3.	Ahlakı mutedil olmak	Ciddiyetini korumak	Devleti ve devlet başkanını sevmek	Herkese eşit davranmak
4.	Fiilleri uyumlu olmak	Dini yasaklara kararlılıkla uymak	Üstlerine itaatkâr olmak	Deneyimli olmak
5.	Üstün azim ve kararlılığa sahip olmak	Açgözlü olmamak, başkalarından bir şey istememek		Yapıcı olmak
6.	Güçlü yapılı olmak	Kirli ilişkilerden uzak durmak		Halktan toplanan vergileri korumada titiz olmak
7.	Sezgisiyle olayları çabuk kavrayabilmek	Sabrederek öfkesine mani olmak		Devlet mallarında tasarruflu davranmak, savurganlık yapmamak
8.	Fiziği düzgün olmak	Adaletin kendisini zulmetmekten alıkoyması		
9.	Farklı fikirler üretebilmek	Bilgi ve anlayışının gelişmesi için çok okumak		
10.	Doğru düşünebilmek	İnce ve kıvrak bir zekâyâ sahip olmak		
11.	Deneyimli olmak	Hayal gücünün geniş olması		
12.	Temizliğe özen göstermek	Her türlü zan ve şüpheden sakınmak		
13.	Açgözlü olmamak	Karşılaştığı zor davalarda başkalarına danışmak ve davaları iyi inceledikten sonra karar vermek		
14.	İşi iyi bilmek			

Verilen tablodan da anlaşılacağı üzere Maverdi, liyakate ilişkin belirlediği kriterler ile adayların hem ahlaki durumlarını hem de mesleki yeterliliklerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Ancak kriterlerin sıralamasına dikkat edilirse bütünüyle olmasa da genel itibarıyla öncelikle ahlaki durumu ölçmeye yönelik, daha sonra mesleki yeterliliği ölçmeye yönelik kriterlere yer vermiştir. Böyle bir durumda Maverdi'nin adayların ahlaki durumlarını mesleki yeterliliklerinden daha çok önemseydiği anlaşılmaktadır. Bu şekilde mesleki yeterliliğe sahip

ancak ahlaki yapısı düzgün olmayan adayların, mesleğini icra ederken yozlaşma ihtimalini ortadan kaldırmayı veya hiç olmazsa yozlaşmaya karşı önceden tedbir almayı amaçlamış olabilir.

Maverdi (2019, s. 79-80), görev verilecek kişilerin taşıması gereken özellikleri belirttikten sonra, güven vermeyen ve hiçbir şekilde kendisine devlet görevi verilmemesi gereken kişileri ve niteliklerini de sıralamaktadır;

- Dost görünen kötü niyetli kimseler (içleri hilekârlık ve nifakla doludur),
- Dini bir kenara bırakan ve sürekli fırsat kollayan kimseler (sözlerinde pek az durur ve çabuk ihanet ederler),
- Açgözlü, yemeğe düşkün, obur kimseler (kendilerine yapılan iyilikleri çabuk unuttur, basit ve değersiz şeylere tamah ederler),
- İhtiyaç sahibi yoksul kimseler (ihtiyaçlarını karşılamayan ve sıkıntılarını gidermeyen kimselere samimi ve içten davranmazlar),
- Elde ettiği bir makamı kaybeden veya kazandığı bir haktan alıkonan kimseler (kendilerine mani olan veya hakkını vermeyenlere karşı öfkeli ve kızgın olurlar),
- İşlediği bir suç nedeniyle bulunduğu yerden göç eden, suçu affedilmeyen ve cezasını çekmeyen kanun kaçakları (sürekli tedirgin ve kaygılı olurlar),
- Bir grupla birlikte suç işleyen ve bu yüzden kendisi cezalandırılan, ama suç ortakları affedilen kimse (genellikle gergin olurlar),
- Bir grupla birlikte iyilik yapan, bu yüzden arkadaşlarına ödül verilip, kendileri göz ardı edilen ve bu ödülün mahrum bırakılan kimseler.

Ayrıca bu nitelikteki kişilere karşı ne yapılması gerektiğini de açıklayan Maverdi'ye göre Devlet başkanı, bu niteliklere sahip olan hiç kimseye –yakınları bile olsa- görev vermemelidir. Yönetiminde eksiklikler meydana gelse, hatta bu eksiklikler kendi konumunu zayıflatsa bile bu niteliklere sahip kişilere kesinlikle yaklaşmamalıdır.

4.3. Adalet Üzerine İnşa Edilen Bir Yönetim Biçimi ve Nizamülmülk'ün Liyakat Anlayışı

Nizamülmülk, Siyasetname adlı eserini Sultan Melikşah'ın kendisinden, diğer bilginlerden ve devlet adamlarından memlekete ve saltanat devrine dair gördükleri aksaklıkları kaleme almalarını istemesi üzerine yazdığını belirtmiştir. Nizâmülmülk, Siyasetnâme'de Sultan Melikşah'a yalnız nasihat vermekle yetinmemiş, kendi döneminde yaşanan olayları nakletmiş, Büyük Selçuklu Devleti'nin teşkilatını, işleyişini, askerî, siyasî, malî ve hukukî yapısını,

aksayan taraflarını, alınması gereken tedbirleri, müesseselere işlerlik kazandırmak için yapılması gereken düzenlemeleri ele almış, halkın durumu ile ilgili detaylı bilgiler vermiştir (Menekşe, 2005, s. 199). Tüm bu konuları incelerken hem kendisinin yaşadığı hem de kendisinden önce yaşamış olan büyük peygamberlerin, sultanların, düşünürlerin, vezirlerin ve bilginlerin kıssalarına eserinde yer vermiş, onların konu ile ilgili düşüncelerinden geniş ölçüde yararlanmaya çalışmıştır.

Selçuklu devletinin anayasası niteliğinde sayılabilecek bir yönetim kılavuzu olarak kabul gören Siyasetname, günümüz devlet örgütlenmesine benzeyen önemli örnekler ve buna ilişkin öğütlerle doludur. Bu eser, batı dünyasında Machiavelli'nin Prens, Hobbes'un Leviathan'ı doğu dünyasında ise Beydeba'nın Kelile ve Dimne, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig, Firdevsi'nin Şehname, Keykavus'un Kabusname adlı eserleriyle simgelenen yönetime ve yöneticiye öğütler geleneğinin çok önemli bir örneği olarak kabul edilmektedir (Ekiz, 2010, s. 4).

Nizamülmülk, kaleme aldığı eserinde Sultan Melikşah'a neler yapılması gerektiğini çoğunlukla kendi tecrübeleriyle aktarmaya çalışmıştır. Eserinin ana teması adalettir. Devletin adalet ile ayakta kalabileceğini, adaletin ise liyakatli devlet adamları ile sağlanabileceğini her fırsatta dile getiren Nizamülmülk, liyakate ilişkin düşüncelerini ve tecrübelerini büyük bir ustalıkla kaleme almıştır. O'nun için, liyakatli insanları istihdam etmenin önemi çok büyüktür. Böyle insanlar bulunduğu anda kendilerine görev verilmeli ve devlet işleri için bunlardan istifade edilmelidir. Bu kişiler eğer verilecek görevleri almaktan imtina edip kabul etmezler ise, bunlara devlet görevi zorla verilmeli hatta kabul etmedikleri takdirde kendilerini ikna etmek için zincire vurmalıdır (Nizamülmülk, 2020, s. 61).

Tecrübeli vezir'e göre nazırlık (bakanlık) görevi, tümüyle itimat telkin eden (güven veren, güvenilir) kimselere verilmelidir. Aynı zamanda bu makama namzet olan kişiler, her şeyden haberdar olabilecek ve kendisinden istendiğinde bildiklerini güzel bir biçimde ifade edebilecek yetkinliğe ve deneyime sahip olmalıdır (Nizamülmülk, 2020, 83). O halde nazırlık görevi için üç önemli kriter belirlenmiş olmaktadır; güvenilir olmak, bilgili ve zeki olmak, güzel konuşma kabiliyetine sahip olmak.

Nizamülmülk (2020, s. 61), yönetimde Amil, Kadı, Reis, Şahne ve Muhtesib gibi makamlara getirilecek olanlara dair Sultan Melikşah'a öğütler verirken, bunların üç şartı taşıması gerektiğini ifade etmektedir. Birincisi, dini hükümleri kollamakta dikkatli olması, ikincisi,

kalbinde her zaman Allah korkusu taşıması; ikincisi, içinde kin ve düşmanlık beslememesi. Bu iki şart, atamalarda Nizamülmülk için dini hassasiyetlerin daha ağır bastığını göstermektedir. Siyasetnamenin bir başka faslında Nizamülmülk (2020, s. 53), kadılık makamının âlim, zahit ve halkın malında gözü olmayan kişilere verilmesi gerektiğini söylemektedir.

Orduda ve sarayın güvenliğinde istihdam edilmek üzere alınacak süvarilerin şu niteliklere sahip olması gerekir (Nizamülmülk, 2020, s. 129);

- Mümtaz (emsalleri içinde üstün olan, seçkin)
- Eli yüzü düzgün
- Boylu poslu
- Akıllı
- Giyim kuşamı şık

Görüldüğü gibi belirlenen kriterler, daha çok askerlik mesleğinin gerektirdiği niteliklerdir. Bu durum daha önce ifade edilen diğer meslekler için de geçerlidir. Bu açıdan Nizamülmülk'ün işe alımlarda her mesleğin gerektirdiği birtakım vasıfları öne çıkardığı anlaşılmaktadır. İdeal olan da budur ve tüm meslekler için genel geçer birtakım ölçütler belirlemek rasyonel bir davranış olmayacaktır. Böyle yapılırsa dahi olumlu anlamda bir sonuç elde edilemeyeceği de aşikârdır.

Nizamülmülk'ün en çok önem verdiği devlet işlerinden biri istihbaratın sağlanmasıdır. Bu anlamda istihbarat işini üstlenecek olan muhbirlerin de belli başlı niteliklere sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu hususta Sultan Melikşah'a tavsiyede bulunurken muhbirlerin sahip olması gereken dört özellikten bahsetmektedir. Birincisi, şahsi menfaatleri peşinde koşmamak; ikincisi, hiçbir şekilde zan altında bulunmamak (güvenilir olmak); üçüncüsü, doğrudan padişaha karşı sorumlu olacağının bilincinde olmak ve dördüncüsü, kalem erbabı olmak (okuryazar olmak) (Nizamülmülk, 2020, s. 86).

Nizamülmülk'ün Siyasetname'de ele aldığı bir başka makam ise Hares Emirliği'dir⁴. Hares Emirliği'ne ilişkin düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir;

---

⁴ Emir-i Hares: Bazı İslâm devletlerinde sarayı korumak ve hükümdarın vereceği cezaları infaz etmekle görevli birliğin emîri. Kaynak: TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/emir-i-hares>, Erişim Tarihi: 22.03.2021.

“Emirin makamı muteber bir makam olduğu için teçhizat, düzen ve savaş pusatlarının olabildiğince tam tekmil ve ihtişamının sağlanması lazımdır. Şayet hâlihazırdaki emir bunları idare edebiliyorsa görevinde devam etmeli, yok eğer görevini hakkıyla ifa edemiyorsa yerine başkası getirilmelidir (Nizamülmülk, 2020, s. 199).”

Burada Nizamülmülk, bir idarecinin görevinde kalma şartı olarak yine liyakati ön plana çıkarmıştır. Görevini layıkıyla yerine getirebilme, Emir-i Hares’in liyakatli olup olmadığına bir göstergesi olarak ifade edilmiştir.

Her meslek için önemli kriterler belirleyen Nizamülmülk, vilayet idaresini üstlenecek kişilerin nasıl seçilmesi gerektiğine de ayrı bir önem vermiştir. Bilgi, deneyim gibi niteliklerin neredeyse tüm meslekler için gerekli olduğunu ifade eden Nizamülmülk yaş kriterini sadece vilayet idaresini üstlenecek kişiler için şart koşturmuştur. Yine bunun için Samaniler devletinde uygulanmakta olan bir kuralı örnek göstermektedir. Samaniler zamanında bir kişinin liyakat, maharet ve cesareti, önemli meselelerin üstesinden gelişi, hamiyeti ve hünkâra bağlılığı herkesçe tasdik olursa bile otuz, otuz beş, kırklarına varmadıkça kendisine vilayet idaresi verilmediğini aktaran Nizamülmülk (2020, s. 152), yönetim işinin diğer tüm devlet işlerinden farklı olarak büyük bir deneyim ve bilgi birikimi gerektirdiğini vurgulamaktadır.

Nizamülmülk (2020, s. 151-152)’e göre liyakatin esas alınması gereken bir diğer husus ise terfi işlemleridir. Devlet görevlilerinin makamları yükseltilirken her şeyden önce liyakatli olup olmadıklarına bakılmalıdır. Ayrıca, bunun Samaniler zamanında da cari olan bir uygulama olduğunu; her sene çalışanların makam ve mevkileri, emrinde çalışacak kişi sayısı ile derecelerinin, liyakatleri esas alınarak yapıldığını ifade etmektedir.

Tecrübeli vezir, bir personelin azledilmesini gerektiren bir davranış sergilemesi halinde onun hemen görevden alınmayıp ıslah olması için kendisine fırsat tanınması, bunun sonunda da eğer kusurlu davranışını düzelterip iyi hal üzerine hizmet etmeye devam ederse görevinde kalması, ancak kusurlu davranışlarında ısrarcı olursa görevinden alınması gerektiğini belirtmektedir (Nizamülmülk, 2020, s. 12). Nizamülmülk’ün bu düşüncesinden yola çıkarak, kendisinin yetkin ve deneyim sahibi insan kaynağının önemini çok iyi bildiğini ve bu kişilerin çok çabuk harcanmaması fikrinde olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca Nizamülmülk (2020, s. 179)’ün, yüksek mevkilerde görev yapan yöneticiler için de aynı düşünceleri taşıdığını görmekteyiz;

“Nice bir meşakkatle büyütülüp terfi edilmiş kişiler küçük bir kusur işlediklerinde yahut hataya düşüklerinde alenen azarlanmaları haysiyetlerine dokunabilir. Bu durumda ne kadar sevecen davranılırsa davranılsın gönüllerini almak mümkün olmaz. Bir yanlışlık yapan kişiye göz yumularak gizlice çağırılması gerekir ve kendisine, “Şöyle şöyle eyledin ve biz önünü açtığımız kişiye engel olmak, terfi ettiğimiz rütbesini düşürmesini arzu etmeyiz. Seni bu defalığına mazur gördük. Bundan böyle yaptıklarında dikkatli olup böylesi küstahlıklar sergileyip hatalara düşme.” diye ikaz edilir. Buna mugayir davranışlarına devam ederse gözüümüzden düşer. Artık bizden değil bizzat kendi yaptıklarının cezasını çeker.”

Nizamülmülk’e göre devlet işlerinde aksaklıkların meydana gelmesinin en önemli sebeplerinden biri, bir kişiye iki ayrı görev ya da iki farklı kişiye aynı görevin verilmesidir. Eğer bir kişiye birden fazla görev verilmiş ise bu, hem hükümdarın ihmalkâr olduğunu hem de vezirinin liyakatsiz olduğunu ve devlet işlerinden anlamadığını gösterir. Kendi zamanında bu konu ile ilgili vahim bir durumu Sultan Melikşah’a şu şekilde arz etmektedir (Nizamülmülk, 2020, s. 229-231);

“Günümüzde işinin ehli olmadığı halde on vazifeyi birden elinde bulunduran ve hatta başka bir görev çıkarsa rüşvet vermeyi dahi göze alarak onu uhdesine almaya kalkan nice kişiler vardır. Bu kişinin yeterliliğine bakılmaz, kâtiplik, iş idaresi ve ahlakına ya da elinde bulundurduğu bunca işi başarıyla nihayetlendirip nihayetlendirmeyeceğine bakılmaz. Öte yandan işinin ehli, gayretkeş, liyakatli, takdire şayan, tecrübeli nice kişi atıl bırakılarak bir köşeye atılmıştır. Ne idüğü belirsiz, usul erkan bilmez, kör cahiller nice vazifeyi uhdesine alıp da işinin erbabı, soylu soplu, eline, beline, diline sahip, özellikle devlete makbul hizmetleri geçmiş, yararlıklar göstermiş dirayetli kimselerin bir kenarda işsiz güçsüz durması akla ziyandır.”

Bu durum, memlekette işsiz güçsüz ve atıl kişilerin sayısının, çalışan ve varlıklı olan insanların sayısından fazla olması sonucunu doğurmaktadır. Nizamülmülk’e göre bu, devlet işlerinde tam anlamıyla hem cehaletin hem de liyakatsizliğin hâkim olmaya başladığının en büyük göstergesidir (2020, s. 238).

Nizamülmülk’ün, devlet görevi tevdi edilirken ayrımcılık yaptığı üç kesim bulunmaktadır. Bunlardan ilki kadınlar, ikincisi İslam dininin Ehl-i Sünnet mezheplerinden olmayan Rafizi,

Harici ve Karmati mezheplerine bağlı kişiler, üçüncüsü ise İslam dışı unsurlardan olan Hristiyanlar ile Mecusilerdir.

Nizamülmülk, kadınlara devlet işlerinde görev verilmemesi ve onlara danışılmaması gerektiğini düşünür. O'na göre kadınlara vazife vermek, büyük zararlara yol açacak, aynı zamanda da padişahın haşmetine ve şanına halel getirecektir. Tarih boyunca özellikle hükümdarın karısı hükümdara egemen olduğunda rezalet, şer, fitne ve fesattan başka bir şey ele geçmemiştir. Bu düşüncelerini Büzürmihr zamanında cereyan eden bir konuşma üzerinden de desteklemeye çalışan Nizamülmülk, bu konuşmaya şu şekilde yer vermektedir (2020, s. 255-259);

“Sahip oldukları halde Sasani hanedanının yıkılmasının hikmeti ne idi?” diye sordular. Büzürmihr şöyle dedi: “Al-i Sasan iki şey yüzünden yıkıldı. Birisi Al-i Sasan büyük Hekim Büzürmihr’e, “Tüm cihanda senin gibi eşi benzeri bulunmaz bir siyasetçiye işleri ehil olmayan ve cahil kimselere tevdi etmekteydiler. İkincisi de akıllı, uyanık ve âlim insanlar satın almıyorlardı. Bunun neticesi olarak benim işim gücüm kadın ve çoluk çocuklara kalmıştı. Bu iki tayfada da ne akıl ne fikir bulunduğu için söz de dinlemez olurlar. İşte bunlardan ötürü hükümdarlık meseleleri kadın ve çocuklara kaldığı gün bil ki o hanedanın sonu yakındır ve böylesi saltanatta istikrar olmaz.”

Hristiyan, Mecusi, Rafizi, Harici ve Karmati olan bir kişiye vazife verilmesini ise ‘gaflet’ olarak nitelendirmektedir. Hatta ona göre Hanefi yahut Şafii mezhebi dışındaki bir kimse ister Batını, ister Rafizi, Yahudi yahut Zerdüştü olsun, yapacağı en iyi iş yeryüzünde en azından nefes aldığına şükretmesidir. Bu konuda kendisi, devlet görevlerini her daim “dındaş, mezhepdaş, soyu soppu belli ve takva ehline” verdiğini de açıkça ifade etmektedir (2020, xx, s.231).

4.4. Osmanlı Devleti’nde Liyakat Sistemi: Koçibey Risalesi

Koçibey, kendi döneminde Osmanlı devletinin yönetim ve işleyişinde meydana gelen aksaklıkları ve bunların düzeltilmesi için neler yapılması gerektiğine dair düşüncelerini raporlar şeklinde Sultan IV. Murad ve Sultan İbrahim’e sunmuştur. İşte Koçibey Risalesi, bu raporları ihtiva eden derleme bir kitaptır. Koçibey, bu raporlarda cesur bir devlet adamı ve Osmanlı devletinin mevcut işleyişini çok iyi bilen tecrübeli bir bilgin olarak düşüncelerini çekinmeden her iki Osmanlı sultanına da ifade etmeye çalışmıştır. Eserinde genel olarak,

Osmanlı devletinin yönetim yapısının bozulmasını, liyakatsiz devlet adamlarının istihdam edilmesine bağlamaktadır. Ona göre çözüm de, eski Osmanlı padişahları döneminde olduğu gibi liyakati esas alarak yetkin ve bilgili kişilerin devlet görevlerine getirilmesidir.

Bu açıdan Koçibey, neredeyse eserinin tamamında eski Osmanlı padişahlarının yaşadıkları dönemlere bir özlem duyduğunu hissettirmektedir. Örneğin eserinde Sultan IV. Murad'a memleketin dirliğine, milletin düzenliğine, devletin ve dinin kuvvetlenmesine sebep olan şeylerden bahsederken şu ifadeleri kullanmaktadır;

“Eski sultanların kanunları, her işte uyulması gereken ana esas olup onların övülmüş ahlakı ve beğenilen tavırları ile hareket buyurulsun. Ümid edilir ki yüce saltanat merkezi haddinden fazla nizam ve intizam bulup devlet ve ikbal bahçesi, önceki gibi taptaze olsun ve yapılmak istenen her işe yüce Allah'ın yardımıyla kolay bir şekilde başarılsın (Koçibey, 2018, s. 40).”

İşte bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki Koçibey, tüm devlet işlerinde olduğu gibi liyakat kriteri olarak da eski padişahların dönemindeki esasları ön plana çıkarmaktadır. Eski sultanların övülmüş ahlakı ve beğenilen tavırları ile hareket edilmesini tavsiye etmesi, bunun bir göstergesidir. Yani, bir sultanın sahip olması gereken nitelikler, eski sultanların ahlakına ve tavırlarına bakılarak belirlenmelidir.

Padişahlık gibi diğer devlet görevlerine yapılan atamalarda da eskiye nazaran bozulmalar meydana geldiğini ve devletin bundan dolayı çok büyük zarara uğradığını eserinin her bölümünde açıkça dile getirmiştir. Koçibey'e göre Osmanlı Devleti'nde bozulmaların ve çöküşün başlamasının esas sebebi liyakatsiz ve kifayetsiz kişilere vezirlik, kadılık, askerlik vb. görevlerin tevdi edilmesidir. Devlet'in kendini toparlaması ve eski ihtişamlı günlerine geri dönmesinin yegâne çaresi olarak da yine Osmanlı devletinin eski kanunlarının ve adetlerinin devlet işlerine hâkim kılınmasıdır. Bozulmanın devletin her kademesinde ortaya çıktığını ve eskiye nazaran mevcut durumlarını eserinin muhtelif kısımlarında ortaya koymaya çalışmıştır.

Vezirlik, yüce bir makam olduğundan, bunların sebepsiz görevden alınmaması, uzun yıllar görevinde kalıp bağımsız bir şekilde görevlerini icra etmeleri gerektiğini vurgulayan Koçibey (2018, s. 42-43), atamalarda olduğu gibi azletmenin de belli kaidelere bağlı olması gerektiğini açıkça ortaya koymaya çalışmaktadır. En çok yakındığı durum ise sebepsiz azletmelerin yaygınlaşmış olmasıdır. Eski padişahlar zamanında ise suç ve günahı ortaya çıkmadıkça hiç kimsenin görevden alınmadığını, hatta sancakbeyleri ve beylerbeyleri yirmi otuz yıl boyunca

görevlerinde devam ettiklerinden bahsetmektedir. Eski vezirlerden Sokullu Mehmet Paşa'nın hem vezirlik işinde bağımsız bırakıldığından hem de kendisi gönlü aydın bir vezir olmasından saltanat makamını on beş yıl hiçbir ortağı olmadan idare ettiğini ve yeryüzüne nizam veren bir kişi olduğunu da konuya açıklık getirmek üzere örnek göstermektedir.

Koçibey (2018, s. 42), nedimlerin ve saray adamlarının IV. Murad'ın saltanatının ilk yıllarına kadar iş bilen, tecrübeli, düşünceli, iyilik isteyen akıllı kişilerden seçildiğini ifade etmiştir. Eski Osmanlı padişahları döneminde Dergah-ı Ali kapıcıbaşları ve müteferrikaları, Yüce Divan katipleri, Defter-i Hakani ve Maliye Katipleri ile Dergah-ı Ali çavuşlarının nasıl kimseler olduğunu ise şu cümleler ile Sultan IV. Murad'a arz etmiştir;

“Eski sultanların şerefli zamanlarında Dergâh-ı Ali kapıcıbaşları ve müteferrikaları sancağa ve beylerbeyliğe yakışır Osmanlı ocağının iyiliğini isteyen güngörmüş, karar sahibi ve işbilir kimseler idi. Yüce Divan'ın katipleri, kalem sahibi, matematik bilir, kanun bilir, yetenekli ve çevre padişahlara mektup yazmaya güç yetirebilen kimselerdi. Defter-i Hakani ve Maliye Kâtipleri konularında uzmanlaşmış, doğru, şuurlu ve sadakatli kimselerdi. Dergâh-ı Ali çavuşları iş görmüş ve işbilir, etraf padişahlara elçi olarak gitmeye güçleri yeten kimselerdi (Koçibey, 2018, s. 44-45).”

Eski zamanların devlet adamlarının bu hasletlerini tasvip ettiğini gösteren Koçibey, böylece kendi düşüncesindeki liyakat kriterlerini de ortaya koymakta ve IV. Murad'a da atamaların bu ölçütlere göre yapılmasının elzem olduğunu eserinde detaylı bir şekilde anlatmaya çalışmaktadır.

Osmanlı devletindeki bozulmayı, her türdeki devlet kademesine liyakatsiz kişilerin getirilmesine bağlayan Koçibey, esas bozulmanın ise iktisadi alanda meydana geldiğini ve burada başlayan bozulmanın her alanda giderek etkili olduğunu ve devleti bir çöküş sürecine doğru sürüklediğini ifade etmektedir. İktisadi bozulmanın en temel sebebini ise tımar ve zeametlerin hak etmeyen (liyakatsiz) kişilere dağıtılması olarak göstermektedir. Bu konuda eski padişahların dönemindeki tımar ve zeamet sahiplerinin liyakatli olduklarına ve hak etmeyen hiç kimseye tımar ve zeamet verilmediğine, eğer verilmişse bunun büyük bir cezasının olduğuna dair eserinde şu bilgilere yer vermektedir;

“Gerçekten din ve devlet uğruna can ve baş veren, seçkin, mümtaz, korkusuz ve benzerlerinden üstün olan, itaatkar ve boyun eğen o topluluk

idi. Tımar ve zeamet sahipleri mükemmel iken yapılan gazve ve savaşlarda kapıkullarına asla ihtiyaç olmazdı. Devletin iyiliğini isteyen temiz, disiplinli bir topluluk idi... Çevrede bulunan boş zeamet ve tımarları, binden yüz bine varıncaya kadar her eyaletin beylerbeyisi hak etmiş olan kişilere verirdi... Yabancı ve hak etmemiş bir kişi müdahale etmezdi. Eğer Beylerbeyilerinden birisi bir tımarı herhangi bir yol ile hak etmeyen bir kişiye verecek olsa, hak sahipleri İstanbul'a gelip feryat ve şikâyet ettiğinde, o beylerbeyine padişah tarafından büyük bir azarlama yapılır ve bu olay beylerbeyinin görevden alınmasına sebep olurdu (Koçibey, 2018, s. 46-48)."

Koçibey (2018, s. 53-54), eski Osmanlı padişahları döneminde yeniçerilerin de genel olarak yetişkin kimseler olduğunu, bunlardan yararlı oldukları anlaşılan kişilerin savaşta padişaha yakın tutulduklarını ve onu korumakla görevlendirildiklerini ifade etmektedir. Bu durum yeniçeri topluluğu içinde liyakatin esas ölçüt olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde yeniçeri kethüdası ve çavuşlarının yedi sekiz yıl makamlarında kaldıklarını, sebepsiz yere görevden alınmadıklarını belirtmektedir. Bu ise yeniçeri topluluğundaki hem atama hem de azledilmelerin tamamen liyakat esaslı yapıldığını göstermektedir.

Fakat zamanla Yeniçeri Ocağı'nda da liyakatsizliğin bir hastalık biçiminde ortaya çıktığını ve yaygınlaştığını şu cümlelerle ifade etmektedir;

"Güngörmüş ve ocak hallerinden haberdar olan, alaylar ve taburlar bozan, kaleler fetheden kethüdarları emekli ettiler. Sonunda yalancı dünya için kimi görevden alındı, kimi ise göreve atandı ve nice hak etmiş kimseleri oturak edip, yerine hak etmeyenleri getirerek içlerinde birini diğeriyle değiştirmek eksik olmaz oldu. Birini yayabaşı veyahut bölükbaşı ettiklerinde biner ve ikişer biner kuruşlarını alıp suçu sabit olmayan nice emekdar, iş görmüş adamları sebepsiz yere kaldırıp halden bilmez, tecrübesiz, dünyanın acı ve tatlısını görmemiş nice taze yiğitleri getirip ocağı yıkık bir hale koydular. Her zümreye 1582 tarihinden beri millet ve mezhebi bilinmeyen şehiroğlanı... katırcı, deveci, hammal, ağdacı, yol kesen, yankesici ve diğer değişik cinsler katılınca ocağın töre ve düzeni bozuldu. Kanun ve kural ortadan kalktı (Koçibey, 2018, s. 75-76)."

Risalede IV. Murad zamanındaki durum ise, çok vahim bir şekilde aktarılmaktadır. Devlet işlerinin aksadığını, büyük bir bozulma ve yozlaşmanın baş gösterdiğini cesur bir şekilde ifade eden Koçibey, bu bozulmanın saray içinden başladığını, özellikle padişaha yakın olan

saray adamlarının türlü hile ve fesatlık çıkararak ehil insanları görevlerinden uzaklaştırmaları ve kendilerine yakın kişileri bu makamlara getirerek liyakatten uzaklaşmaya sebep olduklarını belirtmektedir.

“... Bunca hizmetler karşılığında yüce padişahlık katından iltifatlar, övgüler ve nimetler beklenir iken nedimler, padişaha yakın saray adamları ve söyleyişi kötü, çekemeyen kimselerden bazıları Ferhat Paşa hakkında nice iftiralar edip daha sonra günahsız yere öldürttüler... Derviş Mehmet Paşa ve Nasuh Paşa gibi cesur, yiğit ve kahraman insanları, nice sadık vezirleri bazı art niyet sahipleri nice iftiralar edip ‘Allah saklasın yüce saltanata karşı suikast vardır’ diyerek padişahın öfkesine kurban ettiler. Onlardan sonra gelen vezirler, zorunlu olarak ‘iç halkı’ denilen saray adamlarına tabi oldular ve gönüllerinin isteklerine izin verip her ne diledilerse esirgemez oldular. Saray adamları dahi nice devlet işlerine müdahaleye başlayıp gaziler ve savaş adamlarının hakları olan nice yüzyıl önce fethedilmiş köy ve mezraaları bir yolunu bularak kimini paşmaklık, kimini arpalık, kimini ise mülk olarak verdirip, kendilerinin hiçbir ihtiyaçları kalmadığında her biri kendi adamlarına nice tımar ve zeametler verdirip, kılıç sahibi gazilerin dirliklerini kestirdiler... Bundan sonra yine kanaat etmeyip rüşvet kapısını açarak sancaklara, beyler beyliğine ve diğer padişah dirliklerine müdahaleye başladılar. Bir alay ehliyetsiz ve hakketmemiş kişinin leş ile denk görülen rüşvetlerine aldanarak kimine beylik, kimine beylerbeyilik alıverip, gerçek hak sahibi olan bir yığın iş görmüş, emekdar, işe yarar ve cesaretli kullar düşkünlük köşesinde namsız, nişansız kalıp fakirlik ve yokluk içinde ayaklar altında ezildiler... (Koçibey, 2018, s. 56-57)”

Koçibey, bütün bunların sonucunda tımar ve zeamet sahiplerinin zayıf düştüğünü, fetih ve zaferlerin ortadan kalktığını, asayiş ve güvenliğin zayıfladığını ifade etmiş, bunları sultan IV. Murad’a ve Sultan İbrahim’e karşı dile getirmekten ise çekinmemiştir.

İlmiye sınıfının halini, eski zamanlara nispet ederek anlatmaya çalışan Koçibey bu sınıfın içinde baş gösteren yozlaşmayı ve liyakatsiz atamalara dikkat çekmeye gayret etmiştir. Ona göre (2018, s. 59), “Şerefli din kurallarının sonsuza kadar yaşaması ilim iledir. İlmin sonsuza kadar yaşaması ise bilginler sayesinde.” Bilgin insanların din ve devlet için son derece önemli olduğunu vurgulayan Koçibey, kendi zamanında bilginlerin durumlarının gayet bozuk

ve karışıklık içerisinde olduğunu gözlemlemiştir. Eski Osmanlı padişahları döneminde yaşayan bilginlerin durumunu ise şu şekilde özetlemektedir;

“Bilginlerin en bilgisi, en erdemlisi, en çok gınahtan sakınanı, en dindarı, en yaşlısı ve en salihî halkın müftüsü olan şeyhülislam olurdu... Her bilgin o makama layık olmaz... Fetva makamına oturan kişi görevini hakkıyla yaptığında bundan böyle görevden alınmazdı... Doğruluk ve diyanet üzere olan kazaskerler dahi on-on beş yıl makamlarında kalırlardı... (Koçibey, 2018, s. 59-60).”

Anlaşıldığı üzere Osmanlı devletinin IV. Murad döneminden önceki sultanları zamanında, ilmiye sınıfının işlerinde liyakat esas alınmış, haksız yere hiç kimseye bir makam verilmemesi ve sebepsiz yere hiç kimsenin görevinden alınmaması gözetilmiştir. Ancak Koçibey (2018, s. 62)’e göre giderek her işe hatır gönül karıştığından ve her işte liyakatten taviz verildiğinden hak etmeyen kimselere makamlar verilmesi neticesinde eski kanun bozulmaya yüz tutmuştur. Kazaskerler dahi sebepsiz yere görevlerinden alınmış, bunların yerine açgözlü ve hırslı olanlar bu makamları rüşvet ile hak etmeyen kişilere dağıtmaya başlamıştır. Hatta bazı ilmiye sınıfı memurlukları, doğrudan satılmak suretiyle dağıtılmaya başlanmış, bu memurlukları satın alan kişiler de kısa zamanda zahmetsiz bir biçimde müderris ve kadı olabilmişlerdir. Bu şekilde ilmiye sınıfının üst makamları cahil ve ehil olmayan kimseler ile dolunca iyi ve kötünün kim olduğu da ayırt edilemez bir duruma gelmiştir. Koçibey (2018, s. 63-64), ilmiye sınıfına dair düşüncelerini ise şu şekilde açıklamaktadır;

“İlmiye makamlarının şefaitle (rica ile) verilmesi uygun değildir. İçlerinde en bilgisi hangisi ise ona verilmesi gerekir. Kadılık yolunda vasıta ilimdir. Yaş ve yıl; soy ve sop önemli değildir. Şimdi bir kadılık verilirken aşırı adalet göstermek istediklerinde o makamı kıdemli olana verirler. Oysa eskilik (kıdemli veya yaşlı olmak), Allah katında kadılık için vasıta değildir... Medreseler dahi ilim inceliklerinin ortaya çıkarılmasına kadir olanlara gerektir. Bir cahilin sadece ve sadece eskidir denilerek bir âlimin önüne geçirilmesi işin gerçeği araştırıldığında görülecektir ki bu bir haksızlıktır. İlim sahibi ve dindar olduğunda genç dahi olsa haksızlığa uğratılmaz... Yaşlı ile genç, ilim ve marifette eşit olduğunda yaşlı olanların öne geçirilmesi doğru olandır. Fakat ilim ve marifetten nasibi olmayan kimse, bin yaşında bile olsa halka bir faydası olmaz.”

Bütün bu sınıflarda büyük bir bozulmanın başladığını fark eden Koçibey (2018, s. 116)'e göre liyakatin ortadan kalkmasının en büyük sebebi rüşvettir. Hâlbuki ister kadılık ve hükümet makamları, ister kılıç ve siyaset makamları olsun, bunlar hak eden kişilere verilmelidir. Aynı zamanda bu konu devlet işlerinin düzen ve devamı için büyük bir hassasiyetle ele alınmalı ve takip edilmelidir. Ancak rüşvet, liyakatin hakkıyla yerine getirilememesine sebep olan en büyük engeldir. Rüşvet kapısı açıldığından beri makam sahipleri arasında görevden alınmanın ve göreve getirilmenin haddinden fazla olması ile birlikte büyük ve saygın devlet adamları yokluk içinde kalmış, alçak ve ehil olmayan kişiler ise devlet makamlarına ulaşır hale gelmiştir. Böylece devletin durumu bozulmaya yüz tutmuş halk ise bu liyakatsiz ve beceriksiz memurların elinde perişan bir duruma düşmüştür.

Sonuç olarak Koçibey, yazdığı Risalede Osmanlı devletinin kurtuluşunun; düşmanlığın ortadan kaldırılması, rüşvetin yok edilmesi, her makam ve dirliğin ehliyetli ve hak etmiş kimselere verilmesi ile mümkün olabileceğini defaatle dile getirerek liyakatin ne derece önemli bir yönetim ilkesi olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

“Her dirliği ve makamı hak eden kimselere ihsan etsinler. Can ü gönülden padişah hizmetine bel bağlayan ve hizmeti görülen kimseleri koruyup, olur olmaz suç için elden çıkarmamak gerektir. Çünkü iyi ve denenmiş, din ve devleti koruyan adamlar çok az bulunur. İşe yaramaz adam ise kesin olarak çoktur. Bütün işe yaramazlar ise iyilerin düşmanıdır. Ona göre iyileri korumak gerekir (Koçibey, 2018, s. 106).”

SONUÇ

Farabi, Maverdi, Nizamülmülk ve Koçibey'in eserleri üzerinden yaptığımız bu değerlendirme ile her bir düşünürün liyakate ilişkin düşüncelerini, belirli temel kavramlar üzerinden inşa ettiği sonucuna varılmıştır. Farabi, liyakate ilişkin düşüncelerini, erdemli bir toplumun yöneticisi üzerinden anlatmaya çalışmaktadır. Ona göre, erdemli şehrin yöneticisinin sahip olması gereken en önemli şey felsefedir yani bilgeliktir. Bu açıdan Farabi, bilgeliği liyakatten ayırmaz ve bunları erdemli şehrin ideal yönetimi ve mutluluğu için birbirlerini tamamlayan iki önemli unsur olarak tarif etmektedir. Maverdi, liyakat kavramını ahlak ve dinin esasları bakımından yeterlilik ile bağdaştırarak anlatmaya çalışmaktadır. Nizamülmülk, adaletli bir devlet yönetiminin temel unsuru olarak liyakati ön plana çıkartmış, liyakat olmadan adaletin sağlanamayacağını her fırsatta dile getirmektedir. Koçibey ise, liyakat ilkesini Osmanlı devlet

yönetiminde aksaklıkların nasıl başladığı ve bu aksaklıkların düzeltilmesi için neler yapılması gerektiği üzerinden anlatmaya gayret etmiştir. Ancak her ne kadar farklı temalar üzerinden liyakat konusunu incelemeye çalışmışlarsa da, dört düşünür de liyakat ilkesini, yönetim işinin tam merkezinde konumlandırmakta ve yönetimin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedirler.

Düşünürlerin liyakat konusuna yaklaşım tarzlarına bakıldığında ise Farabi ve Maverdi'nin ideal bir liyakat sisteminin nasıl olması gerektiğine dair teorik bir yaklaşım sergiledikleri; Nizamülmülk ve Koçibey'in ise liyakat ilkesinin kendi dönemlerindeki yöneticiler tarafından nasıl uygulandığını ele almaları bakımından daha pragmatist bir anlayış içerisinde oldukları görülmektedir. Ancak Farabi ve Maverdi'nin liyakate ilişkin teorik yaklaşımları da, liyakatin uygulanması noktasında kendilerinden sonra gelen devlet adamları ve düşünürler için yol gösterici olmuştur.

Yönetim işinde liyakatten taviz verilmemesi gerektiği konusunda dört düşünürün de hem fikir olduğunu söylemek mümkündür. Ancak yine de farklılaştıkları ve liyakatten taviz verdiklerine işaret eden birkaç husus göze çarpmaktadır. Maverdi ve Koçibey, liyakat konusunda hiçbir zümreye ayrımcılık yapılmaması gerektiği konusunda ciddi bir tavır sergilemektedirler ve bu düşünceyi eserlerinin her faslında da itina ile dile getirmişlerdir. Nizamülmülk ise ırk, cinsiyet, din ve mezhep farklılığı üzerinden liyakat konusunda taviz vermekte ve tarafsız davranmamaktadır. Evet, bu konu belki de günün şartları üzerinden ele alınarak analiz edilmeli ve o günün şartlarına göre Nizamülmülk'e bir eleştiri de yöneltilmemesi gerekir. Fakat günümüz modern personel yönetim sistemleri ile kıyaslandığında Nizamülmülk'ün istihdam konusunda tarafsız davranmadığını açıkça söyleyebiliriz. Benzer bir yaklaşımla Farabi'nin 'İdeal Devlet' adlı eserinde ortaya koyduğu düşünceleri analiz edildiğinde erdemli şehrin ilk başkanı dışında kalan ve onun altında konumlandırılan diğer kademelerdeki yöneticilerin, yardımcılarının ve toplumun diğer katmanlarında yer alan kişilerin yönetim işinde hangi görevi alacakları çok net değildir. Hangi görevi kimin alması gerektiği açık olmadığı gibi, hangi makama ne tür özelliklere sahip kişilerin gelmesi gerektiği de net bir biçimde ifade edilmemiştir. Erdemli şehrin ilk başkanı için liyakat olmazsa olmaz bir şart olarak takdim edilmişse de diğerlerinin yönetim yapısı içinde neye göre konumlandırılacakları liyakat ilkesi ile bağdaştırılabilecek bir düzeyde belirtilmemiştir. Bunun yerine doğuştan sahip olunacak birtakım özelliklerin, şehir yönetiminde görev almak için yeterli olacağı belirtilmiştir. Hâlbuki insanlar, doğuştan sahip olunan birtakım özellikler dışında, sonradan kazandıkları birtakım yeteneklerle de bir göreve layık olduklarını ortaya koyabilmektedir.

Sonuç olarak, uzun bir tarihsel gelişim süreci ile birlikte olgunlaşan liyakat ilkesi, tüm personel yönetim sistemlerinin temelini oluşturmaktadır. Liyakat ilkesine önem verildiği ölçüde devletler ve personel yönetimi sistemleri gelişmiş, adil ve şeffaf bir yönetim sergilemeleri nispeten daha kolay bir hale gelmiştir. Türk ve İslam devletlerinin yönetim düşüncesini ele alan eserleri incelediğimiz bu çalışmada da, Farabi, Maverdi, Nizamülmülk ve Koçibey'in liyakat konusuna çok büyük bir hassasiyetle yaklaştıkları, güçlü ve adil bir devlet nizamının temelini liyakat ilkesini yerleştirdikleri ve liyakati her şeyden üstün tuttıkları sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Adalıoğlu, H. H. (2004). Siyasetnâmeler'in klasik kaynakları. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 1-22.
- Akgüner, T. (2016). *Kamu personel yönetimi*. 7. Basım. Der Yayınları.
- Altıntop, C. (2016). Ebû Nasr El- Farabî'nin ideal devlet anlayışı. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 48-62.
- Aykaç, B.(1990). Personel yönetiminde yeterlilik ilkesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 24(4), 91-109.
- Bozkurt, Ö., Ergun, T. & Sezen, S. (1988). *Kamu yönetimi sözlüğü*. TODAİE Yayınları:158.
- Demirel, D. (2014). Fârâbî'nin ideal devleti: erdemli şehir. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 358-369.
- Ekiz, C. (2010). Siyasetname'de yönetim sorunsalı. *Amme İdaresi Dergisi*. 43(4), 1-30.
- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu yönetimi*. 8. Baskı. Umuttepe Yayınları.
- Farabi (2020). *İdeal devlet*. Çev. Ahmet Arslan. IX. Basım. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güran, S. (1980). *Memur hukukunda kayırma ve liyakat sistemleri*. İstanbul Üniversitesi Yayınları. No:2781.
- Güran, S. (2004). Türk kamu personel rejimi ve kamu yönetimi temel kanunu tasarısı'nın bu konudaki hükümleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 48, 287-299.
- Karakuş, M. (2020). Farabi'nin ideal devletinde geleneksel yönetici tipi olarak Hz. Ömer. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 189-215.
- Kayar, N. (2020). *Kamu personel yönetimi*. 10. Baskı. Ekin Yayınevi.
- Koçibey (2018). *Koçibey risalesi*. Çev. Yılmaz Kurt. 4. Baskı. Akçağ Yayınları.
- Levend, A. S. (1963), Siyaset-Namele. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten, Cilt 10, 167-194.
- Maverdi (2019). *Yönetimin esasları*. Çev. Mehmet Ali Kara. 4. Baskı. İlke Yayıncılık.

- Menekşe, Ö. (2005). İslam düşünce tarihinde devlet anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk örneği. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 3, 193-211.
- Nizamü'l-Mülk (2020). *Siyasetname*. Çev. Mehmet Taha Ayar, XV. Basım. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sayan, İ. Ö. (2009). Türkiye’de kamu personel sistemi: idari, askeri, akademik, adli personel ayrımı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(01), 201-245.
- Sezer, Y. (2003). Kamu hizmetine girme hakkı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(3-4), 153-171.
- Şen, M. L. (1995). Liyakat ilkesi ve Türk personel sistemindeki uygulanması. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1) (Mart), 77-92.
- Tortop, N. (1997). Personel seçiminde uyulması gereken kurallar. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 6(1) (Ocak), 16-20.
- Tutum, C. (1980). Türk personel sisteminin sorunlarına genel bir bakış. *Amme İdaresi Dergisi*, 13(3), 95-107.
- Uz, A. (2011). Anayasal bir hak olarak kamu hizmetine girme hakkı ve liyakat ilkesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 59-94.

İSLÂM HUKUKUNA GÖRE MURÛET/MÜRÛVVET

Sadrettin BUĞDA*

Öz

İnsan, Allah tarafından kendisine verilen akıl, dil yetisi, ilim gibi niteliklerden dolayı ontolojik açıdan yaratılmışlar içerisinde varlığın en üst mertebesinde bulunmaktadır. Ona verilen kulluk vazifesi de onu eşref-i mahlûkât vasfına sahip kılmaktadır. İnsan, varlık âleminde sahip olduğu söz konusu vasıfların gereği fitrat olarak ahlâkî mükemmelliğe de sahiptir. Ancak sosyolojik, psikolojik, ekonomik gibi birtakım haricî etkenler ahlâkî yozlaşmaya neden olabilmektedir. Buna bağlı olarak da insan, sahip olması gereken âdil olma vasfını ve ahlâkî erdemliliğini yitirebilmektedir. Bu çalışmada adalet ve ahlâkî değerlerle sıkı ilişkisi bulunan murûet konusu, fıkıh disiplini çerçevesinde incelemeye tabi tutulmaktadır. Murûet, haddizatında kaza/yargı, şehâdet, vasiyet, vakıf gibi birçok fikhî konularla bağlantısı bulunan önemli bir husustur. Çalışma, fıkıh kaynaklarından istifade ederek murûetin mahiyeti, adalet ve ahlâkla ilişkisi, murûeti zedeleyen faktörler, murûetin zedelenmesinin adalet vasfına etkisi, buna bağlı olarak hukukî olaylarda murûeti kırılan kişinin şahitliğinin kabul edilip edilmemesi gibi konuları detaylı bir tetkike tabi tutarak alanla ilgilenen kişilere bir ön bilgi sunmayı amaç edinmektedir.

Anahtar Kelime: İslam Hukuku, Murûet, Mürüvvet, Adalet, Şahitlik.

THE MATTER OF AL-MURU'AH IN THE ISLAMIC JURISPRUDENCE

Abstract

Human being is ontologically at the highest level of existence among the created makhluqat (creatures) due to the qualities given to him/her by God such as reason, language ability, and science. The duty of servitude given to him by God also makes him/her the most honorable and bestowed creature (ashraf-ul makhluqat). As a requirement of the aforementioned qualities that man possesses in the world of existence, he also has moral perfection as the innate nature (fitrah) bestowed upon him by his Lord. However, some sociological, psychological or economic external factors can cause his moral corruption. Accordingly, a person can lose the quality of being just and the moral virtue that he/she should have. In this study, the matter of al-Muru'ah (chivalry, manliness, honesty), which has a close relationship with justice and moral values, is examined within the framework of the discipline of Islamic Jurisprudence (fiqh). Al-Muru'ah is an important issue that has a connection with many fiqh (jurisprudential) issues such as Qada (judgment), martyrdom, testimony and foundation (waqf). By making use of the sources of fiqh, the aim of the study is to provide a preliminary information to the people who are interested in the field of fiqh by making a detailed examination of the issues such as the nature of al-muru'ah, its relationship with justice and morality, the factors that harm al-muru'ah, the effect of damage of al-muru'ah on the quality of justice, and accordingly, whether the testimony of a person whose quality of al-muru'ah offended in jurisprudential events is valid or not.

Keywords: Islamic Jurisprudence, al-Muru'ah, Muruwwa (manliness,virtue), Justice, Testimony.

GİRİŞ

İnsan, varlık âleminde diğer yaratıklara karşı çok daha üstün vasıflarla donatılmıştır. Bu vasıfların en önemlisi düşünme, tefekkür etme gibi şeylerin kendisinden neşet ettiği akıldır. İnsan akıl vasıtasıyla olgu ve olayları, iyi ve kötüyü değerlendirebilmektedir. İnsan yine akıl ile ahlâkî değerlere sahip olabilmektedir. Söz konusu değerler, akıl ile elde edilebileceği gibi eğitim ve çevrenin etkisiyle de elde edilebilmektedir. İnsan akıl, eğitim yoluyla ve yaşadığı ortamın etkisiyle kazanabildiği ahlâkî değerler vasıtasıyla kâmil insan sıfatına varabilmekte, dinî ve dünyevî işlerde liyakat sahibi olabilmektedir.

İslam hukukunda genelde ahlâkî erdemlere ve iyi karaktere sahip olan, maskaralıklardan sakınan ve meşru örfe riayet eden kişiler sahibu'l-murûe olarak nitelendirilmektedir (Râfî, 1417/1997, 13/21). Dolayısıyla murûet ahlâkî erdemleri, dürüstlüğü, iyi karakteri ve olgunluğu ifade eden bir kavramdır. Kur'ân'da murûet kavramı her ne kadar geçmese de ona işaret eden birçok âyet bulunmaktadır. Bunlardan biri “Allah muhakkak adaleti, ihsanı ve akrabaya yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar” (Nahl, 190) âyetidir. Hadislerde ise murûet kavramı açıkça geçmektedir. “Müminin murûeti ahlâkıdır.” (Mâlik 1406/1985, Cihad, 35) hadisi bunlardan biridir.

Murûet insanın maddî ve manevî konumunu güçlendiren, sosyal hayatta itibarını artıran bir muhtevaya sahiptir. Sosyal hayatta hâkim, muhtesip, müftülük gibi bazı makam ve göreve sahip olabilmek için murûet vasfı önem arz etmektedir. Ayrıca hukukî meselelerde tanıklık yapacak kişilerde bulunması gereken bir vasıftır. Dolayısıyla murûet sosyal hayatta büyük bir önem arz etmesi nedeniyle fıkıh literatüründe geniş bir şekilde ele alınmıştır. Murûetin birçok fikhî meselelerdeki önemine binaen bu çalışmada murûet meselesi konu edinilmiş ve bazı örnekler üzerinden söz konusu mesele somutlaştırılmaya gayret edilmiştir. Çalışma esnasında geniş bir şekilde alan taraması yapılmış gerekli verilerden istifade edilerek bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır.

1. MURÛETİN TANIMI VE MAHİYETİ

Murûet kelimesi يَمْرَأُ – مَرَأٌ fiilinin mastarı olup sözlükte “tam erkeklik (كمال الرجولية)”, “iffet” (Ezherî, 2001, 15/205; İbn Manzûr, 1996, 13/61) “insanîyet” (Cevherî, 1407/1987, 1/72) gibi mânalara gelmektedir. Bazı âlimler المروءة kelimesinin câmid olup herhangi bir fiilden türemediğini (İsmâîl b. Abbâd, 1414/1994, 10/281) ve herhangi bir fiilin de ondan türemediğini belirtmişlerdir (Kazvînî, 1399/1979, 5/315).

Fakîhler terim olarak murûet kelimesinin tanımını farklı şekillerde yapmışlardır. Yapılan tanımlardan bazısı şunlardır: Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (öl. 189/805) murûeti şöyle tanımlamaktadır: “*Murûet dîn ve dürüstlüktür*” (İbn Nüceym, ts., 7/92). Söz konusu tanıma göre murûet, dinî ve dünyevî olmak üzere iki yönlüdür. Tanımda “dîn” kaydının düşülmesi murûetin dinî boyutunu yani ilâhî emir ve yasaklara uymayı ifade ederken, “dürüstlük” kaydı ise dünyevî boyutunu ortaya koymaktadır. Mâverdî (öl. 450/1058), “*(Nefsini) en üstün vasfa sahip olabilmesi için kendisine riayet edilmesi gereken haldir. Ta ki utanç verici bir şey/eylem kasıtlı olarak ondan (söz konusu halden) zuhur etmesin ve haklı bir gerekçeyle eleştiri gelsesin*” (Mâverdî, 1986, s. 317) şeklinde murûetin tanımını yapmaktadır. Mâverdî, mezkûr tanımda kâmil vasfı merkeze almaktadır. Ona göre murûet, kâmil insan vasfına ulaşılması için riayet edilmesi gereken bir haslettir. Başka bir ifadeyle Mâverdî’nin tanımına göre murûet kemâl için gerekli bir husustur. Nevevî (öl. 676/1277) ise “*Kişinin bulunduğu zaman ve mekândaki emsalinin ahlâkıyla ahlâklanmak*” şeklinde murûeti tanımlamaktadır (Nevevî, 1425/2005, s. 345). Nevevî, yaptığı tanımda iki hususa dikkat çekmektedir. Birincisi kişinin bulunduğu zaman ve çevredir ki o, bununla kişinin bulunduğu dönemin ve yerin örfüne dikkat çekmektedir. İkincisi ise ahlâkî erdem olarak sayılan hususlarıdır. Dolayısıyla ona göre kişi, ancak bulunduğu dönemde ve yaşadığı toplumda emsalleri tarafından kabul edilen ahlâkî erdemlere riayet ettiğinde murûet vasfına sahip olabilir. İbn Arafe (öl. 803/1401) murûeti

“Örfe terki kınamayı gerektiren mubâh fiilleri yapmaya; yapılması kınamaya neden olan mubah fiilleri de işlememeye dikkat etmesi” olarak tanımlamaktadır (İbn Arafe, 1435/2014, 9/245). İbn Arafe de örf ve kişilerin dikkat etmesi gereken hasletleri merkeze alarak murûetin tanımını yapmakta aynı zamanda murûeti mubah fiiller ile ilişkilendirmektedir. Mezkûr tanımların tamamında insana has ahlâkî ve mânevî meziyetlere dikkat çekilmiştir. Söz konusu meziyetlerin hem dinî hem dünyevî boyutları bulunmaktadır. Verilen tanımlardan da anlaşıldığı gibi murûet, doğuştan ve genetik olmaktan ziyade kişinin ahlâk alanında kendi gayretiyle kazanabileceği bir husustur (Mâverdî, 1986, s. 318).

Yukarıda verilen tanımlardan hareketle murûeti, derli toplu olarak şu şekilde tanımlamak mümkündür: Murûet, ister dinî açıdan ister dünyevî açıdan olsun onur kırıcı söz ve eylemlerden sakınmak; ahlâkî ve insanî niteliklerle donanmak; şer‘in hilafına olmayan örf riayet etmektir.

2. MURÛET İLE İLİŞKİLİ BAZI KAVRAMLAR

Murûette önemli üç unsur bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir: Adalet, ahlâk ve örf. Adalet vasfını zedeleyen, ahlâkî erdemini yozlaşmasına sebep olan söz ve eylemler kişinin murûetinin zedelenmesine neden olabilmektedir. Aynı şekilde örfte aykırı hususlar da murûeti zedelemektedir.

2.1. Adalet

Adalet; insafî olmak, zulümden sakınmak anlamına gelen عَدْلُ fiilinin mastarı olup doğruluk, dürüstlük (استقامة) anlamındadır. Terim olarak adaletin farklı tanımları yapılmıştır. Yapılan tanımlar ibare olarak farklılık arz etse de muhteva itibariyle birbirlerine yakındır. Gazzâlî (öl. 505/1111), “Din ve davranış/siret hususunda dürüst olmaktan ibarettir.” şeklinde adaletin tanımını yapmaktadır (Gazzâlî 1417/1997, 1/293). Karâfî (öl. 684/1285) ise adaleti şöyle tanımlamaktadır: “Adalet, büyük günahlardan, bazı küçük günahları işlemekten ve onları sürekli yapmaktan ve murûeti zedeleyen mubah şeylerden sakınmaktır.” (Karâfî, 1393/1973, s. 361). Abdulazîz el-Buhârî (öl. 730/1330), “Din ve kemâl hususunda istikamet üzere olmaktan ibarettir.” şeklinde adaleti tanımlamaktadır (Buhârî, ts., 2/399). Mezkûr tanımlar ile yukarıda murûete dair verilen tanımlar birlikte müşahede edildiğinde iki kavram arasındaki ilişki net bir şekilde müşahede edilecektir. Zira her iki kavrama dair yapılan tanımlarda dinde istikamet

sahibi olmak, büyük ve küçük günahlardan sakınmak,¹ adaleti ve murûeti zedeleyen mubah fiillerden uzak durmak gibi hususlara dikkat çekilmiştir. Buradan hareketle şunu söylemek mümkündür: Âdil olmayan bir insanın murûet ile nitelenmesi doğru değildir. Adalet vasfına haiz olmayan kişi veya kişiler insanlara verilen hakları ihlal edebilmekte ve onlara karşı ihanette bulunabilmektedir. Bu ise murûet ile çelişen bir durumdur. Dolayısıyla adaleti zedeleyen söz ve eylemler, murûeti de zedelemektedir.

Şu hadis de murûet ile adalet arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır: “*Kim insanlarla olan muamelesinde onlara zulmetmezse, onlarla yalan konuşmazsa, onlara verdiği sözünden caymazsa, o kimse murûeti kemâle ermiş ve adaleti ortaya çıkmış olanlardandır. Onun kardeşliği vacip ve gıybeti haramdır.*” (Kudâî, 1407/1986, 1/322). Görüldüğü gibi hadiste insanlarla yapılan muamelede dürüst olmak, insanlara yalan söz söylememek ve verdiği söze sadık kalmak murûetin ve adaletin ortak özeliğidir. Bu ise mezkûr iki kavram arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Hadis ve fıkıh usûlü eserlerinde râvinin rivâyet ettiği hadislerin sahih kabul edilmesi için râvinin birtakım vasıflara haiz olmasının gerekli olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan biri de adalet vasfıdır (Râmhürmüzî, 2016, s. 420; Cessâs, 1414/1994, 3/136; Cüveynî, ts., 2/351; Debûsî, 1421/2001, s. 184; İbnü-s-Salah, 1406/1486, s. 104; Nevevî, 1405/1985, s. 48). Söz konusu râvinin âdil sayılması ise akıl, bulûğ, İslâm, takva ve murûet şartlarını taşımasına bağlıdır (Mecdî Muhammed, ts., 211-215). Dolayısıyla râvinin âdil kabul edilmesi için onun şahsiyet sahibi olması, onur kırıcı tutum ve davranışlardan sakınması önemli bir husustur.

Usûl âlimleri, murûet adaletin mahiyetinden midir yoksa adaletin mahiyetinden olmayıp ancak ziyade bir unsur mudur? Konusunda farklı iki görüş ileri sürmüşlerdir (Mahâmîd, 1416/1995, s. 341; Zebîdî, 1339, 1/73). Birincisi İbn Hâcib’e (öl. 646/1249) nispet edilen görüştür. Ona göre murûet kemâl sıfatı olup adalet vasfının bir ziyadesidir. Yani ona göre murûet adaletin mahiyetinden değildir. Dolayısıyla murûetin zedelenmesi kişiyi adalet vasfından soyutlamaz ancak murûetin zedelenmesinden dolayı kişinin şahitliği kabul edilmez. İbn Şâs’ın (öl. 616/1219) da bu görüşte olduğu aktarılmıştır (Şinkîfî, 1436/2015, 12/204). İkinci görüşe göre ise murûet, adaletin mahiyetinden olup onun tamamlayıcı unsurudur (Şinkîfî, 1436/2015, 12/204; Zebîdî, 1339, 1/73). Dolayısıyla bu görüşe göre onur sahibi

¹ Yukarıda murûet için verilen tanımlarda her ne kadar büyük ve küçük günahlar açıkça zikredilmese de Şeybânî’nin “Murûet dîn ve dürüstlüktür” şeklindeki tanımı buna işaret etmektedir. Zira “dîn”den maksat ilâhî emir ve yasaklara uymaktır. İlâhî yasaklara uymak ise Allah’ın yasakladığı tüm küçük ve büyük günahlardan kaçınmakla mümkündür. Ayrıca diğer tanımlarda geçen “utanç verici eylemlerden ve pisliklerden kaçınma” ifadeleri de çirkin görülen mubah fiillerin yanı sıra büyük ve küçük günahlara işaret etmektedir.

olmayan ve murûeti zedeleyen fiil ve davranışlarda bulunan kişi veya kişiler âdil olarak nitelenemezler ve bunların şahitlikleri ve rivayetleri kabul edilemez. Murûetin adaletle olan ilişkisi açısından her iki görüş arasında bir farklılık olsa da murûeti zedelenen kişinin şahitliğinin kabul edilmeyeceği hususunda ittifak etmektedirler.

2.2. Ahlâk

Ahlâk (الأخلاق) huluk (الْخُلُق) kelimesinin çoğulu olup sözlükte “huy, seciye, din, murûet” gibi mânalara gelmektedir (Ahmed Muhtâr, 1429/2008, 1/689; Cevherî, 1407/1987, 4/1471; İbn Düreyd, 1987, 1/618; İbn Manzûr, 1996, 4/193-194). Huluk kelimesi insanların iç dünyası ve manevî yapısı için kullanılmaktadır. Aynı kökten gelen “halk” kelimesi ise insanların fiziki yapısı için kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 1996, 4/194). Terim olarak ahlâkın tanımı şu şekilde yapılmıştır: “*Tefekkür ve düşünmeye ihtiyaç kalmadan fiillerin kolaylıkla kendisinden meydana geldiği ve nefiste yerleşik olan yatkınlıklardır.*” (Cürcânî, 1403/1983, s. 101). Söz konusu yatkınlıklar vasıtasıyla meydana gelen iyi veya kötü fiiller yatkınlıkların niteliğine bağlıdır. Nefisteki yatkınlık iyi olduğunda kendisinden iyi söz ve eylemler sudur ederken kötü olduğunda ise kendisinden kötü söz ve davranışlar meydana gelir. Dolayısıyla ahlâkın iyi ve kötü şeklinde nitelenmesi, nefisteki yatkınlığa bağlı olarak insanlardan sudur eden söz ve davranışlara bağlıdır. Ahlâkî ilkelere uygun olan söz ve davranışlar kişinin murûetini gösterirken ahlâkî ilkelere aykırı olan ise kişinin murûetsizliğinin bir göstergesidir.

Huluk kelimesinin sözlükte ifade ettiği mânalardan da anlaşıldığı gibi murûet ile ahlâk kavramlarının aynı mânada kullanıldığı görülmektedir. Zira sözlükte ahlâkın diğer bir anlamı murûettir (Ahmed Muhtâr, 1429/2008, 1/689). Ancak iki kavram arasında umûm ve husûs söz konusudur. Ahlâkın iyi ve kötü şeklinde nitelenmesi onu murûetten daha genel kılmıştır. Kötü ahlâk olarak telakki edilen davranışlar, murûeti zedeleyen fiiller olduğundan murûet bunlara şamil gelmemektedir.

Câhiliye döneminde de murûet kelimesinin, iyi ahlâk anlamında kullanıldığı görülmektedir (Çağrı, 1989, 2/1). Bu dönemde ahlâkî erdemleri ifade etmek için murûet kavramının kullanılması iki kelime arasındaki bağı ortaya koymaktadır. İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) “*Eğer aklın varsa faziletlerin/erdemlerin, eğer ahlâkın varsa murûetlerin...*” (İbn Kuteybe, 1418, 1/114) şeklinde rivayet ettiği hadis de yine murûet ile ahlâk arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Dolayısıyla şunu söylemek mümkündür: İnsanı erdemli ve murûetli kılan en önemli unsur ahlâkî değerlerdir. Bireyler ahlâkî değerlerle kâmil insan vasfına ulaşabilir.

2.3. Örf

Örf, sözlükte “*bilinen, tanınan, iyi olan*” (Ahmed Muhtâr, 1429/2008, 2/1486; Halil b. Ahmed, ts., 2/121; İbn Manzûr, 1996, 9/155) mânalarına gelmektedir. Terim olarak “*Aklın kabulüne dayanarak nefislerde yerleşen ve selim tabiatlı (akl-ı selîm) kişilerce kabul edilen şeylerdir/söz ve davranışlardır.*” şeklinde örfün tanımı yapılmıştır (Bereketî, 1424/2003, s. 145). Murûet ile ilişkisi olan kavramlardan biri de öftür. Zira örf, murûetin kavramsal çerçevesini ve muhtevasını belirlemede rol oynayan önemli bir unsurdur. Nevevî'nin “*Kişinin bulunduğu zaman ve mekândaki emsalinin ahlâkıyla ahlaklanmak*” ve İbn Arafе'nin yukarıda verilen “*Örfen terki kınamayı gerektiren mubâh fiilleri yapmaya... dikkat etmesidir*” şeklindeki murûet tanımları bu hususun birer delili olarak gösterilebilir. İnsanın yaşadığı zamanın ve bulunduğu çevrenin örfünce iyi karşılanmayan söz ve davranışlar murûet kırıcı birer unsur kabul edilir, buna mukabil örfün makul gördüğü şeyler ise murûetin tamamlayıcısı olarak değerlendirilir. Ancak sofrada içki bulundurma ve içme gibi gayrı meşru söz ve davranışlar örf haline gelse dahi bunlar, Kitap ve Sünnet gibi şer'î delillerle çeliştiği için hem haram hem de murûet kırıcı kabul edilmektedir (sahîh ve fâsid örf ayrımı için bk. Hallâf, ts., s. 89-90). Buna bağlı olarak şunu söylemek mümkündür: Murûetin mahiyetinde rol oynayan örf, murûetin tamamlayıcı bir unsuru olabileceği gibi murûeti zedeleyen bir özne haline de gelebilir. “Murûetin zedelenmesinde örfün rolü ve murûet kırıcı unsurlar” başlığı altında örf ile murûet arasındaki münasebete ayrıca yer verilecektir.

3. MURÛETİN ŞARTLARI

Mâverdî, “*haram olan şeylerden uzak durmak, günahlardan arınmak, vereceği hükümde âdil davranmak, zulmetmekten kaçınmak, hakkı olmayana göz dikmemek haksızlık yapmamak, zayıfa karşı güçlüye yardım etmemek, onursuzu onurluya tercih etmemek, günaha neden olan şeylere sevinmemek, insanın adını ve şanını kirletecek işlere tevessül etmemek*” şeklinde murûetin şartlarını zikretmektedir (Mâverdî, ts.b, 29; Mâverdî, 1986, s. 317).

Mâverdî eserinin başka bir yerinde mezkûr şartlardan ayrı birtakım şartları daha zikretmektedir. O, söz konusu şartları şöyle kategorize etmektedir: Birincisi insanın kendi nefisine yönelik şartlar, ikincisi ise kişinin dışında olan şartlardır.

1. İnsanın kendi nefisine yönelik şartlar iffet, nezâhet ve siyânet olmak üzere kendi içinde üçe ayrılmaktadır (Mâverdî, 1986, s. 321; Ebû Ubeyde, 1420/2000, s. 46).

a. İffetli olmak: Haram ve günahlardan sakınmakla mümkündür (Mâverdî, 1986, s. 321; Nevevî, 1392, 12/106). Harama karşı iffetli olmak namusunu (şehvet mahallini) korumak,

şeref ve onur kırıcı şeylerden dilini muhafaza etmektir. Günahlara karşı iffetli olmak ise açıkça zulmetmekten sakınmak ve nefsi gizli hıyanetten alıkoymaktır (Mâverdî, 1986, s. 321-324).

b. Nezâhet (onurlu olmak): Hakir düşürücü ihtiraslardan, ithama ve şüpheyeye neden olan durumlardan uzak durmak gerekli bir husustur. Zira hakir ve adi ihtiraslar izzet-i nefsi zedeleyen en önemli etken olduğu gibi şüpheyeye neden olan şeyler de kişiyi kınayıcıların kınamasına maruz bırakır ve kişinin değerini düşürür (Mâverdî, 1986, s. 326-327).

c. Siyanet (kişiliğini korumak): Kişiliğin korunması, yeteri kadar ihtiyaç maddelerini elde etmek için çabalamak ve nefsi minnet altına girmekten korumak ile mümkündür. Kişinin ihtiyacını temin etmesi ve onun için çabalaması, kişiyi zelil ve hor görülmesine karşı korur. Başka kimselerin minnetine girmemek de kişiyi daha özgür kılmakta ve yüceltmektedir (Mâverdî, 1986, s. 328-330).

2. Kişinin dışında olan şartlar da müâzere (yardım etmek), muyâsere (kolaylık sağlamak) ve ifdâl (ihşanda bulunmak) olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

a. Müâzere (yardım etmek): Kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Birincisi, mevki ve makamını kullanarak yardımda bulunmaktır. Buna mevki ve makam yardımı denmektedir. İkincisi ise musibet esnasında maddî ve manevî destekte bulunmaktır. Mâverdî, mevki ve makam yardımını bereketi en az, derecesi en düşük olan iyilik olarak nitelendirmektedir. Fakat yarar sağlamada bazen malî yardımdan daha önemli olabilir. Zira haksızlığa uğrayanın hakkı çoğu kez nüfuz sahibi insanlar tarafından sağlanmakta; güçsüz insanların can ve mal güvencesi de bu kişiler tarafından teminat altına alınmaktadır. Musibet zamanlarında kişinin ailesine, akrabalarına, dostlarına, komşularına ve uzak kimselere yardım etmek murûetin şartıdır. Mâverdî, imkân olduğu halde musibettede olan ailesine, akraba, dost ve komşularına yardımda bulunmamak onları başkalarına yönlendirmek murûet sahibi için caiz olmadığını belirtir (Mâverdî, 1986, s. 333-336).

b. Muyâsere: İnsanlara kolaylık sağlama, hata ve sürçmeleri affetme ve haklarda müsamaha gösterme şeklinde iki şekilde olur. Her yönüyle kâmil insan bulmak zordur. Her insanda kusur, hata ve sürçmeler sadır olur. Meydana gelen kusur, hata ve sürçmeleri affetmek murûetin gereğidir. Haklarda müsamaha göstermek de murûetin bir gereğidir. Zira hakkının tamamını tahsil etmeye kalkışmak bazen karşıdakini ciddi bir sıkıntıya sokabilir. Hal böyle olunca kin ve adavet kaçınılmaz olur ve kişiye karşı nefret meydana gelir. Bu ise hoş

karşılanmayan bir durumdur. Bu nedenle kişinin hakkını tahsil ederken gerekli gördüğü takdirde hakkı olanın bir kısmından vazgeçmesi onun için bir erdemlilikler. Rütbe makam ve mevki hususunda münazaadan kaçınmak ve hakkından feragat etmek de böyledir (Mâverdî, 1986, s. 336-345 arası).

c. İfdâl (ihsanda bulunmak): İhsanda bulunmak, Allah rızasını elde etmek ve kendini başkasının şerrine karşı korumak şeklinde iki türdür. Allah rızasını elde etmek için ihsanda bulunmak, kendisine karşı şükran duyan kişilere yapacağı ihsan kabilinden olabileceği gibi kendisine karşı nefret duyan kişilere yapacağı ihsan kabilinde de olabilir. Başkalarına karşı kendini korumak ve onların şerrini defetmek için ihsanda bulunmak da murûetin bir gereğidir. Zira fazilet sahibi olan ve maddî yönden durumu iyi olan kimsenin hasetçisi eksik olmaz. Şayet fazilet sahibi hasetçisinin şerrini ihsan ile defetmezse şeref ve haysiyeti lekelenmenin hedefi olur. Ancak o, bunu ihsan ile defetse şeref ve haysiyetini muhafaza etmiş olur (Mâverdî, 1986, s. 336, 345-347).

4. MURÛETİN KISIMLARI

Âlimler, başta kişinin kendi nefesine ve insanlara yönelik olmak üzere murûeti farklı açılardan kısımlara ayırmış, akabinde bunları kendi içinde kategorize etmişlerdir.

4.1. Kişinin kendi nefesine yönelik olan murûet

Kişi, avret mahallini açmak, rahatsız edici bir sesle geçirmek gibi toplum huzurunda ve aleni bir şekilde yapmaktan utanç duyduğu fiil ve davranışları gizli yapmaktan sakınmalıdır ki böylelikle iyi fiil ve davranışların yapılması ve kötü olanlarının da yapılmaması meleke haline gelsin. Zira meleke haline gelmeyen davranışlar bazen farklı nedenlerden ötürü ihmal edilebilir ve insanı saygın ve onurlu kılan erdemleri sekteye uğratabilir (İbn Kayyim, 1416/1996, 2/335; Seyyid Âsım, 1410/1990, s. 39). Mâverdî, yüksek himmet ve nefsin saygınlığı (شرف النفس) da kişi için murûeti kolaylaştıran önemli birer faktör olduğunu yani bu iki vasıf ile iyi fiillerin meleke haline geleceğini belirtir. Ona göre yüksek himmete sahip olan kişi bayağı ve değersiz kalmayı kabullenemez ve noksanlık zilletini gururuna yediremez. Mâverdî'ye göre nefsin şerefi/saygınlığı ile de ahlâkî değerler, insanın nefsinde istikrar bulur. O, nefsin bazen en iyi ve en güzel olan şeylerden sakındığını ifade etmekte, bu hususu da nefsin bu hasletlere alışık olmadığına bağlamaktadır (Mâverdî, 1986, s. 318-319).

4.2. İnsanlara yönelik olan murûet

Kişi, insanlara karşı edep, hayâ ve güzel ahlâk ilkeleri çerçevesinde tavır sergilemelidir. Başkalarının kendisine yapmasını istemediği bir tavır veya hareketi kendisi de onlara karşı

yapmamalıdır. Kişi insanların söz ve davranışlarına ibretle bakıp bunlardan ders çıkarmalı yanlış gördüğü söz, fiil ve ahlâktan kaçınmalı, doğru bulduğunu da yapmalıdır. Zira her şey zıddıyla kaimdir ilkesinde olduğu gibi başkalarında görülün gayri ahlâkî söz ve davranışlardan hareketle ahlâkî olanı tespit etmek daha pratik bir yöntemdir (İbn Kayyim, 1416/1996, 2/335; Seyyid Âsım, 1410/1990, s. 40).

4.3. Allah'a yönelik olan murûet

Bu murûet ise kişinin, Allah'ın (c.c.) her daim ona muttali olduğu ve onu gördüğü inancından hareketle Allah'a karşı hayâ etmesi, O'na karşı sorumluluklarını yerine getirmesi ve kendi kusurlarını ıslah etmesiyle olur (İbn Kayyim, 1416/1996, 2/335-336; Seyyid Âsım 1410/1990, s. 40). Kişi, Allah'tan hiçbir şeyin saklı kalmadığının, O'nun en ufak şeyi bile bildiğinin ve yapacağı en küçük iyiliğe karşı bile mükâfatlandıracağına bilincinde olduğunda Allah'ın emirlerini ifa eder ve yasakladığı şeylerden de sakınır. Böylelikle kişi Allah'a karşı olan sorumluluklarını yerine getirmiş olur.

5. MURÛETİ ZEDELEYEN FİİLLERİN MEYDANA GELMESİNDEKİ ETKENLER

İnsanı diğer varlıklardan ayıran bazı özellik ve hasletler bulunmaktadır. Bu özellik ve hasletlerin noksanlığı, insanı kâmil kılan bazı niteliklerin kaybolmasına neden olabilir. İnsanları kâmil kılan vasıfların eksikliği murûetin zedelenmesine sebep olabilir. Söz konusu vasıflardan bazıları şunlardır:

a. Aklın ifsadı

İnsan mizacında var olan bilgi edinme yetisi şeklinde tanımlanan akıl, insana insan vasfını kazandıran ve onu diğer canlılardan ayıran en önemli unsurdur. İnsanı ilâhî emir ve yasaklar karşısında sorumlu kılan akıldır. Akıl varlık âlemindeki eşyanın hakikatini bilme, doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini birbirinden ayırt etme ve ahlâkî değerleri belirlemede önemli bir işleve sahiptir (Mâverdî, 1986, s. 15 ve sonrası). “*Akıl, hak ile batılı ayırt eden kalpte bulunan bir nurdur.*” (Emîr es-San'ânî, 1432/2011, 2/319)² hadisinde geçtiği üzere akıl, hak ile batılı birbirinden ayırt etmesinde de önemli bir fonksiyona sahiptir. Benzer şekilde murûet hususunda da akıl önemli bir unsurdur. Rivâyet edilen şu hadiste “*Kişinin keremi/asaleti dini, murûeti akli, şerefi ise ahlâkıdır.*” (Beyhakî, 1414/1994, 7/219 (No.

² “العقل نور في القلب يفرق بين الحق والباطل” hadisi hadis alanının temel kaynaklarında geçmemekte, bununla birlikte Emîr es-San'ânî, söz konusu hadisi Celâluddîn es-Suyûtî'nin el-Câmi'i's-sağîr adlı eserine yazdığı et-Tenvîr şerhu el-Câmi'i's-sağîr adlı eserinde aktarmaktadır. Ancak hadis kaynakları dışında diğer bazı kaynaklarda mezkûr hadisi aktarılmaktadır. Örnek olarak bk. İbn Abdurabbih,, (1404), 2/111; Mâverdî Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn, s. 19.

13777)) murûetin akıl olarak değerlendirilmesi aklın murûet hususundaki rolünü göstermektedir. Akıl noksanlığı veya akılda söz konusu olan bunaklık murûet kırıcı davranışların meydana gelmesinin en önemli nedenlerinden biridir. Bundan dolayıdır ki bunak ve ahmak insanların sözüne güven olmaz ve şahitlikleri reddedilir (Mahâmîd, 1416/1995, s. 357).

b. Dinde noksanlık

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin murûeti din ve dürüstlük (İbn Nuceym, ts., 7/92) şeklinde tanımlaması aslında din ile murûet arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Ancak dini noksan olan ve dinî emir ve yasaklara riayet etmeyen fâsık kişi, kebâire ve onur kırıcı davranışlara tevessül eder. Dolayısıyla murûeti zedeleyen tutum ve davranışlarda bulunmada dinin noksanlığı önemli bir etkidir (Mahâmîd, 1416/1995, s. 358).

c. Hayasızlık

Hayâ ahlâkî niteliklerin en önemli unsuru ve Müslüman bireylerin en belirleyici vasfıdır. “*Her dinin bir ahlâkı vardır, İslâm’ın ahlâkı ise hayâdır.*” (İbn Mâce, 1430/2009, Zühd, 4181) hadisi bunun bir kanıtıdır. “*Hayâ imandandır.*” (Müslim, ts.; İmân, 59) hadisi de bunun bir göstergesi olduğu söylenebilir. İnsana özgü bir vasıf olan hayâ, insanı yüz kızartıcı fiilleri yapmaktan ve çirkin davranışlarda bulunmaktan alıkoyan bir unsurdur. Hayâ, aleni veya gizli yapıldığında kendisinden utanç duyulan fiillerin yapılmasına engel teşkil eden en önemli faktördür. Mâverdî, hayânın gereksiz şeyleri yapmaktan alıkoyduğunu belirtir ve hayâ sayesinde ancak kötü olabileme şüphesi olan şeylerden uzak kalılabileceğini ifade eder (Mâverdî, 1986, s. 247-248, 327). Buna bağlı olarak şunu söylemek mümkündür: Kişideki murûet karakterinin denge üzere bulunmasının en önemli faktörü hayâdır. Söz konusu karakterin bozulmasının arka planında yatan temel problem ise hayâsızlıktır. Hayâdan mahrum olan kişi istek ve eğilimlerinin tahakkümü altına girip bunların yönlendirmesiyle hareket eder. “*Eğer utanmıyorsan dilediğini yapabilirsin*” (Mâlik 1406/1985; Kasru’s-Salât, 46) hadisi de bunun bir tezahürü olduğu söylenebilir. Netice itibariyle hayâsızlık murûet kırıcı davranışların meydana gelmesinde önemli bir amildir.

6. FİİLLERİN MURÛET KIRICI SAYILMASININ ŞARTLARI

Fiil ve davranışların murûet kırıcı sayılabilmesi için birtakım vasıflara ve şartlara haiz olması gerekir. Söz konusu şartlar ise fiillerin haram, mekrûh ve mubâh gibi şer’î açıdan sahip olduğu niteliğe bağlıdır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

a. Şer‘î olarak haram sayılan fiiller, eğer içki içme, ribevî muamelelerde bulunma, zina yapma gibi Şâri‘in haram kıldığı fiiller ise bu fiillerin bir defa dahi yapılması kişinin murûetini kırar ve böyle bir fiili işleyen kişi fâsık olarak nitelendirilir. Mekrûh bir fiilin murûet kırıcı olabilmesi için ise aynı fiilin tekrarlanması şarttır. Ancak mubâh fiillerin murûet kırıcı sayılabilmesi için şer‘an muteber kabul görülen örf ve âdetlere göre çirkin sayılan fiillerden olması gerekir (Mâverdî, 1414/1994, 17/151; Cüveynî, 1428/2007, 12/154; Mahâmîd, 1416/1995, s. 358-359).

b. Murûet kırıcı tutum ve davranışların tutkunu olmak, bunları yapmakta ısrar etmek, söz konusu fiillerin tâate galebe çalması.

Yukarıda da ifade edildiği gibi haram bir fiilin işlenmesi mutlak anlamda murûeti zedelemektedir. Mevzu bahis olan fiilin tutkunu olmak ve fiili yapmakta ısrarcı olmak şart değildir. Haram fiile bir kere dahi tevessül edilmiş ise bu murûetin kırılması için kâfidir. Murûeti kırma hususunda şeni, rezil ve utanç verici küçük günahlar da haram hükmündedir. Ancak hakkında açık hüküm bulunmayan küçük günahların ve çirkin görülen mubâh fiillerin murûet kırıcı olarak kabul görülmesi için bunların tutku haline gelmesi veya tâate galebe çalması şarttır. Haram ve şeni günahlardan olmayan fiiller, aşırılık söz konusu olmadıkça ve tâata galebe çalmadıkça murûet kırıcı sayılmazlar (İbn Âbidîn, 1386/1966, 5/483; Remlî, 1404/1984, 8/294). Zira gıybet gibi küçük günahların ve hoş karşılanmayan mubah fiillerin her insandan sudur etmesi muhtemeldir. İmam Şâfi‘ (öl. 204/820) bu hususta şunları ifade etmektedir: “Biz, insanlardan -çok azı hariç- tâat ve murûette pürdikkat edip de günahattan ve murûetin terkinden sayılan bir şeyi karıştırmayanı bilmiyoruz.” (Şâfi‘, 1416/1996, 13/380, geniş bilgi için ayrıca bk. Mâverdî, 1414/1994, 17/150-155).

Âlimlerin bir fiil ve davranışın murûet kırıcı olabilmesi için tayin ettikleri mezkûr normların günümüz için de esas alınıp murûeti zedeleyen fiil ve davranışların neler olduğunun ortaya konulması önemli bir husustur.

7. MURÛETİN ZEDELLENMESİNDE ÖRFÜN ROLÜ VE MURÛET KIRICI UNSURLAR

Fıkıh ve fıkıh usûlü eserlerinde murûeti zedeleyen hususlar için genellikle havârimu’l-murûe tabiri kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi havârimu’l-murûe havârim ve murûe şeklinde iki kelimedenden oluşmaktadır. Murûetin tanımı yukarıda verildiği için burada tekrarlanmayacaktır. Havârim kelimesi ise hârimin çoğulu olup harime fiilinden türemiştir. Harime ise sözlükte

“delmek, yarmak, kesmek, ifsad etmek” (Halîl b. Ahmed, ts., 4/259; İbn Manzûr, 1996, 4/76-77) mânalarına gelmektedir. Terim olarak “Bir şeyin/nesnenin kendisiyle noksan olması” şeklinde havârimin tanımı yapılmıştır (Kal‘acî, 1408/1988, s. 201). Bir bütün olarak havârimu’l-murûenin terim tanımı ise şu şekilde yapılmıştır: “Kişinin kendisine yaraşmayan, içinde yaşadığı toplum tarafından yapılmayan, yapıldığında ise kınamaya neden olan ve hakkında da şer‘î bir hükmü bulunmayan bir fiili yapmasıdır.” (Hudayr, 1432, 54/4).

Murûet ile ilgili yapılan tanımlardan hareketle havârimu’l-murûeyi şu şekilde tanımlamak da mümkündür: İnsanın maneviyatını ve adaletini zedeleyen, sosyal konumunu zayıflatan, Allah (c.c.) ve Müslümanlar tarafından çirkin görülen, meşru örfte de aykırı olan ve yapıldığında utanç veren tutum ve davranışların yapılmasıdır.

Günahlar küçük ve büyük şeklinde ayrıldığı gibi mubah fiiller ve davranışlar da ahlâkî davranış açısından en iyi, iyi, normal, ayıp kabul edilen ve aşağılık şeklinde kısımlara ayrılmaktadır (Mahâmîd, 1416/1995, s. 351; Ebû Ubeyde, 1420/2000, s. 57).³ Zaruret dışında işlenen haram fiillerin ahlâkî erdemliğe aykırı olduğu ve murûeti zedelediği hususunda herhangi bir tartışma söz konusu değildir. Zamana ve mekâna göre de bir değişiklik arz etmemektedir. Ancak mubâh fiillerin bir kısmı murûetin ve ahlâkî erdemlerin tamamlayıcısı

³ Usûl disiplininde mubâh fiiller, şer‘î bir asla hizmet edip etmeme açısından da kısımlara ayrılmıştır. Usûl âlimlerinden Şâtübî, zarûrî, hâcî, tekmiî/tamamlayıcı gibi asıllardan birine hizmet edip etmeme açısından mubâh kısımlara ayırmaktadır. O, söz konusu asıllardan herhangi birine hizmet edene yiyecek, içecek vb. şeylerden yararlanmayı örnek göstererek bunların her ne kadar cüzî anlamda mubâh kabul edilse de ancak -hayatın idamesi için- küllî anlamda yani bütünüyle terkedilmemesi gerektiği hususunda da bunların matlup olduğunu belirtmektedir. Şâtübî, ikincisini ise mezkûr asıllardan birinin iptaline hizmet edip etmeme açısından kısımlara ayırmaktadır. O, söz konusu asıllardan birinin iptaline hizmet eden mubâha talâkî örnek göstermektedir. Talâk, neslin muhafazasını temin eden, insanlar arasında ülfeti sağlayan ve kabilelerin kaynaşmasına vesile olan helâl bir fiilin yani nikâhın terkidir. Nikâh, neslin muhafazası gibi zarûrî olan aslın, kaynaşma ve ülfet gibi yine zarûrî veya hâcî asılların veya bunlardan birinin tamamlayıcısıdır. Şâtübî, mubâhın küll olarak yani bir bütün olarak başka, cüz olarak yani teker teker ele alındığında ise başka hükümlere tabi olduğunu ifade etmektedir. O mubâhın, nedb ve vucûb açısından cüz olarak mubâh, küll olarak nedb ya da vucûb; kerâhet ve tahrîm açısından ise cüz olarak mubâh, küll olarak da kerâhet ya da tahrîm olduğunu söyleyerek böylelikle mubâhı kendi içinde dört kategoriye ayırmaktadır. Birincisi, cüz olarak ele alındığında mubâh, küll olarak ele alındığında ise matlûb olandır. Yiyecek içecek vb. şeylerin temiz ve iyi olandan yararlanması bunun birer örneği olarak verilebilir. Şâtübî, bunlardan ayrı ayrı yararlanmanın mubah olduğunu, güç yetirildiği halde bazı zamanlarda bunları terk etmenin de caiz olduğunu belirtmektedir. Ancak bunların toptan terkedilmesi halinde şeriatın mendûb olarak telakki ettiği ve yapılmasını istediği şeyin aksine bir davranış ortaya koymuş olacağını ifade etmektedir. İkincisi, cüz olarak ele alındığında mubâh, küll olarak ele alındığında ise vâcib olan mubâh fiillerdir. Şâtübî, yeme, içme, alışveriş yapma cinsi münasebette bulunma vb. şeyleri ikinci kısmın örnekleri olarak zikretmektedir. Bunlar cüz olarak ele alındığında mubâh, küll olarak ele alındığında ise vaciptirler. Bir insanın bazı zamanlarda bunları terk etmesi veya bazı insanların bunları yapmaması caizdir. Ancak bütün insanların bunları terk etmeleri, emrolunan zarûriyyâtтан bir şeyi terk etmiş olurlar. Bu ise doğru değildir. Dolayısıyla küllî olarak değerlendirildiğinde bu çeşit mubâhların işlenmesi vâcib hükmüne girmektedir. Üçüncüsü, cüz olarak ele alındığında mubâh, küll olarak ele alındığında ise mekrûh olandır. Şâtübî, mesire yerlerinde sıklıkla gezinmek, güvercinlerle oynamak kuş sesi dinlemek gibi şeyleri örnek olarak getirmektedir. Bunlar cüz olarak mubâh olsalar da küll olarak ele alındığında terki istenen mekrûh davranışlardır. Başka bir ifadeyle bir insan bazı zamanlarda bu tür davranışlarda bulunması mubahtır. Ancak bunları sürekli yapması mekrûhtur. Dördüncüsü, terki istenen haram kısmına hizmet eden mubahtır. Şâtübî buna her ne kadar örnek vermese ve isim koymasa da onun açıklamalarında bununla terki istenen haram kısmına hizmet eden mubâhı kastettiği açık bir şekilde görülmektedir. O, sürekli yapıldığında adaleti zedeleyen mubâh fiillerin bu kısma girdiğini belirtmektedir. Şâtübî adaleti zedeleyen fiillerin her ne kadar mubâh olsalar da bunları işleyen kişilerin eylemlerinde ısrarlı davrandıklarından dolayı fâsık olarak nitelendirildiklerini zira bunların dürüst insanların üzere oldukları halden çıktıklarını ifade eder (Bk. Şâtübî, 1417/1997, 1/203-209).

hükümünde iken diğer bir kısmı ise işlendiğinde söz konusu vasıfları zedelemektedir. Dolayısıyla mubâh fiillerin tamamını eşit görmenin ve bunları bir kategoride değerlendirmenin doğru olmadığı söylenebilir.

Örf, mubâh fiil ve davranışlardan hangilerinin murûet kırıcı olduğu hangilerinin olmadığı hususunda önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Dolayısıyla murûet açısından mubâh fiillerin kategorize edilmesinde örf önemli bir faktördür. Bundan dolayıdır ki el-İmrânî (öl. 558/1163) şehâdet konusunda havârimu'l-murûeyi ele alırken örf ve âdetlerin hangi fiillerin onur kırıcı olduğu hususunda belirleyici olduğunu aktarmaktadır (İmrânî, 1421/2000, 13/285). Ebû Ubeyde Meşhûr de murûet ve örf ilişkisini ele alırken hangi fiillerin çirkin/rezil kategorisine gireceği hangilerinin girmeyeceği hususunda şer'î bir ölçüt bulunduğunu ve bunun da genel itibarıyla İslâm teşri'inin kaynaklarından biri olan örfeye dayandığını ifade etmektedir (Ebû Ubeyde, 1420/2000, s. 57).

İslâm hukukunda fiillerin şahıs, zaman ve mekâna göre değerlendirilmesi, bir sözün veya fiilin ya da mesleğin biri için çirkin ve onur kırıcı sayılması, diğeri için ise söz konusu nitelikte sayılmaması hususunda meşru örfün⁴ belirleyici bir fonksiyona sahip olması nedeniyle fakîhler, müctehidin ve müftünün örfeye hâkim olmalarının zorunlu olduğunu belirtmişlerdir. Fakîhlerin örfü önemsemelerinin, müctehid ve müftü için bunu zorunlu görmelerinin nedeni ise örfün hem bir teşri' kaynağı hem de murûet hususunda önemli bir unsur olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Karâfi (öl. 684/1285) bu konuda şunları söylemektedir: “*Âdete (örfe) dayanan fikhî meselelerin hükümleri, âdetin değişmesiyle söz konusu hükümler de değişir... âdetin değişmesi dahi şart değil, şayet bulunduğumuz beldeden başka bir beldeye gittiğimizde ve gittiğimiz beldenin âdeti bizim bulunduğumuz beldenin âdetinden farklıysa, ya da âdeti farklı olan beldeden birileri bizim beldeye gelse kendi âdetimize göre değil belki oranın âdetine göre fetva vereceğiz.*” (Karâfi, 1416/1995, s. 219). Karâfi, *el-Furûk* adlı eserinde de şöyle söylemektedir: “*Örf değiştiğinde yenisini dikkate al, örf geçersiz olduğunda da onu geçersiz say/onunla amel etme. Ömrün boyunca kitaplarda yazılı olanın üzerinde donup kalma, belki senin yörenden olmayan biri fetva almak için sana geldiğinde onu senin beldenin örfüne zorlama, kendisine onun bulunduğu beldenin örfünü sor ve senin kendi beldenin örfüne ve kitaplarda mukarrer olana göre değil onun örfüne göre*

⁴ Burada meşru örften maksat şer'î delillerle çelişmeyen örf olup şer'î delillerin ortaya koyduğu örf değildir. Şer'î delillerin ortaya koyduğu ya da yasakladığı örften maksat ise şeriatın geçmiş ümmetlere ve insanlara ait örfün vâciblik veya mendûbluk seviyesinde yapılmasını talep etmesi ya da haramlık veya mekrûhluk düzeyinde yapılmamasını talep etmesi ya da mükellefi yapıp yapmada muhayyer bırakmasıdır (Şâtıbî, , 1417/1997, 2/488).

fetva ver. Apaçık olan hak da budur. Ebedi olarak nakledilenler üzerine donup kalmak dinde sapkınlıktır, Müslüman ve geçmiş selef âlimlerin maksadını bilmemektir.” (Karâfi, ts., 1/176, 191). İbn Kayyim (ö. 751/1350) de bu hususta şunları ifade etmektedir: “*Örf, âdet, zaman, mekân ve içinde bulunan pozisyon farklı olduğu halde sadece kitaplarda nakledilenlerle insanlara fetva veren kişi hem saptırır hem de saptırılmıştır. Onun dine olan cinayeti; memleketi, âdeti, zamanı ve tabiatları farklı olan insanların tamamın, tıp kitaplarının birinde mevcut olana dayanarak tedavi eden kişinin cinayetinden daha büyüktür. Belki bu, cahil bir doktordur. (Ancak) bu cahil müftü, insanların dinine ve canına ondan daha zararlıdır. Allah yardım etsin*” (İbn Kayyim, 1423, 1/52). Karâfi ve İbn Kayyim’in belirttikleri gibi örfte taalluk eden hükümler örfün değişmesiyle değişmektedirler. Ancak Karâfi ve İbn Kayyim’in bu hususta örfte yaptıkları vurguyu sadece hüküm ve fetvaya değil aynı zamanda murûet meselesine de teşmil etmek daha makuldür. Sehâvî’nin (öl. 902/1497) Zencânî’den (öl. 656/1258) yaptığı nakil de bunu desteklemektedir. Sehâvî bu hususta Zencânî’den şunları aktarmaktadır: “*Murûetin bilgisi örfte dayanmaktadır. Sadece şer‘a taalluk etmez. Örfî şeyleri (الأمر العرفية) zapt altına almanın güç olduğunu biliyorsun. Örf şahıslara ve memleketlere/ülkelere göre değişmektedir. Nice memleketlerde bazı şeylerin yapılması âdet haline gelmiştir. Şayet başkaları onları yapsa murûet kırıcı sayılacaktır.*” (Sehâvî, 1424/2003, 2/6). Mezkûr ifadelerden hareketle şunu söylemek mümkündür: Hüküm örfte taalluk eden meselelerde örfte vukufiyet ne kadar önem arz ediyorsa murûet meselesinde de o kadar önem arz etmektedir. Bu husus Şâtıbî’nin (öl. 790/1388) murûet konusunda getirdiği “*erkeklerin başı açık dolaşması*” örneğiyle somutlaştırılabilir. Şâtıbî, değişkenlik gösteren âdetlerden söz ederken erkeğin başı açık dolaşmasının bölgelere göre farklılık arz ettiğini, bunun doğu memleketlerinde murûet sahibi kişiler tarafından çirkin kabul edildiğini, batı memleketlerinde ise çirkin görülmediğini belirtir. O, bu ifadelerin akabinde söz konusu durumla ilgili şer‘î hükümlerin bölgeden bölgeye göre değişeceğini, başı açık gezmenin doğu memleketlerinde adaleti zedeleyen bir unsur olduğunu ancak batı memleketlerinde adaleti zedeleyen bir unsur olmadığını ifade eder (Şâtıbî, 1417/1997, 2/489). Zaman açısından da bakıldığında bu örnek önemlidir. Örneğin Türkiye’de bir zamanlar erkeğin başı açık dolaşması murûet sahiplerince çirkin ve onur kırıcı kabul edilirken günümüz Türkiye’sinde ise böyle bir durumun söz konusu olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Şâtıbî’nin örneğinde olduğu gibi örfü bilmeyen veya daha önceki örfte göre murûeti zedeleyen tutum ve davranışların örfün değişmesiyle fonksiyonunu kaybedeceği bilgisine vakıf olmayan müftü veya kâdî’nin verecekleri fetvada ve hükümde yanlış yapmaları kaçınılmazdır.

Dolayısıyla murûetle ilgili değer yargılarının tespit ve tayini hususunda örfe vukufiyyet önem arz etmektedir. Ancak Zencânî'nin de belirttiği gibi örfü zapt altına almak güçtür. Buna bağlı olarak murûet meselesinde söz konusu olan fiil ve davranışların tayini zor bir husustur. Murûet ile ilgili değer yargıları bir topluluktan başka bir topluluğa, hatta aynı topluluğun yaşadığı farklı zamanlara göre farklılık gösterebilir. Bu nedenle hangi tutum ve davranışların murûetin tamamlayıcı unsurları oldukları ve hangilerinin murûeti zedeleyen birer faktör oldukları hususunda bir konsensüsten söz etmek mümkün değildir. Yukarıda da ifade edildiği gibi zarûrât dışında işlenen haram fiillerin tamamı murûeti zedelemektedir. Ancak mubâh fiillerin bir kısmının işlenmesi murûeti zedelerken diğer bir kısmının işlenmesi ise murûete herhangi bir halel getirmemektedir. Benzer şekilde bazı meslekler de murûet kırıcı olarak kabul görülmüştür. Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), şahitlik konusunu ele alırken güvercin ile oynayan, müzisyen, rakkas, sihirbaz olan, sokakta yemek yiyen, toplum içinde ayaklarını uzatan ve yollarda satranç oynayan kişileri murûetsiz olarak nitelendirir (Şîrâzî, 1403/1983a, s. 269). Şîrâzî; tuvalet bakıcısı (الكتّاس), çöpçü (الزبال), debbâğ, değirmenci, hacamatçı, hamamcı, gibi meslek sahiplerinin edindikleri mesleklerinden dolayı murûetlerinin kırılıp kırılmama ve buna bağlı olarak şahitliklerinin kabul edilip edilmeme hususunun tartışma konusu olduğunu söylemektedir. Bazıları bunların kötü meslekler ve murûet kırıcı olmasından dolayı söz konusu meslek erbaplarının şahitliklerinin kabul edilemeyeceğini, diğer bazıları ise edindikleri meslekten dolayı şahitliklerinin reddedilmemesi gerektiğini zira bu mesleklerin mubâh olduğunu ve insanların bu mesleklere ihtiyaçları olduğunu belirttiklerini ifade etmektedir (Şîrâzî, 1403/1983b, 3/438).⁵ İbn Muhriz ise (öl. 516/1223), murûetten maksadın

⁵ Murûet kırıcı açısından meslekler başta haram ve mubâh olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca mubâh olan meslekler de saygın ve deni/aşağılık meslekler şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Sarhoş edici maddeleri imal etme ve satma, sihir yapma, fuhuş yerleri işletme gibi haram olan mesleklerin murûeti zedelediği hususunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Bunun aksine müderrislik, doktorluk gibi saygın mesleklerin murûeti zedelediği hususunda da bir tartışma söz konusu olmadığı gibi toplumun bunlara olan ihtiyacından dolayı bu tür meslekler farz-ı kifâye niteliğinde değerlendirilmiştir. Ancak mezkûr meslek sahiplerinin mesleklerinden dolayı ibadetlerini terk etmeleri veya mesleklerinde sahtekârlığa tevessül etmeleri durumunda murûetleri zedelenecektir. Süflî ve aşağılık olarak nitelendirilen meslekler hususunda ise âlimler ihtilaf etmişlerdir. Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin bazı görüşlerine göre örfen süflî olarak kabul görülen mesleklerde kendi isteğiyle çalışan kişinin murûeti zedelenir. Söz konusu görüş bazı hadislerle dayandırılmaktadır. Râfi b. Hadîc'in rivayet ettiği hadis bunlardan biridir. Râfi b. Hadîc, Resûlullah'ın (s.a.v.) "*Köpeğin parası habistir/kötüdür, zinanın ücreti kötüdür ve hacamatçının kesbi kötüdür*" dediğini rivayet etmektedir (Müslim, Buyu', 24). Hacamat, mubâh olduğu halde Peygamber'in (s.a.v.) "*hacamatçının kesbi kötüdür*" sözü bu mesleğin murûeti zedeleyen bir meslek olduğu anlamına gelmektedir. Yukarıda zikredilen dört mezhebin racih görüşlerine göre söz konusu meslekler murûeti zedelememektedirler. Bunlar kendi görüşlerini şu ayete dayandırmaktadırlar: "*Allah nezdinde en değerli olanınız en çok sakınanızdır*" (Hucurat: 49/13). Ayette üstünlük vasfı takvaya bağlanmaktadır. Muttaki olan insan diğerlerine göre hak ve hukuka daha çok riayet etmektedir. Ayrıca süflî olarak nitelendirilen meslekler insanların maslahatına olup şeriâtın ruhuna uygundur. Hatta bazıları bu mesleklerin de farz-ı kifâye kapsamında olduğunu belirtmişlerdir. (Mâverdî, 1414/1994, 17/153-154; İbn Kudâme, 1417/1997, 14/153-154; İbn Şâs, 1423/2003, 3/1032).

Bir mesleğin murûet kırıcı sayılabilmesi için bazı şartlara haiz olması gerekir. Bu şartlar şu şekilde sıralanabilir: a. Meslek sahibinin bulunduğu yörede kendisinin yaptığı mesleğin örfen süflî sayılması. b. Meslek sahibinin

ne olduğu hususunu ele alırken şunları söylemektedir: Murûetten maksat elbisenin temiz, bineğin iyi, araç ve gereçlerin kaliteli ve görünüşün güzel olması değildir. Murûetten maksat (kötü alışkanlıklardan ve hoş karşılanmayan şeylerden) korunmak, iyi karakterli olmak, diline sahip çıkmak, saçmalıklardan ve maskaralıklardan uzak durmak, kendisinde bir kusur olmasa da güvercin ve satrançla oynama tutkunluğu gibi dinin korunmasına engel olan kötü huylardan sakınmaktır (İbn Şâs, 1423/2003, 3/1032). İbnu'l-Mulakkin (öl. 804/1401) de caddelerde bir şeyi yiyip içmeyi, kendisine layık olmayacak şekilde başı veya bedeni açık şekilde gezmeyi, insanların huzurunda hanımını öpmeyi, komik hikâyeleri anlatmakta aşırıya kaçmayı, fakîh birisinin şapka takmasını, satranç ve müzik ile ilgilenmeyi, raks etme ve deri tabaklama, tuvalet bakıcılığı gibi küçük düşürücü meslekleri icra etmeyi murûeti zedeleyen hususlar olarak sıralamaktadır. İbnu'l-Mulakkin, söz konusu mesleklerin babadan gelen bir meslek olması durumunda esah görüşe göre murûeti zedelemeyeceğini ancak sonradan edinen bir meslek olması halinde ise bunun murûeti zedeleyeceğini belirtmektedir. O bu görüşünün esah oluşunu şöyle gerekçelendirmektedir: Zira bunlar mubâh mesleklerdir. İnsanların bunlara ihtiyaçları vardır ve bunlar farz-ı kifayedendir (İbnu'l-Mulakkin, 1421/2001, 4/1832-1833). Şehâbeddin eş-Şelebî (öl. 1021/1612) de insanların gözü önünde yolda bir şey yemeyi, caddede bevletmeyi, tek bir pijamayla caddelerde ve insanların toplandığı yerlerde gezmeyi, insanların huzurunda ayakları uzatmayı ve âdet olmadığı yerlerde başı açık dolaşmayı murûet kırıcı olarak değerlendirmektedir (Şelebî, 1313, 4/225).

Aktarılan mezkûr örneklerden de anlaşıldığı gibi murûet kırıcı mubâh fiil ve mesleklerin neler olduğunu tayin etmek güçtür. Yukarıda da ifade edildiği gibi mubah fiil ve mesleklerin küçük düşürücü ve değer yargılarına aykırı oluşu tamamıyla örfeye göre değişiklik arz etmektedir. Bunların tespit ve tayini daha önce ifade edilen normlar ve hâkimin içtihadına bağlıdır. Bu hususta Gazzâlî, mubah fiillerin bir kısmının murûeti zedelemesinin insanların âdetlerine ve onların bakış açısına göre değiştiğini ve bu konuda hâkimin içtihadının önemli olduğunu ifade etmektedir. O, râvinin adaletinden söz ederken şunları söylemektedir: *“Yolda bir şey yemek, caddeye bevletmek, rezil kişilerle arkadaşlık etmek ve aşırı derecede mizah yapmak gibi murûeti zedeleyen bazı mubah şeylerden kaçınmak da adalet için şart koşulmuştur... bu konudaki ölçü hâkimin ichtihadına bırakılmıştır... bu durum yörelerdeki âdetlere ve insanların*

---

yaptığı mesleğin kendisine layık olmaması. Üst düzey bir yetkilinin ayakkabı boyacılığı yapması buna örnek olarak gösterilebilir c. Meslek sahibinin maişeti için bir zaruret bulunmadığı halde o işi yapması. (Bk. Mahâmîd, 1416/1995, s. 373.) Bir mesleğin süflî sayılabilmesi için de birtakım illetleri bünyesinde barındırması gerekir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir. a. Şâri' tarafından haram sayılan bir meslek olması. b. Necasetin bulunması. c. Cellat gibi kalbin katılmasına ve şefkatin yok olmasına neden olması. d. Kişinin insanlığına hâlel getirmesi. e. Düşünme ve tefekkürü dayanmayan bir meslek olması (Mahâmîd, 1416/1995, s. 374).

küçük günahlardan bir kısmını büyütmesindeki farklı durumlarına göre değişiklik arz etmektedir.” (Gazzâlî 1417/1997, 1/249). “*Dostlar arasında edep (kûlfet/sıkıntıya neden olan şeyler) sakıt olur*” (Useymîn, 1422, 15/425) ifadesinden hareketle şunu belirtmekte de fayda vardır: insanların bulunduğu ortamda yatma, ayaklarını uzatma gibi murûet kırıcı olarak telâkki edilen fiillerin bazıları aile fertlerinin ve arkadaşların bulunduğu bir ortamda işlenmesi murûeti zedelemeyecektir.

8. MURÛETİN HÜKME ETKİ ETTİĞİ BAZI FIKHÎ MESELELER

Fikhî meselelerde şahitliğin, dar anlamda da ahlâkî adaletin söz konusu olduğu tüm meselelerde murûet önem arz etmektedir. Yukarıda da zikredildiği gibi adaletin şartlarından biri de murûettir. Dolayısıyla murûet, şahitliğin ya da adaletin söz konusu olduğu nikâh, velâyet, mirâs, kaza, imâmet gibi birçok fikhî meselelerle ilintili bir husustur. Ancak makalenin hacmini düşünerek fıkhîta murûetin söz konusu olduğu meselelerden örnek olarak şahitlik ve kâdılık konularıyla yetinilecektir. Devlet başkanı, velâyet vb. konulara girilmeyecektir.

Murûetin söz konusu olduğu önemli meselelerden biri şahitliktir. Fıkıh eserlerinde şahitlik konusunda üzerinde en çok durulan konulardan biri murûettir. Tespit ettiğimiz kadarıyla şehadet konusunda murûeti eserlerinde ele alan ve onu adaletin bir şartı olarak ileri süren ilk kişi İmâm Şâfiî’dir. Şâfiî, hâkimin şahitlik edecek kişilerin hür, bâliğ, Müslüman ve âdil oldukları tecrübeyle ve bir beyyineyle sabit oluncaya kadar onların şahitliklerini kabul etmemesi gerektiğini belirtir ve akabinde “*Kişinin (davranışlarındaki) genel durumu, onun murûet sahibi ve itâat eden/salih amel işleyen biri olduğunu gösteriyorsa şahitliği kabul edilir. Fakat durumunun genelinde masiyet/günah ve murûete aykırılık söz konusu ise şahitliği reddedilir*” şeklinde bir açıklamada bulunur (Şâfiî, 1416/1996, 13/380. Ayrıca bk. Özpınar, 2011, s. 122). İmâm Şâfiî’nin şahitlik hususunda ileri sürdüğü murûet şartı kendisinden sonra gelenlerin eserlerinde ele alınmaya başlanmıştır. Ancak zâhirî âlimlerden İbn Hazm (öl. 456/1064) Şâfiî’nin şahitlik konusunda ileri sürdüğü murûet şartına karşı çıkmaktadır. İbn Hazm bu hususta şunları söylemektedir: “*(Şâfiî’nin) taât ve masiyeti zikretmekle yetinmesi gerekirdi. Onun burada murûeti zikretmesi ifadede fazlalık ve yanlıştır. Şayet murûet taâtta ise taât ona ihtiyaç bırakmaz. Eğer taâtta değilse dinî hususlarda onu şart koşturmak caiz değildir. Zira bu hususta Kur’ân ve Sünnette bir nass bulunmamaktadır.*” (İbn Hazm, ts., 8/475-476). İbn Hazm’ın karşı çıkışının lafzî olduğu söylenebilir. Çünkü ona göre de büyük günah işlemeyen ve dinen taâtı günahlarına galebe çalan kişiler âdil olarak

kabul görülür. Büyük günah işleyen ve günahları taâtine galebe çalan kişiler ise fâsık olarak nitelendirilir ve şahitlikleri kabul edilmez (İbn Hazm, ts., 8/475). Şâfiî'ye göre de murûet, taâta riayet etmek ve mâlâyani şeylerden uzak durmaktır (Beyhakî, 1390/1970, 2/188). Hanefî âlimlerinden eş-Şelebî, murûeti zedeleyen fiilleri işleyen kişilerin şahitliği kabul edilemeyeceğini ifade eder ve bu hususta her dört mezheb imamı arasında herhangi bir ihtilafın olmadığını belirtir (Şelebî, 1313, 4/225).

Murûetin adalet ve şahitlik için gerekli bir husus olup olmadığı meselesi önemli bir konudur. Yukarıda adalet başlığında murûetin adaletin mahiyetinden olup olmadığına dair iki farklı görüş aktarıldı. Söz konusu iki görüş de murûeti zedelenen kişinin şahitliğinin kabul edilmeyeceği noktasında birleşmekte idi. Ancak Mâverdî bu konuda murûeti taksime tabi tutarak genel bir yaklaşım sergilemez. Mâverdî murûeti üç kısma ayırmaktadır. Birincisi, adalet için şart olan murûettir. O, eziyet verici ve komik sözlerden, alay konusu olan ve hoş karşılanmayan gülüşlerden kaçınmayı örnek göstererek bunların adalet için şart olan murûetten olduğunu; bunlara tevessülün ise fiska yol açacağını ifade eder. O, sakalın yolunması/kazıtılması ve boyatılmasının da küçük düşürücü hususlar olduğunu ve şahitliğin reddine neden olduğunu söyler. İkincisi, adalet için şart olmayan murûet kısmıdır. Mâverdî mal ve yiyecek ile iyilikte bulunmayı, bizatihi veya konumu vasıtasıyla yardım etmeyi bunun için örnek getirerek bunun şahitlik için şart olmadığını belirtir. Üçüncüsü de adalet için şart olup olmama hususunda farklı görüşlerin olduğu murûet kısmıdır. Mâverdî, bunu âdetler ve sanatlar/meslekler şeklinde ikiye ayırır ve detaylı bir şekilde inceler. Bu hususu şu şekilde özetlemek mümkündür: Mâverdî, kişinin pijamayla veya başı açık gezmesi gibi giyiminde, caddelerde yeme ve içme gibi yiyecek hususunda bulunduğu yörenin siyânet ehline (kişiliğini koruyan kimselere) tabi olması gerektiğini söyler. O, tuvalet bakıcılığı, çöpçülük, kasap ve balıkçılık gibi meslekleri de küçük düşürücü meslekler için örnek olarak getirerek bu hususta üç farklı görüş olduğunu belirtir, ancak görüşlerin kimlere ait olduğuna değinmemez. Birinci görüşe göre bu tür meslekler adaleti zedelemektedir. Zira bu mesleklerin hakir görülmesiyle birlikte bunları meslek edinmeye rıza göstermek kişiyi itibarını zedelemektedir. İkinci görüşe göre bu tür meslekler adaleti zedelemeyebilir. Çünkü ihtiyaçtan dolayı bu meslekler insanlar için kaçınılmazdır ve şer'an bunlar mubahtır. Üçüncü görüşe göre ise dinde hakir görülen meslekler adaleti zedeler, ancak dünyada hakir görülenler ise adaleti zedelemeyebilir (Mâverdî, 1414/1994, 17/150-156 arası). İbn Kudâme, Mâverdî'nin zikrettiği ilk iki görüşü aktararak bu hususta iki farklı görüş olduğunu belirtir (İbn Kudâme, 1417/1997, 14/153). Mâverdî'nin tuvalet bakıcılığı, çöpçülük, kasap ve balıkçılık gibi meslekleri küçük düşürücü meslekler

olarak örnekleme örfü olup söz konusu düşünce tüm asırlar için geçerli değildir. Dolayısıyla kanaatimize göre bu konuda isabetli olan, ikinci görüş sahiplerinin savunduğu görüştür ki insanların zorunluluk derecesindeki ihtiyaçlarından ve ayrıca şer'an mubah olduklarından dolayı bu tür meslekler hakir görülmez ve adaleti zedelemeyiz.

Toplumsal huzurun sağlanmasında ve haksızlığın giderilmesinde önem arz eden kâdılık/hâkimlik makamının önemli bir rol oynaması nedeniyle bu görevi üstlenecek kişilerin birtakım vasıflara haiz olması şart koşulmuştur. Bu şartların başında adalet vasfı gelmektedir (Mâverdî, ts.a, s. 19; İbnü'l-Hümâm, 1389/1970, 7/253). Yukarıda da zikredildiği gibi adaletin şartlarından biri de ahlâkî erdemliğin bütününe ifade eden murûettir. Ahlâkî erdemliğe sahip olmayan kişilerin kâdılık görevine ehil görülmesi düşünülemez. Kur'ân-i Kerîm'de bu hususa şöyle işaret edilmektedir: “Şüphesiz Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder.” (Nisâ, 58) âyette de görüldüğü gibi insanlar arsında hüküm verenlerin ehil olmaları esastır. Ehliyet ise Müslüman, akıl, bâliğ, adalet ve murûet gibi birtakım vasıflara sahip olmakla mümkündür. İbnü'l-Munâsıf (öl. 620/1223) bu hususta şunları söylemektedir: “Yargı görevini üstlenecek olan kişi, ahlâkî erdemleri edinmek hususunda kendi nefsinin terbiye etme ve faydalı olan şeyleri elde etme hususunda çaba sarf etmelidir. Zihinde tutulması gereken en önemli husus da budur. Benzer şekilde kişinin şeriatın adabına riayet etmesi, murûetini koruması ve alicenap davranması gerekli bir husustur. Kişinin dinine, murûetine ve aklına hâlel getirecek, onu konumundan düşürecek, azmini kırarak şeylerden uzak durması gerekir. Çünkü onun bulunduğu konumunun gerektirdiği hususlar başkalarında yoktur. Dolayısıyla kendisine dikkat etmesi elzemdir.” (Şinkîti, 1436/2015, 12/13). Gazzâlî, kâdının taşıması gereken şartları ele aldıktan sonra “Arkadaşlarımızın mutlak olarak ifade ettikleri şartların günümüzde kâdılık yetkisi verildiği kişilerde bulunması zordur. Doğru olan insanların maslahatı sekteye uğratılmaması için güç sahibi devlet başkanının atadığı kişilerin hükümlerinin uygulanması/yürürlüğe konulması gerekir.” Gazzâlî, akabinde hiçbir şekilde yargı fonksiyonsuz bırakılmayacağını belirtir. O, devlet başkanının fâsık ve cahil kişiye yargı görevini tevzi etmiş ise o bunula günahkâr sayılacağını, ancak zaruret nedeniyle bizim bundan sonra yapacağımız şey onun vereceği hükümleri uygulamamız gerektiğini ifade eder (Gazzâlî, 1417, 7/291). Gazzâlî'nin mezkûr düşüncesinden hareketle şunu söyleyebiliriz: Adil olma vasfının bir gereği olan murûet kâdılık görevini üstlenen kişilerde bulunmasa da zaruret halinde onların kararlarına riayet edilmesi gerekir. İbnü'l-Hümâm kâdının adil olma vasfında ihtilafın olduğunu ancak İmâm Şâfiî gibi imamların çoğuna göre adalet vasfını taşımayan

kişilerin kâdılık görevine getirilmesinin caiz olmadığını ve Hanefî mezhebin üç büyük imamında bu görüşte olduğunu söyler akabinde Gazzâlî'nin yukarıdaki görüşünü aktarır ve Hanefî mezhebinin zahir görüşü de bu yönde olduğunu yani zaruret halinde veya devlet başkanın atadığı fâsık kişinin vereceği hukukî kararlarına uyulmasının gerekli olduğunu beyan eder (İbnü'l-Hümâm, 1389/1970, 7/253). Dolayısıyla İbnü'l-Hümâm'ın kadı'nın adil vasfına vurgu yapması dolaylı olarak kadı'nın murûet sahibi olmasını vurgulamaktadır. Yukarıda da geçtiği gibi murûet adaletin gereğindedir. Murûeti zedelenen kişinin adil vasfını da yetirmektedir.

Dinî hükümler insan hayatının tüm aşamalarında önemli unsurdur. Ancak ilâhî hitaba muhatap olan her bireyin başta Kur'ân ve Sünnet olmak üzere şer'î kaynaklardan hükümleri istinbât etme ve onları hayatlarına uygulama imkânları bulunmamaktadır. Bu nedenle başta Kur'ân ve Sünnet olmak üzere tüm şer'î delillerden hükümleri istinbât edecek ve insanların günlük hayatlarında oluşan problemlere çözüm bulacak ve fetva verecek kişilere ihtiyaç duyulmuştur. Ancak bu kişilerin sadece ilmî birikimleri fetva için yeterli görülmemiştir. Dolayısıyla bunların ilmî birikimlerinin yanı sıra Müslüman ve akl-ı selîm sahibi olmak gibi birtakım şartlara haiz olmaları gereklidir. Bu şartlardan biri de murûet sahibi olmaktır. Nevevî bu hususta şunları söylemektedir: “*Müftünün şartı; mükellef, Müslüman, güvenilir, fîsk ve murûet zedeleyici sebeplerden münezzehtir, tabii bir kavrama kabiliyetine sahip (فقیه النفس), zihni açık, sağlam düşünen, sahih/doğru şekilde tasarrufa ve istinbâta sahip ve uyanık olmalıdır.*” (Nevevî, 1408/1988, s. 19). Yukarıda da ifade edildiği gibi murûet sahibi ve âdil olmayan kişi fâsık olarak kabul edilir. Fâsık kişinin sözüne itimat edilmediği gibi fetvasına da itimat edilmez. İbn Nüceym de fetva görevine atanan kişilerin murûet kırıcı şeylerden münezzehtir olması gerektiğini vurgulamaktadır (İbn Nüceym, ts., 6/291). İbnü's-Salâh müftünün şartlarını zikrederken onun murûet kırıcı şeylerden beri olması gerektiğini zira murûet sahibi olmayan kişilerin sözlerine itimat edilemeyeceğini ifade eder (İbnü's-Salâh, 1407, s. 21). Netice itibarıyla müftülük görevi üstlenen kişilerin adil ve murûet sahibi olmaları gerekir. İslâm hukukuna göre murûet kırıcı fiil ve davranışlarda bulunan ve buna bağlı olarak adalet vasfı zedelenen kişilerin fetva makamına tayin edilmeleri doğru değildir. Bu tür kişilerin fetvalarına güvenilmediği için bunların fetvasıyla da amel edilmez.

SONUÇ

Fıkıh literatüründe yönetimden yargıya, velâyetten vasiyete, mirastan vakfa kadar birçok konuyla ilişkili olan murûet farklı şekillerde tanımlanmışsa da bunların ortak noktası ister dinî ister dünyevî olsun ahlâkî değer yargılarına sahip olma ve meşru örf riayet etme şeklindedir.

Murûetin adalet kavramıyla sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır. Her iki kavrama dair yapılan tanımlara bakıldığında söz konusu ilişki net bir şekilde görülmektedir. Zira murûet ve adaletin birleştiği nokta dinde istikamet üzere olmak, büyük ve küçük günahlardan sakınmak, adaleti ve murûeti zedeleyen mubah fiillerden uzak durmaktır. Murûetin adaletin şartlarından biri olarak telakki edilmesi de iki kavram arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Murûetin ahlâk kavramıyla da ilişkisi bulunmaktadır. Zira murûet ahlâkî değer yargılarının tamamını ifade etmektedir. Cahiliye toplumunda murûetin iyi ahlâk için kullanılması bunun bir göstergesidir. Murûetin kavramsal çerçevesini ve muhtevasını belirlemede rol oynayan önemli bir unsur olması hasebiyle örfün de murûetle ilişkisi bulunmaktadır.

Fıkıh literatüründe murûet için birtakım şartlar tayin edilmiştir. Bu şartlardan bazısı insanın kendi nefesine yöneliktir. Bunlar iffet, nezâhet (onurlu olmak) ve siyânet (kişiliğini korumak) şeklinde zikredilmiştir. Söz konusu şartlardan bazısı da kişinin dışında olan şartlar olup bunlar da müâzere (yardım etmek), muyâsere (kolaylık sağlamak) ve ifdâl (ihşanda bulunmak) şeklinde sıralanmıştır.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran bazı özellik ve hasletler bulunmaktadır. Bu özellik ve hasletlerin eksilmesi; insanı kâmil kılan bazı niteliklerin kaybolmasına, buna bağlı olarak da murûetin zedelenmesine neden olmaktadır. Söz konusu vasıflardan bazısı şunlardır: a. Akılın ifsadı. Aklın ifsadı murûet kırıcı davranışların meydana gelmesinin en önemli etkenlerden biridir. b. Dinde noksanlık. Murûeti zedeleyen tutum ve davranışlarda bulunmada dinin noksanlığı ve ifsadı önemli bir etkidir. c. Hayasızlık. Hayâdan mahrum olan kişi istek ve eğilimlerinin tahakkümü altına girip murûet kırıcı davranışlarda bulunabilir.

Havârimu'l-murûe (murûeti zedeleyen unsurlar), İnsanın maneviyatını ve adaletini zedeleyen, sosyal konumunu zayıflatan, Allah (c.c.) ve Müslümanlar tarafından çirkin görülen, meşru örfte de aykırı olan ve yapıldığında utanç veren tutum ve davranışların yapılması mânasına gelmektedir. Fiil ve davranışların murûet zedeleyicisi sayılabilmesi için birtakım vasıflara ve şartlara haiz olması gerekir. Söz konusu şartlar ise fiillerin haram, mekrûh ve mubâh gibi şer'î açıdan sahip olduğu niteliğe bağlıdır. Şer'î olarak haram sayılan fiillerin bir defa dahi yapılması kişinin murûetini kırar ve böyle bir fiili işleyen kişi fâsık olarak nitelendirilir. Mekrûh bir fiilin murûet kırıcı olabilmesi için ise aynı fiilin tekrarlanması şarttır. Ancak mubâh fiillerin murûet kırıcı sayılabilmesi için şeran muteber kabul görülen örf ve âdetlere göre çirkin sayılan fiillerden olması, bunların tutku haline gelmesi ve tâate galebe çalması şarttır.

Örf, mubâh fiil ve davranışlardan hangilerinin murûet kırııcı olduğu hangilerinin olmadığı hususunda önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Dolayısıyla murûeti zedeleyip zedelememe açısından mubâh fiillerin kategorize edilmesinde örf önemli bir faktördür. Örfün şahıslara ve yörelere göre değişmesi nedeniyle murûet ile ilgili değer yargıları bir topluluktan diğerine farklılık gösterebilir. İslâm hukukunda fiillerin şahıs, zaman ve mekâna göre değerlendirilmesi, bir sözün veya fiilin ya da mesleğin biri için çirkin ve onur kırııcı sayılması, diğeri için ise söz konusu nitelikte sayılmaması hususunda meşru örf'e göre değerlendirilmesi önemli bir husustur. Bu nedenle insanlara öncülük eden ve onların dinî ve dünyevî sorunları için çözüm üretmeye çalışan müctehid, hâkim ve müftünün örf'e hâkim olmaları bir zorunluluk olarak görülmüştür. Murûet kırııcı mubâh fiil ve mesleklerin neler olduğunu tayin etmek güçtür. Söz konusu fiil ve mesleklerin küçük düşürücü ve değer yargılarına aykırı oluşu tamamıyla örf'e göre değişiklik arz etmektedir. Bunların tespit ve tayini belirli normlar çerçevesinde belirlenebilir. İlk defa şehadet meselesinde murûeti ele alan ve onu adaletin bir şartı olarak ileri süren İmam Şâfiî'dir. Şâfiî'den sonra gelen âlimler de murûeti adaletin ve buna bağlı olarak şahitliğin bir şartı olarak değerlendirmişlerdir. Halife/devlet başkanı, hâkim, müftü gibi kendisinde adalet şartının bulunması zorunlu olan kişilerin atanmasında murûetin ve adaletin dikkate alınması önemli bir husustur.

KAYNAKÇA

- Ahmed Muhtâr, Ö. (1429/2008). *Mu'cemu'l-lugati'l-'arabiyyeti'l-mu'âsıra*. 4 Cilt. 'Âlemu'l-Kutub.
- Bereketî, Muhammed 'Amîm el-Müceddidî. (1424/2003). *et-Ta'rîfâtü'l-fikhiyye*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn. (1390/1970). *Menâkibu's-Şâfiî*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakar. 2 Cilt. Mektebetu Dâri't-Turâs.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn. (1414/1994). *es-Sunenü'l-kubrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ. 11 Cilt, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Buhârî, Alâuddîn Abdulazîz. (ts.). *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Uşûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. Dâru'l-Kitâbi'-İslâmî.
- Cessâs, Ahmed b. Alî er-Râzî. (1414/1994). *el-Fusûl fî'l-usûl*. 4 Cilt. Vizâretü'l-Evkâf el-Kuveytîye.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. (1407/1987). *Tâcu'l-luga ve's-sihâhu'l-'arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgâfûr Attâr. 6 Cilt. Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed. (1403/1983). *et-Ta'rîfât*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. (ts.). *et-Telhîs fî usûli'l-fikh*. thk. Abdullah Culim en-Nebâlî – Beşîr Ahmed el-Umerî. 3 Cilt. Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *Nihâyetü'l-maṭlab fî dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdulazîm Mahmûd ed-Dîb. 20 Cilt. Dâru'l-Minhâc, 1428/2007.

- Çağrı, M. (1989). “Ahlâk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/1-9. TDV Yayınları.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh. (2001). *Takvîmu'l-edille fî usûli'l-fıkh*. thk. Halîl Muhyiddîn. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ebû Ubeyde, Meşhûr b. Hasan. (1420/2000). *el-Murûe ve havârimuhâ*. Dâru İbn Affan.
- Emîr es-San'ânî, Muhammed b. İsmâîl. (1432/2011). *et-Tenvîr şerhu el-Câmi'i's-sağîr*. thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm. 11 Cilt. Mektebetu Dâri's-Selâm.
- Emîr Pâdişâh, Muhammed Emîn. (1351/1932). *Teysîru't-tahrîr*. 4 Cilt. Mustafâ el-Bâbî el-Halebî.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. (2001). *Tehzîbu'l-luga*. thk. Muhammed 'Avad Mur'ib. 8 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid. (1417/1997). *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Süleymân el-Eşkar. 2 Cilt. Müessesetu'r-Risâle.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid. (1417/1997). *el-Vasîf fî'l-mezheb*. thk. Ahmed Mahmûd İbrâhîm-Muhammed Muhammed Tâmir. 7 Cilt. Dâru's-Selâm.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî. (ts.). *Kitâbu'l-'ayn*. thk, Mehdî el-Mahzûmî – İbrâhîm es-Sâmîrrâî. 8 Cilt. Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl.
- Hallâf, A. (ts.). *İlmu usûli'l-fıkh*. Dâru'l-Kalem.
- Hudayr. Abdulkerîm b. Abdullah. (1432). *Şerhu Buluğî'l-merâm*. el-Mektebetu eş-Şâmile.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. (1386/1966). *Reddu'l-muhtâr ala'd-Durri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Matba'atu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî.
- İbn Abdurabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn. (1404). *el-İkdü'l-ferîd*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Arafe, Muhammed b. Muhammed. (1435/2014). *el-Muhtasaru'l-fıkhî*. thk. Hâfiz Abdurrahmân Muhammed Hayr. 10. Cilt. Müessesetu Halef Ahmed el-Habtûr.
- İbn Düreyd, Muhammed b. el-Hasen. (1987.). *Cemheretu'l-luga*. thk. Remzî Munîr Ba'lebekî. 3 Cilt. Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn.
- İbn Hazm, Alî b. Ahmed. (ts.). *el-Muhallâ*. Dâru'l-Fıkr.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid. (1389/1970). *Şerhu Fethi'l-kadîr*. 10 Cilt. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. (1423). *İ'lâmu'l-muvekki'in an Rabbi'l-âlemîn*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlu Selmân. 7 Cilt. Dâru İbnu'l-Cevzî.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. (1416/1996). *Medâricü's-sâlikîn beyne menâzili "ıyyâke na'büdü ve ıyyâke neste'in"*. thk. Muhammed el-Mutasimbillâh el-Bağdâdî. 2 Cilt. Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed. (1417/1997). *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî & Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Dâru 'Alemlî'l-Kutub.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. (1418). *Uyûnu'l-ahbâr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. (1430/2009). *es-Sünen (Sünenü İbn Mâce)*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-'Alemlîyye.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. (1996). *Lisânu'l- 'Arab*. 18 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l- 'Arabî.
- İbnu'l-Mulakkin, Sirâcuddîn Ömer b. Alî. (1421/2001). *'Ucâletü'l-muhtâc ilâ tevcîhi'l-Minhâc*. thk. İzzeddîn Hişâm b. Abdulkerîm el-Bedrânî. 4 Cilt. Dâru'l-Kitâb.
- İbn Nüceym, Zeynuddîn b. İbrâhîm. (ts.). *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*. 8 Cilt. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî.
- İbnu's-Salâh, Takıyyuddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî. (1406/1986). *Muqaddimetu İbni's-Salâh (Ma'rifetu envâ'i 'ulûmi'l-ḥadîs)*. thk. Nûreddîn İtr. Dâru'l-Fikr.
- İbnu's-Salâh, Takıyyuddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî. (1407). *Fetâvâ İbni's-Şalâh*. thk. Muvaffak Abdullah Abdulkâdir. Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem.
- İbn Şâs, Celâluddîn Abdullâh b. Necm. (1423/2003). *'İkdu'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebi 'âlimi'l-Medîne*. thk. Hamîd b. Muhammed. 3 Cilt. Dâru Garbi'l-İslâmî.
- İmrânî, Ebu'l-Hüseyn Yahyâ. (1421/2000). *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî. 13 Cilt. Dâru'l-Minhâc.
- Kal'acî, M. & Kuneybî, H. (1408/1988). *Mu'cemu lugati'l-fukahâ*. Dâru'n-Nefâis.
- Karâfî, Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs. (ts.). *el-Furûk (Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk)*. 4 Cilt. 'Âlemu'l-Kutub.
- Karâfî, Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs. (1416/1995). *el-İhkâm fî temyîz'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm*. thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- Karâfî, Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs. (1393/1973). *Şerhu Tankîhi'l-fuşûl*. thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd. Şeriketu't-Tibâ'eti'l-Fenniyyeti'l-Muttahide.
- Kazvînî, Ahmed b. Fâris. (1399/1979). *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dâru'l-Fikr.
- Kudâî, Muhammed b. Selâme. (1407/1986). *Müsnedu's-Şihâb*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî. 2 Cilt. Müessesetu'r-Risâle.
- Mahâmîd, Şuveş Hazza'. (1416/1995). *Adâltu's-şâhid fî'l-kadâi'l-İslâmî*. Dâru'l-Ceyl.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes. (1406/1985). *el-Muvaṭṭa'*. nşr. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Dâru İhyâi't-Türâsi'l- 'Arabî.
- Mâverdî, Alî b. Muhammed. (ts.a). *el-Ahkâmu's-sultâniyye*. Dâru'l-Hadis.
- Mâverdî, Alî b. Muhammed. (1986). *Edebu'd-dünyâ ve'd-dîn*. Dâru Mektebeti'l-Hayât.
- Mâverdî, Alî b. Muhammed. (1414/1994). *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Alî Muhammed Mu'avved & Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 18 Cilt. Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye.
- Mâverdî, Alî b. Muhammed. (ts.b). *Teshîlu'n-nazar ve tacîlu'z-zafer*. thk. Muhyî Hilâl es-Serhân & Hasan es-Sââtî. Dâru'n-Nahdati'l- 'Arabiyye.
- Mecdî Muhammed, A. "el-Adâletu inde'l-usûliyyîn". (ts.) *Havliyâti Kuliyeti'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye li'l-benât bi'l-İskenderiyye* 7/31, s. 199-286.
- Müslim, İbn el-Haccâc el-Kuşeyrî. (ts.) *el-Câmi'u's-sahîh (Sahîhu'l-Müslim)*. nşr. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5.Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l- 'Arabî.
- Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. (1408/1988). *Âdâbu'l-fevâ ve'l-muftî ve'l-musteftî*. thk. Bessâm Abdulvahhâb el-Câbî. Dâru'l-Fikr.
- Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. (1425/2005). *Minhâcu't-tâlibîn*. thk. 'Aved Kâsım

Ahmed ‘Aved. Dâru’l-Fikr.

- Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. (1392). *Şerhu Sahîh Müslim*. 18 Cilt. Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî.
- Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. (1405/1985). *et-Taḳrîb ve’t-teysîr li(fî)-ma’rifeti süneni’l-beşîri’n-nezîr*. Dâru Kitâbi’l-‘Arabî.
- Özpinar, Ö. (2011). “Hadîs ve Fıkıh Edebiyatında Ortak Bir Kavram: Mürûet”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 107-142.
- Râfîî, Abdulkerîm b. Muhammed. (1417/1997). *el-Azîz şerhu’l-Vecîz (eş-Şerhu’l-kebîr)*. thk. Alî Muhammed Mu‘avved - Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 13 Cilt.Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdirrahmân. (2016). *el-Muhaddişü’l-fâşıl beyne’r-râvî ve’l-vâ’î*. thk. Muhammed Muhibuddîn Ebû Zeyd. Dâru’z-Zehâir.
- Remlî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. (1404/1984). *Nihâyetu’l-muhtâc ilâ şerhi’l-Minhâc*. 8. Cilt. Dâru’l-Fikr.
- Sâhib b. Abbâd, İsmâîl et-Tâlekânî. (1414/1994). *el-Muḥîṭ fi’l-luġa*. thk. Muhammed Hasan Âlu Yâsîn. 10 Cilt. ‘Âlemu’l-Kutub.
- Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân. (1424/2003). *Fethu’l-muġîs bi-şerhi’l-Elfiyyeti’l-ḥadîs li’l-‘Irâkî*. thk. Alî Hüseyin Alî. 4 Cilt. Mektebetu’s-Sünne.
- Seyyid Âsım, A. (1410/1990). *el-Murûe*. Dâru’s-Sahabe li’t-Turâs.
- Şâfîî, Muhammed b. İdris. (1416/1996). *el-Ümm*. thk. Ahmed Bedruddîn Hassûn. Dâru Kuteybe.
- Şâtıbî, İbrahim b. Musa. (1417/1997). *el-Muvâfakât fi uşûli’s-şerî’a*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlu Selman. 7 Cilt. Dâru İbn Affân.
- Şelebî, Ahmed b. Muhammed. (1313). *Hâşiyetu’s-Şelebî (Tebyîni’l-ḥakâ’ik ile birlikte)*. 6 Cilt. el-Matbatu’l-Kubrâ el-Emiriyye.
- Şinkîṭî, Muhammed el-Meclisî. (1436/2015). *Levâmi’u’d-durer fi hetki estâri’l-Muhtasar*. 15 Cilt. Dâru’r-Ridvân.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. (1403/1983b). *el-Muhezzeb fi fıkhi’l-İmâm eş-Şâfîî*. 3 Cilt. Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. (1403/1983a). *et-Tenbîh fi fıkhi’s-Şâfîî*. ‘Âlemu’l-Kutub.
- Useymîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih. (1422). *ş-Şerhu’l-mümti’ alâ Zâdi’l-müstakni’*. Dâru İbni’l-Cevzî.
- Zebîdî, Osmân b. el-Mekkî. (1339). *Tavdîhu’l-aḥkâm şerhu Tuhfeti’l-ḥukkâm*. 4 Cilt. el-Matba’atu’t-Tûnusiyye.
- Zebîdî, Osmân b. el-Mekkî. (1339). *Tavdîhu’l-aḥkâm şerhu Tuhfeti’l-ḥukkâm*. 4 Cilt. b.y.: el-Matba’atu’t-Tûnusiyye.

GÖÇ VE KİMLİK: TÜRKİYE'DEN AVRUPA'YA GÖÇ EDEN İNSANLARIN SİYASİ KİMLİKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Haluk YAMAN¹

Gökhan TUNCEL²

Öz

Kimlikler, insanların birer aidiyet, birer bağlılık değerleridir. Kim, neye ve nereye kendini ait hisse der ve bağlılık duyarsa kimlik de o bağlamda şekillenir. Bağlamın değiştiği zamanlar, kimlik krizlerinin yaşanabildiği en basit ifadeyle kimliğe dair çelişkilerin hissedildiği zamanlar olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan yaşamının değişmesine yol açan, insanı farklı değerlerle tanıştıran, mekânsal değişimin dışında kültürel ve sosyal değişimlere de neden olan ve kimliğin sorgulanmasına yol açan önemli olguların başında göç gelmektedir. Göç, sadece bir mekânsal değişim ve arayış değildir. Milyonlarca insanın bu değişimden etkilendiği 21. yüzyılda “göçmen” başlığı altında tanımlanan insanların yeni kimlikleri ile birlikte bir aidiyet karmaşası yaşadığı önemli bir öngörüdür. Bu çalışmada Türkiye'nin TRB-1 Bölgesi illerinden Avrupa ülkelerine göç etmiş kişilerin göç sonrasında siyasi kimliklerinde bir değişim yaşayıp yaşamadıklarının ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda yarı yapılandırılmış yöntemle, 64 kişiyle, Elazığ, Bingöl, Malatya ve Tunceli illerinde derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler Maxqda bilgisayarlı nitel analiz programıyla analiz edilmiştir. Yapılan analizler neticesinde göçmenlerin siyasi kimliklerine olan bağlılıklarının göç öncesine göre farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelime: Göç, Göçmen, Kimlik, Siyasi Kimlik, TRB-1 Bölgesi.

Jel Kodu: F22 ve P25

* Bu çalışma, 28.01.2021 tarihinde savunulan “Avrupa’da Göçmen Olmak: Hegemonik İlişki Bağlamında Psiko-Politik Bir Değerlendirme” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Dr. Arş. Gör., Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü: hyaman@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6536-9042>.

² Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü: gokhan.tuncel@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2313-2300>

MIGRATION AND IDENTITY: A RESEARCH ON THE POLITICAL IDENTITIES OF PEOPLE MIGRATING FROM TURKEY TO EUROPE

Abstract

Identities are people's values of belonging and attachment. Whoever feels loyal to and attachment with what and where, his/her identity is shaped in that context. Times when the context changes are the times when identity crises can be experienced, in the simplest terms, when the contradictions regarding identity are felt. Migration is one of the most important phenomena that lead to a change in human life, introduce him/her to different values, cause cultural and social changes besides spatial change, and bring about the questioning of identity. Migration is not just a spatial change and a search. It is an important prediction that in the 21st century, when millions of people are affected by this change, people defined under the title of "immigrants" will experience a confusion of belonging together with their new identities. In this study, it was aimed to reveal the change in the political identities that individuals who had migrated to European countries from the provinces of the TRB-1 Region of Turkey experienced in the aftermath of immigration. As a result of the analyses, it was observed that the attachment of immigrants to their political identity differed.

Keywords: Immigration, Immigrant, Identity, Political Identity, TRB-1 Region.

Jel Code: F22 ve P25

GİRİŞ

Göç, insanın var olduğu günden bu yana, farklı nedenlerle yapmış olduğu yer değiştirme hareketini tanımlar. Geçmişte, sadece yaşamı idame ettirebilmek adına yapılan göçler, bugün için pek çok değişkeni içerisinde barındıran küresel bir olgu haline gelmiştir. Ekonomik, siyasi ve sosyal gerekçeler neticesinde göç önemli bir sonuçtur. Sebep-sonuç ilişkisi bağlamında ekonomik, siyasi ve sosyal gerekçelere dayalı bir sonuç olarak ifade edilen göç aynı zamanda yeni gelişmeler için de farklı sebepleri barındırmaktadır. Bir sonuç olarak göçe iki şekilde bakılabilir. Birincisi devletlerin göç olgusu karşısında yaşadığı değişimler ikincisi ise insanların sahip olduğu değerlerin göçle birlikte geçirdiği dönüşümdür. İnsanın yaşamak zorunda kaldığı yeni değerlerle birlikte kendisini konumlandığı yerin, devletlerin göç karşısındaki takındıkları tutumlar karşısında çoğu zaman yok sayıldığı görülmektedir. Göç etmek zorunda kalanların kendi hayatlarındaki itici ve çekici güçler, göç teorileri içerisinde yer verilen itici ve çekici güçler karşısında görmezden gelinmiştir. Göç, bugün için her ülkenin yüzleştiği bir gerçek olarak durmaktadır.

Eğitim, din, dil, hukuk ve politik alandaki gelişmeler ve yenilikler, kültürleşme ve sosyal ilişkiler sonrasında insanoğlunun hayatında meydana gelen değişiklikler; ilişkide bulunduğu her mecrada yeni düşünceleri, yeni ilişki ve davranış kalıplarını ortaya çıkarmaktadır. Bu yeni ilişkiler ve ilişki ağları toplumsal yaşamın içerisinde olduğu gibi aile, komşuluk ve arkadaşlık

gibi yakın ilişkilerde de kendinden söz ettirmektedir. Toplumsal yaşamın yeni pratikleri iş hayatı, okul ortamları ve sosyal ilişki ağları içerisinde kendini gösterirken bireysel değişimler davranışlarda ve tercihlerin değişiminde izlenebilmektedir. Yeni davranış kalıpları kimi için kapalı bir hayat tarzını yaşamayı zorunlu kılmakta kimisi için ise eski değerlerin yok sayıldığı bir kültürleşme içerisinde tercih edilen hayatları sergilemektedir.

Türkiye, hem iç göç hem de dış göçle ilişkilendirilen olaylarla fazlasıyla karşı karşıya kalmış bir ülkedir. Dış göçün 60 yıllık bir serüveni geride bıraktığı düşünülürse bugün için üçüncü ve dördüncü nesiller konuşulmaktadır. Bu nesiller içerisinde kendisini, göç etmiş bir topluluğun evlatları olarak görenler olduğu gibi yaşadıkları sosyolojik değişimler ile birlikte birer Avrupalı olarak görenlerin sayısı da göz ardı edilemeyecek bir düzeydedir. Bu bir değişimin neticesidir. Değişim bir patlama şeklinde değil tedrici olarak gerçekleşmiştir. Güncel ilişkiler ve yaşananlar bu değişimin son kertesidir. Göçmenlerin güncel ilişkileri, çevreleri ile olan münasebetleri ve kimliklerine olan bağlılıkları değişim olgusundan etkilenecek karakterdeki özellikleridir. Değişimden önemli düzeyde etkilenebilecek kimliklerden birisi siyasi kimliklerdir.

Göçmenlerin hayatlarında analiz edilmesi gereken pek çok olgu olduğu gerçektir. Bu olgulardan birisi sahip oldukları kimlikleridir. Kimliklerin analiz edilmesinin yaşanan değişim süreçlerine ve gelinen noktaya fazlaca ışık tutacağı düşünülmektedir. Türkiye'den göç etmiş insanlar için toplumsal ilişkiler ağı içerisinde edindikleri tecrübelerin göç öncesi yaşamlarına kıyasla farklılıklar arz edeceği de kimliğin analiz edilmesinde önemli bir öngörü olarak değerlendirilmektedir. Ancak kimlik analizi, göç gibi çok fazla parametreyi ortaya koymayı zorunlu kılar. Bu noktada bir sınırlılığın gerekliliği söz konusudur. Sınırlılık bu çalışmada sadece siyasi kimlik üzerine yönelmekle sağlanmıştır. Bu çalışma kapsamında göçün, kolektif bir kimlik olan siyasi kimlikte meydana getirdiği değişikliklerin incelenmesi hedeflenmektedir. Siyasi kimlik üzerindeki değişimi göç öncesi ve sonrasıyla ilişkilendirmek, bu ilişkiyi göçmen kimliğine ve bilincini haiz bireyler üzerinden ele almak, göçmenlerin siyasi kimliklerine olan bağlılıklarını ve politik düşüncelerinde meydana gelen değişimleri açıklamak adına literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Göç sonrası yaşamda, toplumsal ilişkiler içerisinde farklı değerlerin karşılaşmasının çatışma olasılığını arttırdığı bilinmektedir. Bu ilişkiler ağı içerisinde, hegemonik anlayışları ve uygulamaları içeren yaklaşımların olduğu, göçmenlerin anlatılarından çıkarılan bir sonuçtur. İkna ve rıza ile gerçekleştirilen hegemonik uygulamaları göçmenlerin hayat hikâyelerinde bazen camiye giderken, bazen çalışma ortamlarında karşılaştıkları misafir işçi

yakıştırmalarında bazen de bir kafede üzerlerine çevrilen gözlerde görmek mümkündür. Siyasi kimliğin değişimi analiz edilirken sosyal yaşamın hegemonik ilişkileri göz ardı edilmemiştir. Bu ilişkilerin siyasi kimliğe yansımaları, psiko-politik bir düzeyde, kişisel tercihler üzerinden ele alınmıştır. Bu anlayışla birlikte siyasi kimlikteki değişim incelenirken sosyal yaşamın parametrelerine ışık tutan “yakın tarih kurgusu” başlıklı bölüme yer verilmiştir. Bu bölümde elde edilen bulgular siyasi tercihlerde meydana gelen değişimlerde toplumsal ilişkilerin etkisini göstermektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI VE ARAŞTIRMA SORULARI

Göç ve göçmenlerle ilgili olarak siyasi ve ekonomik yaklaşımlar içerisinde yapılan çalışmalar göç yazınının önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra sosyolojik analizlere dayalı çalışmaların da sayısı azımsanamayacak düzeydedir. Göç ile ilgili yapılmış çalışmalarda farklı yöntem ve teknikler kullanılmıştır. Anketler, röportajlar, yüz yüze gerçekleştirilen, farklı düzeylerde yapılandırılmış ya da yapılandırılmamış mülakatlar, raporların incelenmesine dayalı meta analiz çalışmaları farklı teknik ve yöntemlerden bazılarıdır. Bu yöntemlerden birkaçının bir arada değerlendirildiği karma yöntemleri de görmek mümkündür. Literatürün incelenmesi neticesinde, karşılaşılan pek çok çalışmada amaçlı örneklem şeklinde hedef kitlenin belirlendiği görülmüştür. Çalışmaların sonuçları geneli yansıtmaktan ziyade, çalışmada yer alan görüşmecilerle sınırlı tutulmuş ve çalışma soruları bu bağlamda değerlendirilmiştir. Spesifik yorumlar ve bulgular, çalışılmış kitleyi temsil edecek şekilde yapılmıştır. Amaçlı örneklem yöntemi pek çok çalışmada kullanılmıştır. Amaçlı örneklem yönteminin kullanılacağı çalışmalarda görüşülen kişi sayısının 5 ile 25 arasında değişebileceği yöntem noktasında kabul edilebilir olsa da yapılmış çalışmalarda görüşmeci sayısının hedef doygunluk noktasına ulaşmaya kadar arttırıldığı görülmüştür. Yabancı yazında ve Türkiye’de yapılmış çalışmalar incelendiğinde genellikle amaçlı örneklem yönteminin kullanıldığı çalışmaların max 45-60 görüşmecide hedef doygunluk noktasına ulaştığı tespit edilmiştir.

Gerek yabancı yazın gerekse Türkçe olarak yapılmış çalışmalar incelendiğinde bu çalışmaların yüz yüze mülakatlar şeklinde ve yarı yapılandırılmış olarak gerçekleştirildiği görülmüştür. 2020 yılında yarı yapılandırılmış yöntemle hazırlanmış, etki değeri yüksek dergilerde yayımlanmış pek çok çalışma bulunurken Türkiye’de yakın zamanda yapılmış yüksek lisans ve doktora tezlerinin çokluğu da göze çarpmaktadır. Bu çalışmalarda göçün farklı boyutları ele alınmıştır. From “In-Betweenness” To “Positioned Belongings”: Second-

Generation Palestinian-Americans Negotiate The Tensions Of Assimilation And Transnationalism”(Brocket, 2018) adlı çalışmada ikinci kuşak Filistinli-Amerikalı göçmenlerde ulusötesilik, asimilasyon, diaspora ve ırksallaştırmanın, yaşamlarında çoklu gerilimlere ve dışlanmalara neden olduğu savunulmuştur. Entegrasyon süreçlerinin merkeze alındığı bir diğer çalışmada, işgücü piyasasına entegre olabilmek noktasında aile birleşimlerinin rolü araştırılmıştır. “The Role Of Labour Market Integration in Migrants’ Decisions About Family Reunification: A Comparative Study Of Polish Migrants İn Norway, Sweden, And The UK”(Ryndyk, 2020) adlı bu çalışmada Norveç, İsveç Ve Birleşik Krallıktaki Polonyalı göçmenlerin karşılaştırmalı bir analizi yapılmıştır. 2,7 milyon Polonyalı göçmen aile adına 1153 kişiyle yapılmış olan bu karma çalışma üç ülkedeki Polonyalı göçmenleri konu etmiştir. Araştırma sonuçları göçmenlerin ekonomik entegrasyonunun aile birleşimi için belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye’den Avrupa’ya göç etmiş olan insanların da zamanla aile birleşimlerini gerçekleştirmiş olmaları özellikle sonraki kuşaklar adına daha rahat bir entegrasyon sürecinin yaşanmasına yol açmıştır.

Türkiye’den resmi olarak 1961 yılında başlayan göçler bir “işçi göçü” şeklinde ifadesini bulmuştur. Bir tarafta Avrupa’nın yeniden dizayn edilmesi öte tarafta geçim sıkıntılarının giderilmesi şeklinde bir karşılıklılık ilişkisini barındıran bu göçler için işçilerin çalışma koşulları çoğu zaman eleştirilmiştir. “Modern zaman köleleri”(Kim, Lankov & Ward, 2020, s.31) şeklinde tasvir edilen Kuzey Koreli işçiler gibi bir tasvirle karşılaşmalar da zor çalışma şartları ve uzun çalışma saatleri göçmenlerin yaşamlarının eleştirilen yanları olmuştur. Bu zor iş koşullarından kurtulmanın reçetesi ise göçmenler için bir arada yaşamak gibi bir gereklilikte görülmüştür. Aynı kültüre, ırka ve etnik kimliğe sahip insanlarla bir arada yaşamak aynı değerlere sahip insanların kümelenildiği yaşam alanlarını doğurmuştur. Ancak, zamanla sonraki kuşak göçmenlerin yerli halkalara daha fazla entegre olması, farklı değerlere sahip insanların paylaştığı ortak yaşam alanlarını ortaya çıkarmıştır. Bu yaşam alanlarında davranış değişikliklerinin olduğu ve entegrasyon için fırsatlar oluştuğu söylenebilir. Caudenberg ve Mahieu (2020, s. 15) yapmış oldukları “Young Refugees And Locals Living Under The Same Roof: Intercultural Communal Living As A Catalyst For Refugees’ İntegration İn European Urban Communities?” adlı çalışmada genç mültecilerin yerel gençlerle birlikte yaşadıklarında entegrasyonun daha uygun şartlarda olabileceğini savunmuşlardır.

Göçmen gençler ve entegrasyon ilişkisinde kuşaklararası çatışmalı durumların varlığına işaret etmek gerekmektedir. Farklı zaman dilimlerinde farklı değer kalıplarıyla yetişmiş kuşaklar,

yaşamın fiili ve düşünsel yanlarında anlaşmazlıklar yaşamaktadır. Entegrasyonun ve kimi zaman asimilasyonun başrolü oynadığı çatışmalı ilişkilerde ilk nesillerin dile getirdikleri önemli korkularından birisi genç nesillerin yaşadığı kültürel hezeyanlardır. Tartışma zeminlerine taşınabilecek olan bu yaklaşım, ilk kuşağa mensup pek çok göçmen için ifade edilen bir gerçektir. Bu durumdan kaçınabilmek ve genç nesillerin değerlerinden tamamen kopmaması adına girişilen faaliyetlerin merkezinde sivil toplum kuruluşları yer almaktadır. “The Role Of Youth Leadership Development Program: The Case Of İmmigrant Communities İn Canada” adlı çalışmada Kanada'daki ICNA adlı sivil toplum kuruluşu değerlendirilmiştir. ICNA'daki Gençlik Liderliği Gelişim Programı (YLDP), Kanada'daki Müslüman gençlerinin kişisel ve mesleki gelişimlerini artırmak için farklı atölye çalışmaları, seminerler ve projeler düzenlerken “yaparak öğrenme” yaklaşımını benimsemiştir. Bu çalışmalarda, gençlerin özgüvenlerinin ve iletişim becerilerinin geliştirilmesinde, onları geleceğe hazırlamak ve iyi bir toplum dizayn edebilmek adına katkılar sunduğu sonucuna varılmıştır (Naseem, s.2020). Değişimi yakalayabilmek ve ıskalamamak toplumsal uyumdaki başarıya endekslenebilir. Dernek ve sivil toplum kuruluşlarının destekleri noktasında bir diğer değerlendirmeye Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı tarafından yaptırılan “ Avrupa’da Yaşayan Türkler-Yaz Tatili Döneminde Türkiye’ye Gelen Türkler Örneği –2011” adlı çalışmada rastlanmaktadır. Bu çalışmada “Avrupa’daki Türk dernekleri aidiyet ve dayanışma duygusunu güçlendiriyor mu?” sorusuna 4051 katılımcının % 48,6’sı “katılıyorum” şeklinde cevap vermiştir. Bu oran cevaplar içerisindeki en yüksek oran olarak göze çarpmaktadır.

Değişim, toplumsal ilişkilerde olduğu gibi siyasi kimlik ve davranışlarda da meydana gelmektedir. Siyasi tavrın değişimi göç sonrası yaşamın getirilerine bağlı olarak değişkenlik gösterebildiği gibi siyasi tavır ve politik sebeplere bağlı olarak da değişebilir. “12 Eylül 1980 Sonrası Türkiye’den İngiltere’ye Politik Göç (1980-1989)” adlı çalışmada 1980 ve 1989 yılları arasında Türkiye’den İngiltere yapılan göçlerde politik sebepleri neden olarak gösterenlerin oranı %52 olarak ifade edilmiştir. Politik nedenler, kolektif bir kimlik olan siyasi kimliğe³ yön çizen ve değişiminde de önemli bir role sahip gerekçelerdir. Politik nedenler aynı zamanda kimlik siyasetinin tayin edilmesinde önemlidir. Kimlik siyaseti pek çok göçmen için yurt dışı yaşamın var olma nedenleri arasında görülür. Bunun yanısıra

---

³ Göktolga (2012, s.12) siyasi kimliği şöyle tanımlamaktadır: “Siyasal konumumuz, statümüz ve toplumsal ilişkilerimiz hakkındaki bilgilerimizi organize eden ve kolektif hayat dünyalarımızın – ulus devlet, kültür, toplumsal cinsiyet, dil, din, milliyet, sınıf, vs. –bazı yönlerini oluşturan bireysel seçme biçimleridir.”

kimlikler de siyasi ve sosyal olaylara göre şekillenmekten uzak kalmaz. “Culture In The ‘Politics Of Identity’: Conceptions Of National Identity And Citizenship Among Second-Generation Non-Gulf Arab Migrants In Dubai”(Akıncı, 2020) adlı çalışmada Dubai'deki ikinci nesil Körfezli olmayan Arap göçmenler ele alınmış ve bu göçmenlerin kimliklerinde zamanla değişikliklerin olduğu savunulmuştur.

Yukarıda analiz edilmiş çalışmalar ve göçle ilgili yapılmış pek çok çalışma göçün farklı boyutlarını gözler önüne sermektedir. Pek çok değişkenle bağlantılı olan ve sonrasında insan hayatında önemli değişikliklere yol açan göç olgusu bu çalışmada siyasi kimliklerde meydana gelen değişiklikler üzerinden ele alınmaktadır. Bu bakış açısının göç yazınında ele alınmamış olması çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Siyasi kimlikteki değişimi ortaya koyabilmek adına temelde şu soruların cevapları aranmıştır:

Soru 1: Türkiye'den Avrupa'ya göç etmiş insanların yakın tarih kurgusu nasıldır? Göçe neden olan etmenler nelerdir?

Soru 2: Çevreyle olan ilişkileri, aile ve akrabalık ilişkileri göç öncesi ve sonrasına dair nasıl şekillenmiştir, farklılıklar nelerdir? Bu farklılıklar, siyasi kimliğe olan aidiyette ve politik düşünceler üzerinde bir değişime yol açmış mıdır?

Soru 3: Gün içerisinde vakit geçirilen mekânlar, gündelik hayata dair endişe ve beklentiler, kuşaklar arası ilişkiler, modern hayatın getirileri ve yaşamış oldukları ülkenin vatandaşları ile olan ilişkiler hegemonik bir anlayışı barındırmakta mıdır? Bu anlayışın siyasi düşünceler üzerindeki etkisi nasıl şekillenmektedir?

Soru 4: Göçmenlerin, toplumsal yaşamını düzenleyen kurallara karşı tutumları, medyanın toplumsal ve siyasi alandaki yeri ve bunların göçmenlerin siyasi kimlikleri üzerindeki belirleyiciliği nasıldır?

Soru 5: Avrupa'da yaşayan göçmenlerin yaşadıkları ülkenin Türkiye ile siyasi alana dair yaşadığı olaylar sonrasında siyasi kimliklerine olan bağlılıkları ve politik tercihleri üzerinde değişim yaşanmakta mıdır?

Soru 6: Türkiye'nin iç siyasetinin yansımaları Avrupa'da yaşayan göçmenler üzerinde ne tür etkiler bırakmaktadır?

Göçün, kimlikler ve spesifik olarak siyasi kimlikler üzerinde meydana getirdiği değişiklikler penceresinden ele alınmış olması göç literatüründeki bir eksikliğin giderilmesine yönelik bir adım olarak görülmektedir. Çalışma kapsamında görüşme yapılan kişiler Türklerin Avrupa'da

çoğunlukta olduğu Almanya, Fransa ve Hollanda'da yaşayanlar arasından seçilmiştir. Görüşme yapılan kişiler seçme ve seçilme yeterliliğine sahip ve en az beş yıllık bir süre ile yurt dışında kalmış kişilerdir. 64 göçmenle yapılan derinlemesine mülakatlar neticesinde elde edilen verilerin bire bir aktarımı yapılarak alan yazınında eksikliğini hissettiğimiz insan hikâyelerine bir katkı sunulmuş olacaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, TRB-1 Malatya alt bölgesinde yer alan Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli illerinden Avrupa'ya göç etmiş kişilerin siyasi kimliklerine olan aidiyetleri üzerindeki değişimleri, göç sonrasında ve farklı bir toplumda yaşamış olmanın getirdiği farklı toplumsal ilişkiler neticesinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırmalarda kullanılan veri toplama tekniklerinden biri olan yüz yüze görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler, İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan alınan 23.07.2020 tarih ve 2020/13-7 sayılı etik kurulu kararı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada nitel yöntemin seçilmesinin önemli dayanaklarından birisi nitel araştırma sonuçlarının yapılan çalışmalara derinlik, ayrıntı ve anlam kazandırmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2008, s.210). Neuman'a göre nitel yaklaşım: toplumsal gerçeklik ve kültürel anlam inşa eder, etkileşim içindeki süreçlere ve olaylara odaklanır(2014, s.21). Yüz yüze görüşme tekniği katılımcının bir konu hakkındaki kişisel deneyimlerini, bakış açısını ve düşüncelerini kendi ifadeleri ile anlatmasına olanak tanır. Yüz yüze görüşme tekniği kullanılırken görüşme soruları yarı yapılandırılmış olarak hazırlanmıştır. Bunun sebebi hem görüşmecilerle sadece bir kere görüşebilme imkânının olması hem de kısıtlı zaman içerisinde en iyi cevapları alabilmek gayesidir (Sığrı, 2018, s. 237).

Araştırmanın hedef kitlesi amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Bu yöntem önceden tanımlanmış ölçütlere göre alt gruplarda yer alan kişilerin örneklem olarak seçilmesidir (Creswell, 2012). Amaçlı örnekleme amaç evrenin yeterince temsiliyeti değil, araştırılan konu hakkında ilgili ve bilgili kişilerin deneyimlerine ve bilgilerine başvurmadır (Johnson, Buehring, Cassell & Symon, 2007'den akt. Sığrı, 2018,s.126). Hedef kitlenin amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiş olması sebebiyle istatistiksel olarak örneklem hatasının hesaplanması ve bundan dolayı araştırma bulgularının genellemesi mümkün değildir . Özellikle spesifik açıklamaların yapılması bu yöntemin hedefidir. (Pinnegar & Daynes, 2007'den akt. Creswell, 2019, s.157). Bu çalışma kapsamında bir genellemenin yapılabilmesi için Avrupa'da yaşayan ve TRB-1 Malatya alt bölgesinden göç etmiş bütün göçmenlerin

sayılarının ve adreslerinin net olarak belirlenebilir olması gerekmektedir (Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, 2011,s.11-12). Ancak bu şekilde elde edilen veriler hesaplanabilir hata oranlarıyla evrene genellenebilir ve olasılıklı örneklem şeklinde ele alınabilir. TRB-1 Malatya alt bölgesinden Avrupa'ya giden göçmenlerin adreslerine, hangi illerden göç etmiş olduklarına ve net sayılarına ulaşmanın zorluğu ortadadır. Böyle bir veri TÜİK ve Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığında da bulunmamaktadır. Yurt Dışı Akraba Toplulukları ve TÜİK ile yapılan telefon görüşmelerinde bu bilgileri içeren verilerin olmadığı teyit edilmiştir.

Bu çalışmada göç olgusu için seçilecek örneklerde göçmen karakteristiği ön planda tutulmuştur. Olgu bilim örneklemi genellikle belirli karakteristik özellikleri olan grup içinden seçilmektedir (Corbin & Staruss, 2014) ve genel olarak amaca yönelik örnekleme yöntemi tercih edilmektedir. Örneği oluşturacak öge sayısının literatürde 5 ile 25 öge arasında değişebileceği belirtilmektedir (Creswell, 2013; Neuman, 2014; Patton, 2005; Rubin & Babbie, 2016. akt. Baltacı, 2018,s. 263). Nitel araştırmalarla yapılmış çalışmalarda net bir katılımcı sayısı belirginleşmiş değildir. Nitel araştırmalar sayıya değil niteliğe yönelik bir yaklaşımı esas almaktadır (Palacı, 2020, s.180). Bu dayanaklardan yola çıkarak çalışmadaki hedef örneklem büyüklüğü 25'ten az olmayan ve üst sınırı teorik doygunluk noktası olan bir değer olarak öngörülmüştür. Doygunluk noktası; Gömülü kuram metodolojisine göre örneklem büyüklüğü ancak sonuçlar doygunluğa eriştiği zaman yeterli olan bir değerdir (Corbin & Strauss, 1990; Glaser, Strauss 1967'den akt. Barglowski, 2019,s. 185). Doygunluk, daha fazla bilgi toplamanın çalışmaya katkı sunamayacağı yere geldiğini gösterir. Ancak araştırmanın ne zaman doygunluğa ulaştığı araştırmacıların kestirmesinin zor olduğu ya da diğer bir deyişle bu noktayı bulmanın araştırmacılar için zor olacağı bir duruma işaret etmektedir. Bu çalışmada, yapılacak görüşmeler neticesinde elde edilen veriler üzerinde tekrara düşüldüğü ve verilerin aynışmaya başladığının görüldüğü anda yeni katılımcı aranmadan görüşmeler sonlandırılacaktır.

Mülakatlar gönüllülük esasına göre yapılmıştır. Teorik doygunluk noktasına ulaşana kadar hedef kitle içerisinde tesadüfi olarak seçilen bireylerle görüşmeler yapılmıştır. Hedef kitle, Avrupa ülkelerinde yaşayan ve yaz tatillerini geçirmek üzere bahse konu illere gelen göçmenler olarak belirlenmiştir. Görüşmecilerin onayı ile görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Ses kaydına onay vermeyen katılımcılar için ise not almak suretiyle görüşme verileri elde edilmiştir.

3. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde TRB-1 Malatya alt bölgesinden yurt dışına göç etmiş 64 katılımcıdan elde edilen verilerin analizi ile ilgili bulgu ve yorumlar yer almaktadır. 64 katılımcıdan 22'si kadın 42'si ise erkek'tir. Bu katılımcıların 18'i Bingöl, 20'si Elazığ, 16'sı Malatya ve 10'u Tunceli ilindedir. Görüşmeler 15 Haziran-15 Eylül 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. 64 katılımcıya ait veriler Maxqda 20.1.1 programı ile analiz edilmiştir. Bu analizler neticesinde üç temel kod elde edilmiştir. Bu kodlar, göçün ve göç sonrası yaşamın hikayesini anlatan yakın tarih kurgusu, yaşadıkları ülke ile Türkiye arasındaki gelişmelerin siyasi tutumlara yansımaları ve Türkiye'nin iç siyasetinin Avrupa'da gündem olması durumunda siyasi kimliğe yansıyanlar şeklinde belirlenmiştir.

3.1. Yakın Tarih Kurgusu

Demografik özellikleri yukarıda belirtilen katılımcılardan alınan cevaplar ve görüşme formlarının göz önünde bulundurulması neticesinde, Türkiye'den Avrupa'ya göç etmiş kişilerin yakın tarih kurgusu göç sonrasındaki yaşama dair pratiklerin ve göç öncesi ile sonrasına yönelik kıyaslamaların yapılabilmesi adına önemli bir değişken olarak düşünülmektedir. Bir kıyaslama şeklinde yapılan çoğu yorumlar kimi zaman bir özlemi kimi zaman bir beğeniyi kimi zaman da bir nefreti ifade etmiştir. Aile ve akrabalık ilişkileri, komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri, okul ve iş hayatı, yabancılarla olan ilişkiler, günlük hayata dair beklenti ve endişeler, geçmiş ve bugün arasındaki kıyaslamaya ve farklı coğrafyalarda verilen mücadeleye atıfla görüşmeciler tarafından dile getirilmiştir. Özellikle günlük hayata dair endişe ve beklentilere çok fazla değinildiği görülmüştür. Duyguların rıza ve iknaya dayalı hegemonik ilişkilerle örülü olduğu da gözlerden kaçmamıştır.

Yakın tarih kurgusu içerisinde aile ve akrabalık ilişkileri, komşuluk ilişkileri ve arkadaşlıklar kimileri için hissedilen yalnızlıktan kurtulmanın yolu kimileri için asimile olmamak için destek aldıkları bir ilişki türü, kimisi için de bir anlam ifade etmeyen ilişkiler ağı olarak düşünülmektedir. Ancak genel anlamda yabancılarla olan ilişkiler göz önüne alındığında gurbetçilerin daha çok aile ve akrabalık ilişkilerini sürdürmeye çalıştıkları görülmektedir. Türkiye'deki aile ve akrabalık ilişkileri ile kıyaslama yapan gurbetçiler azınlık olmanın vermiş olduğu duygulardan kurtulmanın bir yolu olarak bu ilişkileri ön plana taşımıştır. Gurbetçilerin bu ilişkileri diri tutmaları sadece azınlık psikolojisinden kurtulmak için değil güven duygusunu hissetmek için de gerekli görülmektedir. Yabancıya güvenilmez algısı, aile ve akrabalık ilişkilerininin güçlü tutulmasının bir başka sebebi olarak görülmektedir. Ancak

endişe duyulan genel bir kanı da bu ilişkilerin gençler tarafından ne kadar sürdürülebileceğidir. Modern yaşamın getirmiş olduğu değerlerle birlikte gittikçe bireyselleşen genç nesil için bu ilişkileri sürdürmenin güçleşeceği ifade edilmiştir. Yabancıların özellikle aile, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinde yaşadıkları tahribatların Türk ailelere de sirayet edeceği genel bir endişe olarak dile getirilmiştir. Bazı görüşmecilerin bu konudaki ifadeleri şu şekildedir:

K2-E- 67¹- “Gurbetin vermiş olduğu duygularla birlikte insanlar aile ve akrabalık ilişkilerine biraz daha fazla sarılıyorlar.” K5-E-45- “İlk giden gruplar için özellikle birinci kuşaklar için bu ilişkileri eski haliyle sürdürmek mümkün oluyor sürdürüyorlar da. Ancak belli bir zaman sonra oranın kültürüne alışanlar için bu ilişkileri sürdürmek zorlaşıyor.” K62-K-52- “Aile çok önemli. Bazen biyolojik aileden daha değerli dostluklar oluşmakta hayatta. Akrabalık ilişkileri bazı toplumlarda biraz zorunlu gibi. Bizim toplumumuzda da bu ilişkilerin sadece dışa karşı yeterli ve iyiymiş gibi gözükmesi önemsenir.”

K20-E-47- “Akrabalık ilişkilerimiz iyi. Türkiye’de olduğu gibi orada da ilişkilerimiz iyi gidiyor. Biz akrabalar için çok fazla yol kat edip onların ziyaretine gidiyoruz. Ama bunu Türkiye’de çok fazla göremezsiniz.” K28-E-28- “Bulduğum ortamda Türkiye kökenli ailelerde aile ve akraba ilişkileri özellikle yeni nesilde oldukça zayıflamış durumda. Genç nesil giderek bireyselleşiyor ve akraba ilişkilerini anlamıyor.” K39-E-45- “Bana göre Avrupa’da bu ilişkiler daha iyi. Biz birbirimize bağlıyız. İlişkilerimiz sıkı. Yani Türkiye’de olan ilişkilerden daha kuvvetli oluyor. Çünkü biz orada azınlığız. Orada ana, baba hasreti; vatan, toprak hasreti oluyor.” K42-K- 27- “Çok fazla akrabalık ilişkim yok. Ancak ailemle olan ilişkilerim fena değil.”

Arkadaşlık ilişkilerinin de komşuluk ilişkilerine benzer şekilde daha çok kendi ırkından ve kökeninden olanlardan yapılan seçimlerle şekillendiği görülmüştür. Arkadaş ilişkilerini komşuluk ilişkilerinden ayıran önemli bir nokta farklı nesillerin arkadaşlık ilişkilerinin birbirine benzememesidir. İlk nesil göçmenler ve ikinci nesil, arkadaşlık ilişkilerini daha çok iş ortamlarıyla sınırlı tutmuş, işten sonra devam eden bir arkadaşlık ilişkileri olmamıştır. Bunda yoğun çalışma şartlarının etkili olduğu söylenebilir. Ancak sonraki nesillerin mekânsal çeşitlilikleri onların daha yakın ve yoğun arkadaşlık ilişkileri kurmalarına sebep olmuştur.

¹ K: Katılımcı, E: Cinsiyeti, 67: Yaş. Burada kullanılan tanımlama çalışmanın tamamında aynı şekilde kullanılmıştır.

Gerek yabancılarla gerek kendilerinden olanlarla kurdukları arkadaşlıkları okul ve iş hayatı dışına taşımış, kafe, gezme alanları, restoranlar gibi yerlerde birlikte vakit geçirmişlerdir.

K42-K-27-“Komşularla çok fazla ilişkim yok. Ama arkadaşlarım çok var. Beraber arkadaşlarımızla güzel zamanlar geçiriyoruz.” K61-K-28 “ Bu tür ilişkilerin aile ve akrabalık ilişkilerine oranla daha sıcak ve samimi olduğunu düşünüyorum.” K47-K-26- “Ailemle vakit geçiririm. Arta kalan zamanlarda arkadaşlarımla birlikte zaman geçiririm. Çoğunlukla Türklerden oluşan arkadaşlarım var. Kafe tarzı yerlere gideriz.”

Yakın tarih kurgusunda değinilmesi gereken bir başka ilişki türü yabancılarla olan ilişkilere dir. Bu ilişkilerin analiz edilmesindeki maksat, yaşadıkları toplumda azınlıkta olanlara karşı sergilenen bakış açılarını ortaya koymaktadır. Bu bakış açılarının ortaya konması aynı zamanda sivil hayatın hegemonik ilişkilerine de ışık tutacaktır. Yapılan görüşmelerin çoğunda yabancılarla olan ilişkilerin belirli mekânlarla sınırlı kaldığı görülmüştür. Daha çok iş sahalarında kurulan ilişkilerin iş saatleri dışında yaşanmadığı görülmüştür. İş saatleri içerisinde yaşanan ilişkiler ise çoğunlukla mesafeli gerçekleşmiştir. Buz dağının altındaki farklılıklar iletişimin her boyutunda yeri geldiğinde kendini hissettirmiştir. Hissettirmenin dışında eylemsel boyutuyla örneklere yansımıştır.

K8- E-44 “Şöyle bir şey anlatayım. Bunu bir politika değil bir davranış olarak söylüyorum. Fabrikada çalışırken Alman bir arkadaşım vardı. Uzun zamandır beraber çalışıyorduk. Ve ben iyi bir ilişkimiz olduğunu düşünüyordum. Bir gün biraz takılıp şakalaşayım dedim. Bana ne dedi biliyor musun? Haddini bil. Unutma sen hala misafir işçisin. Ben şok oldum. Ne diyeceğimi şaşırđım. Ondan böyle bir tepkiyi hiç beklemiyordum. Sonra tartıştık biraz. Seni şikâyet edeceğim dedim, sen ırkçılık yapıyorsun dedim. Ustabaşlarına söyledim. Şikâyet ettim. Ama çok da bir işlem yapılmadı. Sonunda şöyle düşündüm. Bence bu tür yaklaşımlar, misafir işçi şeklindeki yaklaşımlar, hala onların evlerinde konuşuluyor.”

Yapılan görüşmelerde görüşmeciler, toplumsal hayata ve geleceklerine dair endişe ve beklentilerine de yer vermiştir. Duyulan endişeler içerisinde: işini kaybetme korkusu, aile değerlerinin korunamaması, son nesillerin yaşadıkları değer kayıpları ve kültürleşme gösterilirken beklentiler noktasında en çok vurgu yapılan konu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendilerine olan bakış açısıdır.

K51-E-43- “Ben gençler noktasında endişeliyim. Gerek modern hayatın hayallerine kapılanlar gerekse zeki olanların yurtdışlarına çıkıp yok olmaları noktasında.” K5-E-45- “Herkeste

olduğu gibi gelecek kaygısı”. Genç nesillerin kaybolacağına ilişkin endişelerim var. Uyuşturucu ve kötü alışkanlık edinen çok fazla genç bireyler oluyor yurt dışında.” K6-E-50- “Endişelerimiz daha çok gençler üzerinden oluyor.” K16-K-21- “Sadece toplumdaki gençlere endişeleniyorum. Gençlerin davranışları dinden uzak. Müslüman olup batıya özenen gençlere/insanlara üzüliyorum.” K33-K-37- “Daha çok çocuklarımın eğitimleri ile ilgili endişelerim oluyor. Sonuçta farklı bir dünyada yaşıyoruz. Çocukları kontrol altında tutabilmek, pozitif gelişimlerini sağlamak adına önemlidir.”

Yakın tarih kurgusunu ele almak ve değerlendirmek siyasetin toplumsal ilişkilerden bağımsız olmayacağı anlayışının bir gereği olarak gerçekleştirilmiştir. Göçmenler üzerinde kayda değer farklılıklara sebep olan bir başka ilişki türü medya ve siyaset ilişkisidir. Avrupa medyasının, göçmenlere ve Türkiye'ye yaklaşımının, göçmenlerin siyaseten aldıkları tavırlarda ve inşa ettikleri yeni değerlerde önemli sonuçlar doğurduğu görülmüştür. Bu durumu göçmenlerin medya üzerinden nasıl etkilendiklerine dair verdikleri cevaplarda görmek mümkündür.

K28- E-28-“Medya, genel anlamda ya birini kutsayıp yüceleştiriyor ya da hedef alıp öcüleştiriyor. Bunu siyasi figürler üzerinden de fazlasıyla yapıyor. Bunu net bir şekilde görebiliyoruz.”

K17-K-50- “Almanya'daki medya, Kürtleri kullanarak Türkiye'yi kötülüyor. Bu siyaseten bizi etkiliyor.” K24-K-19-“ Buradaki çoğu insan televizyonda ne çıkıyorsa ona inanıyor, özellikle de yaşlı insanlar. Medya onlara çok güvenilir geliyor. Mesela iyi bir şey başarmış ama aslı başka ülkeden olan bir kişiyi manşetlerde Avrupalı olarak tanıtırlar. Ancak yabancı kökenli birisi kötü bir iş yaparsa, kökeni ve dini söylenir. Bir Avrupalı olarak söylenmez.”

K60-E-43- “Medya rahatsız edici tavırlar sergiliyor. Yani size defol git demiyorlar ama yaptıkları her şey size öyle bir izlenim veriyor. Avrupa'da, haberlerde Türkiye'yi her gün görmek mümkün. Yalan uydurma haber de çok yapıyorlar. Biz bu haberlerden etkileniyoruz. Siyaseten de etkileniyoruz.”

3.2. Yaşadıkları Ülke ile Türkiye Arasındaki Gelişmelerin Siyasi Tutumlara Yansımaları

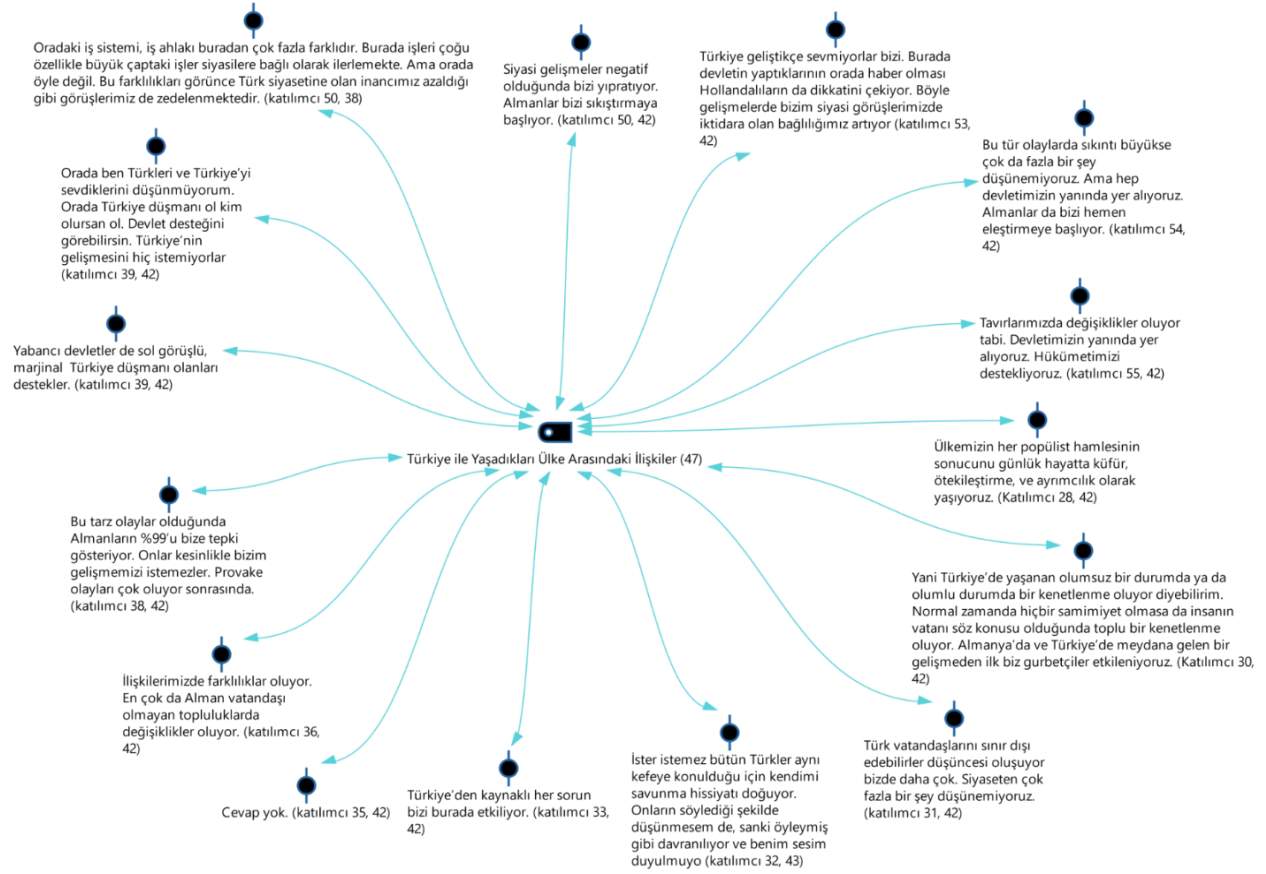
Siyasi kimliğin farklı ortamlarda, sahip olduğu kolektif özelliklerinden dolayı çeşitli değişkenlerden etkilendiği bir gerçektir. Uluslararası ilişkilerin de siyasi kimlik ve davranışlar üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Bu bağlamda Türkiye ile yaşamış oldukları ülkeler arasında meydana gelen her türlü gelişmede göçmenlerin siyasi davranışlarında değişikliklerin olduğu gözlenmiştir. Bu gelişmeler neticesinde üzülenler, korkanlar, tarafsız kalanlar ve

yabancılarla olan ilişkilerinin bozulduğunu söyleyenler olmuştur. Türkiye ile yaşamış oldukları ülkeyi olumsuz gelişmeler içerisinde gördüklerinde üzüldüklerini söyleyen görüşmeciler birlik ve beraberliklerini artırmaya çalıştıklarını ve birbirlerine daha fazla bağlandıklarını ifade etmişlerdir. Aynı görüşmeciler yabancıların bu durumdaki tutumunu “ülkenize gidin” şeklinde ifade etmiştir.

K40-E-74“Kötü bir gelişme olduğunda elbette üzüyoruz. Politik anlamda her türlü milliyetçiliği reddeden bir yapıda olduğum için karşı bir tavır takınmayı doğru bulmam ancak Türkiye ile olan ithalat-ihracatın, turizmin etkilenmesini bir kayıp olarak görüyorum.” K2-E-67- “Almanlar için söylüyorum kötü gelişmeler olduğunda bizlere gidin ülkemizden diyebiliyorlar. Bu da bizi üzüyor.” K3-E-56-“Birlik beraberliği ön plana taşımaya çalışıyoruz Türk göçmenler arasında. Böyle bir gelişme olduğunda kötüyse bir de üzüyoruz, orada yaşayan bütün insanlar bundan olumsuz etkileniyor.”

K5-E-45-“Siyasi davranışlarımız da değişiklikler daha kuvvetli olarak bağlanma şeklinde oluyor.” K7-E-44 “Orada yaşanan olaylar sonrasında siyasi düşüncelerimiz daha baskın hale geliyor.”

Görüşmecilerin siyasi tutumlarındaki değişimin sorgulanması karşısında verdikleri cevaplarının genel görünümü tek kod modeli ile şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Türkiye ile yaşanan ülke arasındaki gelişmeler sonrasında siyasi kimlikteki değişimi gösteren kod modellemesi.

Saha görüşmeleri sırasında elde edilen önemli verilerden bir tanesi, yabancı devletlerin Türkiye'nin gelişmesi karşısındaki tutumlarının söylemlere yansımaları olmuştur. Gurbetçilerin, kendilerinin bu durumu en iyi tahlil edebilecek kitle olduklarını ifade etmeleri haklılık payının yüksek olduğu bir söylem olarak değerlendirilebilir. Hem buralı olmak hem de yabancı olmanın avantajlarını sürekli olarak ifade ederken bu avantaj iki tarafı da izlemenin ve bilmenin onlara sağladığı doğru değerlendirme olarak yorumlanmıştır. Türkiye'deki gelişmelerin oralarda nasıl görüldüğü ve yabancı devletlerin tutumu görüşmecilerin söylemlerine şöyle yansımıştır:

K53-E-54-“Türkiye geliştikçe sevmiyorlar bizi. Burada devletin yaptıklarının orada haber olması Hollandalıların da dikkatini çekiyor. Böyle gelişmelerde bizim siyasi görüşlerimiz de iktidara olan bağlılığımız da artıyor.” K39-E-45-“Oralarda ben Türkleri ve Türkiye'yi sevdiğini düşünmüyorum. Orada Türkiye düşmanı ol kim olursan ol yabancı devletlerin desteğini görebilirsin. Türkiye'nin gelişmesini hiç istemiyorlar.” K55-E-54-“Oralarda Türkiye'ye olan bakışlarını gördükçe düşüncelerimiz daha milliyetçi bir hale geliyor. Devletimizin yanında yer alıyoruz. Hükümetimizi destekliyoruz.”

Türkiye yanlısı düşüncelere ve görüşlere sahip olanların dışında Türkiye'nin uygulamalarına ve iktidarın politikalarına eleştirel bakan yorumların da varlığı bir gerçektir. Türkiye'nin tutumunu savaştı ve uzlaşmaz bulan görüşmeciler bu yaklaşım tarzı neticesinde Avrupa ülkeleri ile problemler yaşandığını ifade etmiştir. İktidarın tavrının yurt dışında Türkiye'nin tavrı gibi görünmesi de eleştirilmiş ve Türkiye'de farklı görüşten düşünceden pek çok insanın olduğunun altı çizilmiştir.

K42-K-27-“ Politik düşünce ve davranışlarımda bir değişiklik olmuyor. Türkiye'nin savaştı tutumu anlaşılabilir. Uzlaşmaz bir tutum sergiliyor bu iktidar. Bu da sanki bütün Türkiye'nin tavrı gibi duruyor. Ama aslında öyle değil. Türkiye'de laik, demokrat ve sosyalist insanlar da çok fazla.” K62-K-52 “Benim davranışlarım değişmiyor. Objektif medyadan sağlıklı haberler aldığım için değişiklik de olmuyor. Manipülasyonlara inanmıyorum.”

Görüşmecilerden en çok gelen ve ortak bir noktada buluşan yorumlarda gözlenen, değişimin daha çok toplumsal ilişkilerde meydana geldiği ifadesidir. Sosyal ilişkilerinin bozulmasından endişe duyan bazı görüşmeciler Türkiye'nin ilişkilerde problemler taraf olduğunu ifade ederken bazıları da Avrupa ülkelerini provakatif eylemlerin sorumlusu olarak göstermiştir. Sorumlular bakış açılarındaki değişim de net olarak söylenen şey ilişkilerin bozulduğudur. Avrupa ülkelerinin Türkiye'ye şu an için olumlu bakmadıklarını belirten görüşmeciler bunun sebebi olarak iktidarın uygulamalarını ve Türkiye ile adı anılan terör örgütlerinin oralardaki faaliyetlerini göstermişlerdir.

K11-E-43-“Hükümetin yapmış olduğu gereksiz ısrarcı politikaların getirilerinden maalesef olumsuz yönlerden etkileniyoruz. Mesela Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya'nın Hollanda'ya gelip sorun çıkarması gibi. Seçim zamanlarında varlığımızın potansiyel bir oy olarak görülüp, seçim bittikten sonra kullanılmış bir mendil gibi bir kenara atılması içler acıyan bir durum. Onun dışında pek varlığımız hissedilmiyor.”

K56-E-64-“Şu anda bize olan bakışları değişti. Şu an bize radikaller olarak bakıyorlar. Bu iktidarın uygulamaları buna sebep oldu. Ben sana bir soru sorayım. Sen buraya (Fransa'ya) işçi olarak gelmişsin, sen buranın iç politikasına neden karışırırsın. Ben olsam Fransa'yı protesto eden Türklerin kâğıtlarını alırım ülkelere gönderirim bakalım nasıl oluyor. Kendi ülkesinde yapabilir mi görelim. Yapamaz. O zaman neden orada yapıyorsun. Bizim Avrupa birliğine girmemiz gerek bence. Avrupa'nın kurallarına uymamız lazım.” K58-E-53-“Şu an için bizim devletimize iyi bakmıyorlar. Nedeni ise Türkiye'den çıkmış çok fazla terör

örgütlerinin yurtdışında palazlanmış olması. Bunlar orada da rahat durmuyorlar. Bu tür olaylar devletlerarasında gerilimlere yol açıyor.”

K31-K-31-“ Türk vatandaşlarını sınır dışı edebilirler düşüncesi oluşuyor bizde daha çok. Siyaseten çok fazla bir şey düşünemiyoruz.”

3.3. Türkiye'nin İç Siyasetinin Avrupa'da Gündem Olması Durumunda Siyasi Kimliğe Yansıyanlar

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasındaki hamlelerinin kuvvetli yansımalarını hisseden göçmenler iç siyasetteki gelişmelerden de önemli ölçüde etkilenmektedir. Pek çok görüşmecinin “oradan çok fazla Türkiye'yi takip ediyoruz” ifadesi Türkiye'nin iç siyasi meselelerine vakıf olmaya çalıştıklarının bir göstergesidir. Türkiye siyasetindeki olumlu veya olumsuz gelişmeler karşısında yaşadıkları duygu durumları genel olarak “Olumlu gelişmelerde mutlu olduğumuz gibi kötü senaryolarda da üzüntü duyuyoruz” şeklinde tanımlanırken siyasi bağlılıklarına olan yaklaşımları görüşmecilerin yorumlara yansımıştır.

K52-E-70-“Ülkemizde kötü bir şey olduğunda üzülmüyoruz.” K51-E-43- “Yani kötü şeyler de oluyor Türkiye'de ama sonuçta orası bizim ülkemiz. Eleştirebiliriz ancak sevmek zorundayız orası bizim ülkemiz. Her zaman iyi olmasını istiyoruz.” K9-E-74- “ Ama olumlu her gelişmede biz mutlu oluyoruz.”

K5-E-45-“İktidarın yanında olanlar olumlu haberlere sevinirken karşıt düşüncede olanlar olumsuz gelişmelerde iktidarı sorumlu tutup gitmesi yönünde bir gelişme olarak olayları değerlendirip umutlanabiliyor.” K6-E-50- “Ülkede kötü bir gündem olduğunda üzülmüyoruz. Olumsuz gelişmeler bizi negatif etkiliyor.” K1-K-25-“Genellikle bu etkiler olumsuz olduğundan dolayı kendimizi savunma ihtiyacı içerisine giriyoruz.”

K10-E-60-“Biz özellikle 15 Temmuz darbe girişimini yapan Fetö'cü kişilerin bize yaşattıklarını çok acı yaşadık.” K12-E-70- “15 Temmuz da mesela çok kötü olduk. Türkiye'de kötü bir şey olsa biz orada iki kat daha fazla üzülmüyoruz.” K7-E-44-“Benim olduğum bölgede genelde devletçi bir kesim var. Cumhurbaşkanı ne yapıyorsa doğrudur. İç işleri bakanımız ne yapıyorsa doğrudur şeklinde düşünceye sahip insanlar var.” K50-E-47- “Olumlu ya da olumsuz olaylar karşısında herkes kendi ideolojik tutumuna daha fazla sarılıyor.” K53-E-54-. “Ülkemizin olumlu her adımında ve gelişmelerinde seviniyoruz.”

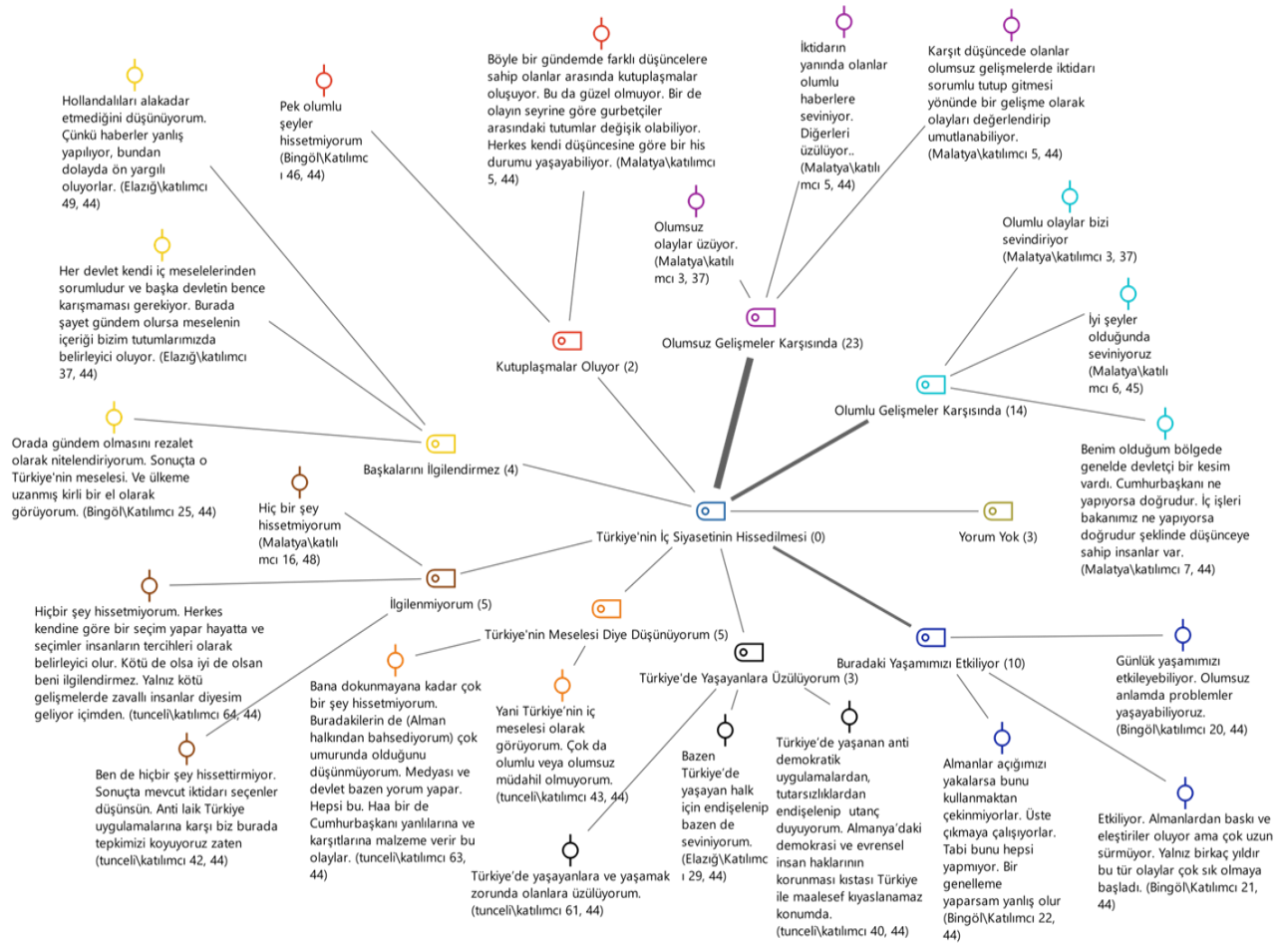
K39-E-45-“Biz Almanya'da Türk siyasetini sıradan bir Türk vatandaşından daha fazla takip ediyoruz. Orada eve gider gitmez haberleri açarız. Türkiye'ye gelebilecek en ufak bir zarar

bizi orada çok üzüyor. Burada yapılan siyaset orada bizim durumumuzu çok fazla değiştirebilir. Ben burada Türk siyasetçilere de bir şeyler söylemek istiyorum. Oraya gelip söylediklerinin arkasında hiç durmuyorlar. Bu da bizim boynumuzu büküyor. Bize orada sahip çıkınsınlar yoksa bizden sonraki nesil yok olacak.”

K54-E-52-“Her türlü etki bizde ses getiriyor. 15 Temmuz günü çok zorlandık orada. Dedim Allah’ım devletime milletime zeval getirme. Normal bir seyrinde problem yokken olaylar olduğunda buradaki Türkler arasında fikir çatışmaları oluyor. Ama Türkiye’yi çok kötü etkileyecek olaylarda herkes birlik olabiliyor. Eskiden terör örgütleri daha güçlüyken burada bölücülük daha fazla oluyordu. Ama şimdi o kadar güçlü değiller ve çok fazla olay çıkaramıyorlar.”

Şekil 2’deki kod-alt kod modellemesinde Türkiye’nin iç siyasetinin Avrupa’da hissedilmesi noktasında görüşmecilerin neler hissettikleri ve yaşadıkları görülmektedir.

Şekil 2. Türkiye'nin iç siyasetinin yurt dışında nasıl hissedildiğine dair kod- alt kod modellemesi.

Farklı iki topluma ait değerlere sahip olmanın getirdiği en büyük sorumluluk hissi bir kıyaslama zorunluluğunun olmasıdır. Türkiye'nin iç siyasetinde yaşananların Avrupa'da gündem olması durumunda neler hissettiklerine değinen göçmenler kıyas yapma sorumluluğunda cevaplar vermiştir. Bu kıyaslamaların bir kısmında Türk demokrasisi eleştirilmiş Avrupa'daki insan hakları uygulamaları değerli görülmüştür. Türkiye'de yaşayanlar adına duyulan üzüntü kimi zaman kendi tercihlerinin bir karşılığı olarak değerlendirilmiş, sorumluluk Türk seçmenin üzerine yüklenmiştir.

K40-E-74-“Türkiye’de yaşanan anti demokratik uygulamalardan, tutarsızlıklardan endişelenip utanç duyuyorum. Almanya’daki demokrasi ve evrensel insan haklarının korunması kıstası Türkiye ile maalesef kıyaslanamaz konumda.” K61-K-28-“Türkiye’de yaşayanlara ve yaşamak zorunda olanlara üzülüyorum.”

K42-K-27-“Ben de hiçbir şey hissettirmiyor. Sonuçta mevcut iktidarı seçenler düşünsün. Anti laik Türkiye uygulamalarına karşı biz burada (yurtdışında) tepkimizi koyuyoruz zaten.” K29-E-19-“Bazen Türkiye’de yaşayan halk için endişelenip bazen de seviniyoruz.”

K64-K-32-“Hiçbir şey hissetmiyorum. Herkes kendine göre bir seçim yapar hayatta ve seçimler insanların tercihleri olarak belirleyicidir. Kötü de olsa iyi de olsa beni ilgilendirmez. Yalnız kötü gelişmelerde zavallı insanlar diyesim geliyor içimden.”

Avrupa ülkelerindeki demokrasi ve Türk demokrasisi arasında yapılan kıyaslamaların dışında görüşmecilerin, Türkiye'nin iç siyasetindeki gelişmelerin Türkiye'de yaşayanların kendi sorunları olduğu, Türkiye'nin olumlu iç gelişmelerinin de Türkiye'de yaşayanları bağladığını ifade ettikleri görülmüştür. Son dönemin dikkat çeken konularından birisi olan Ayasofya camisinin ibadete açılmasına değinen bir görüşmeci bunun Türkiye'nin bir iç meselesi olduğunu söylemesi iki kutuplu yorumlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin politik uygulamalarının Avrupa'dan takdir görmemiş olduğuna değinen bir başka görüşmeci bu durumun kendilerinin boyunlarını büktüğünü söylemiştir. Türkiye'nin iç siyasetinin kendi sorunu ya da kendi başarısı olduğunu belirten görüşmecilerin yorumları şu şekildedir:

K43-E-50-“Yani Türkiye'nin iç meselesi olarak görüyorum. Çok da olumlu veya olumsuz müdahil olmuyorum.” K9-E-74-“Örneğin Ayasofya'nın açılışı mevzusunda. Hepsi hopluyor. Size ne kardeşim. Kimse sizin kiliselerinize karışıyor mu? Bu yüzden sancılılar.” K62-K-52-“Çevremizi aydınlatmaya çalışıyoruz. ‘T.C.nin iç veya dış politikasını biraz bildiğimiz için böyle yapıyoruz. Oradaki politik sorunların ve kışkırmaların aslında burada, sokakta yeri olmadığını düşünüyorum.”

K41-E-29-“Türkiye'nin giderek laiklikten ve evrensel hukuk kriterlerinden uzaklaşması beni ciddi manada kaygılandıran bir durum. Bundan yüz yıl önce her anlamda çağı yakalamış ülkelere yetişme şiarıyla çıktığımız yolun sonu bugünkü noktaya vardığı için üzüldüğüm. Haliyle bu durum Avrupa ülkeleri arasında da küçümsenen bir aşamada. Bu da ister istemez boynumuzu büküyor.”

K63-E-41-“Bana dokunmayana kadar çok bir şey hissetmiyorum. Buradakilerin de (Alman halkından bahsediyorum) çok umurunda olduğunu düşünmüyorum. Medyası ve devlet bazen yorum yapar. Hepsi bu. Haa bir de Tayyip yanlılarına ve karşıtlarına malzeme verir bu olaylar.” K16-K-21- “Hiç bir şey hissetmiyorum.” K28-E-28-“Hiçbir şey hissetmiyorum. Ülkemin siyaseti beni tatmin etmiyor ve beni ilgilendirmiyor.”

Türkiye'nin iç siyasetinin yansımaları ve hissettirdikleri konusunda verilen cevapların en çok kümelendiği başlıklardan birisi “kutuplaşmaların olduğu” şeklindedir. Farklı düşüncelere sahip olan Türkiye vatandaşları arasında yaşanan kutuplaşmalar aynı şekilde yabancılarla da yaşanmaktadır. İdeolojik konum almanın bu olayların gelişiminde önemli olduğu, cevapların genelinde yer alan bir tutumdur. Türkiye'nin iç siyasetinin buradakileri ilgilendirmediği yaklaşımının aksine pek çok görüşmecinin Türklerin yurt dışındaki konumlarının Türkiye'nin iç ve dış siyasetine bağlı olduğunu söyledikleri görülmüştür. Sınır dışı edilebilmek korkusu, bir tedirginlik ve savunma hali yaşanan duygu durumları ile ilgili ifadeler olmuştur. Özellikle son dönemlerde bu tür duygu durumlarının fazlaca yaşandığı ifade edilmiştir.

K5-E-45- “Böyle bir gündemde farklı düşüncelere sahip olanlar arasında kutuplaşmalar oluşuyor. Bu da güzel olmuyor. Bir de olayın seyrine göre gurbetçiler arasındaki tutumlar değişik olabiliyor. Herkes kendi düşüncesine göre bir his durumu yaşayabiliyor.” K30-K-23- “Almanya'daki konumumuzu Türkiye'deki iç siyaset ve dış siyaset belirliyor.”

K36-K-55-“Fazlasıyla etki ediyor. Çünkü eşin Türk ve orada çalışıyor. Her an olumsuz bir gelişmeyle sınır dışı edilebilir. Sonrasında çevrendeki yabancılar senin Türk olduğunu bildiği için sana karşı olan davranışları değişiyor.” K21-E-32- “Etkiliyor. Yabancılardan baskı ve eleştiriler oluyor ama çok uzun sürmüyor. Yalnız birkaç yıldır bu tür olaylar çok sık olmaya başladı.”

K38-E-43-“Orada çoğu zaman kötü olaylar olabiliyor. Bu olaylar esnasında bizim sokağa çıkmamıza izin vermiyorlar. Provokeyi yapanlar da bizim Türkler. Türkiye'den gitmiş

Türkiye karşıtları.” K20-K-47- “Günlük yaşamımızı etkileyebiliyor. Olumsuz anlamda problemler yaşayabiliyoruz.”

SONUÇ

Mülakatlar neticesinde elde edilen verilerin analiz edilmesiyle birlikte üç tema belirlenmiştir. Bu temalar; yakın tarih, Türkiye'nin iç siyasetinin Avrupa'da gündem olması durumunda hissedilenler (politik kaygılar ve siyasi kimlik üzerindeki etkileri) ve yaşadıkları ülke ile Türkiye arasındaki gelişmelerin göçmenlerin siyasi tutumlarına yansımaları şeklindedir. Yakın tarih kurgusu ile göç sürecini öğrenmek ve yaşananlara ışık tutmak, göçmenlerin neler yaşadıklarını sorgulamak ve sosyo-kültürel alanda yaşananları hegemonik ilişkiler bağlamında değerlendirebilmek hedeflenmiştir. Bu değerlendirmelerle birlikte, Türkiye'nin iç siyasetinin Avrupa'da gündem olması durumunda hissedilenler (politik kaygılar ve siyasi kimlik üzerindeki etkileri) ve göçmenlerin yaşadıkları ülke ile Türkiye arasındaki gelişmelerin yansımaları başlıklarının göçmenlerin siyasi kimliklerinin analizine önemli katkısı olmuştur.

Göç sonrasında siyasi kimlik üzerinde yaratmış olduğu en önemli etkinin Avrupa'daki yaşamın Türkiye ile kıyaslanması neticesinde şekillendiği görülmüştür. Avrupa'daki yaşam standartları, çok yoğun bir çalışma hayatına rağmen daha olumlu değerlendirilirken bu değerlendirmelerin faturası kimi görüşmeciler tarafından Türkiye'nin siyasi kültürüne kesilmiştir. Gün içerisinde vakit geçirilen mekânlar, gündelik hayata dair endişe ve beklentiler, kuşaklar arası ilişkiler, modern hayatın getirileri ve yaşamış oldukları ülkenin vatandaşları ile olan ilişkiler hegemonik bir anlayışı barındırmakta mıdır? sorusu betimlenmeye çalışıldığında bu ilişkilerin ikna ve rıza mefhumları içerisinde gerçekleştiği görülmüştür. Avrupa'da yaşayan göçmenlerin göç sonrası yaşamlarındaki gelişmelerin ardından siyasi kimlikler ve politik tercihler üzerindeki değişimlerinin sorgulayan, bağlılığı artan, azalan ve değişmeyen tutumlarla karşılık bulduğu gözlenmiştir.

Yabancılarla bir arada vakit geçirmenin çoğunlukla zorunlu olduğu yerlerde görüşmeciler “ilişkilerimiz iyi olmak zorunda” yorumunu yapmıştır. “Çok fazla ilişki kuramıyoruz. Yabancılar zaten bize her zaman ikinci sınıf bir vatandaş olduğumuzu hissettiriyor” söylemleri göçmenlerin neden kendi aralarında daha çok vakit geçirdiklerini göstermiştir. Kendi aralarında vakit geçiren, aile ve akrabalık ilişkileri güçlü olan görüşmecilerin siyasi kimliklerindeki değişiklik, aile değerlerinden edindikleri görüşlerine daha fazla bağlanma şeklinde olmuştur. Siyasi kimliklerini aileden veya yakın çevresinden değil de farklı mecralardan şekillendirmiş olanların kimliklerini sorguladıkları ve siyasi kimliklerine olan

bağlılıklarının azaldığı görülmüştür. Toplumsal yaşamı düzenleyen kuralların ve medyanın toplumsal ve siyasi alandaki yerinin göçmenlerin siyasi kimlikleri üzerinde belirleyici olduğu görülmüştür. Hegemonik ilişkilerin en çok görüldüğü alan olan toplumsal yapıda belirleyici değerlerin başında kurallar gelmektedir. Kurallara uyum süreci ve uyma oranı aynı zamanda rıza sürecinin de işlemesine yol açmıştır.

Türkiye'nin iç siyasetinin yansımalarının Avrupa'da yaşayan göçmenler üzerinde geniş bir perspektifte karşılık bulduğu anlaşılmıştır. Türkiye'nin olumlu gelişmeleri karşısında mutlu olanlar, olumsuz gelişmeleri karşısında üzülenler, tarafsız olanlar söz konusu olmuştur. Mutluluk ile birlikte siyasi kimliklerine olan bağlılığın arttığı, olumsuz gelişmeler karşısında ise kimliğin sorgulandığı görülmüştür. Bu farklılıklarda ideolojik tavır almanın önemli bir etken olduğu görülmüştür. Ayrıca Türkiye'nin iç siyasetiyle ilgilenmeyen, iç siyasetin sadece Türkiye'yi ve Türk halkını bağladığını söyleyenler olmuştur. Yaşanan gelişmelerin olumsuz olması durumunda toplumsal yaşamda kutuplaşmaların çok fazla olduğu dile getirilmiştir. Kutuplaşmalar aynı zamanda siyasi kimliğe olan bağlılığın arttığı zamanlar olarak ifade edilmiştir. Kutuplaşmalar hem yabancılarla Türkler arasında hem de Türk vatandaşların kendi içerisinde gerçekleşmektedir. Bu kutuplaşmalarda siyasi kimliklerin önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. İktidar yanlılarının olumlu yaklaşımları ile muhalif duranların eleştirel yanları kutuplaşmanın iki tarafı olarak sergilenmiştir. Diğer yanda yabancılarla yaşanan kutuplaşmalarda taraflar daha belirgindir.

Muhalif cephede yer alan göçmenlerin Türkiye'nin iç siyasi gelişmelerinde özellikle olumsuz gelişmelerde faturayı Türk halkına kestikleri görülmüştür. Kendi haklılık gerekçeleri siyasi aidiyetlerini destekler söylemlerle ifade edilmiştir. Kültürleşmeden çok fazla etkilenmiş olanların Türkiye'nin iç siyasetiyle ilgilenmedikleri görülmüştür. "Türkiye'nin iç siyaseti beni ilgilendirmiyor" yorumları bu etkiyi gözler önüne sermiştir.

Milliyetçi tutumlar sergileyen göçmenler olaylar karşısında birbirlerine daha fazla kenetlenmiş, birlik ve beraberliklerini daha fazla ön plana taşımıştır. Siyasi kimliklerine olan bağlılıkları da milliyetçi, muhafazakâr, milliyetçi muhafazakâr tutumlara daha fazla sarılarak artmıştır. Milliyetçi ve muhafazakâr kimlikte olanlar, yabancıların Türkiye'nin ilerlemesi karşısında düşmanca tavırlar sergilediklerini söylemiştir.

Kendilerini daha eleştirel bir konumda sınıflandıranların Türkiye'nin tavırlarını beğenmedikleri ve meydana gelen karmaşa ve anlaşmazlıkların Türkiye'den kaynaklandığını söyledikleri görülmüştür. Bu düşünce etrafında yer alanların siyasi kimlik ve aidiyetlerinde

bir değişikliğin olmadığı sonucuna varılmıştır. Türkiye'deki iktidar uygulamalarının problemler yaşatıyor olması onların eleştirel bakışlarındaki haklılık payı olarak sergilenmiştir. Siyasi kimliğimi sorguluyorum anlayışı içerisine giren göçmenlerde sorgulama hissini yaratan temel etmenin yaşadıkları yalnızlık hissi olduğu görülmüştür. Yaşadıkları ülkede karşılaştıkları pek çok olumsuz gelişme karşısında dik durmaya çalışan ve ülkelerine kötü söz söyletmek istemeyen göçmenlerin kendi çabaları karşısında devletin pasif kaldığı anlayışı bu durumun nedeni olarak gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, İ. (2019). Culture in the 'politics of identity: conceptions of national identity and citizenship among second-generation non-gulf arab migrants in Dubai. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 46(11): 2309-2311.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7)-1 . 245-260.
- Barglowski, K. (2019). "Nerede, neyi ve kimi çalışmalı? göç araştırmalarında vaka seçimi ve örneklemeyle dair ilkeler, kurallar ve ampirik örnekler" (Çev. Ayşecan Ay). Avrupa Göç Çalışmalarında Nitel Araştırmalar. der. Ricard Zapata-Barrero ve Evren Yalaz. Yılmazlar Basın Yayın.
- Brocket, T. (2018). From in-betweenness to positioned belongings: second-generation palestinian-americans negotiate the tensions of assimilation and transnationalism. *Journal Ethnic and Racial Studies*:135-139.
- Caudenberg R. V., Mahieu R. (2020). "Young refugees and locals living under the same roof: intercultural communal living as a catalyst for refugees' integration in european urban communities?". *Comparative Migration Studie*. 8(12): 2-5.
- Creswell, J. (2012) . *Educational research: planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research*. University of Nebraska-Lincoln.
- Creswell, J. (2019). *Nitel araştırmacılar için 30 temel beceri*. (Çev. Hasan Özcan). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Corbin, J., Strauss, A. (2014). *Basics of qualitative research techniques*. New York: Sage Publications.
- Farhat, N. (2020). The Role Of Youth Leadership Development Program: The Case Of Immigrant Communities İn Canada. *Children and Youth Services Review* 116: 27-29.
- Göktolga, O. (2012). *Postmodernite ve siyasal kimlikler*. Bilsam Yayınları, (1. Baskı), İstanbul.
- Lankov, A., Peter, W., Jiyoung, K. (2020). "The North Korean workers in Russia: Problematizing the "Forced Labor" discourse". *Asian Perspective* 44(1):31-35.

- Mutluay B. (2019). *12 Eylül 1980 sonrası Türkiye'den İngiltere'ye politik göç (1980-1989)*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri I*, (Çev. Sedef Özge).Yayın Odası.
- Palacı, H. (2020). *Özel hastanelerde sosyal sorumluluk uygulamalarının incelenmesi*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi.
- Ryndyk, O. (2020). The role of labour market integration in migrants' decisions about family reunification: a comparative study of polish migrants in Norway, Sweden, And The UK. *Comparative Migration Studies* 8 (17): 2-5.
- Sığı, Ü. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri*. Beta Yayınları.
- Yıldırım, A., Şimşek, H.(2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yurtdışı Türkler Ve Akraba Topluluklar Başkanlığı. “Avrupa’da Yaşayan Türkler Yaz Tatili Döneminde Türkiye’ye Gelen Türkler Örneği Saha Araştırması”. https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/resimler/kitaplar_pdf/Avrupada_yasayan_turkleranketi.pdf. Erişim Tarihi: Ocak15,2020.

PAZARLAMA HARCAMALARININ FİRMA KARLILIK VE BÜYÜME PERFORMANSINA ETKİSİ

Mesut ASLAN¹

Hamza SİĞİNÇ²

Öz

Firmalar oluşan rekabet ortamında ayakta kalabilmek amacıyla çeşitli tutundurma faaliyetlerine sıklıkla başvurumaktadırlar. Bu tutundurma faaliyetlerinden biride pazarlama harcamalarıdır. Bu çalışmanın amacı pazarlama harcamalarının firma karlılık ve büyüme performansına olan etkisini panel veri analizi ile incelemektir. Araştırmada toplamda dört model oluşturulmuştur. Çalışmada bağımsız değişken olarak pazarlama harcamaları/satışlar değişkeni kullanılmıştır. 2010-2020 dönemi boyunca imalat sektöründe pazarlama harcaması yapan bunu dipnotunda belirten 157 firmaya ait veriler ile analizler yapılmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlara göre, pazarlama harcamalarının satış kar marjı, aktif kar marjı, satışlardaki büyüme ve aktiflerdeki büyümeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir. Pazarlama harcamaları ile satış kar marjı ve satışlardaki büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu, pazarlama harcamaları ile aktif kar marjı ve aktiflerdeki büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelime: Pazarlama Harcamaları, Firma Performansı, BIST İmalat Sektörü

Jel Kodları:G10, G32, M30

¹Arş. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, mesutaslan@bingol.edu.tr, 0000-0003-2338-7474

²Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Muradiye Meslek Yüksek Okulu Kozmetik Bakım ve Güzellik Hizmetleri Bölümü, hamzasiginç@yyu.edu.tr, 0000-0002-2657-4446

**TITLE OF THE STUDY IN TURKISH-SHOULD BE WRITTEN IN BOLD, ALL
CAPITAL LETTERS, MIDDLE TO PAGE**

Abstract

Firms frequently resort to various promotional activities in order to survive in the competitive environment. One of these promotional activities is marketing expenditures. The aim of this study is to examine the effect of marketing expenditures on firm profitability and growth performance with panel data analysis. A total of four models were created in the study. Marketing expenditures/sales variable was used as the independent variable in the study. Analyzes were made with the data of 157 companies that made marketing expenditures in the manufacturing sector during the 2010-2020 period, indicating this in the footnote. According to the results obtained from the analysis, it has been determined that marketing expenditures negatively affect sales profit margin, active profit margin, growth in sales and growth in assets. It has been determined that there is a significant relationship between marketing expenditures and sales profit margin and growth in sales, but there is no significant relationship between marketing expenditures and active profit margin and growth in assets.

Keywords: Marketing Expenditures, Firm Performance, BIST Manufacturing Sector

Jel Codes: G10, G32, M30

GİRİŞ

Finansal açıdan pazarlamayı hem bir entelektüel alan olarak hem de bir işletme alanı olarak yeterince önemine varılamayan bir bilim türü olarak ele almak mümkündür. Bu durumun sebebi pazarlama faaliyetinin herkes tarafından kabul görmüş bir şekilde tanımlanamamasından kaynaklıdır. Ancak genel anlamda bakıldığında pazarlama harcamaları bir gider unsuru olarak kabul görmektedir (Doğan ve Mecek, 2015, s.181).

Firmalar açısından tüketici istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ürün ve hizmetlerin üretilmesi ve bu ürün ve hizmetlerin hedef kitleye pazarlanması bir önceliktir. Oluşan güçlü rekabet ortamında tüketici istek ve ihtiyaçlarına göre hareket etmek ve bu doğrultuda ürün ve hizmet geliştirmek firmaların göz önünde bulundurmaları gereken önemli bir faktör haline gelmiştir. Bu sebeple buldukları pazar ortamında başarılı olmak ve rakiplerine üstünlük kurmak isteyen firma yöneticilerinin pazarlama faaliyetlerine önem vermeleri ve bu tutundurma faaliyetini göz ardı etmemeleri gerekmektedir.

Firmaların pazarlama faaliyetini gerçekleştirebilmeleri için bir harcama yapmaları gerekmektedir. Gerçekleştirilen bu harcamanın firma performansına olumlu bir etkisinin olması beklenmektedir. Firmalar pazarlama harcaması yaparak karlılık oranlarının ve büyüme performanslarının artmasını beklemektedir. Firmaların performansını değerlendirmesi veya iyileştirmesi açısından pazarlama harcamasının firma performansına etkisinin ölçülmesi

önemlidir. Çünkü firmalar performanslarını ölçerek hedefledikleri amaçlara ne ölçüde yaklaştıklarını tespit edebilecek, oluşabilecek tehditlere karşı önlem alabilecek ve geleceğe yönelik önemli kararlar alabileceklerdir.

Bu çalışmanın amacı BIST imalat sektöründe faaliyette bulunan firmalara ait pazarlama harcamalarının, firmaların karlılık ve büyüme performanslarına olan etkisinin tespit edilmesidir. Bu kapsamda BIST'te faaliyette bulunan ve dipnotlarında pazarlama harcamalarını belirten 157 imalat firmasının 2010-2020 yılları arasındaki verileri panel veri analizi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın buradan sonraki kısmında ilk olarak çalışmaya ilişkin literatür taraması yapılmış, ardından veri ve yöntem anlatılmış ve son olarak analiz ve bulgular ve bunlara ilişkin sonuçlar değerlendirilmiştir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Günümüzde oluşan yeni pazar koşullarında firmalar ayakta kalabilmek, rakiplerine üstünlük kurabilmek, hedef kitleyi elde tutabilmek amacıyla pazarlama harcamalarına yönelik harcama yapmaktadırlar. Bu pazarlama harcamalarının firma performansına ne tür etkisinin olduğunu tespit edebilmek amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçların bazıları aşağıda verilmiştir.

Doğan ve Mecek (2015) yapmış oldukları çalışmalarında pazarlama harcamaları ile firmaların değeri arasındaki ilişkiyi incelemeye çalışmışlardır. Çalışmada BIST imalat sanayinde işlem gören toplamda 120 firmanın 2009-2012 yılları boyunca yapmış oldukları pazarlama harcamalarının verileri ele alınmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda pazarlama harcamalarının firma değerini pozitif olarak etkilediğini ve aralarında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Conchar, Crask ve Zinkhan (2005), çalışmalarında pazarlama harcamalarının firma performansına olan etkisini incelemişlerdir. Araştırmada ABD'de faaliyette bulunan çeşitli firmaların 1985- 2004 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. En küçük kareler yöntemi uygulanarak yapılan araştırmalar sonucunda pazarlama harcamalarının firma performansını pozitif etkilediği sonucunu elde etmişlerdir.

Ho ve diğerleri (2005) çalışmalarında pazarlama giderlerinin firma performansına etkisini ele araştırmışlardır. Bu araştırma için ABD'de faaliyetlerini sürdüren değişik firmalara ait 1962-2001 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Yaptıkları araştırmalar neticesinde pazarlama harcamalarının, imalat firmalarının performanslarına önemli bir etkide bulunmadığını tespit etmişlerdir.

Yücel ve Kurt (2003) çalışmalarında pazarlama ile ar-ge giderlerinin karlılık ve satışlara olan etkisini araştırmışlardır. Yapmış oldukları çalışmalar neticesinde pazarlama giderlerinin net gelir ile negatif yönlü bir ilişki içerisinde olduğunu, fakat pazarlama giderlerinin faaliyet karı ve satışlar ile pozitif yönlü bir ilişki içerisinde olduğunu tespit etmişlerdir.

Dekimpe ve Hanssens (1999)'e göre, pazarlama kaynaklarına firmalar kuşkusuz önem vermektedir. Yazarlara göre pazarlama giderlerinin etkisi kısa dönemden ziyade uzun dönemde kendisini gösterecektir. Bu sebeple yazarlar pazarlama harcamalarının uzun dönemde firma performansına olan etkisini ele almışlardır. Yöneticilerin uyguladıkları stratejilere bakılarak, zaman serisi aracılığıyla uzun dönem karlılık değişimlerini incelemişlerdir. Yapılan araştırmalar sonucunda pazarlama harcamalarının pozitif bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Paton ve Williams (1999) çalışmalarında pazarlama harcamalarının firma performansına olan etkisini incelemişlerdir. Çalışmalarında İngiltere'de faaliyette bulunan 325 küçük ve orta ölçekli firmaların 1990-1998 yılları arasındaki verilerini kullanmışlardır. Yapılan araştırmalar neticesinde pazarlama harcamalarının firmaların performanslarını olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Duffy (1999) çalışmasında pazarlama harcamalarının firma performansına etkisini incelemiştir. Bu amaçla Birleşik Krallıkta faaliyette bulunan gıda işletme endüstrilerindeki firmalar ele alınmıştır. Yapmış olduğu çalışmalar sonucunda pazarlama harcamalarının firma performansına olumsuz bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Boulding ve Staelin (1990) çalışmalarında pazar payı ile firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yaptıkları analizler sonucunda daha fazla pazar payı elde eden firmaların ayrıca bir pazarlama gücüne sahip olmadıklarını ve yüksek bir kar elde etmediklerini tespit etmişlerdir.

Hamilton (1972) çalışmasında ABD'de sigara sektöründe faaliyet yürüten firmaların pazarlama harcamalarının firma performansına olan etkisini incelemiştir. Yapmış olduğu çalışmalar neticesinde pazarlama harcamalarının firma performansına olumsuz bir etki yaptığını tespit etmiştir.

Pazarlama harcamalarının firma performansına etkisine yönelik yapılmış olan çalışmalara bakıldığında genel olarak pazarlama harcamalarının firma performansına pozitif bir etkisinin olduğu, çok az çalışmada ise negatif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalar

genel itibariyle karlılık ile ilgilidir. Yapılan bu çalışmada ise diğer çalışmalardan farklı olarak pazarlama harcamalarının firma karlılık ve büyüme performansına etkisi bir bütün olarak ele alınmıştır.

2. VERİ VE YÖNTEM

Son zamanlarda yaygın olarak kullanılan panel veri analizi yatay kesit ve zaman olarak iki açıdan değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle, N tane birim mevcuttur ve bu birimlere karşılık gelen T adet gözlem vardır. Bu iki boyut birlikte kullanıldığında bilgi kullanımı ve serbestlik derecesi artacaktır. Gözlem sayısında artış olması durumunda ölçülen ilişki daha fazla değişken olabilecek ve bu durumda çoklu bağlantı hatası problemini ortadan kaldırmış olacaktır (Hsiao, 2006, s.7).

Panel veri analizine ait genel olarak kabul görmüş denklem şu şekildedir:

$$Y_{it} = \beta_1 + \beta_2 X_{2it} + \beta_3 X_{3it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

Panel veri analizinde tüm bağımsız değişkenler, yatay kesit birimlerinin tamamını aynı seviyede etkilemektedir. Tersine bir durumun olması halinde ise belirtilen denklem yetersiz kalabilmektedir. Burada başlangıç noktalarının nasıl tanımlanacağı önemli olmaktadır. Başlangıç noktası bütün birimler için aynı ya da farklı birimler için farklı olabilmektedir. Böyle bir durumda sabit ve rassal etkili modeller şeklinde iki ayrı model karşımıza çıkmaktadır. Sabit etkili model bütün yatay kesit birimlerinde başlangıç noktasının farklı sabit değerler aldığı tezini savunur ve şu şekilde ifade edilir (Aslan & Polat, 2021, s.45).

$$Y_{it} = \beta_{2i} X_{2it} + \beta_{3i} X_{3it} + \epsilon_{it} \quad (2)$$

Başlangıç noktasını tesadüfi olarak tanımlayan rassal etkiler modelini şu şekilde formüle etmek mümkündür.

$$Y_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i} X_{2it} + \beta_{3i} X_{3it} + \epsilon_{it}, \beta_{1j} \neq \beta_{1i} + \mu_i \quad (3)$$

Sabit etkili ve rassal etkili modeller arasından hangisinin kullanılması gerektiğini belirlemek amacıyla kullanılan teste Hausman testi denilmektedir (Green, 2003, s.301). Hausman tarafından geliştirilen bu test, sabit etkiler tahmincisinin yokluk ve alternatif hipotezde tutarlı sonuçlar verdiğini, rassal etkiler tahmincisinin ise sadece yokluk hipotezinde tutarlı sonuçlar verdiğini savunur.

Çalışmada veri seti için kullanılan finansal tablolara ait değerler 2010-2019 yılları arasında kamuyu aydınlatma platformunda kayıtlı olan imalat sektörlerine ait dipnotlardan elde edilmiştir. Firmalara ait değerleri ise Finnet 2000 programından alınmıştır. Ardından finansal

tablolar bir araya getirilerek gerekli olan oranlar hesaplanmıştır. Hesaplaması yapılan değişkenler bağımlı değişken, bağımsız değişken ve kontrol değişkeni olarak üç ayrı sınıfa ayrılmıştır.

Çalışmanın yapıldığı zamanda BIST imalat sektöründe toplamda 187 firma faaliyetlerine devam etmekteydi ve bu firmalardan 157 tanesi dipnotunda pazarlama harcamasına yer verdiğinden bu firmalara ait veriler kullanılarak analizler yapılmıştır. Modellerde kullanılan değişkenler ve bu değişkenlerin kısaltma ve açıklamaları Tablo1’de verilmiştir.

Tablo 1. Değişken Adı/Değişkenlerin Kısaltmaları ve Açıklamaları

Değişken Adı	Değişkene Ait Kısaltması	Değişkenin Açıklaması	
Bağımsız Değişken			
1	Pazarlama Harcamaları/Satışlar	PAZ_HAR	Pazarlama harcamaları satış hasılatına bölünmüştür.
Bağımlı Değişkenler			
1	Satışların Karlılığı	SA_KA	Net karın satış hasılatına bölünmesiyle elde edilmiştir.
2	Aktiflerin Karlılığı	AK_KA	Net karın aktiflerin toplamına bölünmesiyle elde edilmiştir.
	Satışlardaki Büyüme	SA_BU	$(t-t-1)/t-1*100$ formülü aracılığıyla aynı yıla ait satışlardan, bir yıl önceki yılın satışları çıkarılmış ve elde edilen rakam bir önceki yıl satışlarına bölünerek bu oran bulunmuştur.
3	Aktiflerdeki Büyüme	AK_BU	$(t-t-1)/t-1*100$ formülü aracılığıyla bu yılın aktifleri, bir önceki yılın aktiflerinden çıkarılmış ve bir önceki yılın aktiflerine bölünerek bu oran elde edilmiştir.
Kontrol Değişkenleri			
1	Satışların Logaritması	SA_LOG	Satış hasılatının logaritması alınarak hesaplanmıştır.
2	Kaldıraç Oranı	KAL_OR	Toplam borcun, toplam aktiflere bölünmesiyle bulunmuştur.

Analizde ilk olarak değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ile değişkenlere ait korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Panel veri analizi yapılırken durağanlık testinden önce yatay kesit bağımlılık testinin yapılması önemlidir. Serilerde yatay kesit bağımlılığının var olması durumunda birinci nesil birimkök testleri, yatay kesit bağımlılığının var olmaması durumunda ikinci nesil birimkök testlerini kullanmak daha güvenilir olacaktır. Bu nedenle yatay kesit bağımlılık testi yapılmış ve yatay kesit bağımlılığının olduğu belirlenmiştir. Yatay kesit

bağımlılığının var olması nedeniyle değişkenlerin durağanlığı ikinci nesil birim kök testi ile sınanmıştır. Bu nedenle Panic (Boing) testi kullanılmıştır. Yapılan test neticesinde değişkenlerin tamamının durağan oldukları belirlenmiştir.

Serilerde durağanlık tespit edilmesinden dolayı modeller sırasıyla incelenmiş ve modeller panel EKK (En Küçük Kareler Yöntemi) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Regresyon tahmini yapılmadan önce modelde sabit etki F (Fisher) testi ile, rassal etki ise Honda LM (Honda, 1985) testleri aracılığıyla sınanmıştır. Modelde sabit ve rassal etkilerin birlikte var olması durumunda hangi testin kullanılmasının daha güvenilir sonuçlar verebileceğini bulabilmek amacıyla Hausman (Hausman, 1978) testi kullanılmıştır.

Model tahmin edilmeden önce elde edilen sonuçların daha güvenilir olabilmesi için modelde değişen varyans sorunu, oto korelasyon sorunu ve birimler arası korelasyon sorununun varlığının sınanması önemlidir. Bu nedenle modelde değişen varyans sorunu için sabit birim etkiler modelinde Wald testi (Enders, 2003), rassal birim etkiler modeline ise Levene-Brown-Forsthe testi (Levene, 1960) uygulanmıştır. Oto korelasyon sorunun bulunup bulunmadığını tespit edebilmek amacıyla sabit birim etkiler modeli için Baltagi-wu LBI testi (Baltagi, 1999), Rassal birim etkiler modeli için ise Durbin Watson testi (Durbin & Watson, 1950) uygulanmıştır. Birimler arası korelasyon sorunu için ise hem sabit birim etkiler hem de rassal birim etkiler modelinde Pesaran testi uygulanmıştır. Modelde bu sorunların var olması durumunda gerekli düzenlemeler yapılarak model tahmin edilmiştir.

BIST İmalat sektöründe firmaların pazarlama harcamalarının firmaların karlılıklarına ve büyüme performanslarına etkisini belirleyebilmek amacıyla toplamda dört model oluşturulmuştur. Oluşturulan modeller şu şekildedir:

Satışların kârlılığına yönelik geliştirilen model

$$SA\_KA = a_i + \beta_1 PAZ\_HAR + \beta_2 SA\_LOG_{i,t} + \beta_3 KAL\_OR_{i,t} + \mathcal{E}_{i,t} \quad (3.1)$$

Aktiflerin kârlılığına yönelik geliştirilen model

$$AK\_KA = a_i + \beta_1 PAZ\_HAR + \beta_2 SA\_LOG_{i,t} + \beta_3 KAL\_OR_{i,t} + \mathcal{E}_{i,t} \quad (3.2)$$

Satışlardaki büyümeye yönelik geliştirilen model

$$SA\_BU = \beta_1 PAZ\_HAR + \beta_2 SA\_LOG_{i,t} + \beta_3 KAL\_OR_{i,t} + \mathcal{E}_{i,t} \quad (3.3)$$

Aktiflerdeki büyümeye yönelik geliştirilen model

$$AK\_BU = a_i + \beta_1 PAZ\_HAR + \beta_2 SA\_LOG_{i,t} + \beta_3 KAL\_OR_{i,t} + \mathcal{E}_{i,t} \quad (3.4)$$

Modellerin tamamında bağımsız değişken olarak PAZ_HAR (Pazarlama harcamaları/ Satışlar) değişkeni kullanılmıştır. Kontrol değişkeni olarak ta SA_LOG (Satışların Logaritması) ve KAL_OR (Kaldıraç Oranı) değişkenleri kullanılmıştır.

3. ANALİZ VE BULGULAR

Tablo2. İmalat Sektörü Değişkenlerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Median	Maximum	Minimum	Standart sapma	Skewness	Jarque-Bera	Olasılık (Gözlem Sayısı)
PAZ_HAR	0.0235	0.0017	0.3873	0.0000	0.0198	3.0005	3329.547	0.0000 (1727)
SA_KA	0.0195	0.0257	0.6791	-0.287	0.0735	0.3549	2079.239	0.0000 (1727)
AK_KA	1.2893	2.3555	27.969	-17.37	5.7897	-0.1993	43.8976	00000 (1727)
SA_BU	6.2547	5.8797	29.993	-17.87	6.3751	0.3361	55.4551	0.0000 (1727)
AK_BU	5.3565	4.2587	27.877	-15.55	6.0879	0.5557	49.9871	0.0000 (1727)
SA_LOG	7.9879	7.5053	9.3791	5.0897	0.5935	0.5013	27.7959	0.0000 (1727)
KAL_OR	45.9787	43.3711	87.3711	4.0981	17.2223	-0.0395	1.5445	0.0000 (1727)

Tablo 2'ye bakıldığında 157 firmanın pazarlama harcamalarının satışlara oranının ortalamasının %23 olduğu görülmektedir. Bu durum araştırmaya dahil edilen firmaların pazarlama harcamalarına oldukça az bir bütçe ayırdıklarını göstermektedir. Normal koşullarda satış gelirini artırmak isteyen firmalarda bu oran yüksek olmaktadır. Büyüme oranlarının pozitif olduğu görülmektedir. Bu durum firmaların genel anlamda büyüme gösterdiğini ifade etmektedir. Normallik testi olarak adlandırılan Jarqua-Bera (Jarque, 1981) testine ait istatistiğe bakıldığında ise değişkenlerin tümünün normal olarak dağılmadıkları görülmektedir.

Tablo3. İmalat Sektörü Değişkenlerine Ait Korelasyon Katsayıları

	PAZ_HAR	SA_KA	AK_KA	SA_BU	AK_BU	SA_LOG	KAL_OR
PAZ_HAR	1						
SA_KA	-0.173	1					
AK_KA	-0.143	0.753	1				
SA_BU	-0.111	0.651	0.454	1			

AK_BU	-0.159	0.205	0.287	0.245	1		
SA_LOG	0.059	0.321	0.321	0.119	0.247	1	
KAL_OR	0.087	-0.297	-0.197	0.213	0.153	0.529	1

Analizlerde kullanılmış olan değişkenlerin korelasyon katsayılarına ait oranlara Tablo 3’de sunulmuştur. İstatistiki olarak korelasyon katsayıları 1 ile -1 aralığında değerler almaktadır. Değişkenlerin kendi aralarındaki korelasyon katsayılarının işareti ilişkinin yönünü belirtmektedir. Mutlak değer alınarak yapılan değerlendirmede katsayı bire yakınsa kuvvetli bir ilişki, sıfıra yakınsa zayıf bir ilişki vardır şeklinde yorum yapılır.

Tablo 3’teki oranlara bakılırsa bağımsız değişken olarak kullanılan pazarlama harcamaları/satışlar değişkeninin, diğer değişkenler ile zayıf bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu değişkenler birlikte modele dahil edildiğinde problem oluşmamıştır. Ayrıca pazarlama harcamaları/satışlar değişkeninin, satışların logaritması ve kaldıraç oranı değişkeni dışındaki diğer değişkenler ile ilişkisinin negatif olduğu görülmektedir.

Tablo 4.İmalat Sektöründeki Değişkenler İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	Breusch-Pagan LM	Pesaran Scaled LM	Bias Corrected scaled LM	Pesaran CD
PAZ_HAR	1451.37* (0.0000)	19.57* (0.0000)	17.87* (0.0000)	7.81* (0.0000)
SA_KA	1157.95* (0.0000)	6.99* (0.0000)	5.57* (0.0000)	1.27 (0.1513)
AK_KA	1159.97* (0.0000)	7.79* (0.0000)	6.39* (0.0000)	0.57 (0.6993)
SA_BU	1547.13* (0.0000)	19.91* (0.0000)	15.53* (0.0000)	10.41* (0.0000)
AK_BU	1157.71* (0.0000)	15.51* (0.0000)	13.35* (0.0000)	9.97* (0.0000)
SA_LOG	5879.97* (0.0000)	209.91* (0.0000)	141.25* (0.0000)	67.33* (0.0000)
KAL_OR	1985.53* (0.0000)	37.73* (0.0000)	29.93* (0.0000)	21.29* (0.0000)

Not: %1,%5,%10 önem seviyeleri sırasıyla *, **, *** olarak ifade edilmiştir.

Yatay kesit bağımlılığının varlığını tespit edebilmek için Breusch-Pagan LM (Breusch & Pagan, 1980), Pesaran Scaled (Pesaran, 2004), Bias corrected scaled LM (Bun & carree, 2005) ve Pesaran (Pesaran, 2004) testleri uygulanmış ve bu testler sonucu elde edilen veriler Tablo 4’te verilmiştir. Yapılan testler neticesinde tüm değişkenlerde %1 önem seviyesinde

yatay kesit bağımlılığının var olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle değişkenlerin durağanlığının ikinci nesil birim kök testi ile test edilmesi gerekmektedir. İkinci nesil birim kök testi olarak Panic (Boing) testi kullanılmıştır. Bu testten elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5.İmalat Sektöründeki Değişkenler İçin İkinci Nesil Birim Kök Testleri

DEĞİŞKENLER	PANIC (BOING)			
	SABİTLİ		SABİTLİ VE TRENDLİ	
	PCe_Choi	PCe_MW	PCe_Choi	PCe_MW
PAZ_HAR	4.7333* (0.0000)	157.7551* (0.0000)	5.0903* (0.0000)	157.7991* (0.0000)
SA_KA	5.9779* (0.0000)	157.7889* (0.0000)	4.4885* (0.0000)	147.741* (0.0000)
AK_KA	3.3991* (0.0000)	127.875* (0.0000)	6.4553* (0.0000)	171.1113* (0.0000)
SA_BU	2.3551* (0.0003)	121.5443* (0.0005)	4.6337* (0.0003)	135.5441* (0.0001)
AK_BU	2.6553* (0.0000)	115.543* (0.0000)	3.9995* (0.0000)	127.743* (0.0000)
SA_LOG	2.6337* (0.0057)	115.5773* (0.0073)	4.5775* (0.0000)	145.5445* (0.0000)
KAL_OR	4.5445* (0.0000)	175.3669* (0.0000)	3.3557* (0.0000)	125.5993* (0.0000)

Not: %1,%5 ve %10 önem seviyesinde serilerin durağanlığı belirlenmiştir. PANIC (BOING) testinde maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmıştır.

Serilerin birim kök içerip içermediğini tespit edebilmek amacıyla yapılan Panic (Boing) testi neticesinde %1 önem düzeyinde değişkenlerin tümünün birim kök içermediği, yani tüm değişkenlerin seviye değerinde durağan oldukları belirlenmiştir. Bu nedenle modellere yönelik tahminler sabit etkiler ve rassal etkiler yöntemi kullanılarak panel EKK ile yapılmıştır.

Tablo 6. Modellerine ait F ve LM Test Sonuçları

Testler	İstatistik	Olasılık	Sonuç
Satış Kar Marjı			
F _{Birim}	2.9887*	0.0000	Birim Etkisi var
F _{Zaman}	13.345***	0.0579	Zaman etkisi var
F _{Birim-Zaman}	157.797*	0.0000	Birim-Zaman Etkisi var
LM _{Birim}	29.971*	0.0000	Birim Etkisivar
LM _{Zaman}	0.0000	1.0000	Zaman EtkisiYok
LM _{Birim-Zaman}	27.7993*	0.0000	Birim-Zaman Etkisivar
Hausman	3.7731	0.5117	Rassal Etkili Model
Aktif Kar Marjı			

F_{Birim}	4.5333*	0.0000	Birim Etkisi Var
F_{Zaman}	18.753*	0.0051	Zaman Etkisi Var
$F_{\text{Birim-Zaman}}$	279.053*	0.0000	Birim-Zaman Etkisi Var
LM_{Birim}	69.975*	0.0000	Birim Etkisi Var
LM_{Zaman}	00005	0.5771	Zaman Etkisi Yok
$LM_{\text{Birim-Zaman}}$	53.357*	0.0000	Birim-Zaman Etkisi Var
Hausman	5.573*	0.0000	Sabit Ekili Model
Satışlardaki Büyüme			
F_{Birim}	3.2778*	0.0000	Birim Etkisi var
F_{Zaman}	11.239*	0.0003	Zaman etkisi var
$F_{\text{Birim-Zaman}}$	115.555*	0.0000	Birim-Zaman Etkisi var
LM_{Birim}	19.577*	0.0000	Birim Etkisivar
LM_{Zaman}	0.0000*	0.0000	Zaman Etkisi Yok
$LM_{\text{Birim-Zaman}}$	15.547*	0.0000	Birim-Zaman Etkisivar
Hausman	5.5553	0.3349	Rassal Etkili Model
Aktiflerdeki Büyüme			
F_{Birim}	9.8739*	0.0000	Birim Etkisi Var
F_{Zaman}	3.5221*	0.0001	Zaman Etkisi Var
$F_{\text{Birim-Zaman}}$	275.065*	0.0000	Birim-Zaman Etkisi Var
LM_{Birim}	97.873*	0.0000	Birim EtkisiVar
LM_{Zaman}	0.0007	0.3971	Zaman EtkisiYok
$LM_{\text{Birim-Zaman}}$	87.573*	0.0000	Birim-Zaman EtkisiVar
Hausman	5.5887*	0.0000	Sabit Ekili Model
Not: %1,%5 ve %10 Önem seviyelerindeki anlamlılık, sırasıyla *,**,*** olarak ifade edilmiştir.			

Modellerde sabit etkinin varlığını tespit edebilmek için F testi, rassal etkinin var olup olmadığını tespit edebilmek için LM testi ve bu iki testten hangisinin kullanılmasının daha güvenilir sonuçlar verebileceğini tespit edebilmek için Hausman testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur. Yapılan testlerden elde edilen sonuçlara bakıldığında ilk model olan satışların karlılığına için oluşturulan modelde %1 önem seviyesinde sabit ve rassal etkilerin varlığının anlamlı olduğu belirlenmiştir. Modelin hangi testle tahmin edileceğine karar verebilmek amacıyla yapılan Hausman testi neticesinde modelin rassal etkili model olarak tahmin edilmesine karar verilmiştir.

Bir diğer model olan aktif kar marjına yönelik yapılan F ve LM testleri neticesinde modelde %1 önem seviyesinde sabit ve rassal etkilerin varlığı tespit edilmiştir. Yapılan Hausman testi neticesinde modelin sabit etkili model olarak tahmin edilmesine karar verilmiştir.

Büyümeye yönelik oluşturulan modellerden ilki olan satışlardaki büyüme modelinde %1 önem seviyesinde sabit ve rassal etkilerin varlığı anlamlı bulunmuştur. Modelin hangi yöntemle tahmin edileceğine karar verebilmek amacıyla yapılan Hausman testi neticesinde modelin rassal etkili model olarak tahmin edilmesine karar verilmiştir.

Bir diğer büyüme modeli olan aktiflerdeki büyüme modelinde yapılan F ve LM testleri neticesinde %1 önem seviyesinde sabit ve rassal etkilerin varlığı anlamlı bulunmuştur. Yapılan Hausman testi neticesinde modelin sabit etkili model olarak tahmin edilmesine karar verilmiştir.

Tablo 7. Modellere Ait Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Birimlerarası Korelasyon Test Sonuçları

Testler	İstatistik	Olasılık
Satış Kar Marjı		
Levene-Brown-Forsthe	3.5779*	0.0000
Lm ve Alm	97.75*	0.0000
Pesaran Testi	3.375*	0.0157
Aktif Kar Marjı		
Wald Testi	13357.25*	0.0000
Baltagi-Wu LBI	0.5796*	0.0000
Pesaran Test	1.5373**	0.0315
Satışlardaki Büyüme		
Levene-Brown-Forsthe	4.4551*	0.0000
LM ve ALM	59.93*	0.0000
Pesaran Testi	4.7965*	0.0109
Aktiflerdeki Büyüme		
Wald Testi	17751.13*	0.0000
Baltagi-Wu LBI	3.5543*	0.0000
Pesaran Test	3.5791**	0.0005
Not: %1, %5, %10 önem seviyelerindeki anlamlılık sırası ile *,**,*** olarak ifade edilmiştir.		

Modellere yönelik tahmin yapılmadan önce modellerde değişen varyans, oto korelasyon ve birimler arası korelasyon sorununun var olup olmadığını sorgulamak gerekir. Çünkü bu testler

yapılmadan, yapılacak tahminler tutarsız sonuçlar elde edilmesine neden olabilecektir. Bu nedenle değişenvaryans, oto korelasyon ve birimler arası korelasyon testleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 7’de sunulmuştur.

Satış kar marjı ve satışlardaki büyüme modellerinde değişen varyans sorununu için Levene-Brown-Forsthe testi; Oto korelasyon sorunu için LM ve ALM testi ve birimlerarası korelasyon sorunu için Pesaran testi yapılmıştır. Yapılan testler sonucunda her iki modelde de %1 önem düzeyinde değişen varyans ve oto korelasyon sorunu, %5 önem düzeyinde birimler arası korelasyon sorununun var olduğu tespit edilmiştir.

Aktif kar marjı ve aktiflerdeki büyüme modellerinde değişen varyans sorunu için Wald testi; oto korelasyon sorunu için LM testi ve birimler arası korelasyon sorunu için Pesaran testi yapılmıştır. Yapılan testler neticesinde aktif kar marjı modelinde %1 önem düzeyinde değişen varyans ve oto korelasyon sorunu, %5 önem düzeyinde birimler arası korelasyon sorunu tespit edilmiştir. Aktiflerdeki büyüme modelinde ise %1 önem düzeyinde değişen varyans, oto korelasyon ve birimler arası korelasyon sorunu tespit edilmiştir. Dolayısıyla tespit edilen bu sorunlar dikkate alınarak modeller tahmin edilmiştir.

Tablo 8. Modeller Ait Sabit ve Rassal Etkili Regresyon Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
Satış Kar Marjı				
PAZ_HAR	-0.573*	0.133	-4.03	0.002
SA_LOG	0.035*	0.005	6.86	0.000
KAL_OR	-0.0018*	0.0003	-5.09	0.001
C	-0.1551**	-0.0643	-2.40	0.040
$R^2 = 0.6773$ $P=0.0000$				
Aktif Kar Marjı				
PAZ_HAR	-29.397	14.481	-2.03	0.109
SA_LOG	4.1358*	1.2081	2.97	0.001
KAL_OR	-0.2739	0.0394	-6.95	0.000
C	-18.751	6.2230	-3.01	0.023
$R^2 = 0.1957$ $P=0.0000$				
Satışlardaki Büyüme				

PAZ_HAR	-0.657*	0.165	-3.97	0.005
SA_LOG	0.029*	0.007	4.14	0.000
KAL_OR	-0.0027*	0.0009	-3.00	0.001
C	-0.2551**	-0.0775	-3.29	0.029
$R^2 = 0.5997$ $P=0.0000$				
Aktiflerdeki Büyüme				
PAZ_HAR	-19.873	9.7896	-2.03	0.267
SA_LOG	5.2555*	1.7695	2.97	0.103
KAL_OR	-0.2539	0.0813	-3.12	0.000
C	-17.549	6.3971	-2.74	0.013
$R^2 = 0.1229$ $P=0.0003$				

Regresyon tahmin sonuçlarının yer aldığı Tablo 8'e baktığımızda ilk model olan pazarlama harcamalarının satış kar marjına etkisine yönelik yapılan tahmin sonucunda pazarlama harcamalarının satışlardaki karlılığa olan etkisi %1 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Tahmin sonucuna bakıldığında pazarlama harcamalarında meydana gelen bir birimlik artış, satışlardaki karlılıkta 0.573 birimlik bir azalışa neden olmaktadır.

Karlılığa yönelik oluşturulan bir başka model olan aktif kar marjına yönelik modelde ise pazarlama harcamaları ile aktif kar marjı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Fakat aktif kar marjıyla pazarlama harcamaları arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Satışlardaki büyümeye yönelik oluşturulan modelde pazarlama harcamaları ile satışlardaki büyüme arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Pazarlama harcamalarında meydana gelen bir birimlik artış, satışlardaki büyümeyi 0.657 birim azaltmaktadır.

Aktiflerdeki büyüme modelinde ise pazarlama harcamaları ile aktiflerdeki büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Fakat aktif büyüme ile pazarlama harcamalarının negatif yönlü bir ilişki içerisinde oldukları tespit edilmiştir.

SONUÇ

Günümüz dünyasında firmaların karlılığını artırmak, oluşan rekabet ortamında varlıklarını devam ettirmek gibi birtakım amaçlarına ulaşabilmesi için önem vermesi gereken temel fonksiyonlardan biride pazarlama harcamalarıdır. Bu harcama kalemi müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kullanılan kaynaklardan bir tanesidir.

Bu çalışma, BİST imalat sektöründe faaliyetlerini yürüten firmaların pazarlama harcamalarının firma performansına etkisini tespit edebilmek için yapılmıştır. BİST'ekayıtlı olan imalat firmalarının verileri ele alınarak panel veri analiziyle bu araştırma yapılmıştır. Araştırmanın yapıldığı dönem itibariyle BİST imalat sektöründe 187 firma faaliyetlerine devam etmekteydi. Bu firmalardan 157 tanesi araştırmanın yapıldığı 2010-2020 yılları boyunca düzenli bir şekilde dipnotlarında pazarlama harcamalarına yer verdiği için bu firmalara ait veriler kullanılarak analiz yapılmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlara göre pazarlama harcamalarının satış kar marjı, aktif kar marjı, satışlardaki büyüme ve aktiflerdeki büyümeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir. Pazarlama harcamaları ile satış kar marjı ve satışlardaki büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilirken, pazarlama harcamaları ile aktif kar marjı ve aktiflerdeki büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Modellere ait istatistikî sonuçlar incelendiğinde pazarlama harcamalarının firma karlılık ve büyüme performansına olumlu bir etki yaptığını söylemek mümkün değildir. Pazarlama harcamalarının olumlu bir etkide bulunamamasının temel nedenlerinden biri pazarlama faaliyetlerini yürüten ekibin işi iyi bilen kalifiyeli bir ekip olmaması olabilir. Çünkü deneyimli bir ekip ile çalışıldığında bu ekip ileriye iyi görerek pazarlama faaliyetini daha koordineli yürütebilir.

Firmaların pazarlama harcamalarının başarısız olma nedenlerinden bir diğeri işletme sermayesinin yetersizliği ve plansız harcama olabilir. Çünkü firma mali açıdan yeterli bir kaynağa sahip değilse, firmanın rastgele yapacağı pazarlama harcaması onu iflasın eşiğine getirebilir. Bu nedenle firmaların mali açıdan kendilerini sürekli kontrol altında tutmaları önemlidir.

Firmaların pazarlama harcamalarının başarısız olmasının bir diğeri nedeni harcama yapılacak zamanın ve yerin yanlış yapılması olabilir. Müşterinin ilgisini çekerek, müşterinin istek ve ihtiyaçlarına zamanında yanıt verilmesi gerekmektedir. Çünkü bu istek ve ihtiyaçlara zamanında ve yerinde cevap verilmediğinde hedef kitlenin kaybedilmesi durumu söz konusu olabilmektedir.

Firmaların pazarlama harcaması yaptıklarında öncelikli olarak bunu bir plan dahilinde yapmaları önemlidir. Bu harcama kalemini gerçekleştirecek ekibin işi iyi bilen, geleceği görebilen bir ekipten oluşması verimli sonuçlar elde edilmesini sağlar. Zamanında ve yerinde doğru kararlar alınarak yapılacak pazarlama harcamalarından verimli sonuçlar elde etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aslan, M., & Polat, M. (2021). Reklam harcamalarının firma karlılık performansına etkisi, *Sosyal bilimler Akademi Dergisi*, 4 (1), 40-61.
- Baltagi, B. (1999). Unequally spaced panel data regressions with AR(1) disturbances, *Econometric Theory*, 1 (15), 814–823.
- Bera, J. (1981). Efficient tests for normality, heteroskedasticity and serial independence of regression residuals: monte carlo evidence. *Economics Letter*, 7 , 313–318.
- Boulding, W., & Richard, S. (1990). Environment, market share and market power, *Management Science*, 36 (10), 1160-1177.
- Breusch, T., & Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics, *The Review of Economic Studies*, 47 (1), 239-253.
- Bun, M., & Carree, M. (2005). Bias-corrected estimation in dynamic panel data models, *Journal of Business and Economic Statistics*, 23 (1), 200-210.
- Conchar, M. P., Crask, M. R. & Zinkhan, G. M. (2005). Market valuation models of the effect of advertising and promotional spending: a review & meta-analysis, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 33 (4), 445-460.
- Dekimpe, M. G., & Dominique, M. H. (1999). Sustained spending and persistent response: a new look at long term marketing profitability, *Journal of Marketing Research*, 36, 297-412.
- Doğan, M., ve Mecek, G. (2015). Pazarlama harcamalarının firma değeri üzerindeki etkisi üzerine bir araştırma, işletme araştırmaları dergisi, *Uludağ Üniversitesi 2. Uluslararası Muhasebe ve Finans Sempozyumu*, 7(2), 180-194.
- Duffy, M. (1999). The influence of advertising on the pattern of food consumption in the UK, *International Journal of Advertising*, 18, 131–168.
- Durbin, J., & Watson, G. (1950). Testing for serial correlation in least squares regression, *Biometrika*, 1(37). s. 409-428
- Enders, W. (2003). Applied econometric time series. *New York: John Wiley And Sons Inc.*
- Fisher, R. (1963). Sir ronald fisher and the design of experiments, *International Biometric Society*, 20 (2), 307-321.
- Green, W.H., (2003), Econometric analysis, *Prentice Hall*, New Jersey.
- Hamilton, J. L. (1972). The demand for cigarettes: advertising, the health scare and the cigarette advertising ban, *Journal Review of Economics & Statistics*, 54, 401-411.
- Hausman, J. (1978). Specification tests in econometrics, *Econometrica*, 0 (46), 1251-1271.
- Ho, Y. K., Hean, T. K., & Jin, M. O. (2005). The effects of R&D and advertising on firm value: an examination of manufacturing and nonmanufacturing firms, *IEEE Transactions on Engineering Management*, 52(1), 3-14.

- Honda, Y. (1985). Testing the error components model with non-normal disturbances, *Review of Economic Studies*, 0 (52), 681-690.
- Hsiao, C. (2003), Analysis of panel data, *Cambridge University Press*.
- Levene, H. (1960). Robust tests for equality of variances. In contributions to probability and statistics: essays in honor of harold hotelling, *Science And Education*, 1 (2), 278-292.
- Paton, D. & Vaughan, W. (1999). Advertising and firm performance: some new evidence from UK firms, *Economic Issues*, 4, 89–105.
- Pesaran, M. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *University of Cambridge Working Paper*, 435.
- Yücel, T. ve Kurt, G. (2003). Araştırma – geliştirme ve pazarlama giderlerinin firma karlılığı üzerindeki etkisi, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 18 (209), 18-24.

ROMER'İN İÇSEL BÜYÜME TEORİSİ VE MEKÂN TASARIMI: KİRALIK ŞEHİRLER

Tülin TUNÇ¹

Esra DİK²

Javier, Octavio'ya şöyle söyledi:
“boş topraklarımızın bir bölümünü alsak
ve bir elçiliğe versek, birazını ABD elçiliğine,
birazını Kanada elçiliğine versek ve sonrasında
eğer insanlar Kanada'nın yasaları ya da
ABD yasaları altında çalışmak isterlerse,
oralara gidip iş bulabilirler, istedikleri
her şeyi o elçilik topraklarında Kanada'ya ya da
ABD'ye gitmek zorunda kalmadan yapabilirlerse nasıl olur?
Paul Romer-Ted Talk 2011*

Öz

Nobel ödüllü ekonomist Paul M. Romer'in ekonomik büyüme ve teknolojik gelişme başlıklı çalışmaları yanında dikkat çekici olan bir başka ilgi alanı “şehirler” üzerinedir. Romer tarafından ortaya atılan “kiralık şehirler/ imtiyazlı şehirler” olarak dilimize çevrilen “charter cities” modeli, çok uluslu şirketlere özerk ve imtiyazlı yeni mekanlar yaratmayı hedefleyerek uluslararası alanda yeni bir ekonomik bölge yapılanması önermektedir.³ Dünya genelindeki boş ve geniş arazileri şirketlere kiralarak yeni bir sözleşme türü ile insanlara çalışma ve yaşam alanı sunacağını iddia eden kiralık şehir modeli, radikal bir önermeden çıkıp gerçeklikle bağımlı ülke örnekleri üzerinden kurmaktadır. Bu çalışmada Romer'in kiralık şehir modelini hangi argümanlar temelinde kurguladığı incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelime: içsel büyüme modeli, kiralık şehirler, ekonomik gelişme, çalışma yaşamı, Honduras.

¹ Öğr. Gör. Dr. Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, tulintunc@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2710-4777

² Doç. Dr. Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, esradik@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0450-5172

* https://www.ted.com/talks/paul_romer_the_world_s_first_charter_city

³ Bu makalede “kiralık şehir” adlandırılması tercih edilecektir.

ROMER’S ENDOGENOUS GROWTH THEORY AND SPACE DESIGN: CHARTER CITIES

Abstract

Nobel Prize-winning economist Paul M. Romer's work on economic growth and technological development is another remarkable area of interest in “cities”. The "charter cities" model put forward by Romer proposes a new economic zone structuring in the international arena by aiming to create new autonomous and privileged spaces for multinational companies. The charter cities model, which claims to offer people a working and living space with a new type of contract by renting vacant and large lands around the world to companies, leaves a radical proposition and establishes its connection with reality through country examples. In this study, it will be tried to examine on the basis of which arguments Romer built the charter cities model.

Keywords: endogenous growth model, charter cities, economic development, working life, Honduras.

GİRİŞ

Ekim 2016 - Ocak 2018 tarihlerinde Dünya Bankası Baş Ekonomisti olan Paul M. Romer, 2018 yılında Nobel Ekonomi ödülünü William Nordhaus ile paylaşmıştır. Romer teknolojiyi, Nordhaus ise iklim değişikliğini uzun dönemli makro ekonomik analizlere dahil ettiği için İsveç Kraliyet Bilimler Akademisi tarafından bu ödüle layık görülmüştür. Küresel ekonomide uzun vadeli sürdürülebilir büyüme ve dünya nüfusunun refahı olarak iki acil sorunun çözümüne yöntem arayan Nordhaus ve Romer, ekonomik analizin kapsamını genişleterek, piyasa ekonomisinin doğa ve bilgi üzerindeki uzun vadeli etkisini incelemişlerdir. Önceki makroekonomik araştırmalarda, ekonomik büyümenin itici gücü olarak teknolojik yenilik öne çıkarılmış, ancak ekonomik kararların ve piyasa koşullarının yeni teknolojilerin yaratılmasını nasıl belirlediği modellenmemiştir. Romer’in içsel büyüme teorisi, yeni teknolojiler tarafından üretilen yeni mal ve hizmetler için fikirlerin piyasa ekonomisinde nasıl yaratılabileceğini, içsel teknolojik değişimin büyümeyi nasıl şekillendireceğini ve bu sürecin iyi işlemesi için hangi politikaların gerekli olduğunu ortaya koymuştur⁴.

Romer, içsel büyümeyi konu alan “Endogenous Technological Change” (1990) adlı çalışmasında dengeli büyüme modeli ile teknolojik gelişmelerin içsel bir şekilde ekonomik büyümenin devamlılığını sağlayacağını göstermektedir. Aslında Romer’den çok daha önce teknolojinin içselliği üzerine yaklaşımlar geliştirilmiştir. Schumpeter’in “yaratıcı yıkım teorisi”, bu konu ile ilgili olarak firmaların kar amacıyla teknolojik yenilikler yarattığını öne

---

⁴ Açıklamanın tamamına <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/10/popular-economicsciencesprize2018.pdf> adresinden ulaşılabilir.

sürmüştür. Daha da geriye gidilecek olursa, teknolojinin içselliği konusunun Klasik iktisatçıların ve Marx'ın önermelerinde de yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı Romer'in içsel büyüme teorisinin özgünlüğünün ya da Nobel ödülü almasının bir eleştirisini yapmak değildir. Bu çalışmada Romer'in uluslararası alanda ilgi gören “kiralık şehirler” modeli incelenmekte ve içsel büyüme teorisinin kiralık şehirler tasarımına bir katkısı sağladığı düşünülmektedir. Çalışmada öncelikle Romer'in içsel büyüme teorisine kısaca yer verilecek ardından kiralık şehir modelinin ana hatları ülke örnekleri temelinde incelenecektir.

1. ROMER'İN İÇSEL BÜYÜME TEORİSİ

Neoklasik büyüme teorisi teknolojik değişimi dışsal kabul eder ve büyüme sürecini statik olarak modeller. Buna göre teknolojik gelişme olmazsa büyüme sona erecektir. İçsel büyüme teorileri bu açıklamalara karşı çıkarak teknolojik gelişmelerin içsel olduğunu savunur. Romer, Neoklasik teoride var olan azalan verimler yasası yerine artan verimler yasasının geçerliliğini ve ekonomilerde büyümenin devamlılık gösterdiğini iddia etmektedir. Romer (1994), Klasik iktisatçıların uzun dönemdeki kötümser öngörülerini tersine çevirmek üzere artan getiriler kavramını dışsallıklar kapsamında ilk olarak açıklayanın da Neoklasik iktisadın öncülerinden olan A. Marshall olduğunu belirtmiştir (Romer, 1994, s. 15).

Klasik iktisatçılar teknolojik gelişme ve üretkenlik artışının, uzun dönemli ekonomik büyüme açısından öneminin farkındaydılar. A. Smith “Ulusların Zenginliği” (1776) adlı kitabında, uzmanlaşma, işbölümü ve işbölümünün üretkenlik üzerine etkisini incelemiştir. D. Ricardo da “Politik İktisadın İlkeleri” (1821) adlı kitabında teknolojik gelişme ve üretkenlik konusuna değinmiş ve teknolojinin emek tasarrufuna yol açtığını açıklamıştır. K. Marx, Kapital'de emekten tasarruf etmek üzere üretimde artan şekilde kullanılan sermaye mallarının uzun dönemde kar oranlarını düşüreceğini vurgulamıştır. Smith ve Marx, sermaye birikimi, ölçek ekonomileri ve genişleyen piyasalarla ilişkilendirerek icat ve yenilikleri kapitalist ekonomilerin büyümesindeki en dinamik unsurlar olarak belirtmişlerdir (Freeman & Soete, 2003, s. 363). Kapitalist sistemin nüfus ve sermaye artışı ya da para sistemi faktörlerine bağlı olarak gelişmediğini, bu faktörlerin kapitalizmin gerekleri olduğunu belirten Joseph A. Schumpeter de kapitalist mekanizmanın çalışmasını ve devamlılığını sağlayan unsurun “yenilikler” olduğunu savunmuştur. Schumpeter, kapitalist sistemde, zamanla var olan teknolojiler üzerine her zaman yenilerinin geldiğini ve eski teknolojilerin de yok olmasıyla birlikte sistem içerisinde bir yaratıcı yıkım etkisinin varlığından bahsetmiştir (Schumpeter, 1981, s. 143-144). Schumpeter'e göre, teknik yeniliklerin uygulanması iş adamlarının kazanma isteği sayesinde gerçekleşmektedir. Diğer taraftan yaratıcı çalışmaların da

kapitalizmin bir eseri olduğunu ve bu nedenle birçok iktisatçının belirttiği gibi, kapitalist faaliyetler ve teknik ilerlemenin üretimde görülen iki ayrı faktör olmadığını, aksine birbirini tamamlayan birleşik unsurlar olduğunu savunmuştur (Schumpeter, 1981, s. 176-180). Aghion ve Howitt (1992), Schumpeter'in yaratıcı yıkım sürecini temel alan çalışmalarında, büyümenin genellikle yenilik peşinde koşan firmalar arasındaki rekabet sonucu oluşan teknolojik ilerlemelerden kaynaklandığını göstermişlerdir. Her yenilik son çıktının üretiminde, eskisine göre daha etkili kullanılabilen ara malları için yeni bir ara malları serisi meydana getirmektedir. Araştırmacı firmalar, patentleşmiş başarılı yenilikleri ele geçirebilen teknelci (monopolcü) kârların güdüsüyle hareket ederler. Daha hızlı gerçekleştirilen yenilik yeni firmaların ortaya çıkmasını sağlarsa yeni işler de yaratılmış olacaktır. Bu şekilde kar güdüsü yenilik arayışını, dolayısıyla da teknolojik gelişmeyi tetiklemektedir.

Teknolojik gelişmenin firmaların kâr beklentilerinden kaynaklandığına yönelik inancın artmasıyla, teknolojinin dışsal bir faktör olarak ele alınması eleştirilmiştir. Hızla gelişen teknoloji ile birlikte dışsal büyüme modellerine karşı teknolojiyi içselleştiren yeni büyüme modelleri (içsel büyüme modelleri) ile ilgili çalışmalar artmaya başlamıştır. Romer de araştırmacıların kâr amacıyla yeni yaratıcı fikir arayışına girmelerini modeline katarak teknolojik gelişmeyi içselleştirmiştir. Modelinde gelişmiş ülkeler bir bütün olarak tanımlanmaktadır. Teknolojik gelişme, dünyanın gelişmiş bölgelerindeki araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri ile sağlanmaktadır. Romer, yaratıcı fikir stokunu (A) kullanarak, sermaye stoku (K) ile emeğin (L) bir araya geldiği makro bir üretim fonksiyonu oluşturur. A yaratıcı fikir üretiminin bir girdisi olarak kabul edilir ve ölçeğe göre artan getiri durumu sağlar. Bu fonksiyona göre üretim faktörleri iki katına çıkarıldığında, üretim iki kattan fazla artacaktır. Bu durumun oluşması bilginin doğası gereği rekabetçi olmama özelliğinden kaynaklıdır (Jones, 2001, s. 92).

Neoklasik modelde üretkenlik terimi olan A dışsal bir oranda büyürken, Romer'in modelinde üretkenlik artışı içselleştirilmiştir. Yeni modele göre $A(t)$ t dönemine kadar tarihsel süreçte keşfedilen bilgi stoku ya da yaratıcı fikir sayısını temsil etmektedir. Modele göre geçmişte keşfedilen yaratıcı fikirler araştırmacıların şimdiki üretkenliğini de artırabilir (Jones, 2001, s. 93). Bu şekilde Romer statik olan Neoklasik modele göre dinamik bir analiz geliştirmiştir. Romer'in öngördüğü ekonomi, nihai mallar sektörü, ara malları sektörü ve araştırma sektörü olmak üzere üç sektörden oluşmaktadır. Bazı firmalar çıktı üretirken bazı firmalar da yaratıcı fikir üretmelidir. Araştırma sektörü değişik sermaye malları şeklinde yeni yaratıcı fikirler

üretmektedir. Araştırma sektörü, ara mallar üreten sektördeki bir firmaya, özel sermaye mallarını üretme haklarını satmaktadır. Ara malları üreten tekeli firma ürettiği bu sermaye mallarını nihai mallar üreten firmalara satmaktadır. Nihai mallar sektörü emek ve sermaye mallarını bir araya getiren, homojen mal üreten tam rekabetçi firmalardan oluşmaktadır. Ara malları sektörü, nihai mallar sektörüne sermaye malları üreten tekeli firmalardan oluşmaktadır. Bu firmalar tekeli güçlerini, araştırma sektöründen aldıkları belli bir sermaye malının tasarımından kazanmaktadır. Patent korumasından dolayı her bir sermaye malını yalnızca bir firma üretmektedir. Araştırma sektöründe yeni sermaye malları tasarımı ve bu yeni tasarımı bulan kişi devletten yeni sermaye malını tek başına kullanma hakkını sağlayan patent satın alır (Jones, 2001, s. 104-109). Burada yeni tasarımların yapıldığı sektörde tam rekabet yerine tekeli rekabetin var olması sonucu elde edilecek tekeli kârı yenilik yapma güdüsünü teşvik eder ve böylece teknolojik gelişme içsel olarak modele dahil edilmiş olur.

Romer (1990) çalışmasında üç dayanak noktası üzerinde durmaktadır. Birincisi ekonomik büyümenin en önemli değişkeni teknolojik değişimdir. Teknolojik değişim, devam eden sermaye birikimi için teşvik sağlar ve sermaye birikimi ile teknolojik değişim birlikte çıktı artışının çoğunu oluşturur. İkincisi, teknolojik değişimin büyük bir bölümü, piyasa güdülerine tepki gösteren bireyler tarafından istenerek yapılan faaliyetler nedeniyle ortaya çıkar. Bu şekilde model, dışsal teknolojik değişimden çok içsel bir değişim modeli olmaktadır. Üçüncü ve en önemli dayanak noktası, diğer ekonomik ürünlerin işleyişinden farklı olan ham maddeyi işlemeye yönelik öğrenme sürecidir. Yeni bir bilgi seti yaratmak için bir maliyete katlanıldığında, ek bir maliyete gerek kalmadan (sabit maliyet gibi) bu bilgi seti tekrar tekrar kullanılabilir. Romer modelinde, üretim faktörleri olarak sermaye, emek, beşeri sermaye ve teknoloji düzeyi endeksini sıralamış; beşeri sermayeyi biçimsel eğitim ve iş öğrenme gibi faaliyetlerin birikim ölçütü olarak tanımlamıştır. Bilginin rekabetçi bileşeni olan beşeri sermaye, rekabetçi olmayan teknolojik bileşenden ayrıdır. Modele göre, bilgi birikimi ve teknolojik gelişme birbirini beslerken, bunun sonucunda üretkenlikte de bir artış sağlanmaktadır. Üretkenlik artışı beşeri sermayeyi arttırırken, aynı emek girdisiyle üretim miktarı da artmaktadır. Emek ve teknolojideki bu gelişmeler Ar-Ge, ara malları ve nihai mallar sektörleri arasında karşılıklı olarak kullanılmakta ve bütün sektörler aynı anda gelişme göstermektedir (Romer, 1990, s. 72).

Romer'in bu modeline göre daha büyük beşeri sermaye stokuna sahip bir ekonomi daha hızlı büyüyebilecektir. Bu şekilde uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ile büyüme de hızlandırılabilir. Bu süreç, yirminci yüzyılda gelişmiş ekonomilerde gerçekleşen kişi

başına gelir artışını anlamının da bir yolu olarak gösterilmektedir. Model ayrıca, düşük beşeri sermaye düzeyine sahip kapalı az gelişmiş ekonomilerde büyümenin neden gerçekleşmediğini açıkladığını ve büyük bir nüfusa sahip az gelişmiş ekonomilerin ekonomik entegrasyondan yararlanarak büyüme sağlayabileceğini öne sürmektedir (Romer, 1990, s. 99). Romer'in bu teorisini takiben Grossman ve Helpman (2001) çalışmalarında, girdi arzları ile uzun dönem büyüme arasında bir ilişki geliştirmişlerdir. Büyük ekonomiler, küçük ekonomilere göre Ar-Ge'ye daha fazla kaynak ayırmakta ve sonuç olarak daha fazla yenilik yapmakta ve daha hızlı büyümektedir. Bu durumun birden fazla üretim faktörüne sahip ekonomilere genelleştirilmesiyle benzer sonuçlara ulaşılabileceğini belirten Grossman ve Helpman, bir ülkenin faktör donatımının büyüme hızı için de önemli olduğunu belirtmişlerdir. Daha fazla beşeri sermayeye sahip bir ülkenin, bu girdinin daha azıyla daha hızlı yenilik yapacaktır. Ancak çok az yenilik üreten veya hiç yenilik üretmeyen sektörlerde yoğun olarak kullanılan faktörlerin bol olması aslında büyümeye zarar verebilir. Yani büyük ölçüde vasıfsız işgücüne sahip bir ekonomi, daha az vasıfsız işgücüne sahip başka bir ülkeye kıyasla, daha fazla emek-yoğun üretim yapar, ancak daha az sayıda insan sermaye-yoğun Ar-Ge ile meşgul olur. Böyle bir durumda bilgi stoku ve ekonomi daha yavaş büyür. Romer'in ifadesine benzer şekilde, beşeri sermayesi kıt olan büyük bir ekonominin, bu faktörün nispeten daha bol olduğu küçük bir ekonomiden daha yavaş büyüebileceği vurgulanır. Ancak tüm faktör arzları eşit oranda genişletilirse büyümenin gerçekleşebileceği ifade edilir.

Bu açıklamalar çerçevesinde, Romer'in kiralık şehirler teorisine bakıldığında, büyüme için gerekli nitelikli emek, sermaye ve teknolojik gelişmişliğe sahip olmayan ülkelerin sahip oldukları boş arazilerini kiralayarak ekonomik büyüme ve kalkınma sürecine girebileceği söylenebilir.

2. ROMER'İN KİRALIK ŞEHİRLER MODELİ

Son yıllarda yükselen şehir devletlerine yeniden dönüş tartışmaları sürerken, küresel ekonomiler de yeni yaşam modellerini sermayenin akışını kolaylaştıracak içerikle kurgulamaktadır. Örneğin Seasteading Enstitüsü tarafından tasarlanan okyanus üzerinde

kurulan yüzen şehir modeli, Fransız Polinezyası'nda özerk uluslararası bir yerleşim modeli olarak hayata geçirilmiştir.⁵

Romer de (2010), 1960'larda ve 1970'lerde kent ekonomisi ve kentleşme süreci üzerine pek çok çalışma olduğunu ancak daha sonra azaldığını vurgulayarak artık büyüme konusu yerine daha çok şehirleşme konusu ile ilgilendiğini belirtmiştir. Romer, kiralık şehirler modelini ilk olarak 2009 yılındaki TED konuşmasında dile getirmiştir. 2010 yılında Küresel Kalkınma Merkezi (The Center for Global Development) tarafından yayınlanan ve Romer tarafından kaleme alınan "Technologies, Rules, and Progress: The Case for Charter Cities" adlı makale ile kiralık şehirler modeli bir metin olarak sunulmuştur. 2011 yılında gerçekleştirdiği yeni bir TED konuşması ile Romer Honduras örneği üzerinden bu süreci anlatmıştır. Romer, Honduras'ta devlet reformunun zorluklarına işaret etmekte ve binlerce Honduraslının başka ülkelere göç etmektense kendi ülkelerinde kalmaları için ne yapılabileceği üzerinde durmaktadır (Romer, 2011).

Birleşmiş Milletler (BM) Dünya Kentleşme Beklentileri Raporunda, 2050'ye kadar dünya nüfusunun %68'nin kentsel alanlarda yaşayacağı öngörülmektedir. 2018 yılında dünya nüfusunun %55'i kentsel alanlarda yaşamakta ve bu kentleşme düzeyleri coğrafi bölgeler arasında farklılık göstermektedir. Rapora göre, 2018'de kentsel alanlarda yaşayanların oranı Kuzey Amerika'da %82, Latin Amerika ve Karayipler'de %81, Avrupa'da %74 ve Okyanusya'da %68'dir. Asya'daki kentleşme düzeyi %50'ye yaklaşırken, Afrika nüfusunun %43'ü kentsel alanlarda yaşamaktadır. Raporda, en büyük kentsel büyümenin Hindistan, Çin ve Nijerya'da gerçekleşeceği ve bu üç ülkenin kentsel nüfusunun 2050 yılına kadar %37 oranında artarak toplu taşıma, konut, elektrik, su gibi mallar için büyük talep yaratacağı öngörülmektedir (United Nations, 2019). Cohen (2006), BM'in daha önceki raporlarında da öngördüğü bu eğilimlere dayanarak, zamanla kentsel ve kırsal alanlar arasındaki geleneksel ayrımın birçok amaç için gereksiz bir hal alacağını ifade etmiştir. Cohen, artan kentleşme ile birlikte çevresel ve sosyal hizmet sorunlarını yönetmek için yerel yönetimlerin zorluklara ne derecede yanıt verebileceklerinin, birçok ülkenin sosyal ve politik istikrarı yanında bölgesel ve ulusal kalkınma modellerini de şekillendireceğini belirtmiştir. Bu açıdan Romer'in kiralık şehirler modeli gibi çalışmalar daha da artabilir.

---

⁵ Seasteading, deniz arazileşmesi anlamına gelmektedir. Enstitü, farklı hükümet tarzlarının hayat bulduğu çok sayıda yüzen şehirler inşa edilerek insanlara farklı alternatifler sunmayı hedeflemektedir (<https://www.seasteading.org/>).

Kentleşme oranı arttıkça şehir yaşamı için artan bir talep söz konusudur. Vatandaşların yanı sıra, yatırımcılar ve şirketler de yeni şehirlere gelecektir. Ancak bu şekilde genişleyen şehirler için Romer'in karamsar olduğunu belirten Coetzee'e (2017) göre teoride, şehirler yukarı ve aşağı doğru genişleyebilir, ancak bu seçenekler teknik ve maliyet kısıtlamaları ile sınırlıdır. Bununla birlikte, banliyölerde yaşayanların kendilerini işten, okullardan ve diğer temel hizmetlerden ve fırsatlardan yalıtılmış bulması ihtimaline karşı dikkatli bir yönetim gerekmektedir. Yetersiz toplu taşıma ile trafiği kötüleştiren, havayı kirleten ve kişi başına karbon ayak izini artıran arabaların kullanılma oranı artabilir. Bu durum hem sakinler hem de şehre yeni gelenler için sorun yaratabilir. Buna göre yeni kurulan şehirlerin ortaya çıkan toplulukların ve iş gruplarının sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanması ve yönetilmesi gerekmektedir. Teknolojik girişimlerin insanların iletişim şeklini değiştirmesi gibi kiralık şehirler de insanların yaşama ve çalışma şeklini değiştirebilir. Pek çok Avrupa şehri şu anda çok sayıda yeni sakini barındırmanın yükünü hissetmektedir. Buna göre kiralık şehirlerin oluşturulması bu soruna çözüm olarak da düşünülebilir (Coetzee, 2017, 119).

Kiralık şehirler aslında bir tür özel reform bölgeleri gibi görünmektedir. Yani büyüklüğü bir şehir ölçeğine yükseltilebilir ve reformlarının kapsamı genişletilebilir özel ekonomik bölgelerin (ÖEB) genişletilmiş hali gibi düşünülebilir. Bu şehirlerin, gelişmekte olan ülkelerde yaşayan ailelere şu anda pek çoğunun sahip olmadığı bir seçenek sunabileceği görüşü yer almaktadır. Yeni bir şehir ile insanların yeni kurallar ile yaşamak isteyip istemediklerine dair bir tercih sunulabilir. Bu şekilde yeni şehirlerin milyonlarca sakini olacaktır. Bu nedenle insanları barındıracak böyle bir bölgenin büyük olması ve bu alanın bir imtiyaz bölgesi değil reform bölgesi olması gerekir. Çoğu bölge, reformları uygulamak için değil, firmalara taviz vermek için oluşturulmuştur. Dolayısıyla kiralık şehirler için var olan motivasyon çoğu özel bölge için var olan motivasyondan tamamen farklıdır. Ancak Coetzee, Romer'in bu fikrinin yönetim, göç ve fiziksel alan gibi bazı konularda sorun taşıdığını belirtmektedir. Ona göre, yeni kurulan şehirlerde sosyal ve ekonomik eşitsizliğin artma potansiyeli bulunmaktadır. Ayrıca insanların istedikleri zaman girebilecekleri veya ayrılacakları şehirler kurmak, bu şehirlerin aniden boşalmasına veya dolmasına neden olabilir. Yeni sakinleri barındırabilecek yeşil alanlara ve bu sakinleri daha büyük şehirlere bağlayacak ulaşım sistemlerine ve altyapı yatırımlarına da ihtiyaç duyulacaktır. Buna göre Coetzee, teknoloji şirketlerinin kentsel sorunları çözmek

üzere yaptığı yatırımlara dayanarak, sıfırdan yeni şehirler kurmak yerine, var olan şehirleri akıllı şehirlere dönüştürmenin daha iyi bir seçenek olacağı görüşündedir (Coetzee, 2017, 120).

2.1. Kiralık Şehrin Yapısı ve Kurallar

Bir kiralık şehrin yönetim yapısı kurulduğu yere bağlı olarak önemli ölçüde değişebilir, ancak bu şehirlerin dört ortak unsur öne çıkmaktadır. Birincisi, sonunda bütün bir şehri barındıracak kadar büyük olan gelişmemiş bir arazi parçasının bulunmasıdır (büyüklüğü yaklaşık olarak Hong Kong ve Singapur'un büyüklüğü olan 1.000 kilometrekare olarak düşünülmektedir). İkinci ortak unsur, orada geçerli olacak geniş kuralları önceden belirleyen bir tüzüktür. Üçüncü unsur, tüm sakinler, işverenler ve yatırımcılar için hem gönüllü giriş hem de ücretsiz çıkışla desteklenen bir seçim taahhüdüdür. Dördüncüsü ise kanun kapsamında tüm sakinlere eşit muamele garantisidir (Fuller & Romer, 2012, s. 7).

Bu sürece katılan ülkeler için ev sahibi, kaynak ülke ve ortak ülke olmak üzere üç farklı rol bulunmaktadır. Ev sahibi ülke araziye sağlar. Kaynak ülke yeni şehre taşınan insanları sağlar. Ortak ülke de kurallara saygı duyulmasına yardımcı olur. Bu roller tek bir ülke tarafından veya ortak olarak birlikte çalışan birkaç ülke tarafından uygulanabileceği için birçok potansiyel kiralık şehir modeli oluşturulabilir. Örneğin, Çin'in Shenzhen şehrinin ortaya çıktığı özel ekonomik bölgeyi kurarken yaptığı gibi, merkezi hükümet yerel yetkililerle "ortak" olarak hareket edebilir. Hindistan'daki uygulamada yeşil alan sitelerinde yeni şehirler yaratmak için yenilikçi yönetim yapılarının ve kamu-özel ortaklıklarının kullanılması düşünülmektedir. Bunu tek başına yapmanın anahtarı, merkezi hükümetin yeni bir reform bölgesindeki özel kuralların uygulanacağına dair muhtemel sakinlere ve yatırımcılara güvenilir bir şekilde taahhütte bulunma yeteneğine sahip olmasıdır (Fuller & Romer, 2012, s. 7).

Romer (2010), kiralık şehirlerin milyonlarca insanın buluşup fikirlerini paylaşabileceği yerler olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu paylaşım aynı zamanda, mevcut teknolojileri kopyalayan gelişmekte olan ekonomilerin yaşam standartlarının gelişmiş ekonomilerinkine yakınlaştıracaktır. Ancak bunun için kurallar oldukça önemlidir. Teknolojiler fiziksel nesnelerin nasıl düzenleneceğiyle ilişkili iken kurallar da insanlar arasındaki etkileşimin nasıl yapılandırılacağı ile ilişkilidir. Teknolojiler gibi kurallar da paylaşılabilir ve kopyalanabilir. Bu şehirlerde, birçok hükümet çok uluslu şirketler tarafından kontrol edilen teknolojileri getirecek ve yerel işçilerin bunları kullanmasına izin verecek doğrudan yabancı yatırım için uygun koşulları yaratacaktır. Romer, hangi mekanizmaların, gelişmekte olan ülkelerin

dünyanın geri kalanında iyi işleyen kuralları kopyalamasına izin vereceği sorununu da önemsemektedir. Kiralık şehirdeki kurallar aileleri güvende tutacak, kişisel mallarını koruyacak, çocuklar için iyi bir okula gitme şansı verecek ve ebeveynlerin işlerinin gerçek değerini yansıtan bir ücretle iş bulmalarına izin verecektir (Romer, 2010, s. 3)

Romer (2009) TED konuşmasına Afrikalı öğrencilerin evlerinde elektrik olmadığı için havaalanındaki sokak lambalarının altında ödev yaparken çekilmiş bir fotoğrafıyla başlamaktadır. Romer, bu şekilde, 100 yıllık bir teknolojiyi temsil eden elektriğe sahip olamayan bu çocukların cep telefonuna sahip olabildiği ironisini tartışmaya açmaktadır. Bu durumu da “kurallar” ile açıklamaktadır. Bu kuralların elektriğe ulaşımı zorlaştırırken cep telefonu kullanımını yaygınlaştırdığını vurgulamaktadır. Sonuç olarak, kiralık şehirlerde yapılan reformlar, iyi yönetilen bir şehirdeki etkileşimleri yapılandırmak ve modern bir piyasa ekonomisinde alışverişi desteklemek için gereken tüm kuralları kapsmalıdır. Bu bağlamdaki kurallar, akademisyenlerin sıklıkla “kurumlar” olarak adlandırdıkları şeyleri kapsamaktadır (Fuller & Romer, 2012, s. 4-5).

Dünyanın farklı bölgelerinde Romer’e ilham veren kiralık şehir deneyimleri yer almaktadır. Uluslararası bir kiralık şehrin gerçekte nasıl görünebileceği konusunda Hong Kong’un önemli bir model olduğu kabul edilmektedir. Ancak Hong Kong’un zamanında bir İngiliz kolonisi olduğu unutulmamalıdır (Oputumay, 2021). Romer (2009), İngiltere’nin Hong Kong’da kazandığı başarının yoksulluk yardımlarından çok daha büyük etki yarattığını öne sürmektedir. Yani Hong Kong’un başarısı dönemin piyasa ekonomilerinden kopyalanan ve İngilizler tarafından yönetilen kurallar aracılığıyla sağlanmıştır. Romer, bazı ülkelerin yetki devri ile yönetimlerini üstlenen yeni şehirlerin yöneticilerinin çok uluslu yatırımcılardan başka bir şey olmadığını ve bu nedenle bu modelin çoğu insan tarafından yeni sömürgecilik olarak adlandırılacağını belirtmiştir. Ancak Romer (2009), sömürgeciliğin ve bazı yardım programlarının baskı kurma ve küçümseme unsurları içerdiğini, buna karşın önerdiği modelin insanlara ve liderlere farklı seçenekler sunacağını ve seçim yapabileceklerini savunarak eleştirileri reddetmiştir.

Fuller ve Romer’e göre, bir kiralık şehirde meşruiyet, sakinlerin yeni kuralları kabul etmeleri ve kuralların tüm sakinlere eşit şekilde uygulanması ile sağlanabilir. Örneğin, William Penn’in Pennsylvania tüzüğü (charter city terimine esin kaynağı olmuştur) kilise ile devlet arasında bir ayrımı zorunlu kılan kuralların geliştirilmesinde kritik bir adım olmuştur. Yasal vicdan özgürlüğü garantisi, Avrupa’nın her yerinden insanları cezbetmiş ve Avrupa ve

ABD'de dini hoşgörünün son derece tartışmalı olduğu bir dönemde göçmenler için anında meşruiyet kazanmıştır. Penn'in sosyal girişiminin bu temel değeri kolonilere yayılmıştır. Bu şekilde büyümek için, yeni şehirlerin iyi kurallar sunarak yeni sakinleri çekmesi gerekmektedir. Bunu yaparken, başarılı yeni şehirler mevcut şehirlere reform için daha güçlü teşvikler de verecektir (Fuller & Romer, 2012, s. 6).

Yeni kuralları olan yeni bir şehrin yönetimine yönelik seçeneklerden biri, Çin'in Shenzhen örneği gösterilmektedir. Yeni şehir, güçlü yürütme gücüne sahip bir şehir yöneticisi tarafından yönetilen yeni kurallara sahip özerk bir bölge olabilir. Şehir yöneticisi, güvenli ve refah içinde bir şehir için geniş bir takdir yetkisine sahip olabilir, ancak seçilmiş liderlere karşı da sorumlu olacaktır. Diğer bir seçenek de Hong Kong örneğindeki gibi bir veya daha fazla yabancı ülke ile ortaklık oluşturmak olabilir. Bu anlaşma da İngilizler ve Çinliler arasındaki anlaşma gibi olabilir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerdeki bazı hükümetler, uzun vadeli taahhütlerde bulunmak için gereken güvenilirliğe sahip değildirler. Kentsel altyapı yatırımcıları bu tür taahhütlerde bulunabilecek bir hükümetle ortaklıktan yararlanabilirler (Romer, 2010, s. 9).

Sagar (2016), kiralık şehirlerin ÖEB gibi idari düzenlemelerden ve vesayet şeklindeki dış müdahalelerden ayırt edilmesi gereken bir kavram olduğunu belirterek bu konuya dair birkaç eleştiri getirilebileceğini belirtmektedir. Bunlardan birincisi, kiralık şehirlerin gayri meşru olacağı endişesidir. Çünkü sürecin başında liberal demokratik değil teknokratik çizgilerde örgütlenme olacaktır. İkincisi, yabancıların garantör olarak dahil edilmesinin (yönetişimde yer alanların ve yatırımcıların kiralık şehrin kurallarını bozmayacağına dair güvence vermesi amaçlanan ülkeler) egemenliği ihlal ettiği ve yeni sömürgecilik anlamına geldiği endişesi yaratmaktadır (Sagar, 2016: 510). Ancak Sagar, bazı zorluklarına rağmen, kurulacak şehirler ile az gelişmişliğin ekonomik ve hukuki sorunlarının ortadan kaldırılacağı ve ev sahibi ülkenin gönüllü olarak uygulamayı kabul etmesi durumunda sömürgecilikten bahsedilemeyeceğini ifade ederek kiralık şehirler fikrine destek verdiğini açıklamıştır. Cao da (2019, s. 726) Hong Kong'u bir model olarak kullanmanın yeni-sömürgeci tartışma yarattığını, İngilizlerin Hong Kong'u Çin'den almak için savaş gemisi diplomasisini kullandığını ve şehri bir sömürge gibi yönettiğini belirtmiştir. Ancak bu süreçte İngilizlerin ekonomik açıdan iyi kurallar ile yeni kurulan bir tüzüğün yönettiği bir bölge oluşturduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte, Shenzhen örneğinde, 1980'lerde piyasa reformları başlatma girişiminde bulunan Çin'in, Hong Kong'un sömürge kökeninin ötesine geçerek bu sürecin başka yerlerde de çoğaltılabileceğini gösterdiğini belirtmiştir.

2.2. Romer'in Yer Aldığı Honduras Örneği

Fuller ve Romer'e göre, Honduras, kısmen kiralık şehirlere yönelik bir reform bölgesi kurma yönünde bir adım atmıştır. Amaç, şu anda iyi seçeneklerden yoksun aileler için daha güvenli ve ekonomik açıdan dinamik bir alternatif sunabilecek yeni bir şehirde yeni reformlar denemektir. Yeni şehir başarılı olursa, İngiliz yönetimindeki Hong Kong'un Çin'de reform ve kalkınmaya yardımcı olduğu gibi Honduras'ın da başka yerlerinde reform potansiyeli düşünülmektedir (Fuller & Romer, 2012, s. 3)

Honduras Ulusal Kongresi, yerel olarak Región Especial de Desarrollo (RED) olarak bilinen ve tüzel bir kişilik olan özel kalkınma bölgesi için bir çalışma başlatmış ancak bu süreç tamamlanamamıştır. Honduras RED'lere yönelik yönetim mekanizması sunan iki yapı olarak bir Dış Temyiz Mahkemesi ve dokuz üyeli bir Şeffaflık Komisyonu belirlemiştir. Şeffaflık Komisyonu, Honduras'ın gelecekteki hükümetlerinden büyük ölçüde bağımsız tasarlanmıştır. Şeffaflık Komisyonunun yetkilerini belirleyen yasayı değiştirmek için, Honduras Kongresinin üçte iki çoğunluk oyuna ve RED sakinleri arasında referandumla onaylanmasına gerek vardı. Bu prosedür Şeffaflık Komisyonunun işleyişini kontrol edecek ve aynı zamanda reform bölgelerine müdahale etmek isteyen gelecekteki herhangi bir Honduras hükümeti için de bir engel oluşturacaktı. Şeffaflık Komisyonu tarafından müzakere edilen ve mevcut Honduras Kongresi tarafından onaylanan anlaşmalar, uluslararası hukuk kapsamında firmalara ve sakinlere ek koruma sağlayabilirdi. George Akerlof ve Paul Romer'in de üyesi olduğu Şeffaflık Komisyonu, RED'deki yürütme ve yasama işlevlerinin dayanağı olarak görülmekteydi. Denetim komitesi, Şeffaflık Komisyonunun RED hükümetinin performansını izlemek için kullanabileceği temel araçlardan biri olacaktı. Bu komite sadece RED hükümetinin ve yetkililerinin mali durumunu değil, aynı zamanda kilit kurumların performansını da denetleyecekti (Fuller & Romer, 2012, s. 10)

Projenin ilk aşamalarında, Romer Batılı hükümetlerden fon aramış, Honduras hükümeti ise 2012 yılında özel bir şirketle şeffaf olmayan bir anlaşma imzalamış. Castel-Miller'e (2015) göre Honduras hükümeti sabırsızlanmıştı. Romer'in veya Şeffaflık Komisyonlarının geri kalanının bilgisi olmadan, Başkan Lobo, Eylül 2012'de MKG Group şirketi ile ilk üç şehri inşa etmek için bir anlaşma yapmıştı. Şeffaflık konusunda sorunların oluşması sonucunda, Romer'in de dahil olduğu komisyon üyelerinin çoğunun istifa etmesiyle proje sona ermiştir. İnşaat durmuş ve yeni şehrin gelişiminde yolsuzluk tartışmaları başlamış. Romer ve yönetim kurulu üyeleri istifalarında, Honduras hükümeti içindeki "olağan kurumsal, otokratik

çıkarların” projeyi yozlaşmış amaçlara yönelttiğinden yakınmışlardı. Kısa bir süre sonra, Honduras topraklarını etkin bir şekilde yabancı kuruluşlara teslim ettikleri ve bu nedenle egemenliği, hükümet şeklini ve ulusal toprakları koruyan anayasanın değiştirilemez hükümlerini ihlal ettikleri gerekçesiyle RED yasalarına itirazlar yükselmiştir (Castel-Miller, 2015, s. 281; Oputumay, 2021). Sonuç olarak Honduras’ta yarıda bırakılan girişimin dışında, kiralık şehirlerin mevcut savunucularından hiçbiri, hükümetleri vizyonlarını imzalamaya ikna etmeyi başaramamıştır (Oputumay, 2021). Romer’in, kendi fikri üzerine geliştirilen bu proje içinde yer alması dahi bu projenin tamamlanmasını sağlayamamıştır.

SONUÇ

Akademik olarak kiralık şehir modelini destekleyen görüşler olduğu gibi, bu modelin yeni sömürgeciliğin (neokolonyalizmin) yönetsel araçlarından biri olduğunu iddia eden yaklaşımlar da mevcuttur. Örneğin Castel-Miller (2015) kiralık şehirleri, bir veya daha fazla ülke tarafından boş bir arazide inşa edilmesi, hem yabancı yatırımcılar hem de göçmenler için çevredeki gelişmekte olan ülkelere daha iyi alternatif sunması bakımından desteklemektedir. Bu şekilde yabancı yatırımcılar, kiralık şehri politik olarak riskli görülen gelişmekte olan ülkelere göre daha istikrarlı bir yer olarak benimseyecektir. Gelişmekte olan ülkelere gelen göçmenler de kiralık şehirleri iş bulmak için daha zengin ülkelere (genellikle yasal statü bulamayacakları) tehlikeli bir yolculuk yapmaktan veya buldukları yerde kalmaktan daha iyi bir seçenek olarak görecektir (Castel-Miller, 2015, s. 275-76). Cao (2019), kiralık şehirlerin eski ÖEB’lerin daha geniş bir şekli olarak yabancı yatırımı çekmek veya ekonomik kalkınma ve büyümeye en uygun koşulları yaratmak için tasarlanmış alanlar olarak görür. Kiralık şehirlerin savunucuları, bu tür varlıkları “özel mikro devlet” olarak işlev gören bir tür “mega ÖEB” olarak kabul ederler. Buna göre, arazi parçaları uluslararası yatırımcılara devredilecek ve kendi polis güçleri, vergileri, çalışma yasaları, ticaret kuralları ve hukuk sistemleriyle dolu özerk şehirlere dönüştürülecektir. Savunucular, bu tür şehirlerin yerleşik menfaatlerden, kötü hukuk düzeninden, verimsizlik ve yolsuzluk ortamından kaçınmak için gerekli olduğuna inanmaktadır. Örneğin, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) vatandaşlarının çoğu için interneti kısıtlarken, Dubai teknoloji firmalarını bölgeye çekmek üzere internete tamamen açık bir bölge olarak İnternet Şehrini yaratmıştır. Çin ve BAE, ÖEB’lerle ilk deneylerinden önce etkili hükümetlere sahip örnekler iken Nijerya’nın Lekki Serbest Ticaret Bölgeleri ile olan çabaları, Lagos Eyaletini bir bütün olarak engelleyen aynı kurumsal sorunlar nedeniyle hüsrana uğramıştır. Bölgedeki projeler, mevcut yol ve boru hattı altyapısının zayıf bağlantısı nedeniyle sınırlanmıştır. Devletin topluluk sakinleriyle kârı

paylaşma konusundaki isteksizliği de istikrarsızlığı arttırmıştır (Oputumay, 2021). Cao da (2019) BAE, Hong Kong ve Singapur deneyimlerini insanların hayatlarını iyileştirecek şekillerde yabancı yatırımı teşvik eden girişimler olarak görmektedir. Freiman ise (2013) bu uygulamanın küresel adaletsizliğe uygun bir çözüm olmadığını ancak şu an için daha uygun çözümlerin de mümkün olmadığını belirterek kiralık şehirlerin kurulmasını desteklemektedir.

Uygulamadaki örnekler konuya dair ilginin uzun vadede artacağına işaret etmektedir. Tam olarak Romer modeline tekabül etmese de ilham alan benzer uygulamalar hayata geçirilmiştir. 2008 yılında kurulan Seasteading Institute, insan yapımı yüzen adalarda kiralık şehirler oluşturmak isteyen girişimcilere sponsorluk yapmıştır. Bluebook Cities adlı şehrin kurucusu olan Brown, şirketinin Batı Afrika'da bir şehir inşa etmedeki isteğinin nedeni olarak Romer'i ve Seasteading Enstitüsü'nü göstermiştir. Nijeryalı bir avukat ve akademisyen olan Dr. Gbenga Oduntan, benzer bir uygulama olan Eko Atlantic'in potansiyelinden tam olarak yararlanabilmek için bir kiralık şehir olarak yapılandırılması gerektiğini belirtmiştir (Oputumay, 2021).

Sonuç olarak kiralık şehirler üzerine bir taraftan az gelişmiş ülkeler için bir kalkınma süreci başlatılabileceği görüşü yer alırken diğer taraftan eleştiriler ve yeni bir sömürge modeli olduğu görüşü yer almaktadır. Ancak idealize edilen modelin gerçeklikte nasıl bir toplumsal karşılık bulacağına ilişkin tatmin edici açıklamanın da yapılmadığı görülmektedir. Sadece ekonomik gelişme dinamikleri kurularak temel hak ve hürriyetler ya da demokrasinin tesisi açısından gerekli koşulların yaratılacağına bir garantisi bulunmamaktadır. Sand (2019), bu modelin yeni sömürgeciliğe tekabül etmese de kendi içinde riskler barındırdığını öne sürmektedir. Sand, meselenin sadece işleyen bir hukuk devletinin sağlanması olduğuna dikkati çekmektedir. Oputumay (2021), kiralık şehirlerin tamamen teorik kaldığını, bu fikrin birçok savunucusuna rağmen, hiçbir yerde başarıyla uygulanmadığını belirtmiştir. Mallaby (2010), kiralık şehirleri ortaçağ izlerini taşıyan ancak günümüz koşullarına entegre yeni sömürgeci (neokolonyal) bir model olarak tanımlamaktadır. Modelin yoksullukla mücadeleye dair bir öngörüsü bulunmamakta ve uzun vadede göç akınlarını nasıl yöneteceğine dair bir yol haritası sunmamaktadır.

Kiralık şehirlere dair özel kuralların uygulanıp uygulanamayacağı konusu da tartışmalıdır. Çin'deki başarılı uygulamalara benzetilerek kalkınma için bir araç olabileceği yönündeki açıklamalara karşın Çin'in bu anlamda hem bölgeyi (ev sahibi) hem de kulları belirleyen ve işgücü temin eden ülke olarak avantajlı bir durumda olduğu da dikkate alınmalıdır. Bu

bölgelere gelmek isteyen yabancı sermaye, Çin hükümetinin koyduğu kuralları kabul ederek gelmektedir. Bu üç mekanizmanın farklı ülkeler ya da uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenmesi durumunda başarılı bir sonucun olacağını yönünde bir garanti bulunmamaktadır. Örneğin Arrighi (2009, s. 353) Çin'in Hong Kong, Makao ve Tayvan için "tek ülke-iki sistem" ile uyumlu bir uygulama ile başlattığı dışa açılma sürecinde, Çin'in işgücü rezervinin sağlık, eğitim ve özyönetim kapasitesi açısından nitelikli olması bakımından, yabancı sermaye için cazip bir ülke olduğunu belirtmiştir. Yine Çin içerisinde işgücü rezervinin üretken bir biçimde harekete geçirilmesini sağlayan arz ve talep koşullarının da hızla gelişmesi rolü de vardır. Çin modelinde yabancı sermaye yerli geleneklere bağlı bir kalkınma sürecine dahil olmuştur. Arrighi, bu süreçte denizaşırı Çin sermayesinin de etkili olduğunu vurgulamıştır (Arrighi, 2009, s. 354). Stiglitz de (2008) Çin'in koşullarının diğer ülkelerinkinden farklı olduğu için, Çin modelinin farklı bir şekilde ele alınması gerektiğini ifade etmiştir.

Sonuç olarak Romer'in kiralık şehirler modeli hem iktisadi temelleri hem de modelin meşruiyeti açısından tartışmalıdır. Ulus devletlerin gücünün kırılması, özellikle Afrika, Latin Amerika gibi coğrafyalarda sermayenin mekânsal olarak genişlemesi açısından eleştirilere açıktır. Romer'in Nobel ödülünü alması her ne kadar 1990 yılında yazdığı içsel büyüme teorisinden kaynaklandığı belirtilse de kiralık şehirler modelinin ödülü almasında katkısı olduğu da öne sürülebilir.

KAYNAKÇA

- Aghion, P. & Howitt, P. (1992). A model of growth through creative destruction. *Econometrica*, 60(2), 323-351.
- Arrighi, G. (2009). *Adam Smith Pekin 'de- 21. Yüzyılın Soykütüğü*. Yordam Kitap.
- Cao, L. (2019), Charter cities, *Wm. & Mary Bill Rts.* 17(3), 717-764
<https://scholarship.law.wm.edu/wmbrj/vol27/iss3/6>
- Castle-Miller, M. R. (2015). The ciudades modelo Project: Testing the legality of Paul Romer's Charter Cities concept by analyzing the constitutionality of The Honduran zones for employment and economic development. *Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution*, 22(2), 271-312.
- Coetzee, M. (2017). Charter cities: What if we could start from scratch? *Construction Research and Innovation*, 8(4), 117-120.
<https://doi.org/10.1080/20450249.2017.1367535>
- Cohen, B. (2006). Urbanization in developing countries: Current trends, future projections, and key challenges for sustainability, *Technology in Society* (28), 63-80,
<https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2005.10.005>
- Freeman, C. & Soete, L. (2003). *Yenilik iktisadı* (Çev. E. Türkcan), TÜBİTAK Yayınları.

- Freiman, C. (2013). Cosmopolitanism within borders: on behalf of charter cities. *Journal of Applied Philosophy*, 30(1), 40-52.
- Fuller, B. & Romer, P. M. (2012) Success and the city: How charter cities could transform the developing World. *Macdonald-Laurier Institute Publication*.
- Grossman, G. M., & Helpman E. (2001). *Innovation and growth in the global economy*. The MIT Press.
- <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/10/popular-economicsscienceprize2018.pdf> (erişim tarihi: 09.01.2022).
- Jones, C. I. (2001). *İktisadi büyüme giriş*, (Çev. S. Ateş ve İ. Tuncer). Literatür Yayıncılık.
- Jones, C. I. (2019). Paul Romer: Ideas, nonrivalry, and endogenous growth. *Scandinave Journal of Economics*, 121(3), 859-883.
- Mallaby, S. (2010). The politically incorrect guide to ending poverty - The Atlantic, <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2010/07/the-politically-incorrect-guide-to-ending-poverty/8134/> (erişim tarihi: 10.01.2022)
- Oputumay, D. (2021), The blank slate fantasy the promise and pitfalls of international charter cities, <https://republic.com.ng/april-may-2021/promise-pitfalls-charter-cities/>
- Romer, P. M. (2011). The world's first charter city? TED2011, https://www.ted.com/talks/paul_romer_the_world_s_first_charter_city
- Romer, P. M. (2010). Technologies, rules, and progress: the case for charter cities, www.cgdev.org/content/publications/detail/1423916
- Romer, P. M. (2009). Why the world needs charter cities, TEDGlobal 2009, https://www.ted.com/talks/paul_romer_why_the_world_needs_charter_cities/transcript?language=tr.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102.
- Sand, T. (2019). Charter cities: development model or neocolonialism? *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, 27(2), 180-187.
- Sagar, R. (2016). Are charter cities legitimate?. *Journal of Political Philosophy*, 24(4), 509-529.
- Schumpeter, Joseph A. (1981). *Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi, Cilt 1 Kapitalizm*, (Çev. T. Akoğlu). Varlık Yayınları.
- Stiglitz, J. E. (2008). China: Towards a new model of development. *China Economic Journal*, 1(1), 33-52.
- United Nations (2019). *World urbanization prospects: the 2018 revision*, United Nations.

KAMU YÖNETİMİ ALANINDA KRİZ YÖNETİMİNDE LİDER YÖNETİCİNİN ROLÜ

Veysel EROL¹

Öz

Son yıllarda kriz ve kriz yönetimi konusu birçok alanda olduğu gibi kamu yönetimi alanında da önemi gittikçe artmaktadır. Bilindiği üzere, kamu yönetimi özellikle son yıllarda yaşanan gelişmelerle birlikte, hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecini geçirmektedir. Bu değişim ve dönüşüm süreci, yönetimleri kriz adı verilen, beklenmeyen ya da olağan gidişatı olumsuz yönde etkileyen durumlarla da karşı karşıya getirmektedir. Kriz dönemlerinde yöneticilerden beklenen ise krizin önüne geçilmesi ya da krizin fırsata çevrilecek şekilde yönetilmesidir. Ancak, kriz dönemlerinde yöneticilerden çok liderlere ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla yöneticilerin kriz dönemlerinde başarılı bir yönetim sergileyebilmeleri için liderlik özelliklerine de sahip olmaları gerekmektedir. Literatür taraması yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmada da, günümüzün değişen ve gelişen şartlarına göre hareket edebilen ve bu şartların üstesinden gelebilen lider yöneticilerin kamuda kriz dönemlerinde yer almasının önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelime: Kriz, Kriz Yönetimi, Yöneticilik, Liderlik, Lider Yöneticilik.

¹ Dr., Kamu Yönetimi Bölümü, veysel.erol43@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6949-768X.

THE ROLE OF THE LEADER MANAGER IN CRISIS MANAGEMENT IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract

In recent years, the issue of crisis and crisis management has become increasingly important in the field of public administration, as in many other fields. As it is known, public administration is going through a rapid change and transformation process, especially with the developments in recent years. This process of change and transformation also brings the administrations face to face with situations called crisis, which are unexpected or affect the ordinary course negatively. What is expected from the managers in times of crisis is to prevent the crisis or to manage the crisis in a way that turns it into an opportunity. However, in times of crisis, leaders are needed more than managers. Therefore, managers must also have leadership qualities in order to be able to demonstrate successful management in times of crisis. In this study, which was carried out using the literature review method, it was tried to reveal the importance of leading managers who can act according to today's changing and developing conditions and who can overcome these conditions.

Keywords: Crisis, Crisis Management, Management, Leadership, Leader Management.

GİRİŞ

Dünya’da özellikle 1970’lerden sonra başlayan ve birçok ülkeyi etkisi altına alan önemli değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Bu dönemde yaşanan değişim ve dönüşümler, yalnızca bilim ve teknoloji gibi alanlarda değil, kamu yönetimi alanında da etkisini göstermiştir. Geleneksel kamu yönetiminde katı kuralcılık, tekelcilik, hizmetlerde nicelik, gizlilik ve güçlü merkezîyetçilik gibi temel ilke ve değerler ön planda iken, yaşanan gelişmelerle birlikte, yeni kamu yönetiminde esneklik, rekabet, hizmetlerde nitelik, şeffaflık ve yerellik gibi anlayışlar ön plana çıkmaya başlamıştır.

Yeni kamu yönetimi anlayışında değişim ve dönüşümün yaşandığı alanlardan biri de, yöneticilik üzerinde olmuştur. Yeni düzende geleneksel yöneticilikten, lider yöneticiliğe doğru bir dönüşümün gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Geleneksel kamu yönetimi anlayışında, olaylara yüzeysel bakan, yeterince aktif olmayan, biçim üzerinde duran, aşırı kuralcı olan, kısa vadeli görüşe sahip ve mevcut durumu kabul eden yöneticiler yerine, olaylara deneysel bakan, aktif olan, içerik üzerinde duran, esnek olan, uzun vadeli görüşe sahip ve mevcut durumu kabul etmeyen lider yöneticiler önerilmektedir.

Kurumlar ancak iyi bir yönetim ve yöneticilerle hedeflerini gerçekleştirebilirler. Ancak, değişen ve gelişen şartlar karşısında yöneticilerin iyi bir yönetim sergileyebilmeleri için, liderlik özelliklerine de sahip olmaları gerekmektedir. Liderlik vasfına sahip olan yöneticilerin yalnızca özel sektörde değil, kamu kurumlarında olması gerekmektedir. Nitekim kamu

kurumlarında yaşanabilecek bütün olumsuz durumlar vatandaşları da etkileyebilmektedir. Dolayısıyla kamu kurumlarının başında her türlü süreci iyi yönetebilecek ve gerektiğinde sorumluluk alabilecek lider kamu yöneticilerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Kamu kurumlarında lider kamu yöneticilerinin olmasının önemi özellikle kriz dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere, kriz dönemleri bir karmaşadır ve bu karmaşada da bazıları kaybederken, bazıları da kazanmaktadır. Kamu yönetiminde de krizlerin iyi yönetilebilmesi ve en az hasarla atlatılabilmesi ya da krizlerin fırsata çevrilebilmesi için kurumların başında liderlik vasfına sahip iyi bir yöneticinin olması gerekmektedir. Nitekim dünyada yaşanan hızlı değişimlerle birlikte, kamu kurumlarının başında bulunan kişilerin, yalnızca yöneticilik özelliklerine sahip olmalarının krizler karşısında istenilen şekilde başarılı olamayacakları bilinmekte ve bu yüzden de bu kişilerin hem iyi bir yönetici olmasının yanında, aynı zamanda iyi bir lider olması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, kamu kurumlarında kriz dönemlerinde lider yöneticilerinin olmasının önemini göstermektir. Kamuda kriz dönemlerinde lider yöneticiliğin hem yabancı yazında hem de Türkiye’de çok fazla çalışılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla çalışma, bu alanda yapılan ender çalışmalardan birisi olması nedeniyle de önemlilik arz etmektedir. Çalışmada öncelikle yöneticilik ve liderlik kavramlarına değinilmektedir. Ardından kriz ve kriz yönetiminin kavramsal çerçevesi üzerinde durulmaktadır. Daha sonra ise kamu yönetiminde kriz yönetiminde lider kamu yöneticisi olmasının önemi ele alınmaktadır.

1. YÖNETİCİLİK VE LİDERLİK KAVRAMLARI

21. yüzyılda damgasını vuran kavramların başında “hızlı değişim” gelmektedir. Başta kamu yönetimi alanı olmak üzere birçok alanda önemli değişimler yaşanmaktadır. Kamu yönetiminde yeni yönetim anlayışın önem kazandığı bu dönemde, “liderlik” kavramı da ön plana çıkmaya başlamıştır. Yeni kamu yönetiminde esnek bir lider ve yönetici anlayışı savunulmaktadır. Ancak, yöneticilik ve liderlik kavramları birbirine oldukça yakın olmakla birlikte, bu kavramların birbirinden çok farklı özellikleri de bulunmaktadır.

Yönetici, başkaları adına çalışan, önceden belirlenmiş olan hedeflere ulaşmak için gayret eden, yapılacak olan işleri planlayan, uygulatan ve ortaya çıkan sonuçları denetleyen kişidir. Lider ise bağlı bulunduğu grubun hedeflerini belirleyen ve bu hedefler çerçevesinde grubun üyelerini etkileyen ve bir davranışa yönlendiren kişidir (Sabuncuoğlu & Tüz, 2003, s. 216). Liderliğin temelinde başkalarını etkileme gücü vardır. Dolayısıyla yönetici grup içinde etkileme gücüne sahip değilse o lider değil, yalnızca bir yöneticidir. Birbirine benzeyen

ancak, eşdeğer olmayan bu iki kavramı, çalışmanın önemi açısından daha detaylı bir şekilde ele almak gerekmektedir.

1.1. Yöneticilik Kavramı ve Temel Özellikleri

Yöneticilik kavramının tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. Nitekim bu kavramın insanoğlunun ortak amaçlar için bir araya geldiği ilk çağlara kadar uzandığı bilinmektedir. Bu çağlarda günümüzdeki gibi profesyonel kurum yönetici anlayışı olmasa da, insanları yönetme anlayışı her zaman var olmuştur. Özellikle son yıllarda küreselleşme ile birlikte, rekabetin artmasıyla da kurumlarda çalışan yöneticilerin önemi de artmaya başlamıştır.

Literatürde yöneticilik kavramıyla ilgili birçok tanım bulunmaktadır. Ancak, genel olarak yönetici, “bir kurum ya da örgütte, bir birimin ya da hizmetin sorumlusu konumunda görev yapan ve bu göreviyle ilgili olarak günlük, tekrar eden ve koşulları belirli işlemlerin dışına taşan kararlar alan, gözetim ve denetimde bulunan üst” şeklinde tanımlanmaktadır. Kamu görevlileri açısından bakıldığında ise tüzel düzenlemelerde yönetici kavramının net bir tanımının ve farklı kademelerdeki yönetici ayrıştırmasının yapılmadığı görülmektedir. Devlet Memurları Kanunu’nda yönetici olarak kabul edilenler, genel olarak ilk dört ve özellikle de ilki derecede bulunan memurlardır (Bozkurt, Ergun & Sezen, 2014, s. 265).

Bir yönetici de olması gereken temel özellikler diğer çalışanlardan farklı olması gerekmektedir. Ancak, iyi bir yöneticinin özellikleri konusunda kesin sınır çizmenin zorluğu da ortadadır. İnsanların birbirinden farklı olmaları nedeniyle yöneticilerde de farklı yetenek ve özelliklere sahip olabilmektedirler. Bu konuda yapılan türlü araştırmalar sonucu İsviçre Psiko-teknik Kurumu, bir yöneticide olması gereken yetenek ve özellikleri şu şekilde belirlemiştir; a) insanları tanımak, b) tarafsız olmak ve tarafsız kalmak, c) kendine güvenmek, d) yerinde kararlar almak, e) inisiyatif sahibi olmak, f) sorumluluk bilincine sahip olmak, g) iradesi sağlam olmak. Yine aynı kurum bir yöneticide olmaması gereken özellikleri de şu şekilde sıralamıştır; a) anlayışsız olmak, b) taraf tutmak, c) çabuk etkilenmek, d) kararsız kalmak, e) sağduyusuz olmak, f) korkak olmak (Onal, 1983, s. 9).

Dolayısıyla iyi bir yönetici; tarafsız, takdir edici, dürüst, adil, destekleyici, örnek, sırdaş, empati sahibi, ölçülü, nazik, iyimser, koruyucu, özverili, çifte standartsız, kendisi ile barışık, etkileyici, ikna edici, dengeli, değerbilir, ön yargısız, cesaretlendirici, iradeli, güven verici, inandırıcı, kararlı, sorumluluk sahibi, uyumlu, düzenli, duyarlı, insana değer veren, güleryüzlü, kolaylaştırıcı, paylaşımcı ve sağduyulu (Sarıtış, 1997, s. 547) gibi temel

özelliklere sahip olması gerekmektedir. Gerçekten de iyi bir yönetici, bu özellikleri bünyesinde barındırmalı ve bunun için ciddi bir şekilde çaba göstermesi gerekmektedir. Nitekim kurumlarda huzuru sağlamak ve verimliliği artırmak iyi bir yöneticinin görevleri arasında yer almaktadır.

Yöneticiler, yalnızca tek özellikte ve tek tipte olan kişiler değildir. İnsanlar, karakterleri ve özellikleri açısından nasıl farklı iseler, yöneticilerinde uyguladıkları kurallar birbirinden farklı olabilmektedir. Bu açıdan yöneticileri genel olarak üç tipe ayırmak mümkündür (Tortop, 1994, s. 266-267);

a) Otokratik Yöneticiler: Bu tipteki yöneticiler genel olarak otoriter, sert yapılı, hiç kimsenin görüş ve düşüncesini dikkate almayan ve işlerini emir vererek yaptırانlardır. Otokratik yöneticileri üç açıdan ele almak gerekmektedir. Birinci tip otokratik yöneticiler, sert yapılı olmakla birlikte, dürüst ve becerikli kişiler olabilmektedirler. Bu tipe giren yöneticilerin aldıkları kararların yerinde ve uygunluk derecesi üstün olacağı için çalıştıkları kurumlara da faydalı olabilmektedirler. İkinci tip yöneticiler, cömert ruhlu, çalışanlarını düşünen yöneticilerdir. Bunlar çalışanlarını da düşünen ve onların menfaatlerini koruyan kişilerdir. Üçüncü tip yöneticiler ise yeteneksiz ve beceriksiz kişilerdir. Hem sert yapılı ve kararlı danışmadan alan, hem de yeteneksiz ve beceriksiz olan bu yönetici tipleri, kurumlarına da zarar verebilmektedirler.

b) Demokratik Yöneticiler: Bu yöneticiler, karar verme sürecinde astlarından fikir almayı kural haline getiren ve başkalarının düşüncelerini önemseyen kişilerdir. Bu tip yöneticileri de ikiye ayırmak gerekmektedir. Gerçek demokratik yöneticiler, hem astlarının hem de başkalarının görüş ve düşüncelerini dikkate alan ve bunları değerlendiren kişilerdir. Sözde demokrat yöneticiler ise formalite gereği astlarının düşüncelerini dikkate alan, ancak, bu düşünce üzerinde hiç durmayan, önemsemeyen ve bunları değerlendirmeyenlerdir.

c) Sorumluluk Almayan Yöneticiler: Bu tip yöneticiler ise “nemelazımcı” bir anlayışla hareket eden, hiçbir şeye karışmayan, bulaşmak istemeyen, halk arasındaki deyimle “etliye sütlüye karışmayan” kişilerdir. Bunlar her işi astlarına yaptırان, kendilerine getirilen işlere yeterince önem vermeyen “şeklen yönetici” olan kişilerdir. Bu tip yönetim anlayışından fazla yarar beklememek gerekmektedir. Nitekim alt kademedeki çalışan kişiler ne kadar iyi yetişmiş ve becerikli olursa olsun, baştaki yöneticinin yetersiz olması verimliliği ters yönde etkileyebilmektedir.

Yukarıda üzerinde durulan yönetici tiplerin yanı sıra, farklı özellikte bulunan yöneticilerde bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla, genel yönetici, teknik yönetici, resmi yönetici, geleneksel yönetici ve doğal yönetici şeklinde ayrılabilir. *Genel yönetici*, yönetim ile ilgili genel kuralları bilen, işin teknik kısmına müdahil olmayan yöneticidir. *Teknik yönetici* ise adından da anlaşıldığı üzere, yönetimin genel kurallarından çok işin teknik yönleriyle ilgilenen kişidir. *Resmi yönetici* ise bir kuruluşun başından resmen görev almış seçilmiş ya da atanmış kişidir. *Geleneksel yönetici* ise resmi yöneticinin aksine seçilmiş ya da atanmış kişi değildir. Yetki ve otoritesi geleneğe dayanan kişidir. Yetki ve otoritesinin resmi bir niteliği olmadığı gibi, bir yaptırım da yoktur. *Doğal yönetici* ise niteliklerini ne kanundan almışlardır, ne seçilmişlerdir ne de atanmışlardır. Bu tip yöneticilerin hiçbir resmi niteliği yoktur. Doğal yöneticiler bu niteliklerini kendi yetenekleriyle ve kendi emekleriyle almışlardır. Bunlar halk arasında çalışmaları, tutum ve davranışları ile seçilmiş ve sivrilmiş kişilerdir (Tortop, 1994, s. 267-268). Doğal yöneticilerin, diğer tip yöneticilere göre daha güçlü ve daha etkili oldukları görülmektedir.

1.2. Liderlik Kavramı ve Temel Özellikleri

İnsanlar ilk çağlardan günümüze kadar toplu halde yaşamışlardır. İnsanlar kendi ihtiyaçlarını tek başına karşılayamadıklarından kendilerini belirli hedeflere ulaştıracak liderlere hep ihtiyaç duymuşlardır. Literatüre bakıldığında liderlikle ilgili birçok tanımın yapıldığı ve her araştırmacının liderliği farklı şekilde tanımladığı görülmektedir. Günümüzde de birçok araştırmaya konu olmaya devam eden liderlik kavramı, önemini halen korumaya devam ettirmektedir. Liderlik kavramı, yöneticilik kavramı ile karıştırılsa da, bu iki kavram arasında önemli farklar olduğu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görülecektir.

Liderlik, en basit haliyle, hedeflerle ulaşmak için başkalarını etkileme yeteneği ile ilgilidir (Hughes, 2009, s. 1029). Liderlik, tanımlanması çok zor olan kavramlardan biridir. Nitekim literatürde 650'den fazla liderlik tanımı olduğu dile getirilmektedir (Silva, 2016, s. 1). Yapılan her bir tanım liderlik kavramına farklı bir anlam yüklemiştir. Liderlik kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıdaki tabloda seçilmiş bazı liderlik tanımlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Liderlik Tanımları

E. F. Mumford	Liderlik, sosyal hareketlerin kontrol edilmesi sürecinde, grupta bir kişinin ön plana çıkmasıdır.
F. W. Blackmar	Liderlik, tüm grubun gücünü kendi çabalarında ortaya koyabilmektedir.
E. L. Munson	Liderlik, en az çatışma ve en güçlü işbirliği ile insanları başarıya ulaştırma yeteneğidir.
F. S. Chabin	Liderlik, grubun işbirliğine özel anlam verebilmektir.

L. L. Bernard	Liderlik, grup üyelerinin ihtiyaçlarını ve isteklerini fark ederek, bu ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamaya yöneliktir.
C. M. Bundel	Liderlik, insanları ikna ederek, onları istediklerini yaptırabilme sanatıdır.
T. Kempner	Liderlik, baskı kurmadan, başkalarının davranışları üzerinde bir etki yaratma sürecidir.
C. E. Kilbourne	Liderlik, hayranlık duyulan kişilik özelliklerinin birçoğuna sahip olduğunu ortaya koyabilmektir.
H. E. Johns ve H. R. Moser	Liderlik, izleyenleri, grubun isteklerini, ihtiyaçlarını ve beklentilerini, yanıştan belirli amaçlar doğrultusunda harekete geçirmektir.
N. Copeland	Liderlik, insanları zihinsel, fiziksel ve duygusal olarak etkileyebilme sanatıdır.
R. M. Stogdil	Liderlik, amaçların oluşturulması ve geliştirilebilmesi için grubu etkileme sürecidir.
G. Terry	Liderlik, grup amaçlarını gönüllü olarak gerçekleştirmeye yönelik insanları etkileme eylemidir.
J. Lipham	Liderlik, örgütün amaçlarına ve hedeflerine ulaşmak için yeni bir yapı ve süreç başlatmaktır.
R. Dubin	Liderlik, yetki kullanarak kararlar alabilmektir.
R. R. Krausz	Liderlik, diğerlerinin faaliyetlerini etkilemede kullanılan güç şeklindedir.

Kaynak: (Ergezer, 2003, s. 15-16)'den esinlenerek tablo oluşturulmuştur.

Tablodaki liderlik tanımlarına bakıldığında, farklılıklar bulunmakta ancak, benzerlikler daha çok dikkat çekmektedir. Tabloda da görüldüğü üzere genel olarak liderlik, örgütün hedefleri doğrultusunda insanları başarıya ulaştırma yeteneğidir. Lider, insanları hem fiziksel hem de duygusal olarak etkileyerek, onlara istediklerini yaptırabilmektedir.

Liderlik konumu genel olarak, uzun soluklu ve zorlu bir çalışma sürecinden sonra elde edilebilmektedir. Bu konuma erişebilmek için liderlerin belli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Etkili liderlerin özelliklerine yönelik çok sayıda araştırma yapılmasına rağmen, liderlerin sahip olması gereken nitelikler, erdemler ya da beceriler konusunda ortak bir liste yoktur. Bununla birlikte, tüm başarılı liderlerin temelde üç temel bileşene dayandığı öne sürülmektedir. Bu üç temel bileşen; karakter, yönetim ve deneyim (Gini & Green, 2014, s. 435) şeklinde sıralanmaktadır. Aşağıdaki tabloda da genel olarak başarılı liderlerin sahip olması gereken özellik ve yetenekler gösterilmiştir.

Tablo 2. Başarılı Liderlerin Özellik ve Yetenekleri

Özellikler	Karar verici
	İşbirlikçi
	Dirençli
	Enerjik
	İddiacı
	Bağlılık
	Kendine güvenen
	Güçlü etki oluşturma
	Stres hoşgörüsü
	Duruma uyum sağlama
Hırslı ve başarılı yönelimli	

	Sorumluluk üstlenmede gönüllü Sosyal çevrede uymada çevik
Yetenekler	Yaratıcı Zeki Örgütlenme Etkileyici konuşma Kavramsal yetenek Diplomatik ve anlayışlı İkna edebilme Sosyal beceriler Grupun görevlerine ilişkin bilgi sahibi olma

Kaynak: (Yukl, 1989, s. 176'dan akt. Çelik, 2000, s. 10)'den esinlenerek tablo oluşturulmuştur.

Yöneticilikte olduğu gibi, liderlikte de farklı tipte liderler bulunmaktadır. Bunlar temel olarak; Karizmatik lider, etkileşimci lider, dönüşümcü lider, vizyoner lider, stratejik lider, demokratik-katılımcı lider, otokratik lider, paternalist (babacan) lider, işlemci lider, koç lider, ruhsal lider, etik lider, tam serbesti tanıyan lider, doğal lider, zorlayıcı lider, kumanda edici lider, paylaşımcı lider, hız belirleyici lider, esinlendirici lider ve bilgilendirici lider şeklinde sınıflandırılabilir. Ancak, bütün liderlik tiplerine değinilmesi halinde çalışmanın sınırı aşılabacaktır. Bu yüzden yeni kamu yönetimi anlayışı döneminde en çok dikkat çeken liderlik tiplerin başında gelen karizmatik lider, etkileşimci lider, dönüşümcü lider, vizyoner lider ve stratejik lider üzerinde durulacaktır. Kamu yönetiminin gelişiminde önemli rol oynayan bu liderlik tiplerine kısaca değinmek gerekirse;

a) Karizmatik Lider: Karizma kelimesi, bilindiği gibi çekiciliği ifade etmektedir. Karizmatik özelliğe sahip olan kişiler, başkalarını kolayca etkileyebilmektedirler. Karizmatik lider ise sahip olduğu karizmatik özellikleriyle, başkalarını, kendisinin istediği şekilde davranmaya sevk edebilen kişidir (Koçel, 2001, s. 483). Bu tip liderler, genel olarak toplumların zor dönemlerinde ortaya çıkarlar. Karizmatik lider, bezginliğinin, yılgınlığının ümitsizliğin içinde bir ümit, bir ışık olarak görülür. Bu tip liderlerde, herkesten farklı birtakım yeteneklerin olduğuna inanılır (Ergezer, 2003, s. 98).

Karizmatik liderin örgüt içinde çalışanlar üzerinde büyüleyici bir özelliği vardır. Olağanüstü işleri başarma yeteneğine sahip olan karizmatik liderler, sorumluluk alma, kendine güven ve durumu net bir şekilde değerlendirme noktasında dikkat çekmektedirler. Akılcı bir şekilde hareket eden bu tip liderlerin etkinliği son derece yüksektir.

b) *Etkileşimci Lider*: Etkileşimci ya da transaksiyonel olarak ifade edilen liderler, örgüt içinde çalışanların yenilik ve değişim taleplerini göz ardı eden, risklerden uzak duran, geçmişten gelen çalışmalarını etkin ve verimli kılmak amacıyla iş yapma ya da yaptırmayı sağlayan kişilerdir. Bu tip liderler yetkilerini, çalışanların daha çok gayret etmeleri için para ve statü sağlamak şeklinde kullanmaktadırlar. Etkileşimci liderlikte, lider ile çalışanlar arasındaki ilişki anlaşma ile sağlanmaktadır. Bu liderler, amaç ve beklenti noktasında başarılı olmalarına rağmen, genel olarak çalışanlarını uzun süreçte geliştirme konusunda son derece ihmalkardır (Bakan vd., 2015, s. 204).

Etkileşimci liderlik yaklaşımı, yeni kamu yönetimi anlayışı döneminde (1970'lerden sonra) yerini almasına rağmen biraz geleneksel bir yapıya sahiptir. Bu tip liderler, geleneklere ve geçmişe daha çok bağlıdır. Bu liderler, geçmişteki olumlu ve faydalı gelenekleri, örgüt içinde devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Örgütün amaç ve hedeflerine yönelik hizmet eden ve başarılı olan çalışanlar, etkileşimci liderler tarafından ödüllendirilmektedirler.

c) *Dönüşümcü Lider*: Dönüşümcü liderlik, literatürde 1980'lerden itibaren yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavram, etkileşimci liderlik kavramı ile birlikte ilk kez J. M. Burns tarafından ortaya konulmuştur. Dönüşümcü liderlik kavramının ortaya çıkmasında ve yayılmasında, küreselleşmenin, yeni yönetim anlayışı ve tekniklerinin, baskıcı rekabet ortamının vb. etmenlerin etkisi bulunmaktadır (Bolat & Seymen, 2003, s. 62-63).

Dönüşümcü liderlik anlayışına göre, lider, organizasyonları, yenilik ve değişimleri gerçekleştirerek önemli başarılarla ulaştıran kişidir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi, liderin hem vizyon sahibi olması hem de bu vizyonu izleyicilere kabul ettirmesiyle mümkün olmaktadır. Yani vizyon, çalışanların heyecanlanmasını sağlar ve örgütsel yaşamı da daha anlamlı hale getirir. Dönüşümcü lider, çalışanların, hedeflere ulaşma noktasında kendilerine daha çok güven duymalarını sağlar. Kendisi çalışanlar için önemli bir rol model olur. Ayrıca, çalışanların kendini işe adama düzeylerini de yükseltir (Koçel, 2001, s. 483).

Dönüşümcü lider ile etkileşimci lider karşılaştırıldığında, oldukça farklı bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Etkileşimci lider genel olarak, geleneksel bir yapıya sahip iken, dönüşümcü lider ise değişime ve gelişime açık modern bir yapıya sahiptir. Etkileşimci lider, çalışanları motive etmede para ve statü verme faktörlerine başvururken, dönüşümcü lider ise çalışanlarını bir düş ya da vizyona yöneltmekle motive etmektedir.

d) *Vizyoner Lider*: Vizyon, idealize edilmiş gelecekteki hedef durumu, gelecekteki hedefe ulaşmak için ortaya konulan bir plan ve izleyicilerin kimliklerini, amaçlarını ve değerlerini

ortaya koyan gelecek imajı olarak ifade edilmektedir (Ünal, 2012, s. 83). Vizyon kelimesi, özellikle 1990'lı yıllardan sonra literatürde sıkça kullanılmaya başlanmıştır.

Vizyoner liderlik ise insanları toplu bir şekilde etkileyebilme ve harekete geçirebilecek vizyonları oluşturabilme ve iletebilme yeteneğidir. Vizyoner lider, sorunlara hem küresel hem de sezgisel bakar. Bu tip liderler, ya hep ya da hiç şeklinde kararlar almayı severler. Ayrıca, kendinde bağımlı işbirlikçileri olmadan da çalışabildikleri için düşüncelerini uygularken, bazı riskleri göze almak durumunda da kalmazlar. Bu liderler, örgüt içinde işgörenler için bir ilham kaynağını oluştururlar (Çelik, 2000, s. 170-171). Yeni bir perspektifle geleceğe bakabilen vizyoner liderler, çalışanları ortak bir vizyonda birleştirerek, onların daha başarılı ve verimli olmaları konusunda motive edebilmektedirler.

e) Stratejik Lider: Bu liderlik anlayışı, 1984 yılında Mason ve Hambrick tarafından geliştirilmiştir. Stratejik liderlik nosyonu kurumun bütün işleyişinden sorumlu olan yöneticilere odaklanmaktadır. Genel olarak stratejik liderlik, tasarlama, geleceği öngörme, esnekliği gerçekleştirme ve gerektiğinde stratejik değişimi sağlamak için diğerlerini güçlendirme şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tip liderler, zamanında, cesur ve pragmatik kararlar (Ünal, 2012, s. 87) almaktadırlar.

Stratejik liderler, diğer liderlik tiplerinden iki şekilde ayrılmaktadır. Birincisi, stratejik liderler yalnızca üst düzey yöneticilere yöneliktir. İkincisi ise yöneticilerin yalnızca her zaman yaptıkları görevler değil de stratejik ve sembolik aktiviteler üzerinde durmalarıdır. Stratejik liderlerin, astlarını iyi yönlendirme, etkin iletişim sağlama, stratejik karar verme, risk alma, örgüt içinde çalıştığı insanları iyi tanıma, örgütün iç üstünlüklerini iyi okuma, örgüt dışındaki fırsat ve tehditleri iyi analiz etme gibi özelliklere sahip olmaları gerekmektedir (Bektaş, 2016, s. 49). Stratejik liderlere, özellikle dengeli bir örgütsel kontrol oluşturma ve gelecek için heyecan veren bir vizyon oluşturma noktasında önemli görevler düşmektedir.

1.3. Yöneticilik ve Liderlik Arasındaki Farklar

Yöneticilik ve liderlik kavramları, çalışmada da daha öncede belirtildiği gibi, birbirine çok yakın kavramlar görülmeyle birlikte, eş anlamlı değildir. Özellikle yeni kamu yönetimi anlayışında yöneticilikten, liderliğe doğru bir geçiş olduğu görülmektedir. Günümüzde yöneticilik ve liderlik arasındaki farklılıklar birçok araştırmacı tarafından çeşitli şekillerde ortaya konulmaktadır. Aşağıda tabloda da genel olarak, yöneticilik ve liderlik arasındaki farklılıklara yer verilmiştir. Tabloda yöneticilik ve liderlik arasında ortaya konulan

farklılıklar, kamu yönetiminde yönetici anlayışından, liderlik anlayışına geçme nedenini de bize göstermektedir.

Tablo 3. Yönetici ve Lider Arasındaki Farklılıklar

Yönetici	Lider
İdarecidir	Yenilikçidir
Devam ettiricidir	Geliştiricidir
Tekrarcıdır	Orijinaldir
Dar düşünür	Geniş düşünür
Statiktir	Dinamiktir
Yüzeysel bakar	Deneyssel bakar
Mekaniktir	Deneyseldir
Pasiftir	Aktiftir
Cevaplayandır	Soru sorandır
Taktik düşünür	Stratejik düşünür
Öngörücüdür	Araştırmacıdır
Edilgendir	Etkindir
Yönlendiricidir	Teşvik edicidir
Biçime bakar	İçeriğe bakar
Katıdır	Esnektir
Kuralcıdır	Risk alıcıdır
Tezcidir	Sentezcidir
Yeniliklere kapalıdır	Yeniliklere açıktır
Sağduyulu olandır	Hayal gücü olandır
Sistem ve yapılar üzerinde odaklanır	İnsanlar üzerine odaklanır
Kısa vadeli düşünür	Uzun vadeli düşünür
Denetime güvenir	Doğruluğa güvenir
Düşünceleri doğrudur	Doğru düşüncededir
Geleneksel anlamda iyi askerdir	Kendisidir
Mevcut durumu kabul eder	Mevcut duruma karşı çıkar

Kaynak: (Keçecioğlu, 1998, s. 10-11)'den esinlenerek tablo oluşturulmuştur.

Tablo'da da görüldüğü gibi, yöneticilik ve liderlik arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bütün yöneticiler lider olmadığı gibi, bütün liderler de yönetici değildir. Ancak, dünyada hızlı bir değişimin yaşandığı bu dönemde kamu yönetiminde lider yöneticiler tercih edilmektedir. Çünkü günümüzde yalnızca verimliliği ve mevcut durumu korumayı esas alan

geleneksel yöneticiler yerine, değişen ve gelişen şartlara uyum sağlayan ve yeniliğe açık olan lider yöneticilere ihtiyaç duyulmaktadır. Lider yöneticiler, kamu yönetiminde başta kriz yönetimi olmak üzere birçok alanda önemli rol oynamaktadırlar. Kamuda lider yöneticinin kriz yönetimindeki rolüne geçmeden önce, kriz yönetiminin kavramsal çerçevesi üzerinde durmak gerekmektedir.

2. KRİZ YÖNETİMİ

Son yıllarda küreselleşme ile birlikte kamu yönetiminde, ekonomik, sosyal ve siyasal ihtiyaçlar doğrultusunda önemli reformlar yaşanmaktadır. Bu dönemde yaşanan fırsatlarla birlikte, risklerde de artış gösterilmiş ve örgütler kriz adı verilen istenmeyen durumlar ile karşı karşıya kalmışlardır. Krizler, hem örgütlerde hem de toplumlarda karşılaşılabilecek olumsuz durumlardır ve kargaşaların yaşanmasına neden olmaktadır. Kriz yönetiminde önemli olan krizin yaşanmadan önlenmesi ya da krizin örgüt açısından olumlu bir şekilde yönetilmesidir. Krizin yönetilmesinde lider yöneticilerin misyonu büyük öneme sahiptir. Kriz yönetiminde esas unsur kriz kavramıdır. Dolayısıyla kriz yönetimi kavramına geçmeden önce, kriz kavramına, özelliklerine ve krizi ortaya çıkaran nedenlere değinmek gerekmektedir.

2. 1. Kriz Kavramı ve Özellikleri

Kriz kavramı konusunda araştırmacılar farklı tanım ortaya koymaktadırlar. Bazı araştırmacılar, krizin ayırt edici özelliğini, tehdit edici şartlara karşı müdahale edebilme yetersizliği şeklinde belirtmişlerdir. Bazı araştırmacılar da, beklenmeyen şartların üstesinden gelme gerekliliği ve ivediliği üzerinde durmuşlardır. Yine bir kısım araştırmacı da krizi, örgütün varlığını tehdit eden bir durum olarak tanımlamışlardır (Can, 2002, s. 333). Literatürde krizlere yönelik yapılan çeşitli tanımlar incelendiğinde, krizlerin, genel olarak örgütlerde hiç beklenmedik anda ortaya çıktığı ve örgütlerin değerlerini, amaçlarını ve geleceğini etkilediği özel durumlar olduğu söylenebilir.

Krizler, rutin durumlardan oldukça farklı özelliktedirler. Her şeyden önce kriz, ciddi bir hastalık gibidir ve bir an önce müdahale edilmesi gerekmektedir. Krizler, hem kritik hem de tehdit edici durumdadırlar. Örgütsel ortamı hedefleyebilmektedirler. Bununla birlikte, baskı, güvenlikten yoksun, endişe, panik ve belirsizlik, gibi birçok faktörü de barındırabilmektedirler. Bazı krizlerin yüzeye çıkmasında uzun bir süre geçebilmekte, bazı krizler ise ani bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. Krizler yalnızca örgütleri değil, ayrıca, üçüncü kişileri de (devlet, işgören, hissedar, yönetici, vb.) ciddi şekilde etkileyebilmektedir.

Krizin kesin bir şekilde çözümü olmadığı için tekrar ortaya çıkabilmektedir. Bazı durumlarda da fırsatları değerlendirme amacıyla kriz bilinçli bir şekilde ortaya çıkarılmaktadır. Krizler, mutlak bir felaket olarak görülmemelidir. Nitekim krizler fırsatlar grubuna da alınabilmektedir (Tüz, 2001, s. 11). Dolayısıyla krizlere yönelik herhangi bir hazırlık yapılmaması durumunda, kriz süreci örgütler için bir çöküş, iyi bir hazırlık yapılması halinde ise bu süreç fırsata dönüşebilmektedir.

Kriz, aniden ortaya çıkabilen ya da zaman içinde oluşabilen ve hemen müdahale edilmesi gereken önemli bir sorundur (Luecke, 2008, s. XIV). Bu önemli sorunun ortaya çıkmasında birçok faktör etkili olmaktadır. Özellikle yaşanan hızlı çevresel değişimler, plansızlık, örgütün bilgi kaynaklarının yetersizliği, gereksiz bilgi, bilgilerin güncel olmaması, insan ve organizasyonel kriz, farklı değer sistemlerinin varlığı ve buna bağlı olarak gelişen örgütsel çatışma, yetersiz haberleşme ve koordinasyonsuzluk, ürün ve piyasa krizi, finansal problemler gibi olumsuzluklar, örgütlerde krizlerin yaşanmasına neden olmaktadır (Tutar, 2000, s. 21).

Örgütler, yaşanabilecek her türlü kriz türüne karşı hazırlıklı olmak durumundadırlar. Genel olarak beş kriz türü bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla şunlardır (Tüz, 2001, s. 9-10);

a) *Dışsal Ekonomik Saldırıları*; Bu tip saldırılar, örgütlerin hem ekonomik hem de finansal yapısını doğrudan tehdit etmektedirler. Örneğin; rüşvet, gasp, boykotlar ve düşmanca saldırılar.

b) *Dışsal Bilgiye Dayalı Saldırıları*; Bu saldırılar, örgüt dışından gelen ve örgütlerin güvenli bilgilerini ele geçirmeyi amaçlamaktadır. Bu türdeki saldırılar, güvenli bilgilerin ele geçirilmesini ve zarar veren dedikoduların yayılmasını içermektedir.

c) *İşin Durması*; Örgütlerde, önemli ekipman ve birimlerde, stresten dolayı insanların kendisinde işin durmasıdır.

d) *Psikopatoloji*; Yönetici kaçırma, cinsel taciz, ürüne zarar verme ve sabotaj gibi suçları kapsamaktadır.

e) *İnsan Kaynakları Faktörleri*; Yönetici değişim, mesleki yanlışlıklar ve çalışanlardaki düşük moral vb. ile ilgilidir.

Krizler, örgütler için hayati bir önem sahiptirler. Krizler, örgütler için bir tehdit olmakla birlikte, önemli bir fırsata da dönüşebilmektedir. Dolayısıyla kriz sürecinin iyi yönetilmesi gerekmekte ve bu konuda ciddi adımların atılması gerekmektedir. Bu süreçte hem yönetenlere hem de yönetilenlere önemli görevler düşmektedir.

2.2. Kriz Yönetimi Kavramı ve Özellikleri

Örgütlerde her kriz önemli bir sorundur ve her sorunun olduğu yerde de bir kriz vardır. Dolayısıyla kriz yönetimi, örgütlerde dikkatli bir planlamayı gerektiren önemli bir süreçtir. Nitekim kriz yönetimi, örgütlerin günümüzde yaşanan hızlı gelişmeler karşısında geleceğe güvenle bakmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Krizi yaratan olayların önlenmesi ya da ortadan kaldırılması da başarılı bir yönetimle sağlanmaktadır.

Kriz kavramında olduğu gibi, kriz yönetimi kavramına yönelik olarak da literatürde farklı tanımlar yapılmaktadır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır (Haşit, 2000, s. 64-65); Kriz yönetimi, örgütün personeli, temel ürünü, hizmet üretim süreci, çevresi ve toplumda ciddi tehlikeler oluşturabilecek krizleri önlemek amacıyla yürüttüğü birbirine bağlı olan bir değerlendirme ve denetim sürecidir. Diğer bir tanıma göre kriz yönetimi, yaşanabilecek bir kriz anında, kriz sinyallerinin tespit edilerek değerlendirilmesi ve örgütün krizi en az kayıpla atlatabilmesi için gerekli olan tedbirlerin alınması ve uygulanması faaliyetlerinden oluşan bir süreçtir. Başka bir tanıma göre ise kriz yönetimi, örgütün üretim sürecine, temel ürün ve hizmetlerine, işgören ve yöneticilerine, dış çevresine önemsenecek kadar tehlike meydana getirebilecek krizler konusunda gerçekleştirilecek bir seri durumundaki iç bağımlı değerlendirme ya da denetimdir. Kriz yönetimi, krizi tahmin etme, özelliklerini belirleme, hazırlanma, önleme, iyileşme ve öğrenme sistemlerin planlaması gibi bir seri faaliyetlerden oluşan bir süreçtir.

Yukarıda yapılan tanımlardan da anlaşıldığı üzere, kriz yönetimi, ortaya çıkabilecek bir kriz durumunda, örgütün kriz durumunu en az zararla atlatabilmesi için uygulanması beklenen uygulamalardır. Dolayısıyla kriz yönetiminin temel amacı, örgütleri ortaya çıkabilecek bir krize karşı hazır olmalarını sağlamaktır.

Kriz yönetimi işlevsel olarak özel sektörde, mekân olarak ise Batı Avrupa'da ve ABD'de ortaya çıkmıştır. Türkiye'ye ise bu kavram 1990'lı yıllarda girmiştir. Türkiye'de, özel sektörde kriz yönetimi anlayışı daha yer almış, yaşanan tarihi deneyimlerin aksine özel sektör bu konuda kamu yönetimine öncülük etmiştir. Kriz yönetiminin her alanda geçerli bir paradigması henüz ortaya konulamamış olsa da bazı temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Filiz: 2007, s. 21-25);

a) Kriz yönetimi, kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası olmak üzere üç evreden oluşan son derece karmaşık bir süreçtir. Bu görünümüyle kriz yönetimi, işlevsel örgütlenmeyi, ayrıntılı

ve dikkatli bir planlamayı gerektiren önemli bir süreç olduğu görülmektedir. Kriz sürecinde, daha çıktı almak için daha katı ve daha uzun süre çalışmak yerine, daha akıllıca yani daha verimli şekilde çalışmak gerekmektedir.

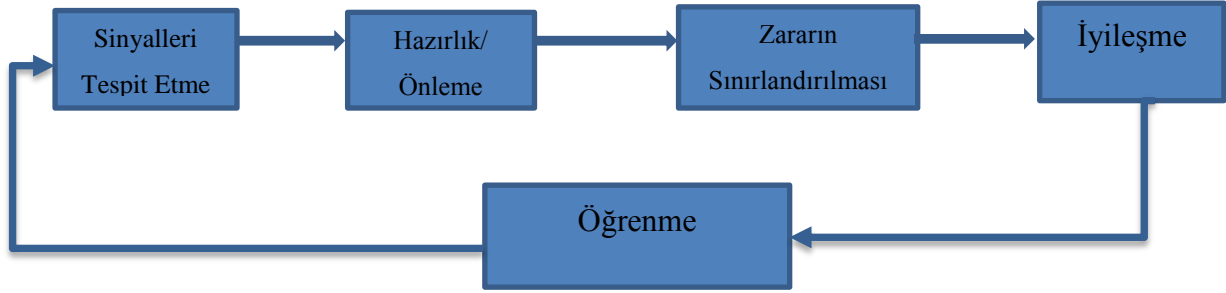
b) Kriz yönetimi, örgütlerin temsil ettikleri değerleri yıpratacak, vizyon ve misyonlarıyla ters olacak nitelikteki durumlarla ilgilidir. Krizler, örgütlerin görev alanlarına ve özelliklerine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bu yüzden hazır ve standart bir kriz yönetimi çözümünden söz edilememektedir. Krizler, ülkelerin iç dinamiklerinden oluşabildikleri gibi, uluslararası gelişmelerden de etkilenebilmektedirler. Dolayısıyla her ülkenin yöneticileri yaşanan krizlere karşı farklı duyarlılıklara sahiptirler.

c) İyi yönetilen bir kriz yönetimi, kriz/krizlerin tanımlamasını, krize bir plan çerçevesinde müdahale etmeyi, oluşmadan önce önüne geçmeyi, oluşuktan sonra ise çözmeyi kapsamaktadır.

d) Kriz yönetimi, krizin türü, büyüklüğü ve meydana getirdiği sonuçlara göre farklı bilim alanlarının deneyimini gerektirmektedir. Buna göre kriz yönetimi, hukuk, sosyoloji, eğitim, maliye, ekonomi, işletme, psikoloji, halkla ilişkiler gibi sosyal bilim dallarına ihtiyaç duyabileceği gibi ayrıca, mühendislik, tıp gibi teknik bilim dallarına da ihtiyaç duyabilmektedir.

e) Kriz yönetimi, özel bir yönetim şeklidir. Olağan dönemlere göre belirlenmiş süreçlerle kriz yönetimi yapılamaz. Kriz anlarında gerekli olan bilgi ve beceriler günlük hayatta yapılan işlerden oldukça farklılık gösterir. Kriz yönetimi, beklenmeyen zamanlarda ortaya çıkabilen ve olağan dönemlerden oldukça farklı özellikler, özel nitelikli uygulama yapılmasını gerektiren yönetim şeklidir.

Kriz yönetimi, genel bir anlamı ifade edilmek için kullanılsa da, birbirinden farklı özellikteki krizler bulunmaktadır. Ancak, kriz türleri arasında farklılıklar olduğu kadar, önemli benzerliklerde vardır. Kriz yönetim süreci genel olarak beş temel aşamadan oluşmaktadır. Bu beş temel aşama aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Kaynak: (Pearson & Mitroff, 1993, s. 53).

Şekil 1. Kriz Yönetiminin Beş Aşaması

Kriz yönetim sürecinde yer alan beş temel aşama, örgütler için hayati önem taşımaktadır. Bu süreçte, örgütlerin en az kayıpla atlatabilmesi son derece önemlidir. Örgütler için önemli olan bu temel aşamaya kısaca değinmek gerekirse (Haşit, 2000, s. 69-71);

a) *Krizle İlgili Sinyallerin Tespit Edilmesi*; Krizler ortaya çıkmadan önce örgütlere bazı sinyaller göndermektedirler. Örgütlere gelen bu sinyaller, krizin varlığına yönelik bilgileri kapsadığı için son derece önemlidirler. Örneğin; kazaların çok olması hatalı ekipmanların göstergesi olabilir, duvarda çok yazı olması çalışanların memnuniyetsizliğine dair bir işaret olabilir. Krizle ilgili sinyallerin tespit edilmesi için de, örgütte farklı sinyalleri tespit edebilecek çeşitli erken uyarı sistemlerinin kurulması ve işletilmesi gerekmektedir. Kriz sürecinde bu temel aşama, bu sistemlerin kurulmasıyla ilgilidir.

b) *Krizle Hazırlık ve Önleme*; Krize hazırlık ve önleme aşamasında, erken uyarı sistemiyle tespit edilen bilgiler doğrultusunda ortaya çıkabilecek bir krizde kullanılacak önleme ve korunma sistemlerinin (kontrol sistemleri, güvenlik politikaları, kriz kontrolleri, bakım işlemleri, işgören eğitimi, acil planlama, çevre etkileri vb.) oluşturulması çalışılmaktadır.

c) *Krizden Kaynaklanan Zararın Sınırlandırılması*; Örgütlerin erken uyarı sisteminde tespit ettikleri kriz sinyalleri, krizi önleme ve hazırlık sistemlerini harekete geçirmektedir. Bazı durumlarda yapılan erken uyarı sistemleri sayesinde önleme ve hazırlık sistemleri başarılı bir şekilde çalışmakta, bazı durumlarda ise krizden kurtulmak mümkün olmayabilmektedir. Krizden kaynaklanan zararın sınırlandırılmasındaki temel amaç, krizin etkilerinin daha da büyük seviyelere ulaşmasının önüne geçmektir.

d) *İyileşme (Normale Dönüş)*; Krizden kaynaklanan zararın sınırlandırılması ve krizin atlatılmasından sonra örgütün mümkün olan en kısa zaman içerisinde örgütün normal

faaliyetlerine geçmesi gerekmektedir. Kriz sürecinde örgütsel sistemde önemli bozulmalar yaşanabilmektedir. Bu bozulmaların tekrar düzeltilmesine yönelik kısa ve uzun süre içerisinde atılması gereken adımlar kriz yönetim sürecinin bu aşamasına gerçekleşmektedir.

e) *Öğrenme ve Değerlendirme*; Bu aşama, kriz yönetim sürecinin son aşamasıdır. Öğrenme ve değerlendirme aşamasının amacı, kriz süreçlerinde alınan karar ve önlemlerin iyi bir şekilde değerlendirilerek ilerleyen süreçte krizlerle karşılaşılması durumunda eskiye göre daha iyi mücadele etmeyi sağlamaktır. Kriz yönetim sürecinin son aşamasında yapılan bu çalışmalar “hatasız öğrenme” olarak adlandırılmaktadır.

Kriz, hem özel sektörde hem de kamu yönetiminde önemli bir sorundur. Dolayısıyla yönetimlerin krizlere karşı hazırlıklı olmaları gerekmekte ve yönetimlerin başında da krizi yönetebilecek lider vasıflı yöneticilere ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim günümüzde yaşanan hızlı gelişmeler karşısında, başarılı bir yöneticinin aynı zamanda iyi bir kriz yöneticisi de olması gerekmektedir. Özellikle kamu kurumlarında krizleri yönetebilecek lider bir kamu yöneticisinin olması, yaşanabilecek krizlere karşı zarardan çok fırsatların elde edilmesi sağlanabilir.

3. KAMU YÖNETİMİNDE KRİZ YÖNETİMİ SÜRECİNDE LİDER KAMU YÖNETİCİSİ

Kamu yönetiminde kriz yönetimi, kamu hizmetlerinin yürütülmesi sırasında, hizmetlerde aksamaları, kurum itibarının, halkın destek ve güveninin zedelenmesini ya da kaybetmesini önlemek amacıyla, kurumsal yapıdan ya da kurumsal çevreden meydana gelebilecek büyük çapta sorunların daha ortaya çıkmadan ya da kontrolden çıkmadan, sistemli, koordineli ve bilinçli bir şekilde yönetilmesidir. Kamu yönetiminde kriz yönetiminin temel amacı, krize ve kriz algısına yönelik sağlıklı bir niteleme ve doğru bir kabul sağlayarak, krizi daha ortaya çıkmadan fark edip önüne geçmek, ortaya çıktığında ise doğru ve gerekli olan adımları atarak kamu kurumunun hem maddi hem de manevi tüzel kişiliğinin göreceği zararı, kamu yararının alacağı zararı sıfırlamak ya da olabildiğince azaltmaktır (Akdağ & Arklan, 2013, s. 39).

Kamu yönetiminde kriz yönetimi sürecinde ise en çok yöneticilere ihtiyaç duyulmaktadır. Yöneticiler, bu süreçte sergileyecekleri başarılı bir yönetim ile krizin önüne geçebilmekte ve bu süreçten iyi bir şekilde yararlanabilmektedirler. Ancak, her yönetici lider demek değildir ve kriz dönemlerinde kamu kurumlarında yöneticilerden çok liderlere ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla yöneticilerin kriz süreçlerinde başarılı bir yönetim sergileyebilmeleri için liderlik özelliklerine de sahip olmaları gerekmektedir. Kamu yönetiminde kriz yönetimi sürecinde

lider vasıflı kamu yöneticisi olmasının önemine geçmeden önce, lider yönetici kavramına değinmek gerekmektedir.

Lider yönetici, vizyon ortaya koyabilen ve yaşatabilen, istenilen gerçeğin ve hedefin fotoğrafını çekebilen, bu amaç ve hedef tablosunun görünebilirliğini sağlayabilen ve bu görüntüyü erişilir ve uygulanabilir kılan kişidir. Lider yöneticilik, öğrenebilen, sanatsal ve bilimsel boyutu olan bir meslek olarak görülmektedir. Lider yöneticilikte, yöneticilik yerine liderlik, birey yerine ekip, bireysel akıl yerine ortak akıl, emir yerine koçluk, çok çalışmak yerine doğru çalışmak, sonuç odaklılık yerine süreç odaklılık esastır (Özer, 2008, s. 5). Tanımdan da anlaşıldığı gibi, lider yöneticinin belli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Lider yönetici ile ilgili birçok farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Ancak, genel olarak lider yöneticinin taşıması gereken nitelikler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Sargut, 2015, s.6-14);

a) Lider yönetici, kendini geliştirebilmek için öncelikle bilgi, beceri, deneyim, tavır ve kişilik konusunda ihtiyaç duyduklarını belirlemelidir. İhtiyaçlar belirlendikten sonra eksikliklerin giderilmesi için öğrenme süreci başlayacaktır.

b) Lider yönetici, kendisini gözleyebilmelidir. Sürekli toplumun içindeymiş gibi kendi gözlem altında tutan yönetici, çalışma arkadaşlarının isteklerini karşılama konusunda başarılı olacaktır.

c) Lider yönetici, ilişkilerinde bazı dürtü ve ihtiyaçlarının öne çıkabileceğinin ve bunların kendisini yönlendirebileceğinin farkında olmalı, böyle ihtimallere karşı kendisini hazır tutmalıdır.

d) Lider yöneticilerin tarz ve davranışları, bir yandan takipçilerin kendisini taklit etmesini sonucu doğururken, diğer yandan da ilham verici olmalıdır.

e) Lider yöneticinin bilgisi, donanımı ve vizyonu, kendisini takip edenleri entelektüel boyutta uyarabilmeli, onları kişisel olarak önemseydiğini göstermelidir. Ayrıca, lider, yönetici yanını da devreye sokarak kendisini takip edenlerin ödüllendirmelidir.

f) Lider yönetici, birden oluşan değişiklikler ve çeşitlilikler karşısında hayret edip geleneksel tavırlarda bulunmak yerine, yaratıcı ve yenilikçi yöntemlerle bunları yönetmeyi, yönlendirmeyi öğrenmelidir.

g) Lider yönetici, karar alırken, takım üyelerinin özgür bir şekilde görüş bildirmelerini engelleyen baskıcı grup ikilemelerinin oluşmasına izin vermemelidir.

h) Lider yöneticinin etkili olunmasında başarıma ihtiyacının etkisi oldukça yüksektir. Başarıma ihtiyacı olan kişiler, kendilerini takip edenlerin motivasyonunu da olumlu şekilde yükseltmektedirler.

i) Lider yönetici, sosyal ağların nasıl oluştuğunu ve çalıştığını bilmelidir. İçlerinde yer aldığı konumunun nasıl olması gerektiği konusunda bilgi sahibi olmalıdır. İçinde bulunduğu ağların açıklık ya da kapalılık durumuna uygun olarak farklı stratejiler geliştirmelidir.

Yukarıda sıralanan özelliklere bakıldığında, lider yöneticilerin, aynı zamanda etkin yöneticiler olduğu görülmektedir. Etkin yöneticiler, zamanlarını nerede harcayacaklarını iyi bilirler. Kendilerine somut hedefler koyarlar. Sahip oldukları güçlere göre çalışırlar ve yapamayacakları işlere de girişmezler. Etkin yöneticiler, ayrıca, etkin kararlar alma yeteneğine sahiptirler ve daha büyük bir performansın olağanüstü sonuçlar vereceği birkaç büyük alan üzerinde konsantre olurlar (Drucker, 1994, s. 33-34). Lider yöneticilerin, geleneksel yöneticilerden farklı olduğu görülmektedir. Lider yöneticileri, geleneksel yöneticilerden ayıran beş temel özellik ise şu şekilde sıralanabilir (Maxwell, 1998, s. 5);

- a) Lider yöneticiler, gündelik krizlerin de arkasını görebilen uzun süreli düşünen insanlardır.
- b) Liderin yöneticilerin kuruluşları hakkındaki ilgi alanları, yalnızca yönettikleri departmanla sınırlı değildir. Kuruluşun her bir departmanın bir diğer departmanı nasıl etkilediğini bilmek isterler ve kendi etki alanlarının ötesine de sürekli geçerler.
- c) Lider yöneticiler, vizyon, değerler ve motivasyon üzerine oldukça güçlü vurgular yaparlar.
- d) Lider yöneticiler, tartışmalı görünen zor durumlara karşı durabilecek güçlü politik becerilere de sahiptirler.
- e) Lider yöneticiler, “durum bu” düşüncesini kabul etmezler.

Lider yöneticilerinin sahip olduğu özellikler incelendiğinde, bu tip yöneticilerin kamu yönetiminde olmasının önemi de ortaya çıkmaktadır. Bu yöneticiler kriz dönemlerinde; kriz sinyallerini tespit edebilme, krize hazırlanabilme ve korunabilme, kriz döneminde etkili kararlar alabilme, otoriteyi kullanabilme, süreci sistemli şekilde planlayabilme, örgütleyebilme, sağlıklı bir iletişim sağlayabilme, koordinasyonu sağlayabilme, kriz yönetim sürecini denetim altına alabilme, normal duruma geçebilme ve kriz yönetim sürecinde öğrenme ve değerlendirme (Cener, 2022) süreçlerini iyi yöneterek kurumlarda önemli işlere imza atabilmektedirler.

Hızlı bir değişimin yaşandığı bu dönemde, kamu kurumlarında lider vasıflı kamu yöneticilerine olan ihtiyaç gün geçtikçe artmakta ve bu ihtiyaç özellikle kriz dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Kamuda kriz dönemlerinde en önemli görev ve sorumluluklar lider kamu yöneticilerine düşmektedir. Dolayısıyla lider kamu yöneticilerinin, kamu yönetiminde krize yol açabilecek risklere ve diğer faktörlere karşı hazırlıklı olmaları ve önceden kriz yönetimi planını oluşturmaları gerekmektedir.

Kamuda yaşanabilecek krizleri fırsat çevirebilmek ya da en az zararla atlatabilmek için hazırlık sürecinde, krizin tanınması, kriz etkilerinin araştırılması ve krize müdahale etmek için kriz ekibinin oluşturulması gerekmektedir. Krize yönelik yapılan hazırlıkların başarıyla sonuçlanması için de, iyi ve detaylı bir planlamanın yapılması gerekmektedir. Kamuda kriz dönemlerinde hazırlık aşamasına ve planlama sürecine gereken önemin verilmesi ve sürecin güncel tutulması halinde kamuda kriz dönemleri, lider kamu yöneticileri tarafından kolaylıkla yönetilebilir.

Kamu yönetiminde kriz dönemlerinde lider kamu yöneticilerinin ön planda olması, krizin iyi yönetilmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu süreçte lider kamu yöneticileri, krize karşılaşmamış gibi davranamazlar ve olağan dönemlerdeki şartlardan da daha farklı hareket etmeleri gerekmektedir. Lider kamu yöneticilerinin kriz dönemlerinde sürecin başında olmaları, bu sürecin en iyi şekilde yönetilmesi açısından oldukça önemlidir. Ancak, 21. yüzyılda yaşanan hızlı değişimlerle birlikte, lider kamu yöneticilerinin yüzleşeceği zorluklar da artmaktadır. Dolayısıyla yöneticilerin kriz dönemlerini iyi bir şekilde aşabilmeleri için iyi bir lider olmalarının yanında, iyi bir kriz yönetimi özelliklerine de sahip olmaları gerekmektedir.

SONUÇ

Son yıllarda dünyada yaşanan hızlı gelişmelere bağlı olarak kurumların yapıları da sürekli değişmekte ve gelişmektedir. Bu süreçte, hem özel kurumların hem de kamu yönetimi kurumların karşılaştıkları krizlerin sayısında da önemli artışlar yaşanmaktadır. Yaşanan hızlı gelişmelerinde etkisiyle, krizler geçmişe göre daha büyük olabilmektedir. Kurumlarda kriz zamanları “beklenmeyen değişimlerin” olağanüstü boyutlara ulaştığı zamanlardır. Böyle zamanlarda en çok kurumun başında bulunan yöneticiler etkilenmekte ve bu süreçte en çok görevde yine yöneticilere düşmektedir.

Kriz dönemlerinde, krizlerin fırsata çevrilmesinde ya da en az zararla atlatılmasında, krizin kurumların parasal ve fiziki etmenlerin yanında yöneticilerin sahip olduğu bilgi ve yetenekler de oldukça önem arz etmektedir. Çünkü kriz dönemlerinde kurumların bütün imkanlarının seferber edilmesi sürecinde ve krizlerin baştan sona yönetilmesinde yöneticiler ön plandadır. Dolayısıyla yöneticilerin sahip olduğu bilgi ve deneyimler kriz zamanlarının iyi bir şekilde yönetilmesinde önemli rol oynamaktadır.

İyi yönetim ilkesinin temel alındığı kurumlarda görev yapan bütün yöneticilerin iyi bir yönetici olması gerektiği hususu kaçınılmazdır. Ancak, kriz dönemlerinde yöneticilerin, yöneticilik özelliklerine sahip olmasının yanında, liderlik özelliklerine de sahip olmaları gerekmektedir. Liderlik özelliklerine sahip yöneticiler, kriz gibi zor zamanların üstesinden gelebilecek becerilere sahiptirler. Lider yöneticilerin önderliğinde özverili bir şekilde çalışan ekip ile de, kriz dönemleri fırsata çevrilebilir ve bu dönemlerde verimlilik ve etkinlik açısından son derece önemli işler de gerçekleştirilebilir.

Lider yöneticilerin önemi özellikle kamu kurumlarının kriz dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Kamu yönetiminde krizler, ülkelerin ekonomik, siyasi, sosyal ve hukuki yapısından kaynaklanabildiği gibi, başka ülkelerden ya da küresel nedenlerden de kaynaklanabilmektedir. Böyle dönemlerde süreci baştan sonra başarılı bir şekilde yönetebilecek lider kamu yöneticilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü kamu kurumlarında yaşanabilecek bütün krizler, doğrudan vatandaşları da etkileyebilmektedir. Dolayısıyla kamu yönetiminde kriz yönetiminde, yalnızca görevini yapan yöneticilerin değil, bulunduğu makamın önemini bilen ve gerektiğinde sorumluluk alan lider yöneticilerin olması gerekmektedir.

Kamu yönetiminde kriz dönemlerinde normal prosedürlerin yanında ekstra karar alma zorunluğunun olduğu durumlarda, görevine lider yönetici sıfatıyla sahip çıkma gayretinde olan bir kamu yöneticisi, mevzuat çerçevesinde kendine önemli bir hareket alanı oluşturabilir. Bu hareket alanında alınan kararların objektif, hakkaniyet, eşitlik ve kamu yararı bilinciyle desteklenmesi gerekmektedir. Kamu kurumlarında toplumsal fayda ve hizmet esas olduğundan, kriz dönemlerinde yöneticiye özel sektörlerden farklı olarak daha fazla görev düşmektedir. Çünkü kamu kurumlarında yönetici bireyi değil devleti temsil etmekte ve devletin en önemli amaçlarından birisi de vatandaşa iyi bir hizmet vermektir. Dolayısıyla devlet bilinci olan ve vicdani değerleri yüksek olan her yöneticinin, kriz dönemlerinde üzerine düşen görevden daha fazlasını yapmalı ve bu süreçte lider bir yönetici gibi sorumluluk alması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, M., & Arklan, Ü. (2013). Kamu yönetiminde kriz yönetimi. *International journal of social science*, 6(4), 33-55.
- Bakan, İ., vd. (2015). Dönüşümcü ve etkileşimci liderlik ile öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki, *Uluslararası iktisadi ve idari incelemeler dergisi*, 7(14), 201-222.
- Bektaş, Ç. (2016). Liderlik yaklaşımları ve modern liderden beklentiler. *Selçuk üniversitesi akşehir meslek yüksekokulu sosyal bilimler dergisi*, 2(7), 43-54.
- Bolat, T., & Seymen, O. A. (2003). Örgütlerde iş etiğinin yerleştirilmesinde dönüşümcü liderlik tarzının etkileri üzerine bir değerlendirme. *Balıkesir üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 6(9), 59-85.
- Bozkurt, Ö., Ergun, T., & Sezen, S. (2014): *Kamu yönetimi sözlüğü (Fransızca ve İngilizce karşılıklarıyla)*. TODAİE Yayınları.
- Can, H. (2002). *Organizasyon ve yönetim*. Siyasal Kitabevi.
- Cener, P. (2022). Kriz yönetimi-1. <http://danismend.com/kategori/altkategori/kriz-yonetimi-1/> (01.01.2022).
- Çelik, V. (2009). *Eğitimsel liderlik* (2.Baskı). Pegem Yayıncılık.
- Drucker, P. F. (1994). *Etkin yöneticilik* (Çev. A. Özden ve N. Tunalı). Eti yayıncılık.
- Ergezer, B. (2003). *Liderlik ve özellikleri*. Ocak Yayınları.
- Filiz, E. (2007). *Türk kamu yönetiminde kriz yönetimi*. Alfa Aktüel Yayınları.
- Gini, A., & Green, R. M. (2014). Three critical characteristics of leadership: Character, stewardship, experience. *Business and society review*, 119(4), 435-446.
- Haşit, G. (2000). *İşletmelerde kriz yönetimi ve Türkiye'nin büyük sanayi işletmeleri üzerinde yapılan araştırma çalışması*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Hughes, R. (2009). Time for leadership development interventions in the public health nutrition workforce. *Public health nutrition*, 12(8), 1029.
- Keçecioğlu, T. (1998). *Liderlik ve liderler: Değişim yolunda iyi bir öğrenci ve öğretmen*. KalDer Yayınları.
- Koçel, T. (2001). *İşletme yöneticiliği yönetim ve organizasyon organizasyonlarda davranış klasik-modern-çağdaş ve güncel yaklaşımlar* (8.Baskı). Beta Yayınları.
- Luecke, R. (2008). *Kriz yönetimi* (Çev. Ö. Sarıkaya). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Maxwell, J. C. (1998). *İçinizdeki lideri geliştirmek* (Çev. S. Yeniçeri). Beyaz Yayınları.
- Onal, G. (1983). *İşletme organizasyonu ve yönetimi*. Akademi Kitabevi Yayınları.
- Özer, M. (2008). *21. Yüzyılda yönetim ve yöneticiler*. Nobel Yayınları.

- Pearson, C. M., & Mitroff I. I. (1993). From crisis prone to crisis prepared: A framework for crisis management. *Academy of management executive*, 7(1), 48-59.
- Sabuncuoğlu, Z., & Tüz, M. (2003). *Örgütsel psikoloji*. Furkan Ofset Yayınları.
- Sargut, A. S. (2015). *Lider yöneticinin benliğine yolculuk*. Beta Yayınları.
- Sarıtaş, M. (1997). Yönetimde kişilik faktörü. *Eğitim yönetimi*, 3(4), 527-548.
- Silva, A. (2016). What is leadership?. *Journal of business studies quarterly*, 8(1), 1-5.
- Tortop, N. (1994). *Personel yönetimi* (5.Baskı). Yargı Yayınları.
- Tutar, H. (2000). *Kriz ve stres ortamında yönetim*. Hayat Yayınları.
- Tüz, M. V. (2001). *Kriz ve işletme yönetimi*. Alfa Yayınları.
- Ünal, M. (2012), *21.Yüzyılda değişim, yönetim ve liderlik*. Beta Yayınları.
- Yukl, G. A. (1989). *Leadership in organization*. Englewood cliffs, Prentice-Hall.

SOSYAL ÇALIŞMA GÖREVLİLERİNİN İNSAN HAKLARINA YÜKLEDİKLERİ ANLAM ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA: İSTANBUL ÖRNEĞİ

Yasin AKYILDIZ¹

Öz

İnsan haklarının korunması ve hak ihlallerinin önlenmesinde sosyal çalışma görevlilerinin rolü büyüktür. Toplumsal değişim ve dönüşüm yeni insan hakları ihlallerini ortaya çıkarmıştır. İnsan haklarının, tarihsel süreç içinde yeni sosyo-ekonomik, siyasi, kültürel ve teknolojik değişimlerle içeriği gelişmiştir. Çalışma kapsamında sosyal çalışma görevlilerinin insan haklarına yükledikleri anlam, sosyal hizmet ve insan hakları arasındaki ilişki, insan haklarının içeriği ile ilgili görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma nitel bir çalışma olup, sosyal çalışma görevlileri ile yapılan mülakatlarla veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında sosyal çalışma görevlileri, eşitlik teması altında insan haklarını tanımlamaktadır. İnsan hakları içeriğinin yaşam, eğitim, barınma kavramlarıyla oluşturulduğu, kuşak hakları ile ilgili sosyal çalışma görevlilerinin sıklıkla birinci ve ikinci kuşak haklarına dâhil olan haklar temelinde ifadelerini belirttikleri, insan hakları ile sosyal hizmet ilişkisinde de eşitlik, iletişim ve destek temalarının öne çıktığı görülmektedir. Çalışma kapsamında elde edilen veriler dâhilinde insan haklarındaki yeni gelişmelere, yeni insan hakları ihlallerinin önlenmesine yönelik sosyal çalışma görevlilerinin niteliksel kazanımlara sahip olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, Ekolojik Sosyal Hizmet, Eşitlik, İletişim, Destek

JEL Kodu: H52, H53, H55,Q56, K38,O15

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, E-posta: yasinakyildiz@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4622-0159

A QUALITATIVE RESEARCH ON THE MEANING THAT SOCIAL WORKERS GIVE TO THE CONCEPT OF HUMAN RIGHTS: THE CASE OF ISTANBUL

Abstract

Social workers have a great role in protecting human rights and preventing rights violations. Social change and transformation has revealed new human rights violations. The content of human rights has developed with new socio-economic, political, cultural and technological changes in the historical process. Within the scope of the study, it has been tried to determine the opinions of social workers about the meaning they attribute to human rights, the relationship between social work and human rights, and the content of human rights. The study is a qualitative study and data were tried to be obtained through interviews with social workers. Within the scope of the study, social workers define human rights under the theme of equality. It is seen that the content of human rights is formed with the concepts of life, education and housing, social workers related to generation rights often express their expressions on the basis of the rights included in the first and second generation rights, and the themes of equality, communication and support come to the fore in the relationship between human rights and social work. Within the scope of the data obtained, it has been concluded that social workers should have qualitative gains for new developments in human rights and the prevention of new human rights violations.

Keywords: Human rights, Ecological social work, Equality, Communication, Support

JEL Code: H52, H53, H55, Q56, K38, O15

GİRİŞ

İnsan hakları kavramsal içeriği bakımından dinamik bir yapıya sahiptir. Kavramın içeriksel değişimi literatürde farklı düzeylerde numaralandırılmış kuşak haklarının belirlenmesini zorunlu hale getirmiştir. Belirtilen zorunluluk insan haklarının tanımlanmasını da farklı düzeylerde ortaya çıkarmıştır. Yapılan tanımlamalar tarihsel süreç içinde dönemin siyasal ve toplumsal değişimleri bağlamında şekillenmektedir. İnsan hakları ihlallerini önlemeye yönelik çeşitli bilimsel ve mesleki çalışmalar bulunmaktadır. Çalışmalarının odağında mikro düzeyde bireysel, makro düzeyde toplumsal sorunların çözülmesi kapsamında uygulama alanı olan sosyal hizmet bilim ve mesleği insan haklarının geliştirilmesinde ve ihlallerinin önlenmesinde merkezi öneme sahiptir.

İnsan hakları ve sosyal hizmet alanında yapılan güncel çalışmalar, sosyal hizmet ile insan haklarının ilişkili olduğu ortak noktalardan hareket ederek, sosyal hizmetin insan haklarına yönelik bir meslek ve sosyal çalışmacıların da insan hakları savunucusu olduğu noktasında birleşmektedir. Zengin ve Altındağ (2016)'da sosyal hizmet uygulamalarında beliren yardımseverlik, ihtiyaç odaklı, hak temelli yaklaşımlar ile insan hakları arasında ilişki kurmaya çalışmakta, Libal ve Harding (2015) ve İfe (2008)'den alıntı yaparak sosyal hizmet mesleğinin profesyonel düzeydeki anlamının ve içeriğinin insan hakları bağlamında

oluşturulacağını belirtmektedir. Buradan hareketle de sosyal çalışmacıların temel görevinin insan haklarının korunması, geliştirilmesi ile ihlallerin önlenmesi olduğunu vurgulamaktadır.

Yıldırım ve Aslan (2019)'da insan haklarının gelişimini genel kabul gören sınıflama olan kuşak hakları bağlamında değerlendirmekte ve sosyal çalışmacıların insan hakları bağlamında görevleri vurgulanmaktadır. Çalışmada üzerinde durulan ana konu sosyal hizmet ve ilişkili olduğu temel kavramların, sosyal politika, sosyal adalet, eşitlik, sosyal refah, insan hakları bağlamında birbirini tamamlayıcı kavramlar olduğu ve sosyal hizmetin belirtilen kavramların içeriğine ait düzenlemelerin olmadığı bir zeminde işlerlik kazanamayacağı açıklanmaktadır. Belirtilen bağlamda sosyal hizmetin bilgi, beceri ve değer temeli üzerinden insan hakları ile olan ilişkisi kurulmaya çalışılmaktadır. Gedik (2020)'de İnsan hakları ve sosyal hizmet ilişkisini çok boyutlu bir düzlemde değerlendirilmeye tabi tutmaktadır. Çalışmada sosyal hizmetin mikro, mezzo, makro boyutları bağlamında insan haklarının ayrıma tabi tutulmadan bütüncül olarak değerlendirilmesi gerektiği, insan haklarını oluşturmaya yönelik çabaların pozitif ve seküler bakış açısının yanında manevi temelli yaklaşımların da oluşturulmasında önemli olduğu örnekler verilerek açıklanmaktadır. Çalışmanın önemli olan diğer bir yanı ise içinde bulunduğumuz dönemde endüstrileşmenin birçok alanda Dünyanın ekosistem dengesini bozduğu belirtilmektedir. Bozulma sonucunda insanın bütüncül yapısına dair değerlendirmeler yapan sosyal hizmetin insan ve sorunlarına yönelik çözüm süreçlerinin endüstrileşme mantığı çerçevesinde bireyleri asli olan değerlerinden uzaklaştırarak niceliksel, ticari unsurlar bağlamında değerlendirilmeye tabi tutulmasına sebep olduğu ve dolayısıyla da niteliksel yönünün ikinci plana bırakıldığı vurgulanmaktadır.

Öngen, Hatipoğlu, Özateş (2020)'de yapmış oldukları çalışmada üniversite öğrenimine devam eden sosyal hizmet lisans öğrencilerinin sosyal hizmet ve toplumun kültürel değerleri kapsamında mesleki iletişim dillerinin insan hakları ve sosyal adalet düzeyinde kavramsallaştırılmasına yer vermektedir. İnsan hakları ve sosyal adaletin gerçekleştirilmesinin öğrenciler düzeyinde nasıl kavramsal bir zemine oturtulduğu nitel araştırma kapsamında değerlendirilmektedir. Çalışmada öğrencilerin insan haklarına yönelik çıkarımları, insan haklarının ne olduğu, insan hakları ihlalleri ve insan haklarının zorunluluğu temelinde oluşturduğu ve belirtilen anlamlandırmaların ise sosyal adalet kavramıyla özdeşleştiği açıklanmaktadır. Araştırmacıların çalışma kapsamında ulaştıkları sonuçlardan biri de insan hakları dilinin öğrencilerin anlam dünyalarında beliren, insan hakları ile ilgili olmayan kavramsallaştırmaların engellenmesine yönelik, insan odaklı mesleklere ait eğitim

programlarının ders müfredatlarına insan hakları dilinin inşasını sağlayacak derslerin eklenmesi gerektiğidir.

Sosyal hizmet ve insan hakları ilişkisine yönelik yüksek lisans ve doktora düzeyinde Türkiye’de yapılan çalışmalar arasında Sulhan (2011)’ de değişen sosyal hizmet algısının mevzuata yansıyan yönünü insan hakları kapsamında değerlendirmiştir. Pozitif yaklaşımların insan hakları kavramını sınırlandırdığını, sosyal hizmetin doğasında bulunan farklılıklara yapılan vurgunun insan hakları temelinde anlam kazanacağı belirtilmektedir. Seğitoğlu (2016)’da çocuklara yönelik sosyal hizmet uygulamalarını insan hakları perspektifinden değerlendirmektedir. Çalışmada, sosyal çalışmacıların çocuk refahına yönelik ifadelerinin literatürde yer alan çalışmalarda yapılan açıklamalarla benzer olduğu “iyi olma hali” ifadesiyle özdeşleştiği belirtilmektedir. Araştırmanın bulgularına göre sosyal çalışmacılar insan haklarını “mevzuat bilgisi” bağlamında değerlendirmekte, bir fikir oluşturmaktan ziyade “eşitlik, özgürlük ve imkân” gibi sahip olunan haklar düzeyinde açıklamaya çalıştıkları vurgulanmaktadır.

Yoksul kesimlerin sağlık hizmetlerine erişim düzeyleri ve insan hakları bağlamında sağlık haklarına yönelik algılarının yönünü yarı yapılandırılmış görüşmelerle belirlemeye çalışan Afşar (2019)’a göre, yoksul bireylerin sağlık haklarını elde etmeye yönelik zorluklar yaşadığı ve bireylerin hakları konusunda bilgi düzeylerinin düşük olduğunu belirtilmektedir. Dağ (2016)’da Suriyeli sığınmacıların insan hakları düzeyinde yaşadıkları sorunların değerlendirmesini nitel araştırma kapsamında yapmakta, Türkiye’nin genelde Suriyeli, özelde ise Kobanili sığınmacılara temel haklar arasında yer alan sağlık, eğitim, çalışma, barınma, gıda gibi destekleri sağladığı açıklanmaktadır. Kaya (2018)’de de Suriyeli göçmenlerin Türkiye’de sunulan hizmetlerin göçmenlerden elde ettiği verilere göre değerlendirmesini yapmakta ve göçmenlerin %55,2 gibi bir oranla sağlanan hizmetlerin insan haklarına uygun, %18,1’inin kısmen uygun olduğunu belirttiklerini ifade etmektedir. Taşgın (2010)’da yoksulluğun günümüz dünyasında sürdürülebilir bir mesele haline getirildiğini, bunun arkasında yatan temel sebebin yoksulluğa yüklenen anlamın piyasa mekanizmalarıyla oluşturulduğunu vurgulamaktadır. Belirtilen bağlamda da temel insan haklarını sağlamaya yönelik mesleklerden biri olan sosyal hizmetin de neo-liberal piyasa söylemi ekseninde oluşturulmuş bir yapılanmada insan haklarını koruyup, geliştiremeyeceğini belirtmektedir. Sosyal hizmetlerin kamunun tekeline olmasının aynı zamanda insan haklarını ve gelişmesini

sağlamada ve insan hakları ihlallerinin önlenmesinde bir zorunluluk olduğu vurgulanmaktadır.

Literatürde sosyal hizmet alanında yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde sosyal hizmet ve insan hakları ilişkisine referans olabilecek başlangıç noktası, sosyal hizmet alanlarına ait toplumda belirli kesimlerin yaşadıkları sorunların insan hakları bağlamında değerlendirilmesi ve insan hakları ile sosyal hizmet bilim ve mesleğinin birbirini tamamlayan iki temel alan olduğu yönündedir. Tamamlayıcılık ilkesi, şüphesiz mesleki pratikte belirlemekte, somut insan hakları ihlalleri, bilimsel sürecin dışında, sosyal hizmet uygulamalarıyla önlenebilmektedir. Literatürde yapılan çalışmalardan da anlaşılacağı gibi mesleki uygulamaları gerçekleştiren ve insan haklarının sağlanması adına kurumlarda görevli meslek elemanlarının insan hakları bağlamında değerlendirmesini yapan çalışma bulunmamaktadır. Meslek elemanlarının insan haklarına yükledikleri anlamın, mesleki pratiği şekillendirdiği ve yönünü tayin ettiği bilindiğine göre, meslek elemanlarının bilinç düzeyi, mesleki uygulamadaki insan hakları ihlallerine yönelik uygulamaların da düzeyini belirlemektedir.

Çalışmanın kapsamı; İstanbul'da sosyal hizmet uygulamalarını icra eden meslek elemanları ile literatürde yer alan kuşak hakları ile sınırlandırılmıştır. Belirtilen düzeyde çalışmanın amacı; sosyal hizmet mesleğinin uygulamada icracısı durumunda olan sosyal çalışma görevlilerinin insan haklarına yükledikleri anlamı belirlemektir. Sosyal çalışmacıların insan haklarına yükledikleri anlam ile literatürdeki gelişimsel düzeyi ifade eden numaralandırılmış kuşak hakları arasında ne tür bir bağ vardır? Sorusuna cevap aranmaktadır. Soruya verilecek cevap meslek elemanlarının anlam dünyalarının insan haklarındaki gelişimsel düzeye karşılık bir anlam yüklemesinin olup olmadığını ortaya koymaktadır. Bu anlam aynı zamanda bilgi düzeyini, mesleki uygulamayı yürütme ve danışan bireyi kategorileştirme biçimleri hakkında da yön belirlemekte ve çalışmanın hedefini oluşturmaktadır. Çalışmada veriler İstanbul ilinde çeşitli sosyal hizmet ve yardım kurumlarında görevli meslek elemanlarıyla yapılandırılmış sorular kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilmiştir.

1. SOSYAL BİLİMLERDE TANIM VE KAVRAMIN ÖNEMİ

Bilim, araştırma nesnesine yönelik bir açıklama biçimidir. Aynı yaklaşım sosyal bilimin de temelini oluşturmaktadır. Sosyal bilim, bir fikrin açıklanmasından veya belirli bir durum karşısında takınılacak bir tutumdan daha fazla bir şey ifade etmektedir. Sosyal bilim tasavvuru içinde oluşturulan kendi 'gerçekleri' ve 'şeyleri' bir bütün olarak değerlendirmeye fırsat vermesinin yanında, toplumsal ve sosyal olaylara yönelik bilimsel çalışmalar ile mesleki

uygulamaları ifade eder. İnsan ilişkileri, kültür, sosyal sorunlar, toplumsal ilişkiler, kurumlar, toplumların kökeni bilimsel ve mesleki çalışmaların alanlarını oluşturur.

Her bir alanda, toplum, kültür, cinsiyet, etnik köken, yaşlılık, yoksulluk ve sosyal yapı gibi kavramlar geliştirilerek, bilimsel ve mesleki düzey, her bir olguyu bütünselliği içinde anlamamıza yardımcı olur. Anlaşılmanın temelini oluşturan bilgi, yararlanıcılarına tanımlama, adlandırma, sınıflandırma yapılmasını olanaklı hale getirir. Bu süreç aynı zamanda tanımlanan şeyi inşa etmiş olur. İnsan hakları ihlalleri, insan haklarının kapsamı, insan haklarının değişimi, insan hakları temelinde ortaya çıkan oluşumlar aynı zamanda kavramın içeriğinin belirlenmesini sağlar (lib.oup.com.au).

Sosyal Bilimler çeşitli düzeylerde toplumsal olayların anlaşılmasını sağlamaya çalışan farklı disiplinlerden oluşmaktadır. Her bir disiplin kendi sınırlarında bir bağlam arayışı içinde toplumsal ve sosyal olayların açıklamasını yapar. Açıklamaların bilimsel sınırlarını oluşturan temel, toplumsal olayların her bir disiplinin kendi literatüründe oluşturduğu kavramların, bağlamsal zeminde belirli bir toplumsal ve sosyal olgunun ilişkisel düzeyde tanımlanması ile sağlanır. Belirtilen düzeyde tanım ve kavram bir disiplinin bilimsel bilgi üretmede ilk basamağını oluşturmaktadır. Tanım ve kavramlar mesleki uygulamaların da bilimsel bir zeminde yapılmasına katkı sağlar. Mesleki uygulamalar kavramlar aracılığıyla sorun çözme yeteneği kazanır ve her bir kavram yapılacak uygulamanın sınırlarını ve yönünü belirler. Belirtilen bağlamda meslek elemanları ile tanım ve kavram arasında pratikte sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki meslek elemanlarının toplumsal ve sosyal boyutu olan bir sorunu değerlendirmesi düzeyinde belirlemektedir. Toplumsal ve sosyal olguların içeriği zamana ve yere göre değişmekte ve farklı düzeyde değişimlerin oluşturduğu sorunların çözümlenmesi de yeni tanımlamaları, açıklamaları ve anlamlandırmaları beraberinde getirmektedir. Bu durum her bir kavramın içeriğinin de zaman boyutunda yeniden oluşturulduğunu ortaya koymaktadır. Değişen zamana göre içeriğinin yeniden yorumlanmasını ve tanımlanmasını gerektiren kavramlar yeni örgütsel düzenlemeleri, meslek elemanının bilgi düzeyini ve dolayısıyla da mesleki müdahalelerin yönünün ve içeriğinin değişmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kavramlar, fikir, sözcük ya da sembol arasındaki ilişkiden meydana gelir. Kavramlar herkes tarafından ve bazı kavramlar ise belirli grup veya kesimler tarafından kullanılmaktadır. Kavramların bir anlam taşımaları, gerçekliğin yorumlanmasında birer araç haline dönüşmelerini sağlar. Dünyayı algılama, sosyal olay ve olguları anlamlandırma biçimimiz sahip olduğumuz kavram zenginliğiyle ilişkilidir (Balcı, 2013, s. 12). Belirtilen bağlamda

sosyal sorunların çözümlenmesinde mesleki faaliyette bulunan meslek elemanları ne kadar çok kavram zenginliğine sahip ise her bir sorunun çözümüne yönelik oluşturacağı müdahaleler zengin bir veri tabanından besleniyor demektir. Bu durum sosyal sorunların çözümlenmesinde yerinde ve kapsamlı uygulamaların ortaya çıkmasını da sağlayacak niteliktedir. Kullandığımız kavramların zenginliği, bir konu, sorun üzerindeki düşüncelerimizin sınırlarını belirlediğine göre, meslek elemanının bir sosyal mesele üzerinde oluşturduğu çözüm önerilerinin veya mesleki müdahalelerinin yerinde, holistik ve çözüm üretici olması bu zengin kaynağa sahip olmasıyla doğru orantılıdır.

2. İNSAN HAKLARI VE SINIFLANDIRMASI

Hak, insanın nev'i şahsına münhasır olması sebebiyle sahip olduğu yetkidir. İnsan bu yetkiyi, doğum öncesi süreçte başlayan, doğumla somutlaşan ve bir ömür boyu gelişimsel özelliğe bürünen süreçte kullanmaktadır. İnsanın sahip olduğu hakların kullanılması ve sınırlarının çizilmesi, devletlerin uygulamalarıyla mümkün hale gelmektedir. İnsanı merkeze alan ve bireyler arasındaki eşitsizlikleri gidermeye ve temel insan haklarını korumaya çalışan, yetkisini yasalardan alan sosyal devlet, modern devletin kimlik kazanmış, gelişmiş halidir.

Sosyal devlet, temel insan hakları arasında yer alan, özgürlük kapsamında kişisel ve siyasal haklar, eşitlik kapsamında sosyal ve ekonomik haklar, dayanışma ve toplum temelli haklar, sağlıklı çevrede yaşama hakkı ile bilimin insanın geleceğini tehdit yönünde kullanılmaması vb. hakları yerine getirmekle yükümlüdür (Gül, 2010, s. 2). Bunun yanı sıra sosyal devlet, daha somut olması bakımından, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan, bireylerin temel ihtiyaçları arasında bulunan, fizyolojik gereksinimleri (gıda, su, cinsellik, boşaltım), güvenlik gereksinimleri (mikro düzeyde kişisel, makro düzeyde toplumsal çevreyi tehlikelerden uzak güvenli bir hale getirme), ait olma ve sevgi (bir grubun üyesi olma, sevme ve sevilme ihtiyacını giderme), değer ihtiyacı (takdir edilme, prestijli statüye sahip olma, başarı), kendini gerçekleştirme (tatmin edilmiş bir hayat sağlama) imkânlarını oluşturan ve bireylerin eşit zeminde bu imkânlardan yararlanmasını sağlayan devlettir (Maslow, 1943, ss. 370-396; psychclassics.yorku.ca).

Gerek insan hakları gerekse de Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi temelinde insanın biyopsikososyal yönüne vurgu yapılmakta, insanın bütünlüğü içinde sahip olduğu temel hak ve gereksinimler vurgulanmaktadır. Literatürde insan haklarının ne olduğuna ve sınıflandırmasına yönelik çalışmaların belirtilen kriterler esas alınarak yapıldığı görülmektedir. İnsan haklarına yönelik sınıflandırmalar arasında Turhan (2013)'de ifade ettiği

gibi devletin aktif ve pasif katılımını temel alan Negatif-pozitif-aktif statü hakları, kapsamı bakımından bireysel-kolektif haklar ayrımı ve spesifik hakları vurgulamak için oluşturulan konularına göre yapılan ayrımlar bulunmaktadır. Her bir tasnif birey-toplum-devlet üçlüsünün arasındaki ilişkileri belirlemekte, özelde insanın biricikliği temelinde, devredilemez niteliği olan doğuştan getirdiği haklarının ve onurunun korunması, genelde ise insanın toplumsal bir varlık olmasından kaynaklanan sosyal ve kültürel yönün geliştirilmesi için oluşturulan insan ilişkileri temelli hakları oluşturmaktadır.

İnsan haklarının sınırlarını belirlemek mevcut durumu açıklamak için yeterli, ancak siyasal, toplumsal, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hızla değişmesi bağlamında da yetersizdir. İnsan hakları alanı dinamik bir yapıya sahip olması sebebiyle içeriği zenginleşmekte ve yeni sınıflandırmalar yapılabilmektedir. Sınıflandırmaların her biri kronolojik süreçte içerik kazandığına göre insan haklarına yönelik tasnifin kapsayıcılığı da tarihsel süreci referans alan kuşak hakları bağlamında değerlendirilerek sağlanır. Yapılan tasnifler tamamlayıcılık ilkesi ve insanın özellikleriyle bir bütün oluşturması bağlamında birbirinden ayrı düşünülmemekte ve biri diğerinin yerini almamaktadır. Her bir kuşak kronolojik olarak bir gelişimi ifade etmekte ve dönemseller olarak insan odaklı ihtiyaçların karşılanması adına birey-toplum-devlet ilişkisini yasal zeminde düzenlemektedir.

2.1. Birinci Kuşak Haklar

Birinci kuşak haklar insanın insan olmasından kaynaklanan ve başkasına devredilmesi mümkün olmayan, varlığının idamesi için olmazsa olmaz olan haklardır. Bireyler arasında güç, prestij ilişkilerinin tarihsel süreçte farklı şekillerde var olması köle-efendi, zengin-fakir, işçi-patron, gibi toplumsal sınıfların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Farklılıkların siyasal idareye yansıyan yönü ile güç-iktidar ilişkileri eşitsizliklerin kaynağını oluşturmuş ve insan onuruna uymayan ve insanın insanca yaşamasının önünde engel olan iktidar mekanizmalarını doğurmuştur. Belirtilen bağlamda iktidarın bireyler üzerindeki sınırlarının belirlenmesini sağlayan hakların temelinde birinci kuşak haklar yer almaktadır.

Tarihin çeşitli dönemlerinde birinci kuşak hakların oluşumunun zeminini hazırlayan felsefi ve siyasal süreçlere tanık olunduğu görülmektedir. Cornescu (2009)'da belirtildiği gibi felsefi düzeyde J. Locke, Montesquieu, T.Hobbes, JJ. Rousseau gibi düşünürler özgürlük, adalet, devlet, eşitlik temelinde fikirlerin gelişmesine katkı sağlamışlar, diğer yandan 1215 ile 1789 yılları arasında oluşan bir dizi siyasal mekanizmaları etkileyecek oluşumlar, Magna Carta

(1215), Haklar Dilekçesi (1628), İngiltere’de Haklar Bildirgesi (1689), Amerika Birleşik Devletleri Haklar Bildirgesi (1791), Fransa’da İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi (1789), değişen düşünce yapısının tezahürü olarak siyasal erkin ve devletin sınırlarının belirlenmesi ile kalmamış, bireylerin temel haklara yasalar önünde eşitlik ilkesi temelinde kavuşmasını da sağlamıştır. Bu oluşum sürecinin kronolojik olarak son basamağında devletin görevi her yurttaşın doğuştan getirdiği doğal haklarının korunması gerektiği yönünde belirlenmiştir.

1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile 1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sinde birinci kuşak haklar arasında;

- Yaşama, eşitlik, özgürlük, mülkiyet, özel hayatın gizliliği, adil yargılanma, seyahat, her türlü baskıdan uzak olma bireylerin doğal hakları arasındadır.
- Devletin temel görevi bireylerin doğal haklarını korumaktır.
- Egemenlik milletin elindedir.
- Bireylerin özgürce yaşayabilmeleri esastır. Özgürlük başkasının hakkının başladığı anda ancak, yasalarla sınırlandırılabilir.
- Bireylerin seçme ve seçilme hakkı egemenliğin millet esasına dayandırılması temelinde sağlanır.
- Bireylerin güvenliğinin sağlanması devletin asli görevidir.
- Kölelik yasaktır. Bireyler zorla çalıştırılmaz. Bireylerin yeteneklerine uygun bir işte çalışmaları temel hakları arasında yer alır.
- Düşünce özgürlüğü esastır ve bireylerin demokratik katılımlarının sağlanmasının temelini oluşturur (Lefebvre, 1947, ss. 221-223; www.ohchr.org).

Her iki bildirmede bireyin ve devletin görev ve sorumlulukları açıklanmaktadır. Bireyin korunmasını amaçlayan hak temelli uygulamaların, devletin garantör olarak yerine getirmesi gerekmektedir. Bireylerin ise vatandaş olarak hak ve sorumluluklarının kabulü toplumsal yaşamın düzenini belirleyen temel bir unsur olarak görülmektedir. Belirtilen bağlamda birinci kuşak haklar, siyasal erkin sınırlandırılmasının, ulus temelinde kurulan devletin, bireyin üstünlüğü ilkesinden hareketle demokratik düzenlemelerle hayat bulmaktadır.

2.2. İkinci Kuşak Haklar

İkinci kuşak haklar bireylerin insanca yaşayabilmeleri için birinci kuşak haklar çerçevesinde belirlenen hakların kullanılabilmesi ile ilgili hakları ifade etmektedir. Belirtilen bağlamda birinci kuşak haklar kapsamında doğal hakların sınırları çizilmekte, ancak her bir bireyin belirlenen hakları kullanma kapasitesi farklı olduğundan haklarını kullanamayan bireyler için

bu haklar sadece yasal düzenlemeleri içermekte, uygulamada ise bir karşılık bulamamaktadır. Örnek verilerek açıklanacak olursa, mal ve mülke sahip olmayan bir birey için mal ve mülkün garanti altına alınması bir anlam ifade etmemektedir. Diğer bir örnek sağlıklı bir çevrede yaşayamayan bireylerin sürekli hastalanmaları ve hayatlarını kaybetmesi yüksek olasılıkla, bireylere yaşam hakkının yasal olarak verilmesi bir anlam ifade etmemektedir. Bu düzenlemeler ancak, bu hakları kullanabilenler açısından bir anlam taşımakta ve fayda sağlamaktadır. İkinci kuşak hakların kullanılabilmesi için birinci kuşak haklara garanti sağlayan siyasal erkin garantörlüğünün kapsamını genişletmesi gerekmektedir. Bu oluşum ulus devletin devamlılığının bir koşulu aynı zamanda devlet yönetiminde klasik liberal felsefeden sosyal liberal felsefeye doğru geçişin tezahürüdür.

Literatürde sıklıkla sosyal ve kültürel haklar olarak da tanımlanan ikinci kuşak haklar, sanayi devriminin toplum düzeyinde beliren sosyo-ekonomik olumsuz sonuçlarının ortadan kaldırılması, mevcut düzenin devamlılığının sağlanması, bireyler arasındaki eşitsizliklerin en aza indirilmesi amacıyla oluşturulmuştur. İkinci kuşak haklar 1948 tarihli İnsan Hakları ve Evrensel Beyannamesi'nde, 1966 tarihli BM düzeyinde genişletilmiş bir şekilde onaylanan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Uluslararası Sözleşmesinde yer almıştır. Her iki sözleşmede yer alan ikinci kuşak haklar arasında;

- Demokratik siyasal katılımın önündeki engellerin kaldırılması,
- Kültürel ve sosyal gelişimin sağlanması,
- Her türlü ayrımcılıkla mücadele edilmesi,
- Cinsiyet temelinde eşitliğin oluşturulması,
- Refahın sağlanmasının devlet garantörlüğünde olduğunun kabul edilmesi,
- Çalışma hakkı, adil ücret kapsamında eşit işe eşit ücretin verilmesi, düzgün iş ortamlarının oluşturulması, mesleki gelişim kapsamında eğitim imkânlarının sunulması,
- Dinlenme, boş zaman ve tatil hakkının verilmesi,
- Ailenin temel düzeyde korunmasını sağlayacak asgari ücret uygulamasının başlatılması,
- Sendikal özgürlükler ile grev ve toplu sözleşme haklarının kabul edilmesi,
- Sosyal güvenliğin bütün vatandaşları kapsama alacak şekilde genişletilmesi,
- Çocuk ve gençlere yönelik temel bakım, koruma ve eğitim desteğinin sağlanması,

- Beslenme ve konut temelinde oluşturulmuş asgari bir yaşam standardının sağlanması,
- Sağlık hizmetlerinin kapsamında temel tedavi ve tıbbi bakım hizmetlerinin verilmesi,
- Bilimsel ve kültürel gelişimi destekleyerek bireylerin bu alandan kaynaklanan haklarının korunması, yer almaktadır (insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr).

Belirtilen haklar devletin yerine getirmesi gereken yükümlülükler olarak belirlenmiştir. Devletin bu görevleri yerine getirmesi toplumsal barışın sağlanması adına toplum nimetlerine erişilebilirlik seviyesinde bulunmayan bireylerin desteklenmesi kapsamında önemlidir. Bu durum sosyal devlet olma ilkesi çerçevesinde vatandaşlara asgari bir yaşam seviyesi sağlamakla mümkün olmaktadır.

İkinci kuşak haklar refah hakları olarak içerik kazanmakta ve bireylerin hayat standardının belirli bir seviyenin altına düşmemesi bağlamında devletin garantörlüğünü vurgulamaktadır. Bireyler bu haklara sahip olduğunda toplumsal katılımı önlerine çıkacak her türlü engel, birinci kuşak haklarının kullanılabilmesi ile ilgili engeller, ortadan kaldırılmış olmaktadır. Yaşam hakkı, sağlık hizmetleriyle ve güvenlik hizmetleriyle hayat bulmuştur. Eşitlik hakkı, vatandaşların kamusal hizmetlere erişebilmeleriyle ilgili düzenlemelerle mümkün kılınmıştır. Kısaca ikinci kuşak haklar birinci kuşak hakların bedene bürünmüş hali olarak açıklanabilir. Rivero (1978)'de birinci kuşak hakları kapsam olarak bireylerin kullandığını, ikinci kuşak hakların ise toplum tarafından kullanıldığını belirtmektedir. Belirtilen bağlamda ikinci kuşak haklar birinci kuşak hakların tamamlayıcısı, toplumsal katılımı sağlayıcı haklar olarak belirmektedir.

2.3. Üçüncü Kuşak Haklar

Birinci kuşak haklar bireyin yaşamsal faaliyetlerini, ikinci kuşak haklar çevresi içinde bireyin sosyal koruma kapsamında sosyal statüsünü, üçüncü kuşak haklar ise bireyin diğer bireylerle ilişkisinden doğan dayanışma hakları olarak bireyin dışında, grup, devlet ve uluslararası sorumluluk düzeyinde ele alınması gereken haklardır. Bireyler arasındaki kolektif bilince ve dolayısıyla insanı ve geleceğini ilgilendiren konularda bireysel inisiyatiflerin ve siyasal erkin uygulamalarının yetersiz kaldığı bir süreçte oluşturulması gereken hakları ifade etmektedir. BM, 1972 Stockholm Bildirgesi ile 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi'nde ve uluslararası hukuk metinlerinde üçüncü kuşak hakların oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Üçüncü kuşak haklar arasında;

- Barış hakkı,

- Toplumların kendi geleceklerini belirleme hakkı,
- Yenilenemeyen kaynakların paylaşılması ve yararlanma hakkı,
- Gelişme ve kalkınma hakkı,
- Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı,
- Doğal kaynaklara erişim hakkı,
- İletişim teknolojilerini kullanma hakkı,
- Nesiller arası ilişkileri eşitlik temelinde sürdürebilme hakkı,
- Gelişmekte olan ülkelerin desteklenmesi,
- Yoksulluğun sonlandırılması,
- Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arası işbirliği
- Grup hakları bağlamında, engelli hakları, tüketici hakları, cinsel haklar, dinsel haklar, azınlık hakları,
- Birey, çevre etkileşimini olumsuz etkileyen durumların ortadan kaldırılması, yaşam alanlarının oluşturulması, gibi hakları içermektedir (Clarke & Timberlake, 1982; derecho.isipedia.com; www.scribd.com).

Üçüncü kuşak haklar toplumların geleceğini tehlikeye atan çevresel ve biyolojik felaket, savaş, yoksulluk, sömürgeleşme, göç, az gelişmişlik gibi unsurların en aza indirilmesi adına alınacak önlemleri kapsamaktadır. Üçüncü kuşak haklar daha çok uluslararası sözleşmelerde yer almakta, ülkeler ulusal mevzuatlarına bu yükümlülüklerini uyarlama konusunda isteksiz davranmaktadır. Bu durum üçüncü kuşak hakların yumuşak haklar arasında nitelendirilmesine yol açmaktadır. Toplumların gelecekleri ve yaşanabilir bir Dünya için uluslararası düzeyde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin işbirliğinin zorunluluğu üzerinde duran üçüncü kuşak haklar, yerel düzeyde çeşitli önlem, destek ve gelişimin Dünyanın geneline yapacağı katkıyı vurgulaması sebebiyle önemlidir. Belirtilen bağlamda bu sürecin küresel refah farklılıklarının bulunduğu değerlendirildiğinde uluslararası işbirliğinin oluşturulması, yerel düzeyde bile olsa, Dünyanın geleceğini olumlu yönde etkilemesi gibi bir durum söz konusudur. Bu sürecin işletilmesinde genel sorumluluk gelişmiş ülkelere düşmektedir. Gelişmiş ülkelerin yerelin kalkındırılması için deneyimlerinin ve kaynaklarının paylaşılmasını ön gören uygulamalar Dünyada doğu-batı, kuzey-güney gelişmişlik farklılıklarının, küresel eşitsizliğin ve yoksulluğun azaltılmasında etkili olabileceği gibi çevre rehabilitasyonunun ve yerel kalkınmanın sağlanmasında rolü bulunmaktadır. Sorumluluğun gelişmiş ülkelere daha fazla yüklenmiş olması bu ülkelerin üçüncü kuşak haklardan doğan hakları ulusal mevzuatlarına

yansıtma konusunda çekinceli davranmalarına yol açmıştır, bu durum gelişmekte olan ülkeler tarafından uluslararası konferanslarda temsilcileri tarafından çoğu kez eleştirilmelerine sebep olmuştur.

Literatürde grup hakkı ile insanların bir gruba üye olmalarından kaynaklanan elde etmiş oldukları haklar birbirine karıştırılmamalıdır. İnsanlar çeşitli kulüplere, dini ve mesleki örgütlere üye olabilirler. Üyeliklerinden dolayı da çeşitli düzeylerde bireysel haklara sahip olabilirler. Örnek olarak üniversitede öğrenci olan bir kişinin üniversitenin kütüphanesini kullanma hakkı onun kişisel bir hakkıdır, bu hakkın ihlal edilmesi üniversite yönetiminin bir sorunudur ve birey düzeyinde beliren bir hak ihlalidir (plato.stanford.edu). Grup hakkı ile vurgulanmak istenen yerelde desteklenmesi gereken kesimlerin özellikle dezavantajlı, çevreci, anti-emperyalist, kültürel, etnik, dilsel vb. hak ihlallerinin yaşandığı alanların genel geçer yasal, siyasal, dayanışma temelinde ulusal ve uluslararası düzeyde farkındalık oluşturacak düzenlemelerin olmasıdır. Belirtilen düzeyde grup hakları bireysel insan hakları bağlamının dışında kalıyor gibi gözükse de grup hakkının öznesi konumunda insanın olması bu tür hakların siyasi-medeni, ekonomik-sosyal-kültürel hakların tamamlayıcısı olarak görülmesini zorunlu hale getirmektedir. Çalışma kapsamında kuşak haklarının tarihsel süreci referans aldığı belirtilmişti. Tarihsel süreç aynı zamanda olay ve olguların içinde bulunduğu bağlam düzeyinde ele alınmasını zorunlu kılar. Belirtilen düzeyde üçüncü kuşak hakların insanlığın kurtuluşuna katkı sağlayacağı düşünülürse temel insan hakkı olarak görülmesinin önünde hiçbir engel söz konusu değildir. İnsanlığın geleceği söz konusu olduğu için ayırım kapsam düzeyinde bireyden, gruplara ve toplumlara doğru genişletilmiştir. Her bir durumda etkilenen özne konumundaki insandır.

2.4. Dördüncü Kuşak haklar

Kuşak haklarının sonuncusu olarak dördüncü kuşak haklar özellikle küreselleşmenin alametifarikalaları arasında yer alan bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin ön görülemez boyutlara ulaşmasından kaynaklanmaktadır. Dördüncü kuşak haklarının insan hakları bağlamında değerlendirilmesinin temel sebepleri arasında insanın onurunu, neslini ve geleceğini korumak olarak belirtilebilir. Gen teknolojilerinin özellikle insan, hayvan ve bitki türlerinin tür içi ve türler arası çalışmalarla genetiğine müdahale edilmesi geri döndürülmesi imkânsız bir sürecin de başlatılmasının temel belirleyicisi haline gelebilmektedir (Özyurt, Dayıoğlu, Solak, 2005, s. 130). Belirtilen düzeyde insanın temel gıda maddeleri arasında yer alan bitki ve hayvan nesline yapılacak genetik müdahalelerin, insan nesline yapacağı olası zararları engellemek dördüncü kuşak hakları temelinde değerlendirilmektedir. Konuyla ilgili

genel çerçeveyi UNESCO'nun 1997'de hazırladığı "İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" başlıklı bildirmede, her bir insan türünün genetik ve sosyal çevre faktörleri bağlamında kendine ait özellikler içerdiği, belirtilen özelliklerin gen bilim çalışmalarına ait müdahalelerle değiştirilmemesi gerektiği, insan genomunun insanlığın mirası olduğu vurgulanmaktadır. İnsan genomuna yapılacak olan müdahalenin sadece önleyici, tanısalsal ve terapötik sebeplerle izin verilmesi gerektiği, normal durumlar için ise genin insanlığın kendi soyundan aldığı bir miras olmasından dolayı müdahale edilmemesi üzerinde durulmaktadır (en.unesco.org).

Bunun yanı sıra Dünyada ekosistem dengesinin bozulmasından kaynaklı oluşan bitki ve hayvan türlerinin sona ermesi, ekosistemi dengeleyici oluşumların uygulamaya koyulmasını da beraberinde getirmekte ve ekosistem dengesinin sağlandığı bir Dünyada yaşama hakkını talep etme hakkı bu kuşak hakları arasında yer almaktadır.

İletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim Dünyayı küçük bir köy haline getirmiş, bireylerin fiziksel Dünyanın dışında sanal dünyada iletişimlerini hızlandırmıştır. Ticaret, resmi başvuru, sosyal organizasyon, bireysel ihtiyaç, bilimsel araştırma vb. uygulamalar yeni dönemde internet tabanlı uygulamalar sayesinde bireylerin ihtiyaçlarını gidermektedir. İnternetin günümüzde bilgisayar tabanlı uygulamalarla hayatın merkezinde yer alması önemli düzenlemelerin de yapılmasını ortaya çıkarmıştır. Boyar ve Işık (2019)'da belirtildiği gibi özellikle internet ortamında kişi hak ve ihlallerinin önlenmesi, bireylerin özel hayatına saygı bağlamında mahremiyetlerinin korunması, kişisel verilerin korunması düzeyinde veri tabanlarına sahip olan kurumların yükümlülükleri, korsan uygulamalar ile bireylerin dolandırılmalarının önüne geçilmesi "Sanal Dünya"nın sınırlarının belirlenmesi gerektiğini ortaya koyan sebeplerdir.

Aycul (2015)'de dördüncü kuşak hakları ekosistem hakkı, doğmamış nesillerin hakkı, kent hakkı sınıflamasını yapmaktadır. Aycul'un sınıflaması çeşitlilik düzeyinde belirse de özetle ekosistem hakkı olarak belirtilebilir. Aycul bu hakkı kendi sınıflamasına göre diğer dördüncü kuşak haklardan farklı bir kategori olarak belirlemektedir. Ekosistem burada insan ve sosyal sistemlerine ait ekosistemi kapsamı düzeyinde kenti, ekosistemin korunması bağlamında da gelecek nesillerin yaşam hakkının garanti altına alınmasını sağlayan bir etken olarak görülebilir (www.aykultopcu.com).

Dördüncü kuşak haklar literatür araştırmaları değerlendirildiğinde özetle mesleki etik, mahremiyet ve kişisel sınırlar, kurumsal yükümlülükler ve ekosistem dengesi üzerine kurulduğu görülmektedir.

- Mesleki etik; bilimsel çalışmaların var olan bitki, hayvan türleri ile insan neslinin doğallığını koruyarak varlıklarını sürdürmesi gerektiğine yönelik bilimsel çalışmalarda olması gereken davranışsal tutumu,
- Mahremiyet, sınırlar ve kurumsal yükümlülükler; kişisel bilgilerin gizliliğini, iletişim hakkının sağlanması bağlamında bireylerin, başkalarının haklarını ihlal etmeden her türlü iletişim sağlayıcı aracın kolaylıkla kullanabilmesini, e- ticaret ve e-devlet uygulamalarında güvenliğin sağlanmasını,
- Ekosistem hakkı düzeyinde ekosistem dengesinin bozulmadan yerelde güvenilir yaşam alanlarının (habitat) her bir canlı türü için sağlanmasını, türlerin korunmasını, genelde ise gelecek nesillerin haklarını korumak adına Dünyanın doğal dengesinin bozulmasını önleyici tedbirlerin alınmasına yönelik taleplerden doğan hakları kapsamaktadır.

Kuşak hakları değerlendirildiğinde kapsama alanı olarak sırasıyla bireysel, sosyal, toplumsal ve evrensel haklar olarak da kendi içinde bir hiyerarşiye sahip olduğu görülür. Her bir hiyerarşik kapsam kendi sınırları içinde insanların bugünü ve yarını korumak adına belirli düzenlemelerin yapılmasını elzem hale getirmektedir.

3. İNSAN HAKLARI VE SOSYAL HİZMET İLİŞKİSİ

Sosyal hizmet bilim ve mesleği insan odaklıdır. Sosyal hizmet, mesleki bağlamı kadim gelenek içinde yer alan, sosyal sermaye tabanında ve hukuki bir zeminde varlığını ve işlerliğini sürdürebilen, insan merkezli olma gerekçesini modernite üzerine inşa eden bir oluşumu ihtiva eder. Sosyal hizmet belirtilen bağlamda Batı kaynaklı bir kavramdır. Monolog düzlem içinde indirgemeci pozitivist anlayışın sosyal hizmetin bilim ve meslekleşme sürecine olan katkısı büyüktür.

İnsan hakları kavramı da sosyal hizmet bilim ve mesleği ile aynı kaynaktan beslenmektedir. Aydınlanmanın insanın bireysel özerkliğine, “Seküler Dünya” anlayışına, gücün tek elden dağılımına yaptığı vurgu her iki kavramın da ortak yanlarını oluşturmaktadır. Tarihsel süreçte sosyal hizmetin gelişimi ile insan haklarının gelişimi arasında aynı paralelliğin olduğu görülebilir. Kırılma noktaları daha çok bireysel anlayıştan toplumsal anlayışa doğru yönelmektedir. Her iki kavramın monolog terimleri haline gelen beyaz avukatlar, sosyal

hizmet uzmanları, aktivistler vb. yukarıdan aşağıya doğru bir hiyerarşiyi ifade etmektedir. Kural koyan, kuralı uygulayan, mantığı asimile edici, kumanda edici ve lütufkâr düzenlemeleri ortaya koymakta, hak ve hizmet mefhumunu başkalarına rağmen, başkaları adına düzenleme yetkisini elinde bulundurmaya beraberinde getirmektedir.

Kültürel farklılıklar, yerellik, basit ve anlaşılır olmak, kalkınma ve katılım temelinde filizlenen eleştirel yaklaşımlar, bağlamın önemine yapılan vurgu, diyalog, insan hakları ve sosyal hizmet uygulamalarında bireyden, topluma geçişi, rölativist temelli hak ve mesleki uygulamaların oluşumunu sağlamıştır. Belirtilen bağlamda insan haklarının tanımlanması ve sosyal hizmet müdahalelerinin çeşitlendirilmesi farklı kaynakların insanların anlamlandırılış sürecindeki mahiyetini dikkate alarak ekososyokültürel bir yapıya dönüştürmüştür (Ife & Tascon, 2008, s. 307).

Sosyal hizmetin tarihsel süreç içinde ve modern zamanlarda insan haklarıyla gelişime dayalı ilişkisi sosyal çalışmacıları insan haklarından ilham alan profesyoneller haline getirmiştir. Sosyal hizmetin sürdürülebilirliği, uygulanabilirliği, güçlendirilmesi bağlamında sosyal adaletin sağlanması ancak, insan haklarındaki gelişim ile mümkün hale gelmiştir. Aynı zamanda insan hakları ihlallerinin önlenmesi için bireysel, kurumsal ve yasal işlerlik de sosyal hizmet müdahaleleriyle oluşturulmuştur. Belirtilen düzeyde her iki alan tamamlayıcılık ve gelişim perspektifinde birbirlerini desteklemektedir (Ife, 2012, s. 201). Sosyal hizmetin multidisipliner bir bilim oluşu insan hakları alanına önemli bilgi birikiminin aktarılmasını da sağlamaktadır. Eklektik bilgiye sahip olan sosyal hizmet bilgisi, insan sorunlarının yönünün belirlenmesinde ve mesleki uygulamaların da bu yönde işlerlik kazandırılmasında önemli etkiye sahiptir. İnsan sorunlarının çeşitli düzeylerde ortaya çıkması, kompleks bir yapıda olması, mesleki müdahalelerin arka planında eklektik bilginin kullanılmasını zorunlu hale getirmektedir. Oluşturulan her bir çözümün insan haklarının sınırlarının, içeriğinin belirlenmesine katkı sağlaması belirtilen süreçte gerçekleşmektedir. Hak mefhumunun içeriği bizzat sosyal hizmet müdahaleleriyle karşılıklı bulabilmektedir. İnsan hakları alanındaki her bir gelişme ise sosyal hizmet müdahalelerindeki, insanın dinamik yapısı itibarıyla, zorlukların üstesinden gelenebilmesi adına kolaylık sağlamaktadır.

Sosyal hizmet değerleri sosyal hizmetin insan haklarıyla olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Sosyal hizmetin kapsayıcı tanımı, uygulamaya dayalı bir meslek olduğunu, sosyal değişim, gelişim ve uyuma olan katkısını, insanların güçlenmesi ve özgürleşmesini destekleyen akademik bir disiplin olduğu vurgusunu ortaya çıkarır. Sosyal adalet, insan hakları ve

farklılıklara saygı, toplumsal sorumluluk sosyal hizmetin merkezinde yer alan temel değerlerdir (www.ifsw.org). İnsan hakları anlayışının gelişimi insanın yeniden sosyal inşasını oluşturmaya yönelik yapıların kurumsal gelişiminin bir yansıması olarak demokratik, sosyal hukuk devletinin oluşumuyla sağlanabilmiştir. İnsan haklarının bireysel haklardan sosyal ve toplumsal haklara doğru genişlemesinin altında yatan bu süreçte sosyal hizmet bilimsel ve mesleki rüştünü ispatlama zemini bulmuştur. İnsan haklarının sosyal ve toplumsal tabana yayılmasını sağlayan gelişmeler, insan hakları ihlallerinin önlenmesi amacıyla sosyal devletin etkili sosyal politika araçlarına sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Sosyal çalışma, sosyal sorunların çözülmesi bağlamında insan onur ve haysiyetinin korunmasına yönelik müdahaleleri içeren bir meslektir. Yapılan tanımlama sosyal çalışmacıları, insanın doğuştan getirmiş olduğu devredilemez bireysel haklarının, toplumun bir üyesi olması hasebiyle sahip olduğu sosyal hakların ve bireylerin karşılaştıkları çevresel olumsuzlukların giderilmesi bağlamında insan haklarının değişimi ve gelişimi düzeyinde oluşan ihlallerin önleyicisi olma görevini vermektedir. Bu görev insan hakları ile sosyal hizmet bilim ve mesleğinin temel ilişkisini belirlemektedir (Amaro & Bittencourt, 2019, s. 345).

4. GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırma nitel bir desene sahiptir. Araştırmanın bu düzeyde yapılandırılmasının sebepleri arasında sosyal çalışmacıların insan haklarına yönelik anlam dünyalarını keşfetmek ve literatürde beliren kuşak hakları çerçevesinde yorumlanmasını sağlamaktır. Belirtilen bağlamda araştırma yorumlayıcı yaklaşım çerçevesinde yapılandırılmaktadır. Bu türden araştırmaların yapılış amaçları arasında gerçekliği yakalama çabası vardır. Belirtilen düzeyde sosyal çalışmacıların insan haklarına yönelik sorulan sorulara verecekleri cevaplar, hiçbir tesir altında kalmadan, var olanı olduğu gibi, anlık elde etme çabası taşımaktadır. Bu türden bir yönelim bilgi-uygulama arasındaki ilişkinin düzeyini belirlemesi açısından nitel araştırmaların nesnelliliğine katkı sağlamaktadır.

Araştırma, İstanbul'da bulunan farklı kurumların, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV), yerel yönetimler, sosyal yardım ve sosyal hizmet birimlerinde görevli, sosyal çalışmacılara yönelik hazırlanmış, yarı yapılandırılmış görüşme formu kapsamında yapılmıştır. Araştırmada meslek elemanlarının görev yaptıkları kurumlar gizli tutulmaktadır. Görüşmeler için öncelikle farklı kurumlardan gerekli izinler alınarak, görevli 12 meslek elemanı tespit edilmiş, iletişim kanalları aracılığıyla irtibat sağlandıktan sonra, randevu alınarak, görüşmeler 18/05/2021 ile 17/06/2021 tarihleri arasında, meslek elemanının onam formunu imzalaması sonrasında yapılmıştır. Kurumların isimlerinin gizliliğinin yanı sıra

meslek elemanlarının kimlik bilgilerinin de gizliliği sağlanmıştır. Her bir meslek elemanına çeşitli kodlar ve numaralar verilerek, veriler tasnif edilmiştir. Görüşmeler esnasında ses kaydı yapılmış, daha sonra ses kayıtları metin haline getirilerek analize tabi tutulmuştur. Analiz sürecinde nitel araştırma bulgularının analizinde kullanılan, en çok tekrar eden kavramlar, tema oluşturma, araştırmacının mesleki deneyimlerinden yararlanması gibi tekniklerden yararlanılmıştır.

4.1. Araştırma Soruları

İnsan haklarının farklı düzeylerde belirmesi, bireylerin çeşitli düzeylerdeki gereksinimlerinin korunmasını gerektirir. Farklı gereksinimler farklı düzeylerdeki destek mekanizmalarının oluşturulmasını zorunlu hale getirir. Bu temel varsayımdan hareketle araştırmanın soruları oluşturulmuştur;

Yarı yapılandırılmış görüşme formu iki kısımdan oluşmaktadır. Formun birinci kısmında bireysel ve sosyal kimlik bilgilerini elde etmeye yönelik sorular bulunmaktadır. İnsan haklarının meslek elemanları tarafından anlamlandırılmasını belirlemeye yönelik sorular görüşme formunun ikinci kısmında yer almaktadır.

Görüşme formunun ilk kısmından elde edilen veriler arasında, sosyal çalışma görevlilerinin mesleki deneyim süreleri, mesleki eğitim düzeyi, mesleki eğitim türü, meslek içi eğitime katılma düzeyleri bulunmaktadır. Görüşme formunun ikinci kısmı ise meslek elemanlarının insan haklarına yükledikleri anlamı ortaya çıkarmaya yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Temel araştırma sorusu;

“Sosyal çalışmacıların insan hakları kavramına yükledikleri anlam nedir?”

Temel araştırma sorusu kapsamında sosyal çalışma görevlilerine;

“İnsan hakları nedir, nasıl tanımlarsınız?” Sorusu yöneltilmiştir. Soruya verilecek cevap, sosyal çalışma görevlisinin insan haklarını anlamlandırma sürecine yönelik kavramsal düzeyin belirlenmesini sağlamaktadır.

“İnsan hakları kapsamında hangi haklar yer almalıdır?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soru kapsamında da sosyal çalışma görevlilerinin anlam dünyalarında insan hakkının

muhteviyatının hangi sınırlar içinde oluştuğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Soru ayrıca mesleki uygulamaların yönünü belirlemesi açısından da önemlidir.

“İnsan hakları sınıflandırmalarından biri olan “kuşak hakları” ile ilgili görüşleriniz nelerdir?” Sorusuyla da insan haklarının tarihsel gelişimine ve farklı düzeylerdeki insan haklarının neler olduğunun belirlenmesine yönelik farkındalık durumları belirlenmeye çalışılmaktadır.

“Mesleki uygulamalarınızda insan haklarının yeri nedir/nasıl yararlanıyorsunuz?” Sorusuyla, sosyal çalışma uygulamalarında sosyal çalışmacının sosyal bir problemi çözüme kavuştururken sosyal hizmet mesleğinin değer temelini oluşturan insan haklarının hangi düzeylerde kullanıldığını, farklı insan hakları ile sosyal hizmet uygulamaları arasında nasıl bir bağ kurulduğunu, dolayısıyla mesleki uygulamalarda insan hakları ile sosyal hizmet ilişkisinin nasıl anlamlandırıldığı belirlenmeye çalışılmaktadır.

Soruların her birine verilecek cevaplar insan hakları kavramının farklı yönlerinin, meslek elemanları tarafından, nasıl anlamlandırıldığını belirlemesi bakımından araştırma sorularının geçerliliğini desteklemektedir. Sorulardan elde edilecek bulguların kavram, çeşitlilik, gelişim ve ilişki temelinde anlam düzeylerinin nasıl belirlendiğini ortaya çıkarması bağlamında da geçerlilik desteklenmektedir. İnsan hakları kavramına yönelik derinlemesine görüşme ve bilgi elde etmenin amaçlanması kavrama ait anlamlandırma sürecinin temellerinin sağlamlaştırılması sebebiyledir. Belirtilen düzeyde sorulara verilen cevapların güvenilirliğinin artırılması sağlanmaktadır. Görüşmecilere sorulan her bir soru, bir önceki sorunun cevaplarının güvenilirliğini destekleyecek niteliktedir.

Araştırma sorularından elde edilen veriler sosyal çalışmacıların insan hakları kavramına yükledikleri anlamın belirlenmesinin yanı sıra insan haklarına yönelik literatüre hâkim olma düzeyleri hakkında da veri sağlamaktadır. Diğer yandan insan hakları evreninin sınırlarının meslek elemanları tarafından nasıl belirlendiği ile literatürde sınırları belirlenmiş, kuşak hakları tarafından tasnifi yapılan, insan hakları arasındaki benzerlik ve farklılıkların hangi yönde yoğunluk kazandığı belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu düzeyde sorulara verilen cevaplar birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak haklara ait, çalışmanın literatür kısmında verilen bilgiler kapsamında, meslek elemanlarından elde edilen verilerden oluşturulacak temalar ile değerlendirilmeye tabi tutulacaktır. Diğer yandan sosyal hizmet ve insan hakları arasındaki ilişkinin anlamlandırılmasında mesleki uygulamaların yönü hakkında da veri elde edilmesi sağlanacaktır. Veriler insan hakları ve sosyal hizmet alanındaki gelişmelerin sosyal hizmet uygulamalarına yansımalarını ortaya koyması açısından da önemlidir.

5. BULGULAR

Araştırmanın bulgularına İstanbul'da hizmet vermekte olan vakıf, ilçe belediyesi, sosyal hizmet merkezleri gibi çeşitli sosyal hizmet faaliyetlerini yürüten sosyal kuruluşlarda görevli sosyal çalışma görevlileri ile yapılan mülakatlar sonucunda ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular iki kategoride tasnif edilmektedir. Sosyo-demografik bulgular ve fenomenolojik bulgulardır.

2.5. Sosyo-Demografik Bulgular

Sosyal Çalışma Görevlileri (SÇG)'nin yaş, cinsiyet, mesleki deneyim, İnsan hakları eğitimi alıp almadıklarına dair sorular yöneltilmiştir.

Tablo 1. Yaş, Cinsiyet, Mesleki Deneyim, İnsan Hakları Eğitimi

KOD	Yaş	Cinsiyet	Mesleki Deneyim	Çalıştığı Kurum	Görüşme Tarihi
SÇG1	26-30	Kadın	1-5	İlçe Belediyesi	17/06/2021
SCG2	26-30	Kadın	1-5	İlçe Belediyesi	17/06/2021
SÇG3	26-30	Kadın	1-5	İlçe Belediyesi	17/06/2021
SÇG4	36-45	Erkek	11+	İlçe Belediyesi	17/06/2021
SÇG5	36-45	Erkek	11+	İlçe Belediyesi	17/06/2021
SÇG6	36-45	Erkek	11+	İlçe Belediyesi	20/05/2021
SÇG7	26-30	Kadın	1-5	Vakıf	24/05/2021
SÇG8	31-35	Kadın	11+	Vakıf	24/05/2021
SÇG9	36-45	Kadın	6-10	Vakıf	22/05/2021
SÇG10	26-30	Kadın	1-5	Sosyal Hizmet Merkezi	02/06/2021
SÇG11	36-45	Erkek	6-10	Vakıf	18/05/2021
SÇG12	31-35	Erkek	6-10	Sosyal Hizmet Merkezi	08/06/2021

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan sosyal çalışma görevlilerinin yaş aralığı 26-30 yaş arasında 5 kişi, 31-35 yaş arasında 2 kişi, 36-45 yaş arasında 5 kişi bulunmaktadır. Araştırmaya katılanlardan 7'si kadın, 5'i erkektir. Kadınların 5'i 26-30, erkeklerin 4'ü 36-45 yaş aralığındadır. Kadın katılımcıların 5'i 1-5 yıl arası, 1'i 6-10 yıl, 1'i 11 ve üzeri mesleki deneyime sahiptir. Erkeklerin 3'ü 11 yıl ve üzeri, 2'si 6-10 yıl arası mesleki deneyime sahip olup, araştırmaya katılan erkeklerin kadınlara oranla mesleki deneyimleri daha fazladır. Araştırmaya katılan katılımcıların 6'sı ilçe belediyesinde, 4'ü SYDV'de, 2'si sosyal hizmet merkezinde görev yapmaktadır.

Tablo 2. Eğitim ve Kurum Bilgileri

KOD	Mesleki Formasyon		İHE'lerine katıldınız mı?
	Lisans	Yüksek Lisans	

SÇG1	Sosyoloji	X	Hayır
SÇG2	Sosyoloji	X	Hayır
SÇG3	Sosyal Hizmet	X	Hayır
SÇG4	Sosyoloji	X	Hayır
SÇG5	Sosyoloji	Sosyoloji	Hayır
SÇG6	Sosyoloji	X	Hayır
SÇG7	Psikoloji	X	Hayır
SÇG8	Sosyoloji	X	Hayır
SÇG9	Psikoloji	Klinik Psikoloji	Hayır
SÇG10	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	X	Hayır
SÇG11	Sosyoloji	Sosyal Hizmet	Hayır
SÇG12	Sosyoloji	X	Hayır

Tablo 2'ye göre araştırmaya katılan katılımcıların 8'i sosyoloji, 2'si psikoloji, 1'i rehberlik ve psikolojik danışmanlık, 1'i sosyal hizmet mezunudur. Sosyoloji lisans mezunu olan bir katılımcı sosyoloji yüksek lisans, diğer sosyoloji mezunu olan bir katılımcı da sosyal hizmet yüksek lisans mezunudur. Psikoloji lisans mezunu olan bir katılımcı klinik psikoloji yüksek lisans mezunudur. Araştırmaya katılan sosyal çalışma görevlileri daha önce mesleklerini icra ederken insan hakları eğitimi almamıştır.

2.6. Mülakat Sorularından Elde Edilen Bulgular ve Değerlendirme

“İnsan hakları nedir, nasıl tanımlarsınız?”

SÇG'lerin insan haklarının ne olduğuna dair yöneltilen soruya verdikleri cevaplar içinde en çok eşitlik ve özgürlük temasının öne çıktığı görülmektedir. SÇG'lerden 8'i “eşitlik ve özgürlük”, 3'ü “temel haklar”, 1'i ise “saygı” kavramları çerçevesinde tanımlamıştır. Eşitlik ve özgürlük teması bağlamında öne çıkan cevaplardan bazıları belirtildiği gibidir;

SÇG1; “.....bireylerin, eşitliğine, özgürlüğüne müsaade eden koruyan haklardır”.

SÇG2; “Eşit ve özgür bir şekilde yaşaması için gereken haklardır”.

SÇG3; “İnsanların sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerdir. Temelinde insanların doğuştan getirdiği eşit ve özgür haklara sahip olması yatıyor”.

SÇG10; “İnsanın kendisine ait olan hakları, kendi özgürlüğünü yaşaması insan hakkıdır”.

SÇG12; “...insanların eşit haklara sahip olması olarak tanımlanabilir”.

Eşitlik ve özgürlük birinci kuşak haklar arasında yer alan temel haklardandır. Eşitlik ve özgürlüğün tema olarak insan haklarının tanımlanmasında ilk sırada yer alması bireyin diğer haklara erişebilmesinin olmazsa olmaz koşulu olarak tanımlanabilir. Eşitlik ve özgürlük

kavramları çerçevesinde yapılan insan hakları tanımlaması ile çalışmanın literatür kısmında Yıldırım ve Arslan (2019)'da belirtilen insan haklarının tanımıyla benzerlik göstermektedir.

“İnsan hakları kapsamında hangi haklar yer almalıdır?”

İnsan hakları kapsamında kuşak haklarına dâhil olan kavramlar seçilmiş ve tablolama şeklinde gösterilmiştir. Görüşmelerde öne çıkan anlatılar için metin analizi yapılmıştır.

Tablo 3: İnsan Haklarının Kapsamı

KOD	İnsan hakları kapsamında hangi haklar yer almalıdır?
SÇG1	İfade özgürlüğü, özel hayatın gizliliği
SÇG2	Eğitim, yaşam, siyasi, barınma, eşitlik
SÇG3	Barınma, yaşam, eğitim, sosyal haklar
SÇG4	Yaşam, mal mülk edinme, eğitim, din ve inanç özgürlüğü
SÇG5	Konut, yaşam, seyahat, çalışma, evlenebilme
SÇG6	Yaşam, barınma, çalışma, mal mülk edinme, temel gıda, ifade özgürlüğü
SÇG7	Cevap vermedi
SÇG8	İfade özgürlüğü, çalışma, eğitim, seyahat
SÇG9	Yaşam, sağlık, barınma, eğitim
SÇG10	Çocuk hakları, kadın hakları
SÇG11	Dezavantajlı grup hakları, kadın hakları, çocuk hakları, yaşlılara yönelik haklar
SÇG12	Eşitlik, adalet.

Tablo 3'e göre sosyal çalışma görevlileri, insan hakları kapsamında olması gereken hakları, ifade özgürlüğü 3, özel hayatın gizliliği 1, eğitim 5, yaşam hakkı 6, siyasi haklar 1, barınma 5, eşitlik 2, sosyal haklar 1, mal-mülk edinme 2, din ve inanç özgürlüğü 1, seyahat 2, çalışma 3, evlenme 1, temel gıda 1, sağlık 1, çocuk hakları 2, kadın hakları 2, yaşlı hakları 1, adalet 1 kere tekrar etmiştir. SÇG'ler yaşam, eğitim ve barınma haklarını insan haklarının içeriğini oluşturan temel kavramlar olarak görmektedir.

Birinci soruda insan haklarının tanımı eşitlik teması altında oluşturulurken ikinci soru kapsamında, eşitlik sadece 2 katılımcı tarafından cevap olarak açıklanmıştır. Bu durum eşitlik ve özgürlük kavramlarının insan haklarının tanım ve anlamlandırılmasında çatı kavramlar olarak değerlendirildiği, bu çatı kavram altında yaşam, barınma ve eğitim haklarının erişilebilirliğinin sağlanacağı ve anlam kazanabileceği ortaya çıkmaktadır. SÇG'lerin insan hakları kapsamında belirtilen haklar ile Dağ (2016)'da insan haklarının kapsamında yer alan sağlık, eğitim, barınma, çalışma, gıda hakları arasında benzerlik bulunmaktadır. Diğer yandan SÇG'lerin yaşam, barınma ve eğitim haklarının insan haklarının temeli olarak görmeleri birincil düzeyde Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kapsamında, ikincil düzeyde ise güvenlik

ihtiyaçlarını karşılayan ve hayatın istikrarlı bir şekilde sürdürülebilmesinin olmazsa olmaz koşulu olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Eğitim kavramının ise tema olarak ön plana çıkması, modern toplumlarda bireyin statüsünü belirleyen bir etken olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum aynı zamanda değişim temelli sosyal hizmet uygulamalarının gerekliliği üzerinde SÇG’lerde oluşan bir bilincin varlığını da ortaya çıkarmaktadır.

“İnsan hakları sınıflandırmalarından biri olan kuşak hakları ile ilgili görüşleriniz nelerdir?”

Tablo 4: SÇG’lerin Kuşak Haklarına Yönelik Görüşleri

KOD	İnsan hakları sınıflandırmalarından biri olan kuşak hakları ile ilgili görüşleriniz nelerdir?
SÇG1	Siyasi, kültürel, kişisel, seçme seçilme, ekonomik. Bilgim yok.
SÇG2	Temel haklar(eşitlik, özgürlük), ekonomik sosyal, kültürel, sosyal hizmet, sosyal yardım, sağlık, uzlaşma, işbirliği zemininde oluşturulan haklar(üçüncü kuşak), tüm insanlığı ilgilendiren haklar(ekosistem, insan üretimi, küresel ısınma,
SÇG3	Özgürlük, seçme, seçilme, eğitim, teknoloji
SÇG4	Bilgim yok, sınıflandırmaları tam olarak yapamıyorum. Haklar bütün olarak ele alınmalı.
SÇG5	Kadın, çocuk, engelli hakları, kuşaklararası çatışma
SÇG6	Bilgim yok, doğal yaşam hakkı, mülkiyet hakkı, barınma hakkı, çalışma hakkı, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, eğitim bilgi edinme, haberleşme hakkı, çocuk hakları, kadın hakları
SÇG7	Kuşaklararası çatışma
SÇG8	Çevre, yaşam hakkı, köleliğin yasaklanması, seçme seçilme hakkı
SÇG9	İlgisi olmayan cevap
SÇG10	Fikrim yok
SÇG11	Hayat hakkı, kişi dokunulmazlığı, düşünce ifade etme özgürlüğü, dinsel ibadet özgürlüğü
SÇG12	Fikrim yok.

Tablo 4’e göre SÇG1, SÇG4, SÇG6, SÇG10 ve SÇG12 fikrim yok cevabını vermiştir. Fikrim yok cevabını verenlerin ikisi hiçbir açıklama yapmamıştır. SÇG4’ün bütüncül değerlendirmesi insan haklarının tarihi gelişim süreciyle örtüşen açıklamalar ile benzerdir. Kuşak hakları, Turhan(2013)’de belirtildiği gibi birbirlerinin alternatifi değil, aksine tamamlayıcıdır. Belirli bir ihtiyacın doğması sonucunda bir önceki hakkın içeriğinin daha fazla gelişmesi bağlamında ortaya çıkan süreçte değerlendirilmesi gerekir.

SÇG 2; 1., 2., 3., 4. Kuşak haklarını içeren değerlendirmelerde bulunmuştur. Meslek elemanına göre;

“Reeli 4 kuşak. Birinci kuşak haklar temel haklar, eşitlik temelinde yapılandırılmış ve insanları özgürleştirmek için vardır. İkinci kuşak haklar daha sonra oluşan ekonomik daralma sonucu oluşan sorunların giderilmesi için verilen haklar olabilir. Sosyal, kültürel

yeni temel hakların oluşturulması olarak tanımlanabilir. Ekonomik özgürlükle beraber, sonradan edinebileceğimiz haklar.....ikinci kuşak haklar talep ettiğimiz haklar. İnsanlara sosyal yardım, sosyal hizmet, sağlık yardımları, üçüncü kuşak haklarda devlet ve bireylerin iş birliği, bireylerin talep ettiği haklardır. Daha çok iş birliği anlamında toplum iş birliği yapmalı, her hangi bir konuda uzlaşma zemini oluşturma sayılabilir. Yaşadığımız evrende şahsi olarak bazı hakların yaşanabilir, iyileştirilebilir olması. İnsanlığa fayda sağlayacak insanlığın yaşamını iyileştirecek haklardır. Dördüncü kuşak haklar tüm insanlığı ilgilendiren haklar. Dünyada değişen ekosistem, insan üretimi diyebileceğimiz, küresel ısınma, buzulların erimesi, biz buna çanak tutuyor muyuz, deodorantlarla vs. tutuyoruz. Tek bir şu hak diyemiyorum. Bireylerden çok tüm insanların geleceğini tehdit eden, beni ilgilendiren şey gelecek nesilleri de ilgilendiriyor. Covid var mı var, doğal veya laboratuvar ortamında üretildi diğer xyz kuşaklarını tehdit ediyor mu ediyor. Tüm insanlığı ilgilendiren haklar”.

Kuşak haklarını bütüncül olarak değerlendiren SÇG2 literatürde kuşak haklarında yer alan kavramlara değerlendirmelerinde yer vermiştir. Gedik (2020)’de belirttiği gibi bütüncül bir insan hakları sınıflandırmasının insan hakları ihlallerinin önlenmesinde en etkili araç olduğu SÇG2 tarafından da açıklanmıştır.

SÇG1 kuşak haklarını 1. ve 2. kuşak hakları, SÇG2; 1., 2., 3., 4., SÇG3 1., 2., 4., SÇG 5, 3. ve 4., SÇG6 1., 2., 3. kuşak hakları, SÇG7, 4. kuşak hakları, SÇG8, 1., 2., 4. kuşak hakları, SÇG11; 1. kuşak hakları, kuşak haklarına dahil ederek değerlendirmiştir.

Kuşak hakları tasnifinde SÇG’ler 6 kez 1. kuşak hakları, 5 kez 2. kuşak hakları, , 3 kez 3. kuşak hakları ve 2 kez 4. kuşak hakları ile ilgili kavramları belirtmişlerdir.

SÇG’lerin en fazla temel haklar kapsamında birinci kuşak hakları referans almaları, “kabul edilmiş” haklar olarak yasal düzlemde karşılık bulan haklar düzeyinde değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. İkinci, üçüncü ve dördüncü düzey haklarda ise “kanıksanmış” bir durum daha çok ön plana çıkmakta ve anlamsal olarak da sosyal çalışma görevlileri bu alanlarda ortaya çıkan eşitsizlik ve adaletsizliklerin varlığından dolayı hak mefhumu bağlamında yeterince değerlendirememektedirler. Hak temelinde yer alan ikinci ve üçüncü kuşak haklar düzeyinde dezavantajlı kesimlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında yetersiz kalınması, gelir dağılımı adaletsizliği, neo-liberal ekonomi politikaları kanıksanmış durumun artmasına sebep olmaktadır. Belirtilen durumu Taşgın (2010)’da neo-liberal politikaların hâkim olduğu bir toplumda, sosyal hizmet mesleğinin insan haklarını koruyup geliştiremeyeceğini vurgulamaktadır. Bu durum diğer yandan meslek elemanlarının insan hakları bağlamında yaşanan güncel gelişmelerle ilgili süreçleri takip etmesi ve entelektüel bilgi birikimini

artırmasıyla ilgili kişisel bir durum da olabilmektedir. “Fikrim yok” cevabını veren meslek elemanları belirtilen değerlendirmenin kanıtı niteliğindedir.

“Mesleki uygulamalarınızda insan haklarının yeri nedir? Nasıl yararlanıyorsunuz?”

SÇG’lerin vermiş oldukları cevaplardan öne çıkan kavramlar arasında;

SÇG1; kendini ifade etme, saygı duyma, ekonomik, psikolojik destek, kurul değerlendirmesi, eşit davranmak, ayrımcılığı önlemek

SÇG2; eşit kaynak dağılımı, aracılık, sosyal yardım kanalı, iyileştirici

SÇG3; eşit davranma

SÇG4; eğitim, sağlık, barınma, can güvenliği, hayati, ihtiyaç giderici

SÇG5; yardım, kapasite ve nitelik artırma, ötekileştirmeden, eşitlik, ön yargısız bakmak

SÇG6; mahremiyete saygı, kişisel verileri koruma, kolluk kuvvetlerine bildirme, danışmanlık,

SÇG7; saygı duyma, anlama, dinleme, yargılamamak

SÇG8; iletişim kurma, mutluluk sağlama, bilgilendirme

SÇG9; erişim sağlama, eşitlik, adil

SÇG10; yardım sağlama

SÇG11; sorun çözücü, ihtiyaç giderici, özgürleştirici

SÇG12; eşitlik ve adalet yer almaktadır.

SÇG’ler insan haklarının mesleki uygulamalardaki yerini ve insan haklarından yararlanma düzeylerini, sosyal hizmet mesleğinin beceri ve değer temeliyle ilişkilendirerek anlamlandırmaya çalıştıkları görülmektedir.

Kavramlar arasında öne çıkan ve sıklıkla geçen tema, diğer sorulara verilen cevaplarla benzer şekilde “eşitlik” kavramıdır. 6 katılımcı sosyal çalışma uygulamalarında eşitlik kavramının önemini vurgulamaktadır. Eşitlik temasının altında adil, ayrımcılık ve ötekileştirme kavramları da dâhil edilebilir. Belirtilen kavramlarla birlikte çalışmanın genelinde eşitlik kavramı ana tema olarak belirmektedir.

İkinci olarak öne çıkan tema ise “iletişim” kavramıdır. SÇG’ler iletişim kavramını insan hakları temelinde, sosyal çalışma uygulamalarının sağlanmasında, kilit kavram olarak yer almaktadır. İletişim kavramı direkt olarak geçmese de iletişimin gerek öğeleri arasında yer

alan gerekse de iletişim ile ilişkilendirilebilecek kavramların cevap olarak verildiği görülmektedir.

İletişim ile ilgili olan kavramlar arasında, “kendini ifade etmelerini sağlama, saygı duyma, ön yargılı olmama, anlama, dinleme, yargılamama” yer almaktadır. Üçüncü olarak beliren tema ise “destek” kavramıdır. Destek kavramına dâhil olan kavramlar arasında, psikolojik, ekonomik, sosyal yardım, eğitim, sağlık, barınma, can güvenliğinin korunması, hayati destekler yer almaktadır. Sosyal desteğin yapılış amacının bir toplum içinde yaşayan bireylerin uğramış oldukları eşitsizliklerin en aza indirilmesi ve asgari yaşam standardını sağlamaya yönelik faaliyet olarak değerlendirilmesi eşitlik temasını destekleyen bir alt tema olarak anlamlı görülebilir. Çalışmanın bulgularını destekleyecek mahiyette alan yazında Yıldırım ve Arslan (2019) ve Seyitoğlu (2016)’da yapmış oldukları çalışmalarla sosyal hizmet uygulamalarında sosyal çalışmacıların eşitlik, özgürlük ve imkân sağlayıcı görevlerini yerine getirmekle insan hakları ihlallerinin önüne geçtiklerini ortaya koymaktadırlar. Hatipoğlu ve Özateş (2020)’de sosyal hizmet mesleği ile insan haklarının sosyal adalet noktasında kesiştiğini, bunun sağlanabilmesi için de sosyal hizmet mesleğinde insan hakları odaklı iletişim dilinin inşasının önemli olduğunu belirtmektedir. Zengin ve Altındağ (2016)’da ihtiyaç odaklı, koruyucu, geliştirici, destekleyici ve ihlalleri önleyici sosyal hizmet uygulamalarının insan hakları ihlallerini önleyebileceği belirtilmektedir.

Mesleki deneyim çerçevesinde yapılan açıklamalar, literatürden elde edilen sosyal hizmet mesleği ile insan hakları arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalar ve çalışmadan elde edilen bulgular birbirini destekler mahiyettedir.

SONUÇ

İnsan haklarının dinamik bir yapıya sahip olması sosyal hizmet örgütlerinin öğrenen organizasyon olmalarını elzem hale getirmektedir. SÇG’ler ile yapılan görüşmelerde, İnsan haklarına yönelik eğitim aldınız mı? Sorusuna katılımcıların hepsi “Hayır” cevabını vermişlerdir. Verilen cevabın bu yönde olması insan hakları alanında yeni gelişmelerin takip edilmemesine ve ihlallerin önlenmesinde yetersiz kalınmasına sebep olmaktadır. Eşitlik kavramının insan haklarının tanımlanmasında temel açıklayıcı olarak görülmesi, kavramın SÇG’ler tarafından içselleştirildiğini ortaya koyarken, ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak haklara ait kavramların daha az sıklıkla yer alması, kavramların yasal zeminde karşılık bulmalarına rağmen, uygulanabilirliği düzeyinde SÇG’lerin güven düzeylerinin sınırlı

olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum sosyal destek mekanizmalarının insan hakları alanındaki gelişmelerle içerik değiştirmesi gerektiği sonucunu doğurmaktadır. İnsan haklarının sınırlarını açıklamada hâkim olan eşitlik kavramı, siyasal, toplumsal, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin mesleki düzeye yansıtılması bağlamında yetersiz kalmaktadır.

İnsan haklarına yüklenen anlamın tarihsel süreç içinde farklı tanımlamalar içermesi, insan hakları alanında yeni insan haklarının ortaya çıkması ile açıklanabilir. SÇG'lerin ise insan haklarına yönelik tanımlamalarında farklılıkların ortaya çıkması bilinç düzeyleriyle açıklanabilecek bir durumdur. Sosyal hizmet bilimi ile insan hakları arasındaki ayrılmaz bütünlük, sosyoloji, sosyal hizmet ve psikoloji gibi sosyal çalışma alanlarında görev yapan, yapacak olan meslek elemanlarının insan hakları alanında görmüş oldukları eğitim müfredatlarının insan hakları alanlarında beliren yeni gelişmeleri kapsayacak düzeyde yapılandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Üçüncü ve dördüncü kuşak hakları arasında yer alan planlı kalkınma, sağlıklı çevrelerin oluşturulması, doğal kaynaklara erişim, iletişim kaynaklarına erişim, yaşanılabilir alanların oluşturulması, makro sosyal hizmet uygulamaları kapsamında değerlendirilebilecek ekolojik temelli sosyal hizmet uygulamalarını zorunlu hale getirmektedir. Sosyal çalışma görevlilerinin özellikle yerine getirmesi gereken temel görevi insanların yaşam kalitelerini artırmaktır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için yaşam alanlarının oluşturulmasına katkı sağlayacak çevresel düzenlemelerin insan yapısına uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Buradan hareketle günümüzde insan hakları ihlallerinin sosyal çalışma mesleği kapsamında önlenmesi, SÇG'lerin temel insan haklarının yanında, üçüncü ve dördüncü kuşak hakları da kapsayacak, bütüncül anlayışı salık veren, topyekûn kalkınmanın odağında olan, bir hizmet modelinde gelişime açık bir anlayışla görev yapabilmeleriyle mümkündür. Belirtilen açıklama mümkün hale geldiği zaman eşitlik kavramı temelinde anlamlandırılan insan haklarının bütün insanlar için erişilebilir, uygulanabilir bir nitelik kazanacağı açıktır. Kuçuradi (2018)'de insan haklarını “insan olanaklarının gerçekleştirilmesi için gerekli koşulları talep eden ilkeler” olarak tanımlamaktadır. Bu tanım mevcut şartlarda insan haklarının yeniden konumlandırılması ve ihlallerinin de günümüz koşullarına uygun hizmet örgütlenmeleriyle önlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Varlığını insan haklarının korunmasında bulan sosyal hizmet bilim ve mesleği, gelişimini de insan haklarında ortaya çıkan gelişmelerin takibi bağlamında yeni insan hakları ihlallerinin önlenmesiyle sağlayacaktır. Bu tespit sosyal çalışmacıların nicelikten daha çok nitelik olarak kazanımlar sağlamasıyla mümkündür.

KAYNAKÇA

- Afşar, B.(2019). *İnsan hakları bağlamında yoksul kesimlerin sağlık hakkına erişimi*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Sosyal Hizmet Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Balcı, A. (2013). *Sosyal bilimlerde araştırma*. Pegem Akademi
- Bittencourt, M.B., Amaro, M.I. (2019). Social work, human rights and conceptions of human dignity: The case of social workers in Lisbon, *Portuguese Journal of Social Science*, Volume 18, Number 3.
- Boyar, O., Kama Işık, S. (2019). Dördüncü kuşak haklar ve bilişim teknolojilerinin doğuşunda mahremiyet mahremiyetli bir bakış. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25 (2), 602-623. DOI: 10.33433/maruhad.667577
- Clarke, R, Timberlake, L. (1982). *Stockholm plus ten: promises, promises?: the decade since the 1972 un environment conference*. Earthscan.
- Cornescu, V.A. (2009). *The generations of human's rights*. Days of law: The conference proceedings, 1. edition. Brno: Masaryk University.
- Dağ, N. (2016). *Sığınmacıların yaşadığı sorunların insan hakları boyutunda değerlendirilmesi: kobani'den gelen sığınmacılar örneği*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Gedik, M. (2020). Endüstriyel sosyal hizmetin insan hakları yaklaşımı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 13 Sayı: 71.
- Gül, C. (2010). Klonlama ve kök hücre çalışmaları karşısında insan onurunun korunması hakkı. *"e-akademi" Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*. Sayı:101.
- <http://derecho.isipedia.com/optativas/derechos-humanos/18-los-derechos-humanos-de-solidaridad>
- http://lib.oup.com.au/he/sociology/samples/hawkins_globalstructures_sample.pdf. Erişim tarihi: 02.01.2021
- <http://www.aykultopcu.com/habervemakele-184-hukuk-sisteminde-temel-insan-haklari-ve-gelinen-son-asama-dorduncu-kusak-haklar-ve-bunlari-talep-hakki>. Erişim tarihi:23.01.2021
- <https://en.unesco.org/themes/ethics-science-and-technology/human-genome-and-human-rights>. Erişim tarihi:24.01.2021
- https://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Conference_on_the_Human_Environment#cite_note-:1-7

<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf>

<https://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/rights-group/>

<https://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>. Erişim tarihi: 01.01.2021

<https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>. Erişim tarihi:07.02.2021.

<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>

https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf

<https://www.scribd.com/document/393857346/Cornescu-Adrian-Vasile-doc#download>

Ife, J. (2008). *Human rights and socialwork: Towardsrights-basedpractice*. Cambridge Universitypress

Ife, J. (2012). *Human rights and social work: Towards rights-based practice*. Cambridge University Press

Kabaoğlu, İ. (1993). *Özgürlükler hukuku*. Afa Yayınları

Kaya, M.(2018). *Suriyeli sığınmacıların temel insan haklarına erişimi: İstanbul fatih örneği*, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Kızılçelik, S., Erjem, Y. (1992). *Açıklamalı sosyoloji terimler sözlüğü*. Göksu Matbaası

Kuçuradi, İ. (Yay. Haz.) (2018). *İnsan haklarının felsefi temelleri*. Türkiye Felsefe Kurumu

Lefebvre, G. (1947). *The coming of the french revolution*. Princeton University Press

Libal, K. ve Harding, S. (2015). *Human rights-based community practice in the united states*. Springer.

Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50 (4): 370-396.

Öngen Köse, Ç. & Hatiboğlu Kısacık, B. & Özateş Gelmez, Ö. (2020). Sosyal hizmet uzmanlarının mesleki iletişimlerinde insan hakları dilinin inşası: Bir metafor araştırması. *Kültür ve İletişim*, 23 (45), 87-117. DOI: 10.18691/kulturveiletisim.710112

Özyurt, M.S., Dayıoğlu, H., Solak, C.N. (2005). Gen teknolojileri ve insan hayatına etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8.

Rivero, J. (1978). Sur le droit au développement, UNESCO, UN Doc. 55-78/Conf./630/Supp.2.

Sarani MR. & Sadeghi SH. & Ravandeh H. (2017). The concept of “right” and its three generations. *Int J Sci Stud*; 5 (4): 37-41.

Seğitoğlu, M. (2016). *İnsan hakları perspektifinden çocuk refahı alanındaki sosyal hizmet uygulamalarında değerlendirme sorunu*. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Sulhan, F. (2011). *Türkiye’de insan hakları bağlamında değişen sosyal hizmet algısı*. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Tascón, S. & Ife, J. (2008). Human rights and critical whiteness: Whose humanity?, *The International Journal of Human Rights*, 12, 3: 307-327.
- Taşgın, N. (2010). *Refah devleti ve insan hakları açısından yoksulluk ve sosyal dışlanma*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Turhan, A. (2013). İnsan hakkı kuşakları arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4 Sayı:2.
- Yıldırım, B. ve Aslan, H. (2019). İnsan hakları ve sosyal hizmet: Ortak bir kader mümkün mü? nasıl bir ilişki, ne çeşit bir etkileşim?. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2), 643-664
- Zengin, O, Altındağ, Ö. (2016). Bir insan hakları mesleği olarak sosyal hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27 (1), 179-190.

TÜRKİYE’DE MERKEZİ YÖNETİMİN BELEDİYELER ÜZERİNDEKİ VESAYET DENETİMİNİN YEREL DEMOKRASİYE ETKİSİ

Veysi KILIÇ¹

Mehmet Şirin ÇETİN²

Halil İbrahim YANAR³

Serdar ŞENOL⁴

Öz

Yerel yönetim birimleri olan belediyeler; halkın yönetime katılımının, hizmetlerde etkinliğin, hesap verebilirliğin, demokratik uygulamaların ve özgürlük gibi demokrasinin pek çok değerinin hayata geçirildiği mekânlardır. Bu işlevleriyle toplumun demokratikleşmesine önemli katkılar sağladıkları için yerel demokrasiler olarak adlandırılmaktadır. Türkiye’nin, Osmanlı Devleti’nden bu yana merkezi gücü ön plana çıkaran bakış açısı kuruluşundan itibaren karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı belediyeler kurulduğu günden beri merkezi yönetimin denetimi altındadır. Merkezi yönetimin belediyeler üzerindeki bu denetimi vesayet yetkisi ile sağlanmaya çalışılmaktadır. Vesayet denetimi, halkın çıkarlarına uygunluğu açısından yararlı ve gerekli bir denetim şekli olmakla birlikte, sert bir şekilde uygulandığında yerel yönetimlerin hareket alanını sınırlandırdığı düşünülmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de, merkezi yönetimin belediyeler üzerindeki vesayet denetiminin yerel demokrasiye olan etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, yapılan mevzuat incelemeleriyle birlikte merkezi yönetimin belediyeler üzerindeki vesayet yetkisinin yerel demokrasiye olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelime: Yerel Yönetimler, Denetim, İdari Vesayet.

¹Doktorant, Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-posta: vyskcl00@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0770-8186.

²Öğr.Gör.Dr., Muş Alparslan Üniversitesi/Sosyal Bilimler MYO, E-posta: cetinmehmetsirin34@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8181-744X.

³Doktorant, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-posta: kizilhiy@yande.com ORCID: 0000-0002-4687-9757.

⁴Doktorant, Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-posta: serdarsenol04@gmail.com ORCID: 0000-0003-1193-1567.

THE EFFECT OF THE TUTELAGE CONTROL OF THE CENTRAL GOVERNMENT OVER THE MUNICIPALITIES ON LOCAL DEMOCRACY IN TURKEY

Abstract

Municipalities with local government units; which are places where many values of democracy such as participation of the people in the administration, efficiency in services, accountability, democratic practices and freedom are implemented. With these functions, they are called local democracies because they make important contributions to the democratization of the society. Turkey's point of view, which has brought the central power to the forefront since the Ottoman Empire, has been in front of us since its establishment. Therefore, municipalities have been under the control of the central government since the day they were founded. This control of the central government over the municipalities is tried to be ensured by the guardianship authority. While tutelage control is a useful and necessary form of control in terms of compliance with the interests of the people, it is thought to limit the scope of action of local governments when it is applied harshly. In this study, it is aimed to examine the effect of the central government's tutelage control over municipalities on local democracy in Turkey. In this context, the study focuses on the positive and negative effects of the central government's tutelage over the municipalities on local democracy, together with the legislative examinations.

Keywords: Local Administrations, Control, Administrative Guardianship.

GİRİŞ

Demokrasi özünde halkın yönetime katılabilmesine olanak sağlayan bir yapıya sahiptir. Yerel demokrasi ise mahalli müşterek ihtiyaçları karşılayan yerel yönetimlerin oluşumunda ve karar alma süreçlerinde halkın aktif şekilde katılımına olanak veren daha işlevsel bir yapıya sahiptir. Günümüzde ülkelerin demokratik bir yapıya sahip olduğunun en önemli göstergelerinden biri de yerel demokrasinin gelişmişlik düzeyidir. Yerel yönetimler, demokrasinin içinde geliştiği kurumlar olmuştur. Yerel yönetimlerin bağımsız karar alabilmeleri, halkın alınan kararlara katılması ve bu kararları etkileyebilmesi demokrasi kültürünün oluşumuna katkı sağlamaktadır.

Türkiye’de yerel yönetimler merkezi otorite tarafından oluşturulmuştur. Osmanlı döneminde kurulan ve bir yerel yönetim birimi olan belediyeler uzun bir geçmişe sahip olmasına rağmen Türkiye’de yerel demokrasinin gelişmesi ve halkın katılımının sağlanması açısından son yıllarda adımlar atıldığı görülmektedir. Bu anlamda alınan kararlara halkın katılımı sağlamak için teknolojik imkânlar da kullanılmaktadır. Örneğin belediyelerin geliştirecekleri politikalar konusunda web sayfalarında anket yapması ve halka danışması katılım tabanını genişletmeyi amaçlayan bir adım olarak görülmektedir.

Anayasal olarak özerk yapıya sahip olan belediyeler uzun yıllar merkezi yönetimin vesayeti altında kalmıştır. Yapılan birçok yasal değişikliğe rağmen belediyeler üzerindeki vesayet devam etmiştir. Örneğin, “5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu” ile belediyeler üzerindeki vesayet kaldırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada Türkiye’de merkezi yönetimin belediyeler üzerindeki vesayet denetiminin yerel demokrasiye olan etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. “Türkiye’de merkezi yönetimin belediyeler üzerindeki vesayet denetimi yerel demokrasiye olumsuz etkilemektedir” çalışmanın hipotezini oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde denetim, idari vesayet denetimi ve yerel demokrasi kavramları incelenerek kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. İkinci bölümde ise 5393 sayılı Belediye Kanunu ile 1580 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ile 3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanunu karşılaştırmalı incelenerek merkezi yönetimin vesayet yetkisi ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise vesayet denetiminin yerel demokrasiye olan etkisi incelenmiştir.

1. DENETİM OLGUSU VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Türkiye’de merkezi yönetimin belediyeler üzerindeki idari vesayet denetiminin demokrasi ile olan ilişkisinin irdeleneceği bu bölümde konunun daha iyi anlaşılması için temel kavramların ve yeni imkânların da bilinmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu sebeple çalışmanın bu bölümünde denetim, denetim türleri ve demokrasi kavramı ele alınarak çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

1.1. Klasik Denetim ve Denetim Türleri

Genel anlamıyla denetim “bir görevin yolunda yürütülüp yürütülmediğini anlamak için yapılan araştırma” olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre ise “yönetim faaliyetlerinin, kabul edilen plana, verilen direktife ve konulan ilkelere uygun olarak etkin bir şekilde yapıp yapılmadığını belirten araç” olarak tanımlanmaktadır (Önen & Eken, 2016, s. 217). Kamu yönetiminde ise denetim “idarenin faaliyetleriyle ilgili önceden belirlenmiş esas ve amaçlara göre değerlendirmede bulunmak, gelecekle ilgili risk analizlerinin yapılmasına yardımcı olmak; kurum ve kişilerin gelişmesine, mali yönetim ve kontrol sistemlerinin geçerli, güvenilir ve tutarlı hale gelmesine rehberlik etmek ve elde edilen sonuçları ilgililere duyurmak için yapılan bir süreç” olarak açıklanmaktadır (Güven vd. 2017, s. 192).

Kamu yönetiminde denetimi gerçekleştiren tarafın farklılaşması durumunda denetimin niteliği de değişmektedir. Denetimin yönetsel bir kuruluş tarafından gerçekleşmesi durumunda “idari

denetim” yasama organı tarafından yapılması halinde “*siyasi denetim*”, yargı organı tarafından yapılırsa “*yargısal denetim*” ve kamuoyu tarafından yapılması halinde “*kamuoyu denetimi*” olarak adlandırılmaktadır.

Denetim makro açıdan iç denetim ve dış denetim olarak ele alınabilir. İç denetim idarenin kendi organları aracılığıyla yerine getirdiği denetimi; dış denetim ise idarenin kendi dışında örgütlenen bir yapı tarafından yerine getirdiği denetimi ifade etmektedir (Alıcı, 2016, s. 185).

1.1.1. Hiyerarşik Denetim ve Vesayet Denetimi

Türkiye'nin yönetim yapısı gereğince idare, merkezden ve yerinden yönetim esasına göre teşkilatlanmıştır. Merkezden ve yerinden yönetim yapısına göre teşkilatlanmış idarenin görev, yetki ve sorumluluklarını yerine getirmelerinde önceden belirlenmiş esas ve usullere göre denetimleri gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de kamu yönetimi üzerinde hiyerarşik ve vesayet denetimi olmak üzere iki farklı denetim uygulanmaktadır (Alıcı, 2016, s. 187). Hiyerarşik denetim yasal bir dayanağa gerek olmadan örgüt içindeki kademelenmeden kaynaklanan üstün ast üzerindeki denetim yetkisidir. Vesayet denetimi ise örgüt dışında yer alan kişi, birim, organ, kurul veya kuruluşlarca denetlenmesidir (Önen & Eken, 2016, s. 218).

Geniş yetkiler içeren bir denetim türü olarak hiyerarşik denetim astın hem işlemleri hem de eylemleri üzerinde kullanılır. Hiyerarşik denetim, “*asta emir verme, astın işlemlerini hukuka uygunluk ve yerindelik bakımından denetleme ve astın memuriyet statüsüne ilişkin işlemler yapmayı içerir*” (Odyakmaz, Kaymak & Ercan, 2011, s. 220).

İdari vesayet denetimi ise yerinden yönetim kuruluşlarının eylemleri, işlemleri, organları ve personeli üzerinde merkezi hükümetin kamu yararı amacıyla uyguladığı denetimdir (Aktan, 1976, s. 4). Bir başka tanımda ise iki kamu tüzel kişisinden birinin diğeri üzerinde kanunla açıkça öngörölmüş sınırlarda ve ölçülerde denetlenen kuruluşun personel, eylem ve işlemlerine yönelik yapılan denetim olarak tanımlanmaktadır (Derdiman, 2007, s. 75). Bir diğeri tanımda ise vesayet denetimi, kamu düzeni ve yurt bütünlüğünün sağlanması için kamu yararı amacıyla ve kanunların açıkça verdiği yetkiye dayanarak merkezi yönetimin yerel yönetimlerin organları, personeli, işlemleri ve parasal kaynakları üzerinde yapılan denetim olarak tanımlanmaktadır (Kavruk & Yaylı, 2008, s. 3). İdari vesayet kavramına ilişkin tanımlamaları çoğaltmak mümkündür ancak yapılan tanımlamalardan da görüldüğü gibi tanımlamalar birbirine yakındır.

Yapılan tanımlamalar ele alındığında idari vesayet denetiminin özellikleri de ortaya çıkmaktadır. İdari vesayet denetiminin özelliklerini ise aşağıdaki gibi sıralanabilir (Çağlayan, 2017, s. 105; Gözler, 2010, s. 62):

- İdari vesayet denetimi iki kamu tüzel kişisi arasında gerçekleşen bir denetimdir.
- İdari vesayet aynı zamanda istisnai bir yetkidir. Bu yetkinin kullanılabilmesi için kanunda açıkça düzenlenmesi gerekir.
- İdari vesayet denetimi kural olarak emir ve talimat verme ve düzeltme yetkisini içermez. Ancak idari vesayet denetimi “onama-ret, geciktirici veto ve iptal davası açma” yetkilerini içermektedir.
- İdari vesayet denetimi ile hukuka uygunluk denetimi yapılır. Yerindelik denetimi ancak kanunda açıkça yetkinin verildiği durumlarda gerçekleştirilir.
- İdari vesayet yetkisine sahip olan makamlar ve yerinden yönetim kuruluşları birbirlerinin kararlarına karşı dava açma yetkisine sahiptirler.

İdari vesayet denetimi ile “merkezi yönetim ile yerinden yönetim kuruluşları arasında bütünlüğü” ve kamu hizmetlerinde birliğin sağlanması amaçlanmaktadır. Ayrıca yerinden yönetim kuruluşlarının aşırı güçlenerek devletin birliğinin tehlikeye düşmesini engellemek de idari vesayet denetiminin bir diğer amacıdır (Çağlayan, 2017, s. 103-104).

1.2. Modern Denetim Türleri

Zamanla yönetim alanının genişlemesi, yönetilen sayısının artması ve tabandan gelen talepler ile birlikte denetim mekanizması da mahiyet değiştirebilmiştir. İdare karşısında vatandaşın haklarını korumayı taahhüt eden “Ombudsmanlık” kurumu da bu gereklilikten doğmuş ve gelişmiş bir mekanizmadır. Devam eden başlık altında özet olarak bu kavram tanıtılacaktır.

1.2.1. Ombudsmanlık

İlk olarak İsveç’te Kral XII. Şarl döneminde uygulama alanı bulan Ombudsmanlık (Köksal, 2007, s. 34-35) daha sonra İskandinav ülkelerine yayılmış ve akabinde Avrupa, Amerika, Okyanusya, Afrika, Asya’ya kadar uzanmıştır (Parlak & Doğan, 2016, s. 22). Türkiye’de hazırlanan “6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu” ile “T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu” kurulmuştur. İlgili kanunun uygulanmasına ilişkin usullerin yer aldığı yönetmeliğin 28 Mart 2013 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanmasının ardından kurum “gerçek ve tüzel kişilerin başvurularını kabul etmeye başlamıştır” (Baykal, 2014, s. 118).

Kamu Denetçiliği Kurumu'nun kurulması ile birlikte Türk kamu yönetimine “ombudsman denetimi” de girmiştir (Önen & Eken, 2016, s. 218). Türk kamu yönetimi için yeni sayılabilecek olan “ombudsmanlık” ile idarenin denetim konusunda aksayan yönlerinin güçlendirilmesi ve kamu otoritesi karşısında vatandaşların haklarının korunarak sorunlarının çözüme kavuşturulması hedeflenmektedir (Parlak & Doğan, 2016, s. 8). Tarihsel arka plan olarak demokrasi ile bütünleşen liberalizmin, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik gibi söylemleri ile ilişkilendirilen ve filozofların katkılarıyla güçlenen vatandaş olarak bireyin haklarını korumaya çalışan bir denetim mekanizması olarak doğduğu savunulabilir (Parlak & Doğan, 2021, s. 95).

1.2.2. Kamusal Bir Denetim İmkânı Olarak Yerel Demokrasi

Yerel yönetimler, yönetime katılımın, hizmetlerde etkinliğin, demokratik uygulamaların, özgürlük gibi demokrasinin pek çok değerinin hayata geçirildiği mekânlardır ve bu işleviyle “toplumun demokratikleşmesine önemli katkılar sağladıkları için yerel demokrasiler olarak adlandırılmaktadır” (Yaylı & Pustu, 2008, s. 136). “Yerel demokrasi, her bir toplum için en iyi geleceğin öngörülmesi ve sağlanması, ortak bir uzlaşma ortamının oluşturulması, ortak ihtiyaçların belirlenmesi, çözüm programlarının gerçekleştirilebilirliğinin göz önüne alınması şeklinde de ele alınabilir” (Önder, 2013, s. 313). Temelde “doğrudan ve temsili” olmak üzere iki modeli bünyesinde barındıran demokrasi anlayışı (Heywood, 2017, s. 272) zamanla gelişen koşullara kendini uyarlamaya çalışmıştır. Antik Yunan’da doğrudan demokrasi anlayışı uygulanmışken zamanla yönetim alanının ve yönetilen sayısının artması ile bunu uygulamak mümkün olmamıştır. Bunun yerinde temsili demokrasi dediğimiz halkın temsilciler yoluyla temsil edildiği model uygulama alanı bulmuştur. Ancak doğrudan demokrasiye olan özlem hiç dinmediğinden küreselleşme hareketi ile birlikte yerelleşme eğilimi de artmış ve yerel yönetimlerin güçlenmesinin süreci başlamıştır.

Yerel demokrasi kavramı ile günümüzde yerel yönetim sistemlerinin demokratikliği vurgulanmaktadır. Yerel demokrasi ile demokratik değerlerin yerel yönetimlerde geçerli kılınması ve halkın karar alma süreçlerine katılımında doğrudan veya temsili yoldan katılımının sağlanması amaçlanmaktadır (Pustu, 2005, s. 128).

Yerel demokrasi kavramı demokratik değerlerin yerel yönetimler için geçerli olması anlamını taşımaktadır. Bu noktada halkın katılımı yerel demokrasinin temel yapısını oluşturmaktadır. Halkın, karar alma organlarını seçip iş başına getirmesi ile halkın taleplerini daha kolay

yansıttığı ve böylece halk katılımının arttığı kabul edilmektedir. Halkın yönetime katılımının artması sonucunda ise demokrasi açısından gücün meşru güç olması sağlanmaktadır (Gökçe, 1999, s. 57).

Yerel yönetim organlarının bağımsız oluşumu, organlarının bağımsız karar alabilmeleri ve aldıkları bu kararları bağımsız bir şekilde uygulayabilmeleri, halkın alınan kararlara katılımlarının sağlanması ve alınan kararları etkileyebilmesi, mali bağımsızlığın sağlanması, mali ve idari alanda şeffaflığın sağlanması, idareler arası ilişkilerin düzenlenmesi yerel demokrasinin temel ilkelerini oluşturmaktadır. Bu ilkeler gerçekleştirilebildiği ölçüde yerel demokrasi de gerçekleşmektedir (Pustu, 2016, s. 100). Bu bağlamda kadim bir geçmişi olan ve aynı zamanda modern bir denetim mekanizması olarak değerlendirilen kamusal denetim yerel demokrasi ile yakından ilişkilidir. Halkın yerel kararlara müdahil olma derecesi ve sayısı yerel demokrasi anlayışının gelişmişliğini belirleyen en önemli unsurdur.

2. TÜRKİYE’DE MERKEZİ YÖNETİMİN BELEDİYELER ÜZERİNDEKİ VESAYET DENETİMİ

Bu bölümde Türkiye’de merkezi yönetimin belediyeler üzerindeki idari vesayet denetimi ele alınacaktır. Öncelikle kamu yönetiminde vesayet denetiminin hukuki dayanakları incelenecek olup sonrasında belediyeler üzerindeki vesayet denetimi karşılaştırmalı mevzuat incelemesi ile yapılacaktır.

2.1. İdari Vesayet Denetiminin Hukuki Dayanakları

Merkezi yönetimin yerel yönetim birimi olan belediyeler üzerindeki vesayet denetimi yasa ve kanunlarda açıkça belirtilmeden Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar devam etmesine rağmen ilk defa 1982 Anayasasında açık ifadelerle yer almıştır. 1921 Anayasası kamusal hizmetleri ve bu hizmetlerin denetim ve düzenlenmesinin tamamını yerel yönetimlere bırakmış ve valinin denetimi dışında tutmuştur. Yerel yönetimlerin genel müfettişler tarafından denetlendiği bir denetim mekanizması oluşturulmuştur. 1924 Anayasasında da vesayet denetimi ile ilgili herhangi bir hüküm yer almamıştır. Ancak dayandığı ilkeler gereği sıkı bir vesayetçi düzenleme olarak kabul edilebilir. 1961 Anayasası ise idari vesayet terimini açıkça kullanmamakla birlikte vesayet denetiminin sınırlarını belirleyici herhangi bir hüküm de içermemiştir (Kırışık & Sezer, 2006, s. 14-17-20).

Merkezi yönetimin belediyeler üzerindeki idari vesayet denetiminin temel yasal dayanağını 1982 Anayasası oluşturmaktadır. 1982 Anayasasının 123’üncü maddesinde idarenin kuruluş

ve görevleri ile bir bütün olduğu ve idarenin kuruluş ve görevlerinin merkezden ve yerinden yönetim esaslarına dayandığı belirtilmiştir. Bu madde ile kamu yönetiminin merkezden yönetim ve yerinden yönetim olarak parçalı bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak idarenin bütünlüğü ilkesi ile bu parçalı yapı arasında bütünlük sağlanmaktadır. İdarenin bütünlüğü ilkesi ise uygulamada “hiyerarşi” ve “vesayet” ilkeleriyle gerçekleştirilmektedir (Görmez, 2014, s. 290).

İdari vesayet yetkisi 1982 Anayasasında anayasal teminat altına alınmış ve Anayasanın 127/5 maddesinde (1982 Anayasası, Md. 127): “*Merkezi idare, mahalli idareler üzerinde, mahalli hizmetlerin idarenin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacıyla, kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde idari vesayet yetkisine sahiptir.*” şeklinde düzenlenmiştir.

1982 Anayasası’na göre usulüne göre onaylanıp yürürlüğe giren uluslararası antlaşmalar ve sözleşmeler iç hukuk kuralı gibi uygulanmaktadır. Bundan dolayı Türkiye’nin de taraf olduğu Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı idari vesayet yetkisinin yasal dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın 8. Maddesi yerel yönetimlerin denetimini düzenlemiştir. Madde 8’in ilk paragrafında “*Yerel makamların her türlü idari denetimi ancak kanunla veya anayasa ile belirlenmiş durumlarda ve yöntemlerle gerçekleştirilebilir*” (Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Md. 8.) hükmüne yer vermiştir. İkinci paragrafta “*Yerel makamların faaliyetlerinin idari denetimi normal olarak sadece kanunla ve anayasal ilkelerle uygunluk sağlamak amacıyla yapılacaktır. Bununla beraber, üst makamlar yerel makamları yetkili kıldıkları işlerin gereğine göre yapıp yapılmadığını idari denetimine tabi tutabileceklerdir*” (Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Md. 8.) ifadesi yer almıştır. Dolayısıyla ikinci paragrafta hem hukuka uygunluk hem de yerindelik denetiminin yapılabileceği belirtilmiştir. Ancak yerindelik denetiminin sadece üst makamların yerel makamları yetkili kıldığı işlerde yapılabileceği vurgulanmıştır. Türkiye’nin çekince koyduğu üçüncü paragrafta ise “*Yerel makamların idari denetimi, denetleyen makamın müdahalesinin korunması amaçlanan çıkarların önemiyle orantılı olarak sınırlandırılmasını sağlayacak biçimde yapılmalıdır*” (Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Md. 8.) hükmüne yer verilmiştir.

5393 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu başta olmak üzere 3152 sayılı İçişleri Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun merkezi yönetimin belediyeler üzerinde idari vesayet denetimine yasal dayanak oluşturmaktadırlar (5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu).

2.2. 5393 Sayılı Belediye Kanunu’nda İdari Vesayet

Merkezi yönetime belediyeler üzerinde ağır vesayet yetkileri tanıyan 1580 sayılı Belediye Kanunu, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın da etkisiyle kaldırılmış ve yerine 5393 sayılı Belediye Kanunu yürürlüğe konulmuştur. 5393 sayılı Belediye Kanunu vesayet yetkileri içermesine rağmen 1580 sayılı Belediye Kanunu’na göre vesayet yetkilerini azaltmıştır. Bu nedenle her iki kanunun karşılaştırmalı olarak incelenmesi aralarındaki farkları ortaya koyacaktır.

1580 sayılı Belediye Kanunu’nun 71. maddesinde; belediye meclisinin bütçe, kesin hesap, sokak ve meydanların isimlendirilmesi, borçlanma ve borç verme, vergi ve resimler dışında verilen hizmetler için ücret tarifeleri, imar planları ve belediye zabıta yönetimine ilişkin kararları mahalli mülki idare amirinin onayı ile yürürlüğe gireceği belirtilmiştir (1580 Sayılı Belediye Kanunu, Md. 71.).

5393 Sayılı Belediye Kanunu ile mülki idare amirinin onaylama yetkisi kaldırılmış, mülki idare amirine hukuka aykırı gördüğü kararlara karşı idari yargıya başvurma yetkisi verilmiştir. Ancak Sayılı Belediye Kanunu’nun belediye meclisinin görevlerinin sayıldığı 18. maddesinde “Meydan, cadde, sokak, park, tesis ve benzerlerine ad vermek; mahalle kurulması, kaldırılması, birleştirilmesi, adlarıyla sınırlarının tespiti ve değiştirilmesine karar vermek; beldeyi tanıtıcı amblem, flama ve benzerlerini kabul etmek” (5393 Sayılı Belediye Kanunu, Md. 18.) ifadesine yer verilmiş ve belediye meclisinin kararlarının kesinleşmesinde mülki idare amirinin onayına ihtiyaç duyulmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte kanunun 81. maddesinde “Cadde, sokak, meydan, park, tesis ve benzerlerine ad verilmesi ve beldeyi tanıtıcı amblem, flama ve benzerlerinin tespitine ilişkin kararlarda; belediye meclisinin üye tam sayısının salt çoğunluğu, bunların değiştirilmesine ilişkin kararlarda ise meclis üye tam sayısının üçte iki çoğunluğunun kararı aranır. Bu kararlar mülkî idare amirinin onayı ile yürürlüğe girer” (5393 Sayılı Belediye Kanunu, Md. 81.) hükmüne yer verilerek vesayet denetiminin devamı sağlanmıştır. Bu durumda kanunun kendi içinde bir çelişkiye yol açtığı söylenebilir.

1580 sayılı Belediye Yasasına göre, “mülki idare amirleri, belediye bütçesinin onaylanması aşamasında, yasa ve tüzüklere aykırı hükümleri düzeltmeye, vergi oranlarını yasal sınırlara indirmeye, belediyenin görevi olmayan konular için konulmuş ödenekleri iptal etmeye, bütçeye konulması zorunlu olup da yer almayan ödenekleri bütçeye eklemeye, zorunlu görevler için öngörülen ödenekler yetersiz ise bu ödenekleri yasal sınırlar içerisinde arttırmaya yetkiliydiler. Bu yetkiler yeni yasa ile beraber yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak “Hizmetlerde Aksama” başlığını taşıyan 57. maddesinin tanımladığı durumun ortaya çıkması halinde, valiye bazı belediye hizmetlerini görme yetkisi verilmektedir. Bu durumda, eğer söz konusu belediye hizmeti belediye meclisinin kararı gerektirecekse, valinin belediye meclisinin yerine karar vermesi söz konusu olacaktır” (Kavruk & Yaylı, 2008, s. 9).

1580 sayılı Belediye Kanunu’na göre mahallerin kurulması, kaldırılması, sınır ve isimlerinin değiştirilmesine ilişkin kararlar belediye meclisinin ve mahalli idare kurulunun kararı ve valinin onayı ile kesinleştirileceği belirtilmiştir. 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda da benzer bir düzenlemeye gidilmiş, farklı olarak kaymakamın görüşünü bildirmesi üzerine valinin onayı ile kesinleşeceği belirtilmiştir (1580 Sayılı Belediye Kanunu Md. 8. ve 5393 Sayılı Belediye Kanunu Md. 6.). Böylece idari vesayet denetiminin derecesi azaltılmak yerine merkezi yönetimin yerel temsilcilerinin ayrı ayrı onayına bırakılarak arttırılmıştır.

1580 Sayılı Belediye Kanunu’nda belediye sınırlarının kesinleşmesinde nüfusu 80.000’in altında olan yerlerde belediye meclisinin kararı mahalli idare heyetinin görüşü üzerine il idare kurulunun onayı ile kesinleşmekteydi. Nüfusu 80.000’in üzerinde olan yerlerde ise belediye meclisinin kararı, mahalli idare heyetinin oluru, valinin teklifi ve İçişleri Bakanlığının onayı ile değişmekteydi (1580 Sayılı Belediye Kanunu, Md. 5.). 5393 sayılı kanun ile birlikte belediye meclisinin kararı kaymakamın görüşü ve valinin onayı ile birlikte gerçekleşmektedir (5393 Sayılı Belediye Kanunu, md.5.). Belde isminin değiştirilmesinde ise eski kanunda belediye meclisi ve il idare heyetinin kararının ve Danıştay görüşü alınarak Bakanlar Kurulu tarafından değiştirilirken, yeni kanunla birlikte belediye meclisi üye tam sayısının en az dörtte üçü çoğunluğunun kararı ve valinin görüşü üzerine İçişleri Bakanlığının onayı ile değiştirilebilmektedir (1580 Sayılı Belediye Kanunu, Md. 9. ve 5393 Sayılı Belediye Kanunu Md. 10.). her iki durumda görüleceği üzere merkezi yönetimin belediyeler üzerinde idari vesayet denetimi sürmüştür.

5393 sayılı Belediye Kanunu’na göre, “belediye meclisinin alacağı kararlar için ilgili merkezi yönetim biriminden önceden izin alınmasını gerektiren tek durum yurt dışı ilişkiler konusundadır. Kanununun 74. maddesine göre; Belediyeler, belediye meclisinin kararına bağlı olarak görev alanıyla ilgili konularda faaliyet gösteren uluslararası teşekkül ve organizasyonlara, kurucu üye veya üye olabilir. Belediye, bu teşekkül, organizasyon ve yabancı mahallî idarelerle ortak faaliyet ve hizmet projeleri gerçekleştirebilir veya kardeş kent ilişkisi kurabilmek için, dış politikaya ve uluslararası anlaşmalara uygun olarak yürütülmesi ve önceden İçişleri Bakanlığının iznini almak zorundadır” (Kavruk & Yaylı, 2008, s. 10).

Belediyelerin borçlanması konusundaki vesayet uygulaması 5393 sayılı kanun ile de devam etmiştir. Kanununun 68. maddesine göre; Belediye ve bağlı kuruluşları ile bunların sermayesinin yüzde ellisinden fazlasına sahip oldukları şirketler, en son kesinleşmiş bütçe gelirlerinin, 213 sayılı Vergi Usul Kanununa göre belirlenecek yeniden değerlendirme oranıyla artırılan miktarının yılı içinde toplam yüzde onunu geçmeyen iç borçlanmayı belediye meclisinin kararı; yüzde onunu geçen iç borçlanma için ise meclis üye tam sayısının salt çoğunluğunun kararı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığının onayı ile yapabilir. (5393 Sayılı Belediye Kanunu, 68. Md.). “29/11/2018 tarihli ve 7153 sayılı Kanununun 28 inci maddesiyle bu bent ve fıkrada yer alan ‘İçişleri’ ibareleri ‘Çevre ve Şehircilik’ şeklinde değiştirilmiştir” (5393 Sayılı Belediye Kanunu, 68. Md.).

Belediye meclisinin feshedilmesi konusunda her iki kanunda da benzer şekilde ele alınmıştır. 5393 sayılı kanununun 30. maddesine göre kendisine kanunla verilen görevleri suresi içinde yapmayı ihmal eder, belediyeye ait işleri sekteye veya gecikmeye uğratar ve belediyeye verilen görevlerle ilgisi olmayan siyasi konularda karar alır ise, İçişleri Bakanlığının bildirimini üzerine Danıştay’ın onayı ile feshedilmesine hükmedilir (5393 Sayılı Belediye Kanunu, Md. 30.).

1580 sayılı kanunda yer alan belediye meclisinin kanunen olağan ve olağanüstü hallerinin dışında ve belirli olan toplantı yerinin dışında toplanması durumunda meclisin feshedileceğine dair hüküm 5393 sayılı kanunda yer almamıştır (1580 Sayılı Belediye Kanunu, 1. ve 2. fıkra.).

Anayasanın 127. maddesinin hükmü de olan ve 5393 sayılı kanununun 30. maddesi gereği görevleri ilgili bir suç nedeniyle haklarında soruşturma veya kovuşturma açılan belediye organlarını veya bu organların üyelerini, kesin hükme kadar İçişleri Bakanı tarafından görevinden uzaklaştırılabilmesi öngörülmüştür (1982 Anayasası ve 5393 Sayılı Belediye

Kanunu, Md. 30.). Bu madde, 1580 sayılı kanuna benzerlik göstermekle beraber tek fark olarak, madde de uzaklaştırma kararının iki ayda bir gözden geçirilmesi olmuştur.

Belediye meclisinin çalışma esas ve usullerinin İçişleri Bakanlığı tarafından çıkarılacak yönetmelikle belirlenmesi (Md. 19.); meclis üyeliğine seçilme yeterliliğinin kaybedilmesi durumunda valinin üyeliğin düşürülmesi için durumu Danıştay'a bildirmesi (Md. 29.); belediye başkanının mazeretsiz ve kesintisiz olarak yirmi günden fazla görevini terk etmesi durumunda, tespit edecek olan makamın vali olarak öngörülmesi (Md. 44.); belediye başkanlığının, herhangi bir nedenle boşalması durumunda, vali tarafından belediye meclisinin 10 gün içinde toplanmasının sağlanması, boşalan başkanlık yerine yeni belediye başkanı veya başkan vekili seçilememesi durumunda, seçim yapıncaya kadar belediye başkanlığına büyükşehir ve il belediyeleri için İçişleri Bakanı, diğer belediyeler için vali tarafından görevlendirme yapılması (Md. 45-46.) gibi maddeler 5393 sayılı kanunda yer alan öteki vesayet uygulamalarıdır (5393 Sayılı Belediye Kanunu).

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda; merkezi yönetimin, yerel yönetim birimi olan belediyeler üzerinde idari vesayet denetiminin ağır bir şekilde işlediğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte idari vesayet denetiminin siyasi amaçlar için kullanılabilme tehlikesinin de söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda yerel halka götürülen hizmetlerin aksamasını engellemek için idari vesayet yerine hukuki denetim yapılmasının gerektiği söylenebilir.

2.3. 5216 Sayılı Kanunda İdari Vesayet Denetimi

1982 Anayasası ile birlikte merkezi yönetimle yerel yönetim birimi olan belediyeler arasında yeni düzenlemeler getirilmiştir. Daha önceki anayasada yer almayan idari vesayet denetimi açık bir biçimde 1982 Anayasasında yer almıştır. Bununla birlikte büyük ölçekli yerleşim alanlarının daha iyi hizmet görmesini sağlamak amacıyla 3030 Sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun ile büyükşehir belediyelerinin kurulmasına imkân tanınmıştır (Eryılmaz, 2022, s. 19).

3030 Sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun'un 1. maddesi, kanunun çıkarılma amacını: "Bu Kanunun amacı, büyük şehir belediyeleri yönetiminin hukuki statüsünü, hizmetlerin planlı, programlı, etkin ve uyum içinde yürütülmesini sağlayacak bir şekilde düzenlemektir" şeklinde

düzenlemiştir (3030 Sayılı Kanun). Kanunun 2. maddesi ise kanunun kapsamını oluşturmaya dönük hazırlanmıştır. Buna göre: “Bu Kanun büyük şehir belediyeleri ile ilçe belediyelerinin kuruluş, görev ve yetkilerine, merkezi idare ve diğer mahalli idareler ile münasebetlerine dair esas ve usulleri kapsar” (3030 Sayılı Kanun).

3030 sayılı Kanununun 14. maddesinin 3. fıkrasında, büyükşehir ve ilçe belediye meclislerinin aldığı bütün kararların büyükşehir belediye başkanına gönderileceği belirtilmiştir (3030 Sayılı Kanun 3. Fıkra). Bununla birlikte kanununun 14. maddesinin 4. fıkrasında da büyükşehir belediye başkanının meclisler tarafından alınan kararların tekrar görüşülmesini isteyebileceği kuralını düzenlemiştir. Meclisler kararlarını en az 2/3 çoğunlukla yeniden kabul edip sunduğu takdirde aldıkları kararlar kesinleşmiş olur (3030 Sayılı Kanun 4. Fıkra).

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı 3030 sayılı kanunun; bir yandan büyükşehir ve ilçe belediyelerinin görevlerini düzenlerken diğer yandan da büyükşehir belediyelerinin ilçe belediyelerine karşı daha üst bir konumda olmalarına yol açan düzenlemelere yer verdiği görülebilir. Bu nedenlerden dolayı yönetmeliğin, idari vesayet uygulamasının olduğunu kabul ettiği söylenebilir (Dönmez, 1993, s. 47-48). Karanfiloğlu bu türden bir üstünlüğün, yerel yönetim birimleri olan büyükşehir ve ilçe belediyelerinin kendi içinde yönetsel hiyerarşik bir denetime tabi olduğunu gösterdiğini belirtir. Dolayısıyla idarenin düzenleniş biçiminin merkezden yerele doğru hiyerarşik bir yapı içinde düzenlendiği ve farklı birimler arasında da bu hiyerarşik yapılanmanın oluşturulması amaçlanmıştır denilebilir. Bunun da idarenin bütünlüğünün sağlanmasına yönelik bir girişim olduğunun göstergelerinden biri olduğu belirtilebilir (Karanfiloğlu, 2000, s. 67).

5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu 2004 yılında yürürlüğe girmesiyle 3030 sayılı kanunun hükümleri ortadan kalkmıştır. 3030 sayılı kanununun 20. maddesine göre büyükşehir belediyelerinin bütçeleri vali tarafından onaylanmaktaydı. Bununla birlikte valinin bütçe üzerinde değişiklik yapma yetkisi kanunla düzenlenmişti. Büyükşehir belediye başkanına, Vali tarafından yapılan değişikliklere karşı idari yargı yoluna giderek itiraz yetkisi verilmişti. Ancak 5216 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte valinin bütçe de dâhil olmak üzere büyükşehir belediyesinin işlemlerini onaylaması uygulamasına son verilmiştir (3030 sayılı Md. 20.).

5216 sayılı kanuna göre “büyükşehir belediye meclisi kararlarının yürürlüğe girebilmesi için yedi gün içinde mahallin en büyük mülki idare amirine gönderilmesi gerekmektedir. 5216

sayılı kanunun 14. maddesinin 5. Fıkrasında “mülki idare amiri hukuka aykırı gördüğü kararlara aleyhine idari yargıya başvurabilir” hükmü yer almaktaydı. Ancak bu hüküm Anayasa Mahkemesi tarafından 2010 yılında iptal edilmiştir. Bu hükmün iptal edilmesi mülki idare amirinin belediye meclisi kararlarına karşı idari yargıya başvuramayacağı anlamına gelmemektedir. Mülki idare amiri yine belediye meclisi kararlarına karşı dava açabilecektir ancak bu durumda menfaati ihlal koşulu aranacaktır (Turgut, 2017, s. 6).

3030 sayılı kanunun, büyükşehir belediye meclisi ve encümeninin kararlarına karşı ilgili tarafların 10 gün içinde ilin valisine başvuru yapabileceği, 24. maddesi ile düzenlenmişti. İtiraza konu işlem üzerinde valinin karar vereceği ve kararın niteliğinin kesin olduğu belirtilmişti. Ancak 5216 sayılı kanun ile birlikte büyükşehir belediye meclisinin ve encümeninin kararlarına karşı valiye başvuru yapılması kaldırılmıştır. Valinin denetim yetkisi hukukilik denetimi ile sınırlandırılmış, büyükşehir belediyesinin yürütme ve karar organlarının görevlerine ancak yargı kararı ile son verilebileceği hüküm altına alınmıştır (5216 Sayılı, Md. 24.).

5216 sayılı kanunda büyükşehir belediyelerine genel sekreter atanmasına ilişkin vesayet yetkisi 3030 sayılı kanundakine benzer şekilde devam etmiştir. 3030 sayılı kanunda genel sekreterin atanmasının büyükşehir belediye başkanının teklifi ve İçişleri Bakanının onayı ile olacağı belirtilmiştir. 5216 sayılı kanunun 22. Maddesindeki “Değişik ikinci fıkra: 24/10/2011-KHK-661/60 Md.” değişiklikle Genel sekreterin, belediye başkanının teklifi üzerine Çevre ve Şehircilik Bakanı tarafından atanmasına karar verilmiştir (5216 Sayılı Kanun Md. 16.).

5216 sayılı kanun yukarıda ele alınan işlemler dışındaki işlemler ile ilgili olarak 5393 sayılı Belediye Kanunu’na atıfta bulunmuştur. Bundan dolayı 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda yer alan vesayet hükümleri büyükşehir belediyeleri içinde geçerlidir (5216 Sayılı Kanun).

3. BELEDİYELER AÇISINDAN İDARİ VESAYET DENETİMİ VE YEREL DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Genel olarak ülkelerin yapılarına bakıldığında doğrudan demokrasinin devletlerin yönetimlerinde uygulanmasının zor olduğu bilinmektedir. Özellikle günümüzde bu zorluk daha da belirgin olduğu için karşımıza temsili demokrasiler çıkmaktadır. Boyut ve işleyiş açısından günümüz demokrasi düşüncesi evrensel bir hal almıştır. Çoğu rejimler demokratik

olmayan şekilde yönetilseler de en son olarak yine demokratik değerlere giden yol kendilerini zorunlu bir merhale olarak göstermektedir (Dahl, 1991, s. 2).

Bu açıdan bakıldığında Belediyeler batı toplumlarında bir sivil toplum kurumu olarak gelişimlerini sağlamışlardır. Batı toplumlarında yerel yönetimler sadece mahalli müşterek ihtiyaçları karşılamak için kurulmuş işlev üstlenmezler aynı zamanda merkezi yönetim anlayışına karşı sivil toplum geleneğini de sürdürürler (Tekeli, 1983, s. 6). Türkiye’de ise Batı eksenli belediye örgütlenmesi 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra söz edilebilir. Bu dönemde yerel ihtiyaçlar daha çok mahalli ve şahsi teşebbüs eliyle yürütülmekteydi (Parlak, 2020, s. 197). Bu dönemdeki ilk belediye 1855 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Yönetim İstanbul şehremini ve 12 kişilik şehir meclisinden oluşmuştur. Yönetim yapısı seçilmişler eliyle değil Padişah tarafından atanma usulüyle olmaktadır. Yani ademi-merkeziyetçilikten ziyade merkeziyetçi yapı söz konusudur (Gül & Özgür, 2004, s. 182). Bu durum Türkiye’deki belediyelerin Tanzimat sonrası Batılılaşma hareketleri sonucunda “*yukarıdan aşağıya*” doğru olacak şekilde kurulduğunu göstermektedir. Belediyelerin bu şekilde kurulması sivil toplum kurumu niteliklerini taşıması amacıyla kurulmadığı kanısını oluşturabilmektedir (Tekeli, 1983, s. 6).

Denetim ve vesayet ise yerel demokrasi ile ters orantılıdır. Denetim ve vesayet arttıkça yerel demokrasi zayıflamaktadır. Türkiye’de belediyelere olan güvensizlik uzun yıllar boyunca ağır vesayet koşullarının bulunmasına yol açmıştır. Uzun yıllar yürüklükte kalan 1580 sayılı Belediye Kanunu ile merkezi yönetimin belediyeler üzerindeki ağır vesayet yetkisi 5393 sayılı kanun ile zayıflatılmıştır. 5393 sayılı kanunda yer alan vesayet yetkileri yine de yerel demokrasiye aykırılık oluşturmaktadır (5216 sayılı kanun ve 5393 sayılı kanun).

Yerel yönetim organlarının bağımsız oluşumu, organlarının bağımsız karar alabilmeleri ve aldıkları bu kararları bağımsız bir şekilde uygulayabilmeleri yerel demokrasinin en önemli ilkesini oluşturmaktadır. Belediyelerin kaynaklarının yetersiz olması görevlerini yerine getirirken aksaklıklara yol açmakta ve merkezden aktarılacak kaynaklara bağımlı olmalarına başka bir deyişle mali vesayete yol açmaktadır. Bu durum belediyelerin kendi organları ile aldıkları kararları uygulayabilmelerini ve merkezi yönetimden bağımsız hareket etmelerini kısıtlamaktadır (Genç, 2015, s. 283). Bu durum aynı zamanda yerel demokrasinin bir diğer ilkesi olan yerel yönetimlerin mali bağımsızlığının sağlanması ilkesi ile de ters düşmektedir.

5393 sayılı kanuna göre belde adının değiştirilmesinde valinin görüşü ve İçişleri Bakanlığının kararının alınması, belediye sınırları içinde mahalle kurulması, kaldırılması, birleştirilmesinde

kaymakam görüşü ve valinin onayıyla gerçekleşmesi, meclis kararlarının yürürlüğe girebilmesi için mülki idare amirine gönderilmesi aksi halde geçersiz olması gibi konular belediye meclisinin aldığı kararları bağımsız uygulamasına engel olmaktadır (5393 sayılı kanun).

5393 sayılı kanunda vesayet yetkisinin en ağır şekli belediye başkanlarının görevden uzaklaştırılması hususunda olmuştur. 5393 sayılı kanuna belediyelerin temsilcisi ve yürütme organı olan başkanların geçici bir tedbir olarak İçişleri Bakanınca görevden uzaklaştırılabileceğini hüküm altına almıştır. Ancak görevden uzaklaştırma tedbirinin hangi şartlarda uygulanacağı, İçişleri Bakanlığına düşen görev ve sorumlulukların, tedbirin ne kadar süreceği, görevden uzaklaştırma süresi içinde yapılacak işlemlerin neler olduğu hakkında herhangi bir yasal düzenleme bulunmamaktadır (Kavruk & Tatar, 2010, s. 637). Görevden uzaklaştırma süresine ilişkin azami bir sürenin bulunmaması beş yıllığına seçilen belediye başkanlarının görev süresi bitene kadar görevinden uzaklaştırılabileceği gibi bir kanı oluşturabilmektedir. Bu durum ise fiili olarak halk tarafından seçilmiş olan belediye başkanının görevinin sonlanmasına dönüşebilmektedir.

Seçimle iş başına gelen bir belediye başkanının merkezi yönetim içinde yer alan İçişleri Bakanı tarafından görevden uzaklaştırılması yerel demokrasi ile tamamen ters düşmektedir. Zira İçişleri Bakanlığının bu yetkisi siyasi bir araca dönüşebilmektedir. Bu sebeptir ki İçişleri Bakanlığınca görevden uzaklaştırılan belediye başkanları hakkındaki görevden uzaklaştırma kararları idari yargı organlarınca iptal edilmiştir (Kavruk & Tatar, 2010, s. 637).

Geçmişte İçişleri Bakanlığının bu yetkiyi uygun gerekçelere dayanmadan uyguladığına dair örneklerde bulunmaktadır. 1991 yılında İzmir Merkez İlçe Belediye Başkanı yerel bir gazetede yazdığı “*Kalkınmada Kültürün Önemi*” isimli bir makaleden dolayı görevinden uzaklaştırılmıştır. İçişleri Bakanlığı “Belediye Başkanı’nın yazdığı makale ile İzmir Büyükşehir Belediyesi’ni küçük düşürdüğünü, Belediye Meclisi’nce alınan kararları uygulamadığı, görevlerini aksattığı ve yolsuzluklara karıştığı gerekçesi ile belediye başkanını görevden uzaklaştırmıştır. Ancak Danıştay 8. Dairesi Belediye Başkanı’nın yazdığı makalede kültür konusunda kendi kişisel görüşlerini belirttiğini ve diğer iddialarında herhangi bir belge ile ortaya konulmadığını belirterek İçişleri Bakanlığı’nın görevden uzaklaştırma işlemini hukuka aykırı bulmuştur (Çelik, 2005, s. 153).

Merkezi yönetimin yerel yönetimler ile ilgili konularda yapacağı değişiklikler hakkında yerel yönetim organlarının ve orada yaşayan kişilerin görüşlerini alması yerel demokrasinin gereklerinden biridir. Ancak Türkiye’de gerçekleştirilen bazı mevzuat çalışmaları yerel demokrasiye aykırı uygulamalar hayata geçirilmiştir. 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı kanun ile nüfusu 2000’in altına düşen 559 belde belediyesinin tüzel kişiliğine son verilmiştir. Türkiye’nin de kabul ettiği Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’na göre yerel yönetimlerin tüzel kişiliğinin sonlandırılması için orada yaşayan halkın halk oylaması ile rızasının alınması gerekmektedir. Oysa 6360 sayılı kanunun düzenlemeleriyle söz konusu Şart ihlal edilmiş ve tüzel kişiliğine son verilen belediyelerin organlarının ve bölge halkının görüşü dikkate alınmamıştır (Mutlu, 2013, s. 18).

Bir başka konu ise Anayasa Mahkemesince son yerel yönetimler reformuna ilişkin bir takım değişikliklerle ilgili görülecek iptal davaları konusu olmuştur. Mahkemeye yapılan iptal davası başvurularında, dava konusu idari vesayetle ilgilidir. İptal davası başvurularında genel olarak bir değerlendirilme yapıldığında, idari vesayet denetiminin alanının sınırlandırıldığı ve direk hukuka uygunluk denetimi içerisinde ele alındığı görülmektedir. İlgili düzenlemeler Anayasa’nın 127. maddesine aykırı olduğu gerekçesi ileri sürülmüş ve dava neticesinde ilgili düzenlemeler oy çokluğuyla iptal edilmiştir (Gündüz, 2015, s. 74). Bu bağlamda Anayasa Mahkemesi’ne yapılan başvurular ve Anayasa Mahkemesi’nin verdiği kararlar Türkiye’de merkeziyetçi yapının yerel yönetimler üzerindeki gücünü karşımıza çıkarmaktadır. Bu da Türkiye’nin merkez ve yerel yönetimler ilişkisi arasında kat edilmesi gereken çok daha fazla yolunun olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Türkiye’de belediyeler kurulduğu günden bugüne kadar merkezi yönetimin denetimi altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu denetim ise vesayet yetkisi ile sağlanmıştır. Özünde sadece hukuka uygunluk denetimi olan vesayet denetimi Türkiye’de yerindelik denetimi olarak da uygulandığı düşünülmektedir.

Yerel demokrasinin güçlendirilmesi amacıyla yerel yönetim reformları yapılmasına rağmen klasik vesayet koşulları devam etmiştir. Yerel demokrasinin ilkelerinden biri olan yerel yönetimlerin karar organlarının bağımsız oluşumu ve aldıkları kararları bağımsız şekilde uygulaması ilkesi yerel yönetimlerde reform olarak değerlendirilen 5393 ve 5216 sayılı kanunlarda ele alınmadığı görülmüştür. Zira 5393 sayılı kanun kendi içinde çelişkiye düşerek bir maddede belediye meclisi kararlarında mülki idare amirinin onayına gerek olmadığını

belirtirken başka bir maddesinde ise belediye meclisinin bazı kararlarının mülki idare amirinin onayına ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir

5393 sayılı Belediye Kanunu'nda yer alan belediye başkanlarının İçişleri Bakanlığı'nca görevden uzaklaştırılmasının yerel demokrasinin gelişmesi ile çeliştiği düşünülmektedir. Halkın seçimi ile iş başına gelen belediye başkanlarının merkezi yönetim tarafından görevden uzaklaştırılması ve uzaklaştırılma süresinin belli olmaması merkezi yönetimin bu yetkiyi siyasi bir araç olarak kullandığı kanısı oluşmasına sebep olduğu düşünülmektedir. Kamu güvenliğini korumak için tedbir alınması son derece doğaldır. Ancak bunun doğru bir süreç izlenerek yapılması ve halkın buna inanması yerel demokrasi kültürünün korunarak geliştirilmesine önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Çalışmada yapılan mevzuat incelemeleri ve uygulamaların Türkiye'de merkezi yönetimin belediyeler üzerindeki vesayet yetkisinin yerel demokrasiye olumsuz etkilerinin olduğunu göstermektedir. Bu ise çalışmanın hipotezini doğrular niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Aktan, T. (1976).Mahalli idarelerde vesayet denetimi. *Amme idaresi dergisi*, 9(3), 3-24.
- Alıcı, O. V. (2016). Kamu yönetiminde iç denetim mekanizmasının reorganizasyonu. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 185-200.
- Baykal, S. (2013). *Avrupa birliğinde ombudsman kurumu: siyasi bütünleşme ve genişleme çerçevesinde bir inceleme*. Siyasal Kitabevi.
- Çağlayan, R. (2017). *İdare hukuku dersleri*. Adalet Yayınevi.
- Çelik, A. (2005). Belediye başkanlarının geçici olarak görevden uzaklaştırılması üzerine bir çalışma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 145-159.
- Dahl, R. (1991). *Demokrasi ve eleştirileri*. Türk Demokrasi Vakfı Yayını.
- Derdiman, C. (2007). *İdare hukuku*. Alfa Aktüel Yayınları.
- Dönmez, Z. (1993). 3030 sayılı kanuna tabi belediyelerin işlemleri üzerinde idari vesayet. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2(6), 47-48.
- Eryılmaz, B. (2002). Belediyelerde demokrasi geleneği ve değişim ihtiyacı. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 11(3), 19.
- Genç, E. (2015). Demokratikleşme sürecinde Türkiye'de yerel yönetimler. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(1), 267-290.
- Gökçe, G. (1999). Yerel yönetim ve demokrasi ilişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), 37-51.

- Görmez, K. (2014). *Türk anayasa hukuku dersleri*. Ekin Yayınevi.
- Gözler, K. (2010). *İdare hukukuna giriş*. Ekin Yayınevi.
- Güven, A., Karkacıer, A., & Şimşek, T. (2017). Merkezileşme yerelleşme tartışmaları kapsamında yerel yönetimlerde vesayet denetimi sorunu. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 12(2), 189-208.
- Gül, H. & Özgür, H. (2004). Ademi merkezîyetçilik ve merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkileri. İçinde M. Acar ve H. Özgür (Ed.). *Çağdaş Kamu Yönetimi-II: Konular, Kuramlar, Kavramlar*, (ss.161-205). Nobel Yayınları.
- Gündüz, F. E. (2015). Anayasa mahkemesi kararlarına göre idari vesayet. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(33), 63-89.
- Heywood, A. (2017). Siyaset teorisine giriş. (Çev. Hızır Murat KÖSE). Küre Yayınları
- Karanfiloğlu, A. Y. (2000). Yerel yönetimlerin denetimine ilişkin genel esaslar ve denetlenme şekilleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 9(2), 67
- Kavruk, H. & Tatar, T. (2010). Belediye başkanlarının görevden uzaklaştırılmaları ve başkanlıklarının yargı kararı ile sona erdirilmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 59(4), 631-690.
- Kavruk, H. & Yaylı, H. (2008). 2004 belediye reform çalışmalarında idari vesayete ilişkin düzenlemelerin değerlendirilmesi ve bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 1-31.
- Kırışık, F. & Sezer, Ö. (2006). Türk anayasalarında yerel yönetimler. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 15(2), 5-30.
- Köksal, M. (2007). *Ombudsman: “kamu hakemi”*. Işık Eğitim Kültür Hizmetleri Yayını
- Mutlu, A. (2013). 6360 sayılı belediye yasası yasada kıra, kırdada yasaya bakış. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, (21), 7-24.
- Önder, Ö. (2013). Yerelleşme ve yerel demokrasinin güçlendirilmesi bağlamında yerel katılım. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(18), 311-326.
- Önen, S. M. & Eken, İ. (2016). Yerel yönetimler üzerinde uygulanan idari vesayet yetkisinin irdelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(56), 216-234. <https://doi.org/10.17755/esosder.55146>
- Odyakmaz, Z., Kaymak Ü., & Ercan, İ (2011). *Anayasa hukuku idare hukuku*. Oniki Levha yayınları
- Parlak, B. & Doğan, K. C. (2021). *Kamu yönetiminde yeni trendler*. Değişim Yayınları
- Parlak, B. & Doğan, K. C. (2016). *Karşılaştırmalı ombudsmanlık incelemeleri*. Seçkin Yayıncılık
- Parlak, B. (2020). *Türkiye’de yerel yönetimler tarihçe, mevzuat, yapı ve işleyiş*. Değişim Yayınevi.
- Pustu, Y. (2005). Yerel yönetimler ve demokrasi. *Sayıştay Dergisi*, (57), 121-134.

Pustu, Y. (2016). Yerel demokrasinin kökenleri. *Sayıştay Dergisi*, (100), 89-107.

Resmi Gazete. (1991). 3723 sayılı Avrupa yerel yönetimler özerklik şartının onaylanmasının uygun bulunduğuna dair kanun, Sayı: 20877.

Tekeli, İ. (1983). Yerel yönetimlerde demokrasi ve Türkiye’de belediyelerin gelişimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 16(2), 3-22.

Turgut, K. B. (2017). Mülki idare amirinin belediye meclisi kararlarındaki idari vesayet denetimi: yargı içtihatları ve Avrupa yerel yönetimler özerklik şartı bağlamında bir inceleme. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(4), <http://www.yyusbedergisi.com/dergi/mulki-idare-amirinin-belediye-meclisi-kararlarindaki-idari-vesayet-denetimi-yargi-ictihatları-ve-avrupa-yerel-yonetimler-ozerklik-sarti-baglamında-bir-inceleme20180101044442.pdf> 13.04.2018.

Yaylı, H., & Pustu, Y. (2008). Yerel demokrasinin ilkeleri. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 4(16), 133-153.

1982 Anayasası, Kanun Numarası: 2709.

5393 sayılı Belediye Kanunu. (2005), Resmi Gazete.

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu. (2004), Resmi Gazete.

1580 sayılı Belediye Kanunu. (1930), Resmi Gazete.

3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun. (1984), Resmi Gazete.

ÇEVİRİ SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA BOURDIEU’NÜN KÜLTÜR SOSYOLOJİSİ VE TIP METİNLERİ ÇEVİRİSİ İÇİN ÖNEMİ

Dilek TURAN¹

Öz

Kültürel Dönüş ile çeviribilimde gerçekleşen paradigma değişikliği ile çevirinin artık kültürel bağlam içinde ele alınmasının ardından çeviribilimde bir başka önemli dönüm noktası da sosyolojik dönüş ile gerçekleşmiştir. Pierre Bourdieu’nün sosyolojik yaklaşımı ile çeviribilim sosyolojiyle birlikte disiplinlerarası bir çalışma alanı oluşturmuş ve çevirmenin toplumsal yapı ve işleyişindeki yeri ve etkisi Çeviri Sosyolojisi Yaklaşımının inceleme alanına girmiştir. Bu çalışmayla tıp metinleri çevirisinin sosyolojik boyutu ele alınmış, alandan olan ve alandan olmayan okurlar için hazırlanmış iki ayrı okura / erek gruba yönelik hazırlanmış kaynak metinler (Almanca) ve çevirileri (Türkçe) incelenmiştir. Bu metinlerin çevirisinde rol oynayan sosyolojik boyutlar irdelenecek ve Bourdieu’nün kavramları üzerinden yorumlanacaktır. Çevirmen kararlarında rol oynayan değişkenler (alan, sermaye ve habitus) üzerinde durulacak ve çevirilerde erek okur habitusu dikkate alınarak ne gibi çevirmen kararlarına ve çeviri stratejilerine başvurulduğu incelenecektir. Bourdieu’nün kültür sosyolojisinin ve çeviribilimin Çeviri sosyolojisi alanını ortaya çıkarmasıyla disiplinlerarası çalışmalara nasıl yön verdiği örneklerle gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelime: Kültür Sosyolojisi, özel alan dili, tıp metinleri, çeviri stratejileri, Pierre Bourdieu.

¹Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, Almanca Anabilim Dalı, dilekt@hacettepe.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3895-9941>

BOURDIEU'S CULTURAL SOCIOLOGY AND TRANSLATION OF

MEDICAL TEXTS IN THE CONTEXT OF SOCIOLOGY OF TRANSLATION

Abstract

After translation is now considered within the cultural context due to the paradigm changes in translation studies, which are caused by cultural turn, another important turning point in translation studies has taken place with the sociological turn. With Pierre Bourdieu's sociological approach, translation studies created an interdisciplinary field of study together with sociology, and the place and influence of the translator in the social structure and functioning entered the field of study of the Translation Sociology Approach. This study aims to deal with medical texts and their translation in the light of Bourdieu's sociology. In this study, the sociological dimension of medical text translations will be discussed, and the source texts (German) and their translations (Turkish) will be examined, which are prepared for two different readers / target groups, for professional and non- professional readers. The purpose of this study is to show through examples how Bourdieu's cultural sociology and sociology of translation, a field of translation studies, direct interdisciplinary studies.

Keywords: Cultural sociology, LSP, medical texts, translation strategies, Pierre Bourdieu.

EINFÜHRUNG

Nachdem man sich in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts in der Übersetzungswissenschaft vom sprachorientierten, linguistischen Ansatz abkehrte und es einen Paradigmenwechsel in der den übersetzungswissenschaftlichen Untersuchungen gab ("cultural turn") (Bassnett & Lefevere, 1990)² richtete sich der Blick vorwiegend auf kulturelle Aspekte in der Übersetzung. Die kulturellen Aspekte in Ausgangs- und Zielsprache³ gewannen allmählich an Bedeutung und standen im Fokus der übersetzungswissenschaftlichen Analysen ("Descriptive Translation Studies").

Die Einbeziehung der Kultur, Geschichte und Ideologie brachte einen weiteren Gesichtspunkt in den Fokus der Untersuchungen: die Gesellschaft. Das Individuum als Produkt der Gesellschaft wurde für die Übersetzung interessant und somit wurden soziologische Aspekte in übersetzungswissenschaftlichen Untersuchungen miteinbezogen. Der Übersetzungsprozess wurde demnach nicht mehr nur als individueller Prozess verstanden, sondern im Hinblick auf soziale Vernetzungen bzw. als gesellschaftliche Interaktion angesehen, an dem viele Akteure beteiligt sind. Mit diesem Ansatz begann die Soziologie eine wichtige Rolle im übersetzungstheoretischen Diskurs zu spielen ("social turn") und Pierre Bourdieus Werk wurde auch für die Übersetzungswissenschaft interessant. Mit der Heranziehung der

---

² Bassnett, S. & Lefevere, A. (1990). *Translation, History and Culture*. Printer Publishers

³ Die Begriffe Ausgangstext, Ausgangssprache, Zieltext und Zielprache werden im Weiteren als AT, AS, ZT und ZS abgekürzt.

Soziologie in den Bereich des Übersetzungsprozesses, wurde die Übersetzungssoziologie zu einem neuen Ansatz in der Übersetzungswissenschaft. Anstatt sich auf den konkreten Übersetzungsprozess zu beschränken, wie es die übersetzungswissenschaftlichen Ansätze bisher taten, fokussiert sich die Übersetzungssoziologie, auf einen ganzheitlichen und gesellschaftlichen Aspekt der Übersetzung. Sie beschäftigt sich mit der Bedeutung und Wirkung der Übersetzung im gesellschaftlichen Kontext und bezieht diese Aspekte mit ein. Schwerpunkt ihrer Betrachtungsweise ist, wie soziologische Faktoren und Akteure⁴ Einfluss auf die Übersetzung ausüben. Das Arbeitsfeld der Übersetzungssoziologie erstreckt sich auf alle Bereiche des Übersetzungsprozesses im sozialen System. Die vorliegende Studie fokussiert sich auf den "Habitus", das Kapital" und das "Feld" und die persönliche Geschichte des Übersetzers und die Betrachtungsweise der Übersetzung im sozialen Kontext. Damit sind die Akteure im Übersetzungsfeld in ein komplexes Bezugsgefüge eingebunden (vgl. Wolf, 2008). Das Zusammenspiel dieser Faktoren, die dieses Bezugsgefüge bestimmen, und ihr Einwirken auf die involvierten Akteure können durch Pierre Bourdieus Kultursoziologie aufgefasst werden.

1. DIE BEDEUTUNG BOURDIEUS SOZIOLOGIE FÜR DIE ÜBERSETZUNGSWISSENSCHAFTLICHE ARBEIT BZW. FÜR DIE ÜBERSETZUNGSZOLOGIE

Pierre Bourdieu (1930-2002) gehört mit seinem Werk (1970/1993, 1977, 1985) zu einem der einflussreichsten Soziologen des 20. Jahrhunderts. Seinem Werk ist besondere Bedeutung beizumessen, da sein Einfluss weit über den Bereich der Soziologie hinausreicht. Die Anwendung bzw. Anwendbarkeit seiner Soziologie auf viele verschiedene Wissenschaftsbereiche wie der Literaturwissenschaft, der Geschichte, der Psychologie, der Pädagogik und den Kunst- und Kulturwissenschaften macht ihn auch für den Bereich der Übersetzungswissenschaft interessant. Gegen Ende des 20. Jahrhunderts ist Pierre Bourdieus Soziologie in den Bereich der Übersetzungswissenschaft eingetreten und leistete wichtige Beiträge für diesen Bereich. Diese Perspektive wird "Übersetzungssoziologie" genannt, die sich in der Übersetzung auf alle Akteure bezieht, die in den Übersetzungsprozess verflochten sind.⁵ Dieser Ansatz legt den Fokus auf alle möglichen Akteure, die beim

---

⁴ In dieser Arbeit wird aus Gründen der besseren Lesbarkeit das generische Maskulinum verwendet. Weibliche und anderweitige Geschlechteridentitäten werden dabei ausdrücklich mitgemeint, soweit es für die Aussage erforderlich ist, ebenso bei: Übersetzer, Spieler, Leser.

⁵ In diesem Zusammenhang sind auch die Ansätze von Luhmann (1991, 1998) und Simeoni (1998) von Bedeutung.

Übersetzungsprozess beteiligt sind und bewertet das soziale Umfeld der Übersetzung unter vielen verschiedenen soziologischen Aspekten. Der Übersetzungsprozess wird als eine komplexe Aktivität angesehen, an der eine große Anzahl von Akteuren beteiligt sind (wie beispielsweise Übersetzer, Verleger, Auftraggeber). Die Übersetzung besteht nach Bourdieu aus vier soziologischen Grundkonzepten (Feld, Habitus, Kapital und Illusio). In der Übersetzungssoziologie, die auf Bourdieus Soziologie beruht, werden alle Schritte des Übersetzungsprozesses bis zum Erreichen der Übersetzung bei den Lesern und auch die Akteure, die diese Schritte bestimmt haben, untersucht.

Die Auffassung des Übersetzers als Individuum eines sozialen Umfelds, in dem sich der Übersetzer entwickelt hat, zeigt und fließen somit in den Übersetzungsprozess mit ein, da jede Zielgruppe, andere Anforderungen an die Übersetzungen stellt, bzw. unterschiedliche Erwartungen hat (Habitus der Zieldeser). Die Erwartungen des Zielpublikums, das Bildungsniveau und die beruflichen Fähigkeiten sind weitere Faktoren, die den Übersetzer bei der Erstellung der Übersetzung beeinflussen und dazu führen unterschiedliche Übersetzungsstrategien in verschiedenen Textsorten anzuwenden und sich somit aus soziologischer Sicht auf den Übersetzungsprozess auswirken. Wenn außerdem die Anfragen der Redakteure noch in den Übersetzungsproduktionsprozess miteinbezogen werden, wird die Übersetzung zu einem Prozess, die unter Berücksichtigung vieler unterschiedlicher Aspekte durchgeführt werden müssen.

Diese Vorgehensweise wird in der vorliegenden Betrachtung berücksichtigt und mithilfe der Bourdieuschen Soziologie eine interdisziplinäre Herangehensweise im Bereich des Übersetzungsprozesses anvisiert. Wenn man nun den Bereich der Übersetzungsforschung in Betracht zieht, so sind Bourdieus Soziologie und Begrifflichkeiten für die Übersetzungswissenschaft von Bedeutung. Sein Habitus-Begriff bzw. der "Habitus" des Übersetzers wird auch zum Gegenstand übersetzungssoziologischer Forschung. Der Habitus definiert die individuellen und kollektiven Erfahrungen der Akteure bzw. der Übersetzer und fließt als soziale Identität des Übersetzers in seine Entwicklung mit ein. Der Habitus ist eine Verinnerlichung der sozialen Systeme und eine Äußerung in bestimmten Verhaltensweisen und zeigt die Verbindung von Individuum und Gesellschaft. Der Habitus beinhaltet die Normen, Werte und Glaubensinhalte einer Gesellschaft und setzt deren Aneignung voraus. Er drückt sich in der Persönlichkeit der Akteure aus, die durch das wiederholte Praktizieren derselben Verhaltensformen beständig bleibt und erstreckt sich über alle sozialen Handlungsfelder (Bourdieu, 1970/1993, 1985, 2001, 2006). Eines dieser Handlungsfelder

wird auch für Übersetzer interessant, nämlich das des Übersetzungsprozesses. Alle Erscheinungsweisen des sozialen und kulturellen Habitus der Übersetzer drücken sich nämlich im Übersetzungsverhalten aus. Zum besseren Verständnis der soziologischen Bewertungen, die im Rahmen der Studie vorgenommen werden, werden im Folgenden einige wichtige Aspekte zum soziologischen Ansatz von Pierre Bourdieu angeführt. gleichzeitig auch, dass es die Art und Weise beeinflusst, wie man sich Ereignissen nähert und wie man sich ausdrückt. Nach dieser Auffassung geht man davon aus, dass jeder Übersetzer unter unterschiedlichen Umständen aufgewachsen ist und andere Erfahrungen gemacht hat, und demnach jede Übersetzung unterschiedlich ausfällt. Die Produkte verschiedener Übersetzer, die denselben Text übersetzen, unterscheiden sich zwangsläufig voneinander. Zusätzlich zu diesen Faktoren spielen auch die Zieltextleser eine wesentliche Rolle bei der Erstellung von Übersetzungen

2. BOURDIEUS KULTURSOZIOLOGISCHER ANSATZ

Der soziologische Ansatz, der an Bedeutung gewonnen und viele interdisziplinäre und intradisziplinäre Ansätze entwickelt hat, wurde zum Gegenstand vieler Forschungen. Bourdieus Ansatz führte gegen Ende des 20. Jahrhunderts zu interdisziplinären Arbeiten in vielen Studienbereichen und ist auch in den Bereich der Übersetzungswissenschaft eingetreten. Bourdieu brachte mit seinen Studien zur Soziologie einen neuen Blickpunkt in die übersetzungstheoretische Betrachtungsweise, die sich als übersetzungssoziologischer Ansatz manifestierte.

Mit der interdisziplinären Herangehensweise, durch die Zusammenarbeit der Übersetzungswissenschaft mit der Soziologie, wurde der Übersetzungsprozess nicht als Ergebnis einer Handlung einer einzelnen Person, also dem des Übersetzers aufgefasst, der als Teil einer ganzen Gemeinschaft betrachtet wird - sondern auch und besonders als Interaktion mit einer ganzen Reihe von Beziehungsgeflechten. Bourdieu entwickelte Konzepte, die aus den Begriffen Habitus, Feld, Kapital, sozialer Raum und soziale Klasse bestanden und die miteinander in Beziehung gesetzt wurden und eine Theorie zur Untersuchung der sozialen Wirklichkeit bildeten. Die Übersetzungswissenschaft stützte sich bei der Untersuchung sozialer Faktoren im Übersetzungsprozess an die "Feld"-Theorie und die soziologischen Dimensionen des Übersetzungsprozesses wurden anhand der Konzepte "Feld", "Habitus", "Kapital" und "Illusio" analysiert und ausgewertet. Das Konzept des "Feldes", das eines der Grundelemente dieses Ansatzes ist, wurde auch zum Gegenstand von Übersetzungsstudien,

was zur Aufdeckung der sozialen Dimensionen der Beziehungen zwischen den im Übersetzungsprozess involvierten Akteure und der Gesellschaft führte.

Nach Bourdieus Definition ist das Feld "die Position von Individuen. Es ist ein Netzwerk oder eine Konfiguration objektiver Beziehungen zwischen Positionen" (Bourdieu & Wacquant, 1992, s. 97). Diese Position weist auf Verantwortlichkeiten, Erwartungen, Machtverteilung der Akteure und betont die Abhängigkeit des Übersetzers von verschiedenen Verbindungen, Positionen und Individuen.

Bourdieu geht in seiner Soziologie von einer modernen Gesellschaft aus, die er im Zusammenhang mit dem "sozialem Raum" konzipiert und in verschiedene Felder bzw. in gesellschaftliche Bereiche unterteilt ist (wie z.B. politische, religiöse, literarische Felder). In diesen Feldern agieren Akteure, die in ständiger Auseinandersetzung bzw. im Kampf um ihre Macht sind. Dieser Kampf verändert im Laufe der Zeit die Struktur des Feldes.

Besitztum, Bildung und die verschiedenen Beziehungen der Akteure werden von Bourdieu ökonomisches, kulturelles, soziales und symbolisches Kapital genannt. Mit den unterschiedlichen Kapitalformen werden die Positionen der Akteure deutlich. Die Art wie sie ihre Position und Einstellung zur Welt zeigen, kommt mit dem Habitus zum Ausdruck. Der Habitus ist das Verhalten der Akteure, das durch das Feld geformt wird.

Bourdieu's "sozialer Raum", verdeutlicht die gesellschaftlichen Hierarchien, wo sich die Positionen der Akteure sichtbar machen (vgl. Bourdieu, 1982, s. 206). Diese Positionen und ihre Beziehungen zueinander sind durch bestimmte Merkmale bzw. Kapitalsorten der Akteure im sozialen Feld zu erkennen (vgl. Bourdieu, 1985, s. 10-11; Bourdieu, 1997, s. 36). Dieser soziale Raum zeichnet sich durch seine Dynamik aus, d. h. die Beziehungen der Akteure können sich im Laufe der Zeit verändern. Ihre Wahrung oder Veränderung wird durch die Kräfteverhältnisse der Akteure bestimmt (vgl. Bourdieu, 1997, s. 36).

Bourdieu beschreibt den sozialen Raum mit Hilfe seiner vier Kapitalsorten. Er unterscheidet zwischen ökonomischem, kulturellem und sozialem Kapital, welches das Machtpotential einer Person zeigt. In diesem sozialen Raum stellen diese vier Kapitalsorten die Kapitalstruktur dar und soziale Positionen werden dadurch bestimmt (vgl. Bourdieu, 1982, s. 196). Bourdieu beschreibt den sozialen Raum als ein Feld, das umkämpft wird um die Struktur zu wahren oder zu verändern (vgl. Bourdieu, 1998, s. 49).

Das Feld stellt nur einen Ausschnitt der Gesellschaft dar. Jedes Feld hat seine eigenen Eigenschaften (ökonomisches, kulturelles, politisches Feld) und steht im Zusammenhang mit

dem sozialen Raum (vgl. Bourdieu & Wacquant, 1996, s. 137). In diesem sozialen Raum herrschen bestimmte Regeln, die aus Interaktionen zwischen den Akteuren bestehen (vgl. Bourdieu & Wacquant, 1996, s. 127). Der soziale Raum ist geprägt durch spezifische Regeln und besteht aus einem Netz von Relationen zwischen Positionen. Bourdieu vergleicht das Feld mit einem "Spiel". Im Spiel gibt es Karten, deren Wert sich je nach Feld und Hierarchie der (ökonomischen, kulturellen, sozialen, symbolischen) Kapitalsorten unterscheidet, die die Spieler besitzen. Zwischen den Spielern besteht ein Konkurrenz- und Konfliktverhältnis, da jeder Akteur das Feld in seiner Art beherrschen will. Die Macht der Spieler besteht aus der Zusammensetzung der Kapitalsorten, die die Positionen der Akteure widerspiegeln. Die Akteure umkämpfen das Feld für ihr Kapital und ihre Macht und durch die Kämpfe ändert sich die Struktur des Feldes (vgl. Bourdieu & Wacquant, 1996, s. 128). Die Felder sind demnach dynamisch und die Verhältnisse können sich jederzeit ändern (vgl. Bourdieu & Wacquant, 1996, s. 142).

Die in diesem sozialen Raum erwähnten Kapitalsorten werden von Bourdieu in seine Kultursoziologie eingeführt. Es handelt sich um das ökonomische, kulturelle und soziale und symbolische Kapital. Das ökonomische Kapital wird als Vermögen definiert. Das kulturelle Kapital wird mit dem Begriff Information bzw. Erziehung gleichgesetzt. Es umfasst das Wissen, das die Akteure in Bildungsinstitutionen erworben haben. Außerdem beinhaltet es auch, die Fähigkeiten und Kenntnisse, die man in der Familie erhält. Zum sozialen Kapital gehört das nähere Umfeld der Akteure, u.a. Freunde, Familie und Bekannte als auch verschiedene Gruppen und Personen im Umfeld von Arbeit, Freizeit sowie die Zugehörigkeit zu einer bestimmten Gruppe, also die Vernetzung des Individuums im sozialen System (vgl. Bourdieu und Wacquant, 1996: 140). Das symbolische Kapital ist die Gesamtheit der oben genannten Kapitalsorten und stellt den Wert und das Ansehen des Individuums in der Gemeinschaft dar (Bourdieu, 2001).

Die Kapitalformen sind umwandelbar, beispielsweise ist das ökonomische Kapital sehr leicht in Geld umzuwandeln. Auch kann das kulturelle Kapital in ökonomisches Kapital umgewandelt werden. Das soziale Kapital ist ein Netzwerk von Beziehungen und sozialen Verpflichtungen, die in ökonomisches Kapital umwandelbar ist (vgl. Bourdieu, 1982, s. 140). Das ökonomische Kapital umfasst das gesamte Eigentum, das sich im Besitz der Akteure befindet (vgl. Bourdieu, 1982, s. 199). Das symbolische Kapital kann in jeder Kapitalform seine Entsprechung finden. Hierbei ist es wichtig, dass die Akteure eines Feldes das symbolische Kapital jeweils anerkennen (vgl. Bourdieu, 1998, s. 150-151).

Bourdieu's Soziologie führt neben den oben angeführten Aspekten auch den Habitus der Akteure mit ein. Der Habitus bezieht sich auf die Verhaltensmuster der Akteure und spiegelt die soziale Stellung und die Weltanschauung des Individuums bzw. der Akteure wieder (Bourdieu, 1970/199, s. 60). Bourdieu beschreibt den Habitus als ein "sozial konstituiertes System von strukturierten und strukturierenden Dispositionen, das durch Praxis erworben wird und konstant auf praktische Funktionen ausgerichtet ist" (Bourdieu & Wacquant, 1996: 154). Der Habitus ist eine historische, also über einen langen Zeitraum geformte, soziale Konstruktion und äußert sich in bestimmten Verhaltensmustern: "Der Habitus ist die sozialisierte Subjektivität" (Bourdieu & Wacquant, 1996, s. 159). Damit wird deutlich, dass der Habitus sowohl ein gesellschaftliches als auch ein individuelles Konstrukt ist. Der Habitus ist als Ergebnis der persönlichen Geschichte jedes einzelnen Individuums, als individuelle und kollektive Geschichte der Akteure aufzufassen, der sich im Laufe der Zeit verändern kann (Bourdieu & Wacquant, 1996, s. 157, 167). Die Akteure und ihr Verhalten sind von der eigenen Geschichte geprägt. Ihre Wahrnehmung ist das Produkt bzw. die Erfahrung ihrer Lebensgeschichte und der Geschichte des sozialen Feldes (vgl. Bourdieu & Wacquant, 1996, s. 170-171, vgl. Lampl, 2010).

3. DIE BEDEUTUNG DES ÜBERSETZUNGSSTOZIOLOGISCHEN ANSATZES FÜR MEDIZINISCHE TEXTE

Wie aus den Ausführungen Bourdieus deutlich wird, stellt sein Ansatz eine Verknüpfung von Kapital, Feld, Interesse und dem Habitus dar, die die Akteure in ihrer Gesamtheit ausmachen. Bourdieus Ansatz stellt auch eine neue Dimension in der Betrachtungsweise des Übersetzers und der Zieldtextleser dar, die in der Übersetzungssoziologie auch in den Übersetzungsprozess miteinbezogen werden. Da der Habitus als ein Ergebnis der persönlichen Geschichte der Akteure gesehen wird, gewinnt der Habitus des Übersetzers und der des Zieldtextlesers an Bedeutung.

Ein bestimmtes Feld, ein sozialer Raum (in diesem Fall, das Feld der Medizinübersetzung), beeinflusst durch seine spezifische Struktur den Habitus (der Übersetzer) und deren Ausführungen bzw. die Übersetzungsstrategien. Darüberhinaus ist der Habitus der Zieldtextleser für den ZT (besonders in einem spezifischen Fachbereich wie der Medizin). Es kann also gesagt werden, dass Habitus und Feld in einer sich ständig beeinflussenden Beziehung zueinander stehen und sich gegenseitig vervollständigen. Das bedeutet für die Übersetzung, dass sie durch die Normen und das Feld der AK und ZK bestimmt wird (vgl.

Bourdieu, 1985, 2001).⁶ Mit Hilfe den von Bourdieu definierten Begriffen Feld, Habitus und Kapital kann die Übersetzung in ihrer sozialen Dimension, aus einer ganzheitlichen Perspektive aufgefasst werden. Die Übersetzung wird demnach nicht nur im Zusammenhang mit den im Übersetzungsprozess beteiligten Akteuren begriffen, sondern darüberhinaus wird das soziale Feld in all ihren Aspekten in die Übersetzung miteinbezogen. Insbesondere wenn man Bourdieus Begriff des Habitus auf verschiedene Gruppen überträgt und im Zusammenhang mit dem Übersetzungsprozess versteht: Verfasser des AT, Übersetzer, Zientextleser.⁷ All diese Kategorien haben einen eigenen Habitus und eigene bzw. unterschiedliche Kapitalsorten im Sinne von Bourdieu.

Bei der Übersetzung von informativen Texten bzw. bei Fachtexten treffen drei Aspekte und der Habitus von drei verschiedenen Gruppen aufeinander: Übersetzer, Fachexperten und Laien. Es stellt sich hierbei die primäre Frage, ob beispielsweise ein medizinischer Text einer AS in die ZS für Mediziner oder für Laien übersetzt werden soll bzw. um welche Zielgruppe es sich bei der Übersetzung handelt. Denn je nach Habitus der Zielleser wird auch die Übersetzung Unterschiede aufzeigen und sich nach dem Habitus der Zielleser richten. Jeder Bereich hat einen eigenen Habitus, der seine eigenen Regeln verfolgt und dies spiegelt sich in den Übersetzungen wieder, deshalb gibt es von ein und demselben AT bei jedem Übersetzer einen anderen ZT.

Die Fachsprache Medizin besitzt seine eigene Terminologie mit vorwiegend griechischen und lateinischen Termini (u.a. auch Arabische und zunehmend auch Englische), die für Aussenstehende unverständlich ist und den Laien aus der Kommunikation ausschließt. Allerdings ist die medizinische Terminologie für eine interne Kommunikation unter Experten unabdinglich, da sie präzise, klar und keine Konnotationen zulässt. Die Ärzte bilden mit ihrem Medizinstudium und ihrer Tätigkeit den Bereich der Medizin einen Habitusbereich, der seine eigenen Regeln hat nach denen sie als Akteure in diesem Feld entsprechend handeln.

---

⁶ Im Zusammenhang zur Übersetzungssoziologie sind auch die Ausführungen von Daniel Simeoni (1998) von Bedeutung. Er geht davon aus, dass die Übersetzung eine erlernte Schreibweise der Übersetzer ist, denn er sieht darin einen Übersetzungs“habitus” (Simeoni, 1998: 19). Demzufolge hat jeder Akteur einen unterschiedlichen Habitus und darüberhinaus erfordert jede Übersetzung einen anderen Habitus. Der Übersetzer muss demnach - als Träger des Habitus - in der Lage sein, die sozialen Strukturen der Gesellschaft richtig zu deuten. Auch Niklas Luhmann (1991) betont die Bedeutung des Übersetzers in Bezug auf seiner Kommunikationsfähigkeit bzw. seiner Beziehung zum sozialen System und demzufolge seiner maßgeblichen Funktion im Übersetzungsprozess und der Strukturierung der Gesellschaft. Mit anderen Worten, je besser sich der Übersetzer in diesen Strukturen auskennt und sich der Funktionsweise des Systems bewusst ist desto besser wird er in der Lage sein, zu übersetzen.

⁷ Der Verfasser des AT und der Zientextleser können denselben Habitus besitzen, z.B. ein Arzt, der einen Fachartikel verfasst und der sich ebenfalls an Ärzte richtet.

Dies macht sich besonders in ihrer Auffassung der Welt und in ihrem Sprachgebrauch deutlich bemerkbar. Mit Bourdieus Worten ausgedrückt ist dies ihr Habitus, also die Grundhaltung eines Menschen zur Welt und zu sich selbst. Der Habitus definiert im Grunde Denk- und Verhaltensstrukturen, die die Möglichkeiten und Grenzen des Denkens und Handelns eines Menschen bestimmen. Der Habitus bestimmt die Wahrnehmungskategorien eines Menschen. Der Habitus drückt sich in der Lebensführung und in den Lebenszielen und der Weltsicht aus (vgl. Kraiss & Gebauer, 2002, s. 31). Demnach formt der Habitus das Denken und Handeln eines Menschen, er entsteht aus der Erfahrung, die der Mensch im Laufe seines Lebens macht. Demnach können sich Verhaltensmuster bzw. kann sich der Habitus verändern. Der Habitus ist in gewisser Weise die Grammatik, die das Denken und Handeln eines Menschen bestimmt (vgl. Kraiss & Gebauer, 2002, s. 31-33). Den Habitus nennt Bourdieu auch "strukturierte Struktur" (Bourdieu, 1990, s. 53) in dem Sinne, dass er durch Erfahrungen geprägt wird. Er lenkt das Handeln eines Menschen, welches dann die Umwelt und die Gesellschaft, in der er lebt strukturiert. Der Mensch prägt seine Umwelt den Strukturen seines Habitus entsprechend (vgl. Kraiss & Gebauer, 2002, s. 33). Wenn man diese Auffassung nun auf den Bereich der Medizin ausdehnt und die Akteure in diesem Feld, nämlich die Ärzte in Betracht zieht, so ist dieser Habitus deutlich erkennbar. Im Laufe des Lebens haben sie vielleicht viele Veränderungen durch unterschiedliche Erfahrungen durchlebt. Mit dem Medizinstudium beginnt allerdings eine Veränderung, die sie von anderen unterscheidet und eines dieser Veränderungen ist die Kenntnis im Bereich der Medizin und der für diesen Bereich entsprechende Sprachgebrauch. Dieser Bereich ist das Feld und die Regeln, die in diesem Feld gültig sind, ist das Verständnis bzw. die Anwendung und die Akzeptanz dieser Sprache, der medizinischen Terminologie seitens der Akteure, im Sinne Bourdieus. Die Medizin verfügt über einen eigenen Fachbereich, einen eigenen Jargon und eine eigene Terminologie. An dieser Stelle ist die Position des Übersetzers von großer Bedeutung, denn er muss in der Lage sein den Habitus der Ärzte richtig zu verstehen und zu deuten und entsprechend zu übersetzen. Er sollte im Idealfall in der Lage sein, die medizinische Terminologie zu verstehen, sie für den Zieldtextleser entsprechend zu übersetzen. Denn genauso bilden die Übersetzer einen eigenen Bereich, einen Habitus, der ihrer Ausbildung zum Übersetzer bzw. zur Medizinübersetzung entspricht. Allerdings wird die Übersetzung von Texten aus einem spezifischen Fachbereich dem Übersetzer Schwierigkeiten bereiten, wenn er über kein entsprechendes Hintergrundwissen und über keine Kenntnisse in der Fachsprache verfügt. Bei der Übersetzung von medizinischen Texten sind diese Aspekte

von Bedeutung, wobei der Übersetzer eine habitusgerechte Übersetzung und entsprechende Übertragung von Informationen je nach Zielgruppe machen muss. Demnach entspricht die Übersetzung eines medizinischen Textes für Mediziner und die Übersetzung für Laien den unterschiedlichem Habitus dieser beiden Gruppen bzw. Akteure. Medizinische Inhalte bzw. Texte betreffen sowohl Experten als auch Laien und der Übersetzer muss demnach seine Übersetzung nach dem Habitus und Feld der entsprechenden Zielgruppe formen. Die Schwierigkeit besteht darin, dass der Übersetzer die Fähigkeit besitzt, seinen eigenen Habitus nach der Zielgruppe zu gestalten. Wenn er beispielsweise einen medizinischen Text für Laien übersetzt und dabei nicht beachtet, dass die Zielgruppe nicht über Fachwissen und Kenntnisse über medizinische Terminologie verfügt, wird das Verständnis des ZT für die Zientextleser problematisch. Ein Beispiel dafür sind die Packungsbeilagen von Medikamenten, die ursprünglich für Anwender gedacht sind, bei deren Übersetzung allerdings der Habitus der Leser lange Zeit außer Acht gelassen wurde, wodurch schließlich Texte entstanden, die für Laien bzw. Anwender und Patienten unverständlich waren.

4. GEMEINSPRACHE VS. FACHSPRACHE

Der Begriff Fachsprache wird immer im Zusammenhang mit Gemeinsprache definiert, da sich die Fachsprache erst durch die Gemeinsprache abgrenzt (vgl. Hüging, 2011, s. 13). Die Übergänge zur Gemeinsprache sind fließend, denn kein fachsprachlicher Text kann ohne Rekurs auf gemeinsprachliche Wörter erstellt werden (Bergenholtz, 1994, s. 288, zit. nach Hüging, 2011, s. 13). Die Fachsprache steht somit in Verbindung mit der Gemeinsprache. Es ist jedoch zu bedenken, dass jede Fachsprache einen unterschiedlichen Grad an gemeinsprachlichen Termini verwendet. Oft tritt ein gemeinsprachliches Wort in die Fachsprache ein und erhält dadurch eine spezialisierte Bedeutung (Hüging, 2011, s. 13), so z.B. das Wort "Geschichte", das im medizinischen Kontext als "Anamnese" (Krankengeschichte) verstanden wird und nicht im gemeinsprachlichen Sinne. Allerdings ist auch in Betracht zu ziehen, dass in der Fachsprache bzw. in Fachtexten ein bestimmter Fachwortschatz bzw. bestimmte Ausdrucksmuster auftreten, insbesondere Fachbegriffe. Darüberhinaus fällt auch das Auftreten von "Substantiven, Gefühlsneutralität durch das Fehlen von Konnotationen, die vermehrte Nutzung von Wortbildungsverfahren, Entlehnungen, Lehnübersetzungen, Funktionsverbgefüge, Nominalisierungen, Redundanzarmut und Anonymisierungen" (Hüging, 2011, s. 13) auf.

Bei Fachtexten geht es um Texte fachsprachlichen Inhalts. Fachtexten kommt die Funktion zu, eine eindeutige, effektive und situativ adäquate Kommunikation über fachliche

Gegenstände zu gewährleisten (Hüging, 2011, s. 14).⁸ Zu den Fachtexten gehören auch medizinische Texte, da sie zu einem bestimmten Spezialgebiet bzw. Fachbereich gehören, einen dementsprechenden hohen Anteil an Fachlexik aufweisen und sich durch eine bestimmte Terminologie bzw. Fachsprache abzeichnen. Die Bezeichnung „Terminologie“ ist, streng genommen, die Lehre von der Fachsprache einer Wissenschaft, beinhaltet also eigentlich nur die sprachtheoretischen Überlegungen über die Sondersprache eines Wissenschaftsgebietes (medizingeschichte.charite.de 2015, s. 8).⁹ Dabei ist zu beachten, dass die „Terminologie“ eines spezifischen Wissenschaftsgebiets zugleich auch die betreffende Fachsprache bezeichnet, also ihren Wortschatz und ihre eigenen Bildungsregeln. Als Terminologie bezeichnet man demnach die Fachsprache einer Berufsgruppe bzw. für ein bestimmtes Fachgebiet. Sie entsteht über einen langen Zeitraum und enthält Fachbegriffe, die dort unter Umständen anders benutzt werden als in der Gemeinsprache. Eine eigene Terminologie ist ein Merkmal von Professionalität einer Berufsgruppe. Zur Fachsprache gehören kennzeichnend vor allem Fachbegriffe und Fremdwörter (Fachvokabular), die entweder außerhalb des Fachgebietes sehr ungebrauchlich sind oder beispielsweise in der Gemeinsprache eine andere Bedeutung haben. Fachsprachliche Ausdrücke unterscheiden sich von der Alltagssprache, haben einen konstanten, semantischen Inhalt und garantieren eine international gültige Definition des Begriffs (vgl. Hüging, 2011).

Der Gebrauch von Fachlexik ändert sich allerdings nach der jeweiligen Textsorte. Die Textsorte, Textfunktion und Zielgruppe, an die der Text gerichtet ist, sind für eine adäquate Übersetzung von großer Bedeutung. Die Übersetzung von medizinischen Texten wiederum ist zugleich ein Eintritt in einen spezifischen Fachbereich, nämlich in den der Medizin und der medizinischen Terminologie. Es handelt sich hierbei um Fachtexte aus dem Fachbereich Medizin, über dessen Fachwissen und Terminologie der Übersetzer verfügen sollte. Die Fachsprache der Medizin beruht auf der griechischen und lateinischen Sprache. Die medizinische Terminologie zeichnet sich durch Termini aus dem Griechischen und Lateinischen¹⁰ aus und greift auch heute noch für die Schaffung neuer Fachbegriffe bei neuen medizinischen Erkenntnissen auf diese Sprachen zurück. Die griechische und lateinische Sprache bringt für die medizinische Fachsprache Vorteile, da sie die Bildung von präzisen,

---

⁸ zu weiteren Eigenschaften von Fachtexten, vgl. Hüging (2011).

⁹https://medizingeschichte.charite.de/fileadmin/user_upload/microsites/m_cc01/medizingeschichte/Lehre/Skript_Medizinische_Fachsprache_Modellstudiengang_Charit%C3%A9_Auflage_2_2015.pdf (zuletzt aufgerufen am: 10.04.2021).

¹⁰ In der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts verbreitet sich in der Medizin sehr stark auch die Englische Sprache.

international verständlichen Fachbegriffen gewährleistet (Wilmanns & Schmitt, 2002, s. 15, zit. nach Turan, 2014, s. 234). Das Griechische besitzt die Fähigkeit, mehrere beliebige Wörter zu mehrgliedrigen Komposita zusammenzufügen, wodurch sich eine prägnante Kürze und Exaktheit im Ausdruck medizinischer Sachverhalte erreichen lässt. Diese unersetzbare Eigenschaft kam und kommt der Bildung vorallem klinischer Begriffe zugute. Durch die medizinische Terminologie ist eine weltweit eindeutige und einheitliche Informationsübertragung möglich (Wilmanns & Schmitt, 2002, s. 15, zit. nach Turan, 2014, s. 234).

5. ÜBERSETZUNG VON MEDIZINISCHEN TEXTEN

Wie oben angeführt wurde, zeichnen sich die Fachsprachen bzw. Fachtexte durch die verwendeten Termini aus, insbesondere Entlehnungen und Lehnübersetzungen. Bei der Übersetzung von Fachtexten stellt sich die Frage nach dem Zieltextleser bzw. dem Skopos des AT und den anzuwendenden Übersetzungsstrategien. Auch hier ist die Zielgruppe ausschlaggebend. Bei der Übersetzung von Fachtexten werden vorwiegend AT-orientierte Übersetzungsstrategien angewandt und weniger ZT-orientierte, da die Aussage des AT mit der des ZT übereinstimmen sollte. Es handelt sich bei Fachtexten um die Übertragung von Fakten, die präzise und eindeutig in die ZS übersetzt werden sollten. Ebenso ist die Wiedergabe der fachspezifischen Sprache bzw. Terminologie, besonders in medizinischen Texten wichtig (Newmark, 1988, s. 40-41). Er differenziert zwischen akademischer, professioneller und populärer Sprache in Fachtexten, (Newmark, 1988, s. 153, vgl. Turan, 2014, s. 240) deren Wissenschaftlichkeit bzw. Fachsprachlichkeitsgrad sich voneinander unterscheiden.

Demnach wird sich auch die Übersetzungsstrategie unterscheiden, da medizinische Texte einen hohen Anteil an fachsprachlichen Termini aus dem Griechischen und Lateinischen aufweisen, (Lehnübersetzungen und Entlehnungen) erfolgt ihre Übersetzung dementsprechend. Die Termini werden in der ZS beibehalten, da die Zielgruppe wieder Mediziner bzw. Fachleute sind. Der Habitus des Verfassers des AT und der Habitus des Zieltextlesers weisen Gemeinsamkeiten auf, beide gehören dem Bereich der Medizin an. Wenn sich allerdings der Habitus der Zielgruppe bzw. des Zieltextlesers ändert, wenn der Text an Laien gerichtet ist, wird sowohl intralingual als auch interlingual übersetzt, dann wird sowohl der AT als auch die Übersetzung nach dem Habitus der Zielgruppe geformt. In diesem Fall ist von einer Funktionsänderung zwischen AT und ZT die Rede. Man spricht dann vom "Skopos", der ausschlaggebend für den Übersetzungsprozess ist. Die Skopostheorie stellt in

der Übersetzung von Fachtexten einen wichtigen Ansatz dar, da fachspezifische Texte im Rahmen ihrer Funktionalität in der ZS zu betrachten sind (Reiß und Vermeer, 1984). Demnach steht bei der Übersetzung dieser Textsorte die Übertragung der Information in die ZS im Vordergrund der Handlung (vgl. Stolze, 2008, s. 170 - 172), d.h. das Informationsangebot im AT muss skoposgerecht in die ZS übersetzt werden (Reiß & Vermeer, 1984, s. 119). Da medizinische Texte bzw. Fachtexte zu den informativen Texten gehören, haben sie eine bestimmte Funktion. Die Übersetzung dieser Textsorte erfordert eine intertextuelle Kohärenz, das bedeutet, dass eine adäquate Übersetzung gefordert wird, eine Fidelität zwischen AT und ZT vorhanden sein sollte. "Ein Translat ist ein Informationsangebot in einer Zielkultur und -sprache über ein Informationsangebot in einer Ausgangskultur und -sprache" (Reiß & Vermeer, 1984, s. 119). Mit anderen Worten, sollte der Skopos eines Translats mit dem des AT Ähnlichkeiten aufweisen (intertextuelle Kohärenz), doch es kann auch Abweichungen aufweisen (Funktionsänderung) (vgl. Stolze, 2008, s. 172).

Wie aus den Ausführungen deutlich wird, steht nach der Skopostheorie das Postulat des Zweckes an erster Stelle (Reiß & Vermeer, 1984, s. 96) und dies ist auch bei der Übersetzung von Fachtexten maßgeblich. Mit dem Skopos betonen Reiß und Vermeer (1984) im Grunde den gesellschaftlichen Aspekt der Übersetzung, da sie die kulturelle Dimension und Akteure im Übersetzungsprozess miteinbeziehen (vgl. Ari Kabucik, 2013, s. 6).

Wenn man die verschiedenen Zielgruppen- und Zientextleser desselben AS (mit unterschiedlichem Fachsprachlichkeitsgrad) in Betracht zieht, so wird eine Funktionsänderung deutlich. Der AT für Laien und für Mediziner haben verschiedene Funktionen und deren Übersetzung erfolgt dementsprechend. Es handelt sich bei beiden zwar um informative Texte, doch der Text für Mediziner hat eine andere Funktion, er informiert den Arzt umfangreicher und in Bezug auf medizinische Maßnahmen. Der Text für Anwender, informiert den Zientextleser selbst über die Art und Weise der Einnahme des Medikaments und mögliche Wirkungen und Nebenwirkungen. An dieser Stelle ist die Herangehensweise des Übersetzers an die Übersetzung entscheidend; die Übersetzung für Laien und für Mediziner wird sich unterscheiden, wie am folgenden Beispiel einer Packungsbeilage verdeutlicht werden soll.

Bei der Textsorte "Packungsbeilage" (bzw. Fach- und Gebrauchsinformation) handelt es sich um Fachtexte bzw. informative Texte (Reiß, 1993), die sowohl für Mediziner als auch für

Anwender verfasst werden.¹¹ Packungsbeilagen werden als „eine Teilmenge der Anleitungs- / Anweisungstexte“ (Mentrup, 1982, s. 9) definiert. Darüberhinaus ist zu beachten, dass es sich bei dieser Textsorte um einen Text handelt, dessen Gegenstandsbereich die Medizin bzw. Medikation (Pharmazie) ist, die sich sowohl an Mediziner (Fachexperten) als auch an Anwender (Patienten, Laien) richtet (vgl. Mentrup, 1982, s. 13-15). Demnach enthalten Packungsbeilagen sowohl Information für den Anwender als auch für Mediziner (Fach- und Gebrauchsinformation). Darüberhinaus dienen sie allerdings auch als Anleitung bei der Einnahme des Medikaments bzw. Anwendung des Präparats und fungieren auch zur Präsentation des Inhalts und Warnung vor möglichen Nebenwirkungen (vgl. Hoffmann, 1983, s. 141).¹² Packungsbeilagen haben somit zwei verschiedene Zielgruppen und viele verschiedene Funktionen. Ihr Fachsprachlichkeitsgrad und ihre Textspezifik (Hüging, 2011, s. 118) ändert sich demnach je nach Zielgruppe und Funktion.

6. FALLBEISPIEL “FACHINFORMATION UND GEBRAUCHSINFORMATION”

Im Folgenden werden zwei verschiedene AT (Deutsch) und deren ZT (Türkisch) im Rahmen soziologischer Aspekte in der Übersetzung untersucht. Bei den AT handelt es sich vom Inhalt her um dieselben Packungsbeilagen, die sowohl für Mediziner (Fachinformation)¹³ als auch für Anwender (Gebrauchsinformation)¹⁴ verfasst wurden. Es wird versucht, wie sich Fachtexte (medizinische Texte) nach Zielgruppe bzw. Zieltextleser richten und demnach unterscheiden.

In Hinblick auf die Zielgruppe beider Texte (Fach- und Gebrauchsinformation) wird der Übersetzer seine Übersetzungsstrategie bzw. seinen kulturellen und sozialen Habitus zielgruppengerecht einsetzen. Zu diesem Zweck wurde als AT eine Packungsbeilage für das

¹¹ siehe Fachinformation und Gebrauchsinformation: <https://www.pfizer.at/unternehmen/rezeptpflichtige-medikamente/farlutal/> (zuletzt abgerufen am: 06.02.2021).

¹² zur näheren Information zum Arzneimittelgesetz, siehe <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10010441> (zuletzt abgerufen am: 30.05.2021), https://www.bfarm.de/DE/Home/home_node.html (zuletzt abgerufen am: 30.05.2021).

¹³ Packungsbeilage bzw. Fachinformation “Farlutal” (Deutsch): <http://labeling.pfizer.com/ShowLabeling.aspx?id=1959> (zuletzt abgerufen am: 06.02.2021), Packungsbeilage bzw. Fachinformation “Farlutal” (Türkisch): <https://www.ilacprospektusu.com/ilac/55/farlutal-5-mg-12-tablet> (zuletzt abgerufen am: 06.02.2021), <https://www.cocukistiyorun.com/farlutal-ilaci-nedir-ne-zaman-ve-nicin-kullanilir.html> (zuletzt abgerufen am: 06.02.2021).

¹⁴ Packungsbeilage bzw. Gebrauchsinformation “Farlutal” (Deutsch): <http://labeling.pfizer.com/ShowLabeling.aspx?id=1961> (zuletzt abgerufen am: 06.02.2021), Packungsbeilage bzw. Gebrauchsinformation “Farlutal” (Türkisch): <https://www.ilacweb.com/farlutal-5-mg-tablet/> (zuletzt abgerufen am: 06.02.2021).

Medikament “Farlutal” von Pfizer¹⁵ herangezogen. Für das Medikament stehen auf der offiziellen Webseite von Pfizer, zwei unterschiedliche Versionen von Packungbeilagen: Eine Fachinformation und eine Gebrauchsinformation¹⁶. Die Fachinformation ist für Mediziner, die Gebrauchsinformation für Anwender verfasst worden. Diese Untersuchung wird neben den zwei AT, die für zwei unterschiedliche Zielgruppen verfasst wurde, auch die jeweiligen ZT analysieren, die für zwei unterschiedliche Zieltextlesergruppen verfasst wurden. Es werden im folgenden Teil alle vier Texte miteinander verglichen (AT Fach-und Gebrauchsinformation, ZT Fach-und Gebrauchsinformation).

Dabei spielen das soziale und kulturelle Kapital sowohl der Übersetzer als auch der Zieltextleser eine besondere Rolle und dienen zur Aufdeckung der verschiedenen AT und deren ZT.

Im Folgenden werden die Fach-und Gebrauchsinformationen aus vier verschiedenen Abschnitten des Medikaments “Farlutal” (Anwendungsgebiete, Gegenanzeigen, Warnhinweise/Vorsichtsmaßnahmen und Nebenwirkungen des Medikaments) in AS und ZS untersucht.

Beispiel 1

Fachinformation	
AT	Anwendungsgebiete -zur palliativen Behandlung des hormonabhängigen Mammakarzinoms und Endometriumkarzinoms, ...
ZT	Endikasyonları: Fonksiyonel metroraji, sekonder amenore ve endometriozda endikedir . Preparatın flakon formu daha ziyade hormona duyarlı kanserlerin palyatif tedavisinde kullanılır.
Gebrauchsinformation	
AT	Was ist Farlutal und wofür wird es angewendet? Farlutal wird zur Behandlung von hormonabhängigen Tumoren wie Brustkrebs, Krebserkrankungen der Gebärmutterschleimhaut , Prostatakrebs und Nierenkrebs eingesetzt.
ZT	Endikasyon Bilgisi: Adet düzensizliği, adet yokluğu veya adet dönemi dışında olan rahim kanamaları

¹⁵ <https://www.pfizer.at/unternehmen/rezeptpflichtige-medikamente/farlutal/> (zuletzt abgerufen am: 06.02.2021).

¹⁶ <http://labeling.pfizer.com/ShowLabeling.aspx?id=1959> (zuletzt abgerufen am: 06.02.2021) und <http://labeling.pfizer.com/ShowLabeling.aspx?id=1961> (zuletzt abgerufen am: 06.02.2021).

	ve endometrioz (rahmin iç çeperini örten zarın normal yerinden başka bir yerde, çoğu kez kan içeren kistler şeklinde bulunuşu) tedavisinde kullanılır.
--	---

Die Fachinformation in Beispiel 1 ist ein Auszug aus dem Anwendungsbereich des Arzneimittels, das einen hohen Anteil an Fachlexik aufweist – sowohl in AT als auch im ZT: “palliativ” – “palyatif”, “Endometriumkarzinom”- “endometrioz”. AT und ZT bestehen aus lateinischen bzw. griechischen Fachtermini, der ZT weist Entlehnungen bzw. Transliteration des AT auf. Der Text ist an Fachleute bzw. an medizinische Fachkreise (Mediziner, Ärzte, Apotheker) gerichtet. Er ist geprägt mit den Eigenschaften der Textsorte “Packungsbeilage”, welches durch Präzision in der Ausdrucksweise, Sprachgebrauch und Wortwahl auffällt bzw. einen hohen Anteil an Fachlexik aufweist, was zur Sachlichkeit und Wissenschaftlichkeit führt und als Fachtext dem Gegenstandsbereich “Medizin” zuzuordnen ist.

Da sowohl der AT als auch der ZT an Fachkreise gerichtet ist, ist die Übersetzung dem Habitus der Zielgruppe bzw. Zientextleser (den Medizinern) angepasst, da Fachleute in medizinischen Zusammenhängen denken und handeln. Demnach fällt der hohe Anteil an Fachlexik bzw. der Fachsprachlichkeitsgrad auf, da auch der Übersetzer dem Habitus der Zientextleser in Betracht ziehen muss, um vor möglichen Missverständnissen, die beispielsweise beim Gebrauch von gemeinsprachlichen Ausdrücken entstehen können, zu vermeiden. Daher muss der Übersetzer die Präzision der Fachsprache auch im ZT in Betracht ziehen und bei der Übersetzung die lateinischen und griechischen (z.T. auch Englischen und Arabischen) Termini der Medizinischen Fachsprache durch Entlehnung und Lehnübersetzung beibehalten.

Die Gebrauchsinformation ist an die Anwender (Laien bzw. Patienten und an die Öffentlichkeit) gerichtet. Es handelt sich um den gleichen Inhalt mit der Fachinformation, doch weist die Gebrauchsinformation Unterschiede im Gebrauch der Fachlexik auf. Dieser Text dient zur Information bei der Anwendung bzw. Medikation des Arzneimittels. Zielgruppe sind - sowohl des AT als auch des ZT - Laien, Patienten, Anwender. Der Habitus dieser Zielgruppe bzw. dieser Zientextleser kann Unterschiede aufweisen und ist möglicherweise nicht homogen. Es wird allerdings davon ausgegangen, dass es sich bei der Leserschaft nicht um Fachleute aus dem medizinischen Bereich handelt. Der Sprachgebrauch ist demnach verständlich, der Gebrauch von Fachwörtern relativ gering, überwiegend sind gemeinsprachliche Ausdrücke und Wörter gebraucht bzw. es werden (evtl. in Klammern) gemeinsprachliche Erklärungen gemacht: “Krebserkrankungen der Gebärmutter Schleimhaut”-

“endometrioz (rahmin iç çeperini örten zarın normal yerinden başka bir yerde, çoğu kez kan içeren kistler şeklinde bulunuşu)”. Sowohl im AT als auch im ZT der Gebrauchsinformation kann man ähnliche Eigenschaften im Sprachgebrauch mit dem AS festzustellen. Die angewandten Übersetzungsstrategien zeigen, dass der Habitus der ZIELTEXTLESER bzw. der Laien beachtet wurde. Es handelt sich um gemeinsprachliche Entsprechungen und Paraphrasierungen. Die Erwartungen der ZIELTEXTLESER und deren soziologische Eigenschaften (Kapital und Habitus: u.a. Familie, Ausbildung, Umfeld) sind für die Übersetzung in diesen Beispielen maßgeblich und lenken die Übersetzungsentscheidungen des Übersetzers. Da die Akteure innerhalb dieses Feldes (Mediziner, Anwender, Übersetzer) über unterschiedliche kulturelle, soziale, ökonomische und symbolische Kapitalsorten verfügen (jedes Feld: das der Mediziner, der Laien und der Übersetzer hat seine eigenen Eigenschaften).

Beispiel 2

Fachinformation	
AT	<p>Medroxyprogesteronacetat ist kontraindiziert bei</p> <ul style="list-style-type: none"> -Überempfindlichkeit gegen den Wirkstoff oder einen der in Abschnitt 6.1 genannten sonstigen Bestandteile - bekannter oder vermuteter Schwangerschaft und Stillzeit - Vaginalblutungen unklarer Genese - schwerer Leberfunktionsstörung ... - Hyperkalzämie ... -Thrombophlebitis/Thromboembolie ... -Verdacht auf Mammakarzinom oder Mammakarzinom im Frühstadium
ZT	<p>Farlutal'ın Kontrendikasyonları: Farlutal Tromboflebitte, tromboembolik bozukluklarda, ileri derecede karaciğer fonksiyon bozukluğunda, düşüklerde, medroksiprogesteron asetat'a karşı hassasiyeti olanlarda, kemik metastazı olan hastalarda hiperkalsemi görüldüğünde, meme kansinomunda, nedeni saptanmamış vajinal kanamalarda kontrendikedir. Hamilelikte ve düşük tehdidinde kesinlikle kullanılmaz</p>
Gebrauchsinformation	
AT	<p>Besondere Vorsicht bei der Einnahme von Farlutal ist erforderlich bei</p> <ul style="list-style-type: none"> -Zuckerkrankheit -Augenerkrankungen -vorangegangenen Erkrankungen mit Blutgerinnselbildung -Bluthochdruck -Depressionen -Herzschwäche -Epilepsie (Krampfleiden)
ZT	<p>Şeker hastalığı (Diyabet); önceden geçirilmiş veya şu an var olan felç durumu, yakın zamanda yaşanmış düşük ya da kürtaj; kanda düşük kalsiyum seviyesi; önceden geçirilmiş depresyon öyküsü; kalp hastalığı veya konjestif kalp yetmezliği; yüksek kolesterol veya trigliserid seviyeleri, yüksek tansiyon(hipertansiyon); lupus; migren</p>

	baş ağrısı; astım; epilepsi (sara); ...
--	---

Beispiel 2 ist ein Auszug aus den Gegenanzeigen des Medikaments. Die Fachinformation zu den Gegenanzeigen in AS und ZS weisen vorwiegend Fachtermini auf. Sie beziehen sich nämlich auf dieselbe Zielgruppe. Demnach ist der Gebrauch von Fachlexik selbstverständlich:

“Medroxyprogesteronacetat”- “medroksiprogesteron asetat”,

“kontraindiziert”-“Kontrendikasyonlar”

“Hyperkalzämie”-“hiperkalsemi”

“Thrombophlebitis/Thromboembolie” - “Tromboflebit, tromboembolik bozukluklar”.

Da der Text für Fachleute verfasst wurde richtet er sich nach dem Habitus von Experten, die eine medizinische bzw. pharmazeutische Ausbildung haben. In AS und ZS überwiegt die Anwendung von Fachlexik, im ZT werden die Termini aus dem Lateinischen und Griechischen beibehalten (Entlehnung), nur die Schreibweise wird dem ZT bzw. dem Türkischen angepasst (Transliteration). Der Text setzt Kenntnisse im medizinischen Bereich voraus und richtet sich an Leser mit Fachwissen. Beim ZT muss sich auch der Übersetzer dem Habitus der Fachleute richten und seinen Habitus (mögliche Ausbildung zum Medizinübersetzer) einsetzen.

Die Gebrauchsinformation bedient sich in der AS sowie in der ZS gemeinsprachlicher Ausdrücke, richtet sich demnach dem Habitus der Laien, da sie dem Laien in dieser Weise bekannt sind und in der Gemeinsprache auch so benutzt werden: “Zuckerkrankheit”- “Şeker hastalığı”, “Bluthochdruck” – “Yüksek Tansiyon”, “Herzschwäche” – “Kalp Yetmezliği”, “Epilepsie (Krampfleiden)” – “Epilepsi (Sara)”. Bei den angegebenen Beispielen (im AT und ZT) wurde beispielsweise der Begriff “Epilepsie” in Klammern in seinem gemeinsprachlichen Gebrauch angegeben (Krampfleiden, Sara), um möglichen Missverständnissen vorzubeugen. Der Übersetzer hat sich im ZT genau an den AT gehalten und den Leserhabitus berücksichtigt. Genau wie im AT wurde auch im ZT interlingual übersetzt und der gemeinsprachliche Ausdruck benutzt.

Beispiel 3

Fachinformation	
AT	<p>Besondere Warnhinweise und Vorsichtsmaßnahmen für die Anwendung:</p> <p>-Unerwartete Vaginalblutungen während der Behandlung mit Medroxyprogesteronacetat müssen abgeklärt werden.</p> <p>...</p> <p>-Bei plötzlichem, teilweisem oder komplettem Verlust der Sehkraft oder plötzlich auftretendem Exophthalmus, Diplopie oder Migräne muss die Medikation bis zur Abklärung der Ursachen unterbrochen werden. Bei Papillenödem oder retinovaskulären Läsionen sollte Medroxyprogesteronacetat nicht mehr verabreicht werden.</p> <p>...</p> <p>Bei Patienten mit venösen Thromboembolien in der Anamnese wird eine Behandlung mit MPA allerdings nicht empfohlen. MPA sollte bei Patienten, die unter Behandlung mit MPA venöse Thromboembolien zeigen, abgesetzt werden.</p> <p>...</p>
ZT	<p>Uyarılar/Önlemler:</p> <p>Nedeni saptanamayan vajinal kanamalarda, tromboflebit, tromboembolik bozukluk, serebral apopleksi, karaciğer bozukluğu, etken maddeye aşırı duyarlılık, gebeliğin özellikle ilk 4 ayı ve düşük tehdidinde kullanılmamalıdır. Görme kaybı, diplopi veya retinal vasküler lezyonlar oluştuğunda tedaviye son verilmelidir.</p>
Gebrauchsinformation	
AT	<p>Was sollten Sie vor der Einnahme von Farlutal beachten?</p> <p>Farlutal darf nicht eingenommen werden,</p> <ul style="list-style-type: none"> - wenn Sie allergisch gegen Medroxyprogesteronacetat sind -wenn Sie schwanger sind, vermuten schwanger zu sein oder stillen -bei Blutungen aus der Scheide unklarer Entstehung -wenn Sie an einer schweren Leberfunktionsstörung leiden (z. B. Dubin-Johnson Syndrom, Rotor Syndrom, idiopathischer Schwangerschaftsiktikus) ... -wenn Sie an Gefäßentzündungen leiden, die durch Blutgerinnsel hervorgerufen werden (insbesondere nach vorangegangener Verstopfung der Lungenarterie oder plötzlichen, erheblichen Blutungen in ein Organ oder eine Körperhöhle) -nach einem verzögerten Abort (Fehlgeburt) -bei Brustkrebs im Frühstadium
ZT	<ul style="list-style-type: none"> -Sebebi saptanmamış vajinal kanama, -geçmişinizde veya şu anda var olan karaciğer hastalığı, -memelerde kötü huylu tümör varlığı; -bir damarda oluşan pıhtıdan kopan pıhtı parçasının başka bir bölgedeki bir damarda tıkanmaya yol açması ile ilgili hastalıklar; - pıhtı oluşumuyla birlikte olan toplardamar iltihabı; -düşük yapma tehlikesi ya da düşük varlığı, -gebelik varlığı durumlarından herhangi birisi veya birkaçına sahipseniz bu ilacı kullanmayınız.

Beispiel 3 ist ein Auszug aus den Warnhinweisen/Vorsichtsmaßnahmen des Medikaments. Die Fachinformation weist auch bei diesem Beispiel sowohl in AS als auch in ZS überwiegend Fachbegriffe auf: “Diplopie” – “Diplopi”, “retinovaskuläre Läsionen” – “retinal vasküler lezyonlar” (Entlehnung/Transliteration). Die Zielgruppe bzw. die Zielgruppenleser des Textes sind Fachleute aus dem medizinischen Bereich.

Die Gebrauchsinformation des Medikaments fällt stellenweise durch Erklärungen bzw. gemeinsprachliche Erörterungen in Klammern auf: “wenn Sie an Gefäßentzündungen leiden, die durch Blutgerinnsel hervorgerufen werden (insbesondere nach vorangegangener Verstopfung der Lungenarterie oder plötzlichen, erheblichen Blutungen in ein Organ oder eine Körperhöhle)” – “bir damarda oluşan pıhtıdan kopan pıhtı parçasının başka bir bölgedeki bir damarda tıkanmaya yol açması ile ilgili hastalıklar”, “nach einem verzögerten Abort (Fehlgeburt)” – “düşük yapma tehlikesi ya da düşük varlığı”. In der Übersetzung wird paraphrasiert bzw. wird die gemeinsprachliche Entsprechung - wie im AT auch - wiedergegeben (Abort = Fehlgeburt; düşük).

Beispiel 4

Fachinformation	
AT	<p>Nebenwirkungen:</p> <p>...</p> <p>-Depression</p> <p>-Euphorie</p> <p>- Veränderungen der Libido</p> <p>-dekompensierte Herzinsuffizienz</p> <p>-Thrombophlebitis</p> <p>-Lungenembolie</p> <p>-Diarrhoe, Mundtrockenheit</p> <p>-Angioödem</p> <p>- Akne</p> <p>- Hirsutismus</p> <p>-Dysfunktionelle uterine Blutung (unregelmäßig, vermehrt, verringert, Schmierblutungen)</p> <p>-Brustschmerzen</p>
ZT	<p>Yan Etkiler / Advers Etkiler:</p> <p>...</p> <p>Memede hassasiyet, galaktore, vajinal kanama, adet miktarındaki değişmeler, amenore, ödem, kilo değişmeleri, servikal aşınmadaki ve servikal sekresyondaki değişmeler, kolestatik sarılık, kaşıntılı veya kaşıntısız deri döküntüsü, depresyon, insomnia, yorgunluk, sinirlilik, trombofilebit, serebral trombozis ve amboli, hiperpireksi, pulmoner amboli, nadiren baş ağrısı, akne, alopesi, hirsutizm, anafilaktoid reaksiyonlar.</p>
Gebrauchsinformation	
AT	

	<p>Welche Nebenwirkungen sind möglich?</p> <p>...</p> <ul style="list-style-type: none"> • Schlaflosigkeit <p>...</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ödeme/Wasseransammlung, Müdigkeit, Muskelschmerzen, Gewichtszunahme <p>...</p> <ul style="list-style-type: none"> • Depression, Euphorie (überschwängliches Hochgefühl), Veränderungen der Libido (Geschlechtstrieb) • Herzmuskelschwäche <ul style="list-style-type: none"> • Gefäßentzündung durch Blutgerinnsel • Blutgerinnsel in der Lunge <p>...</p> <ul style="list-style-type: none"> • dysfunktionelle Gebärmutterblutungen (unregelmäßig, vermehrt, verringert, Schmierblutungen), Schmerzen in der Brustdrüse <p>...</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nervosität <p>...</p> <ul style="list-style-type: none"> • Haarausfall, Hautausschlag • allgemeines Unwohlsein, Fieber <p>...</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hautrötungen mit Blasenbildung oder Aussonderung, Nesselsucht, Juckreiz, talgige Haut, vermehrte Körperbehaarung, Lichtempfindlichkeit, übermäßige Pigmentierung der Haut • Ausscheidung von Glukose (Zucker) im Harn • Ausbleiben der Regelblutung, Veränderungen am Gebärmutterhals, veränderter Scheidenausfluss, Milchabsonderung, Empfindlichkeit der Brüste, trockene Scheide, Störung der Samenbildung, schmerzhafte Regelblutungen, Pilzinfektion der Scheide, Entzündung der Scheide <p>...</p>
ZT	<p>İlacın olası yan etkileri:</p> <p>...</p> <p>-Damarlarda veya akciğerlerde kan pıhtısı oluşumu; pıhtı oluşumuyla birlikte olan toplardamar iltihabı; yüksek ateş; rahim boynu aşınması ve salgılarda değişiklikler; depresyon; mide bulantısı, baş ağrısı, uyku hali veya uykusuzluk, sersemlik hali, ellerde ve bileklerde şişlik, akne, vücutta tüylenme, saç dökülmesi, ciltte kaşıntı ve döküntü, memede ağrı hassasiyet, yorgunluk ve ateş seyrek görülen yan etkilerdir.</p> <p>...</p>

Beispiel 4 ist ein Auszug aus den Nebenwirkungen des Medikaments. Die Fachinformationen in AS und ZS richten sich beide ebenfalls an den Habitus der Fachleute und deren Fachwissen. Viele Begriffe, die vorkommen, sind für den Laien unverständlich. Da Fachleute im Bereich der Medizin mit der medizinischen Terminologie vertraut sind, also ihrem Habitus als Mediziner, Apotheker u.Ä. entsprechen: “Hirsutismus” – “hirsutizm”, “Thrombophlebitis” – “trombofilebit” “Lungenembolie” - “pulmoner emboli”.

Die Gebrauchsinformation nimmt Rücksicht auf den Habitus der breiten Öffentlichkeit bzw. der Anwender des Medikaments und zeichnet sich durch einen allgemein verständlichen

Sprachgebrauch aus. Das Beispiel in der Fachinformation “Lungenembolie” - “pulmoner emboli” kommt in der Gebrauchsinformation folgendermaßen vor: “Blutgerinnsel in der Lunge” – “akciğerlerde kan pıhtısı”. An diesem Beispiel sieht man, dass überwiegend gemeinsprachliche Begriffe, die für jeden verständlich sind, benutzt werden. Der Text richtet sich nach dem Leserhabitus der Öffentlichkeit, demnach wird durch die intralinguale Übersetzung statt “Embolie” die Bezeichnung “Gerinnsel” benutzt. Oder es wird paraphrasiert, wie im folgenden Beispiel zu sehen ist: Anstatt des Fachterminus wird die Bezeichnung “Veränderungen am Gebärmutterhals” – “rahim boynu aşınması ve salgılarda değişiklik” benutzt.

Bei diesen Beispielen sieht man die Wechselbeziehung zwischen Gesellschaft und Übersetzung und wie der Übersetzer sich in seinen Entscheidungen (Übersetzungsstrategien) auf gesellschaftliche Faktoren bezieht. Man sieht an diesen Beispielen, dass die Übersetzung kein individueller Akt, sondern eine gesellschaftliche Handlung ist. Es handelt sich nicht nur um einen sprachlichen, sondern auch und vorallem um einen kulturellen und sozialen Transfer, wobei die gesellschaftlichen Vernetzungen eine maßgebliche Rolle spielen. Bei den angeführten Beispielen muss der Übersetzer nicht nur die Faktoren im Text, sondern vorallem die Faktoren außerhalb des Textes in Betracht ziehen.

Abschließend ist zusammenzufassen, dass Unterschiede in Lexik, Fachsprachlichkeit, Textspezifik, die zu beobachten sind, wie beispielsweise das Auftreten von Entlehnungen, Lehnübersetzungen, für Fachtexte textspezifisch sind. Auch wenn Packungsbeilagen in verschiedenen Sprachen Unterschiede aufweisen können, sieht man ein gemeinsames Muster bzw. eine Spezifik bei einem bestimmten Zielleserhabitus. Der Übersetzer wiederum richtet sich bei der Übersetzung an zwei verschiedene Zielgruppen: An medizinische Fachkreise (Mediziner, Ärzte, Apotheker) und an die Öffentlichkeit (Laien, Anwender, Interessierte ohne medizinische Fachausbildung). Der Bezug zu diesen zwei unterschiedlichen Gruppen formt zugleich auch den Übersetzungsprozess und bezieht soziologische Aspekte in die Übersetzung mit ein.

SCHLUSSBETRACHTUNG

Mit Bourdieus kultursoziologischen Ansatz bekommt die Übersetzungswissenschaft die Gelegenheit den Übersetzungsprozess aus einem ganzheitlichen Blickpunkt zu erfassen, der die gesellschaftlichen Aspekte miteinbezieht. Die interdisziplinäre Vorgehensweise der Übersetzungswissenschaft mit der Soziologie ist zugleich auch ein Paradigmenwechsel in der Übersetzungswissenschaft. Die soziologische Dimension fasst somit den

Übersetzungsprozess, die Übersetzerentscheidungen und die Übersetzung an sich als ein soziales System auf und sieht die Funktionsweise und Struktur der Übersetzung als ein Geflecht des gesellschaftlichen Systems. Diese neue Perspektive bringt einen ganz neuen Ansatz in der Übersetzungsforschung.

In der vorliegenden Studie wurde ein medizinischer Text mit zwei unterschiedlichen Zielgruppen und deren Zieltexte untersucht. Das Ziel war es, die zwei unterschiedlichen Zieltexleser und deren Habitus mithilfe von Bourdieus Ansatz aufzufassen und dessen Wirkung auf die Übersetzung von medizinischen Texten aufzudecken. Bourdieus soziologischer Ansatz verdeutlicht, dass der Bereich der Medizin bzw. Gesundheit (medizinische Texte und deren Übersetzung) auch für die breite Öffentlichkeit eine erhebliche Bedeutung hat. Damit Texte aus dem Bereich der Medizin, auch zugänglich für Laien bzw. Anwender sind, sollten Übersetzer wichtige Aspekte bei der Übersetzung dieser Texte in Betracht ziehen. Die Übersetzer müssen darauf achten, ob sie für Ärzte oder für Anwender bzw. Laien übersetzen. Wenn die Übersetzung Ärzte betrifft müssen Übersetzer den fachspezifischen Bereich und die medizinische Terminologie bzw. den Habitus der Mediziner und deren Regeln beachten und dementsprechend übersetzen. Anders sieht es aus, wenn sich die Übersetzung an Laien richtet und die Anwender bzw. Patienten zu einem Thema (Einnahme von Medikamenten, Packungsbeilagen) informiert werden sollen (wenn es um ein Thema geht, das beispielsweise die Gesundheit der breiteren Öffentlichkeit anbetrifft, z.B. bei Pandemien), dann ändert sich auch die Übersetzung, da der Zieltexleserhabitus bzw. der Habitus der Akteure ein anderer ist. Beim Übersetzungsprozess sollte der Übersetzer deren Habitus und die soziologischen Aspekte in Betracht ziehen. Aus diesem Grund wurde ein Text (Packungsbeilage) mit zwei unterschiedlichen Zielgruppen herangezogen und die Unterschiede sowohl im AT als auch im ZT aufgedeckt. Es handelte sich zum einen um eine Fachinformation (für Fachleute aus medizinischen Kreisen) und zum anderen um einen Gebrauchstext (für Anwender bzw. Laien). Bei der Fachinformation wird die fachspezifische Sprache und der hohe Anteil an medizinischer Terminologie (vorwiegend Griechisch, Latein) bemerkbar, die für Aussenstehende kaum zu verstehen ist. Auch wenn der Übersetzer kein Akteur dieses Feldes ist (bzw. kein Arzt ist), sollte er in der Lage sein, den medizinischen Fachbereich und dessen Terminologie zu beherrschen, sich mit Experten aus dem Bereich (u.a. Mediziner, Apotheker) auszutauschen, um fachgerecht und habitusgerecht übersetzen zu können. Bei der Gebrauchsinformation wiederum stehen Verständlichkeit und gemeinsprachliche Begriffe im Vordergrund. Es werden wenige bzw. kaum Fachtermini

verwendet und auch selten Paraphrasierungen gemacht. Abschließend ist festzuhalten, dass sich bei den AT und deren ZT der Übersetzer nach dem Habitus beider Zielgruppen bzw. Zieltextleser richtet. Daran lässt sich ablesen, dass im Übersetzungsprozess viele Akteure und Faktoren eine Rolle spielen und unterschiedliche soziologische Bereiche mit in die Übersetzung einfließen.

LITERATURVERZEICHNIS

- Arı Kabucik, S. (2013). "Çeviri Sosyolojisi ve Çeviri Alanında Sosyolojik Yaklaşımların Çeviribilimde Paradigma Değişimine Etkisi". *Akademik Bakış Dergisi*. Sayı: 37 Temmuz – Ağustos 2013, ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası, Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – Kırgızistan, 1-19.
- Bergenholtz H. (1994). "Fachsprache und Gemeinsprache: Lemmaselektion im Fachwörterbuch." (yay. haz.) Schaefer, B. & Bergenholtz, H. *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. (içinde). Gunter Narr Verlag, (Forum für Fachsprachen-Forschung, Band 23), 385-420.
- Bourdieu, P. (1970/1993). *Zur Soziologie der symbolischen Formen*. Suhrkamp Verlag.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1982). *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bourdieu, P. (1985). *Sozialer Raum und "Klassen" Leçon sur la leçon. 2 Vorlesungen Pierre Bourdieu*. (Çev. B. Schwibs). 1. Auflage. Suhrkamp Verlag.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Polity Press.
- Bourdieu, P. (1993). *Sozialer Sinn: Kritik der theoretischen Vernunft*. Suhrkamp Verlag.
- Bourdieu, P. (1997). *Die verborgenen Mechanismen der Macht*. VSAVerlag.
- Bourdieu, P. (1998). *Praktische Vernunft. Zur Theorie des Handelns*. Suhrkamp Verlag.
- Bourdieu, P. (2001). *Die Regeln der Kunst: Genese und Struktur des literarischen Feldes*. Suhrkamp Verlag.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Blackwell Publishers.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. (1996). *Reflexive Anthropologie*. Suhrkamp Verlag.
- Hoffmann, L. (1983). Arzneimittel-Gebrauchsinformationen: Struktur, Kommunikative Funktion und Verständlichkeit. *Deutsche Sprache. Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation* 11 (1983), 138-159.
- Hüging, A.-K. (2011). *Übersetzerisches Handeln im Kontext der medizinischen*

Fachkommunikation. WVT Wissenschaftlicher Verlag.

Krais, B. & Gebauer, G. (2002). *Habitus*. Transcript Verlag.

Lampl, L. (2010). *Sozialer Raum, Kapital und Habitus. Eine Analyse des Films Viridiana auf der Grundlage der Sozialtheorie Pierre Bourdieus*. Universität Wien, Diplomarbeit.

Luhmann, N. (1991). *Soziale Systeme*. Suhrkamp Verlag.

Luhmann, N. (1998). *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, 1, 2. Bd., Suhrkamp Verlag.

Mentrup, W. (1982). Gebrauchsinformation – Sorgfältig lesen! Die Packungsbeilage von Medikamenten im Schaltkreis medizinischer Kommunikation: Handlungsausschnitt. Grosse, S. & Mentrup, W. (yay. haz.), *Anweisungstexte*. Narr Verlag. (Forschungsberichte des Instituts für Deutsche Sprache Mannheim, 54), 9-55.

Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.

Reiß, K. (1983). *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*. Julius Groos Verlag.

Reiß, K. & Vermeer H. J. (1984). *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. De Gruyter Verlag.

Simeoni, D. (1998). The pivotal status of the translator's habitus. *Target 10 (1)*, 1-39.

Stolze, R. (2008). *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. Gunter Narr Verlag.

Turan, D. (2014). Medizinische Terminologie als Herausforderung für den Medizinübersetzer am Beispiel des Sprachenpaars Deutsch-Türkisch. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi- The Journal of International Social Research*. Cilt: 7 Sayı: 35 Volume: 7 Issue: 35 (2014), 233-242.

Wilmanns, J. C. & Schmitt, G. (2002). *Die Medizin und ihre Sprache. Lehrbuch und Atlas der Medizinischen Terminologie nach Organsystemen*. Ecomed Verlag.

Wolf, M. (2008). Dem Publikum neue Werte aufdrängen ..“ Macht und Ohnmacht von literarischen ÜbersetzerInnen in übersetzungssoziologischer Sicht. *Lebende Sprachen Nr.2/2008*.

https://www.bfarm.de/DE/Home/home_node.html (zuletzt abgerufen am: 30.05.2021).

<https://www.cocukistiyorurum.com/farlutal-ilaci-nedir-ne-zaman-ve-nicin-kullanilir.html> (zuletzt abgerufen am: 06.02.2021).

<https://www.ilacweb.com/farlutal-5-mg-tablet/> (zuletzt abgerufen am: 06.02.2021).

<https://www.ilacprospektusu.com/ilac/55/farlutal-5-mg-12-tablet> (zuletzt abgerufen am: 06.02.2021).

https://medizingeschichte.charite.de/fileadmin/user_upload/microsites/m_cc01/medizingeschichte/Lehre/Skript_Medizinische_Fachsprache_Modellstudiengang_Charit%C3%A9_Auflage_2_2015.pdf (zuletzt aufgerufen am: 10.04.2021).

<https://www.pfizer.at/unternehmen/rezeptpflichtige-medikamente/farlutal/> (zuletzt abgerufen am: 06.02.2021).

<http://labeling.pfizer.com/ShowLabeling.aspx?id=1959> (zuletzt abgerufen am: 06.02.2021).

<http://labeling.pfizer.com/ShowLabeling.aspx?id=1961> (zuletzt abgerufen am: 06.02.2021).

<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10010441> (zuletzt abgerufen am: 30.05.2021).

BARTIN HALKININ TURİZME BAKIŞ AÇISI

Ayhan KARAKAŞ¹

Berna DEMİRKAN²

Ahmet ASLAN³

Öz

Bu çalışmanın amacı Amasra, Kurucaşile ve Ulus gibi doğal, tarihi ve kültürel güzellikteki ilçelere sahip olan; Güzelcehisar, İnkum, Muğada gibi sahil ve plajlarıyla ön planda bir turizm destinasyonu haline gelen Bartın'daki yerel halkın turizmin gelişmesiyle birlikte karşılaşacaklarını düşündükleri olumlu ve olumsuz durumlara dair görüşlerini tespit etmektir. Araştırma verileri anket tekniği ile toplanmış ve çalışma kapsamında 320 kişiye ulaşılmıştır. Bulgular, Bartın'da yaşayan yerel halkın ildeki turizmin gelişimine karşı olumlu bir bakış açısına sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca yapılan fark testlerinde katılımcıların cinsiyetlerine göre turizm algılarının değişmediği fakat bazı yaş grupları ve öğrenim durumları yönünden turizm algılarında farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelime: Turizm Algısı, Yerel Halk, Turizm Etkileri, Bartın.

¹Doçent Doktor, Bartın Üniversitesi, İİBF, Turizm İşletmeciliği, E-posta: akarakas@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9285-0552.

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-posta: bernaademirkan13@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9353-3484.

³Araştırma Görevlisi, Bartın Üniversitesi, İİBF, Turizm İşletmeciliği, E-posta: ahmetaslan@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4394-4573.

PEOPLE'S PERSPECTIVE ON TOURISM IN BARTIN

Abstract

The aim of this study is to have districts such as Amasra, Kurucaşile and Ulus with natural, historical and cultural beauty; The aim is to determine the opinions of the local people in Bartın, which has recently become a tourism destination with its beaches and beaches such as Güzelcehisar, İnkum and Mugada, about the positive and negative situations that they think they will encounter with the development of tourism. Research data were collected by questionnaire technique and 320 people were reached within the scope of the study. The findings show that the local people living in Bartın have a positive perspective towards the development of tourism in the province. In addition, in the difference tests, it was determined that the tourism perceptions of the participants did not change according to their gender, but there were differences in tourism perceptions in terms of some age groups and educational status.

Keywords: Tourism Perception, Local People, Tourism Effects, Bartın.

GİRİŞ

Turizm sektörü hem dünyada hem de ülkemizde bölgesel ve ulusal kalkınma sürecinde etkin rol oynayan sektörlerin başında gelmektedir. II. Dünya Savaşından sonraki süreçte ekonomik ve ticari açıdan ivme kazanan turizm, bölgelerarası gelir dağılımındaki dengesizliğin giderilmesi, göç problemi, altyapı imkanlarının iyileştirilmesi ve kırsal kalkınmada bölge insanına ciddi avantajlar sağlamaktadır (Çakmakçı ve Öztürk, 2019, s. 3; Çeken, 2008, s. 303).

Bir ülkenin gelişmesini ve kalkınmasını sağlayan en temel faktörlerden biri sahip olduğu kaynakları doğru kullanabilmesiyle bağlantılıdır. Çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan bölgelerarası gelişmişlik farkının en aza indirilmesinde turizm sektörü önemli rol oynamaktadır. Ülkemiz, gelişmekte olan bir ülke olduğu için turizm gibi kalkınmayla doğru orantılı bir sektörün bölgesel ve ulusal çapta başarı sağlaması oldukça önem arz etmektedir. (Çeken, 2019, s. 113). Turizm, ekonomik açıdan kalkınmayı sağlayan önemli bir alan olmasının yanı sıra farklı kültürlerin, sosyal yapıların kaynaşmasını sağlayan toplumsal bir olaydır. Bu nedenle sağladığı ekonomik gelişmenin yanı sıra toplumların, kültürlerin ve bireylerin kaynaşmasında sosyal ilişkilerin gelişimini ve değişimini de kapsamaktadır. Turizmle birlikte bölgede meydana gelen değişimler sonucunda yerel halk üzerinde turizme yönelik olumlu veya olumsuz bakış açıları geliştiği görülmektedir. Yerel halkın bakış açısının ve tutumlarının belirlenmesi gelecek turizm planlamalarının gerçekleşebilmesi ve sürdürülebilir turizm faaliyetlerinin gelişimine yönelik katkı sağlamaktadır. Turizme yönelik olumlu yönlerin artması, sürdürülebilir turizm modelinin gerçekleşebilmesi ve olumlu

etkilerin en üst seviyeye çıkarılması için planlama çalışmalarına bölge halkının muhakkak dahil edilmesi ve onların görüşleri ve tavsiyeleri dikkate alınarak şekillenmesi sağlanmalıdır (Gunn, 1988; Karakaş ve Şengün, 2017, s. 185). Özellikle turizmin toplumsal alandaki etkileri; bölgeye gelen ziyaretçilerin sayısı, ırkı, kültürü ve sosyal bakış açıları gibi faktörlerle ziyaret edilen bölgedeki yerel halk arasındaki farklılığa göre değişiklik gösterir (Avcıkurt, 2009, s. 22; Güneş ve Alagöz, 2018, s. 412). Bu değişim, olaylara yüklenen anlam ve beklentilerin birbirine benzediği oranda uyumlu ve pozitif yönde, anlam ve beklentilerin birbirinden farklılık gösterdiği noktada huzursuzluk ve çatışma ortamı oluşmasına sebep olabilir (Doğan, 2004, s. 80; Güneş ve Alagöz, 2018, s. 412). Bu huzursuzluk sonucunda ortaya çıkan çatışmalar, turizmden hedeflendiği şekilde fayda sağlanmasına ve sürdürülebilirliğine engel olur. Bu nedenle turizm potansiyelini oluşturan değerlerin uzun süre korunabilmesi, turizmin sürdürülebilir bir şekilde gelişmesi ancak yerel halkın turizm gelişimine destek olması ve turizm planlamalarına katılımının sağlanmasıyla (Güneş ve Alagöz, 2018, s. 412; Mansuroğlu, 2006, s. 36), turizme olan bakış açısının ölçülmesi ve turizmden beklentilerinin tespit edilmesi ile mümkündür. Geçmişten günümüze yerel halkın turizm algısı ve bu algıların turizme olan etkisiyle ilgili literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır. Yerel halkın tutumlarına yönelik çalışmaların özellikle 1990'lı yıllardan itibaren arttığı görülmektedir (Andereck ve Vogt, 2000, s. 27-28; Güneş ve Alagöz, 2018, s. 411). Turizmin gelişim sürecine yerel halkı dahil etmek; onların bu konudaki bakış açılarını öğrenmek, önerilerini dinlemek ve turizmin gelişimine katkı sağlayacak fikir alışverişinde bulunmak, kişilerin kendilerini gelecek turizm planlarının merkezinde görmeleri ve turizmin bir parçası gibi hissetmeleri açısından önem arz etmektedir (Aas, Ladkin ve Fletcher, 2005; Karakaş ve Şengün, 2017, s. 184). Yerel halk, bölgedeki turizm planlamalarının gelişiminde ve sürdürülebilir olmasında dolaylı veya doğrudan katkı sağlamaktadır. Çünkü yerel halkın turizmle ilgili pozitif veya negatif yöndeki tutumları o bölgenin turizm potansiyelinin gelişmesine olumlu ya da olumsuz şekilde etki etmektedir. Yerel halkın genellikle etkilendiği alanlar sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel olarak sınıflandırılmaktadır (Boğan ve Sarıışık, 2016, s. 326) Turizm açısından gelişme potansiyeli olan bir bölgede de bu algıların olumlu yönde olması turizmin gelişim gösterebilmesi açısından önemlidir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde daha önce Bartın'da yerel halkın turizm algısına yönelik bir çalışma yapılmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Turizm sektörü, Batı Karadeniz Bölgesi için önemli sektörlerden biridir. Öyle ki Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (2021), 2021-2025 yılları için turizm sektörünü makine imalat

demir-çelik, yapı malzemeleri, mobilya ve orman ürünleri ve enerji sektörleriyle birlikte bölge genelinde rekabet gücü yüksek ve gelişme potansiyeli olan sektörlerin başında nitelendirmiştir. Bu çalışmayla birlikte Amasra, Kurucasıle ve Ulus gibi doğal, tarihi ve kültürel güzellikteki ilçelere sahip olan; Güzelcehisar, İnkum, Mugada gibi sahil ve plajlarıyla son zamanlarda turizm destinasyonu haline gelen Bartın ilindeki yerel halkın turizm algısının ölçülmesi amaçlanmaktadır. Bölgenin kültür ve deniz turizmi açısından çok yüksek bir gelişme potansiyelinin bulunması, sahip olduğu limanları, gezilecek tarihi yerleri, doğal güzellikleriyle her mevsim birçok yerli ve yabancı turiste ev sahipliği yapması bu çalışmanın Bartın ilinde uygulanmasını gerekli kılmıştır. Bu çalışma, yerli halkın turizm algısının bölgedeki turizm potansiyelinin gelişimine katkı sağlayabilmesi açısından da önem arz etmektedir. Ayrıca bu çalışmanın amacı, yerel halkın illerinde turizmin gelişmesiyle birlikte karşılaşacaklarını düşündükleri olumlu ve olumsuz durumlara dair görüşlerini tespit etmektir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

1.1.Turizm Algısı

Algılama kavramına ilişkin alan yazında çeşitli tanımlar bulunmaktadır. En genel anlamıyla algılama; bir objenin, olgunun, olayın, kelime veya kavramın bireyin beş duyu organı aracılığıyla ya da kişinin sezgilerini kullanarak düşünsel olarak onu anlamlandırması, yorumlaması ya da açıklaması olarak tanımlanabilmektedir (Usal ve Kuşluyan, 2002: s.40,125; Akova, 2006). Yerel halkın turizm algısıyla ilgili literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Çünkü bir bölgede ki turizm faaliyetlerinin gelişimiyle o bölgedeki yerel halkın turizm algısı arasında bir ilişki bulunmaktadır. Bu algılamalar olumlu veya olumsuz olabilmektedir. Turizme ilişkin algı ve tutumlar bölgedeki birçok değişkene göre farklılık göstermektedir. Ülkemiz açısından bakıldığında bölgesel ve ulusal kalkınmada önemli bir yere sahip olan turizm sektörünün desteklenmesi ve geliştirilebilmesi için turizme olan bakış açısının olumlu, turizm algısının da pozitif yönde olması gerekmektedir. Pozitif yönlü algıların, turizmin bölgeye sağladığı ekonomik fayda ile doğru orantılı olduğu görülmektedir. Kimi zamanda bölge halkının turizme olan bakış açısı, faaliyetlere katılımı ve desteklemesi, yerel halkın kişilik özellikleri bölgedeki turizm faaliyetlerinin gelişiminde belirleyici rol oynamaktadır. Turizm algısı, sosyo-kültürel gelişim etkisi, ekonomik gelişim etkisi, sosyal tahrifat etkisi, kültürel tahrifat etkisi ve çevresel tahribat etkisi olarak beşe ayrılmaktadır.

1.1.1. Sosyo-Kültürel Gelişim Etkisi

Turizm, bir yerden başka bir yere yapılan bireysel veya kitlesel hareketlerdir. Bu hareketlerin amacı gezme, eğlenme, tanıma, görme, boş vakitlerin değerlendirilmesi gibi çeşitli istekler ve amaçlar doğrultusunda gerçekleşmektedir. Merkezinde bireyin ve toplumların yer alması turizmin etkilerinin sadece ekonomik boyutta değil sosyo-kültürel boyutta da görülmesine neden olmaktadır. Sosyal etkilere bakıldığında bireylerin davranışlarında, ahlaki değerlerinde, suç işlemelerinde, dini tercihlerinde etkilenmeler görülürken kültürel etkileri kıyafet, yeme içme alışkanlıkları, sosyal ilişki şekilleri gibi değişiklikleri içerebilmektedir (Tataroğlu, 2006: s. 80).

1.1.2. Ekonomik Gelişim Etkisi

Turizm, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, dış ticaret açığının kapatılması, yeni istihdam alanlarının oluşmasında yerel ve ulusal boyutta ekonomik kalkınma açısından önemli bir yere sahiptir. Yapılan çalışmalarda, turizmin bölgeye sağladığı ekonomik fayda ile turizm algısının olumlu yönde olması arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. (Gürsoy vd., 2002; Gürsoy ve Rutherford, 2004; Keogh, 1990; Filiz ve Yılmaz, 2017; Atsız, 2021).

1.1.3. Sosyal Tahrifat Etkisi

Turizmle birlikte bölgede bulunan yerel halk ile bölgeye dışarıdan gelenler (turistler) arasında birtakım etkileşimler yaşanmaktadır. Bu etkileşimler sonucunda bölge halkının günlük faaliyetlerinde, davranışlarında, alışkanlıklarında ve değerlerinde farklılıklar meydana geldiği görülmektedir (Doğan, 1989; Filiz ve Yılmaz, 2017). Bölgedeki suç oranlarının artması, kötü alışkanlıkların yaygınlaşması (madde kullanımı, alkol tüketim vb.) yerel halkı huzursuz eden faktörler arasında gösterilebilir. Bu huzursuzluklar yerel halkın turizm algısı üzerinde negatif etki yaratabilmektedir.

1.1.4. Kültürel Tahrifat Etkisi

Kültür, bir topluma ilişkin zaman içinde oluşan maddi ve manevi değerler bütünü olarak değerlendirilmektedir. Turizm ise kültürün unsuru olan bireyin bireyle, bireyin toplumla ve toplumların farklı toplumlarla etkileşimlerini içermektedir. Kültürler arası etkileşim, bölgenin tanınması ve gelişimi açısından bölgeye olumlu katkıları bulursa da kültürel yapıda meydana getirdiği olumsuz etkileri de kültürün unsuru olan birey üzerinde, aile yapılarında, kültürel alışkanlıklarda, geleneklerde, inanç değerlerinde ve ahlaki değerlerde görmek mümkündür. (Filiz ve Yılmaz, 2017, s. 1802).

1.1.5. Çevresel Tahribat Etkisi

Turizmin gelişimi ve yönetimi çevreyle uyumlu olmalıdır. Çünkü turizmin varlığı çevrenin varlığıyla ilişkilidir (Avcıkurt, 2009; s. 42: Filiz ve Yılmaz, 2017). Turizmin çevre üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkilerine rastlamak mümkündür. Doğal çevrenin ve yeşil alanların korunması, doğal yaşamın devamlılığı, bölgeye alt yapı ve üst yapı yatırımlarının sağlanması gibi olumlu etkileri bulunurken; bölgede çarpık kentleşmenin ortaya çıkması, karbon salınımının artışı, orman tahribatı, çevre kirliliği, sahil alanlarının kirliliği gibi olumsuz etkileri de beraberinde getirebilmektedir (Filiz ve Yılmaz, 2017).

Yerel halkın turizm algısıyla ilgili yerli ve yabancı pek çok kaynak bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar turizmin geliştiği ve gelişmediği çeşitli bölgelerde gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarda, çoğunlukla sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel etkilerine değinilmiştir. Yerel halkın turizme bakış açısı turizm sektörünün gelişimine katkı sağladığı için son yıllarda yerel halkın turizm algısıyla ilgili yapılan çalışmalarda artış olduğu görülmektedir (Gündüz, 2018). Yabancı yazında (Akis, 1996; Bilim ve Özer, 2013; Butler, 1980; Liu ve Var, 1986; Mason ve Cheyne, 2000; McCool ve Martin, 1994) ve yerli yazında (Alaeddinoğlu, 2007; Avcıkurt ve Soybalı, 2002; Çavuş ve Tanrısevdi, 2003; Gümüş ve Özüpekçe, 2009; Mansuroğlu, 2006; Özdemir ve Kervankıran, 2011; Yıldız, 2014) bazı çalışmalar aşağıda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Mason ve Cheyne (2000), Yeni Zelanda kırsalında yaptıkları çalışmada bölgede yaşayan yerel halkın bakış açısını kırsal turizmin geliştirilmesine yönelik ele almıştır. Çalışmada, bölgedeki turizm faaliyetlerinin gelişmesi sonucunda meydana gelebilecek olumlu ve olumsuz sonuçlar üzerinde durulmuştur.

Akova (2006) tarafından, kültürel ve doğal güzellikleriyle turizm destinasyonu haline gelen Bursa Cumalıkızık'ta uygulanan çalışma iki farklı zaman diliminde (2001 ve 2003) gerçekleştirilmiştir. İki farklı tarihte yapılan bu araştırmayla birlikte yerel halkın turizm algısı, turizme ilişkin tutumlarının nasıl olduğu ve yerel halkın turizm algısındaki değişim incelenmektedir. Çalışma sonucunda turizmin yerel halk üzerinde başta ekonomik etkisi olmak üzere diğer alanlarda da olumlu etkiye sahip olduğu sonucu çıkmıştır.

Alaeddinoğlu (2007), Van'da yapmış olduğu çalışmayla, turizm faaliyetlerinin sürekli olarak görülmediği bir bölgede yöre halkının turizme ve turiste olan bakış açısının nasıl olduğuna dair önemli sonuçlar elde etmiştir. Çalışma sonucunda yerel halkın olumlu bakış açısına sahip olduğu ve yöre halkının turizmin gelişimine destek verdiği sonucu elde edilmiştir.

Doğan ve Üngüren (2012), Isparta’da yapılan çalışmada Isparta’nın turizm potansiyeline ve Isparta halkının turizme bakış açısı ele alınmıştır. Çalışma sonucunda Isparta’nın önemli turizm destinasyonlarından biri olduğu, bölgede yatırımların ve tanıtımın daha fazla olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaya katılanların turizmin gelişimine pozitif yönde tutum sergiledikleri görülmektedir.

Türker ve Türker (2014), Muğla’nın Dalyan ilçesinde yaşayan yerel halk üzerinde yapılan çalışmada ise turizmin etkilerinin hangi seviyede algılandığı ve turizmin gelişimine olan desteğin ne kadar olduğu ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda sosyal ve kültürel alandaki etkilerin ön planda olduğu ve turizm faaliyetlerinden kazanç sağlayan bölge halkının turizm faaliyetlerinin gelişmesini desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.

Toprak (2015), tarafından inanç turizmi koridoru içinde yer alan Mardin ilinde, halkın turist ve turizme olan algısının ölçülmesine yönelik bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Yerel halkın turizmin gelişmesi sonucu bölgede meydana gelebilecek değişimleri olumlu karşıladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada bölge halkının turizmin en çok ekonomik etkilerini önemsendiği sonucu ortaya çıkmıştır.

Boğan ve Sarıışık (2016), kitle turizminin en fazla görüldüğü, Türkiye’nin ve Akdeniz bölgesinin en büyük turizm destinasyonu olan Alanya’da yaptıkları çalışmada, yerel halkın (sosyal, çevresel ve ekonomik yönden) turizm faaliyetlerine yönelik görüş ve algılarının ölçülmesini amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda, yerel halkın turizm faaliyetlerine ekonomik açıdan olumlu tutum sergiledikleri ancak sosyal açıdan olumsuz etkileri olduğuna inanmalarına rağmen yerel halkın turizm faaliyetlerine bakış açısının genel anlamda olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Karakaş ve Şengün (2017), Diyarbakır ilinde yaşayan yerel halkın turizm algısı ve bu algının turizmin gelişimine katkısının belirlenmesine yönelik yaptıkları çalışmayla, yerel halkın büyük çoğunluğunun turizme bakış açısının pozitif yönde olduğu sonucuna ulaşılmışlardır. Özellikle turizmin bölgeye sağlayacağı ekonomik etkinin, refahın bölge halkı tarafından olumlu karşılanacağı ve bölgedeki mevcut sorunların turizmle birlikte çözümünün kolaylaşacağı sonucu elde edilmiştir.

Güneş ve Alagöz (2018), tarafından Erzincan yerel halkının turizm algısının ölçülmesine yönelik yapılan çalışma sonucunda; Erzincan halkının turizmin ekonomik, sosyo kültürel ve çevresel etkilerinin olumlu algıladığı görülmektedir. Bununla birlikte yapılan bu çalışmayla

yerel halkın bölgedeki mevcut turizm potansiyelini ortaya çıkarmada katılımının gerekli olduğu ve bölgedeki alt yapı unsurlarının da iyileştirilmesi gerektiği sonucu elde edilmiştir.

Gündüz (2018), yerel halkın turizm algısının belirlenmesine yönelik yaptığı çalışmada yerel halkın beklentilerini ve tutumlarını ölçmeye yönelik alternatif bir ölçek geliştirmeyi amaçlamıştır. Geliştirilen bu ölçek Adana ilinin Karataş ilçesinde uygulanmış ve araştırma sonucunda beş faktör üzerinden yerel halkın tutum ve algısı ölçülmüştür. Karataş ilçesindeki yerel halkın turizmin gelişimin destekledikleri ve olumlu algıladıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde konuyla ilgili çalışmalara bakıldığında turizmin sosyal, kültürel, ekonomik ve çevresel etkilerinin üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Araştırma sonuçlarında ise, yerel halkın turizme ekonomik yönden pozitif bir tutum içinde olduğu; sosyal ve çevresel açıdan ise bölge halkının tereddütleri olsa da genel anlamda turizmin gelişimine destek verdikleri sonucu ortaya çıkmaktadır.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırma evrenini, Bartın'da ikamet eden yerel halk oluşturmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu'na göre, 2021 yılında Bartın'da ikamet edenlerin sayısı toplamda 201.711 kişidir. Örneklem büyüklüğü bu sayı üzerinden hesaplanmıştır. Kozak'a (2014) göre, yüzde 95 güvenilirlik düzeyinde ve evrenin heterojen dağıldığı varsayıldığında 384 katılımcıdan oluşan örneklem, yüzde 90 güvenilirlik düzeyinde ve evrenin heterojen dağıldığı varsayıldığında ise 271 katılımcıdan oluşan örneklem araştırma için yeterlidir. Evrene ulaşmak güç olduğundan, kolayda örneklem yöntemiyle veri toplanmıştır. Anket, 01.10.2021-30.10.2021 tarihleri arasında Bartın ilinde ikamet eden 18 yaş ve üstü yerel halka uygulanmıştır. Yüz yüze doldurularak geri dönen anket formu 320'dir ve analize 320 anket ile devam edilmiştir. Anket formu iki bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde demografik bilgiler ve turizmle ilgili bazı sorular yer almaktadır, ikinci bölümde yerel halkın turizm algısını ölçen beş boyuttan oluşan bir ölçek kullanılmıştır ve bu ölçek Gündüz'ün (2018) çalışmasından alınmıştır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği yazar tarafından yapılmıştır. Ölçeğin boyutları, sosyo-kültürel gelişim etkisi beş ifadeli, ekonomik gelişim etkisi dört ifadeli, sosyal tahrifat etkisi dört ifadeli, kültürel tahrifat etkisi beş ifadeli ve çevresel tahrifat etkisi altı ifadeli. Ölçeğin değerlendirilmesi beşli likert tipindedir. 1-Kesinlikle katılmıyorum, 5-Kesinlikle katılıyorum'u ifade etmektedir. Bu çalışmanın yapılması için Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan "2021-SBB-0354" numaralı karar ile Etik Kurul İzin Belgesi alınmıştır. Verilerin analiz edilmesi için güvenilirlik ve geçerlik analizleri yapılmıştır, güvenilirlik için

Cronbach Alpha değerine bakılmıştır. Geçerlik için, Amos programıyla doğrulayıcı faktör analizi yapıp, uyum indeksleri kontrol edilmiştir. SPSS programıyla verilerin betimlenmesi için frekans analizi ve fark testleri analizleri yapılmıştır.

3. BULGULAR

Ana metin, Bartın ilindeki yerel halkın turizm algısını belirlemek için anket formunda, yerel halkın demografik özelliklerini ve bazı konulardaki düşünce ve fikirlerini öğrenme amaçlı sorular da yer almaktadır. Bu kapsamda katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1’de yer almaktadır. Buna göre katılımcıların %70’i erkeklerden ve %30’ kadınlarından oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları incelendiğinde %34’ünün 26-35 yaş arasında, %24’ünün 18-25 yaş arasında, %22’sinin 36-45 yaş arasında olduğu tespit edilmiştir. Medeni durumları açısından incelendiğinde %56’sının bekar ve %44’ünün evli olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %44’ünün lise, %25’inin lisansüstü ve %22’sinin ortaöğretim mezunu oldukları belirlenmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Veriler

Değişken	Grup	Sayı	Yüzde	Değişken	Grup	Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	225	70	Medeni Durum	Evli	141	44
	Kadın	95	30		Bekar	179	56
Yaş	18-25 yaş arası	78	24	Gelir Düzeyi	3500 TL ve altı	152	47
	26-35 yaş arası	110	34		3501-4500 TL arası	90	28
	36-45 yaş arası	70	22		4501-5500 TL arası	41	13
	46-55 yaş arası	40	13		5501 TL ve üstü	37	12
	56-65 yaş arası	18	6				
	66 yaş ve üzeri	4	1				
Yaşam süresi	1 yıldan az	11	3	Meslek	Kamu personeli	36	11
	1-5 yıl arası	25	8		Esnaf	111	35
	6-10 yıl arası	49	15		Ev Hanımı	20	6
	11-15 yıl arası	57	18		Öğrenci	32	10
	16 yıldan fazla	177	55		Emekli	20	6
Eğitim Durumu	İlköğretim	29	9		Çiftçi	1	1
	Ortaöğretim	70	22		İşçi	24	26
	Lise	140	44		İşsiz	17	5
	Lisansüstü	81	25				

Bartın’daki yerel halkın turistlere bakış açılarını belirlemek için çalışmaya katılan kişilere sorulan bazı sorular ve katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlar Tablo 2’de gösterilmiştir. “İlçenize en çok ne tür turist gelmesini istersiniz?” sorusuna yerel halkın %74’lük kısmı hem yerli hem de yabancı turistlerin gelmesini istiyoruz cevabını verirken; %12’lik kısmı yabancı turist gelmesi yönünde fikir belirtmişlerdir. Bartın’daki yerel halkın “Yabancı turistlerin en çok hangi yönünden rahatsız oluyorsunuz?” sorusuna verdikleri yanıtlar incelendiğinde, ankete katılanların %44’ü rahatsız olmuyorum cevabını verirken, %21’lik kısmı turistlerin

rahat/serbest davranmalarından rahatsız olduklarını söylemişlerdir. Diğer taraftan, katılımcılar “Yabancı turistlerin en çok hangi yönlerini beğeniyorsunuz?” sorusuna verdikleri yanıtta çoğunlukla (%27’si) turistlerin cana yakın olmalarını, %20’si ise çevreyi temiz tutmalarını beğendiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 2. Katılımcıların Turistlere İlişkin Düşüncelerini Kapsayan Soruların Dağılımı

Sorular	Seçenekler	Sayı	Yüzde
İlinize en çok hangi tip turistin gelmesini istersiniz?	Yerli turist	32	10
	Yabancı turist	39	12
	Hem yerli hem yabancı turist	235	74
	Hiç turist gelmemeli	14	4
Yabancı turistlerin en çok hangi yönünden rahatsız olursunuz?	Kültürlerinin farklı oluşu	6	2
	Dinlerinin farklı oluşu	17	5
	Kıyafetleri	26	8
	Az para harcamaları	28	9
	Lisanlarının farklı oluşu	36	11
	Rahat/Serbest davranmaları	66	21
	Rahatsız olmuyorum	141	44
Yabancı turistlerin en çok hangi yönlerini beğeniyorsunuz?	Çevreyi temiz tutmaları	62	20
	Kültürlerinin farklı olması	14	4
	Modern olmaları	26	8
	Rahat/Serbest davranmaları	34	11
	Nazik olmaları	43	13
	Cana yakın olmaları	87	27
	Hiçbir yönlerini	54	17

Tablo 3’te Bartın halkının turizm sektörüne ilişkin ekonomik bağımlı tespit etmek için yerel halka sektörde çalışıp çalışmadığı sorulmuş, %84’ü çalışmadığını, %16’sı ise çalıştığını söylemiştir. Ayrıca katılımcılara ailelerinde turizm sektöründe çalışan olup olmadığı ile ilgili yönetilen soruya katılımcıların %80’i hayır, %20’si evet yanıtını vermiştir.

Ayrıca, “Turizme yönelik yatırım yapmayı düşünür müsünüz?” sorusuna katılımcıların %43’ü evet, %56’sı hayır yanıtını vermiştir. “Turizme yatırım yapacak olursanız hangi işletme alanını düşünürdünüz?” sorusuna %35’i konaklama işletmesi, %28’i eğlence işletmesi, %20’si ise restoran işletmesi yanıtını vermiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Turizm Sektörüyle İlgili Düşünceleri ve İlişkileri

Sorular	Seçenekler	Sayı	Yüzde
Turizm sektöründe çalıştınız mı?	Evet	50	16
	Hayır	269	84
Ailenizde turizm sektöründe çalışan birisi var mı?	Evet	63	20
	Hayır	257	80
Turizme yönelik yatırım yapmayı düşünür müsünüz?	Evet	139	43
	Hayır	181	56
Turizme yatırım yapacak olursanız hangi işletme alanını düşünürdünüz?	Eğlence işletmesi	89	28
	Restoran işletmesi	65	20
	Seyahat acentesi	34	11

Hediyelik işletmesi	eşya	21	6
Konaklama işletmesi		111	35

İfadelerin normallik testleri sonucunda hiçbirinin normallik varsayımını sağlamadığı belirlendiğinden ötürü parametrik olmayan testlerle analizler yapılmıştır. Cinsiyetin faktörler üzerinde anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığı Mann Whitney U testi ile analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 4’te verilmiştir. Test sonuçlarına göre katılımcıların boyutlardaki görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Tablo 4. Yerel Halkın Cinsiyetlerine Göre Turizm Algılarının Karşılaştırılması

Faktörler	Cinsiyet	Sıralama Değeri Ortalaması	Sıralama Değerleri Toplamı	Mann-Whitney U	Sig. (p)
Sosyo-Kültürel Gelişim Etkisi	Erkek	161,94	36437,50	10362,5	0,663
	Kadın	157,08	14922,50		
Ekonomik Gelişim Etkisi	Erkek	165,91	37329,00	9471,0	0,101
	Kadın	147,69	14031,00		
Sosyal Tahrifat Etkisi	Erkek	158,22	35600,50	10175,5	0,497
	Kadın	165,89	15759,50		
Kültürel Tahrifat Etkisi	Erkek	163,98	36895,00	9905,0	0,299
	Kadın	152,26	14465,00		
Çevresel Tahrifat Etkisi	Erkek	165,44	37225,00	9575,0	0,141
	Kadın	148,79	14135,00		

Tablo 5’te yaşların faktörler üzerinde anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığı Kruskal Wallis testi uygulanarak belirlenmiştir. Analizler sonucunda ki-kare ve p değerleri incelenmiş ve yaş değişkeninin sadece “Sosyal Tahrifat Etkisi” faktörü üzerinde etkili olduğu ($p=0,041<0,05$) görülmüştür. Grup ortalamalarına göre bu farkın 56-65 yaş grubu arasındaki katılımcılarda diğer yaş gruplarına göre turizmin gelişiminin sosyal tahrifat etkisi yaratacağı algısının olduğu görülmüştür.

Tablo 5. Yerel Halkın Yaşlarına Göre Turizm Algılarının Karşılaştırılması

Faktörler	Yaş Grupları	Sıralama Değeri Ortalaması	Ki-kare	Sig. (p)
Sosyo-Kültürel Gelişim Etkisi	18-25 yaş	169,48	4,133	0,530
	26-35 yaş	159,09		
	36-45 yaş	143,79		

	46-55 yaş	170,89		
	56-65 yaş	165,47		
	66 ve üzeri	190,38		
Ekonomik Gelişim Etkisi	18-25 yaş	161,98	3,733	0,588
	26-35 yaş	165,79		
	36-45 yaş	150,84		
	46-55 yaş	146,93		
	56-65 yaş	187,67		
	66 ve üzeri	170,13		
Sosyal Tahrifat Etkisi	18-25 yaş	129,75	11,602	0,041*
	26-35 yaş	168,81		
	36-45 yaş	171,99		
	46-55 yaş	170,23		
	56-65 yaş	175,53		
	66 ve üzeri	165,63		
Kültürel Tahrifat Etkisi	18-25 yaş	146,59	6,564	0,255
	26-35 yaş	162,03		
	36-45 yaş	160,00		
	46-55 yaş	167,45		
	56-65 yaş	177,64		
	66 ve üzeri	251,75		
Çevresel Tahrifat Etkisi	18-25 yaş	164,04	4,095	0,536
	26-35 yaş	156,11		
	36-45 yaş	148,99		
	46-55 yaş	174,06		
	56-65 yaş	174,64		
	66 ve üzeri	214,38		

Tablo 6’da katılımcıların öğrenim durumlarının faktörler üzerinde anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığı Kruskal Wallis testi uygulanarak belirlenmiştir. Analizler sonucunda ki-kare ve p değerleri incelenmiş ve öğrenim durumları değişkeninin “Sosyo-Kültürel Gelişim Etkisi” faktörü ($p=0,017<0,05$) üzerinde ve “Çevresel Tahrifat Etkisi” faktörü ($p=0,015<0,05$) üzerinde farklılık yarattığı görülmüştür. “Sosyo-Kültürel Gelişim Etkisi” üzerindeki farklılığı belirlemek için grup ortalamaları incelendiğinde ilköğretim mezunu katılımcılarda diğerlerine göre turizmin gelişiminin sosyo-kültürel gelişim etkisi yaratacağı algısının olduğu görülmüştür. Ayrıca, grup ortalamalarına göre ilköğretim mezunlarının diğer gruplara göre turizmin gelişiminin çevresel tahribat yaratacağı algılarının olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Yerel Halkın Öğrenim Durumlarına Göre Turizm Algılarının Karşılaştırılması

Faktörler	Öğrenim Durumları	Sıralama Değeri Ortalaması	Ki-kare	Sig. (p)
Sosyo-Kültürel Gelişim Etkisi	İlköğretim	200,67	10,230	0,017*
	Ortaöğretim	167,61		
	Lise	160,61		
	Lisansüstü	139,78		
Ekonomik Gelişim Etkisi	İlköğretim	185,16	4,778	0,189
	Ortaöğretim	171,64		
	Lise	156,53		
	Lisansüstü	148,91		
Sosyal Tahrifat Etkisi	İlköğretim	156,81	3,910	0,271
	Ortaöğretim	167,01		
	Lise	167,68		
	Lisansüstü	143,78		
Kültürel Tahrifat Etkisi	İlköğretim	169,67	0,673	0,880
	Ortaöğretim	163,25		
	Lise	156,25		
	Lisansüstü	162,19		
Çevresel Tahrifat Etkisi	İlköğretim	192,16	10,521	0,015*
	Ortaöğretim	181,41		
	Lise	146,31		
	Lisansüstü	155,61		

3.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı faktör analizi ölçüm modelinin doğruluğunu test edebilmeyi sağlamaktadır ve referans değerler Tablo 7’te gösterilmiştir. Ölçüm modeli, teorik model içerisinde yer alan ölçülen değerlerin mantıksal ve sistematik olarak nasıl temsil edildiğini göstermektedir. Bu amaçla Tablo 9’da Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır.

Tablo 7. Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum Değerleri

Uyum Ölçütü	Değer	Yorum	Kaynak
X^2 /sd	3,97	Kabul edilebilir uyum	West vd., 2012
GFI	0,92	İyi uyum	Bagozzi ve Yi, 1988
CFI	0,93	Kabul edilebilir uyum	Bagozzi ve Yi, 1988
RMSEA	0,06	Kabul edilebilir uyum	Bagozzi ve Yi, 1988

Tablo 8. Cronbach Alpha, AVE, CR değerleri ve korelasyon matrisi

	α	CR	AVE	KTE	ÇTE	EKO	SKG	STE
KTE	0,87	0,86	0,60	(0,77)				
ÇTE	0,83	0,81	0,55	0,480**	(0,74)			
EKO	0,88	0,89	0,60	-0,148**	-0,165**	(0,81)		
SKG	0,88	0,88	0,65	-0,257**	-0,123*	0,672**	(0,80)	
STE	0,84	0,84	0,57	0,187**	0,043	0,144**	0,050	(0,75)

α : Cronbach Alpha Katsayısı; AVE: Ayıklanmış Ortalama Varyans; CR: Yakınsama Geçerliliği; Parantez içindeki değerler AVE değerlerinin kareköküdür; KTE: Kültürel Tahrifat Etkisi, ÇTE: Çevresel Tahrifat Etkisi, EKO: Ekonomik Gelişim Etkisi, SKG: Sosyo-Kültürel Gelişim Etkisi, STE: Sosyal Tahrifat Etkisi

Tablo 8’de tüm ölçeklerin Cronbach Alfa Güvenilirlik Katsayısı, Ayıklanmış Ortalama Varyans (AVE-Average Variance Extracted), Kompozit Güvenilirlik (CR-Construct Reliability) ve korelasyon matrisi görülmektedir. Buna göre tüm ölçeklerin Cronbach Alfa katsayısının 0,83 ile 0,88 arasında değerler aldığı görülmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısının 0.7’den yüksek olması gerektiği görülmüştür (Nunally, 1978; Iacobucci ve Duhackek, 2003). Böylece ölçeklerin güvenilirliklerin yüksek olduğu söylenebilir.

Yakınsama geçerliliği için AVE’nin 0.5’ten büyük olması ve CR’nin AVE’den büyük olması beklenmektedir. (Hair vd., 2010; Fornell ve Larcker, 1981). Tablo 8 incelendiğinde AVE değerlerinden 0.5’ten büyük olduğu görülmektedir. Bu durum yapıların geçerliliklerinin sağlandığını göstermektedir. Buna ek olarak tüm yapıların CR değerlerinin AVE değerlerinden büyük olduğu görülmektedir. Bu durum ise ölçeklerin geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca ölçeğe ait yapıların ayrışma geçerliliği incelenmiştir. Ayrım geçerliliğinin sağlanabilmesi için AVE değerlerinin kareköklerinin, ilgili değişkenin diğer değişkenlerle olan korelasyon değerinden yüksek olması gereklidir. Her yapı için AVE değerlerinin karekökünün, yapılar arasındaki korelasyondan büyük olduğu Tablo 8’de görülmektedir. Bu durum ayrım geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir (Hair vd., 2010).

Tablo 9. Standart yük, t değeri, p değeri ve r kare yükleri

Faktörler/ Maddeler	Std. yük.	t-değeri	R ²
Kültürel Tahrifat Etkisi			
Turizm toplumun gelenek ve göreneklerinde tahribat yaratır	0,64	10,81	0,40
Turizm bölgesinde yaşamak aile hayatına zarar verir	0,80	13,54	0,64
Turizm ildeki gençlerin kişilik gelişimlerini olumsuz yönde etkiler	0,79	13,45	0,62
Turizm manevi değerlerin yerini maddi değerlerin almasına sebep olur	0,73	sabit	0,53

Turizm geleneklerimizin körelmesine sebep olur	0,80	13,55	0,64
Çevresel Tahrifat Etkisi			
Turizm şehrin dokusunu bozar	0,71	sabit	0,50
Turizm çevre kirliliğine yol açar	0,80	12,23	0,64
Turizm doğal alanların erozyonuna yol açar	0,78	12,07	0,60
Turizm gürültü kirliliği yaratır	0,56	8,92	0,31
Turizm alt yapıda aksaklıklara sebep olur	0,55	8,74	0,30
Ekonomik Gelişim Etkisi			
Turizmin gelir yaratıcı etkisi vardır	0,74	sabit	0,54
Turizm ekonomiyi canlandırır	0,88	18,67	0,77
Turizm yerel halka ekonomik zenginlik getirir	0,85	16,15	0,72
Turizm yeni iş imkânları yaratır	0,77	14,36	0,59
Sosyo-Kültürel Gelişim Etkisi			
Turizm sosyal hayat standartlarını yükseltir	0,76	sabit	0,57
Turizm farklı coğrafyalardan insanlarla iletişim kurmayı sağlar	0,79	14,53	0,62
Turizm eğlence ve dinlenme mekânlarının artmasını sağlar	0,83	15,19	0,68
Turizm farklı kültürlerin tanınması ve kültür alışverişini sağlar	0,86	15,78	0,73
Sosyal Tahrifat Etkisi			
Turizm uyuşturucu kullanımını artırır	0,76	sabit	0,57
Turizm bulaşıcı hastalıklar getirir	0,87	14,20	0,75
Turizm alkol kullanımını artırır	0,64	10,886	0,40
Turizm suç oranını artırır	0,74	12,730	0,54
* CA: Cronbach's Alpha, CR: Yapı Güvenirliği, AVE: Açıklanan Varyans			

DFA sonucunda ankette yer alan “Çevresel Tahrifat Etkisi” alt boyutlarından olan “Turizm trafik yoğunluğunu artırır” maddesi hata kovarsyonu yüksek çıktığı için modelden çıkarılmıştır ve model tekrar test edilmiştir. Araştırma modeline ait faktörler, standart yükler, t değerleri ve r kare değerleri Tablo 9’da verilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmayla, yerel halkın illerinde turizmin gelişmesiyle birlikte yaşayacaklarını düşündükleri muhtemel olumlu ve olumsuz durumlara dair görüşlerini tespit etmek amaçlanmıştır. Turizm sektörü, Batı Karadeniz Bölgesi için önemli sektörlerden biridir. Öyle ki Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (2021), 2021-2025 yılları için turizm sektörünü bazı sektörlerle birlikte bölgede gelişme potansiyeli olan ve rekabet gücü yüksek sektörlerin başında nitelendirmiştir. Bu ölçekteki sorular analiz edildiğinde Bartın’da yaşayan yerel halkın ildeki turizmin gelişimine karşı olumlu bir bakış açısına sahip oldukları görülmektedir.

Bazı araştırmacılar (Butler, 1980; Doxey, 1975; Gunn, 1988; Martin ve Uysal, 1990, Aktaran: Akova, 2006) genel olarak gelişmişlik seviyesi düşük olan bir destinasyon için, o destinasyonun gelişme düzeyi ile yerel halkın turizm algısı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Yani, bir destinasyonda turizm geliştikçe olumsuz algıların da buna paralel olarak azalacağını ifade ederler. Bununla ilgili olarak boyutların ortalamaları dikkate alındığında, Bartın ilinin turizmin gelişmişlik seviyesi açısından henüz yolun başında olduğu

dikkate alındığında, çalışmadan elde edilen sonuçlara göre zaten düşük düzeyde olan olumsuz algı seviyesinin zamanla daha da azalacağı düşünülmektedir. Tarihi yapısı, deniz-kum-güneş turizmine ve doğa temelli turizm türlerine uygunluğu düşünüldüğünde Bartın ilinin turizm açısından gelişmeyi hak eden bir destinasyon olduğu görülmektedir. Ayrıca, yerel halkın bu olumlu görüşünün korunması için Bartın'daki turizmin gelişmesi durumunda hem özel sektörün hem kamunun sorumluluklarını yerine getirmeleri beklenmektedir.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre turizm algı boyutları üzerinde anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığı Mann Whitney U testi ile analiz edilmiştir ve bu analizler neticesinde katılımcıların cinsiyetlerinin turizm algı boyutları üzerinde herhangi bir farklılık yaratmadığı görülmüştür.

Yaş gruplarının turizm algı boyutları üzerinde anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığını tespit etmek için Kruskal Wallis testi yapılmıştır. Analizler sonucunda ki-kare ve p değerleri incelenmiş ve yaş değişkeninin sadece “Sosyal Tahrifat Etkisi” faktörü üzerinde etkili olduğu ($p=0,041<0,05$) görülmüştür. Grup ortalamalarına göre bu farkın 56-65 yaş grubu arasındaki katılımcılarda diğer yaş gruplarına göre turizmin gelişiminin sosyal tahrifat etkisi yaratacağı algısının olduğu görülmüştür.

Ayrıca, öğrenim düzeylerinin turizm algı boyutları üzerinde farklılık yaratmadığını öğrenmek için yapılan analizler sonucunda sonucunda ki-kare ve p değerleri incelenmiş ve öğrenim düzeyleri değişkeninin “Sosyo-Kültürel Gelişim Etkisi” faktörü ($p=0,017<0,05$) ve “Çevresel Tahrifat Etkisi” faktörü ($p=0,015<0,05$) üzerinde farklılık yarattığı görülmüştür. “Sosyo-Kültürel Gelişim Etkisi” boyutundaki farklılığı belirlemek için grup ortalamaları incelendiğinde ilköğretim mezunu katılımcılarda diğerlerine göre turizmin gelişiminin sosyo-kültürel gelişim etkisi yaratacağı algısının olduğu görülmüştür. Ayrıca, grup ortalamalarına göre ilköğretim mezunlarının diğer gruplara göre turizmin gelişiminin çevresel tahribat yaratacağı algılarının olduğu belirlenmiştir.

İlgili kamu kurumlarının ve turizm paydaşlarının, destinasyondaki turizm faaliyetlerinin gelişmesi halinde meydana gelebilecek altyapı sorunlarını önceden belirleyip halka yansımadan önlemlerini alması ve artan yoğunluğun güvenlik sorunlarına neden olabileceğini varsayarak güvenlik önlemlerini arttırması gerekmektedir. Ayrıca, destinasyona gelen turistlere bölgenin kültürüyle ilgili eğitimler verilerek kültürel farklılıklardan kaynaklanabilecek sorunlar da engellenmelidir.

KAYNAKÇA

- Aas, C., Ladkin, A., & Fletcher, J. (2005). Stakeholder collaboration and heritage management. *Annals of tourism research*, 32(1), 28-48.
- Akis, S., Peristianis, N., & Warner, J. (1996). Residents' attitudes to tourism development: the case of Cyprus, *Tourism Management*, 17(7), 481-494.
- Akova, O. (2006). Yerel halkın turizmin etkilerini algılamalarına ve tutumlarına yönelik bir araştırma. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 1 / 2: 77-109.
- Andereck, K. L., & Vogt, C. A. (2000). The relationship between residents' attitudes toward tourism and tourism development options, *Journal of Travel Research*, 9, 27-36.
- Andriotis, K., & Vaughan, R. D. (2003). Urban residents' attitudes toward tourism development: The case of Crete. *Journal of travel research*, 42(2), 172-185.
- Alaeddinoğlu, F. (2007). Van Halkının Turisti ve Turizmi Algılama Şekli. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 5 (1), 1-16.
- Atsız, O. (2021). Az Gelişmiş Bir Destinasyonda Yerel Halkın Turizme Yönelik Desteği: Yozgat Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 32(2), 224-236.
- Avcıkurt, C. & Soybalı, H. (2002). *Residents attitudes towards tourism in Ayvalık, Turkey, Tourism Analysis, An Interdisciplinary Journal*, 6(3/4),259-265.
- Avcıkurt, C. (2009). *Turizm sosyolojisi genel ve yapısal yaklaşım*, Detay Yayıncılık.
- Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the academy of marketing science*, 16(1), 74-94.
- Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, (2021). Kurumsal Stratejik Plan 2021-2025. <https://bakkakutuphane.org/upload/dokumandosya/bakka-2021-2025-kurumsal-stratejik-plan.pdf> Erişim Tarihi: 04.01.2021.
- Bentler, P. M., & Bonett, D. G. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological bulletin*, 88(3), 588.
- Bilim, Y. & Özer, Ö. (2013). Yerel halk gözüyle Konya'da turizmin önemi ve ekonomik, sosyal, çevresel Etkileri, *Ulusal KOP bölgesel kalkınma sempozyumu*, 14-16.
- Boğan, E. & Sarıışık, M. (2016). *Yerel halkın turizm faaliyetine yönelik görüş ve algılamalarının belirlenmesi üzerine Alanya'da bir araştırma. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (2), 325-342.
- Butler, R. W. (1980) The concept of a tourist area cycle of evolution: implications for management of resources. *The canadian geographer*, 5-12.
- Çakmakçı, E, & Öztürk, Ş. (2019). Toplumsal değişimin bir faktörü olarak turizm. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ek Sayı, 1-17.
- Çavuş, S. & Tanrısevdi A. (2003). Residents attitudes toward tourism development: a case study in Kusadası, Turkey, *Tourism Analysis*, 7 (3-4), 259-269.

- Çeken, H. (2008). Turizmin bölgesel kalkınmaya etkisi üzerine teorik bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 293-306.
- Çeken, H. (2019) *Turizm ekonomisi*, Detay Yayıncılık.
- Doğan, H. Z. (1989). Forms of adjustment: Sociocultural impacts of tourism. *Annals of tourism research*, 16(2), 216-236.
- Doğan, D. & Üngüren, Y. (2012). *Yerel halkın Isparta turizmine yönelik görüşleri üzerine bir araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 103-122.
- Doğan, Z. (2004). *Turizmin sosyo-kültürel temelleri*, Detay Yayıncılık, 2. Baskı.
- Doxey, G. V. (1975). A causation theory of visitor-resident irritants: Methodology and research inferences. *In Travel and tourism research associations sixth annual conference proceedings*.
- Gursoy, D., Jurowski, C., & Uysal, M. (2002). Resident attitudes: A structural modeling approach. *Annals of tourism research*, 29(1), 79-105.
- Gursoy, D., & Rutherford, D. G. (2004). Host attitudes toward tourism: An improved structural model. *Annals of tourism Research*, 31(3), 495-516.
- Filiz, A., & Yılmaz, Ö. D. (2017). Residents' perception and attitudes towards tourism within the scope of tourism development approaches: comparative analysis of Mazı Village-Türkbükü. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 10(2), 1799-1824.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of marketing research*, 18(1), 39-50.
- Gündüz, S. (2018). Yerel halkın turizm algısını belirlemeye yönelik alternatif bir ölçek geliştirme: Karataş destinasyonu örneği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 13 (52), 343-357.
- Güneş, E. & Alagöz, G (2018). Yerel halkın Turizm algısı: Erzincan da bir araştırma, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 409-442.
- Gunn, A. (1988). *Tourism planning*, Second Edition. Taylor & Francis.
- Gümüş, N. & Özüpekçe, S. (2009) Foça'da turizmin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel etkilerine yönelik halkın görüşleri, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2),398-417.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2009). *Multivariate Data Analysis (7th ed.)*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.
- Iacobucci, D., ve Duhachek, A. (2003). "Advancing Alpha: Measuring Reliability with Confidence",
- Karakaş, A. & Şengün, İ. (2017). Yerel Halkın Turizm Faaliyetlerine Yönelik Tutumları. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 183-202.
- Kozak, M. (2014). *Bilimsel araştırma: tasarım, yazım ve yayım teknikleri*. Detay Yayıncılık.

- Keogh, B. (1990). Public participation in community tourism planning. *Annals of tourism research*, 17(3), 449-465.
- Liu, J. C., & Var, T. (1986). Resident attitudes toward tourism impacts in Hawaii. *Annals of tourism research*, 13(2), 193-214.
- Mansuroğu, S. (2006). Turizm gelişmelerine yerel halkın yaklaşımlarının belirlenmesi: Akseki/Antalya örneği, *Akdeniz Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi*, 19(1), 35-46.
- Martin, B. S., & Uysal, M. (1990). An examination of the relationship between carrying capacity and the tourism lifecycle: Management and policy implications. *Journal of environmental management*, 31(4), 327-333.
- Mason, P. & Cheyne, J. (2000). Residents attitudes to proposed tourism developmentt, 391-411.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory* (2. baskı). 701.
- Özdemir, M. A. & Kervankıran, İ. (2011). Turizm ve turizmin etkileri konusunda yerel halkın yaklaşımlarının belirlenmesi: Afyonkarahisar örneği. *Marmara coğrafya dergisi*, (24), 1-25.
- Tataroğlu, E. G. (2006). Conceptual analysis of tourism: The case of Marmaris town in Turkey. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Toprak, L. (2015). Mardin’de halkın turizm algısı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (54).
- Türker, G. Ö. & Türker, A. (2014). Yerel halkın turizm etkilerini algılama düzeyi turizm desteğini nasıl etkiler: dalyan destinasyonu örneği. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 4 (1), 81-98.
- Usal, A., & Kuşluvan, Z. (2002). Davranış bilimleri sosyal psikoloji, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı.
- Yıldız, S. B. (2014). Hatay ilinin inanç turizmi potansiyeli ve yerel halkın inanç turizmine bakışı. Coğrafyacılar derneği uluslararası kongresi, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla*.